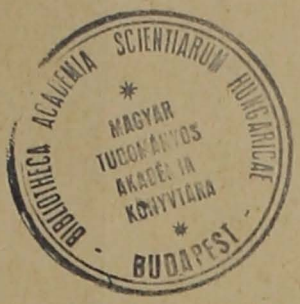
Orvt. O.
430 e.

Digitalizálta
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár
és Információs Központ

305134

BIBLIOTHECA ACADEMIA SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

MTA
1826
K

A MAGYAR ORVOSOK
ÉS
TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1901 AUGUSZTUS 21—24-IG BÁRTFÁN ÉS BÁRTFA-FÜRDŐN

TARTOTT

XXXI. VÁNDORGYŰLÉSÉNEK TÖRTÉNETI VÁZLATA
ÉS MUNKÁLATAI.

SZERKESZTETTÉK A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. PROCHNOV JÓZSEF ÉS Dr. NURICSÁN JÓZSEF,

A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY TITKÁRAI.

BUDAPEST.

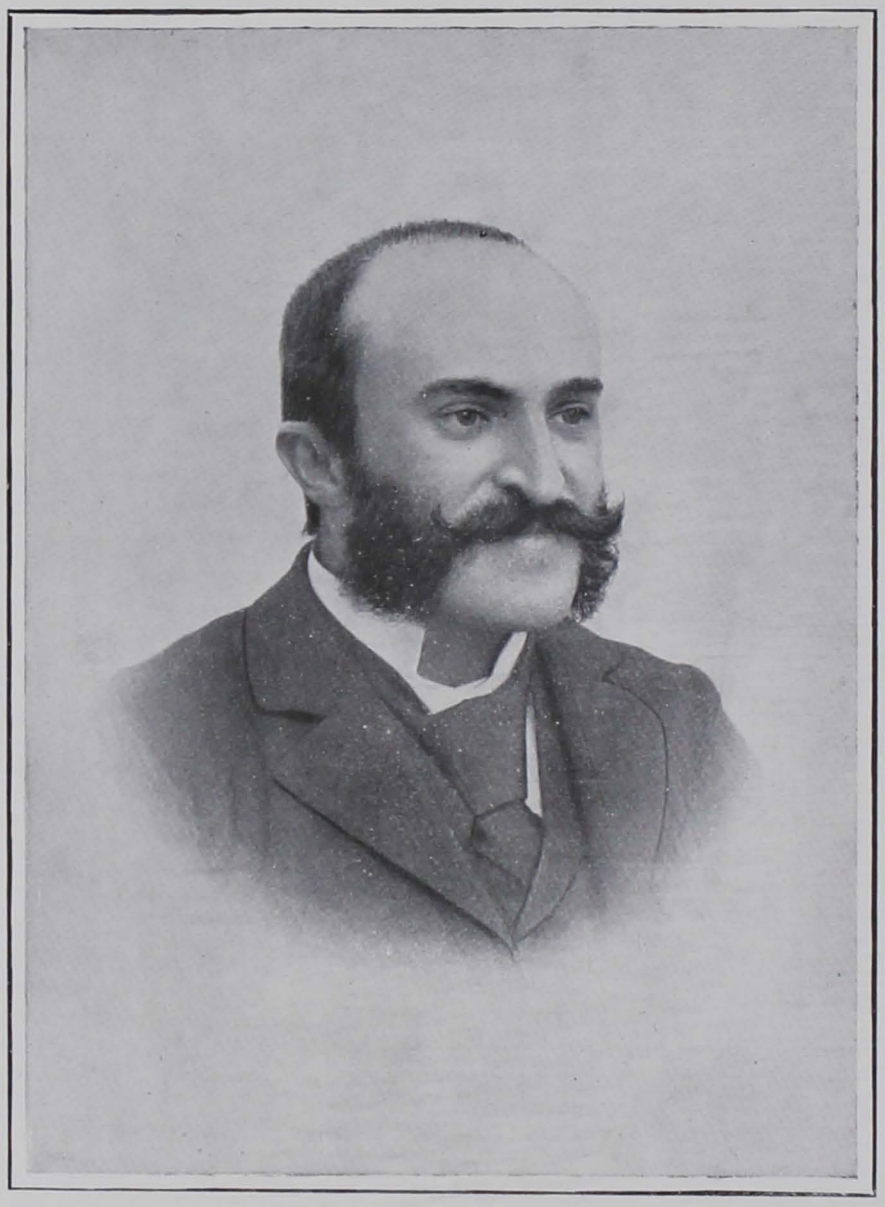
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1902.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. FARKAS JENŐ.

Dr. FODOR JÓZSEF.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A MAGYAR ORVOSOK
ÉS
TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1901 AUGUSZTUS 21—24-IG BÁRTFÁN ÉS BÁRTFA-FÜRDŐN

TARTOTT

XXXI. VÁNDORGYÜLÉSÉNEK TÖRTÉNETI VÁZLATA
ÉS MUNKÁLATAI.

SZERKESZTETTÉK A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. PROCHNOV JÓZSEF ÉS Dr. NURICSÁN JÓZSEF,

A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY TITKÁRAI.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1902.

MTA
1826
K

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

I—VII. Hivatalos rész. Ügyiratok. Jegyzőkönyvek.

Oldal

I. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyüléseinek alapszabályai ... 3
II. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyüléseinek ügyrendje ... 5
III. Dr. Kovács József emlékének megörökitésére alapitott «Kovács József-érem» alapitó oklevele és szabályzata ... 10
IV. A XXXI. vándorgyűlés tisztikara ... 12
V. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülésének állandó központi választmánya ... 15
VI. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. vándorgyülése tagjainak névsora ... 16
VII. Jegyzőkönyvek és ügyiratok ... 23
1. A megnyitó ülés okiratai.
Jegyzőkönyv a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésének Bártfa-fürdőn 1901 augusztus hó 21-én tartott megnyitó üléséről ... 23
A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésére küldött üdvözletek és képviselők ... 24
2. A záró ülés okiratai.
Jegyzőkönyv a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésének 1901 aug. 24-én Bártfán tartott záró üléséről ... 29
3. A nagyválasztmányi ülés okiratai.
Jegyzőkönyv a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. vándorgyülése nagyválasztmányának 1901 aug. 22-én Bártfafürdőn tartott üléséről ... 30
A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülése által a pénztár megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése ... 31
Könyvtári jelentés ... 32
4. Inditványok.
Zimmermann Károly, Genersich Gusztáv, Stein Fülöp és Porosz Mór dr.-ok inditványai ... 32
5. Orvosi szakcsoport jegyzőkönyvei.
Jegyzőkönyv az orvosi szakcsoport 1901 aug. 21-én d. u. tartott üléséről 33
Jegyzőkönyv a belgyógyászati szakosztály 1901 aug. 22-én délelőtt tartott üléséről ... 33
Jegyzőkönyv a belgyógyászati szakosztály 1901 aug. 22-én d. u. tartott üléséről 34
Jegyzőkönyv a belgyógyászati szakosztály 1901 aug. 23-án tartott üléséről 35
Jegyzőkönyv az orvosi szakcsoport 1901 aug. 24-én délelőtt tartott üléséről 35
Jegyzőkönyv a sebészi szakosztály 1901 aug. 22-én délelőtt tartott üléséről 36

Oldal

Jegyzőkönyv a sebészeti szakosztály 1901 aug. 22-én d. u. tartott üléséről 37
Jegyzőkönyv a sebészeti szakosztály 1901 aug. 23-án délelőtt tartott üléséről 37
Jegyzőkönyv a közegészségügyi szakosztály 1901 aug. 22-én délelőtt tartott üléséről ... 39
Jegyzőkönyv a közegészségügyi szakosztály 1901 aug. 22-én délután tartott üléséről ... 40
Jegyzőkönyv a közegészségügyi szakosztály 1901 aug. 23-án tartott üléséről 42
6. Természettudományi szakcsoport jegyzőkönyvei.
Jegyzőkönyv a természettudományi szakcsoport 1901 aug. 22-én tartott I. üléséről ... 43
Jegyzőkönyv a természettudományi szakcsoport 1901 aug. 22-én délután tartott üléséről ... 44
7. Társadadalmi szakcsoport jegyzőkönyvei.
Jegyzőkönyv a társadalom-tudományi szakcsoportnak 1901 aug. 22-én tartott I. üléséről ... 45
Jegyzőkönyv a társadalmi szakcsoport 1901 aug. 22-én délután tartott előadásáról ... 47
Jegyzőkönyv a társadalmi szakcsoport 1901 aug. 23-án d. e. tartott üléséről 47
8. Pénztári kimutatás ... 49

VIII. A megnyitó és záró ülések alkalmával tartott beszédek és előadások.

1. Dr. Berzeviczy Albert: A középső felvidék szerepe tudományosságunk történetében ... 53
2. Dr. Prochnov József: Titkári jelentés ... 75
3. Dr. Udránszky László: Megemlékezés Farkas Jenő és Fodor József választmányi tagokról ... 78
4. Dr. Horváth Géza: A malária és a szunyogok ... 89
5. Dr. Nuricsán József: Titkári jelentés ... 97
6. Rhódy Alajos: Érdekes adatok Bártfa szab. kir. város multjáról ... 99
7. Ruffy Pál: A gyermekvédelem Magyarországon ... 136

IX. Az orvosi szakcsoportban tartott előadások.

1. Dr. Dollinger Gyula: Az orvosképzésről ... 153
2. Dr. Bókay János: Adatok az intubatio folyamán fejlődött gégebeli felfekvési fekélyek helyi kezeléséhez ... 165
3. Dr. Gyurmán Emil: A cardialis asthmáról ... 166
4. Dr. Grósz Gyula: A diphtheria-ellenes serumtherapia a Bródy Adél-gyermek-kórházban, négyszázötvenhét eset kapcsán ... 167
5. Dr. Kuthy Dezső: Küzdésünk a tuberculosis ellen ... 169
6. Dr. Lévay József: Hogyan érhetünk el asepsist sebegyesitésnél? ... 172
7. Dr. Porosz Mór: Az impotentiáról ... 173
8. Dr. Pfeifer Gyula: A nők meddőségének kezelése ... 175
9. Dr. Pécsi Dani: A védhimlőoltás esetleges veszedelmeinek elháritásáról 176
10. Dr. Weyner Emil: A szeplők és májfoltok modern dermatologiai kezeléséről ... 177
11. Dr. Weisz Ferencz: A syphilis mai kezelése ... 178
12. Dr. Chudovszky Móricz: A járókötések alkalmazásának birálata ... 178

Oldal

13. Dr. Hückl Ernő: A Bierféle subarachnoidealis ürbe való cocain-befecskendezés által elért érzéstelenitésről — 179
14. Dr. Kopits Jenő: A coxa varanak nevezett kórkép ismertetése — 180
15. Dr. Neubauer Adolf: A csecsemők középfülgyuladásának megelőzése és gyógykezelése — 181
16. Dr. Lévay Dezső: A tuberculosis a vidéki praxisban — 183
17. Dr. Feleki Hugó: A húgy- és ivarszervek bántalmainak kórjelzésére és orvoslására szolgáló egyes újabb eszközökről és eljárásokról — 184
18. Dr. Roth Jenőtől: A prostatahypertrophia mütétéről Bottini szerint — 189
19. Dr. Herszky Manótól: Néhány újabb mozzanatról a vesesebészet terén 190
20. Dr. Molnár Nándor: A serumtherapiáról — 190
21. Dr. Kőrösy György: Az iskolai egészségügy és az iskolaorvosi intézmény 191
22. Dr. Kármán Samu: Mi az oka a nagy csecsemőhalandóságnak, mit tehetünk ellene? — 192
23. Dr. Révfy Jenő: A sziksós tavak és Palics fürdő gyógyértéke — 193
24. Dr. Varságh Zoltán: A gyógyszerészet rendszerének változtatásáról — 163
25. Dr. Rigler Gusztáv: Hatvanöt magyar és külföldi ásványviz némely chemiai alkatrészeinek ingadozásáról, valamint bakterium flórájáról 196
26. Grósz Samu: Az ivóvizek szüréséről — 196
27. Dr. Hankó Vilmos: Bártfa-fürdő gyógyitó tényezői, a külföld hasonló természetü fürdőinek gyógyfaktoraival szemben — 201
28. Dr. Zimmermann Károly: A rák-ætiologiáról — 204
29. Dr. Thim József: Az egészségügyi szakközegek viszonya a közegészségügyi intézkedésekhez és kihágásokhoz — 204
30. Dr. Ursziny Gyula: A tüdővész elleni küzdelem az igazi civilisatio terjesztése — 209
31. Dr. Szegedy-Maszák Elemér: Az ipar befolyása a közegészségre — 215
32. Dr. Mohr Mihály: A jodoform-mérgezésről, különös tekintettel a szemen jelentkező tünetekre — 220
33. Csippék János: Adatok a magyar gyógyszerészet történetéhez — 221
34. Dr. Hintz Henrik: Bártfa-fürdő gyógyhatányai és javallatai — 224
35. Dr. Wenhardt János: A glasgowi pestis-járványról klinikai szempontból 228
36. Dr. Bakó Sándor: A húgykőmorzsolás határairól — 229
37. Dr. König Izsó: Az emberek élettartamáról, különös tekintettel az orvosok halálozási viszonyaira Magyarországon — 230
38. Dr. Tuszkai Ödön: Szivbajok a terhesség alatt — 231
39. Dr. Pólya Jenő: A pofacarcinoma műtéti kezeléséről — 232
40. Dr. Gruber József: Orvoslási ismeretek a régi zsidó orvosoknál — 233
41. Dr. Vas Bernát: Anyagcsere-vizsgálatok ovarium-készitményekkel — 233
42. Dr. Horváth Mihály: A világra hozott csipőizületi ficzam gyógykezeléséről — 234
43. Dr. Budai Kálmán: A vena portæ sclerosisáról — 234
44. Dr. Imre József: A trachoma-kezelés sebészi eszközei — 236
45. Dr. Kerekes Pál: A kórházak szerepe és befolyása közegészségügyünk fejlődésére — 236
46. Dr. Szana Sándor: A dajkaságba adott gyermekek ellenőrzésének rendszerei, tekintettel egy új, Temesvárott gyakorlott rendszerre — 237
47. Dr. Bauer Lajos: A Meckel-féle diverticulumok által okozott bél-strangulatió két esete, gyermekeknél — 238

Oldal
48. Dr. Strausz Aladár: A prostata lobos megbetegedéseinek orvoslásáról 239
49. Dr. Halász Henrik: orrgaratpolyp ritka esete ... 239
50. Dr. Illyés Géza: Ureter-catheterismus és radiographia ... 240
51. Dr. Cséri János: A Glénard-féle betegség gyógyitása ... 240
52. Dr. Szenes Zsigmond: A Diabetes kiséretében fellépő fülbántalmak kór- és gyógytanáról ... 241
53. Dr. Alexander Béla: Az x-sugarak demonstrativ képességéről, átvilágitás, lemezek és képek alapján, különös tekintettel a csontszövet fejlődésére ... 241

X. A természettudományi szakosztályban tartott előadások.

1. Dr. Mágócsy-Dietz Sándor: A honi botanika multja, jelene és jövője ... 291
2. Csiki Ernő: Bártfa bogárfaunája ... 300
3. Halaváts Gyula: A Duna és Tisza völgyének geologiája ... 323
4. Dr. Hanusz István: Vadvirágaink érdekében ... 335
5. Dr. Tuzson János: Növénykórtani megfigyelések ... 337

XI. Gazdasági s társadalmi szakosztályban tartott előadások.

1. Mailáth József gróf: A socialismus multja, jelene és jövője ... 341
2. Dr. Thirring Gusztáv: A sárosvármegyei kivándorlásról ... 259
3. Dr. Aczél Károly: A mentő-intézmény országos szervezésének jelenlegi állása hazánkban ... 365
4. Dr. Tihanyi Mór: Az emberi nem elkorcsosulását hangoztató panaszok jogosulatlanságáról ... 365
5. Dr. Genersich Gusztáv: A csecsemők védése ... 367
6. Dr. Porosz Mór: Az érzékiség korai fejlődésének meggátlásáról ... 367

XII. Tudományos estélyeken tartott előadások.

1. Siegmeth Károly: Az aggteleki barlang és a szádellői völgy ... 371
2. Dr. Babarczi-Schwartzer Ottó: A gyermekek szellemi életéből ... 376
3. Geőcze Sarolta: Modern társadalmi feladatok ... 390

Kirándulások.

1. Kirándulás Krynicára ... 403
2. Kirándulás Zboróra ... 404

MTA
1826
K

MTA
1826
K

I—VII.

HIVATALOS RÉSZ.

ÜGYIRATOK. — JEGYZŐKÖNYVEK.

MTA
1826
K

I.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYÜLÉSEINEK ALAPSZABÁLYAI.

I. §. Czél.

1. Az orvosi, természet- és rokon tudományoknak fejlesztése, terjesztése és népszerüsitése.

2. A vándorgyülés alkalmat nyujt, hogy az orvosi, természet- és rokontudományi társulatok tagjai, vagy ezen tudományok művelői és kedvelői találkozzanak és ismerkedjenek, hogy az egyes szakok saját működésüket és a buvárlat eredményeit általában kölcsönösen ismertessék, hogy igy egymásra és együttesen a nagy közönségre hatva, ama tudományokat népszerüsitsék.

II. §. Eszközök.

3. A fentemlitett czélból rendesen évenkint, esetleg két évenkint vándorgyülések tartatnak.

4. A vándorgyülések helye hazánk majd eme, majd ama népesebb, főbb iskolákkal s jelesebb intézetekkel, nemkülönben természeti ritkaságokkal biró városa vagy vidéke lehet.

6. A gyülésen képviselt tudományoknak megfelelőleg a vándorgyülés következő három csoportra oszlik: 1. orvos-sebészi csoport, 2. természettudományi csoport, 3. társadalmi s gazdasági csoport.

6. A gyülésen tartott értekezéseket a «Munkálatokban» közli és terjeszti.

III. §. Gyülések.

7. A gyülések háromfélék: *a)* közgyülések, *b)* szakülések, *c)* tudományos estélyek.

IV. §. Tagok.

8. A vándorgyülés tagja mindenki lehet, a ki az orvosi, természet- és rokon tudományokat műveli vagy kedveli (férfi, nő), hogyha a 6 o. é. frtban megállapitott tagdijat lefizeti.

9. A tagok minden gyülésben részt vehetnek. Szavazati joggal birnak a szakosztályok megalakitásánál, megkapják a «Munkálatok»-at, a «Napi Közlöny»-t, helyiratot s egyéb kiosztásra kerülő nyomtatványokat; az utazás, kirándulások stb. kedvezményében részesülnek.

V. §. Szervezet.

10. A vándorgyülés állandó közege az állandó központi választmány. A vándorgyülés ügyeit a folyó ülésre megválasztott elnökök és titkárok, a vándorgyülési nagy választmánynyal és a szakválasztmányokkal együtt intézik és közvetitik.

VI. §. Vagyon.

11. A vándorgyülés vagyonát: 1. a tagsági dijak; 2. a vándorgyülés eladott nyomtatványainak beszedett ára s 3. nagylelkü adakozóknak pályakérdésekre s egyéb tudományos czélokra tett adományai képezik.

VII. §. Nyelv.

12. A vándorgyülés hivatalos nyelve a magyar; külföldiek közléseiket más nyelven is előadhatják.

* * *

13. Föloszlás esetében az egylet vagyona felett a közgyülés határoz, de az csakis tudományos czélra fordithato.

14. Az esetben, ha a vándorgyülés az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást, illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a királyi kormány által, a menynyiben további működésének folytatása által az állam, vagy a gyülési tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik, s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására, különbeni feloszlatás terhe alatt köteleztetik.

* * *

33.792. sz. Látta a magyar kir. belügyminiszter oly megjegyzéssel, hogy az alapszabályok módositása, az egylet feloszlása s ez esetben vagyona hovafordítása iránt hozott közgyülési határozatok foganatositásuk előtt a m. kir. belügyminiszteriumhoz felterjesztendők lesznek.

Budapesten, 1881. évi julius 16-án.

A miniszter megbizásából: *Lukács György*, min. tanácsos.

II.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYÜLÉSÉNEK ÜGYRENDJE.

I. Fejezet. A vándorgyülés előzményei.

1. Az állandó központi választmány, a vándorgyülés tisztviselői és a helyi bizottság intézkednek az iránt, hogy a tudományos társulatok a vándorgyülésen kifejtendő működésre meghivassanak; gondoskodnak arról, hogy egyes szakférfiak közgyülési előadásokra, tudományos estélyek rendezésére, a szakelnökség teendőire fölszólittassanak. Végre időszerü kérdéseket tűznek ki, melyek tárgyalása és vitatása kivánatosnak mutatkozik.

2. Az előkészületeket az állandó központi választmány és vándorgyülés tisztviselői a helyi bizottsággal egyetértőleg teszik meg. Nevezetesen: a gyülés idejét és előrajzát megállapitván, hirlapokban közzéteszik, gondoskodnak arról is, hogy a gyülés helyének és vidékének természeti ritkaságai s egyéb nevezetességei, intézetei és viszonyai, helyirat, kiállitások, mutatványok s kirándulások által megismertessenek.

II. Fejezet. A beirás.

3. A vándorgyülés helyén, a megnyitó közülést megelőző három napon — s folytatólag a gyülés tartama alatt — a pénztárnok és egy külön bizottság jelenlétében a tagok magukat a vándorgyülés névkönyvébe sajátkezüleg irják be. Mindenki beirja nevét, polgári állását, állandó lakhelyét, azon szakcsoportot, melyben mint szakember részt akar venni, tartandó értekezésének czimét s a gyülés helyén való lakását s leteszi a tagsági dijat, ha már korábban az utazási igazolvány kivételekor le nem fizette.

4. A tagsági dij lefizetésével tagsági jegyet kap, melynek alapján a tag jogait és kedvezményeit élvezi. Tagok azok is, kik a tagsági dij beküldése mellett csak levélben jelentkeztek, s ezek a nyomtatványokat is megkapják. Tagok a vándorgyülés tartama alatt is felvétetnek. Korábbi gyülések «Munkálatai» postabér s a munkálat árának lefizetése mellett elküldetnek, a mennyiben rendelkezésre állanak. A gyülés székhelyén való beirás harmadik napján, a megnyitó közülés előestéjén tartatik meg a találkozás és előleges tájékozás czéljából az ismerkedési estély.

III. Fejezet. A vándorgyülés.

5. Vándorgyülés rendszerint minden két évben tartatik, még pedig augusztus vagy szeptember hóban.

6. A gyülés helye változik, s azt a közülési nagy választmány határozza meg, mely határozat a záró közülésen hirdettetik ki. A nagy választmány az állandó központi választmányt is megbizhatja a gyülés helyének kitüzésével.

7. A vándorgyülés 4—6 napig tart, mely idő a köz- és szaküléseke, tudományos estélyekre, esetleg kirándulásokra oszlik meg. Több időbe kerülő kirándulások a vándorgyülés befejezése után tartatnak.

8. A vándorgyülés tisztviselői egy vagy két elnök, két vagy több alelnök és több titkár, egy pénztárnok, levéltárnok és ellenőr. Az elnökség és titkárok egy, a pénztárnok, levéltárnok és ellenőr három ülésszakra választatnak. Az elnökség egyik tagja az orvosokból választandó, az egyik alelnöknek budapesti lakosnak kell lenni. Az állandó központi választmány mindkét titkára egyszersmind a vándorgyülés titkárai.

9. Az összes ügyvezetés a vándorgyülés elnökét illeti. Az elnököt, ki a közüléseken elnököl, távollétében egy alelnök helyettesiti. A titkárok feladata a közülés jegyzőkönyvét vezetni s a «Napi Közlöny»-t szerkeszteni.

IV. Fejezet. Közülések.

10. Rendszerint két, t. i. megnyitó és bezáró közülés tartatik.

A megnyitó közülés tárgyai:

a) az elnöki megnyitó beszéd;

b) üdvözlet a helyhatóságok részéről;

c) titkári jelentés;

d) az alapszabályoknak és ügyrendnek, ha kivántatnék, felolvasása;

e) közérdekü értekezések.

A bezáró közülés tárgyai:

a) jelentés a pénztár megvizsgálásáról;

b) a jövő vándorgyülés helyének és tisztikarának kihirdetése, illetőleg a nagy választmány ez irányu határozatának tudomásul vétele;

c) a közülési nagy választmány egyéb határozatainak bemutatása;

d) az állandó közp. választmány újonnan választott tagjainak kihirdetése;

e) titkári jelentés a gyülés lefolyásáról;

f) közérdekü értekezés;

g) elnök bezáró beszéde;

h) a bezáró közülés jegyzőkönyvének hitelesitéséről való gondoskodás.

V. Fejezet. Szakülések.

11. Az alapszabályok 2. §-ában megállapitott csoportok a következők:

a) orvosi szakcsoport;

b) természettudományi szakcsoport;

c) társadalmi és gazdasági szakcsoport, melyek szükség szerint szakosztályokra oszolhatnak.

12. A szakcsoportok vezetésével és üléseik megnyitásával megbizottak megtartják az elnöki megnyitó beszédet (adress). A megnyitó után a szakcsoportok minden napra külön egy-egy elnököt s az ülések egész tartamára jegyzőket választanak szótöbbséggel. Ezután mindegyik szakcsoport a hozzátartozó s jelenlevő szakemberekből szakválasztmányt választ, mely a szakcsoport napos elnökével és a jegyzőkkel intézi a szakcsoport minden ügyét. A szakválasztmány tagjait alkotja az illető szakcsoport tagjainak harmadrésze.

13. A jegyzők kötelessége a jegyzőkönyvet szerkeszteni, az ülés elnökével aláiratni, s azt az ülés befejezése után azonnal a «Napi Közlöny» szerkesztőségének átadni. Azonkivül, hogy a szakülés menetéről hü képet adhasson a «Napi Közlöny», a jegyzők minden előadót előadásának befejeztével megkérnek, hogy tárgyát kivonatban átadja, vagy kivonatát a szakülés tartama alatt elkészitse. E kivonatok a jegyzőkönyvhöz csatolandók.

14. Ha a beirt tagok számánál, az előadások bőségénél fogva szükségesnek mutatkozik, hogy a szakcsoportok szakosztályokra oszoljanak, a szakcsoportok a szakosztályi ülésekre (szintén szakülések) külön elnököket és jegyzőket választanak.

15. Minden a szakülésben tett inditvány irásban adandó be. Ha az inditvány csak a szakcsoportra vonatkozik, akkor a szakválasztmány tárgyalja, s a határozatról a szakcsoportot értesiti. Ha az inditvány az egész vándorgyülésre vonatkozik, akkor az tárgyalás czéljából a közülés nagy választmányához tétetik át.

16. Úgy a közülések, mint a szakcsoportok, illetőleg szakosztályok ülései nyilvánosak.

VI. Fejezet. Tudományos estélyek.

17. A tudományos estélyek feladata a nagy közönség számára közérdekü tárgyakat főleg kisérletek és bemutatások kiséretében fejtegetni.

18. Tudományos estély a helyi s egyéb körülményekhez képest, minden nap tartható a délutáni vagy esti órákban.

VII. Fejezet. A vándorgyülés nagy választmánya.

19. A nagygyülés tárgyainak elintézésére — a nagy választmány alakul: a vándorgyülés tisztviselőiből, a szakválasztmányokból, ezenkivül — a menynyiben jelen vannak — az állandó központi választmány tagjaiból s a mult vándorgyülés tisztviselőiből.

20. Elnöke a nagygyülés elnöke, ki az imént felsorolt tagokon kivül oly nagygyülési tagokat is hivhat a nagy választmányba, kik a vándorgyülés érdekében kitünő buzgalmat fejtettek ki, kiknek részvétele a tárgyalás folyamán előnyös, vagy kik a fenforgó kérdésekben különös tájékozottsággal birnak. Ezen tagok száma ötnél több nem lehet.

21. A nagy választmány teendői:

a) a közülés jegyzőkönyvének hitelesitése;

b) pénztári számadás megvizsgálása s a pénztárnok fölmentése;

c) költségek és tiszteletdijak megállapitása;

d) a jövő vándorgyülés helyének és tisztikarának megválasztása, illetőleg ez irányban való megbizatása a közp. választmánynak;

e) a központi választmány kiegészitése;

f) a hozzá beterjesztett, nemkülönben a saját körében felmerülő inditványok tárgyalása.

22. A nagy választmány ülései nyilvánosak.

VIII. Fejezet. Az állandó központi választmány.

23. Az állandó központi választmány a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülésének állandó közege, mely az egyes gyülések között az összefüggést tartja fenn.

24. Tagjai alapitók és választottak.

a) Alapitók azok, kik a vándorgyülés iránt való buzgalmuknak az által adnak kifejezést, hogy az orvosi vagy természettudományi czélra pályadijul a vándorgyülések rendelkezésére legalább 100 aranyat adományoznak.

b) Választott tagok száma legalább 60 s legfölebb 72, kik közül $^3/_4$-e

fővárosi és 1/4-e vidéki. E tagok harmada három ülésszakonkint kilép s a kilépők újra megválaszthatók. Ezen ügyrend életbe lépte után a választmány fővárosi és vidéki tagjainak arányosan első és második harmada soroltatik ki, ezután sorrendben lépnek ki, kiknek három ülésszaka lejárt.

25. Az elnökség — elnök, alelnök és titkárok — három ülésszakra választatnak. A pénztárnokot, levéltárnokot, ellenőrt a nagygyülés választja, ezek is tagjai a központi állandó választmánynak.

26. Az állandó központi választmány a szükséghez képest tart ülést. A lefolyt nagygyülés után intézkedik, hogy a következő vándorgyülés helyén helyi bizottság alakuljon.

27. Felügyel a levél- és pénztárra. 100 korona összeget, utólagos bejelentés mellett az elnök, nagyobb összeget csak maga a választmány utalványozhat. A pénztárt évenkint megvizsgáltatja, de jogában áll azt bármikor is megvizsgáltatni.

28. Az ellenőr kötelessége *a)* minden kiadási tétel valódiságáról meggyőződni és a kiadásra vonatkozó minden okiratot, számlát stb. aláirásával ellátni, a pénztárnok csak ily nyugtát, számlát, stb. fizet ki; *b)* az ellenőr minden átvételi tételre vonatkozó okiratot stb. aláir, illetőleg ellenjegyez; *c)* az ellenőr azon vizsgálaton kivül, melyet mint a pénztár vizsgáló bizottság tagja végez, évenkint egyszer egymaga is a pénztárt megvizsgálja; *d)* az ellenőrnek joga van ily vizsgálatot akármikor végezni.

29. Az állandó központi választmány intézkedik továbbá a «Munkálatok» elkészitése s a pályázatok kihirdetése iránt.

30. Az egyes szakok igényeinek megfelelőleg a választmány albizottságokra oszlik, melyek maguknak külön tisztviselőket választanak.

31. E szak-albizottságok a jövő vándorgyülés tudományos működését készitik elő.

a) Legalább félévvel a vándorgyülés előtt kijelölik az egyes szakosztályok szervező elnökét;

b) a beérkezett pályaművek megbirálásáról gondoskodnak;

c) működésükről az elnökök az állandó központi választmány ülésében jelentést tesznek.

IX. Fejezet. Helyi bizottság.

32. A helyi bizottság tagjai a vándorgyülés tisztviselői s a helyszinén a bizottság teendőire vállalkozott és választott szakférfiak és hatósági személyek.

33. Teendői:

a) a vándorgyülést az alapszabályok és ügyrend értelmében a helyi viszonyoknak megfelelően tervezi;

b) az állandó központi választmánnyal a helybeli tudományos erőket közreműködésre szólitja fel;

c) a hely és környéke érdekességeinek megismertetésére kirándulásokat rendez;

d) gondoskodik az elszállásolásról, élelmi ellátásról, helyiségekről stb.

X. Fejezet. A vándorgyülés nyomtatványai.

34. A «Napi Közlöny».

A Napi Közlönyt a titkárok szerkesztik.

Megjelenik minden reggel és tartalmazza: a beirt tagoknak névsorát és

lakását, minden ülés előrajzát, a szakülések helyét, idejét és tárgyát, a tartott értekezések kivonatát, általában a történtekről, kirándulásokról és a kiállitásról tudósit.

35. A «Munkálatok».

a) a vándorgyülés «Munkálatainak» szerkesztésére az állandó központi választmány szerkesztő-bizottságot küld ki;

b) a szerkesztő-bizottság a költségvetést jóváhagyás végett a központi állandó választmánynak köteles bejelenteni.

36. A «Munkálatok» tartalmazzák:

a) az alapszabályokat és az ügyrendet;

b) a vándorgyülés tisztikarát;

c) az alapitó tagok és a gyülés tagjainak névsorát;

d) a közülések, nagyválasztmány s a szakülések jegyzőkönyveit;

e) az elnöki beszédeket, titkári jelentéseket s a közüléseken tartott beszédeket;

f) a szakcsoportok elnökeinek megnyitó beszédeit (adress);

g) a tudományos estélyek leirását, esetleg ott tartott előadásokat;

h) a szakületeken tartott s közlésre fölvett értekezéseket.

37. A szakületeken megtartott előadások kézirata legkésőbb egy hónappal a gyülés után az áll. központi választmány elnökének küldendő be, ki azokat a központi választmánynak bemutatja a végből, hogy megbirálásuk után határozzon a felett, vajjon az előadások közlendők-e a «Munkálatok»-ban vagy nem s ha igen egész terjedelmökben vagy kivonatban.

Azon előadók, kik előadásukat másutt közölték, vagy közölni óhajtják, ezt a központi választmány elnökével közöljék.

III.

Dr. KOVÁCS JÓZSEF EMLÉKÉNEK MEGÖRÖKITÉSÉRE ALAPITOTT «KOVÁCS JÓZSEF-ÉREM» ALAPITÓ OKLEVELE ÉS SZABÁLYZATA.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XXIX. vándorgyülése Trencsénben, 1897-ben elhunyt *Kovács József dr.*, egyetemi tanár, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyüléseinek volt tagja, elnöke és újjáalakitója emlékének megörökitésére «Kovács József-érem» alapitását határozta el, a mely érem, aranyban, minden vándorgyülés alkalmával egy, a megörökitendő nevével kapcsolatos orvosi, természettudományi vagy társadalmi előadásnak, illetőleg előadójának itéltessék meg.

A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmánya az emlitett nagygyülésen nyert megbizás alapján a Kovács József-érem szabályzatát következőkben állapitotta meg:

1. §.

A Kovács József-érem alapitása és czélja.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülése néhai Kovács József dr., egyetemi tanár, a vándorgyülések volt tagja, elnöke s újjáalakitója emlékének megörökitésére, a vándorgyülés nagygyülésein kiadandó aranyérmet alapit, melyet Kovács József-éremnek nevez el.

2. §.

A Kovács József-érem és mintája.

Az érem kerek, átmérője három ctm., értéke (veretéssel együtt) 40 frt. Mellső lapján Kovács Józsefnek vállig érő képe, alatta *dr. Kovács József emlékének*, kerületén *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyülése* felirással. Jobbra a fejtől középütt a művész neve, Beck Ö. Fülöp. Hátsó lapja merőleges világitó fáklya s haránt széles sávval négy részre osztott. Fent jobbra serleg és kigyó, balra koponya, könyv és babérág, utóbbi a sáv mögött átnyulik az alsó jobb negyedbe, mig balra a fáklya szalagja csavarodik ki. A sáv a mindenkori vándorgyülés helye és keltének van fentartva.

A minta két darab aczél-verőducz, az érem mellső és hátsó lapjának megfelelő homoru metszettel. Értéke 500 forint. Készitette Beck Fülöp, művész Budapesten.

3. §.

A Kovács József-érem pénzalapja.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülése, tekintve, hogy ez idő szerint rendesen két évenkint tartatik vándorgyülés, o. é. 500, azaz ötszáz frtot, Kovács József-érem pénzalapjaként helyez letétbe, mely összegnek két évi kamatja az érem veretésére, tokjának elkészitésére forditandó.

Úgy az érem mintájának őrzésével, valamint a pénzalap kezelésével a központi választmány bizatik meg.

4. §.

A Kovács József-érem kiadása.

a) Az érem az alapitási évtől számitandó, rendszerint minden második évben tartandó vándorgyülésen, fölváltva, majd orvostudományi, majd természettudományi vagy társadalmi előadásnak adandó ki, a mely előadás Kovács József nevével, tudományos működésének egyes mozzanatával van összekötve, illetőleg van vonatkozásban.

Ha esetleg évenkint tartatnék vándorgyülés, az érem csak másodévenkint adható ki, kivéve azon esetet, ha adakozás utján a pénzalap annyira növekszik, hogy az éremveretés költségeit évenkint fedezni lehet. Ha hosszabb ideig szünetel a vándorgyülés, a pénzalap kamatai a tőkéhez csatolandók. Mind a két esetben a két évenkint kiadandó érem szabályzata érvényes.

b) Előadás tartására előadót a központi választmány biz meg, és pedig először az alapitás évében orvostudományi, a következő vándorgyülésen természettudományi vagy társadalmi előadás tartására, ezután pedig fölváltva. Ha több előadó ajánltatik, a választmány abban az ülésében, melynek tárgyai közé a megbizás fölvétetett, titkos szavazással, szótöbbség utján határoz a megbizás iránt.

Ugyanazon előadó öt vándorgyülési cykluson belül nem bizható meg előadás tartásával.

c) Az előadás vagy a megnyitó, vagy a záró nagygyülésen tartandó meg.

d) A «Kovács József-érmet» az előadás megtartása után a megnyitó vagy nagygyülésen az elnök nyujtja át.

5. §.

Intézkedések a vándorgyülés megszünésekor.

Ha a vándorgyülés valamikor megszünnék, Kovács József-érem mintája és pénzalapjának hovafordítása iránt a legutolsó nagygyülés fog határozni azzal a megszoritással, hogy az érem alapitásánál megjelölt czél nem mellőzhető.

6. §.

Az alapitó oklevél elhelyezése.

Ezen alapitó oklevél és szabályzat három példányban állittatik ki; egy példány a központi választmány levéltárában, egy második Budapest fő- és székváros levéltárában helyeztetik el megőrzés végett, egy harmadik pedig néhai Kovács József dr. családjának adatik át.

A Kovács József-érem.

IV.

A XXXI. VÁNDORGYÜLÉS TISZTIKARA.

Elnök.

Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. tanácsos, országgyülési képviselő.

Alelnökök.

Dr. Udránszky László, egyet. ny. r. tanár.
Dr. Horváth Géza, nemzeti muzeumi osztályigazgato.
Tahy József, Sáros vármegye alispánja.

A helyi bizottság elnöke:

Rhody Alajos, Bártfa város polgármestere,

alelnöke:

Fenyves Károly, fürdő-igazgató.

Titkárok.

Arányi Dezső, városi tanácsos.
Dr. Hintz Henrik, fürdő-orvos.
Dr. Mankovics Rezső, városi t. főorvos.
Orosz József, gimn. tanár.
Dr. Nuricsán József és
Dr. Prochnow József, közp. választmányi titkárok.

Pénztárnok.

Dr. Kaiser Károly, m. kir. bakteriologiai intézeti igazgató.

Levéltárnok.

Dr. Verebélyi László, egyetemi magántanár, főorvos.

Ellenőr.

Dr. Báron Jónás, egyetemi m. tanár, kórházi főorvos.

A MAGYAR
ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK
VÁNDORGYÜLÉSÉNEK
ALAPITÓ TAGJAI
bold. dr. BALASSA JÁNOS, egyet. tanár, 1865.
bold dr. KOVÁCS SEBESTYÉN ENDRE, min. tan. 1867.
bold. dr. HALÁSZ GÉZA, főorvos, 1869.
bold. dr. POÓR IMRE, egyet. tanár, 1871.
herczeg BATTHYÁNY GUSZTÁV, 1880.
SZOMBATHELY VÁROSA, 1880.
bold. gr. DEGENFELD-SCHOMBURG IMRE, 1881.
A XXIII. BUZIÁS-TEMESVÁRI
VÁNDORGYÜLÉS HELYI BIZOTTSÁGA 1886.
NAGYVÁRAD VÁROSA, 1890.
bold. dr. DULÁNSZKY NÁNDOR,
pécsi püspök 1894.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

V.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYÜLÉSÉNEK ÁLLANDÓ KÖZPONTI VÁLASZTMÁNYA.

Elnök: Dr. Chyzer Kornél (1899). Alelnök: Dr. Dulácska Géza (1899).
Titkárok: Dr. Prochnov József (1899). Dr. Nuricsán József (1897).

Orvosi szakosztály.

Elnök: Dr. Genersich Antal. Jegyző: Dr. Erőss Gyula.

Budapestiek:

Dr. Bakó Sándor (1899).
Dr. Batizfalvy Samu (1899).
Dr. Barbás József (1899).
Dr. Báron Jónás (1899).
Dr. Böke Gyula (1897).
Dr. Chyzer Kornél (1899).
Dr. Dollinger Gyula (1899).
Dr. Dulácska Géza (alelnök) (1899).
Dr. Erőss Gyula (1899).
Dr. Genersich Antal (1897).
Dr. Hőgyes Endre (1901).
Dr. Hegedüs János (1897).
Dr. Jordán Ferencz (1899).
Dr. Kaiser Károly (pénztáros) (1901).
Dr. Lőry Ede (1899).
Dr. Löw Sámuel (1899).
Dr. Niedermann Gyula (1897).
Dr. Prochnov József (titkár) (1899).
Dr. Raisz Gedeon (1897).
Dr. Schächter Miksa (1899).
Dr. Schwartzer Ottó (1899).
Dr. Szénásy Sándor (1899).
Dr. Tóth Lajos (1899).
Dr. Verebély L. (könyvtárnok) (1897).
Dr. Vidor Zsigmond (1901).

Vidékiek:

Dr. Alexander Béla (1901).
Dr. Barta Antal Szabadka (1899).
Dr. Czierer Elek Pécs (1901).
Dr. Kerekes Pál (1901).
Dr. Konrád Jenő N.-Szeben (1899).
Dr. Kornstein L. Nagyvárad (1899).
Dr. Lakner Árpád (1901).
Dr. Lechner Károly Kolozsvár (1897).
Dr. Mende Lajos Pécs (1901)
Dr. Pavlovits Simon Zombor (1899).
Dr. Purjesz Zsigm. Kolozsvár (1897).
Dr. Serly Gusztáv Nagy-Károly (1901).
Dr. Szabó Dénes Kolozsvár (1901).
Dr. Thuróczy Károly Nyitra (1897).
Dr. Udránszky L. Kolozsvár (1897).

Egyesült természettudományi-társadalmi szakosztály.

Elnök: Dr. Horváth Géza. Jegyző: Mocsáry Sándor.

Budapestiek:

Dr. Ágai Adolf (1901).
Dr. Ágh Géza (1901).
Dr. Borbás Vincze (1897).
Dr. Mágócsi-Dietz Sándor (1899).
Dr. Entz Géza (1901)
Dr. Fialowski Lajos (1901).
György Aladár (1899)
Halaváts Gyula (1899).
Dr. Horváth Géza (1897).
Jablonowski József (1899).

Dr. Koch Antal (1901).
Dr. Lakits Ferencz (1897).
Dr. Lendl Adolf (1899).
Lengyel István (1899).
Dr. Lóczy Lajos (1897).
Mocsáry Sándor (1897).
Dr. Molnár Nándor (1901).
Dr. Nuricsán József (titkár) (1899).
Dr. Preisz Hugó (1901).
Ruffy Pál (1897).
Dr. Simonkay Lajos (1901).
Dr. Staub Móricz (1899).
Dr. Szabó Alajos (1899).
Dr. Szalkay Gyula (1899).
Dr. Szterényi Hugó (1897).
Dr. Thirring Gusztáv (1899).
Viola Imre (1901).

Vidékiek:

Dr. Békeffy Gyula Szabadka (1899).
Dr. Bráncsik Károly Trencsén (1897).
Farkas Zsigmond Szabadka (1899).
Gotthárd Jenő Herény (1897).
Hanusz István Kecskemét (1899).
Metzger Ede Nyitra (1901).
Dr. Pantocsek József Pozsony (1899).
Römer Gyula Brassó (1899).
Szigmeth Károly (1901).
Wittenberg Ig. N.-Kanizsa (1893).

VI.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XXXI. VÁNDORGYÜLÉSE TAGJAINAK NÉVSORA.

1 Aczél Károly dr., mentő-főparancsnok, Budapest.
Ágh Géza dr., tanár, Budapest.
Alexander Béla dr., Késmárk.
Altstock Gyula, magánzó, Budapest.
5 Arányi Dezső, tanácsnok, Bártfa.
Árkövy Rikárd, jogszigorló, Budapest.
Austerweil László dr., törvényszéki orvos, Arad.
Badics Elek, gyógyszerész, Békés-Csaba.
Badics Ilona, Békés-Csaba.
10 Badics Margit, Békés-Csaba.
Bakó Sándor dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Balkányi Ede dr., tiszti orvos, Debreczen.
Balkányi Ede dr.-né, Debreczen.
Barbás József dr., kórházi főorvos, Budapest.
15 Báron Jónás dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Baróthy Ákos dr., főorvos, Nagyvárad.
Bársony János dr., városi tiszti ügyész, Miskolcz.
Barta Antal dr., tiszti orvos, Szabadka.
Basch Imre dr., kórházi főorvos, Budapest.
20 Bassa Ignácz dr., Budapest.
Batizfalvi Samu dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Bauer Lajos dr., gyermek-orvos, Budapest.
Baumöhl Zsigmond dr., Eperjes.
Békeffy Gyula dr., ügyvéd, Szabadka.
25 Berczeller Lipót, mérnök, Ujvidék.
Berend Miklós dr., gyermek-orvos, Budapest.

Berzeviczy Albert, val. belső titkos tanácsos, Budapest.
Biringer Ferencz dr., kórházi főorvos, Nyitra.
Blau Adolf dr., Beregszász.
Blitz Sándor dr., községi orvos, Fischamendt.
Blumenfeld Ármin dr., fürdő-orvos, Bártfa.
Bókay János dr., egyetemi tanár, Budapest.
Bokor Adolf, gyógyszerész, Szeged.
Bokor Gyula dr., Szeged.
Böke Gyula dr., egyet. tanár, Budapest.
Brancsik Károly dr., megyei főorvos, Trencsén.
Burián Róza, Arad.
Buza János, gymnáziumi tanár, Sárospatak.
Buza Jánosné, Sárospatak.
Buza Margit, Sárospatak.
Ifj. Christian János dr., Budapest.
Chudovszky Mór dr., Budapest.
Chyzer Béla dr., kerületi orvos, Budapest.
Chyzer Kornél dr., min. tanácsos, a vándorgyülések elnöke, Budapest.
Chyzer Kornélné, Budapest.
Cserháti Mór dr., Budapest.
Csikós Sándor dr., kórházi főorvos, Debreczen.
Csippék János, gyógyszerész, Budapest.
Csernó Kornél dr., Dolha.
Cséry János dr., fürdő-orvos, Bártfa.
Csillag Ignácz dr., járás-orvos, Boros-Jenő.
Czimmermann Pál, gymnáziumi tanár, Kis-Szeben.
Czirer Elek dr., városi főorvos, Pécs.
Czirer Marianna, Pécs.
Décsi Lipót dr.-né, Budapest.
Délmagyarországi természettudományi társulat, Temesvár.
Mágócsi-Dietz Sándor dr., egyetemi tanár, Budapest.
Dobozi István dr., Halas.
Dobrov Ede ügyvéd, Temesvár.
Dollinger Gyula dr., egyetemi tanár, Budapest.
Dulácska Géza dr., kórházi főorvos, Budapest.
Entz Géza dr., egyetemi tanár, Budapest.
Ifj. Entz Géza dr., Budapest.
Erdey Gyula dr., tanársegéd, Budapest.
Erőss Gyula dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Gróf Eszterházy Kálmán, Kolozsvár.
Fanta Adolf dr., Székes-Fejérvár.
Faragó Gyula dr., Budapest.
Farkas Géza dr., megyei főorvos, Kolozsvár.
Farkas Zsigmond ügyvéd, Szabadka.
Fauser Géza, gyógyszerész, Budapest.
Feleki Hugó dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Fenyves Károly, fürdő-igazgató, Bártfa.
Ferbstein Márk dr., megyei főorvos, Eperjes.
Fest Lajos, képviselő, Budapest.
Filó János, gyógyszerész, Budapest.

Fischer Jakab dr., kórházi főorvos, Pozsony.
Fischer Lajos, nyug. százados, Temesvár.
Fodor Pál dr., Miskolcz.
Frank Miksa dr., Miskolcz.
Id. Frankl István, nyug. gimnáziumi tanár, Szabadka.
Genersich Antal dr., egyetemi tanár, Budapest.
Genersich Gusztáv dr., egyetemi magán-tanár, Kolozsvár.
Genersich Vilmos dr., egyetemi tanársegéd, Budapest.
Geöcze Sarolta, Budapest.
Glück Gyula dr., Budapest.
Gotthárd Jenő, Herény (Vas m.).
Grósz Emil dr., egyetemi tanár, Budapest.
Grosz Gyula dr., kórházi igazgató, Budapest.
Grosz Sámuel dr., Budapest.
Grosz Sándor dr., Budapest.
Groszmann Dezső dr., fürdő-orvos, Bártfa.
Gruber József dr., körorvos, Máramaros-Sziget.
Gulner Gyula, államtitkár, Budapest.
György Aladár, iró, Budapest.
Gyurmán Emil dr., kórházi főorvos, Budapest.
Hajós Lajos dr., Budapest.
Hajós Lajos dr.-né, Budapest.
Halaváts Gyula, kir. főgeologus, Budapest.
Halász Henrik dr., Hódmezővásárhely.
Hankó Vilmos dr., tanár, Budapest.
Hanusz István főreáliskolai igazgató, Kecskemét.
Harmos Gyula, gyógyszerész, Budapest.
Hartmann Samu dr., járás-orvos, Eperjes.
Háry István dr., megyei főorvos, Zala Egerszeg.
Hasenfeld Oszkár dr., fürdő-orvos, Bártfa.
Héderváry Erzsébet, Ujpest.
Héderváry Sámuel dr., körorvos, Ujpest.
Héderváry Sámuel dr.-né, Ujpest.
Hegedüs János dr., nyug. törzsorvos, Budapest.
Heisz Imre, gyógyszerész, Bártfa.
Herszky Manó dr., Berlin.
Herz Rezső dr., fogorvos, Késmárk.
Hintz Henrik dr., fürdő-orvos, Bártfa.
Horváth Erzsi, Békés-Csaba.
Horváth Géza dr., főmérnök, Budapest.
Horváth Géza dr., nemzeti muzeumi őr, Budapest.
Horváth Mihály dr., Budapest.
Hőgyes Endre dr., egyetemi tanár, Budapest.
Hönig Izsó dr., Budapest.
Hutyra Ferencz dr., főiskolai rector, Budapest.
Hückl Ernő dr., igazgató-főorvos, Érsekújvár.
Illyés Géza dr., egyetemi tanársegéd, Budapest.
Imre József dr., kórházi főorvos, Hódmező-Vásárhely.
Ixel Soma dr., tiszti főorvos, Miskolcz.
Jablonovszky József dr., rovartani állomás főnöke, Budapest.

Jaskó Károly, nyugalm. tanár, Budapest.
Jármay Gyula, gyógyszerész, Budapest.
Jekel László dr., Nagy-Károly.
Jendrassik Ernő dr., egyetemi tanár, Budapest.
Jordán Ferencz dr., kórh. főorvos, Budapest.
Kain József dr., Büd-Szent-Mihály.
Kaiser Károly dr., Budapest.
Kállay Rudolf dr., főorvos, Nyiregyháza.
Kanarik Jakab dr., fürdőorvos, Bártfa.
Kármán Samu dr., Budapest.
Karos Adolf dr., járás-orvos, Nagy-Kapos.
Kerekes Pál dr., kórházi főorvos, Nagy-Mihály.
Sz. Kiss Gyula, törvényszéki biró, Budapest.
Sz. Kiss Sarolta, Budapest.
Klein Ármin dr., tiszti orvos, Késmárk.
Koch Antal dr., egyet, tanár, Budapest.
Konrád Jenő dr., kórházi igazgató, Nagy-Szeben.
Kopits Jenő dr., Budapest.
Korányi Lajos, gyógyszerész, Budapest.
Korn Vilmos, gyógyszerész, Eperjes.
Kornstein Lajos dr., főorvos, Nagyvárad.
Kosztka József dr., tanár, Kassa.
Kovách Aladár dr., mentő-egyesület igazgatója, Budapest.
Környei Ede dr., ügyvéd, Budapest.
Kőszeghy Sándor, képviselő, Budapest.
Krausz Arthur dr., Budapest.
Krötzer László dr., Tokaj.
Kulpin Dániel dr., Békés-Csaba.
Kuthy Dezső dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Kuzmik Pál dr., egyetemi magán-tanár, Budapest.
Lakits Ferencz dr., tanár, Budapest.
Lakner Árpád dr., városi főorvos, Eperjes.
László Gábor dr., tanársegéd, Budapest.
László Kálmán dr., városi tiszti orvos, Somorja.
László Kálmán dr.-né, Somorja.
Lechner Károly dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
Lendl Adolf dr., egyet. m. tanár, orsz. gyül. képviselő, Budapest.
Lengyel István, a Természettudományi Társulat igazgatója, Budapest.
Lévai Dezső dr., Duna-Földvár.
Lévay István tanár, Kassa.
Lévay József dr., kórházi főorvos, Budapest.
Lévay József dr.-né, Budapest.
Liszka Nándor, nyugalm. tanár, Debreczen.
Lóczy Lajos dr., egyetemi tanár, Budapest.
Lőry Ede dr., Budapest.
Löw Sámuel dr., főorvos, Budapest.
Lukács Vilmos dr., járás-orvos, Kisvárda.
Gróf Mailáth József, Perbenyik.
Markovits Rezső dr., városi főorvos, Bártfa.
Mankovics Vilmos dr., Felső-Zsolna.

Márkus Menyhért dr., Füzes-Abony.
Marschalkó György, gyógyszerész, Felső-Visó.
Marton Sándor dr., Budapest.
Szegedi Maszák Elemér, királyi iparfelügyelő, Budapest.
Mátrai István, gyógyszerész, Ér-Mihályfalva.
Mende Lajos dr., nyugalm. főorvos, Pécs.
Metzger Ede, gyógyszerész, Nyitra.
Mocsáry Sándor dr., nemz. muzeum ig., Budapest.
Mohr Mihály dr., kórházi főorvos, Budapest.
Molnár Nándor, gyógyszerész, Budapest.
Munkácsy Pál dr., Nagy-Bocskó.
Muzsa Gyula, gyógyszerész, Budapest.
Müller Kálmán dr., egyetemi tanár, miniszteri tanácsos, Budapest.
Myskovszky Viktor, nyugalm. tanár, Kassa.
Nagy Lajos dr., Hajdu-Nánás.
Navratil Dezső, szigorló orvos, Budapest.
Nendvich Dezső, gyógyszerész, Siklós.
Neubauer Adolf dr., Budapest.
Nónay Pál dr., járás-orvos, Nagy-Becskerek.
Nónay Pál dr.-né, Nagy-Becskerek.
Nuricsán József dr., kultur vegyész, vándorgyülések titkára, Budapest.
Obláth Mór dr., megyei tb. főorvos, Gálszécs.
Óváry Pál dr., járás-orvos, Torna.
Pákózdy Károly dr., Budapest.
Pákózdy Károly dr.-né, Budapest.
Pantocsek József dr., kórházi igazgató, Pozsony.
Paukovich Andor, ügyvéd, Szabadka.
Paukovich Szerén úrhölgy, Szabadka.
Pavlovits Simon dr., megyei főorvos, Zombor.
Pécsi Dani dr., Budapest.
Pfeifer Gyula dr., Budapest.
Pintér Pál, gyógyszerész, Budapest.
Pollatschek Bertalan, gyógyszerész, Budapest.
Pólya Jenő dr., orvos, Budapest.
Porosz Mór dr., orvos, Budapest.
Porosz Mór dr.-né, Budapest.
Poszvék Lajos dr., törvényszéki orvos, Sopron.
Poszvék Lajos dr.-né, Sopron.
Preisz Hugó dr., főiskolai tanár, Budapest.
Prochnov József dr., egyetemi tanár, a vándorgyülések titkára, Budapest.
Propper Miksa dr., Kúnfélegyháza.
Propper Miksa dr.-né, Kúnfélegyháza.
Pulcz Imre nyugalm. táblabiró, Budapest.
Purjesz Zsigmond dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Radocsay Etelka, Pécs.
Raisz Gedeon dr., miniszteri osztálytanácsos, Budapest.
Ráthonyi Reusz Frigyes dr., Budapest.
Rátz Ernő, gyógyszerész, Ujpest.
Rátz István dr., főiskolai tanár, Budapest.
Réczey Imre dr., egyetemi tanár, Budapest.

Reisz Miksa dr., Békés-Csaba.
Rejtő Sándor műegyetemi tanár, Budapest.
Révész Gyula dr., Budapest.
Révfy Jenő dr., fürdőorvos, Szabadka.
Révfy Jenő dr.-né, Szabadka.
Rhody Alajos, polgármester, Bártfa.
Rigler Gusztáv dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
Róna József dr., Sajó-Szt.-Péter.
Rosenfeld Samu dr., városi főorvos, Kis-Szeben.
Roth Jenő dr., Budapest.
Rozsnyay Bertalan dr., városi tiszti orvos, Lőcse.
Rozsnyay Etelka, Arad.
Rozsnyay Ilonka, Arad.
Rozsnyay József gyógyszerész, Arad.
Ruffy Pál, országgyülési képviselő, Budapest.
Rüll János dr., kórházi igazgató, Mohács.
Salgó Jakab dr., elmegyógyintézeti főorvos, Budapest.
Sámson Márton dr., Élesd.
Sámson Márton dr.-né, Élesd.
Schächter Miksa dr., egyetemi magántanár, Budapest.
Schmausz Endre, főispán, Szabadka.
Schmidt Hugó, kórházi főorvos, Pozsony.
Schön Vilmos dr., kórházi igazgató, Sátoralja-Ujhely.
Schönberger Gusztáv dr., tiszti orvos, Sopron.
Schulhof Rezső dr., Gleichenberg.
Ifj. Babarczi Schwarzer Ottó, Budapest.
Babarczi Schwarzer Ottó dr., udvari tanácsos, Budapest.
Sellei József dr., Budapest.
Serly Gusztáv dr., megyei főorvos, Nagy-Károly.
Siegmeth Károly, magyar kir. államvasuti főfelügyelő, Debreczen.
Simonkay Lajos dr., egyet. m.-tanár, Budapest.
Sipos Dezső dr., Budapest.
Somlyó Nándor dr., Budapest.
Sor Ferencz dr., Kún-Félegyháza,
Sor Ferencz dr.-né, Kun-Félegyháza.
Staub Móricz dr., királyi tanácsos, Budapest.
Stein Fülöp dr., Budapest.
Strausz Aladár dr., Budapest.
Szabó Dénes dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
Szalkay Gyula dr., tanár, Budapest.
Szana Sándor dr., Temesvár.
Szana Zsigmond, gyári igazgató, Temesvár.
Szekeres József dr., kórházi igazgató, N.-Kanizsa.
Szelényi Károly, tanár, Késmárk.
Szénássy Sándor dr., egyetemi magántanár, Budapest.
Szenes Zsigmond dr., kórházi főorvos, Budapest.
Szent-Imrey Ákos dr., megyei főorvos, Kassa.
Szigeti Henrik dr., Temesvár.
Szilágyi János dr., körorvos, Ar.-Gyéres.
Szmialovszky Valér, országgyülési képviselő, Rajecz fürdő.

Szokolay Kornél iró, Budapest.
Szopkó Afréd, gyógyszerész, Nyiregyháza.
Szopkó Alfrédné, Nyiregyháza.
Szőke János dr., Mária-Pócs.
Szőke János dr.-né, Mária-Pócs.
Szörényi Tivadar dr., fürdő-orvos, Kassa.
Tahy József, alispán, Eperjes.
Tauffer Jenő dr., Temesvár.
Thegze Gyula dr., Budapest.
Tenner Vilmos dr., N.-Szt.-Miklós.
Terray Lajos dr., kincstári orvos, Breznóbánya.
Terray Lajos dr.-né, Breznóbánya.
Ifj. Terray Lajos, joghallgató, Breznóbánya.
Thanhoffer Lajos dr., egyetemi tanár, Budapest.
Thim József dr., járásorvos, Apatin.
Thiring Gusztáv dr., Budapest.
Thuróczy Károly dr., főorvos, Nyitra.
Tihanyi Mór dr., Budapest.
Tóth Lajos, miniszteri osztálytanácsos, Budapest.
Török Arthur dr., bányaorvos, Hunyad-Kristyór.
Török Arthur dr.-né, Hunyad-Kristyór.
Turcsányi Gyula dr., főorvos, Eger.
Tuszkay Ödön dr., Budapest.
Tuzson János dr., adjunctus, Selmeczbánya.
Udránszky László dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
Ujfalussy József dr., kórházi főorvos, Debreczen.
Urszinyi Gyula dr., Putnok.
Vajda Adolf dr., Budapest.
Pávai Vajna Gábor dr., főorvos, Pozsony.
Vámos Gyula dr., Budapest.
Várady Zsigmond, tanár, Budapest.
Varságh Zoltán, gyógyszerész, Budapest.
Vas Bernát dr., egyetemi magántanár, Budapest.
Velits Dezső, igazgató-tanár, Pozsony.
Verebélyi László dr., egyetemi magántanár, Budapest.
Verner Miklós dr., Pankota.
Vidor Zsigmond dr., főorvos, Budapest.
Viola Imre, székes-fővárosi tanácsnok, Budapest.
Viola Kálmán, nyugalm. ellenőr, Esztergom.
Weber Antal, gimnáziumi igazgató, Kis-Szeben.
Weisz Ferencz dr., Budapest.
Weisz Jakab dr., Eperjes.
Wenhardt János dr., tanársegéd, Budapest.
Weyner Emil dr., Budapest.
Wittenberg Ignácz, főmérnök, Nagy-Kanizsa.
Zemplén Géza, tanárjelölt, Budapest.
Zimmermann Károly dr., egyetemi tanársegéd, Budapest.
Zoltán Sándor, Duna-Földvár.

MAGY. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

VII.

JEGYZŐKÖNYVEK ÉS ÜGYIRATOK.

1. Megnyitó nagygyülés okiratai.

Jegyzőkönyv a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésének Bártfa-fürdőn 1901 augusztus hó 21-én tartott megnyitó üléséről.

Elnök: Berzeviczy Albert dr., v. b. t. t. országgy. képviselő.
Jegyző: Nuricsán József dr., központi titkár.
Jelenlévők: Chyzer Kornél dr., min. tanácsos, a közp. választmány elnöke; Udránszky László dr., egyet. tanár; Horváth Géza dr., muzeumi igazg. őr; Tahy József Sáros várm. alispánja, vándorgyülési alelnökök; Gulner Gyula belügym. államtitkár; gróf Eszterházy Kálmán; Ruffy Pál; Szmialovszky Valér; Feszt Lajos ország. képviselők; gróf Majláth József; Rhody Alajos Bártfa város polgármestere; Fenyves Károly bártfa-fürdői igazgató; Nuricsán József dr. és Prochnov József dr., központi titkárok; Kaiser Károly pénztáros; Arányi Dezső, Hintz Henrik dr; Mankovits Rezső dr. és Orosz József helyi bizottsági titkárok. Ezeken kivül a vándorgyülés tagjai és az érdeklődő nagyszámu közönség.

1. Elnök meleg szavakkal üdvözölvén a jelenlévőket, hosszabb beszédben kifejti Bártfa és a felvidék szerepét hazánk kultur historiájában, majd visszapillantva a vándorgyülések nagy hatásaira és körvonalozva utóbbinak nagy horderejü befolyását a magyar állameszme megszilárditásában, megnyitja a XXXI. vándorgyülést.

2. Rhody Alajos polgármester a város és a fürdői részvénytársaság nevében üdvözli a vándorgyülést és meleg köszönetet mond, hogy a magyar tudósok e társasága a felvidéknek ez ősrégi városát választotta gyülése helyéül.

3. Prochnov József dr., közp. titkár felolvassa jelentését, melyben beszámol az állandó választmány működéséről a lefolyt szabadkai vándorgyülés óta és közli e gyülés fontosabb mozzanatait és határozatait.

A jelentést a vándorgyülés egyhangulag tudomásul veszi.

4. Udránszky László egyet. tanár felolvassa emlékbeszédét Farkas Jenő dr. és Fodor József dr. felett.

Az emlékbeszédeket a nagygyülés osztatlan figyelemmel hallgatja meg.

5. Horváth Géza dr., muzeumi igazg. őr felolvassa a közp. választmánytól kapott megbizatása folytán «A malária és a szunyogok» czimü értekezését, mely a Kovács József-éremmel lesz kitüntetendő. A mély tudással készült értekezést a hallgatóság osztatlan figyelemmel hallgatja végig.

6. *Elnök* átnyujtja Horváth Géza dr.-nak a Kovács József-érmet, melyet Horváth Géza meleg szavakkal köszön meg a vándorgyülés éljenzése közben.

7. Gróf Eszterházy Kálmán üdvözli a vándorgyülést az «Erdélyi Muzeum egylet» részéről és ennek nevében meghivja és kéri a vándorgyülést, hogy legközelebbi gyülését Kolozsvárott tartsa meg.

Elnök a vándorgyülés nevében midőn megköszöni a megtisztelő meghivást, egyben kijelenti, hogy a meghivás felett a nagy választmány határoz és annak eredménye a záró ülésnek lesz bejelentve.

8. Több tárgy nem lévén, elnök a megnyitó gyülést berekeszti.

K. m. f.

Berzeviczy Albert, elnök. *Nuricsán József*, jegyző.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésére üdvözleteket és képviselőket küldtek:

Rhody Alajos, Bártfa szab. kir. város polgármestere a következő beszéddel üdvözölte a vándorgyülést:

Nagyméltóságu Elnök Úr!

Igen Tisztelt Uraim!

Mély tisztelettel és hazafias örömmel üdvözlöm Bártfa szab. kir. városa és a fürdőnk nevében a diszes nagygyülést, s a valóság tudatával mondhatom, hogy itt, e régi hirü fürdőhelyen, valamint az ősrégi városunkban, melyet nagybecsü látogatásukkal megtisztelni sziveskednek, őszinte szivességgel, nagy örömmel várjuk és fogadjuk mélyen tisztelt vendégeinket, kik mint az orvosi tudomány és a természettudományok hivatott művelői, magasztos hivatásukban oly nemes törekvéssel munkálkodnak az emberiség magasabb érdekeinek, a közegészség előhaladó javulásának és ezzel a közjólétnek, a kultura haladásának előmozditásán.

Hogy Önök Uraim, szivesek nagybecsü látogatásukkal minket megtisztelni, erős bizonyitéka ez annak, hogy itt nálunk is, oly komoly törekvést és oly serény munkálkodást remélnek szemlélhetni, mely az önökével egy czélra igyekszik. Ajánljuk szives jóakaró figyelmökbe a gyógyfürdőnket, melynek modern berendezése tekintetében igyekeztünk tőlünk telhetőleg a kivánalmaknak eleget tenni.

A mi ősrégi kis városunkban ugyan valami nagyszerü modern berendezéseket, nagy alkotásokat felmutatni képesek nem vagyunk, azt azonban documentumokkal is igazolhatjuk, hogy Bártfa itt az ország szélén, sok százados fennállása alatt, hasznos szolgálatokat tett a Hazának, a Trónnak, a magyar állameszmének, ha kellett vérével, vagyonával is; documentumokkal igazolhatjuk, hogy Bártfa a kulturtörekvések mellett, eredetétől kezdve sajátitotta el és gondosan ápolja amaz ősi erényeket, — a hazaszeretetet s a közjóért való lelkesedést — mely ősi erényeken nyugszik hazánk és nemzetünk ezeréves fennállása.

Őszinte érzelemmel óhajtom és kivánom, mélyen tisztelt Uraim, hogy rövid itt tartózkodásuk Önökre tegye meg azt a kedvező benyomást, itt időzésök oly kellemes emléket biztositson városunk és a fürdőnk iránt, mint a minő örömet és kedves érzést keltett bennünk ama megtisztelő elhatározásuk, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI. vándorgyülését Bártfán tartják meg.

Még egyszer szivem mélyéből üdvözlöm mindnyájokat.

Isten áldása kisérje működésüket!

*

A «Kolozsvári tud. egyetem»-től:

Méltóságos dr. Chyzer Kornél miniszteri tanácsos urnak, mint a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyülése állandó központi választmánya elnökének Bártfán.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Bártfán tartandó XXXI. vándorgyülésére a központi választmány nevében Méltóságod által küldött meghivót vettük.

Tudatában a vándorgyülések fontosságának az orvos- és természettudományok ápolásában, karunk a vándorgyülést üdvözli és működéséhez szerencsét kiván.

Van szerencsém egyuttal Méltóságodat tisztelettel értesiteni, hogy karunkat a vándorgyülésen dr. Udránszky László tanár fogja képviselni.

Kolozsvárt, az orvosi karnak 1901 junius 21-én tartott X. rendes üléséből.

Dr. Buday Kálmán,
e. i. dékán.

*

A «Budapesti Kir. Orvosegyesület»-től:

Méltóságos dr. Chyzer Kornél urnak.

A budapesti kir. orvosegyesület igazgató tanácsa a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI-ik vándorgyülésére képviselőkül a következő tagokat küldte ki: Dollinger Gyula, Grósz Emil, Hőgyes Endre, Kétli Károly, Lévai József, Moravcsik E. Emil, Tóth Lajos, Tauffer Vilmos.

A budapesti kir. orvosegyesület igazgató tanácsa 1901-ik évi junius hó 8-ikán tartott III-ik üléséből.

Dr. Tauffer Vilmos,
elnök.

*

Dr. Lévai József,
másodtitkár.

«A Budapesti Orvosi Kör»:

Dr. Papp Sámuel orszgy. képviselő, elnök és dr. Mohr Mihály titkár által képviselteti magát.

*

A «Kir. Magy. Természettudományi Társulat»-tól:

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI-ik, bártfai vándorgyülése tekintetes Elnökségének Bártfán.

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat választmánya nevében forrón üdvözöljük a vándorgyülést, s nemes törekvésére és munkálkodására az ég áldását kérjük.

Budapest, 1901 augusztus 20.

Dr. Aujeszky Aladár,
a K. M. Természettud. Társ. m. titkára.

Dr. Wartha Vincze,
a K. M. Természettud. Társ. elnöke.

*

A «Kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet»-től:

Méltóságos Elnök Úr!

Az Erdélyi Múzeum-Egylet f. hó 5-én tartott ig. választmányának ülése elhatározta, hogy a Magyar Orvosok és Természettudósok Bártfán tartandó vándorgyülésén magát képviseltetni fogja s ezzel gr. Eszterházy Kálmán egyesületi elnök és dr. Udránszky László ig. vál. tag urakat bizta meg, a kik a Kolozsvárra 1903-ra szóló meghivást élőszóval is tolmácsolni fogják.

A midőn erről Méltóságodat szives tudomásvétel és a megfelelő intézkedések megtétele végett értesiteni szerencsénk van, kiváló tisztelettel vagyunk

Kolozsvárt, 1901 junius 6-án

Dr. Szamosi János, alelnök. — *Dr. Szádeczky Lajos,* titkár.

*

«A magyarországi gyógyszerész egylet elnökségétől»:

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI. vándorgyülése tekintetes Elnökségének Bártfán.

Van szerencsénk a tekintetes Elnökségnek tisztelettel bejelenteni, hogy a «Magyarországi Gyógyszerész-egylet» képviseletében dr. Jármay Gyula budapesti gyógyszerész és a budapesti gyógyszerész testület elnöke, valamint dr. Molnár Nándor országos egyletünk titkára fognak a «Magyar Orvosok és Természetvizsgálók» bártfai vándorgyülésén résztvenni.

Szivből kivánjuk a közművelődésnek szentelt e vándorgyülésnek, hogy a legszebb siker koronázza.

A «Magyar Orvosok és Természetvizsgálók» bártfai vándorgyülése tekintetes Elnökségének alázatos szolgái:

Dr. Molnár Nándor, A «M. orsz. gyógyszerész egylet» titkára. — *Zboray Béla,* A «M. orsz. gyógyszerész egylet» elnöke.

*

Az «Eperjesi Széchenyi Kör»-től:

Nagyméltóságú Elnök úr!

Mélyen tisztelt Vándorgyülés!

Több mint félszázada annak, hogy egykoron a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyülésének tagjait szeretett vármegyénk területén üdvözölhettük.

Az elmult félszázad nemcsak nemes küzdelmekben, de szép, becses és lélekemelő sikerekben és diadalokban is gazdag volt reánk nézve.

Ősi vármegyénk az elmult idő alatt is nemcsak megmaradt annak, a mi eddig volt, t. i. az igaz hazafiság szilárd védőbástyájának itt, imádott hazánk határszélén, hanem erre irányuló nagyjelentőségü szerepét egyre fokozottabban, egyre teljesebben igyekezett és igyekezik is megoldani.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy erre gondolva, a legbensőbb öröm és lelkesedés töltì el hűséges lelkeinket mi nekünk, a kik már 1878-ban a «legnagyobb magyar» dicső nevének védelme és lelkesedésre buzditó varázs hatása alatt, szeretett «Széchenyi-kör»-ünket megteremtettük, akkor, ha a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI-ik vándorgyülésének tagjaiképen ismét vármegyénk területén, annak egyik legszebb és legáldottabb

helyén: Bártfa-fürdőben tisztelhetjük és üdvözölhetjük a tudomány és közmüvelődés kiváló hiveit és bajnokait, a kiknek a nemzet-, a haza- és az emberiség üdvének előmozditása körül szerzett bokros és maradandó érdemeit annyi elismeréssel és oly igaz bensőséggel tudtuk és tudjuk figyelemmel kisérni, valamint nagyrabecsülni mindenkor!

És üdvözlésünk, valamint a nagyérdemü vándorgyülés munkálkodása iránt való érdeklődésünk ezuttal annyival bensőbb és fokozottabb, mert hiszen Nagyméltóságod magas személyében a vándorgyülés elnöki székében azt a férfiut láthatjuk és tisztelhetjük, a kinek lángoló lelkesedése először gyújtott tüzet a mi egyesületünk szent oltárán, a ki egyesületünk legelső tisztségét, a mi mondhatlan örömünkre, annyi odaadással és ügyszeretettel s annyi hálára kötelező jóindulattal tölti be mostan is, a ki immáron nemcsak vármegyénkben, hanem az egész hazában is a nemzeti közművelődésnek, a szabadelvü irányban való előhaladásnak legkiválóbb és legtiszteltebb előharczosa lett.

Fogadja tehát Nagyméltóságod és fogadja az egész nagyérdemü Vándorgyülés, úgy e szerény üdvözlő-iratunk, mint az ez alkalomra képviselőkül kiküldött tagjaink útján, az «Eperjesi Széchenyi-kör»-nek, legteljesebb ragaszkodásával és nagyrabecsülésével kapcsolatos meleg üdvözletét! Fogadja szivesen abbeli biztositásunkat, hogy a jövőben is minden igyekezetünkkel azon leszünk, hogy hazánk közművelődésének szent ügyét szolgáljuk hiven, kitartóan és minél eredményesebben; valamint fogadja szivesen azt a legbensőbb óhajtásunkat, hogy ősi vármegyénk területén, nemzetünk imádatosan szeretett, megdicsőült védő-angyalának e kedvelt tartózkodási helyén és ottan, a hazáért és a szabadságért szakadatlan lelkesedésről és önfeláldozásról suttogó «száz hárs» közelében érezzék magukat legjobban és legmegelégedettebben; végül azt a legforróbb fohászunkat, hogy a nagyméltóságu Elnök urat, nemkülönben az egész nagyérdemü Vándorgyülést, valamint összes nagy fontosságú és nemes czéljaikat és törekvéseiket, áldja meg legjobb áldásaival a Mindenható s ez által áldja meg a hazát, a nemzetet és az emberiséget!

Fogadja Nagyméltóságod és a nagyérdemü Vándorgyülés legmélyebb tiszteletünk őszinte nyilvánitását!

Eperjes, 1901 augusztus 18-án.

Az «Eperjesi Széchenyi-kör» nevében készséges hiveik:

Ghillány József,
kir. tan., elnök.

Dr. Horváth Ödön,
kir. tan., titkár.

*

A «Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet»-től:

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Bártfán tartandó XXXI. vándorgyülése nagytekintetü Elnökségének Bártfán.

Van szerencsém tisztelettel bejelenteni, miszerint a Szepesi Orvos-gyógyszerész Egyletet *dr. Alexander Béla* úr, egyleti titkár fogja a vándorgyülésen kepviselni.

Késmárk, 1901 aug. 18.

Kiváló tisztelettel

Dr. Tátray Gergely,
a Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet
e. i. elnöke.

*

A «Nyitra vármegyei Orvos-gyógyszerész Egyesület»-től:

A Nyitra vármegyei Orvos-gyógyszerész és Természettudományi Egyesület képviselői: dr. Thuróczy, elnök, dr. Biringer, titkár.

*

A «Délmagyarországi Természettudományi Társulat»-tól:

A Délmagyarországi Természettudományi Társulat orvos-gyógyszerészi szakosztálya a természettudósok vándorgyülését melegen üdvözli s képviseletével dr. Tauffer s dr. Szigeti alelnököket bizta meg.

Dr. Breuer,
elnök.

*

Dr. Neubauer,
titkár.

Budapest székes-főváros tanácsától:

Budapest székes-főváros képviseletével Viola Imre tanácsnok úr, a székes-főváros közegészségi ügyosztályának vezetője bizatott meg.

*

Pécs városa képviseletére dr. Czirer Elek t. főorvos küldetett ki.

*

Nagyvárad thj. város képviseletével dr. Baróthy Ákos városi tiszti főorvos úr bizatott meg.

*

A «Magyar Turista Egyesület»-től:

Tekintetes Elnökség!

Van szerencsénk tisztelettel értesiteni, hogy központi választmányunk f. hó 9-ikén tartott ülésében Dr. Mágócsy-Dietz Sándor választmányi tagot és alulirt titkárt bizta meg, hogy egyesületünket a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók bártfai vándorgyülésén képviselje.

Kiváló tisztelettel

a Magyar Turista Egyesület központi választmányának megbizásából

Dr. Téry Ödön,
ügyvivő alelnök.

*

Dr. Thirring Gusztáv,
titkár.

Üdvözleteket küldtek még:

Tauffer Vilmos, egyetemi tanár, a kir. orvos-egyesület elnöke.

Sváb Károly, főrendiházi tag.

2. A záró nagygyülés okiratai.

Jegyzőkönyv a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésének 1901 aug. 24-én Bártfán tartott záró üléséről.

Elnök: Berzeviczy Albert dr., val. b. t. tanácsos, országgyülési képviselő.
Jegyző: Nuricsán József dr., közp. választmányi titkár.

1. *Elnök* a záróülésen megjelent nagyszámu tagok és vendégek üdvözlése után megnyitja az ülést.

2. *Nuricsán József dr.*, közp. választmányi titkár felolvassa jelentését a XXXI. vándorgyülés tevékenységéről, kiemelvén a vándorgyüles főbb mozzanatait, a szakosztályokban előadott értekezések tudományos értékét, bejelenti az állandó közp. választmány megüresedett helyeire megválasztottak neveit.

A titkár jelentését a záró ülés helyeslőleg tudomásul veszi.

3. A nagyválasztmány ajánlata folytán

a záró ülés pénztárnokká egyhangulag Kaiser Károly dr.-t választja meg.

4. *Elnök* jelenti, hogy a nagyválasztmány az Erdélyi Muzeum-Egylet meghivását elfogadván, a XXXII-ik vándorgyülést Kolozsvárott tartja meg.

Tudomásul van.

5. *Eszterházy Kálmán gróf*, az Erdélyi Muzeum-Egylet elnöke, orsz. képviselő és a jövő vándorgyülés elnöke, meleg szavakkal köszöni meg megválasztatását és a legnagyobb örömét fejezi ki a felett, hogy e tudós társaság jövő vándorgyülését Kolozsvárott tartja meg.

6. *Rhódy Alajos*, Bártfa sz. kir. város polgármestere megtartja mély tudásra valló előadását «Bártfa régiségeiről»,

melyet a hallgatók osztatlan tetszésükben részesitettek.

7. *Ruffy Pál* orsz. képviselő megtartja nagyérdekü előadását a «Gyermekmentésről Magyarországon»,

melyet a hallgatók lelkesen megéljeneztek.

8. *Elnök* bezáró beszédjében nagy örömmel konstatálja azt a tényt, hogy a XXXI-ik vándorgyülés, az előadások nagy számát és azok magas szinvonalát tekintve, méltán sorakozhatik a legsikerültebbek közé.

Ebből kifolyólag hálával adózik mindazoknak, kik e vándorgyülés előkészitésében, vezetésében olyan tevékenyen vettek részt és az elismerés legmelegebb hangján emlékszik meg a közp. választmány érdemes elnökéről, Chyzer Kornél dr.-ról, kit ép ez alkalommal tüntetett ki szülővárosa azzal, hogy a város diszpolgárává választotta.

9. *Batizfalvy Sámuel dr.*, választmányi tag, a vándorgyülésen megjelentek nevében hálás köszönetet mond a város lelkes közönségének, a fürdő fáradhatatlan igazgatóságának a szivélyes fogadtatásért és a központi, valamint a helyi tisztikarnak ügybuzgó munkálkodásáért.

10. *Elnök* meleg szavakban megköszönvén a közönség élénk érdeklődését, a XXXI. vándorgyülést feloszlatja.

K. m. f.

Berzeviczy Albert,
elnök.

Nuricsán József dr.,
titkár.

3. Nagyválasztmányi ülés okiratai.

Jegyzőkönyv a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXI. vándorgyülése nagyválasztmányának 1901 aug. 22-én Bártfafürdőn tartott üléséről.

Elnök: *Berzeviczy Albert dr.*, val. belső titk. tanácsos, orsz. képviselő.
Jegyző: *Nuricsán József dr.*, közp. vál. titkár.
Jelenlevők: Auszterweil László dr., Bakó Sándor dr., Batizfalvy Sámuel dr., Békeffy Gyula dr., Bokor Gyula dr., Czikus Sándor dr., Chyzer Kornél dr., Czirer Elek dr., Erőss Gyula dr., Farkas Zsigmond, Fenyves Károly, György Aladár, Gyurmán Emil dr., Halaváts Gyula dr., Horváth Géza dr., Hönig Izsó dr., Imre József dr., Kaiser Károly dr., Kerekes Pál dr., Sz. Kiss Gyula, Meczner Gyula, Paukovits Andor, Prochnov József dr., Pulcz Imre, Rátz István dr., Rigler Gusztáv dr., Ruffy Pál, Salgó Jakab dr., Schmausz Endre, Schächter Miksa dr., Siegmeth Károly, Tauffer Jenő dr., Tóth Lajos dr., Udránszky László dr., Ujfalussy József dr., Urszinyi Gyula, Vámos Gyula dr., Viola Imre, Viola Kálmán, Verebély László dr., Wenhardt János dr., zimonyi Schwarz Ármin, Bornemissza Ádám, Murányi Ármin dr. és Tóth István.

1. *Elnök* üdvözölvén a megjelent tagokat, a nagyválasztmány tagjaiul — az ügyrend értelmében — Meczner Gyula földbirtokos, Z. Schwartz Ármin igazg. tag., Bornemissza Ádám orsz. képviselő, Tóth István fürdőbiztos és Murányi Ármin dr. ügyvéd urakat hívja meg.

Tudomásul vétetik.

2. *Nuricsán dr.* felolvassa a megnyitó ülés jegyzőkönyvét.

Észrevétel erre nem tétetvén, elnök a megnyitó ülés jegyzőkönyvét hitelesiti.

3. *Prochnov* titkár beterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melyet a nagyválasztmány egyhangulag tudomásul vesz és pénztárosnak a felmentvényt megadja.

4. Ennek kapcsán *Chyzer Kornél* dr., a központi választmány elnöke, inditványozza, hogy a nagyválasztmány pénztárosnak *Kaiser Károly* dr.-t ajánlja a záró gyülésnek.

Elfogadtatik.

5. *Prochnov* dr. előterjeszti a könyvtárvizsgáló bizottság jelentését, melyet

a nagyválasztmány tudomásul vesz.

6. A «Napi Közlöny» első számában is közölt módositott ügyrendet Békeffy és Chyzer hozzá szólása után

a nagyválasztmány egyhangulag elfogadja.

7. *Prochnov* dr. jelenti, hogy a jövő vándorgyülés megtartására két meghivás érkezett be, ú. m. az «Erdélyi Muzeum-Egylettől és a lipiki gyógyfürdő igazgatóságától. A meghivó iratok felolvasása után

a nagyválasztmány a lipiki fürdő meghivását megköszönvén, egyértelmüleg az Erdélyi Muzeum-Egylet meghivását fogadja el és elhatározza, hogy jövő vándorgyülését Kolozsvárott tartja meg.

8. Ezzel kapcsolatosan elnök inditványára a kolozsvári vándorgyülés tisztikarába

a nagyválasztmány a következőket választja meg: elnökké: Eszterházy Kálmán gróf, orsz. képviselőt, az Erdélyi Muzeum-Egylet elnökét; alelnökökké: Apáthy István dr., egyetemi tanárt, Purjesz Zsigmond dr., egyetemi tanárt és Szvacsina Géza, kir. tanácsost, Kolozsvár sz. kir. város polgármesterét. Titkárokká: *a)* az orvosi szakcsoportban: Farkas Géza dr., Kolozsmegye tiszti főorvosát, Scheitz Vilmos dr., Kolozsvár város kerületi orvosát; *b)* a természettudományi szakosztályban: Lóky Béla dr., kath. főgym. tanárt és Szathmáry Ákos dr., ev. ref. collegiumi tanárt; *c)* a társadalmi szakosztályban: Boross György unit. teologiai tanárt és Széchy Ákos dr., városi polg. iskolai igazgatót.

3. Az alapszabályok értelmében kilépett és időközben elhunyt tagok helyébe állandó közp. választmányi tagokká, elnök inditványára egyhangulag megválasztattak:

Budapestiek: 1. Az orvosi szakcsoportban: Hőgyes Endre egyet. tanár, Vidor Zsigmond dr., főorvos és Kaiser Károly dr., a belügyminiszteriumi bakteriologiai oszt. vezetőjét. 2. A természettudományi-társadalmi szakcsoportban: Viola Imre székes-fővárosi tanácsost és Fialovszky Lajos tanárt.

Vidékiek: 1. Az orvosi szakcsoportban: Kerekes Pál dr. főorvos, Alexander Béla dr. főorvos és Lakner Árpád dr. főorvos. 2. A természettudományi-társadalmi szakcsoportban: Siegmeth Károly m. kir. államvasuti üzletvezetőt.

10. *Prochnov dr.* jelenti, hogy a szakcsoportok részéről négy inditvány érkezett be és inditványozza, hogy azok elintézés végett a központi választmányhoz utasittassanak.

Elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f.

Berzeviczy Albert, elnök. — *Nuricsán József dr.,* titkár.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyülése által a pénztár megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

A bizottság f. hó 22-ikén tartott ülésében megállapitotta, hogy:

1. A pályadij-alap f. hó 7-ikéig 3247 kor. 80 fillért, azaz háromezer kétszáz negyvenhét koronát és 80 fillért tett ki.

2. A Kovács-féle érem tőkéje 1000 korona, azaz egy ezer korona.

3. 1900 jan. 26-ikától, a mikor utolsó pénztár-vizsgálat volt, egészen a jelen vándorgyülésig a folyó kiadások czimén: bevétel volt 5960 kor. 26 f., azaz ötezer kilenczszáz hatvan kor. 26 fillér, — kiadás 5663 kor. 23 f., azaz ötezer hatszáz hatvanhárom kor. 23 fil., úgy hogy a jelen vándorgyülés megnyitásáig folyó kiadásokra 297 kor. 03 f., azaz kétszáz kilenczvenhét korona 03 fillér maradt. A pénztár-kezelés összes tételeit megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Bártfa, 1901 aug. 22.

Dr. Konrád Jenő, biz. tag. — *Dr. Báron Jónás,* ellenőr. — *Dr. Batizfalvy Sámuel* biz. tag elnök.

Könyvtárosi jelentés.

Van szerencsém jelenteni, hogy könyv- és levéltárunk a XXX. vándorgyűlés évkönyvével, Szabadka város monographiájával és egy jegyzőkönyvvel gyarapodott és teljesen rendezve és katalogizálva van.

Dr. Verebély László s. k.,
könyvtáros.

4. Inditványok.

Zimmermann Károly dr., egyetemi tanársegéd inditványa.

Inditványozom, hogy a vándorgyülés nagybizottsága, mint azon társadalmi faktor, mely hazánkban már oly sok új tudományos mozgalomnak adta meg inditó okát, nemcsak a rák statistikai tanulmányozását, hanem egy kiküldendő országos rákbizottság alakitását is vegye megfontolóra és legyen e téren is kezdeményező.

Bártfa, 1901 augusztus 22-én. *Dr. Zimmermann Károly.*

*

Fenti inditványt a sebészi szakosztály egyhangulag elfogadta.

Bártfa, 1901 augusztus 22. *Dr. Báron Jónás,*
elnök.

Genersich Gusztáv dr., egyetemi magántanár inditványa.

1. Mondassék ki, hogy a veleszületett életgyengeségnek 10%-át meghaladó halálozási arányszáma nem felel meg a valószinüségnek, és hogy úgy az orvosok, mint a laikus halott-kémek felszólittassanak a 2500 gr. testsúly és 48 cm. testhossz által nyujtott határ használatára.

2. Az újdonszültek életgyengeségének csökkentésére indittassék actió ú. n. nő-asylumok felállitására terhesnők számára.

3. Minden orvos törekedjék kieszközölni, hogy minden anya maga szoptassa gyermekét.

4. A dajkarendszer elitélendő, mert hátrányos a dajkák gyermekeire, és mert erkölcstelen üzelmekhez vezet.

5. A felállitandó lelenczházak fogadják be a csecsemőket hosszabb ideig, birjanak csecsemőkórház jellegével és legyenek gyermekorvosokkal ellátva.

6. A munkás, napszámos, gyárban dolgozó nők csecsemőinek nappalra való befogadására, a munka- vagy gyártelephez közel óvodákkal kapcsolatos *bölcsödék* állitandók fel.

Stein Fülöp dr. inditványa.

Inditványozom, hogy a vándorgyülés az alkohol-kérdés tanulmányozására egy vegyes bizottságot küldjön ki.

Porosz Mór dr. inditványa.

Küldjünk ki egy vegyes bizottságot, mely az iskolaorvosok- és a tanáregyesülettel együtt tárgyalja a tennivalókat az érzékiség korai fejlődése meggátolásának kérdésében.

5. Orvosi szakcsoport jegyzőkönyvei.

Jegyzőkönyv az orvosi szakcsoport 1901 aug. 21-én délután tartott üléséről.

Elnök: Dollinger Gyula dr., egyetemi tanár. *Jegyző: Prochnov József* dr., egyetemi magántanár.

1. *Elnök* üdvözölvén a megjelent tagokat, megnyitja az ülést; ezután megtartja megnyitó előadását «Az orvosképzésről».

A fontos kérdést érdekesen fejtegető előadást a hallgatóság élénk tetszésnyilvánitása kisérte.

2. *Elnök* ezután azt a javaslatot terjeszti elő, hogy az orvosi szakcsoport három szakosztályra (belgyógyászati, sebészeti és közegészségügyi) oszolva tartsa üléseit. Egyuttal ajánlja szakosztályi elnökökül, a belgyógyászati szakosztályba: Bókay János, Gyurmán Emil, Hőgyes Endre, Tóth Lajos dr.-okat; a sebészeti szakosztályba: Bakó Sándor, Báron Jónás, Grósz Emil, Imreh József, Réczey Imre, Schächter Miksa dr.-okat; a közegészségügyi szakosztályba: Genersich Gusztáv, Lakner Árpád, Rigler Gusztáv, Tauffer Jenő, Thanhoffer Lajos, Thuróczy Károly dr.-okat; jegyzőkül: Bauer Lajos, Faragó Gyula, Grossmann Dezső, Hasenfeld Oszkár, Wenhardt János, Chudovszky Mór, Erdey Gyula, Illyés Géza, Kopits Jenő, Pólya Jenő, Zimmermann Károly, Blumenfeld Ármin, Glück Gyula, Hönig Izsó, Sipos Dezső és Stein Fülöp dr.-okat. A szakválasztmány tagjaiul ajánlja: Alexander Béla, Blumenfeld Ármin, Bókay János, Bokor Gyula, Chudovszky Mór, Chyzer Béla, Cséri János, Csikos Sándor, Erdey Cyula, Ferbstein Márk, Faragó Gyula, Genersich Gusztáv, Grósz Emil, Gyurmann Emil, Hőgyes Endre, Hőnig Izsó, Illyés Géza, Imreh József, Kanarik Jakab, Lakner Árpád, Porosz Mór, Salgó Jakab, Szigeti Henrik, Szörényi Tivadar, Tauffer Jenő, Terray Lajos, Thanhoffer Lajos, Thim József, Ujfalussy József, Urszinyi Gyula, Vas Bernát, Vámos Gyula, Wenhardt János dr.-okat.

A javaslat egyhangulag elfogadtatik s nevezettek egyhangulag megválasztatnak.

3. *Elnök* az ülést, több tárgya nem lévén, bezárja.

Kmf.

Dr. Prochnov József, jegyző. — *Dr. Dollinger Gyula.* elnök.

Jegyzőkönyv a belgyógyászati szakosztály 1901 aug. 22-én délelőtt tartott üléséről.

Elnökök: Hőgyes Endre egyet. tanár, Gyurmán Emil közkórh. főorvos, Ujfalussy József kórh. igazgató.

Jegyzők: Wenhardt János belklinikai tanársegéd, Bauer Lajos egyet. tanársegéd.

1. *Elnök* (Hőgyes) a szakosztályt üdvözli és óhajtja, hogy az eszmecsere minél gyümölcsözőbb legyen.

2. *Bókay János* dr.: «Adatok az intubatiók folytán fejlődött gégebeli felfekvési fekélyződések helyi kezeléséhez» czimen tart előadást.

Következett:

3. *Grósz Gyula* dr. előadása: «A diphtheriaellenes serumtherapia a Bródy Adél-gyermekkórházban 457 eset kapcsán».

Hozzászól:

Bókay János dr.: Minthogy eddig semmiféle olyan jel birtokában nem voltunk, a melylyel a serum okozta scarlatinaszerü exanthemát a tulajdonképeni scarlatinás kiütéstől megkülömböztethessük, fölhivja a figyelmet a francziák által e czélra újabban ajánlott diazoreactióra. Ez állitólag a valódi scarlatinánál megvan, a scarlatinaszerü exanthemánál pedig nincs.

4. *Gyurmán Emil* dr.: «A cordialis asthmáról» tart előadást.

5. *Wenhardt János* dr.: «A glasgowi pestisről» értekezik.

6. *Buday Kálmán* dr.: «A vena portæ sclerosisa» czimü dolgozatát *Udránszky László* egyet. tanár olvasta föl.

Kmf.

Dr. Wenhardt János, jegyző. *Dr. Ujfalussy József,* elnök. *Dr. Gyurmán Emil,* elnök.

Jegyzőkönyv a belgyógyászati szakosztály 1901 aug. 22-én délután tartott üléséről.

Elnök: Dr. Gyurmán Emil.

Jegyző: Dr. Grossmann Dezső.

1. *Gyurmán Emil* főorvos 3 órakor megnyitja az ülést.

2. *Alexander Béla* dr. előadást tart «X-sugarak demonstrativ képessége, képek és lemezek alakjában» czim alatt.

3. *Bauer Lajos* dr.: «A Meckel-féle diverticulumok által okozott bélstrangulatio két esete gyermekeknél» czimen tart előadást.

Hozzászól:

Grósz Gyula dr.: Neki is alkalma volt egy diverticulum Meckelii által okozott bélstrangulatio esetét észlelni és tekintettel arra, hogy ezen esetek általában véve a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, esetét felemlitésre méltónak találja. Néhány hónapos gyermeknél lépett fel a bélstrangulatio és miután a gyermek teljes collapsusban hozatott be, tenni ebben az esetben nem lehetett semmit, pedig ha idejekorán végeztetett volna a laparotomia, a gyermeken segiteni lehetett volna, a mint ezt a sectio kideritette. A bélstrangulatiót egy diverticulum Meckelii okozta, a melyet könnyen lehetett volna felszabaditani.

4. *Cséri János* dr.: «A Glenárd-féle betegség gyógyitásáról» értekezik.

5. *Vas Bernát* dr.: «Anyagcserevizsgálatok ovarium-készitményekkel» czimen tart előadást.

6. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja; a jegyzőkönyv felolvastatott és aláiratott.

Kmf.

Dr. Grossmann Dezső, jegyző. *Dr. Gyurmán Emil,* elnök.

Jegyzőkönyv a belgyógyászati szakosztály 1901 aug. 23-án délelőtt tartott üléséről.

Elnök: Dr. Tóth Lajos. — *Jegyző:* Dr. Grossmann Dezső.

1. *Elnök* megnyitja a szakülést.

2. *Tuszkai Ödön* dr. előadást tart «A szivbántalmakról a terhesség alatt».

3. *Kuthy Dezső* dr.: «Küzdésünk a tuberculosis ellen» czimen tart előadást.

Hozzászólnak:

Sor Ferencz dr.: 25 év alatti gyakorlatából azon tapasztalatot szerezte, hogy az öröklés legalább is játszik olyan nagy szerepet a tuberculosis terjedésében, mint a fertőzés, a miért is javasolja, hogy a nép részére kiadandó kátékban figyelmeztetés vétessék fel, hogy tuberculoticusok házasságot ne kössenek.

Urszinyi Gyula dr. szintén röviden szól a tárgyhoz.

4. *Lévai Dezső* dr. előadást tart «A tuberculosisról a vidéki praxisban».

Hozzászólnak:

Ixel Soma dr.: Némi inconsequentiát lát előadó által felállitott tételek között, így például azoknak, kik nem képesek a «gazdagok» által használatba vett «Riviera»-t stb. igénybe venni, sok tejet, szalonnát, cognacot, sardiniát és több oly táplálkozási szereket ajánl, melyek már csak azért sem lehetnek a beteg hasznára, minthogy azokat meglehetős áruknál fogva a szegénysorsu beteg vagy épen nem vagy csak nagy áldozatokkal szerezheti be.

Kuthy Dezső dr. röviden szól a tárgyhoz.

5. *Pfeifer Gyula* dr.: «A nők meddőségének kezeléséről» értekezik.

Hozzászól:

Tuszkai Ödön dr.: Figyelmezteti előadót, hogy a nők meddőségének kezelésénél egyik legfontosabb ætiologikus momentumot kihagyta, t. i. a férj *meddőségét:* hiába megy végig a therapia minden utjain, fürdőkön és műtéteken, ha a férj: *meddő.*

Pfeifer Gyula dr.: Előadó válaszában felhivja hozzászólót megtartott előadásának czimére. Ő a nők meddőségének kezeléséről beszélt, nem pedig a férfiak meddőségének kezeléséről. Előadásának keretében tehát csakis a női szervezet beteges elváltozásainak kezeléséről emlékezett meg.

6. *Porosz Mór* dr.: «Az impotentiáról» értekezik.

7. *Pécsi Dani* dr.: «Védhimlőoltás esetleges veszélyeinek elháritásáról» tart előadást.

Több felolvasás nem lévén, az ülés bezáratott.

Kmf.

Dr. Grossmann Dezső,
jegyző.

Dr. Tóth Lajos,
elnök.

Jegyzőkönyv az orvosi szakosztály 1901 aug. 24-én délelőtt tartott üléséről.

Elnökök: Dr. Dollinger Gyula, egyet. tanár és dr. Tóth Lajos, miniszt. osztálytanácsos.

Jegyző: Dr. Wenhardt János.

Előadások:

1. *Szegedy-Maszák Elemér* dr.: «Az ipar befolyása a közegészségre».

2. *Szenes Zsigmond* dr.: «A diabetes kiséretében fellépő fülbántalmakról».

3. *Weyner Emil* dr.: «A szeplők és májfoltok modern kezelése». (Kéziratot nem adott be.)

4. *Weisz Ferencz* dr.: «A syphilis mai kezelése.»

Hozzászólnak:

Szana Sándor dr.: Előadó azon észleletét, hogy a tüdővész némelykor a higany-kurán javul, nem észlelte. Véleménye szerint ezek valószinüleg tüdő-syphilis esetek voltak, melyek igen gyakoriak, de nehezen diagnostisálhatók. Nem osztja előadó azon nézetét, hogy Hg nem türésnél óvatosan lehet folytatni azért a Hg-ot. Ellenkezőleg, ha egyszer nem türés van jelen, úgy minden esetre beszüntetendő a kura. Ellenkezőleg a jód jódismus daczára is folytatható.

Grósz Samu gyógyszerész nem tartja irrelevansnak a kenőcs vivő anyagját. Különben választék alig van. A Ph. H. II. is, még mindig a régi (faggyu és zsir) alapanyaggal készitteti az egyedüli Ung. Hydrargyrit, a melyben csak mechanice van a higany elosztva. Ajánlja a Lanolin-olaj és viz emulgált elegyét alapanyagnak, minthogy e massa igen elősegiti az absorptiót.

Kiváló előnye, hogy nem piszkit s hogy az előállitása sokkal rövidebb időt vesz igénybe.

Weisz Ferencz dr.: Szana dr. úrnak csak röviden ennyit: Rossz complicatio a tbc. ugyan, de néha a Hg. óvatos adagolása jó, emlékszem három esetre, a mikor exquisit lues mellett tbc. bacillus volt kimutatható és Hg.-ra határozottan javulás volt. Az idyosyncrasiát illetőleg körülbelül egy nézeten vagyunk, mert némely beteg igen érzékeny, egy eset egy bedörzsölés után letalis kimenetelü volt. A Schrott-kurától azért jő egészségesen vissza, mert idejét a kurának szenteli. A mi a higany-kenőcsöt illeti, bár kisérletezzünk mindenfélével, vasogen, resorbin stb., ez ideig még mindig a legjobb az ungu. hydr. ciner.

Kmf.

Dr. Wenhardt János, jegyző. *Dr. Tóth Lajos*, elnök. *Dr. Dollinger Gyula*, elnök.

Jegyzőkönyv a sebészi szakosztály 1901 aug. 22-én délelőtt tartott üléséről.

Elnökök: Dr. Imre József főorvos, dr. Bakó Sándor, egyet. m. tanár.

Jegyző: Dr. Illyés Géza egyetemi tanársegéd.

1. *Elnök* (Imre) az ülést megnyitja.

2. *Bakó Sándor* dr.: «A húgykőmorzsolás határairól» tart előadást.

3. *Imre József* dr.: «A trachoma-kezelés sebészeti eszközei» czimen tart előadást.

Hozzászól:

Sor Ferencz dr., főorvos, azt kérdi, hogy műtét után előadó köti e a szemet s szándékosan kerülte-e a sublimátos bedörzsöléseket.

Imre József dr.: A szemet kötni nem szükséges. A sublimátos bedörzsö-

léseket nem használja, mert csak a folliculáris változások ellen használna, de ez ellen sokkal jobbak a sebészeti eljárások.

4. *Chudovszky Móricz* dr.: «Járó kötésekről» értekezik.

5. *Illyés Géza* dr.: «Ureterkatheterezés és Radiographia» czimen tart előadást.

6. *Halász Henrik* dr.: «Az orrgaratpolypokról» tart előadást.

7. *Elnök* jelenti, hogy délután dr. Báron Jónás fog elnökölni s a gyülést bezárja.

Kmf.

Dr. Illyés Géza, jegyző. *Dr. Imre József,* elnök. *Dr. Bakó Sándor,* elnök.

Jegyzőkönyv a sebészeti szakosztály 1901 aug. 22-én délután tartott üléséről.

Elnök: Dr. Báron Jónás egyet. tanár.

Jegyző: Dr. Zimmermann Károly egyet. tanársegéd.

1. *Elnök* az ülést megnyitja.

2. *Hückl Ernő* dr., kórházi igazgató-főorvos: «A Bier-féle subarachnoidealis cocain anæsthesiáról» értekezik.

Hozzászólnak:

Zimmermann Károly dr.: A cocain-oldat sterilisálásához elegendő az oldat felfőzése, esetleg steril vizben való oldása.

Dollinger Gyula tanár: Nem látott a liquor cerebro-spinalis nagyobbfoku kifolyásából eredő hátrányokat, a mint azt spina bifida műtét és Gasser-dúcz resectio eseteiben tapasztalta.

3. *Kopits Jenő* dr.: «A Coxa vara» kórképét ismerteti.

4. *Zimmermann Károly* dr.: «A rákætiologiáról» értekezik. Inditványt tesz ennek érdekében.

Hozzászól:

Szana Sándor dr.: Kérdi, hogy az angolok gyakoribb carcinomás megbetegedése nem-e a húseledel által előidézett.

Zimmermann Károly dr.: Megemliti, hogy herbivor állatoknál is előfordul a rák.

5. *Pólya Jenő* dr.: «A pofacarcinomák műtéti kezeléséről» értekezik.

Kmf.

Dr. Zimmermann Károly, jegyző. *Dr. Báron Jónás,* elnök.

Jegyzőkönyv a sebészeti szakosztály 1901 aug. 23-án délelőtt tartott üléséről.

Elnök: Dr. Schächter Miksa egyet. m. tanár.

Jegyző: Dr. Pólya Jenő.

1. *Neubauer Adolf* dr.: «A csecsemők középfülgyuladásának megelőzése» czimen tart előadást.

2. *Csíkos Sándor* dr.: Bemutat egy általa szerkesztett fürészt s aztán megtartja előadását «A gyermekek sérveiről».

Hozzászólnak:

Dollinger Gyula tanár: Két éven aluli gyermekeknél a sérvkötő állandó alkalmazását ajánlja és azt tapasztalta, hogy az esetek nagy részében gyógyulás állott be. Kaucsukkal bevont sérvkötőket használ ily gyermekeknél, természetes, hogy a gyermek igen gondos ápolása, tisztántartása elengedhetetlen postulatum; ennek figyelembevételével már négy hetes gyermeknél is jó sikerrel alkalmazott sérvkötőt. Szegény gyermekeknél, kik ily gonddal nem ápolhatók, hamarább állitja fel az indicatiót az operatióra.

Tenner Vilmos dr., kórházi igazgató: A műtét mortalitása iránt intéz kérdést az előadóhoz.

Csíkos Sándor dr.: Válaszolja, hogy a csecsemőknél a sérvkötő használhatóságát nem tagadja, de oly terhesnek tartja, hogy ezért nem alkalmazza. A halálozásra megjegyzi, hogy az alig ½ %, s a radikális gyógyulás alig 5—10%-ban nem áll be, s az is csak azért magas, mert a legrosszabb sérvek jönnek műtét alá.

3. *Horváth Mihály* dr.: «A veleszületett csipőizületi ficzam gyógykezeléséről» értekezik, előadását Röntgen-képekkel és három beteg bemutatásával illustrálja.

4. *Lévai József* dr. főorvos: «Hogyan érhetünk el asepsist a sebek egyesitésénél» czimen tart előadást.

5. *Mohr Mihály* dr. főorvos: «Jodoformmérgezésről, különös tekintettel a szemen jelentkező tünetekre» czimen tart előadást.

6. *Feleki Hugó* dr. előadását «A húgy- és ivarszervek bántalmainak kórjelzésére és orvoslására szolgáló egyes újabb eszközök és eljárásokról», a szerző akadályoztatása folytán s a szakosztály engedelmével dr. *Strausz Aladár* olvassa fel.

7. *Strausz Aladár* dr.: «A prostata lobos bántalmairól» szóló dolgozatát olvassa fel.

8. *Róth Jenő* dr.: «A prostata hypertrophiájának kezeléséről Bottini szerint» értekezik.

9. *Herszky Manó* dr.: «Néhány újabb mozzanatról a vesesebészet terén» czimen tart előadást s néhány cystoskopikus műszert és phantomot demonstrál.

Hozzászól:

Dollinger Gyula tanár: Az előadó ama nézete ellen szólal fel, hogy a kryoskopia és a vesefunctio egyéb vizsgálatai combinálva a húgy physicális és chemiai vizsgálatával nem nyujtanának kellő támpontot a veseexstirpatio végrehajtására; kilencz veseexstirpatiója esetében ez eljárásokkal történt a diagnosis megállapitása s mind a kilencz zavartalanul gyógyult.

10. *Elnök* ezután a szakosztály üléseit bezárja.

Kmf.

Dr. Pólya Jenő,
jegyző.

Dr. Schächter Miksa,
elnök.

Jegyzőkönyv a közegészségügyi szakosztály 1901 aug. 22-én délelőtt tartott üléséről.

Elnökök: Thanhoffer Lajos egyet. ny. r. tanár, dr. Rigler Gusztáv egyt. tanár.

Jegyző: Dr. Sipos Dezső.

1. *Elnök* (Thanhoffer) megnyitja az ülést, üdvözli a szakosztályt.

2. *Molnár Nándor:* «A serum therapiájáról» szóló előadását *Mursa György* olvassa fel.

Hozzászól:

Szana Sándor dr.: Az előadásban nélkülözi a serumtherapia ellen felhozott fontos érdek felemlitését. A szakosztályi ülésen sok nem orvos is jelen lévén, bűn volna, ha e helyről az a vélemény terjedne, hogy a serumtherapia a diphtheritis biztos gyógyszere. A serumtherapia daczára *sok ezer* gyermek hal el évente diphtheritisben. A kórházi statisztikák azért jobbak most, mert sokkal könnyebb esetek mennek a kórházba. — Triestben a diphtheritis serumot ingyen adták s minden beteg gyermek be lett oltva, mégis sok száz gyermek halt meg. A mesterséges diphtheritis-méreg állatba oltva az emberi diphtheritishez épenséggel nem hasonló tüneteket hoz létre. Egyedüli hasonló tünet a hüdés és ime a serummal kezelt betegeknél ép ez a tünet lép fel leggyakrabban. Nem akarja a serum értékét kicsinyleni, de azt hinni vagy állitani, hogy a serum biztos gyógyszer, feltétlenül *hibás*, a közönség körében terjeszteni bűn.

Thanhoffer tanár megjegyzi, hogy mindkét tábornak meg vannak a hivei és a küzdelem csak üdvös lesz, előreláthatólag a serum győzni fog.

3. *Krausz Arthur* dr.: «Mit tehetnénk a heveny fertőző bajok apasztására hazánkban» czimü előadását tartja meg.

Hozzászólnak:

Rigler Gusztáv tanár kijelenti, hogy az előadó legtöbb nézetét aláirja és magáénak is vallja. Nincs azonban előadóval egy véleményen a tekintetben, hogy a formalin alkalmaztassék széltében, kivált a falukon a fertőtlenitésre. Perhorreskálja pedig ezt azért, mert a formalint: 1. köztudomásulag csak a felszint fertőtlenitvén, vele épen a legfertőzöttebb tárgyak: ágyak és ruhanemüek nem fertőtlenithetők; 2. a szoba fertőtlenitése hosszu időt, 6—7 órát vesz igénybe s még ezután sem lakható 1—2 napig, végre 3. mert az még ma is nagyon drága. Előadó azon szavai maguk is bizonyitják ezt, mert hiszen az ágy- és ruhanemüeket faluról is máshová, gőzfertőtlenitővel ellátott nagyobb városba akarná küldetni. Az ilyen küldözgetés e mellett a fertőző anyag szétszóródására is alkalmat adna. Mindezeknél fogva a maga részéről a formalinnal való fertőtlenitésnek sem városban, sem falun való behozatalát tanácsolni és ajánlani nem tudja.

Genersich Gusztáv dr. kifejti, mily fontos volt előadó úrnak a thémát ide hozni, mivel itt vidéki orvosok és intelligens laikus közönség jelent meg. Már pedig őszintén kell bevallanunk, hogy a fővároson kivül a vidéki városokban semmi sem történik a fertőző bántalmak terjedése ellen, mert ott az autonomia által ápolt magánérdek elnyomja a közérdeket. Csak a falukon történik valami, mivel ott az egyes birtokosok magánérdeke ki tudja eszközölni, hogy a főszolgabiró végrehajtatja azt, mit a törvény előir. A bajon

csak úgy lehet segiteni, ha a közönség magánérdekeit alárendeli a közérdeknek és segédkezet nyujt a törvény végrehajtásához.

Tauffer Jenő dr.: Az előadó is hangsulyozza, hogy a védekezés egyik legnagyobb akadálya, hogy a közönség félvén a fertőtlenités és elkülönités alkalmatlanságaitól minden áron igyekszik a betegséget eltitkolni és a fertőzött anyagokat a fertőtlenités alól elvonni. Ezen körülményen a népszerü tanitások, statisztikai kimutatások nem segitenek. A közönséget tehát a legérzékenyebb módon, az anyagi érdekek veszélyeztetésével kell megkerülni. Erre alkalmas a fertőző betegségek elterjedésének szemléltető kimutatása, mely feltünteti a fertőzött házakat. Ha a háztulajdonos azt tapasztalja, hogy a lakást kereső közönség kerüli házát, — illetőleg lakásait — mert a szemléltető kimutatásból megtudta, hogy abban a házban ismételten és tömegesen lépnek fel a betegségek, majd lesz gondja, hogy háza kikerüljön a járványfészkek sorából és mindent elkövet, hogy a hatósag a védekezés érdekében teljes mértékben támogattassék.

4. *Kőrösy György* «Az iskolai egészségügy és az iskolaorvosi intézményről» tart előadást.

Szana Sándor dr.: Előadó érdekes eszméi között különösen megkapta azon eszme, hogy az iskolákban helyiségek legyenek, hol a tanulók kellő felügyelet s hygienikus viszonyok között foglalkozhassanak. Ily intézmények Németországban *Knabenhort* néven léteznek. Tekintve, hogy itt anyagi áldozatról nincs szó, csak buzgalomból inditványozom, mondja ki a vándorgyülés, hogy az iskola mellett létesitendő oly intézmény, hol a gyermekek az iskolaidőn kivül kellő felügyelet és hygienikus viszonyok között időzhetnek. Ez intézmények létesitésére a szakkörök figyelme felhivandó.

A szakosztály az inditványt elfogadja és pártolás czéljából a szakválasztmánynak előterjeszti.

5. *Kármán Samu* dr.: «Mi az oka a csecsemők nagy halandóságának s mit tehetünk ellene?» czimü előadását *Pfeiffer Gyula* dr. olvassa fel.

6. *Révfy Jenő* dr.: «A sziksós tavak és Palics fürdő gyógyértéke» czimü előadását tartja meg.

7. *Elnök* erre a szakosztály ülését berekeszti, egyszersmind a sorrenden levő előadást a délutáni ülésen tartandónak jelenti ki.

Dr. Sipos Dezső, jegyző. *Dr. Thanhoffer Lajos,* elnök. *Dr. Rigler Gusztáv,* elnök.

Jegyzőkönyv a közegészségügyi szakosztály 1901 aug. 22-én délután tartott üléséről.

Elnök: Dr. Tauffer Jenő, Temesvár sz. kir. város főorvosa.

Jegyző: Dr. Sipos Dezső.

1. *Elnök* délután 3 órakor az ülést megnyitja.

2. *Varságh Zoltán:* «A gyógyszerészeti rendszer változtatása» czimen tart előadást.

Somlyó Nándor dr.: Nem osztja mindenben az előadó nézetét. A személyjogu gyógytárak adományozása körül nincs igazságtalanság. Az összes közigazgatási tényezők meghallgatásával főispán, közgyülés, közigazgatási bizottság stb. történik az adományozás és elutasitás. A gyógyszertárak felülvizsgálása ellen nem igen van panasz, s ha a főorvos nem a törvény intentiói és

rendelkezései szerint végzi kötelességét — a gyógyszerész-szakértők között is akadna felületes ember. A gyógyszerészek megélhetési viszonyai jók, sőt fényesek. Eddig csak a segédek panaszkodtak. A gyógyszerészet szabad iparrá való változtatása a bajok sanálására a legidealisabb törekvés lenne. A mi viszonyaink mellett ennek keresztülvitele teljes lehetetlenség. Az 5%-os adókivetés a reáljogu gyógytárak megváltására szintén nem lesz keresztülvihető.

Szigeti Henrik dr.: Az előadó úr tulajdonképen nem a gyógyszerészek összeségének, hanem csakis a gyógyszertártulajdonosok ügyét adta elő, ezeknek anyagi érdekeit tarva szem előtt. Már pedig, ha magukat a gyógyszerészeket kérdezzük meg, beleértve a segédeket is, a kik nem olyan szerencsések, hogy gyógyszertárak lennének birtokukban, az összes gyógyszerészek több mint fele, t. i. a segédek, a gyógyszerészetnek szabad iparrá tétele mellett foglalnának állást. A közegészségügyet legkevésbbé sem veszélyeztetné a gyógyszerésziparnak szabaddá tevése, mert a gyógyszerészet manapság már nem egyéb, mint mesterség, ipar, üzlet. A gyógyszerésznek működése tisztán csak a gyógyszereknek az orvosi rendelvény összeállitására, expediálására szoritkozik és nem foglalkozik, mint annakelőtte a gyógyszerek előállitásával. Manapság nemcsak a drogueokat és chemiai szereket, de még a gyógyszerkönyvben előirt tincturákat, kenőcsöket stb. is a droguistáktól és gyárakból szerzik be, mert olcsóbbak és jobbak, mintha maguk készitenék. Ilyen körülmények között alig bir jogosultsággal különbséget tenni érdemesebb és kevésbbé érdemes gyógyszerészek között a személyi jogok adományozásánál. Hogy pedig a közegészségügy tényleg nem szenved kárt a gyógyszeripar szabaddá tétele által, eléggé bizonyitják Francziaország, Svájcz és Olaszország magas niveaun álló egészségügyi viszonyai.

Krausz Arthur dr. szintén a szabadipart tartja ideálisnak.

3. *Rigler Gusztáv* dr.: «Hatvanöt magyar és külföldi ásványviz némely chemiai alkatrészének ingadozásáról, valamint bacterium flórájáról» értekezik.

Krausz Arthur dr. hozzájárul teljes mértékben előadó nézeteihez hasonló vizsgálatai alapján.

4. *Kerekes Pál* dr.: «A vidéki kisebb kórházak szerepe és hatása közegészségügyünk fejlődésére» czimen tart előadást.

5. *Szigeti Henrik* dr.: «Az emberi test állitólagos arsentartalmáról törvényszéki orvosi szempontból» értekezik.

Thim József dr. felvilágositást kér, honnan kap a raffineriával kivitt mérgezéshez a nép méreganyagot, mikor szigoruan kiviendő rendeletek léteznek a méregtartalmu anyagok eladására.

Előadó e kérdésre egy kidolgozás alatt levő dolgozatában ki fog térni.

6. *Elnök* bejelenti a szakosztálynak, hogy dr. Gruber József előadása a programmból tévedésből kimaradt és kéri a szakosztályt, hogy előadó úr bejelentett előadását megtarthassa. A szakosztály beleegyezik.

7. *Gruber József* dr.: «Az orvosok helyzete és tudása hajdan — egy pillantást vetve a talmudra — és ma» czimü előadását tartja meg.

8. *Elnök* az ülést berekesztette.

Kmf.

Dr. Sipos Dezső,
jegyző.

Dr. Tauffer Jenő,
elnök.

Jegyzőkönyv a közegészségügyi szakosztály 1901 aug. 23-án délelőtt tartott üléséről.

Elnök: Dr. Genersich Gusztáv egyet. m. tanár.
Jegyző: Dr. Hönig Izsó, az «Orvosok Lapja» szerkesztője.

1. *Elnök* megnyitja az ülést és felszólitja Grósz Samu gyógyszerész urat előadása megtartására.

2. *Grósz Samu:* «A házi vizszürőkről» tart előadást.

Hozzászólnak:

Rigler Gusztáv tanár: Örvendetesnek találja, hogy az ivóviz kérdésével már minálunk is élénkebben kezdenek foglalkozni. És ha mint a hygiene művelője nem tarthatja ideálisnak a vizkérdésnek szürőkkel való és egy idő óta nagyon hangoztatott megoldását, mégis örül, hogy *magyar* ember találmányát és pedig ügyesnek látszó találmányát szemlélheti. Ha ezt a találmányt sajnos nem is tekintheti ideális szürőnek, hibái mellett is elterjedést kiván neki.

Krausz Arthur dr. mint a székesfőváros vizvizsgálója helyreigazitja az előadó azon állitását, hogy a budapesti viz olyan, mint a párisi, a budapesti viz kisebb ingadozásoktól eltekintve, kitünő, rendes csirtartalma 4—10, nem pedig, mint azt előadó állitja, 24,000.

Kosztka József dr.: Nagyon fontosnak tartom, hogy ivóviz s más, házi célokra használandó viz között különbséget tennünk nem szabad. Továbbá az előadó azon nézetét sem fogadhatom el, a mivel a szürőjét ajánlja, t. i. hogy kezelését a cselédekre lehet bizni.

3. *Hankó Vilmos* dr. előadása: «Bártfa gyógyitó tényezői a hasonló természetü külföldi fürdők faktorai mellett».

Fenyves Károly igazgató a következő inditványt nyujtja be: «Inditványozom, hogy dr. Hankó Vilmos tagtárs úrnak azon hazafias működéséért, melylyel a magyarországi fürdők és források ismertetését tudományos működésével, irásban, szóban és képekben évek hosszu során át, határtalan buzgalommal végezi, az orvosok és természetvizsgálók vándorgyülése jegyzőkönyvi köszönetet szavazzon.

Chyzer Kornél dr., min. tanácsos hozzájárul Fenyves inditványához.

Grósz Samu dr. a következő inditványt nyujtja be: «Tekintve, hogy sok ezer és ezer üdülést kereső egyén külföldre megy azért, mert a fürdők legnagyobb részében, nemkülönben a nyári tartózkodási helyeken (Budapest környékén) a közegészség és tisztaság iránt *misem történik*. Azért inditványozom, hogy a közigazgatás tényezői, papok, tanitók, jegyzők stbiek részére egy szabályzat dolgoztassék ki, melyben kitüntetendő volna mindaz, a mi a fürdők s nyári tartózkodó helyek részére üdvös volna.»

A szakosztály ehhez egyhangulag járul hozzá és a vándorgyülés jegyzőkönyvi köszönetének kifejeztetésére az inditványt a szakválasztmánynak pártolólag terjeszti elő.

Jegyzői tisztet *Sipos Dezső* dr. veszi át.

4. *Hönig Izsó* dr.: «Az emberek élettartamáról, különös tekintettel az orvosok halálozási viszonyaira Magyarországon» czimü előadását tartja meg.

5. *Thim József* dr.: «A közegészségügyi kihágások elbirálása és az orvosi szakközeg szerepe» czimen tart előadást.

Ruffy Pál nagyon köszöni az előadást és megnyugtató nyilatkozatot adott, hogy viszonyaink nem sokára lényeges változást fognak szenvedni.

Sipos Dezső dr. köszöni Thimnek, hogy a kormány jelenlevő mérvadó factorától provocálta megnyugtató szavait.

6. *Urszinyi Gyula* dr.: «A tuberculosis elleni küzdelem az igazi civilisatio terjesztése» czimen tart előadást.

Hozzászól:

Kuthy Dezső dr., egyet. m. tanár (Budapest).

Urszinyi Gyula dr. határozati javaslatot nyujt be, mely a szakválasztmánynak terjesztetik elő.

7. *Szana Sándor* dr.: «1. A dajkaságba adott gyermekek ellenőrzésének rendszerei. 2. Csecsemőtej a városokban» czimü két dolgozatát adja elő.

Hozzászól:

Ruffy Pál igen sajnálja, hogy előadó előadását nem tartotta meg teljes alakjában, mert tapasztalatainkat összehordva nem baj, ha ismétlésekbe is bocsátkozunk. Azt azonban, hogy az állam az anyát is ellássa, nem tartja helyesnek, mert erkölcstelen. Védendő csakis a gyermek, az anyja szenvedje meg ballépését és vegye ki részét a gyermekápolásból.

Ezenkivül *Somlyó Nándor*, *Krausz Arthur* és *Pécsi Dani* dr.-ok szólottak hozzá.

8. *Elnök* az ülést berekeszti.

Kmf.

Dr. Sipos Dezső,
jegyző.

Dr. Genersich Gusztáv,
elnök.

6. Természettudományi szakcsoport jegyzőkönyvei.

Jegyzőkönyv a természettudományi szakcsoport 1901 aug. 22-én tartott I. üléséről.

Elnök: Mágócsi-Dietz Sándor dr. üdvözölvén a megjelent tagokat, megnyitja az ülést s «A honi botanika a mult században» czimü előadását tartja meg.

Élénk tetszéssel fogadott előadás után elnök az ügyrendi szabályok értelmében megválasztandó üléselnökké: Eszterházy Kálmán gróf és Buza János urakat; jegyzőkké: Zemplén Géza, Tuzson János dr. és Zimmermann Pál; választmányi tagokká pedig: Jármay Gyula dr., Rejtő Sándor, Horváth Géza főmérnök, Lévay István, Weber Antal, Pintér Pál, Siegmeth Károly és Szelényi Károly dr. urakat ajánlja.

A természettudományi szakcsoport jelenlévő tagjai az elnöki előterjesztést egyhangulag elfogadják és nevezetteket egyhangulag megválasztják.

Az elnöki széket ezután Eszterházy Kálmán gróf foglalja el; a jegyzői tisztet Zemplén Géza teljesiti.

Az ülés főbb mozzanatai a következők voltak:

1. Elnöki megnyitó beszéd, tartja gróf *Eszterházy Kálmán* elnök.

2. «A Quarneroi és Quarneroloi plankton» ifj. *Entz Gézától*, bemutatja *Rácz István* dr. 1901 nyarán gyüjtött anyag alapján összesen 144 fajt sorol fel, a melyek nagyobbrészt azonosak a nápolyi öbölből ismert fajokkal, vannak közöttük azonban olyanok is, a melyek a Quarnero planktonjára jellemzők.

3. «Bártfa bogárfaunája» *Csiky Ernőtől*, bemutatja *Horváth Géza* dr. Bártfa bogárfaunáját eddig két buvár, *Chyzer Kornél* dr. és *Mihalovich Sándor* dr. főorvos kutatta. Mindkettő orvos volt. Ennek alkalmából az előadó röviden megemlékezik azokról az orvosokról, a kik hazánkban a 18-ik század óta állattani kutatásokkal foglalkoztak. Ezután ismerteti *Csiki Ernő* dolgozatát, melyben a szerző Bártfa bogárfaunájának általános jellemzése után az eddig itt talált 939 bogárfaj rendszeres jegyzékét tartalmazza.

4. *Tuzson János* előadja «Növénykórtani megfigyeléseit». A gombaokozta növénybetegségeknél tapasztalható, hogy a gazdanövény a termőhelyi és klimai viszonyok szerint majd hajlamosabb, majd ellenállóbb e betegségek iránt. Az előadó e viszonyokat bonczolgatta és végül rámutatott ama nagy károkra, a melyeket a gombabetegségek hazánk mező- és erdőgazdaságának és kertészetének okoznak.

Ezek után *Horváth Géza* dr. veszi át a szót, kimutatván az analogiát, mely a felolvasás tárgyát képező kóros állapotot előidéző gombák és a fatenyészetnek ugyancsak pusztitó ellenségei, a rovarok között fönnáll.

Az elnök az ülés végén enunciálja, hogy a szakválasztmány tagjai az este 7 órakor tartandó választmányi ülésen minél nagyobb számmal jelenjenek meg, s ezek után bezárja az ülést.

Zemplén Géza, jegyző. Kmf. *Gr. Eszterházy Kálmán*, elnök.

Jegyzőkönyv a Természettudományi szakcsoport 1901 aug. 22-én délután tartott üléséről.

Elnök: Buza János. *Jegyző:* Tuzson János dr.

Nuricsán József dr., kir. kultur chemikus előadása «A málnásfürdői szénsavgyár»-ról. Előadó részletesen ismertette a málnásfürdői szénsavgyárat, mely kutatásai, mérései és laboratoriumi vizsgálatai után létesült s a melyben a folyósításhoz szükséges tiszta (99·8%) szénsavgázt a Németországban is legjobbnak bizonyult módon: mélyre furásból kapják. A gyár, mely az első ilynemü gyár hazánkban, naponként 600—800 kgr. folyós szénsavat készit és csak a süritő gépek méretei miatt nem fokozhatja a folyós szénsav mennyiségét.

Halaváts Gyula «A Duna és Tisza völgyeinek geologiájáról» értekezik. Megismerteti hazánk geologiai történetének a mioczéntól maig terjedő részét, benne a Duna, majd a Tiszának szerepét mint erodáló, majd felépitő erőét. Bemutatja hazánk e két folyóját oldalmozgásai különböző stadiumaiban, melyek a Baer törvény szép példái.

Következik *Hanusz István* «A vadvirágok védelme» czimü értekezése. Az értekezésben szerző rámutat ama pusztitásokra, a melyekben a ritkább vadvirágok a kiméletlen gyüjtés és szedés által részesülnek, a mi által ezek hova-tovább jobban kiirtatnak.

Eme értekezlet kapcsán hosszabb eszmecsere kezdődött, a melyben Mágócsi-Dietz Sándor, Horváth Géza és Tuzson János dr.-ok fölkérik a szakcsoportot, hogy ritkábban előforduló növényeink védelmére kiki minden lehetőt megtegyen.

Dr. Tuzson János, jegyző. Kmf. *Dr. Buza János*, elnök.

7. Társadalmi szakcsoport jegyzőkönyvei.

Jegyzőkönyv a Társadalom tudományi szakcsoportnak 1901 aug. 22-én tartott I. üléséről.

Elnök: Majláth József gróf üdvözölvén a megjelent tagokat, megnyitja az ülést és «A szocialismus multja, jelene és jövője» czimü előadását tartja meg.

Élénk tetszéssel fogadott előadás után elnök az ügyrendi szabályok értelmében megválasztandó üléselnökökké: Szmialovszky Valér, Viola Imre, Ruffy Pál és Környei Ede; jegyzőkké: Atzél Károly dr., ifj. babarczi Schwartzer Ottó, Genersich Vilmos dr. és Árkövy Rikárd; választmányi tagokká pedig: Frankl István, Kiss Gyula, Liszka Nándor, Paukovits Andor, Bársony János, Jankó Károly, Szokolay Kornél, Pulcz Imre és Viola Kálmán urakat ajánlja.

A társadalom tudományi szakcsoport jelenlévő tagjai az elnöki előterjesztést elfogadják és nevezetteket egyhangulag megválasztják.

Az elnöki széket ezután Viola Imre foglalja el; a jegyzői tisztet Atzél Károly dr. teljesiti.

Az ülés főbb mozzanatai a következők voltak:

1. *Konrád Jenő* dr.: «Az öngyilkosságról». Statisztikai adatok alapján kimutatja, hogy az öngyilkosságok egy félszázad alatt kétszeres, sőt háromszoros arányszámokra szaporodtak fel. Ennek okai a változott életviszonyokban és a túlanyagias életfelfogásban rejlenek. Az utóbbi években sok államban már stagnáczió, sőt apadás mutatkozik az új életviszonyokhoz való akklimatizáczió következtében. Az öngyilkosság vérbetegség, mely Európában évente mintegy 60 ezer áldozatot követel, ellene a megélhetési viszonyok javitásával és a lélek nevelésével kell küzdeni!

Hozzászól:

Babarczi Schwartzer Ottó: Az öngyilkosságnak lehetnek oly okai, melyek ellen hiába hoznánk fel vallási, erkölcsi tekinteteket; azoknak indokait meg kell értenünk. Az önrendelkezés mértéken felüli korlátozását jelentené, mindig kárhoztatni azt a ténykedést.

Polcz Imre inditványára a szakülés elhatározza, hogy Schw. O. szavait csak mint magánvéleményt tekinti.

2. *R. Reusz Frigyes:* «Az alkohol hatása a szervezetre» stb. Előadja, hogy az alkohol elleni küzdelemben tapasztalt részvétlenség jórészt annak tulajdonitható, hogy az abstinentia és mértékletesség hivei között folytatott heves harczokban nem ismerik ki magukat és nem tudják, hogy hova csatlakozzanak, inkább semmit sem tesznek. A kérdés megoldásának alapja, hogy tisztában legyenek azzal, hasznos, káros-e az alkohol. Erről óhajt néhány megjegyzést tenni s némely az alkoholról fennálló téves nézetet megczáfolni. Kifejti azután mily téves az a nézet, hogy az alkohol használható tápanyag volna s bebizonyitja, hogy kedvező hatása a testi és szellemi munkára csak látszólagos, s hogy a munkaképességet már kis adagjai is kedvezőtlenül befolyásolják.

3. *Stein Fülöp* dr. fejtegeti azon közönyt, mely az alkoholismus elleni védekezés tekintetében nálunk uralkodik, áttér az alkohol okozta társadalmi károkra és az azok ellen folytatott küzdelem szükségességére. A küzdelemnek az illető ország sajátos viszonyaihoz kell alkalmazkodni és hogy ebben társa-

dalomnak és kormánynak együttműködése szükséges. Hogy nálunk is szükséges ezen mozgalom, eléggé bizonyitja azon adat, hogy az abs. alkohol fogyasztása az utolsó hét évben fejenként egy literrel emelkedett. Beszámol a mozgalom jelen állásáról és szükségesnek tartja az orvosok és tanférfiak belevonását a mozgalomba. Végül azt inditványozza, hogy a vándorgyülés kérje meg a belügyminisztert egy bizottság kiküldésére.

Hozzászólnak:

Chyzer Kornél dr.: Ne a kormányhoz tétessek az ügy, hanem a vándorgyülés alakitson egy bizottságot, mely ez ügygyel foglalkozzék.

Salgó Jakab dr.: A teljes abstinatióban látja a helyes védekezés lehetőségét, mely védekezés az államtól alig várhat nagyobb támogatást; a sikeres védekezés csupán társadalmi uton haladhat és pedig az alkoholismus káros hatásának feltárásával és éles hangoztatásával.

R. Reusz Ferencz dr.: Egyetért dr. Steinnel abban, hogy mértékletességi egyesületek sikeresen készithetik elő a terrainumot, ilyen egyesület alakitása folyamatban van; csak társadalmi uton munkálkodhatni.

Hajós Lajos dr.: Az alkohol elleni küzdelem eredményeit látja veszélyeztetve, ha az azt szolgáló egyletek két pártra szakadnak, a mértékletesség és abstinentia jelszavai alatt. A vita elméleti a két elv helyessége között tehát nem szabad a gyakorlati eredményt veszélyeztetni azáltal, hogy az be nem léphet az abstinens egyletbe, mert nem bénitja meg akaratszabadságát ily elvállalt kényszer által. Alakuljon oly egylet, mely megszabja könyvtárak, népfelolvasások, irány szindarabok rendezésében és felállitásában működési körét, de nem tagok szabad akaratát vagy lelkiismeretét igyekszik bilincsekbe verni, mert ez akadálya az egyletek tagszaporodásának, melylyel együtt jár az egyletek példában, tanitásban, gyógyitásban elérhető eredményének nagysága.

Stein Fülöp dr.: Salgó dr. szavaira reflectálva a maga részéről is csak az abstinens egyesületek részéről tapasztalt eredményeket és a hangoztatott egyesületet csak átmeneti intézkedésnek kivánja. *Chyzer* dr. inditványa értelmében változtatja meg a magáét.

Elnök kérdésére a szakosztály elhatározza: a vándorgyülés kebeléből a kérdés tisztázására nagybizottság alakitandó.

Glück Gyula dr.: «Az alkoholismus és a munkáskérdés» czimü előadását tartja meg.

Hozzászól:

Szigeti Henrik dr.: Fogházorvosi minőségben azt a tapasztalatot tette, hogy a fogházakban gyakorolt teljes abstinentia nincs káros hatással sem az egészségre, sem a munkaképességre. Mivel a fegyintézetek lakóinak nagy száma nagyon alkalmas anyagot képez az abstinentia kérdésének tanulmányozására, a létesitendő nagybizottság figyelmét felhivja arra, hogy az ide vonatkozó adatokat a fegyintézeti orvosoktól az igazságügyi kormány utján szereztesse be.

Kmf.

Dr. Atzél Károly,
jegyző.

Viola Imre,
elnök.

Jegyzőkönyv a Társadalmi szakosztály 1901 aug. 22-én délután tartott előadásáról.

Elnök: Környei. *Jegyző:* Dr. Atzél Károly.

1. *Árkövy Rikárd* dr.: «Agrarismus és merkantilismus». A modern korban nemcsak a gazdaságilag egymagukban gyenge egyének társadalmi és gazdasági helyzetének biztositása vált szükségessé. Elkerülhetetlen szükséggé lesz az egymagukban gazdaságilag elég erős egyének helyzetének biztositása. E felsőbb rétegeknek ilyen czélok megvalósitására irányuló törekvései foglaltatnak az agrarismus és merkantilismus elnevezés alá. E két irányzatról azt szokás feltételezni, hogy homlokegyenest ellenkeznek egymással. Az ellentétek pedig csak látszólagosak. Mindkét törekvésnek a végczélja a létező társadalmi és gazdasági rendnek a fentartása. Ez pedig veszélyeztetve volna, ha agráriusok és merkantilisták a kölcsönös megértés utjáról letérnének. A német viszonyok ép oly abnormálisak, mint veszélyesek. Ezért semmiképp sem tekintendők a gazdasági osztálytörekvések terén követendő példának.

Atzél Károly dr.: «A mentőintézmény országos szervezésének jelenlegi állása hazánkban».

Porosz Mór dr.: «Az érzékiség korai fejlődésének meggátlásáról».

Hozzászól:

Soór Ferencz dr., ki úgy vélekedik, hogy a tárgy inkább az *orvosi* szakosztályba való lett volna.

4. *Genersich Gusztáv* dr.: «A csecsemők védelméről» czimü előadását tartja meg.

Dr. Atzél Károly, jegyző. Kmf. *Környei,* elnök.

Jegyzőkönyv a Társadalmi szakosztály 1901 aug. 23-án délelőtt tartott üléséről.

Elnök: Környei. *Jegyző:* Dr. Atzél Károly.

1. *Tihanyi Mór* dr.: «Az emberi nem elkorcsosulását hangoztató panaszok jogosulatlanságáról» tart előadást.

2. *Várady Zsigmond* dr.: «A siketnéma oktatás és annak ujabb vivmányai» czimen tart előadást.

1. Általános ismertetése a siketnéma oktatásügynek.

2. A siketnémaság általában és a siketnéma jellemzése és tanithatóságának kimutatása.

3. A siketnémaság okai.

4. A siketnémaság statisztikája.

A többi országokban e számok mutatják az arányt:

Portugalia	622	30	5%	Francziaország	6000	4000	67%
Oroszország	11000	700	6 «	Svéd- és Norvégia	1300	1000	77 «
Spanyolország	1500	350	23 «	Németbirodalom	7800	6500	83 «
Ausztria	5800	1500	26 «	Belgium	958	958	100 «
Anglia	6000	1700	28 «	Dánia	314	314	100 «
Svájcz	1300	483	38 «	Hollandia	405	405	100 «
Olaszország	3200	1900	62 «				

A magyar királyság területén 20,000 a siketnémák száma, ezek közül körülbelül 6000 a tanköteles, de csak 450 részesül nevelés oktatásban.

5. A siketnémaiskola és siketnéma oktatás ismertetése.

6. Végül két siketnéma (egy kezdő és egy végzett) bemutatása.

Hozzászól:

Szenes Zsigmond dr.: A siketnémaság eredetére vonatkozólag azon esetekre figyelmeztet, melyekben a hallóképesség, későbbi gyermekkorban (8 éves) fellépett betegség folytán a hallószervben beállott elváltozás folytán megy tönkre és alig egy rövid év után a gyermek beszédét is felejti és nem is igen különbözik beszédje a siketnémáétól, noha 8 éves koráig ép hallással és beszéddel birt. A siketnéma oktatás eredménye sokszor attól is függ, vajjon fennállanak-e az illetőnél a fülorvosi vizsgálat által kiderithető ú. n. hallásmaradékok, mely utóbbiak egyes hangok, szótagok, sőt egyes szókra is vonatkozhatnak. Mennyi a teendő hazánkban a siketnémaügy érdekében, mutatja a tanköteles siketnémák nagy számával szemben áll a kevés iskola, pedig Bradford mellett már évek előtt létesült az első gyermekkert siketnémák részére, hol a rendes iskolázás előtt találva hajlékot, hogy a szerencsétlen gyermek mihamarabb az őt otthon bántó környezetéből szabaduljon.

Várady erre megjegyzi, hogy a siketnémáknál orvosilag megállapitott hallásmaradék a tanitásnál nem jöhet tekintetbe. Különben is az ügyet társadalmi s nem orvosi szempontból óhajtotta tárgyalni.

Thirring Gusztáv dr. egyetemi magántanár s a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója a *sárosmegyei kivándorlásról* tartott előadást. Az előadó kimutatta, hogy a mennyire statisztikai adataink alapján következtetni lehet, az utolsó 30 év alatt nem kevesebb mint 62,000 ember vándorolt ki Sárosmegyéből, de a kivándorlók száma tényleg még nagyobb lesz. A vármegye a hazai kivándorlás góczpontja, a honnan ez lassanként az ország többi részeire is kiterjeszkedett. Csak az utolsó két év alatt nyolczezerre rugott azon sárosmegyei kivándorlók száma, kikről a hatóságok tudomást vehettek. E nagymérvü kivándorlás következménye, hogy a vármegye népessége, daczára a különben elég kedvező népmozgalomnak, folyton fogy s még most is csekélyebb, mint volt 30 évvel ezelőtt; a községek közül sok elnéptelenedik, ennek folytán a munkaviszonyok s a közgazdasági állapotok nagy mértékben megromlottak. Az előadó rámutat arra, hogy hatóságaink és a társadalom eddig a legnagyobb közönynyel viseltettek a kivándorlás kérdésével szemben és kifejti a kérdés nagy fontosságát úgy társadalmi, mint gazdasági szempontból.

4. *Miskovszky Viktor:* «Bártfa és fürdőjének multjából».

5. *Glück Jónás:* «Az amerikai kivándorlásról».

6. *Szokolay Kornél:* «Bosnyákország és Herczegovina közegészségi viszonyai és intézményeiről».

Csippék János: «Adatok a magyar gyógyszerészet történetéhez».

Kmf.

Dr. Atzél Károly
elnök.

Környei,
elnök.

Pénztári kimutatás.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók állandó központi választmánya által a pénztár megvizsgálására kiküldött bizottságnak jelentése.

Alulirottak a mai napon a pénztárt és könyvvezetést tételről tételre megvizsgálva és az okmányokkal összehasonlitván, jelentjük:

1. A pályadij-alap jelenlegi állása: 2847 kor. 80 fillér, azaz kétezernyolczszáznegyvenhét korona és 80 fillér.

2. A Kovács-érem jelenlegi állása: 1000 kor. azaz ezer korona.

3. A forgó-tőke jelenlegi állása: 3023 kor. 20 fillér, azaz háromezerhuszonhárom korona 20 fillér.

Ezen összegeket hiány nélkül találtuk takarékpénztári könyvekben és a folyó kiadásokra szánt készpénzben.

Ennek folytán a pénztáros úrnak a felmentvényt megadni ajánljuk.

Javasoljuk, hogy a vándorgyülés előkészitése és vezetése körül kifejtett működésükért dr. Prochnov és dr. Nuricsán titkár uraknak egyenként 240 kor., dr. Kaiser pénztáros urnak 400 korona tiszteletdij fizettessék ki.

Budapest, 1901 november hó 14-én.

Dr. Batizfalvy Sámuel, biz. tag, elnök. — *Dr. Báron Jónás,* biz. tag, ellenőr. — *Lengyel István,* biz. tag.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyülései központi választmánya által kezelt alapok és forgó-tőke kimutatása.

I.

Pályadij-alap.

A pályadij-alap áll:

1. A temesvár-buziási helyi bizottság *100 aranyából;*
2. Nagyvárad városa *100 aranyából;*
3. A biharmegyei orvos-gyógyszerész-egylet *150 frtjából,* kiegészitve *300 frtra.* a központi választmány által adott 150 frttal;
4. Ürmösi Maurer Mihály, brassói főispán 400 koronájából.

A pályadij-alap 1901 augusztus 7-én a Pesti hazai takarékpénztár-egyesület budai fiókjában 05023/D. 2. sz. könyvecske szerint kitett	3247 kor. 80 fillér
Kiadatott a Maurer-féle pályadij dr. Konrád Jenőnek	400 « — «
Marad a pályadij-alap javára	2847 kor. 80 fillér.

II.

Dr. Kovács József-érem alapja.

A Pesti hazai takarékpénztár-egyesület budai fiókjában 05022/D. 2. sz. könyvecskéjében van letéve 1000 korona, mely tőkének kamatja (73 k. 56 f.) az éremveretés költségére fordittatott.

III.

Forgó-tőke-kimutatás 1901. május 15-étől az 1902 január 28-ig vezetett pénztári könyv alapján.

Bevétel. 1901 május 15-én készpénz	297	k. 03	fillér
324 beirt tag után à 12 kor.	3888	« —	«
Eckstein Bernáttól hirdetésekért	72	« —	«
Dobrovsky és Franke hirdetésekért	12	« —	«
Összesen:	4269	k. 03	fillér.
Kiadás. A bártfai nagygyülés előkészitéseért (postadijak, utiköltségek, apró kiadásokért)	413	k. 82	fillér
Franklin-Társulat számlája	74	« 71	«
Schmidl és Hangos számlája (nyomtatványok)	40	« —	«
Államvasuti igazolványokért	10	« 10	«
Bártfai gyülésen szolgáknak	22	« —	«
Blayer bártfai nyomdásznak	280	« 20	«
Márkus nyomdásznak	318	« —	«
Tiszteletdij két titkárnak (240)	480	« —	«
Tiszteletdij pénztárosnak	400	« —	«
Orvos-egyesületnek ülésdijak	100	« —	«
Apró kiadás 1902 januárban	11	« —	«
Összes kiadás:	2149	k. 83	fillér.
Marad egyenlegül a forgó-tőke javára	2119	« 20	«
	4269	k. 03	fillér.

Budapest, 1902 jan. 28-án.

Dr. Kaiser Károly s. k.,
pénztáros.

VIII.

A MEGNYITÓ ÉS BEZÁRÓ GYÜLÉSEK

ALKALMÁVAL TARTOTT

BESZÉDEK ÉS ELŐADÁSOK.

1.

A KÖZÉPSŐ FELVIDÉK SZEREPE TUDOMÁNYOSSÁGUNK TÖRTÉNETÉBEN.

(TUDOMÁNYOS ÉLET A MULTBAN ÉS A JELENBEN.)

BERZEVICZY ALBERT elnöki megnyitó beszéde a magyar orvosok és természetvizsgálók 1901. évi XXXI-ik bártfai vándorgyűlésén.

Midőn ezen, a természetnek nem annyira kincseivel, mint inkább bájaival gazdagon megáldott s a természettudós érdeklődését sokszorosan magára vonó vidéken, mint e megye szülöttje megtisztelő választásuk következtében az elnöki székből üdvözlöm önöket, mindenekelőtt egy kötelességet akarok teljesíteni s egyuttal ebből a kötelességből — szives engedelmökkel — magamra nézve egy jogot formálni.

Kötelességem köszönetet mondani e helyről is azért, hogy választásuk az orvosok és természetvizsgálók XXXI-ik vándorgyűlésének elnöki tisztét csekély személyemre ruházta. Tudom, hogy vándorgyűlésünknek nemcsak alapszabályai megengedik, de liberális traditiói szinte előírják, hogy az elnöki tiszt betöltésénél az orvosok és természettudósok körén a helyi körülményekre való tekintettel túl is terjeszkedjék, s ezenfölül ma már a vándorgyűlés tevékenységének köre az orvos- és természettudományokon kívül a rokonszakokra is kiterjed s egy társadalmi és gazdasági csoportot is ölel fel; azonban e gyakorlat mellett is, tekintettel a kiváló férfiak ama fényes sorára, kik a vándorgyűlésnek immár 61 éves pályafutása alatt előttem e tisztet betöltötték, hálára kötelező kitüntetésnek kell tekintenem magamra nézve e megbizatást.

Nem kevésbbé érzem magamat indítva arra, hogy mint e megye szülöttje, — habár minden hivatalos minőség és megbizás nélkül, — köszönetet mondjak a vándorgyűlésnek azért, hogy ez évi összejövetelét ezen a helyen, megyénknek egyik fényes múltú, ősi városában s annak régi és nagy hirnévnek örvendő fürdőhelyén kivánta megtartani. Az előtt, a ki a vándorgyűlés évkönyveit lapozza, e kivánság és e határozat sem meglepőnek, sem váratlannak nem tünhetik föl. Hiszen már ötvenöt évvel ezelőtt, 1846-ban mikor a magyar orvosok és természetvizsgálók hetedik gyülekezete ugyancsak e környéken ülésezett: «a bájvidékű Abaujban, a regényes Sárosban, a kellemtájú, díszes Kassán és a szép virányú Eperjesen» — mint a hogy akkoriban Kubinyi Ágoston búcsúbeszédében mondta, — s a nagy nevű Bene Ferencz vezetése alatt ide Bártfára is kirándulván, itt közgyűlést is tartott, s e fürdőhely szépségéről már akkor nagy elismeréssel nyilatkozott, erről a közgyűlés-

ről Halász Géza, a hetedik nagy-gyűlés munkálatainak szerkesztője következőképen emlékezett meg: «Bártfától azon közmeggyőződéssel vettünk búcsút, mikép ezen szabad kir. város mind természet- s történettani nevezetességei, mind polgárainak a tudomány s vendégek iránt mutatott szeretete miatt teljes mértékben megérdemli, hogy egykoron gyűlés helyéül tüzessék ki. Quod faxit Deus!» *

Ime a jóslat és a kivánság teljesült s midőn én e kettős, személyem és szükebb hazám szempontjából nyilvánított köszönet szavával nyitom meg a vándorgyűlést, ebből a hálából — mint jeleztem — egy jogot is óhajtanék meríteni: azt a jogot, hogy megnyitó beszédemben első sorban hazánk e vidékével s annak főleg a hazai tudományos élet terén vitt szerepével foglalkozzam, indokolva ezzel is azt az érdeklődést, mely hazánk tudományos férfiainak oly jeles gyülekezetét vezérelte immár ismételt ízben erre a vidékre.

A természet- és néprajzi viszonyok hasonlatossága s a történelmi hagyományok és visszaemlékezések közössége szempontjából hazánk területét az administrativ beosztástól eltérő módokon is tagolhatjuk és foglalhatjuk össze. Igy azt találom, hogy az éjszaki felvidéknek az a középső része, a mely a galicziai határtól karéj alakjában terjed le a Tisza mente felé s Szepes, Árva, Liptó, Gömör, Abauj és Sáros területét egészen, Zólyomét és Zemplénét legnagyobb részében foglalja magába, a környező vidékektől sokban eltérő, a maga határozottan kidomborodó sajátságaival jól megkülönböztethető darabja hazánk földének úgy, mint népének.

Földrajzi jellegét ez a középső felvidék a magas Tátrától, a szepes-gömöri érczhegységtől és az eperjes-tokaji hegylánczтól kölcsönzi, valamint attól is, hogy egész hazánkban ez az egyetlen terület, a mely a Keleti- és a Feketetenger közötti európai vízválasztó vonalába beleesik, a mely körülmények összevéve megmagyarázhatóvá teszik flórájának s részben faunájának is nagy változatosságát. Néprajzi jellege a nyelvek és nemzetiségek oly erős vegyülésében nyilvánúl, a minőt ezen a vidéken kívül csak a bánság némely részeiben találhatunk: a szepesi németség, az abauj-gömör-zempléni magyarság, a valamennyi megyére kiterjedő, de nyelvsajátságai tekintetében megoszló tótság és az éjszakkeleti részeket ellepő ruthénség e területet úgy nyelvi és népfaji, mint vallásfelekezeti tekintetben is sokkal tarkábban színezik, mint akár a nyugati, akár a keleti szomszédságot. S végül e terület kulturájának egész fejlődésén mély nyomokat hagytak hátra bizonyos jellegzetes történeti események és korszakok, így különösen a nagyszámú városokba való letelepülése az ipart és kereskedelmet üző idegen elemeknek, a Lengyelországgal való sokszoros vonatkozások, az itt már Bocskay idejében is különös hevességgel dúlt vallási harczok, valamint az a tény, hogy ez a vidék volt két nagy nemzeti fölkelés vezérének tulajdonképeni szükebb hazája: a Thököly Imréé és a II. Rákóczy Ferenczé.

A középső felvidéknek már ezekben a fő jellemvonásokban is kifejezett érdekességét fokozzák a természeti rendkívüliségek, melyek benne bőven találhatók. Itt vannak Magyarország legmagasabb hegycsúcsai, csak itt található hazánkban tulajdonképeni alpesi Flóra, itt tündökölnek a rejtélyesen szép havasi tengerszemek; ezt a területet áztatja az a két folyó, a Poprád és a Dunajecz, a mely Magyarország egész folyamrendszerétől különváló irányt követ; csak itt, és egész világrészünkben sehol másutt nem terem a nemes

* A VII-ik nagygyűlés munkálatai, 58., 132., 278.. lapok.

opál, még pedig ugyanabban az eperjes-tokaji hegylánczban, a melynek legalsóbb lejtőin a világ egyik leghiresebb borát termesztik. Sehol másutt hazánkban annyi és oly nagy csepkő és jégbarlang nincs, mint e tájon: elég Aggtelek, Dobsina, Szepes Béla nevét említeni; az ó-ruzsini mészkőbarlang pedig történetelőtti korok emlékeül szolgáló leletei által vált nevezetessé. Vándorgyűlésünk szakférfiait különösen érdekelhetik a gyógyerős ásványforrások, melyek ily nagy mennyiségben az országnak talán egy részében sincsenek összehalmozva s melyeknek némelyike legrégibb és leghiresebb fürdőtelepeinktől veszi nevét, míg a ránki időszaki szökőforrás mint természeti jelenség mondható Közép-Európában egészen rendkívülinek. Végül a természet és a letünt századok nyomai ritka tájképi szépséget is kölcsönöztek a középső felvidéknek; a Tátra égbemeredő csúcsai, a Kárpátok határhegylánczának bennünket itt is környező sóhajtó, zugó fenyveserdeje, a hegyi rétek mindig üde, smaragdzöld szine, a festői sziklák közt elterülő tavak és zuhogó patakok, a Dunajecz és a Hernád folyásának, a sztraczenai, hermaneczi és szádelői völgynek híres szépségei, a legbájosabb hegyvidékekre a romantika varázsát ömlesztő megszámlálhatatlan várromok s mindezeken túl Abauj és Zemplén mosolygó, termékeny rónaságai: mind itt vannak egyesítve, mintha egymás közt vetélykedve akarnák a festő ecsetjét s a költő tollát is versenyre indítani.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése méltó figyelemben részesítette a középső felvidéket eddig is; ez ötödik összejövetele, melyet e vidéken tart; megelőzték ezt az 1842-iki beszterczebányai, az 1846-iki kassa-eperjesi, az 1867-iki rimaszombati s az 1888-iki tátrafüredi vándorgyűlések, melyek alkalmával tudósaink e területnek majdnem minden, a tudomány szempontjából csak némileg nevezetes helyét meglátogatták s természettudományi megismeréséhez és leírásához számos nagybecsű adalékkal járultak.

Ha vándorgyűléseinket hazai tudományos életünk mérföldjelzőinek tekintjük — s joggal tekinthetjük is azoknak, — egy ily mérföldjelzőnél megállva talán illő vissza is tekintenünk a pályának már régebben befutott részére; illő a felett is elmélkednünk, hogy az a vidék, a melyet fölkerestünk, a mely munkálkodásunkhoz hajlékot, segédkezet, vizsgálódásainkhoz anyagot nyujt, milyen szolgálatokat tett régebben nem csupán a mi szaktudományainknak, de általán a magyar tudományosságnak? s mennyivel járult ahhoz, hogy tudományos életünknek sikerült elérnie azt a magaslatot, melyről ma az elmúlt idők kezdeményeire és küzdelmeire visszapillantunk?

E kérdés vizsgálatának eredménye, — melyet bátor leszek lehető rövidséggel önök elé tárni, — azt hiszem a localpatriotismus minden látszatának elhárításával fogja igazolni azt az előbbi állításomat, mely szerint vidékünk, tudományos életének multja szempontjából is méltó a magyar tudósok figyelmére és rokonszenvére.

Nemzeti történelmünk első korszakaiban a tudománynak egyedüli művelője, az ismereteknek egyedüli terjesztője az egyház volt. Mert a kultura is szivesen keres járt utakat és mert az első művelő befolyás a hittérítés első munkájával együtt hozzánk délnyugat és nyugat felől, Olasz- és Németországból hatolt be, ezért látjuk a művelődésnek első intézményeit is hazánkban a régi Pannonia területén vagyis a Dunántúl s feljebb is a nyugati széleken keletkezni. Egyes apátságok és káptalanok már a XII. században jönnek létre az ország többi részeiben is, mint például a felvidéken Jászó, de igazi jelentőségét a felvidék ép úgy, mint Erdély is, hazánk kulturájának fejlődésében akkor nyerte, a mikor a középkor végén a mindinkább hanyatló kolostori

iskolák hatáskörét elfoglalni igyekeztek a külföldi telepesektől alapított s mindinkább felviruló városokban létrejövő s világi tanerőktől vezetett iskolák; igy a felvidéken mint korban legelsők Kassa, Lőcse és Eperjes iskolái.

A felvidék kulturhivatását mindazonáltal már a XII. század elején mintegy példázni látszik az a történeti tény, hogy Kálmán király a zemplénmegyei Tarczalon tartott országgyűlésen törölte el a boszorkánypereket s gyujtotta meg ekkép a felvilágosodás fáklyáját a vakhit, babona és szellemi korlátoltság sötétjében.

A felvidéki iskolák föllendülése s ezzel összefüggőleg szerepök a hazai tudományosság szolgálatában itt ép úgy, mint Erdélyben a reformátióval függ össze. A legelső elterjedését Németországban nyert hitújítási mozgalom természetszerüen legelőször a német polgárságtól lakott magyarországi városközségekben talált követőkre, tehát az erdélyi szászság és a felvidék városaiban. Ezek népe különben is sűrű érintkezésben lévén németországi fajrokonaival, az új vallásos tanok átvétele is gyorsan ment s mint Németországban, Schweizban, Hollandban, úgy nálunk is a hitújítás a maga terjeszkedésének legbiztosabb eszközét az iskolában, később az iskola mellett az irodalomban látta. A humanismus összeegyeztetését a reformátióval s ennek alapján, az újkor iskolarendszerének felépítését úgyis a német hitújítók segítői és követői: Agricola, Melanchton, Sturm és Trotzendorf végezték; a reformatio tanaival tehát annak magyarországi hívei ennek a tökéletesebb iskolarendszernek előnyeit is mintegy ráadásúl kapták. Az új hit terjesztésében és védelmében való buzgalom az éjszaki felvidéken ép úgy, mint Erdélyben az új hitnek hódoló városközségeket, főnemeseket és nemeseket mentől több s mentől jobb iskola létesítésére indította. Igy jött létre az a más vidékekhez viszonyitva szinte aránytalanúl sok iskola,* melynek számát idővel még szaporította az a körülmény, hogy a fenyegetett katholikus egyház részéről megindított úgynevezett ellenreformátió, átvéve ellenfelének fegyvereit, a nevezetesebb és látogatottabb protestáns iskolák ellensúlyozására sietett ugyanazon a helyen a maga iskoláját is felállítani s idővel sok esetben mindkét iskola állva maradt és a harczok lezajlása után békés versenyre kelt egymással. Azok, a kik ma iskoláink — különösen középiskoláink — territoriális elhelyezése fölött pálczát törnek s a felvidéket, valamint általán az országszéleket és a nemzetiségi vidékeket iskolák tekintetében túlságos kedvezésben részesülőknek tüntetik föl, feledik, hogy ezek a felvidéki iskolák majdnem minden esetben nem fejedelmi- vagy kormánykegy, nem a ma minden lépten-nyomon segítségül hívott állam alkotásai, hanem a polgárok áldozatkészségéből jöttek létre. Elbámulunk az áldozatok, a bőkezüség fölött, a melylyel némely felvidéki város polgársága, sőt a megyei nemesség is a XVI. és XVII. század folyamában iskoláit létrehozta, fentartotta s gyakran a vallási harczok viharától elsöpört alkotását új áldozattal másodszor, harmadszor is virágzásnak indította. Főnemesek és nemesek falusi curiájukban úgynevezett nemesi iskolákat állítottak, melyekbe a szomszédságból összesereglettek a tudományszomjas ifjak s főkép a városoknál rendszerré vált, hogy jelesebb fiaik kiképzésének befejezése érdekében őket községi költségen küldték külföldi egyetemekre.

A külföldi iskolázás, mely a kereszténység befogadása óta szokásos volt hazánkban, s a mely a középkor századaiban legnagyobb előszeretettel az olasz egyetemeket kereste föl, a reformátió hatása alatt fokozódó mértékben a

* Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, 6. l.

németországi és hollandi, később az angol egyetemek felé is kezdett irányulni. Ezek mellett Krakkó egyeteme is sok magyart fogadott magába épen a felvidékiek közül, kik különben is — a már említett áldozatkész pártfogóságok segitségével — nagy contingensét szolgáltatták mindig a külföldön iskolázó magyarságnak. Míg a XV. század végén és a XVI. század elején a felvidéki városi iskolák majdnem kizárólag külföldről kapták a jelesebb tanerőket, később ezek helyét nagy sikerrel oly bennszülöttek váltják fel, a kik magasabb kiképeztetésöket a külföldön nyerték;[1] igy értékesitették a felvidéki iskolatartók magukra nézve kétszeresen a külföldi szellemi központokkal való összeköttetéseiket.

A felvidéki iskoláknak jelességükön alapuló hírnevükön kívül még némely más körülmény is kölcsönzött később vonzerőt; az egyik a convictusok létesülése volt, melyek — főleg katholikus részről felállítva — előbb arra szolgáltak, hogy a vallási harczok és fölkelések által megingatott személybiztosság idejében ne csak ellátást, de a szükséghez képest biztos menhelyet is nyújtsanak, s később épen az e küzdelmek miatt hanyatlásnak indult gazdasági viszonyokkal küzdő nemesi osztály fiainak — alapítványaik segélyével — olcsó neveltetését tették lehetővé.[2] Egy másik körülmény, mely ez iskolák vonzóerejét növelte, az a meghonosodott szokás volt, hogy a magyar vidékek fiait, mint mondani szokták, «német szóra» az akkor még jobbára németajkú felvidéki városok iskoláiba szokták volt küldeni, gyakran «cserébe» is, kivált ha egymáshoz közelebb eső helyek forogtak szóban.[3]

«Servire Deo regnare est», e mondást iratták a párisi hotel de Cluny egyházi alapitói az épület homlokzatára. E mondás teljesen kifejezi a nagy vallási mozgalmak ama nem mindig bevallott irányzatát, a mely a vallás terjesztésében, védelmében és megerősítésében mindig egyúttal a politikai befolyás és uralom biztositására is törekedett. Ez a törekvés véres harczokhoz s a tulajdonjogi fogalmak veszedelmes megzavarásához juttatta el nálunk is azt a mozgalmat, a melynek tulajdonképen a lelkiismereti szabadság közös talaján tisztán a szellem fegyvereivel kellett volna megvivatnia. De bármennyire fájlaljuk is ezeket a harczokat s azok áldozatait, mégis bámulattal vegyes megnyugvással kell constatálnunk, hogy azok végkifejlődésökben hazánk szellemi életének főkép az iskola és az irodalom útján oly föllendülését eredményezték, a minő a vallási versengések nélkül aligha lett volna elérhető és ebben — mint még közelebbről is meg fogom világitani — nagy, igen nagy részök volt a felvidéki iskolák fentartóinak és vezetőinek. «Inter arma non tacuerunt Musæ!» Az egymást üldöző, vándorlásra, elrejtőzésre kényszerítő iskolákban kiirthatatlanúl élt a szellemi művelésnek és művelődésnek, a hit- és ismeretterjesztésnek az elnyomatástól és küzdelemtől csak megaczélozott ösztöne, mely a pusztulás és fegyverzaj, gyakran éhinség közepette, minden nélkülözés és sanyarúság mellett is mindig fentartotta, ápolta és tovább adta a tudomány Vesta-lángját.

Mert a vallási mozgalmakkal és az iskolai tanítással karöltve járt az irodalom művelése és terjedése is. A XVI., XVII. században alig van irónk, ki lelkész vagy tanár ne lett volna. A bibliafordítások, egyházi beszédek, hittani vitairatok és iskolai czélokra szolgáló útmutató vagy tankönyvek,

[1] Molnár A.: id. m. 325. l.

[2] Finánczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. 171. l.

[3] Molnár A.: id. m. 318. l.

iskolai ünnepélyekre készült vitatkozások és beszédek s végül iskolai színjátékok összevéve majdnem kimerítik e korszakunk irodalmát. És ezen a téren is a mi középső felvidékünk a vezető szerepek egyikét viszi. A Mátyás korabeli Hess András-féle nyomdának rövid élete után az országban sokáig nem volt nyomda, s hogy ebben az időben a magyar írók munkái legnagyobbrészt Krakkóban kerültek sajtó alá, az főkép abban leli magyarázatát, hogy ezeknek az íróknak tekintélyes része a Lengyelországgal határos éjszaki felvidéken működött. Magukat a felvidéken keletkezett nyomdákat hazánkban csak nehány erdélyi, úgyszintén a debreczeni, nagy-szombati, nagy-váradi s egy pár vándor nyomda előzi meg. A XVI. század vége felé már működik a könyvsajtó Bártfán, a XVII. században Beszterczebányán, Lőcsén, Kassán, Eperjesen is.[1] A nagy bibliafordító Károli Gáspár Gönczön lelkészkedett, bibliája az abaújmegyei kis Vizsoly helységben volt főúri áldozatkészségből először a közhasználatnak átadva; Kassa és Sárospatak egy időben a protestáns hitvédők irodalmi főhadiszállásai voltak; a kassai Alvinczyvel való polemiája szolgált bevezetéséül Pázmány Péter hatalmas hitirodalmi munkásságának.

Ez vázlatos képe annak a szellemi életnek, mely a középső felvidéket a XVI—XVIII. századok alatt betöltötte. Megkisértem ezt a képet néhány locális színnel élénkiteni.

Itt van előttünk *Bártfa*. Kitünő történetirónk Fraknói, a XVI. századbeli hazai és külföldi iskolázást tárgyazó munkájában igy ir e város kulturai állapotáról a XVI. században: «Lakósainak száma jóval meghaladta a mostanit. A nagy piaczot környező emeletes házakban lakó polgároknak a Lengyelországból átvezető kereskedelmi út sokféle alkalmat adott vagyonra szert tenni és a müvelt külfölddel érintkezni. A piacz közepén emelkedő városházából, mely a XVI. század első éveiben épitve, a góth és renaissance styl átmeneti formáit tünteti föl, tekintélyes birák és tanácsnokok igazgatták a várost. Iskolája is híres volt. Már a XVI. század első éveiben szerepelnek számadásaiban a közpénztárból iskolai szükségletekre tett kiadások.[2]

Hogy Bártfán a könyveket már régen megbecsülték, tanusitják a dómnak a XIV—XVI. századból való könyvrégiségei, mig a szekrény, melyben őriztetnek, maga is nevezetes emléke a magyarországi gothika iparművészetének s talán szintén egyik hirdetője annak a köztudomásu ténynek, hogy itt legkorábban keletkeztek hazánkban műfaragással, valamint egyházi festészettel foglalkozó műhelyek

Mint Fraknói is kiemeli, Bártfa hazánk ama helyeinek egyike, melyeken az iskolákra vonatkozó legkorábbi hiteles följegyzéseket őrizték meg. Ezek szerint 1506-ban György baccalaureus volt itt tanító; 1517-ben már Eck Bálint működik mint ilyen, a ki a bajorországi Lindauból származott s egy ideig a krakkói egyetemen a költészettan tanszékét foglalta el; tanitóból jegyzővé, jegyzőből polgármesterré lett Bártfán[3] Ez körülbelül az első concrét esete annak a XVI. és XVII. században nálunk meghonosodott gyakorlatnak, hogy kiválóbb iskolamestereiket a városok legmagasabb közigazgatási és birói hivatalaikra emelték, a mi mindenesetre szintén szép példája a tudományos müveltség és a tanitói érdemek megbecsülésének. 1512-től 1545-ig Eck Bálint

[1] Hellebrant Árpád czikke a Beőthy-féle magyar irod. tört. I. köt. 153—157. l.
[2] «Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században» czimű művében 9. l.
[3] U. o. 185. l.

egész sorát a költői, költészettani, történeti s egyéb munkáknak adta ki, melyek mind Krakkóban nyomattak s mind latin nyelvüek, mint a hogy akkor a tanítás nyelve is kizárólag a latin volt.

1534-ben Bártfa iskolái úgy látszik még alatta állottak az eperjesieknek, melyekre mint mintákra hivatkoznak.[1] A viszony azonban csakhamar megváltozik Stöckel Lénárd föllépésével s a reformátió elterjedésével, mely egyik legelső magyarországi zsinatát Bártfán tartotta.

Stöckel Lénárd Bártfán 1510 körül született, mint tekintélyes polgár fia; atyját korán elvesztvén nélkülözésekkel küzdve folytatta tanulmányait előbb Kassán, majd Wittenbergben, hová a lelkére mély benyomást tett protestáns tanok vonzották. Magok Luther, Melanchthon, Agricola lettek tanárai s nemcsak tanárai, de — fölismervén tehetségét — pártfogói s jóakaró barátai is. Eislebenben, Luther szülőhelyén tanitóskodott, majd meg Melanchthon valamely fejedelmi család fiai mellett szerzett neki nevelői állást. Ily helyzetben találta szülővárosának meghivása a városi iskolaigazgatói állásra; Stöckel mint látszik soká küzdött magával, ottani feladataival sem szakítván szivesen, haza vágyódásának is nehezen állván ellen. Melanchthon maga írt a bártfaiaknak, kérve, hogy védenczét hagyják Németországban. Becsületére vált a bártfaiaknak ép úgy, mint Stöckelnek, hogy 1539 nyarán a jeles fiatal pædagogus tényleg visszatért szülővárosába s itt átvette az iskola vezetését.[2]

Tanítói jelessége és hírneve csakhamar nagy tekintélyhez és népszerüséghez juttatták a bártfai iskolát. Iskolai törvényeket dolgozott ki, melyeket siettek más iskolák is — első sorban az eperjesi — magukévá tenni.[3] E törvényeket mély vallásosság, szigorú erkölcs és rend követelése jellemzik; a tanítás úgy látszik főkép a lelkészi hivatást tartotta szem előtt; az iskola eleinte csak két osztályúnak volt tervezve, később azonban philosophiai czímén harmadik osztály is járult hozzá s kétségtelen, hogy a Stöckel intézete már ez időben gymnasiumnak volt tekinthető.

Bártfát a «magyar Wittenberga» elnevezésre bizonyára nem csak iskolájának kiválósága, de az a szerep is érdemesítette, a melyet Stöckel Lénárd a magyarországi protestantismus fejlődésében vitt, mint az úgynevezett «confessio pentapolitana» az öt felvidéki város (Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse, Kis-Szeben) közös hitvallásának szerkesztője. Hogy azonban az ő és iskolájának pædagogiai tekintélye és hirneve mily nagy volt, azt legjobban bizonyítja az, hogy kiváló katholikus férfiak is ide küldték fiaikat vagy rokonaikat iskolába, — mint Verancsics Antal egri püspök unokaöcscsét Domitius Jeromost,[4] — s hogy Stöckel fiai vagy névrokonai és tanítványai hosszú időn át a legkeresettebb tanitók voltak a felvidéki városok iskoláiban.

Kétségkívül a Stöckel müködése adta meg Bártfának a XVI. században iskolai tekintetben azt a jelentőséget, a mely megmagyarázhatóvá teszi, hogy midőn Miksa király 1571-ben egy katholikus főiskolának az éjszaki felvidéken való fölállítását tervezte, a pozsonyi kamara javaslatával szemben, mely Lőcsét ajánlotta, a kassai kamara Bártfát jelölte ki helyéül a felállítandó tudományos intézetnek, mely azonban akkor létre nem jött.[5]

[1] Vandrák András: Az eperjesi ev. collegium multjának és jelen állapotának vázlatos rajza, 4. l.
[2] Fraknói: i. m. 70. s köv. l.
[3] Hörk József Az eperjesi ev. ker. collegium története III. kötet, 385. lap.
[4] Hörk: id. m. I. köt. 34. l.
[5] Fraknói: id. m. 33. l.

Bártfa iskolaügyi jelentősége s tanítóinak irodalmi működése és összeköttetései szolgálnak magyarázatául annak is, hogy itt keletkezett a középső felvidék első állandó nyomdája 1580 táján, mert az első bártfai nyomtatványok, melyekről tudomásunk van, ebből az évből valók. Itt láttak napvilágot Wagner Márton Apologiája, Sculteti Severin és Stöckel Lénárt munkái, Soóvári Soós Kristóf Postillája még a XVI. században, a következő században pedig több hírneves eperjesi rector, ú. m. Pomarius, Ladiver Illés, Rezik János alkalmi értekezései és egyéb művei; itt nyomtatták 1641-ben Laska János ref. lelkésznek Justus Lipsius után írt hat könyvét a polgári társaság tudományáról, s e helyen említhetem föl, hogy a XVIII. század elején egy bártfai ügyvéd, Czvittinger Dávid készítette az első betürendes összeállítását a magyar írók és tudománykedvelők életrajzainak «Specimen Hungarice literatæ» czim alatt, mely azonban már Frankfurtban jelent meg.[1]

Bártfa példája után indulva nehezebb küzdelmek daczára tartósabb virágzásra tudta juttatni iskoláját *Eperjes*. Itt városi iskolának nyomai — mint Hörk József kimutatta[2] — már 1440-ben vannak, de csak egy évszázaddal később, mikor már a Luther hitét valló virágzó egyházközség létezett a városban, indul meg Eperjes változatos iskolatörténete, melynek főbb mozzanatai a felvidék szellemi életének a XVI—XVIII. században legtypikusabb jelenségeiül tekinthetők.

1534-ben az evangelikusoknak már gymnasiumuk volt, melyben az elemi tanítókon kívül két, sőt három tanár működött, kiket a város fizetett.[3] Valószinüleg a bártfaiak példáján felbuzdúlva 1550 táján az eperjesiek a tordai származásu, Wittenbergben képzett s Melanchtontól ajánlott Tordai Gelei (vagy Gyalu) Zsigmondot hivták meg iskolaigazgatóul, ki sajátképen az orvostudományok doktora volt, már Páduában feltünt egy beszédjével, az eperjesi iskolát szép hirnévre emelte, később azonban Miksa király szolgálatába lépett s neki ajánlotta Galeotti Martiusnak általa kiadott s Mátyás király bölcs mondásaira vonatkozó commentárját.[4] Utóbb a Stöckel tanítványa Fabinyi Lukács s azután a jeles theologiai iró Scultéti Severin szerepelnek mint eperjesi rectorok, mely állását az utóbbi Bártfa lelkészi hivatalával cserélte föl. Utódja a németországi Bocacius (Bock) János lett, ki mint humanista költő saját változatos sorsát ebben az epigrammában énekelte meg:

> «Praga mihi laurum, titulos Vitteberga Magistri,
> Hungaria officium, conjugemque dedit.»[5]

Költeményeiért ugyanis Rudolf császár poëta laureatussá nevezte ki; az eperjesi rector nehéz kenyerét egyébiránt nem soká ette, mert Kassán, hová szintén mint iskolaigazgató ment, városbíróvá választották meg s később Bocskay mellett diplomata és Bethlen Gábor mellett udvari történetiró lett.[6]

A XVII. századba az eperjesi iskola már mint «celeberrimum gymnasium» lépett át, de ez a század mégis végzetessé vált rá nézve, épen rohamos felvirágozása következtében.

Miután Comenius tervezett meghívása hitfelekezeti aggályok miatt elma-

[1] Bihari Péter: Általános és hazai művelődéstörténet II. 560. l.
[2] Id. m. I. köt. 19. l.
[3] Molnár A.: id. m. 329. l.
[4] Fraknói: id. m. 90. l.
[5] Hörk: id. m. I. kötet, 49. l.
[6] Hegedűs István czikke a Beőthy-féle irod. történetb. I. köt. 177. l.

radt, az eperjesiek a morva Mathæidesz Jánost, majd a theologiai vitázó iratairól nevezetes Horváth Andrást s ez után a merész és becsvágyó Bayer Jánost tették meg iskola-igazgatójukká.

Ez időben az iskola látogatottsága már annyira emelkedett hogy alig tudták a tanulókat elhelyezni; tekintélye országszerte nagy volt, pártfogói voltak úgy a vármegyei nemesség, mint különösen a város, melynek hatóságában a protestánsok oly erőseknek érezték magukat, hogy a katholikus iskola czéljaira átengedendő, épület ügyében legfelsőbb helyről hozzájok intézett felszólításra nem is feleltek,[1] s a melynek feje, főbírája épen akkoriban egy nagy képzettségű ember volt, ugyanaz a Weber János, a ki nemcsak mint több latin munka írója, de mint a felsőmagyarországi gyógyszerészeti jog gyakorlója s a murányi Venus, Széchy Mária házi orvosa is ismeretes volt, s különösen az orvosok körében országszerte nagy tekintélynek örvendett.[2] Bayer igazgatótól indult ki az a törekvés, hogy az eperjesi iskola, mely úgyis felölelte már az összes humaniórákat, külsőleg és névleg is lyceum jellegével ruháztassék fel s megfelelő épületet kapjon. Valószínűleg ő maga dolgozta ki azt az emlékiratot, mely az eperjesi iskolának mint «Lyceum Fragarium»-nak kifejlesztéséről szól, illetőleg abban az irányban érvel, hogy a felvidék számára létesítendő főiskolának nem lehet alkalmasabb helyet találni Eperjesnél, a mely város — mint mondja — az ország műveltebb részének épen közepén fekszik, (in meditullio cultioris Hungariæ) a melynek lakosai négy nyelvet beszélnek, t. i. németül, magyarúl, tótúl s a legtöbben latinúl is, a tudományoknak s tanulóknak barátai, s a hol «az élénk kereskedelmi forgalom legkönnyebben nyujt a tanulóknak arra is alkalmat, hogy szüleiknek, barátaiknak leveleket küldjenek s maguknak a szükségeseket beszerezzék.»[3]

Ezt az emlékiratot a felvidéki protestáns rendek 1665-ben megtartott gyűlése elé terjesztették, a mely lelkesedéssel határozta el az eperjesi evangelikus főiskola felépítését s e czélra a gyűjtést mindjárt nagy eredménynyel meg is indította, úgy hogy a következő évben már az új collegium alapja le volt téve. Ekkor azonban I. Lipót király tiltakozó rendeletet küldött le a városhoz, felvilágosítást kívánván szándékai felől s kijelentvén, hogy felsőbb fokú iskola, azaz akadémia állítása, az ő uralkodói jogkörébe tartozik, illetőleg az ő engedélyétől függ. Az eperjesiek siettek megnyugtató felvilágosítást adni, bizonygatták, hogy nem szándékuk akadémiai jellegű intézetet létesíteni, egyúttal azonban hangsúlyozták, hogy gymnasiumukat «egész a vérig» védelmezni fogják.[4] A vihar ezúttal elmaradt s az új épület felavatása nagy, egészen egyetemszerű ünnepélyességgel ment végbe 1667 októberében, mely alkalommal az intézet új főigazgatója, a Magdeburgból behívott Pomarius Sámuel fényes latin beszédet mondott, apostrophálván a megjelent előkelő egyéneket s az intézetbe belépendő új növendéket is: gróf Tököli Imrét. A collegiumnak ekkoriban már sok erdélyi és külföldi tanulója is volt, alumneuma is fennállott, s hogy a szokásos «jus naturæ et gentium»-on kívül valamelyes mértékben a magyar közjogot is tanították, arra Pancrazius Mihály akkori tanár Kassán megjelent művéből: «Tractatus... juris publici regni Hungariæ.»

[1] Hörk: id. m. I. k. 64. l.

[2] Latkóczy Mihály: A humanismus egy elfeledett nő alakja (Elisabetha Joanna Westonia.) 4—5. l.

[3] Hörk: id. m. III. köt. IV. s köv. l.

[4] Molnár A.: id. m. 336. l.

következtethetünk, mely az addig megjelentek között a legjobb magyar közjogi munka.[1]

Az öröm azonban nem sokáig tartott, mert az ellenhatás már fel volt ébresztve s a legfelsőbb körök annak megnyerve. 1671-ben Spankau tábornok egy küldöttség kíséretében a collegium új épületét állítólag királyi magtárúl foglalta le, az azonban csakhamar a jezsuitáknak adatott át residentiáúl, s miután a protestánsok a régi épületben folytatták a tanítást, két évvel később Volkra tábornok egy éjjeli támadással foglalta el a protestáns templomot és iskolát, a papokat és tanárokat száműzte, az evangelikusok vallásgyakorlatát és tanítását erőszakosan megszüntette s a protestánsokból álló városi tanácsot is feloszlatta.

Zivataros idők következtek be most Eperjes iskolaügyében, melyek egész a XVIII. század közepén túl eltartottak; a Tököli-féle fölkelés rövid időre visszaállította a protestáns egyházat és iskolát s viszont elűzte a jezsuitákat, de a város kegyetlenül lakolt ezért a Caraffa-féle rémuralom alatt, melynek a collegium legnagyobb pártfogói áldozatúl estek. Később II. Rákóczy Ferencz, ki buzgó katholikus létére a protestánsok szerzett jogait mindenütt nemcsak tiszteletben tartotta, de érvényre is emelte, ismét visszaadta a collegiumot építőinek, de a szathmári béke után megint az előbbi állapot állott be s a protestáns és jezsuita iskolák így depossedálták egymást váltakozva, kölcsönösen, miközben a vesztes fél bujdosni volt kénytelen, a minek keserveit élénk szinekkel festette le 1714-ben Mathæidesz Sámuel igazgató e vallomásában: «A szabad ég alatt, hol fejemet sem volt hol lehajtanom, csikorgó télen és forró nyáron, egyik szállásról a másikra űzetve, kertekben, utóbb sátrak alatt, nyomozásoknak, vádaknak kitéve, ezer egyéb kellemetlenség közt viseltem hivatalomat.»[2] Még az üldözések megszüntével is a protestánsok iskolája mindenféle ideiglenes helyiségekben működött egész 1784-ig, a mikor végre — József császár idejében, — sikerült az általok épített collegiumot árverésen megvenniök s így oda újra behelyezkedniök.

A megpróbaltatások e nehéz idejében is a rectori tisztet több kiváló s úgy pædagogiailag, mint irodalmilag érdemesült férfiú vitte. Így Ladiver Illés, a jeles pædagogus és bölcsész, ki az aristotelesi metaphysika kézi könyvén kívül számos egyéb munkát is írt, melyek részint Bártfán, részint az akkor már szintén virágzó nyomdával bíró Lőcsén és Kassán jelentek meg; így a nagynevű Rezik János, a ki a Rákóczytól visszaállított collegium első igazgatója volt s előzőleg hosszú időt töltvén a poroszországi Thornban, a Sturm János hívei között, az ő tanrendszerét ültette át Eperjesre; munkái közül legáltalánosabb érdekűek csak kéziratban levő Gymnasiologiája, mely a magyarországi ág. evangelikus iskolák azon kori s megelőző állapotaira nézve a legkimerítőbb, sőt majdnem egyetlen forrásmunka, s a «Laniena Eperjesiensis» (az eperjesi mészárlás) czím alatt összefoglalt leírása a Caraffa-féle vértörvényszék működésének.[3] Irodalmi neve volt Fábry Gergely rectornak is, ki szintén császárilag megkoronázott poëta laureatus, sok költemény és dal s néhány iskolaügyi és nyelvészeti dolgozat szerzője volt.[4]

Az eperjesi collegium viszontagságos korszaka végén az evangelikusok

[1] Molnár A.: id. m. 343. l.

[2] Vandrák A.: id.m. 16. l.

[3] Magasin für Geschichte, Statistik u. Staatsrecht d. österreichischen Monarchie, 1808.

[4] Hörk: id. m. III. köt. 341. l.

egyik legtekintélyesebb iskolája volt, teljes humanistikai tanfolyammal, philosophiával, theologiával és természetjoggal s a 200-at meghaladó tanulói létszámmal, a melyet akkor ez iskolák közül csak a késmárki lyceum haladott túl a felvidéken, de ezt is túl volt szárnyalandó Eperjes később, a XIX. század folyamában. Ezt az intézetet — úgy mint az evangelikusokét általán — az jellemezte a jezsuitákéval szemben, hogy benne nagyobb tért engedtek a modern tanulmányoknak, különösen a földrajznak, történelemnek és számtannak,[1] sőt Bayer János már XVII. század második felében tanításában annyira elmélyedett a természetrajz részleteibe, hogy — Rezik szerint — a szülők zugolódni kezdtek miatta.

Az előadottakból kiviláglott már az is, hogy a Jézus-társaság Eperjesen egész a szathmári béke idejéig csak a protestáns gymnasiummal váltakozva tudta iskoláját működésnek indítani; a vége az lett, hogy megmaradt mindkettő; a jezsuitáknak 1716-ban már nemcsak kifejlett teljes gymnasiumuk, de convictusuk is volt, mely utóbbi azonban később megszűnt, s mikor a rendet XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta, gymnasiumát a minoriták vették át, de csak rövid időre, mert a kormány 1789-ben megszüntette e tanintézetet s a városnak sok utánjárásába került a katholikus gymnasium újbóli megnyitásának kieszközlése.[2]

Míg az ágostai evangelikusoknak felvidéki anyaiskolájává, — mely hitközségeiket lelkészekkel, népiskoláikat tanítókkal látta el s középiskoláiknak is irányt adott, — hova-tovább az eperjesi intézet fejlődött ki s e mellett még késmárki és lőcsei lyceumaik vittek nagyobb szerepet: az evang. reformátusok főiskolája a felvidéken a *sárospataki* lett, nevezetes úgy az ifjuság művelése, mint a tudományos irodalom gyarapítása terén s még különösen az által is, hogy történetéhez a XVII. század legnagyobb pædagogusának neve s működése fűződik.

Ezt az intézetet 1531-ben Perényi Péter alapította, egyik elsője azoknak a magyar főuraknak, a kik a reformatiót nemcsak elfogadták, de buzgón terjesztették is. Patakon egyébiránt már a reformatiót megelőzőleg az Augustinus-barátoknak is volt virágzó iskolájuk.[3] Perényi után Patak iskolájával együtt a Dobókra, majd meg a Lorántfiakra szállt és Lorántfi Mihály egyik leánya, Zsuzsanna, Rákóczy György neje révén a Rákóczyakra. Már a XVI. században tanították itt a hittudományt, a szentírás magyarázatát, a latin, görög és zsidó nyelvtant, a latin és görög remekírókat, a dialektikát, rhetorikát és a többi «szabad művészeteket». Az intézet convictussal is össze volt kötve, melyben a diákság érdekes, autonom szervezettel bírt s melyben — úgy mint a legtöbb akkori iskolában — a latin nyelv akkori gyakorlata érdekében a magyar nyelv használata tiltva volt, a mivel szemben azonban viszont kiemelendő, hogy tanárai már a XVI. században írtak magyar könyveket, mint Balsarati Vitus János, kitől theologiai és orvostani munkák maradtak fenn.[4]

Már I. Rákóczy György fejedelem a XVII. század elején arra törekedett, hogy a második neje kezével birtokába jutott intézetet ugyanolyan fényre és tekintélyre emelje, mint a minőnek a gyulafehérvári örvendett, s a Bethlen-collegiummal szemben állítson egy Rákóczy-collegiumot.[5] Még többet tett

[1] Fináczy: id. m. 196. 206. l. Hörk: id. m. I. köt. 69.
[2] Ruby József: Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673—1890; 69—82. l.
[3] Fraknói: id. m. 33. l.
[4] Ugyanott 375. s köv. l.
[5] Molnár A.: id. m. 405. l.

azonban, özvegye Lorántfi Zsuzsanna, ki férje halála után egészen elhagyta Erdélyt s Patakra jött lakni, hol fiai benn az intézetben nevelkedtek, s a collegiumot úgy gondozta, «mint édes anya magzatát és dajka az ő kicsinydedit és igyekezett nevelni az ifjúságot Istennek és a szegény hazánknak a szolgálatjára.»[1]

A hollandi és angol egyetemről puritán vallási nézetekkel haza tért Tolnai Dáli János rector, és saját fia Rákóczy Zsigmond tanácsára hívta be 1650-ben Rákóczy özvegye Lengyelországból a morva származású Komenski Amos Jánost, ki humanista nevén mint Comenius ismeretes a tudományok s különösen a neveléstan történetében.

Négy évi magyarországi időzése alatt Comenius meg nem valósíthatta azokat az eszméit és terveit, melyeket maga elé tűzött; a «pansophikai iskola» szervezése töredékes kisérlet maradt, őt magát elkedvetlenítették a nehézségek, melyekbe ütközött, hitelvi félreértések és gyűlölködések, melyekkel találkozott,[2] de azért mégis nemcsak itteni működésének ténye s az a körülmény, hogy egyik legelterjedtebb és legnagyobb hatású művét, az «Orbis Pictus»-t itt írta, teszik Comenius sárospataki tartózkodását emlékezetessé az «ars artium», a pædagogia magyarországi fejlődésének történetében, hanem emlékezetes és fontos volt az a hatás által is, melyet szelleme és iránya a sárospataki anyaiskolára s közvetve sok egyéb tanintézetre és tudományos életünkre általán gyakorolt.

Comenius idejövetele után van legelőször nyoma a történet és földrajz tanításának; valószínüleg e czélra hozatta meg Rákóczy Zsigmond az iskola számára nagy költséggel Amsterdamból Mercator atlaszát, s bizonynyal a nagy tudós buzdítására gyarapította Rákóczy az intézet könyvtárát annyira, hogy az a XVII. században Magyarország és Erdély legbecsesebb könyvgyüjteményének volt elismerve.[3] A Comenius idejére esik Sárospatakon a nyomda fölállítása; az iskolai erkölcsre vonatkozó szabályai (Præcepta morum) soká maradtak hazánkban érvényben s az ő tankönyveit, a «Janua linguarum»-ot s az «Orbis Pictus»-t az egész XVIII. századon keresztül mindkét protestáns felekezet több tanintézetében használták.

Tudományos rendszerének, pædagogiai hitvallásának igen sok becses része azonban az ő távoztával bizony veszendőbe ment ránk nézve s évszázadokra volt szükség, míg azok nálunk úgy, mint a külföldön is a nevelés-oktatás elméletében és gyakorlatában érvényesülhettek. Az anyanyelv méltatása a latin mellett, a nyelvtanításnak reál ismeretek közlésére való felhasználása, a gyermekek oktatása a nép szélesebb rétegeiben, vagyis a tulajdonképeni népiskola létesítése, a leányok iskoláztatása, az ismeretközlésnek a szemléltetésből való kiindulása, a természet megismertetésére való törekvés, a kézügyességi oktatás fölkarolása, az iskolának hygiænikus berendezése s a testi nevelés gondozása: mindezek az irányelvei a modern pædagogiának, melyeket — bár még a scholastikusokra emlékeztető dogmatismussal — már Comenius hirdetett s a melyek kevés változtatással áthatották később a Rousseau és még később a Pestalozzi neveléstani rendszerét is,[4] mindezek kétségkívül elhangzottak, sőt kísérletszerűen talán a gyakorlatba is átmentek itt, a mi felvidékünkön már a XVII. század közepén, a nélkül, hogy tényleges megvalósí-

[1] Felméri Lajos czikke a Beöthy-féle irod. tört. I. kötet 291. l.
[2] Berecz Gyula: Comenius Amos János élete és működése 34, 39. l.
[3] Molnár A.: id. m. 410. l.
[4] Pechány Adolf: Comenius, Rousseau és Pestalozzi, 9. l.

tásukkal az ország többi részeit vagy a külföldöt megelőzni képesek lettünk volna.

És még ha csak mint egy átvonuló tüneményt tekintjük is Comeniust nemzeti műveltségünk fejlődésének terén, kétségtelenül a legérdekesebb tünemények egyike, melyekkel történetünkben találkozunk. Korát túlszárnyaló szelleme, nagy tudománya, hosszú életének viszontagságai között mindvégig megőrzött fiatalos lelkesedése az előtte lebegő ideálokért őt valóban alkalmassá tették a tudomány apostolának szerepére. Lényének sajátságos ellenmondásait pedig bízvást írhatjuk vajúdó kora és élete hányattatásainak rovására. Így némileg megmagyarázhatjuk azt, hogy ő, a Kopernicus és Bacon követője, a Galilei és Kepler kortársa, a ki mint pædagogus azt hirdette; «miért nem ütjük fel a holt könyvek helyett a természet élő könyvét?» mégis mélyen el volt merülve a középkor mystikus hagyományaiba, s ép úgy hitt Drabik barátja jövendőléseiben, mint a chiliasmusban, vagyis Krisztus ezer éves földi országlásának apocalipsisi jóslatában; hogy ő, ki az anyanyelvi oktatás fontosságának fölismerésével mondhatni megindítója volt a nemzeti iskola eszméjének, nemcsak vándorélete munkájával, de mindenben egyetemességre törekvő tanrendszerével s általános testvériesülésre irányuló vallási felfogásával is tulajdonképen kosmopolitikus világnézlet szolgálatában állott.[1]

Comenius távozása után csakhamar szomorú napok virradtak a pataki iskolára. Feloszlatása, bujdosása, visszatelepedése Patakra, megostromoltatása s létért való nehéz, de végre is győztes küzdelmének minden mozzanata legérdekesebb fejezeteit tölti meg annak a szép könyvnek, melyet hazánk közoktatásának történetéről a korán elhúnyt Molnár Aladár írt.[2]

Ez idő alatt is fényt vet az intézetre nem csak szívós ellenállása, de némely tanárának kimagasló működése is, mint például a Pósaházy Jánosé, kit theologiai vitairatai tettek nevezetessé, úgyszintén a különben nyugtalan és békétlen természetű ifj. Tsétsi Jánosé, ki bámulatos sokoldalusággal elhanyagolt vagy sohasem tanított ismeretágakat élesztett föl, s tanított és művelt irodalmilag is új szellemben, így mathesist és természettant, Magyarország földrajzát, államisméjét, egyetemes és magyar történetet, Cartesius-féle bölcsészetet, természeti theologiát, a héber szent könyvek magyarázatát, sőt római régiségeket is.[3] Patak tényleg a XVIII. században oly académiai jellegű intézetnek volt tekinthető, mely egy kis egyetemet pótolt.[4] 1765/6-ban ebben az iskolában 400 studiosus tanult, közűlök 320 togátus, vagyis papi vagy tanítói pályára készülő s csak 80 publikus.[5] Ha e szerint Patak főjelentőségét a protestáns ecclesiák és iskolák vezetőinek nevelésében találjuk is, kétségtelen, hogy ennek az intézetnek szintén nagy része volt a XVIII. század végén bekövetkezett nemzeti ujraébredés előkészítésében; eléggé igazolja ezt az a tény, hogy a magyar irodalom új korszakát megindított testőrök: Bessenyei, Czirjék, Barcsai, Báróczi, Naláczi és Baranyi Patakon, Debreczenben és Nagy-Enyeden tanultak épen Bessenyei György kegyeletes melegséggel emlékezett meg mindig a pataki collegiumról.

Kassa a középső felvidék városai között az, a melyben a hitujítás legkorábban vert gyökeret, a mely azonban a katholikus ellenhatás győzelme

[1] Dezső Lajos: Comenius Á. J. emlékezete (Magy. Pæd. 1892. ápr.) 139. s köv. l.
[2] Id. m. 431—448. l.
[3] Molnár A.: id. m. 450. l.
[4] Felméri id. czikke (Beőthy irod. tört.) 292. l.
[5] Finánczy: id. m. 215. l.

következtében a XVII. és XVIII. század folyamában főkép mint katholikus főiskola székhelye vívott ki magának előkelő szerepet tudományos művelődésünk történetében.

A vagyonos és művelt Kassa sok gondot fordított már a XVI. század elején iskolájára, melyet már akkor gymnaziumnak neveztek s messze földről is fölkerestek. 1521-ben Coxe Lénárd, ki egykor VIII. Henrik angol király nevelője volt, vette át — miután rövid ideg Lőcsén is működött, — a kassai iskola vezetését; Stöckel Lénárd tanítványa volt ő maga is mint utódai s valószínű, hogy már ő kezdte az egyházi reform eszméit terjeszteni Kassán; az új tanok irodalma legalább kétségtelenül innen indult ki s a következő században vett nagy lendületet. Kassa protestáns iskolája időnkénti szüneteléssel föntartotta magát később is, még 1766-ban volt itt a reformátusoknak az elemi fokot meghaladó tanintézetök, de jelentősége olyan mértékben csökkent, a mily mértékben nőtt az itt már a XVII. század elején megtelepedett jezsuiták kezelése alatt 1636 táján működésnek indult katholikus iskola fontossága. Ez utóbbit fejedelmi s egyéb adományok gyarapították és 1660-ban Kisdi Benedek egri püspök emelte királyilag megerősített alapítványával egyetemi rangra.[1]

A kassai egyetem, vagy helyesebben: «Studium generale» ama kor tanrendszerének megfelelően természetesen gymnasiumot is foglalt magában s három évi bölcsészeti és négy évi theologiai tanfolyamot. I. Lipót király arany bullája mindazokkal a jogokkal felruházta, melyek a kölni, bécsi, prágai, olmützi, mainzi, ingolstadti, gráczi és nagy-szombati egyetemeket megillették; jogi és orvosi kara nem volt. A főiskola tartozékául szolgált egy nemesi convictus is, mely Konszky Balassa Zsuzsanna Ungvárott tett alapítványának áthelyezéséből s más alapítványok hozzájárulásából eredett.

A jezsuiták azonban itt sem folytathatták zavartalanúl működésöket; Thököly és Rákóczy ismételve elűzték őket s csak a szathmári béke után szilárdúlt meg ismét collegiumuk, míg nem a rend feloszlatása után Mária Theresia 1777-iki Ratio Educationisával az intézet új, academiai szervezetet kapott, mely a jogtanítást is felölelte.

A kassai «Kisdianum» legnagyobb virágzása korában mintegy 500 tanulót egyesített magában; tanítása megfelelt a Jézustársaság mindenütt következetesen alkalmazott rendszerének, melynek előnyei legalább a formai képzés tekintetében nem tagadhatók; érdekes, hogy az intézet évkönyvei 1748-ból — mikor a magyar nyelv tanítása még általában alig vitt szerepet, — fölemlítik, hogy a tanulók «oly serényen tanúltak magyarúl, hogy sokan, kik az év elején egy szócskát sem tudtak, az év végével szülőiknek örömöt okoztak előhaladásukkal.»[2] A Kassán működött jezsuita tanárok közűl figyelemreméltóbb tudományos irodalmi tevékenységet fejtettek ki Bossányi Farkas, Korneli János, Szerdahelyi Gábor, Turóczi László a történész, Timon Sámuel és végűl Spangár András; ez utóbbi az első magyar irodalomtörténetet adta ki hazai nyelven 1738-ban Kassán.

Egyébiránt Kassa, melyet a XVII. században Apáczai Cseri János Buda, Székesfehérvár, Esztergom és Nándorfejérvár után Magyarország ötödik városaként említ,[3] melynek szellemi életében az irodalmi traditiók már Tinódi

[1] Ferenczy Zsigmond Jakab: Magyar irodalom és tudományosság története 211. l.
[2] Molnár A.: id. m. 236. l.
[3] Bánóczi József czikke a Beőthy-féle irod. történetb. I. köt. 318. l.

Sebestyén hosszas ottani tartózkodásával és munkásságával a XVI. században kezdődnek, melynek már a XVII. század első felében volt virágzó nyomdája, a hol a XVIII. század közepén főurak is, mint báró Orczy Lőrincz igyekeztek irodalmi babérokat szerezni, kiválóan alkalmas hely volt arra, hogy egyik szellemi központjául szolgáljon annak a nagy irodalmi mozgalomnak, mely a XVIII. század végén indult meg s a melynek egyik legemlékezetesebb jelensége a Bacsányi-Kazinczy és Baróti-Szabóból alakult «Kassai magyar társaság» és annak lapja a «Magyar Muzeum» volt.

Bártfa, Eperjes, Sáros-Patak, Kassa egy-egy typusa annak a fejlődésmenetnek, a melyet a középső felvidék városai hazánk tudományos életének történetében felmutatnak; ezek egyike vagy másikához csatlakozik a többi kisebb-nagyobb hely a maga hasonló vagy amazok hatása alatt álló viszonyaival. Fejtegetésem kerete csak futólagos szemlét enged meg ezek fölött.

Mindenekfölött jellemző az, mily sok helye a középső felvidéknek viszi föl a maga kimutatható iskolaügyi történetét egészen az újkor kezdetéig, sőt némelyik még azon túl is. A már megnevezett helyeken kívül Lőcsén és Kis-Szebenben már a XV. század közepén működött iskolákról van adatunk;[1] a szepességi Látókőn 1500-ban fennállott karthausi iskoláról. A XVI. század első felében volt kimutatható iskolája Zólyomnak, Késmárknak, Rozsnyónak, Szepes-Bélának, Szikszónak, Libetbányának, Beszterczebányának, Szántónak, Liptó-Szt.-Péternek és Nagy-Idának; a XVI. század második felében: Szepes-Váraljának, Szepes-Szombatnak, Breznóbányának, Német-Lipcsének, S.-A.-Ujhelynek, Csetneknek, Rózsahegynek, Tót-Lipcsének, Jolsvának, Iglónak, Nagy-Sárosnak, Úrvölgynek, Homonnának, Dobsinának, Liptó Szt.-Miklósnak, Király-Helmecznek, Leibitznek, Márkusfalvának, Sztropkónak, Szent-Iványnak, Tarczalnak, Göncznek, Káposztafalvának, Alsó-Kubinnak, Szepsinek, Nehrének, Tályának, Trsztenának és Berzeviczének.[2] Ezek között sok olyan nemesi iskola van, melyet többnyire protestáns családok tartottak fenn falusi birtokukon. Legérdekesebb az e nembeli iskolák között a nehrei (Sztrázsa) Szepes megyében, melyet a nagy utazásai és külföldi tanulmányai után hazájába visszatért Horváth Stansich Gergely állított fel gymnasiumi jelleggel 1590-ben s melyben ő maga is tanított,[3] folytonos szellemi összeköttetésben állva Bártfa város iskolájának vezetőivel.

Idő folytán azonban sok virágzó iskola el is pusztult, vagy legalább is alászállott jelentőségében. Ilyenek voltak a most említett — többnyire rövid életű — felsőbb fokú falusi nemesi iskolák, ilyen több gymnasiuma részint a jezsuitáknak, részint a minoritáknak és kegyesrendieknek, részint a protestánsoknak, míg a specifikus magyar paulinus-szerzetrend maga is feloszolván, természetesen seminariumai és iskolái is megszűntek, vagy más kézre kerültek. Így például Liptó-Szt.-Miklóson, hol a Jézus-társaságnak még 1766-ban grammatikája és syntaxisa, úgyszintén convictusa volt, ma nincs semmiféle középiskola;[4] hasonlóképen Csetneken, Dobsinán, Sajó Gömörben, hol viszont az ág. evangelikusoknak volt a trivialist némileg meghaladó iskolájuk. A reformatusoknak volt gymnasiumuk még 1670-ben Tokajban, Szikszón és Gönczön; ez utóbbi hely már Károlyi Gáspár működése által is nevezetessé vált, vala-

[1] Halász László: A lőcsei kir. kath. főgymnasium története. V. l. Fraknói: id. m. 109. l.
[2] Fraknói: id. m. 68—192. l.
[3] Molnár A.: id. m. 31., 106. l.
[4] Finászy id. m. 174. l.

mint Székely István szintén reform. lelkész által, ki az első magyar világtörténetet írta meg; Szenczi Molnár Albert is itt töltötte tanulóévei egy részét a nagy bibliafordító szellemi befolyása alatt.[1] Tokajban a kegyesrendieknek is volt a XVIII. században grammatikai iskolájuk, míg breznóbányai tanintézetük, mely szintén megszűnt, néha a rhetorikán is felül emelkedett.[2] A szepesváraljai jezsuita gymnasium és convictus is elenyészett. Alább szállott a kegyesrendiek podolini és kis-szebeni iskoláinak jelentősége is, a mennyiben mindkettő teljes gymnasiumból kis gymnasiummá változott; az előbbi, — mint a piaristák első magyarországi állomása — még abban az időben keletkezett, a mikor a 16 szepesi város elzálogosítása következtében Podolin lengyel uralom alá tartozott; az utóbbi Dessewffy István tábornok alapítványának köszöni eredetét s convictusa a XVIII. században a felvidéki nemes ifjak gyűlhelye volt, a mit még most is több főúri növendék arczképe igazol. A kegyes tanítórend Lengyelországból kerülvén hozzánk, természetszerűen először a felvidéken foglalt tért; eredetileg feladatát főkép az elemi oktatásban kereste, de csakhamar kedveltek lettek középiskolái is, melyeknek tanrendszere sokban hasonlított a jezsuitákéhoz, eltért azonban ettől mégis a földrajz, mathesis és experimentális physika behatóbb méltatása által.[3]

Rózsahegy, Rozsnyó és Rimaszombat régi iskoláinak jelentőségét jóval felülhaladják Lőcse, Késmárk és Beszterczebánya. Lőcse és Beszterczebánya viszonyainak fejlődése sokban hasonlít az Eperjeséhez; mindkét helyen a protestáns és jezsuita oktatás küzdtek egymással s mindkét helyen sikerült a katholikus és evangelikus iskolának súlyos viszontagságok után egymás mellett fenmaradnia.[4] Késmárk az a szinte kivételes iskolai városa a felvidéknek, melyben jezsuita iskolának a küzdelem egész idején végig nincs nyoma. Itt az 1533-ban alapított s később Thököly különös pártfogásában részesült lyceum nagy látogatottságnak örvendett, soká theologiai tanfolyama is volt, sőt egy ideig a jogot is tanították benne. Ebben a kárpáti városban már a XVII. században művelte irodalmilag az orvostudományt Perliczy János Dániel s innen származott a nagy botanikus Augustinus ab Hortis. Késmárkon úgy mint Lőcsén a Trotzendorf Bálint goldbergi befolyása alatt fejlődött eredetileg a protestáns iskola, a lőcsei tanács levelezésben is állt vele.[5] A Thurzó nádor alapítványát is élvező lőcsei protestáns iskola ellensúlyozására a jezsuiták nem csak gymnasiumot, de nemesi convictust is állítottak itt; róluk a minoritákra szállt a katholikus iskola vezetése s ezekről világiakra, kik között kitünt Bárdosy János nagyérdemű igazgató, a «Supplementum Analectorum Terræ Scepusiensis» szerzője.[6] A XVIII. század utolsó éveiben Dayka Gábor a költő is itt tanárkodott. Lőcse egyébiránt a XVII. század első felében kifejlődött híres nyomdájával, elterjedt kalendáriumával, krónikájával a magyar bibliographiában nagy szerepet visz. Már 1630-ban itt adta ki Szenczi Molnár Albert «Dis cursus de summo bono» czimű művét magyarúl, 1650-ben Kászonyi Jánostól egyik legrégibb perrendtartási könyvünk jelent meg itt s a XVIII. század elején Comenius Orbis Pictusának magyar fametsző képeivel ékesített

[1] Szilágyi Sándor czikke a Beőthy-féle irodalomtörténetben. I. kötet, 79. l. és Négyesy László czikke ugyanott 295. l.

[2] Molnár A.: id. m. 550—557. l.

[3] Finácz y: id. m. 149. s köv. l.

[4] A lőcsei ág. ev. gymnasium csak a múlt század hatvanas éveiben szűnt meg.

[5] Halász L.: id. m. 9. l.

[6] Ugyanott 48. l.

kiadása is Lőcsén látott napvilágot. A beszterczebányai protestáns iskola — eltérően az előbbiektől — Schremmel Ábrahám rector útján a Sturm strassburgi iskolájának befolyása alá került. Később itt is megtelepedtek a jezsuiták, kiknek egyik legkiválóbbja, Kollár Ádám történetíró beszterczebányai származású volt; Zólyomból származott s egy ideig Beszterczebányán lakott a nagynevű Bél Mátyás is, a pædagogiai realismus meghonosítója Magyarországon, ki történet-földrajzi művében szülőmegyéje viszonyait is leírta.*

És ezzel elérkeztünk a XIX. századhoz, mely szellemi életünk egész œconomiáját oly gyökeresen változtatta meg, hogy küszöbén túl szemlémet nem folytathatom többé csupán helyek szerint csoportosítva, hanem a középfelvidék szerepét nemzetünk szellemi munkásságának különböző körei szerint megosztva is kell szemügyre vennem.

Az iskola a most múlt században is legszélesebb alapja maradt tudományosságunknak, de minél inkább igényel — műveltségünk előhaladásával — minden társadalmi hivatás iskolai képzettséget is, annál inkább kell a tulajdonképeni tudományos működés előkészítőit a felsőbb fokú tanintézetekben keresnünk. Ilyenekkel középső felvidékünk nincs gazdagon ellátva; egyetemek- és műegyetemekben szegény országunkban e legszélesebb körű főiskolákból egy sem jutott középső felvidékünkre: van három jogi iskolája és hat hittani intézete: ez minden, a mit felsőbb iskolából a múltak hagyománya gyanánt bír. A középiskolát a két Ratio Educationis, később az Entwurf és még később a középiskolai törvény a XVIII. századbeli állapotokhoz képest hatalmasan átalakította; a gymnasium magába olvasztotta a hajdani philosophiai vagy lyceumi tanfolyamot s feladatkörét megosztotta az új reáliskolával; a népiskolai törvény önállóan szervezte a tanítóképző-intézeteket és létesítette a polgári s felsőbb népiskolákat; a legújabb kor többféle középfokú szakiskolát hozott létre s a haladottabb leánynevelés számára a polgárin felülemelkedő felsőbb leányiskolákat. Mindent összevéve a középső felvidék a XIX. század végén számra nézve s a század elejéhez hasonlítva bizonyára inkább több mint kevesebb középfokú tanintézettel rendelkezik.

A legfontosabb szellemi központok a XIX. század folyamában is a legrégibb iskolák körül formálódtak. Kassa académiájával, papnöveldéjével, népes gymnasiumával, a múlt század utolsó tizedében visszaállított királyi convictusával, reáliskolájával mezőgazdasági tanintézetével iskolai téren is megfelel a felvidék fővárosa czímének; akadémiája könyvtárán kívül mint a felvidéki közművelődés és tudományos kutatás hathatós intézete létrejött a felsőmagyarországi muzeum. A nemzeti irodalom fejlesztése terén különösen a század első évtizedeiben vitt nagy szerepet, a mikor a «Felső-magyarországi Minerva» s a «Képes Ujság» megindítása folyóirataink történetében szinte korszakot alkotott s a mikor a nemzeti színészet Kassán kapta legerősebb lendületét.

Eperjes collegiuma kivált a század első felében egyike volt az ország legkedveltebb és leghírnevesebb tanintézeteinek; itt tanúltak Kossuth Lajos, Kazinczy Gábor, Székács József, Sárossi Gyula, a Vachott testvérek, Kerényi Frigyes, Hunfalvy János, Lisznyay Kálmán, Greguss Ágost és Gyula,** míg a katholikus gymnasium ugyanabban az időben Trefort Ágostont számította növendékei közé. Az intézet könyvtárát egy nagy jótevője, Szirmay János

* Marczali czikke a Beőthy-féle irod. történetb. I. köt. 502. l.
** Hörk: id. m. II. köt. 240. l.

gazdagította, de egyes tanárai is becses adalékokkal járultak gyüjteményeihez, mint péld. Hazslinszky herbáriumával. A collegium historiai nevezetességű épülete 1867 óta teljesen kiépült, a gymnasium viszonyait államsegélylyel javította az egyház; legnagyobb nehézségekbe ütközött a jogi tanfolyamnak a haladó kor igényeihez való alkalmazása; a tanítás ismételve szünetelt, végre a megye és a város hozzájárulásával sikerült mégis a négy éves tanfolyam felállítása. A kath. gymnasium is sok akadálylyal küzdött a múlt század 60-as éveiig; a megszűntetett tanintézet 1801-ben a ferenczrendiek kezelése alatt nyílt meg újra, de csak mint kisgymnasium, s lassanként, némi makacssággal lehetett csak kifejlesztését főgymnasiummá keresztülvinni;[1] a hatvanas évek óta a tanulmányalap terhére vette át a kormány s világi tanári karral látta el; szép épületét azonban 1890-ben egy, a régi nemes példák nyomdokaiba lépett városi polgár: Szent-Andrássy Lajos nagyszerű hagyományából kapta. Az Eperjesen felállított gör. kath. püspökség védszárnyai alatt nemcsak papnövelde, de újabban tanítóképző-intézet is létesült, míg az állam tanítónőképezdét létesített itt ugyancsak a század legutolsó éveiben.

Sárospatak is jóformán megtartotta jelentőségét; tanítóképzőintézetét átvette az állam, gymnasium, theologia és jogakadémia fennállanak; az intézet könyvtára meghaladja a 40,000-nyi kötetszámot, tápintézete népes, gyüjteményei gazdagok, saját nyomdája és lapja is van, s a most múlt századbeli évkönyvei a növendékek közt fényes neveket tüntettek föl, így: a Kossuthét s Kazinczy Gáborét, kik itt is tanúltak, a Kazinczy Ferenczét, Fáy Andrásét, Szemere Bertalan és Miklósét s a Tompa Mihályét.

Lőcsén a katholikus gymnasium vezetése egy ideig a prémontreiekre volt bízva, kiktől a század közepén ismét világiak vették át;[2] az ág. evangelikus gymnasium helyére a hatvanas években állami főreáliskola lépett. A késmárki lyceumban a theologiai tanfolyam 1854-ben megszűnt,[3] a gymnasium azonban tovább virágzott s egy kereskedelmi iskola is keletkezett. Jászóvárott I. Ferencz király visszaállította a premontreiek papnevelő-intézetét. Mint a tudomány érdekeit szolgáló közép-felvidéki intézményekre rá lehet még utalni az alsókubini 60,000 kötetre menő könyvtárra, mely Csaplovics Lőrincz alapítása és a Poprádon s Felkán létesült két tátravidéki muzeumra.

Ha — mint legteljesebb magyar irodalomtörténetünk helyesen mondja — az irodalom megújhodása a XVIII. és XIX. század válópontján közművelődésünk megújhodása lett,[4] akkor annak vezéralakjaiban méltán látjuk tudományosságunk legújabbkori úttörőit is. Ezek egyikét, még pedig egyik legkiválóbbikát, Kazinczy Ferenczet a középső felvidék joggal a magáénak tekintheti. Biharmegyében született ugyan, de már 7 éves korában a zemplénmegyei Alsó-Regmeczre látjuk költözni atyja lakására; tanulmányait Késmárkon és Sáros-Patakon végzi, Eperjesen és Kassán patvaristáskodik, ez utóbbi helyen jelennek meg első munkái, itt visel előbb megye-jegyzői, majd iskolafelügyelői hivatalt, itt indít folyóiratot s mikor a várost elhagyja, mikor később börtönéből kiszabadul, mindig zempléni birtokára tér vissza, ott is lepi meg a halál, ott — Széphalmon — van sírja és áll emléke is. A nyelvújítási mozgalomban Kazinczynak két előkelő fegyvertársa kerül ki még felvidékünkről: az egyik Helmeczy Mihály, a másik gróf Dessewffy József, ugyanaz a Dessewffy József,

[1] Ruby: id. m. 82. s köv. l.
[2] Halász L.: id. m. 49, l.
[3] Hörk: id. m. II. k. 197. l.
[4] Széchy Károly czikke a Beőthy-féle irod. történetben. II. k. 15 l.

a ki Döbrentey Gáborhoz 1817-ben írt híres bártfai leveleivel ennek a helynek, a melyen összegyűltünk, maradandó irodalmi emléket állított s a ki a magyar tudományos academiának első elnökévé lett, mely méltóságban őt egy másik Dessewffy gróf, Emil, szintén Sárosmegye szülöttje, követte. Az academia által első sorban fölkarolt nyelvtudomány később még két előkelő munkását kapta a középső felvidékről: az egyik a szepesmegyei születésű Hunfalvy Pál, ki késmárki tanársággal kezdte pályáját, a másik a zempléni születésű Ballagi Mór.

Ép oly tekintélyes alakjai 19. századbeli tudományos életünk többi köreinek is azok, kik a középső felvidékről származtak, vagy tevékenységök javarészét e vidéken fejtették ki. Előadásom csak a múlttal foglalkozván, mellőzöm a még élőket. A theologia, egyházjog és egyháztörténet terén: Somosi János, Szilágyi Benjamin István, sárospataki tanárok, Klein Sámuel gölniczi lelkész, Munyay Antal eperjesi collegiumi tanár; a philosophia és æsthetika körében: Vandrák András eperjesi professor, Erdélyi János a költő, sárospataki tanár, Greguss Mihály eperjesi tanár és fia, Ágost, az ismert æsthetikus, a pædagogus Fáy András; a történészek és archæologok sorában Csengeri József, Vályi Nagy Ferencz, Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz és Ipolyi Arnold, mint beszterczebányai püspök; a geographusok közt: Vályi András és Hunfalvy János.

A jog- és államtudományok, a közgazdaság és politika tere is nagy nevekkel gazdagodott erről a vidékről; a század elején, mint közgazdasági irodalmunk úttörője tünik fel a szepességi Berzeviczy Gergely; Patak professorai közül Kövi Sándort, Szeremley Gábort, a kassaiak közül Vuchetichet, Frank Ignáczot, Schnierer Aladárt kell főkép megneveznem; a már említett gróf Dessewffy József «A hitel taglalatá»-val, mint politikai író lett emlékezetessé s mint politikai írót és szónokot vesztettük el túlkorán gróf Dessewffy Aurélt. A zempléni Kossuth Lajos, mint publicista, politikai szónok és mémoire-író egész századára fényt vet, a szintén Zemplénben született Trefort Ágoston a közgazdasági, politikai és essay-irodalmat egyaránt gazdagította munkáival; a családjára nézve bártfai származású, először Beszterczebányán feltünt Grünwald Béla korai elhunyta egyaránt veszteség volt a publicistákra, a közigazgatás tudományára s a történeti irodalomra nézve.

Végül constatálnunk kell, hogy a bennünket legközelebbről érdeklő orvos és természettudományok fejlődése is sokat köszönhet hazánk e részének. Különösen szembetünő az a nagy munkásság, melyet e vidék fiai a botanikában kifejtettek; szinte hajlandók vagyunk hinni, hogy a természet gazdag változatossága az, a mi itt a vizsgálódó elmét a növények világára tereli. Főkép a Szepesség járt e téren elől; Genersich a század legelső évében írta le Szepes flóráját; őt követte Kalchbrenner Károly, majd Hazslinszky Frigyes, a ki késmárki születésű volt, de az eperjesi collegiumnak volt hosszú időn át büszkesége, végül Scherfel Aurél, a ki nem csak mint botanikus, hanem mint vegyész is ismeretes volt; ezekhez csatlakozik az abauji eredetű Hanák János piarista. A zoologia Frivaldszky Imrét, a geologia Zipser Andrást köszönheti a középső felvidéknek, míg orvostudományunk is innen kapta három jeles vezérmunkását: Bókai Jánost, Scheuthauer Gusztávot és Markusovszky Lajost.

Mint már említettem, előadásom nem terjeszkedhetik ki még élő jeleseinkre. De egy kivételt Önök bizonyára megengednek nekem, azt, hogy megemlékezzem arról a férfiúról, a kit szülővárosa, Bártfa, ép e napokban része-

sített a polgártársainktól ereqhető kitüntetések legszebbikében: a hazai orvostudományunk, egészségügyünk és különösen vándorgyűléseink körül hervadhatatlan érdemeket szerzett Chyzer Kornélünkről!

Ezek után nem marad más hátra, mint az előbbiekben ismertetett múlt jellegzetes vonásaival tudományos életünk jelen viszonyait s jövő feladatait állítani szembe.

Ha szellemi életünk œconomiájának gyökeres megváltozásáról szóltam előbb, ez alatt főkép nemzetünk szellemi életének rendkivül erőteljes összpontosítását értem, mely a most múlt század folyamában ment végbe s a peripheria szerepét a tudományos élet berendezkedésében is szükségkép háttérbe tolta. Nem tagadható, hogy a nemzeti cultura legnagyobb czéljai csak hatalmas erőfeszítéssel valósíthatók meg s hogy ilyen hatalmas erőfeszítés az erőknek egy központba való egyesítését bizonyos határig föltételezi; de az is kétségtelen, hogy e központosításnak nem szabad az állandó hypertrophia jellegével birnia, mely szükségkép a többi tagok elvértelenedésével s elernyedésével jár és az egész szervezet élénk és egészséges vérkeringését akasztja meg. Nekem úgy látszik, hogy mi e tekintetben a legutóbbi időben tényleg kissé túlmentünk a határon, nem is annyira állami intézkedéseinkkel, mint inkább egy a közfelfogásban mutatkozó áramlat következményeképen, a melylyel eddig szembeszállani csak kevesen találták szükségesnek.

Nem ilyen vagy olyan, jogosult vagy jogosulatlan vidéki aspiratiók kedveért, nem is a múltak iránti kegyeletből, hanem szellemi életünk egészséges fejlődése, közműveltségünk és tudományosságunk haladása érdekében szembe kell szállani azzal a felfogással, mely azt hiszi és hirdeti, hogy igazi szellemi élet csak a fővárosban van s a melytől hajtva minden magában hivatást érző vagy képzelő szellemi erő feltartóztathatatlanúl igyekszik a fővárosba jutni. Ez az áramlat megtermette a maga jó gyümölcseit fővárosunk rendkivül örvendetes fejlődésében nemcsak a gazdasági és társadalmi téren, hanem a szellemi munkásság élénksége, intensivitása mellett sokszerűsége tekintetében is; de most már némi ellensúlyozásáról kell gondoskodnunk.

Nálunk a soknyelvűségre, a nemzetiségek némely körében lappangó centrifugális törekvésekre való tekintettel, mint a nemzeti kultura egységének leghatalmasabb megvalósítóját szokták a szellemi összpontosítást követelni és előmozdítani; hogy legyen egy nemzeti műveltségtől, nemzeti szellemtől át- meg áthatott központ, a mely ezt a szellemet az egész országra erőteljesen sugároztassa szét. Bármily tetszetős e követelés, nagy tévedés is rejlik benne. A központ ereje sohasem lehet oly nagy, hogy minden az országban létező fejlődésre és törekvésre vezetőleg, kormányozólag, mérséklőleg vagy előmozdítólag hasson ki. Ha nem gondoskodunk nemzeti szellemtől áthatott erős vidéki központokról, annál nehezebb lesz a nem magyar nemzeti szellemű törekvéseknek gátot vetni, vagy azokat jobb útra terelni. S maga a teljesen nemzeti szellemű munkásság és szellemi élet is nélkülözni fogja a kellő mélységet, a gazdag változatosságot, kénytelen lesz számtalan becses erő és művelődési elem fölszivódásáról lemondani, ha az ország nagy területe számára a fő, a nagy központtal élénk kölcsönhatás és anyagcsere viszonyában álló kisebb központokat nem létesítünk.

Némely kedvező jelenség mutatja e fölfogás térfoglalását a legújabb időben, annak hangsúlyozása talán helyén való volt épen azok után a visszaemlékezések után, melyekkel előadásomban foglalkoztam és bizonynyal visszhangra számíthat annak a testületnek a gyülekezetében, a mely több mint

egy félszázad óta ad a maga vándorgyűléseivel bölcs példát arra, hogy tudományos életünknek a vidék megismerésére és a vidéki erők felhasználására is ki kell terjeszkednie. S nekem valóban erős meggyőződésem, hogy bár iskolai és közművelődési intézményeink fejlesztésével és szaporításával lehet és kell első sorban hatnunk a vidék szellemi életének erőteljesebb szervezésére, nagyon sokat tehetnek e czél érdekében a társadalmi tényezők és a tudományos körök is, ha egyfelől ébrentartani igyekeznek azokat a hagyományokat, melyek az egyes országrészek, az egyes vidéki helyek kulturális hivatásába vetett hitet megerősíteni, törekvéseiknek lendületet adni alkalmasak, másfelől ezeket a törekvéseket személyes érintkezés segítségével is irányítják s a nemzeti kultura munkájának nagy gépezetébe belékapcsolják. .

Egy másik nagy változás, a melyet szellemi s különösen tudományos életünk mai állapota az előbbiekben vázolt múlttal szemben föltüntet, az egyháznak s a vallásnak a tudományhoz való viszonyában mutatkozik.

Láttuk, hogy ez az országrész, a melynek egyik ősi városában összegyültünk, legfényesebb és legemlékezetesebb szerepet tudományos életünk történetében akkor vitt, a mikor a tudományok művelése és terjesztése legszorosabb kapcsolatban állott az egyház működésével, a mikor az iskola úgy szólván előpitvara volt a templomnak, a tanítás legerősebb fegyver az egyházak egymással való küzdelmében, s a tudományos műveltség becsét mindenekfölött ama szolgálatok szempontjából itélték meg, melyeket vele a vallás terjesztésének, az egyház megerősítésének lehetett tenni.

Ez az idő elmúlt, nem oly értelemben, mintha ma iskola és vallás közönyösen állanának egymással szemben, mintha a törekvés általánosan elfogadott czélja az volna, hogy a tanításból minden vallásos elem kiküszöböltessék, s a tudomány a maga uralmát a saját teréről kiszorított vallás helyére épitse föl. Az ilyen tendentiát megtagadandónak vélem nemcsak a vallás és egyház érdekében, nemcsak a kegyelet és méltányosság amaz érzelme nevében, mely föllázad az ellen a gondolat ellen, hogy a tudomány hadat üzenjen annak a pártfogójának, mely zsenge korában dajkálta, ápolta, nagyra nevelte; ezt a tendentiát megtagadandónak vélem magának a tudománynak érdekében, a melynek ily törekvéssel való azonosítása egyértelmű annak discreditálásával mindazoknak a millióknak szemében, a kiknek lelke a vallás támaszától elszakadni nem akar.

A szellemi anarchia növekvése és terjedése végfolyamatban ép úgy megtámadja a tudományt, mint a vallást. A skepsis ma már majdnem ugyanoly mértékben kezdi aláásni a tudomány alapjait, mint a valláséit. A tanultság csömöre egyre termi a kisebb-nagyobb Faustokat. A Dubois Reymond «Ignorabimus»-át, mely semmi egyéb nem volt, mint férfias és őszinte beismerése a tudományos kutatás véges voltának, nyomon követte a Brunetière famosus kijelentése a tudomány bekövetkezett csődjéről, határtalan örömére mindazoknak, a kik a tudománynyal való ilyetén leszámolást mindenekfölött kényelmesnek találják; és a mai kornak talán mértéken túl is csodált, sőt bálványozott bölcse s reformátora, Tolstoj Leó, már nem átallotta a tudós embereket egyáltalán mint olyan «megromlott értelmű lényeket» tüntetni föl, «a kik csupán nagy önhittséggel vannak eltelve».*

A változást tehát nem akarjuk olyannak tekinteni, a mely ellenséges viszonyt létesített volna tudomány és vallás, iskola és egyház között, de

* «Mi a művészet?» cz. műve 119. l.

elfogadjuk annak következményét annyiban, a mennyiben helyeseljük, hogy vallás és tudomány egymás mellett megállva és fejlődve, egymást nem zavarva s egymás területét tiszteletben tartva, czéljaikat a maguk eszközeivel, ha más-más útakon is, de a végeredményben: az emberiség erkölcsi és szellemi értékének valódi nemesbülésében találkozva valósítsák meg.

És nem állíthatja senki, ki az igazsággal összeütközésbe jönni nem akar, hogy a tudomány amaz újabb korszaka, melyben az nem áll többé úgy, mint a nagy vallási küzdelmek idejében, egészen és kizárólag az egyház szolgálatában, a tudomány feladatait magasztos, ideális vonásuktól megfosztotta s körében tisztán a hasznosságot tette volna uralkodóvá, a tudomány művelését méltóságából és nemességéből kivetkőztette, a tanulást merő βαναυσον-ná, mesterségszerűvé alacsonyította volna le.

A tudomány ma ép úgy szolgálja az egyházat, a melynek a maga körében tudományos képzettségű férfiakra szintén nagy szüksége van, mint szolgálja a hazát, nem csak az állami czélok ellátása körül szükséges ismeretek szolgáltatásával és tökéletesbítésével, de azzal is, hogy a nemzeti lélek önismeretére vezet s hogy viszont annak megnyilatkozására új meg új tért nyit. Míg így a tudomány magába fogadja a nemzeti ideált, sohasem zárkózhatik el az emberiség közös ideáljai, a humanismus, a civilisatió terjesztése, a népeknek közös, magasztos czélok érdekében való egyesülése elől.

A magyar orvosok és természetvizsgálók egy előbbi vándorgyűlésén, a brassóin, egy tudós előadó, hivatására nézve lelkész, kifejtette különösen a természettudományok ethikai vívmányait az emberek s emberfajok egyenlőségének fölismerése és érvényesítése terén; kimutatta, hogy a rabszolgaság eltörlése, az őrültekkel való embertelen bánásmód megszüntetése, a boszorkányságban való hit megdöntése, a nő helyzetének és jogainak méltányosabb megitélése lényegökben nagyrészt a természettudományi megismerés eredményeire vihetők vissza.*

Suess Ede, a kitünő geologus és politikus, nem rég egy parlamenti beszédjében így szólt: ** «Es hat gar keine Zeit gegeben, in welcher für die Fortschritte der Wissenschaft so viel Heldenmuth, so viel Hingebung von allen gebildeten Nationen aufgewendet wurde, wie heute, und wenn sie hier Klagen über den Mangel an Idealismus hören, dann ist der Grund ein anderer; weil sie ihn nicht sehen inmitten der Staubwolken, welche durch den Kampf der Parteien, der Classen und Nationalitäten erregt werden».

Kell-e példákat keresnünk ez állítás igazolására? Nem élnek-e legélénkebb emlékezetünkben, mint napjainkban átélt dolgok azoknak a tudományos kutatóknak élményei, a kik ismeretlen égövek minden veszélyeivel, gyakran öldöklő égaljával, nélkülözésekkel és szenvedésekkel, sőt vad népek fegyvereivel szembeszállottak, nem a régi és modern conquistadorok hódító czélzatával, hanem azért, hogy ama vidékek tudományos feltárását munkálják az egész emberiség számára? Hát még a sarkvidéki utazók, a kik az elpusztulás minden nemei között talán a legrettentőbbnek gondolatával megbarátkozni készek voltak az örök jég sivár birodalmában s annak gyakran áldozatai is lettek csak azért az egy czélért, hogy a föld megismerésének határait valamivel tovább toljak! Avagy gondoljunk a tudósra, a ki az emberiséget pusztító kór legyőzésére szolgálni hivatott szer még ismeretlen s talán romboló hatását saját magán

* Obert Ferencz az 1892-iki congressuson (l. Munkálatok, XXVI. gyűlés).
** Az osztrák Reichsrath 1896 november 30-iki ülésében.

próbálta ki, a fiatal orvosra, ki, midőn viruló élete a legöldöklőbb járvány egy véletlen, elszigetelt fölmerülésének áldozatául esett, végperczei kínjait hidegvérrel elemezte s írta le a kórkép teljessége kedveért, a tudomány használatára.

Valóban, az egész emberiség javát szolgáló tudomány czéljaiért való önzetlen és odaadó lelkesedés ama példáival szemben, melyeket napjaink felmutatnak, megszünik minden aggodalom arra nézve, mintha a tudomány megerősödött uralma lelki életünket sivárabbá tette volna. A tudománynak is megvan a maga idealismusa, a melynek szolgálatában minden nagy, alkotó, regeneráló erő, mely az emberi lélekben lakozik, tág tért és hathatós indítást talál az érvényesülésre; önmegtagadás és önfeláldozás, heroismus és martyrium ki nem vesztek, meg vannak ma is bennünk s a tudomány ideáljaiért is képesek tettre kelni.

Mert a tudomány szolgálatában is igaznak fog bizonyulni mindig, a mit a kitünő olasz iró Pasquale Villari nem rég e szavakban foglalt össze:

«La nostra vita ha bisogno di vedere ardere perenne dinanzi a sè la fiamma dell' ideale, cui vuole essere sacrificata, perchè da questo sacrifizio essa riceve il suo valore e la sua dignità, perchè senza di esso non vale la pena di essere vissuta.»*

(Életünknek szüksége van rá, hogy mindig maga előtt lássa lobogni az ideál lángját, azét az ideálét, a melynek szenteli s áldozza magát, mert ez az önáldozat adja meg valódi becsét és méltóságát, a mely nélkül az élet meg nem érdemelné, hogy végig éljük.)

Abban a reményben, abban a meggyőződésben, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése, mint mindenütt, úgy különösen ezen, a szellemi javakért vívott önfeláldozó küzdelmektől megszentelt földön, a tudomány nemes ideáljainak is becses szolgálatokat fog tenni, a XXXI-ik vándorgyűlés tanácskozásait ezennel megnyitottaknak nyilvánítom.

2.

TITKÁRI JELENTÉS.

Előterjesztette dr. Prochnov József, a központi választmány titkára,

a XXXI. vándorgyülés 1901 aug. 22-én Bártfa-fürdőn tartott megnyitó közülésén.

Az Alföld metropolisában, Szabadkán tattott XXX. vándorgyülés méltóképen zárta be a vándorgyülési intézmény mult századbeli működését. 1841-től, a vándorgyülés alapitási évétől, 1999-ig összesen 30 nagygyülést tartottak.

Mint minden emberi intézménynek, a vándorgyülésnek is e hosszu idő lefolyása alatt voltak jobb és szebb napjai s voltak rosszabb napjai is, midőn több jeles szakférfiu visszavonulásával mondhatnám létalapjában meginogni látszott; de csak látszott, mert az élén álló férfiak éleslátása, erős vezetése az intézményt nemcsak meg tudta tartani, hanem mintegy újjá alkotva újabb

* Pasquale Villari: Girolamo Savonarola e l'ora presente (Rivista d'Italia vol. II. fasc. VII.).

fejlődésre birni. S ha ennek fényes tanubizonyságául a 25-ik nagyváradi jubiláris nagygyülésre hivatkozom, mint a mely intézményünk történetében fényes emlékoszlopként emelkedik ki, nem akarom a többi nagygyülés sikerét kisebbiteni, melyek az orvosi, természeti és társadalmi tudományok fejlesztése, terjesztése és népszerüsitése érdekében szintén termékeny munkásságot fejtettek ki.

Igaz, hogy mai mértékkel mérve világra szóló fölfedezések, nagy tudományos buvárlatok, főfontosságu tételek, melyek a tudománynak új irányt adni vannak hivatva, vándorgyüléseink köréből ki nem kerültek; de a meglevőnek földolgozásában, fejlesztésében, hazai viszonyainkhoz való alkalmazásában és terjesztésében az ország természeti kincseinek, socialis életének megismerése és ismertetésében vándorgyüléseink a rokon tudományos testületek mellett mindenkor kivették a magok részét, hogy nem eredmény nélkül, annak bizonysága a már XXX. kötetre szaporodott «Munkálatok».

E csendes és hasznos munkásság sikerében bizva vállalkoztunk az új század első, bártfai vándorgyülése előkészitésére, miután nagy lelkesedéssel fogadta a szabadkai nagygyülés Bártfa sz. kir. városa s Bártfafürdő részvénytársaság meleghangu meghivását.

A Bácska vendégszerető metropolisából az ország északkeleti határán fekvő történeti nevezetességekben gazdag Bártfára és remek gyógyfürdőjére helyeztük át működésünk szinterét s mint már más években is történt, a szabadkai nagygyülés a központi választmányt bizta meg a tisztikar megválasztásával.

A központi választmány e megbizatásnak megfelelve, a vándorgyülés vezetésére oly férfiakat volt szerencsés megnyerni, kik biztositékát adják annak, hogy ez a vándorgyülés sikerében méltóan fog sorakozni elődeihez.

Áttérve a szabadkai gyülés óta a mai nagygyülésig végzett munkálkodásra, jelenthetem, hogy a központi választmány a vándorgyülési ügyek elintézése czéljából összesen hét ülést tartott.

Mielőtt ezen ülések fontosabb határozatainak sorolásába bocsátkoznám, be kell jelentenem, hogy a szabadkai nagygyülés «Munkálatainak» megjelentetése a szokottnál hosszabb időt vett igénybe; de kárpótolta a késedelmet az az 56 ivnyi terjedelmü vaskos kötet, mely maradandó emléke lesz a szabadkai gyülés fényes sikerének.

A központi választmány első ülésén (1899 szept. 30-án) foglalkozott a szabadkai gyülés alkalmával beterjesztett négy inditványnyal is, melyek közül az egyiket, — a Gergely-féle naptár kötelezővé tétele iránt a görög keletieknél hazánkban — a nm. vallás és közoktatásügyi miniszter úrhoz fölterjeszteni határozta, a többi hármat pedig saját hatáskörében intézte el.

Miután a központi választmányt elnökének, alelnökének s egyik titkárának mandátuma a szabadkai nagygyüléssel, mint harmadik ülésszakkal lejárt, a központi választmány második ülésében (1900 január 15-én) a tisztségeket új választás alá bocsátotta s Chyzer Kornélt elnökké, Dulácska Gézát alelnökké s Prochnov Józsefet titkárrá újból megválasztotta.

Ugyanezen az ülésen Szalkay Gyula pénztárosunk tisztségéről lemondván, a központi választmány akkép határozott, hogy mivel ügyrendünk értelmében a pénztárost a nagygyülés választja, a pénztár kezelésével dr. Kaiser Károlyt bizta meg, a legközelebbi, tehát a jelen bártfai nagygyülésnek lévén föntartva a pénztári tisztséget betölteni.

Miután ügyrendünk, különösen a «Munkálatok» szerkesztése tekinteté-

ből, de egyéb tekintetben is már nem felelt meg a kivánalmaknak, annak módositása vált szükségessé s a központi választmány kebeléből bizottságot küldött ki, hogy az ügyrenden a szükséges módositásokat tegye meg.

A bizottság módositott ügyrend-javaslatát a központi választmány elfogadta, egyben elhatározván, hogy az a Napi Közlöny első számában közöltessék a végből, hogy minden nagyválasztmányi tagnak alkalma legyen a módositott ügyrendet áttanulmányozni, s igy annak tárgyalását a nagyválasztmányi ülésen megkönnyiteni.

A *pályázatok* ügyében van szerencsém a t. nagygyülésnek jelenteni, hogy a Maurer-féle pályadijjal jutalmazandó munkálat: «A magyarországi népfajok koponya alkati viszonyai» megirásával dr. Konrád Jenő nagy-szebeni tébolydai igazgató-főorvos bizatott meg, kinek újabban átdolgozott munkáját a biráló, Genersich Antal egyetemi tanár is, mint szorgalmas jeles munkát elfogadásra és kinyomatásra érdemesnek s hazánk orvosaira nézve hasznosnak tartván, a pályadij e nagygyülésből folyólag kiadható leend.

A temesvár-buziási vándorgyülés pályadijával jutalmazandó munka a «Trachoma», szerzőjének, dr. Feuer Náthán egyet. tanár, közig. felügyelőnek, betegeskedése folytán még nem készülhetett el.

A biharmegyei természettudományi egyesület pályadija «A rákbetegség statisztikája» czimü munkára tüzetett ki, de e munka megirásával megbizott dr. Farkas Jenő hosszas betegeskedése miatt nem készülhetett el, sőt a fiatal tudós halálával gondoskodni kellett a központi választmánynak arról, hogy ugyanazon pályakérdés kidolgozása fentartassék-e vagy nem s hogy ki bizassék meg vele.

A központi választmány orvosi szakosztálya a pályakérdést fentartandónak s a munka megirásával dr. Köllner Károlyt, jelenleg miskolczi kórházi főorvost megbizni ajánlotta, a mihez a központi választmány is járult.

A nagyváradi pályadijjal jutalmazandó munka «Gazdasági állattan», melynek megirásával dr. Lovassy Sándor, keszthelyi akadémiai tanár bizatott meg, szerző értesitése szerint elkészült már. A központi választmány e pályázat ügyében úgy határozott, hogy ha szerző munkálatát egészében beterjeszti megbirálás végett, s a birálat kedvezően itéli meg, a munka, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülései által koszoruzott pályamű megjelenhetik, de a pályadij csak a legközelebbi nagygyülésen lesz kiadható.

Elsoroltam a legfontosabb ügyeket, melyeknek elintézése a központi választmányra volt bizva, s most még szomorú kötelességemnek kell eleget tennem, bejelentve a központi választmány két kiváló jeles tagjának elhunytát. Dr. Farkas Jenő, egészségügyi felügyelő 1900 április 1-én hunyt el hosszas betegség után. Dr. Fodor József 1901 márczius 20-án halt meg. A választmánynak e két kiváló tudós tagjáról dr. Udránszky László, a vándorgyülés alelnöke fog majd méltóan megemlékezni.

Mélyen t. Nagygyülés! Visszapillantva az elmult gyülésekre s szem előtt tartva a mai nagygyülést, mely jelentőségében kiváló fontosságot nyer az által, hogy a magas kormány egyik hivatott munkatársa, Gulner Gyula államtitkár úr, áthatva gyüléseink közegészségi, culturalis és tudományos működésének fontosságától, megjelenésével a gyülés fényét emelte, a legkedvezőbb auspiciumokkal tekinthetünk a jövőbe, hogy az új század első vándorgyülése fényesen fog sikerülni, intézményünk pedig fejlődni, gyarapodni s virágozni. Adja Isten!

3.

MEGEMLÉKEZÉS FARKAS JENŐ ÉS FODOR JÓZSEF VÁLASZTMÁNYI TAGOKRÓL.

Dr. Udránszky László egyetemi tanártól.

Tisztelt Nagygyülés!

Kegyeletes szokása vándorgyülésünknek, hogy akkor, a midőn tagjai eredményesnek igérkező munkára újból összegyülnek, s a midőn a viszontlátásnak és az új tagtársakkal megismerkedésnek öröme hatja át valamenynyiünket — nem feledkezik meg a gyászról sem, melyet elhalt jeleseinek elvesztével szenvedett. Ezen kegyeletes szokásnak teszek eleget, midőn a szabadkai gyülés óta sorainkból kidőlt két jeles tagtársunknak életmunkáját, központi választmányunknak megbizásából vázolni törekszem.

Farkas Jenő egészségügyi felügyelő

fiatalon, 35 éves korában halt el. Fiatal kora daczára is azonban igen számottevő munkásságot fejtett ki, melynek becse és sulya meggyőződésem szerint a jövőben még inkább nyerni fog, különösen ha akad valaki, a ki az övéhez hasonló lelkesültséggel és igaz magyar érzéssel folytatja a munkát ott, a hol azt a korai halál megakasztotta.

Nehezen hozzáférhető természeténél fogva aránylag kevesen nevezhették magukat barátainak, s még barátai közül is csak kevesen ismerték valójukban terveit s azon keretet, melyet működésének megadni kivánt. Ez is oka volt annak, hogy tevékenységével aránylag szükebb körben aratott elismerést már életében. A ki azonban elfogultság nélkül és csak némi szeretetteljes érdeklődéssel olvassa el azt, a mit irt, s igyekszik abból megismerni, hogy mit, miként dolgozott s mit akart volna még dolgozni, az tisztelettel kell hogy meghajoljon sokoldalu ismeretei, rendkivüli olvasottsága, mindenekelőtt azonban kiváló jelleme és nagy, szinte féktelen igazságszeretete előtt.

Az a gyenge test, mely idő előtt omlott össze, erős férfilelket zárt volt magába. *Farkas Jenő*nek mindenha éltető eleme az akadály s az az ellen megküzdés volt. Sokkal inkább magának a munkának vágya, mintsem a külső sikereknek reménye buzditotta őt sohasem lankadó tevékenységre. Akármihez nyult is hozzá, nem fogta meg a dolognak könnyebb végét. Megalkuvástól undorodó lelke visszatartotta attól, hogy olcsó dicsőségre vágyakozzék. Járt, sima utat nem igen választott. Új utakat kivánt törni, s ebben a törekvésében erős nemzeti érzése és nem kevésbbé erős biráló gondolkozása vezérelték.

Éles biráló elméje ép úgy, mint nagy szorgalma és tanulékonysága, már kora fiatalsága idejében megnyilatkozott. Ezek irányitották továbbra is önképzését akkor, midőn szorosan vett egyetemi tanulmányainak befejezése után úgy hazánkban, mint a külföldön, különféle egyetemi tanszékek mellett foglalatoskodott. Küzdelmeinek, határozottabb életczél, illetőleg állandóbb munkakör felé törekvésének ezen idejéből származó apróbb tudományos közlései s tanulmányszerü dolgozatai élénken tanusitják, mennyire behatóan, s mily

alapos utánjárással dolgozott föl még kisebb jelentőségü tárgyakat is. Azonban nem annyira ezen előtanulmányok számába menő szárnypróbálgatások adták meg az alapot további kifejlődéséhez. Két más körülmény birt nagy jelentőséggel pályájának későbbi alakulása tekintetében.

Műtőnövendéki minőségben néhai elnökünk, *Kovács József* mellé kerülve, s az ő éles, biráló természetével összemérkőzéstől vissza nem riadva, nemcsak sebészeti ismereteit gyarapitotta, nemcsak mesterének s társainak szeretetét és vonzalmát nyerte meg, hanem egyuttal elemző gondolkozását is tetemesen öregbitette, s mind szabadabb ura lett az élő szónak, melyet egyébként már azelőtt is jelentékeny sikerrel kezelt. A midőn pedig később Londonba, *Horsley* mellé jutott, a központi idegrendszer élet- és boncztanával, valamint a sebészettel foglalkozás mellett különös szeretettel vetette magát az angol nemzeti élet megfigyelésére és tanulmányozására, mely iránt, könyvekből meritett felfogása alapján, már régen nagy lelkesedéssel volt eltelve.

Angliai tartózkodása valóságos megújhodás volt az ő részére. Közvetlenül szemei előtt új világ nyilt meg, melynek hagyományai és szokásai a legmélyebb rokonszenvet keltették föl benne. Az angol társadalmi élet hatalmas ereje, a közjótékonyságnak oly sokoldalu s lelketemelő eredményekben gazdag megnyilatkozása nem kevésbbé bilincselték le őt, mint az a jóformán példátlanul szivós nemzeti érzés, melyet minden angol szinte már megszületésekor hoz magával a világra. Angliai emlékein nagy szeretettel csüngött, s később is, ha csak szerét tehette, ismételten el-ellátogatott angol barátai közé.

Hogy *Farkas Jenő* Angliában mit látott s mit tanult, illetőleg hogy minek követését szerette volna nálunk is a köztudatba átvinni, azt maga jellemezte legtalálóbban nehány szóval trencséni vándorgyülésünkön, a társadalmi szakosztályban, a *Tonbye-Hall*-ról tartott előadásában: «A legbecsesebb dolog, a mit Angliában tanulhatunk és a miben az angolokat utánoznunk kell, az, hogy ők nem utánoznak senkit, hanem hazai viszonyaikból fejlett intézményekkel érik el irigylésre méltó eredményeiket.»

Ugyancsak Angliában tetszett meg neki a modern egészségügy is. Nyilván ez a körülmény, valamint az önmagával számotvetés, hogy a mindennapi orvosi gyakorlattól becsvágya számára valami különös kielégitést nem várt, döntöttek oly irányban, hogy egy időközben megüresedett egészségügyi felügyelői állás elnyerését megkisérelje. S a midőn ezen állását — formaszerü szakbeli előképzettség nélkül — elfoglalta, méltán kiváncsiak lehettünk arra, hogy mit fog különleges munkálkodásának tárgyául választani. Hogy nem lesz egyszerüen rideg hivatalnok, sőt hogy egész egyénisége, életszokásai és nyughatatlan kedélye a rideg hivatalossággal egyenesen ellenkeznek, azt mindenki tudta, ki őt közelebbről ismerte. Nyilván nem pusztán száraz hivatalnoki működést vártak tőle azok is, kik a tehetségébe, széles ismereteibe és nagy buzgalmába helyezett bizalmukkal állása elnyerésében segitségére voltak.

Némileg szokatlannak tetszhetik, ha azt mondom, hogy munkája megválasztásánál erős vallásos érzése igen lényegesen kezére játszott. Eltelve attól a gondolattól, hogy az igazi egészségügynek a vezérelve — ép úgy mint a vallásnak — a felebaráti szeretet kell hogy legyen, s az egészségügynek legfontosabb feladata gyanánt a nép jólétének emelését tekintve, szinte természetes, hogy figyelmét első sorban azok felé forditotta, a kiknek körében legnagyobb a nyomor, a kiknek vállaira legsulyosabban nehezednek az élet terhei, s a kiket legjobban sujtanak a társadalmi ellentéteknek, a kapzsi üzérek által kihasználtatásnak és a már régen kiirtásra szánt, de azért még

máig megmaradt előítéleteknek ezerféle hátrányai. Jól tudta, hogy az alsóbb néposztályok nyomorán tényleg csak úgy segithetünk, ha életüket s bajaikat a maguk igaz valóságában törekszünk megismerni. Ép úgy tudta, hogy oda az ut nem a rovatos kimutatások hasábos számtengerén keresztül vezet. Épen ezért személyesen kivánt meggyőződni arról, miként él, miként lakik és táplálkozik népünknek legszegényebb osztálya.

A fővárosi munkáslakások tanulmányozása mellett különös buzgalommal és sikerrel kezdett foglalkozni a mezei munkások táplálkozási viszonyaival, és az ő legfontosabb táplálékukkal: a kenyérrel. Ő maga irta * ezen utóbbi tárgyról, hogy tekintettel arra, hogy a mezei munkások hazánk lakosságának jelentékeny részét képviselik, s hogy ezen osztály az, melynek táplálkozási módja a külföldiekétől leginkább elüt, sőt az egyes vidékek szerint is lényegesen különböző, az ő körükben, megismerésre kiválóan érdemes és érdekes adatokhoz vélt juthatni. De egyszersmind nem kevésbé megbizhatóakhoz is, miután ilyenek beszerezhetésére jó kilátást nyujt az a körülmény, hogy a mezei munkások különösen bizonyos alkalmakkor — a nagy mezei munkák idején — a munkaadótól kapnak szerződésben kikötött élelmezést, s igy az élelmi szerek mennyisége is könnyen megállapitható, a mi más foglalkozásu embereknél, a kik családjukkal együtt közös élelmet fogyasztanak, nagy nehézségekkel jár.

Farkas Jenő ernyedetlenül hordta össze az anyagot, nem rejtegetve megdöbbenését a valóságnak szomoru képe fölött. S hogy mihamar kimutatta, hogy az elmélet számait nem szabad minden megválogatás nélkül a nagy embertömegekre alkalmazni és kiróni, ez jól kiviláglik épen e tárgyban, t. i. a mezei munkások élelmezésének tárgyában közzétett tanulmányaiból, melyekben egyebek között a korábbi hivatalos statisztika merev eljárása fölött is pálczát tört. Minden egyes közléséből kitetszik, mennyire tiszta képet igyekezett kapni arról, miként morzsolgatja az életnek igazi folyása az elméleti tudomány követeléseit, belőlük mit enged megvalósulni s minek kivitelét teszi lehetetlenné.

Teljesen áthatva annak tudatától, hogy a társadalom az egészségügyi feladatok terén mennyit tehet és aránylag mily keveset tett még eddig nálunk, természetszerüleg nem érhette be azzal, hogy tanulmányainak eredményeit csakis a szorosabb értelemben vett szakkörök ismerjék. Tapasztalásait a társadalom tényezőinek sokféle hatalmasságai közé is igyekezett bevinni. Oktatott, lelkesitett és buzditott s nem csüggedt el azért, ha észre is vette, hogy szavait kevesen értették meg igazán, s kevesen is voltak, kik nemcsak udvariasan helyeseltek, de a kikben a helyesléssel kapcsolatosan a cselekvés kötelességének való érzése is felébredt.

Úgy ezen kérdéseket tárgyaló tanulmányaiban, mint a gyakorlati egészségügyre vonatkozó más közléseiben is, józan itélet és a rendelkezések gyakorlati kivihetősége mértékének helyes birálata nyilvánult meg. E réven ugyan nem aratott feltétlenül és osztatlan elismerést azoktól, kik hazai viszonyainkat minden tekintetből eléggé megéretteknek tartják arra, hogy a külföldön ellesett, s ott a maguk melegágyában jól bevált intézkedések nálunk is egész teljességükben és kiterjedésükben s a maguk eredeti alakjában alkalmaztassanak. Viszont azonban épen ezen mértéket tartásával nem okozott elkeseredést és nem talált merev visszautasitásra azoknál, kiket a közjó érde-

* A magyar munkás táplálkozása. Gyógyászat. XXXVII. évfoly. (1897.) 190. l.

kében kötelességeik teljesitésére ösztönözni kivánt. Általában mindig és szerte hangsulyozta, hogy a közegészségügynek modern szellemben továbbfejlesztésénél, az ismeretterjesztésnek és a felebaráti szeretetből fakadó jótékony segitségnek sokkal nagyobb jelentőségük és jövőjük van, mint a kiméletlen szigorral végrehajtott merev rendőri intézkedéseknek.

Mind szélesebb mederbe kerülő tanulmányainak továbbfolytatását sulyos betegsége meggátolta. Nem fejezhette be a «rákbetegség elterjedéséről» szóló munkálatát sem, melynek megirására a megbizást központi választmányunktól nyerte, a melynek a brassói vándorgyülés óta volt tagja. S ha *Farkas Jenő* hosszas és kinos szenvedése alatt sem mondott le a munkáról, sőt végig ebben talált vigaszt és enyhülést, úgy mégis kénytelen volt tulajdonképeni szakmunkássága mellett mind nagyobb tért engedni az irodalom és műtörténelem művelésének, melyeken mindenha szeretettel csüngött, de a melyekkel azelőtt inkább csak szabad óráiban, mintegy üdülés czéljából foglalkozhatott. Tolla alól még kórágyából is sok szép tanulmány került ki, s a mint azt barátjának, *Schächter Miksa* tagtársunknak meleghangu emlékbeszédéből* tudjuk, életének utolsó napjaiban is még kedvencz kérdések feldolgozásának terveivel foglalkozott. Mindezen szép terveknek megvalósitását 1900 április 1-én bekövetkezett halála halomra döntötte.

Emléke munkáiban, övéinek, barátainak és tisztelőinek szivében él tovább! A legszebb emléket emeli pedig neki épen most a Budapesti Orvosi Kör azzal, hogy különféle folyóiratokban, gyüjtőmunkákban és hirlapokban szétszórtan megjelent dolgozatait összegyüjtve kiadja.

*

Nem is egészen egy évvel az után, hogy *Farkas Jenőnek* korai elhunytát megsirattuk, folyó év márczius hó 20-án sulyos és igazi vértanuságnak beillő betegség után, 58 éves korában meghalt

Fodor József egyetemi tanár,

a kisérletes egészségtudománynak hazánkban meghonositója. Ez a néhány szó is megmondja, hogy ki volt ő, s hogy neve honi művelődésünk történelmének mily fényes lapján marad megőrizve.

Fodor József már egyetemi pályája kezdetén, akkor, a midőn *Rupp N. János* oldalán mint az államorvostani tanszék segédje s a «tiszti orvosi eljárás» magántanára működött, szerencsés tapintattal felismerte az akkor keletkezőben levő s nálunk még ismeretlen új tudománynak, a kisérletes egészségtannak nagy horderejét és jövőjét. Összes törekvéseit továbbra oda irányozta, hogy ezen tudományt elsajátitva, annak művelésére alkalmat nyerjen és azt nálunk úgy az orvosképzésben, mint a közügyekben polgárjoghoz juttassa. Hivatást érzett magában s ennek tüzétől lelkesitve, megalkotta életmunkájának tervét, melyet — sok mindenféle akadály között változatlanul szivós kitartással dolgozva — hűségesen be is váltott.

Tudvalevőleg *Pettenkofer* volt az, a ki belátva, hogy egészségünk sok mindenfélétől függ, a mi szervezetünkön kivül fekszik, nagy nyomatékkal reámutatott annak szükségességére, hogy az orvostudomány ne csak magának az ép és a beteg szervezetnek életműködéseivel foglalkozzék, hanem e mellett

* Gyógyászat XLI. évfoly. (1901.) 26. l.

a környezetnek életét is megismerni igyekezzék. Igyekezzék megismerni azokat a külső körülményeket, a melyeknek változásaival saját szervezetünk állapotának változásai járnak együtt, s a melyek ezerféle vonatkozásaikban, életrendünknek feltételeit szabályozzák. Ő maga az által, hogy az ember környezetét aránylag egyszerü physikai és chemiai módszerek segitségével tanulmányozni kezdte, s a saját magának, valamint másoknak tapasztalataiban fekvő tételeket közös szempont alá egységes egészszé egybefogta, meg is vetette alapját az orvostudomány ezen új ágának, a kisérletes egészségtannak. «Az orvostudományban új és nagy jövőjü fejlődési korszakot nyitott meg, melyben az orvos nem csak vigaszt nyujtó segitség alakjában jelenik meg a már kitört betegségnél, hanem mindinkább döntő befolyást nyer általában az egészségnek megfelelő életrendre vonatkozó tanácsaival.» *

Mindenütt meglepetést keltő felfedezései, világos s meggyőző módszerei és tanitása, különösen azonban a talajviszonyok és bizonyos járványos betegségek között mutatkozó kapcsolatra vonatkozó vizsgálatai s ezekből eredt gyakorlati intézmények és reformok révén, *Pettenkofer* már nagy tekintélyt szerzett a kisérletes egészségtannak nemcsak saját hazájában, Németországban, nemcsak a tudományos szakkörökben, de minden müvelt nemzetnél, és az államok belügyi közigazgatásában is akkorra, midőn *Fodor József* 1870 táján állami ösztöndijjal külföldre indult, hogy az új tudományt magától annak megalapitójától lesse el. *Fodor* nem elégedett meg azonban azzal, hogy a hirnevének delelője felé elérkezett mester tanitásában részesülhessen ; ismereteit más irányban is igyekezett kiegésziteni és fejleszteni. Erre magában Münchenben is jó alkalom kinálkozott, a chemia világhirü tanárának, *Liebignek* intézetében. Itt chemiai tanulmányokkal foglalkozva, *Fodor* később Würzburgba ment át, hogy *Recklinghausen* és *Hilger* vezetése mellett dolgozzék. Majd a közegészségtan gyakorlati alkalmazásának bővebb megismerése érdekében hosszabb körutat tett Középeurópában s átment Angliába is, abba az országba, a hol *Pettenkofer* tanai aránylag legtermékenyebb, mert már egy bizonyos fokig előkészitett talajra találtak, s a hol a szárazföld viszonyaival szemben, az egészségtan páratlanul gyorsan foglalt tért a gyakorlati életben.

Fodor József külföldi körutjáról 1872-ben került vissza s mindjárt elfoglalta Kolozsvárt, az ott akkor épen megnyilt egyetemen, az államorvostan (törvényszéki orvostan és orvosi rendészet) tanszékét. Csakhamar azonban tapasztalnia kellett, hogy új állása tulajdonképeni munkatervének megvalósithatását illetőleg kellő biztositékot még nem nyujt, tapasztalnia kellett, hogy önálló munkaköre, mint ilyen, a beható tudományos és tanitó tevékenységnek valódi feltételeit még nem hozta magával. Az első félévben hallgatók hiányában előadásait meg sem kezdhette. De egyébként is a részére kijelölt intézet tudományos buvárkodás czéljaira alkalmas intézetnek inkább csak a papiroson volt nevezhető, mint a valóságban.

A politika jegyében szinte hirtelen megszületett fiatal egyetemnek élete kezdetén sok nehézséggel kellett megküzdenie. S e nehézségeket, főleg a kisérleti eszközökkel felszerelt és kellően javadalmazott intézetekhez kötött tanszékek érezték meg. Az eredetileg is már szerény keretben meginditott felszerelésnek sikeres továbbfejlesztését az országnak mostohára fordult pénzügyi helyzete megakadályozta.

E körülmény különösen az orvostudományi kar intézeteinek munkás-

* Münchener med. Wochenschrift. XL. évfoly. (1893.) 494. l.

ságára hatott bénitólag. A korábban Kolozsvárt fennállott orvossebészi tanintézet javadalma még akkor is, a midőn e tanintézetnek újjáalakitása és fejlesztése az egyetem felállitásának kilátása következtében némi lendületet nyert, sokkal szegényesebb volt, semhogy az egyes tanszékek és intézetek oly fokra fejlődhettek volna, a minőt az egyetemi oktatás, mint ilyen, egymagában véve is megkiván. Épen ezért a megkezdett egyetemi oktatás czéljaira lényegileg teljesen új intézeteket, új felszerelést kellett teremteni. A rendelkezésre bocsájtott helyiségek s a felszerelésre kiutalt összegek azonban oly szerények voltak, hogy «új egyetem felállitásakor orvosi karnak talán sehol sem kellett annyit küzködnie a mostoha hely- és pénzviszonyok adta nehézségekkel, mint épen a kolozsvári egyetem új orvosi karának.» *

Hogy a helyzet mennyire vigasztalannak látszott, s hogy *Fodor* mennyire nem számithatott ezen viszonyok között kedvencz eszméjének: a kisérletes egészségtan nálunk meghonositásának megvalósulására, az jól kitetszik kolozsvári tanárkodásának második évében újabb külföldi tanulmányutra kiküldetés tárgyában a közoktatásügyi kormányhoz intézett, s a kolozsvári egyetem orvostudományi karának levéltárában megőrzött folyamodásából, melyben egyebek között a következőket irta: «Azon körülmény, hogy alulirott törvényszéki orvostani, orvosrendőri, egészségügytani és orvosi statisztikai intézete a legcsekélyebb tan- és buvárlati eszközökkel sem bir, hogy ezek beszerzése csak hosszabb idő letelte után érhető el: alólirtat azon káros helyzetbe hozná Kolozsvárott, hogy ama tudományos téreken eddigi munkássága hosszabb időre megszakittatnék s az a külföld tudományos haladásával szemben hátramaradást szenvedne.» **

A kibontakozás hamarább kinálkozott, mint a hogy azt talán maga *Fodor* is várta. 1874-ben a budapesti tudományegyetemen közegészségtani tanszéket szerveztek s ezt ő nyerte el. Csakhamar kivitte, hogy a közegészségtan, az akkor épen kibocsájtás előtt állott új szigorlati szabályzatban a kötelező tan- és szigorlati tárgyak közé felvétessék. S ha intézet dolgában Budapesten sem érte el azt az eszményt, mely szemei előtt lebegett, úgy mégis elegendő anyagi támogatást talált és elegendő segéderőt tudott maga köré gyüjteni ahhoz, hogy a szorosan vett tanári tevékenység mellett szélesebb alapra fektetett kisérletes buvárkodásra is gondolhasson.

Hozzáfogott a talajnak, levegőnek és viznek egészségtani elemzéséhez, mely kutatásai közel nyolcz éven át lekötötték. Számos megfigyelés, nagy körültekintéssel s ernyedetlen szorgalommal gyüjtött adatok révén *Pettenkofer* eredményeinek megerősitéseképen beigazolta, hogy a szárazföldek belsejében a levegő szénsavának kormányozója a talajban végbemenő szerves bomlás. Reámutatott a levegő porának, az abban lebegő csiráknak, az ivóviznek stb. egészségtani jelentőségére, reámutatott arra, hogy a typhus és a cholera a szennyes talajjal jár együtt, s hogy ezen két betegségnek járványos elterjedése két inditó oknak az eredménye, egyrészt a hajlamosságé, melyet a szennyes talaj, szennyezett viz stb. hoz létre, másrészt a fajlagos anyagé, mely a beteggel érkezik és terjed. Vizsgálatainak eredményeképen körvonalozta, hogy a közegészségügynek a talaj által előmozditott betegségekkel szemben Budapesten mik a legsürgősebb feladatai.

Fodor Józsefnek nagyszabásu tanulmánya méltó feltünést keltett. A Kir.

* A felső oktatásügy Magyarországon. 1896. 298 l.
** U. o.

Magyar Természettudományi Társulat a *Bugát*-dijjal jutalmazta, a Magyar Tudományos Akadémia a *Marczibányi*-féle nagy dijjal tüntette ki, s végre a Buziás-Temesvárott 1886-ban tartott vándorgyülésünk pedig a *Balassa*-féle 100 aranyos judalomdijat itélte oda az «Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg» czim alatt közétett munkának. A midőn pedig ez 1881/2-ben *Vieweg* kiadásában német nyelven megjelenve, a külföld számára hozzáférhetővé vált, itt is általános érdeklődéssel és elismeréssel találkozott. Különösen azonban az egészségtan azon művelőinek érdeklődését keltette föl, kik, habár *Pettenkofernek* voltak is tanitványai és ilyeneknek vallották is magukat, sajnálkozva kezdették észrevenni, hogy a nagy mester tanitásának egyes fejezetei, főleg tulbuzgó tanitványok kezében, tulságig vitt és kellőleg meg nem értett tantételekké fajulnak el. *Fodor*, ámbátor vizsgálatait egészen *Pettenkofer* szellemében s mintegy az ő kutatásainak kiszélesbitése fejében, újabb adatokkal megerősitése czéljából kezdette is meg, nem habozott reámutatni azon eredményeire, melyek őt következtetéseiben mesterével némileg szembeállitották. Értem itt különösen a talajnak járványos betegségek dolgában «fajlagos» és «nélkülözhetetlen» jellemét és tulajdonságát. Ő maga irta e kérdésről hattyudalában — halála előtt néhány héttel — a *Pettenkofer* erőszakos kimulta alkalmából az Orvosi Hetilap hasábjain megjelent megemlékezésében a következőket: «Az első legszélesebb körü vizsgálódásokon alapuló ellenmondások közé tartozik az a munka, melyet a természettudományi társulat és akadémia támogatásával irtam és 1880/81-ben magyarul közzétettem.»

Körülbelül azon idő tájt, midőn *Fodor* még imént emlitett vizsgálataival volt elfoglalva, egy új tudomány, a bacteriologia, már megkezdette hóditó körutját.* *Fodor* legott éles szemmel felismerte, mily jelentőséggel birhat a bacteriologia az egészségtanban s ennek értelmében ez új, nagy jövőt igérő segédtudományt művelni, s abba tanitványait is bevezetni igyekezett. Hogy mennyire igaza volt, a midőn a bacteriologiát, mint a modern hygienenek egyik fontos segédeszközét üdvözölte, azt legjobban bizonyitja, hogy csakhamar, főleg Németországban, *Koch* iskolája fényes eredményeinek hatása alatt a bacteriologia sokfelé személyi közösségbe lépett az egészségtannal. A megürült s az újonnan felállitott egészségtani tanszékeket nem *Pettenkofer* tanitványai, hanem a *Koch* iskolájából kikerült bacteriologusok kezdették elfoglalni.

Fodornak különféle bacteriologiai vizsgálatai közül legkiemelkedőbbek s legjelentősebbek azok, melyek a vérnek bacteriumotölő képességére vonatkoznak. *Traube* és *Gscheidlen*** még 1874-ben közzétett kisérleteik folyamán észlelték elsőkül azon jelenséget, hogy a vér a beléje ojtott microbiumoknak fejlődését bizonyos körülmények között meggátolni képes s a jelenségnek magyarázatául azon feltevést állitották föl, hogy a vörös vértestecskéknek

* Igaz ugyan, hogy Pasteurnek az orvosi és a természettudományokban korszakot alkotó microbiologiai felfedezései, a szeszes, a vajsavas, a tejsavas erjedésre, a selyemhernyóknak «pèbrine» és «flacherie» betegségeire, s különösen a generatio spontaneara vonatkozó vizsgálatai s ezen utóbbi kérdésben Pouchettel, Jolyval, Mussettel és másokkal vivott elkeseredett vitái még a mult század ötvenes éveinek végére és hatvanas éveire estek. Azonban mégis csak Pasteurnek s tanitványainak későbbi vizsgálatai, Cohnnak és de Barynak növénytani kutatásai, Klebsnek s leginkább Kochnak módszertani sikerei tették a bacteriologiát igazi közkincscsé, jóformán mindenki — avatottak s avatatlanok — számára hozzáférhetővé.

** Jahresberichte der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur 1874. 179. lap.

ozonozó hatása az, mely mellett a microbiumoknak tenyészésre törekvő tevékenysége elfojtva kénytelen maradni. Ezen feltevés nem állta meg helyét. Magát az észleletet azonban, hogy t. i. a vér bacteriumotölő képességgel bir, *Watson Cheyne*[1] 1879-ben, — bár más alapon indult kisérletek révén, megerősitette. A midőn pedig *Metchnikoff* phagocyta elméletével fellépett, mely bármennyire természetes s világos is egyébként, egymagában még nem kielégitő annak megmagyarázására, hogy a szervezet a fertőzést miként küzdi le, *Fodor*,[2] *Traube* és *Gscheidlen*, illetőleg *Watson Cheyne* kisérleteit módositott alakban megismételte és azt tapasztalta, hogy a házi nyúl ereibe fecskendezett nehány száz millió bacteriumból, rövid idő mulva nem maradt meg a vérben elevenen egy sem, a phagocytákban pedig nem lehetett megtalálni az eltünt milliókat. Ezen észleletek csakhamar több oldalról megerősitést nyertek. Egyben azonban a vér microbicid képességének felismerésével szemben bizonyos aggályok merültek fel. *Wyssokowitsch*[3] az állat vérébe fecskendezett microbiumoknak hamaros eltünését úgy igyekezett megmagyarázni, hogy a bacteriumok a véráramból bizonyos mirigyes szervekben le is ülepedhetnek, s hogy tehát ezeknek a microbiumoknak elpusztulására következtetni nincs még jogunk abból, ha a beoltás után bizonyos idővel kivett vérben kifejlődésre képes alakokat már nem találunk. Ezen ellenvetést *Fodor*[4] későbbi kisérleteivel megdöntötte, a mennyiben kimutatta, hogy a vér a microbiumokat «in vitro» is képes megölni.

Nyilvánvalóvá lett tehát, hogy a bacteriumok teljesen vagy részben eltünhetnek a vérből a nélkül, hogy phagocyták falták volna fel őket, kétség nem fért tehát többé ahhoz, hogy a vérplasma microbiumot ölő képességgel bir, ezen sajátságos jelenségnek okát nem lehetett azonban még megmagyarázni. A mennyire fontos volt — különösen a kórtanra nézve — annak felismerése, hogy az állatnak és az embernek kisebb-nagyobb hajlamossága vagy ellentálló képessége az egyes fertőző betegségek iránt, illetőleg azokkal szemben egyebek között a vér microbicid tulajdonságától is függ, annyira kivánatos volt egyuttal ezen körvonalaiban még homályos biochemiai tételnek részletesebb tisztázása. A bacteriologia művelői nagy mohósággal vetették magukat e sok sikert igérő, szép eredményekkel biztató kérdésnek kutatására. Szinte alig lehet áttekinteni azt a sok vizsgálatot, melyek mind annak kideritését célozzák, hogy a vérben szereplő számos s részben igen bonyolult szerkezetü chemiai tényezők közül melyek jöhetnek számba a vérnek microbicid hatásánál, hogy miként változik a vérnek bacteriumot ölő képessége különböző környezeti hatások s mesterséges beavatkozások nyomán?

Maga *Fodor* több irányban foglalkozott tovább ezen fontos kérdéssel. A hőmérsék hatását illetőleg csakhamar[5] felismerte, hogy a vérnek microbiumot ölő képessége igen hamar elvész, ha a vért csak 20 perczre is 50—60° C. hőmérséken tartjuk, mig ellenben testhőmérséknél a microbicid hatás a legelevenebb. Ugyanezen és folytatólagos vizsgálatai folyamán kimutatva, hogy a vénás vér gyengébb bactericid hatással bir, mint a verőeres vér, ezzel egyben megczáfolta *Christmas*[6] azon nézetét, hogy a vér microbiumot ölő képes-

[1] Transactions of the Pathological Society of London. XXX. köt. (1879.)
[2] Ért. a természettud. köréből 1885. X. füz. Arch. f. Hyg. IV. k. (1886.) 129. l.
[3] Zeitschrift f. Hygienie. I. kötet (1886.) 3. l.
[4] Ért. a természettud. köréből. 1887. IV. füz. D. med. Wschr. XIII. évf. (1887.) 745. l.
[5] Orvosi Hetilap XXXIV. évf. 1890. 133. l.
[6] Annales de l'Institut Pasteur. V. köt. (1891.) 482. l.

ségének egyik oka a vérben foglalt CO_2 lenne. Nem vélek nagyon csalódni, midőn azt állitom, hogy ezen észlelet vezette reá *Fodort* azon fontos ténynek felismerésére, hogy a vérnek microbiumot ölő képességében nagy szerepet játszik annak lugossága. Folytatólagos kisérletei során csakhamar megállapitotta, hogy a kisérlet alá vetett állatokba fecskendezett különféle sók közül a közömbös szénsavas natron és a natriumhydrocarbonat emelték legjobban a vérnek microbicid képességét. Ugyanezen két vegyület kellő mennyiségben alkalmazva a vér lugos kémhatását tetemesen fokozza. Ezen alapon kiindulva *Fodor* lépfenével fertőzött állatokat sok esetben a biztos haláltól megmenteni képes volt az által, hogy vérükbe alkalit — $Na_2 CO_3$ — fecskendezett.

Ez irányu vizsgálatait a lépfenén kivül számos más fertőző betegségre kiterjesztve kimutatta, hogy a fertőző anyag hatása és a vér lugossága között feltünő és szabályszerü összefüggés van, hogy a fertőzéssel párhuzamosan a vér lugossága csökken, hogy viszont a szervezet győzelmét a bacteriumok fölött a vér lugosságának emelkedése jelzi, s hogy párhuzamosan fertőzött állatok közül rendesen az áll legkevésbbé ellent a fertőzésnek, a melynek a vére legkevésbbé lugos. Mindezen eredményekről a világ minden tájáról összesereglett szakférfiak előtt 1894-ben a Budapesten tartott nemzetközi demographiai és egészségügyi congressuson részletesen beszámolt. De még később is, részben egyedül, részben munkatársak közreműködésével végrehajtott tanulmányok alapján vissza-visszatért e tárgyra. S hogy az ő iskolájában ezen kérdésnek kutatása hagyományként tovább él, ezt az Orvosi Hetilapnak legutóbbi számai* is igazolják. Felesleges itt tüzetesen fejtegetnem, mily befolyással birt, más egyebek mellett, a vér microbicid képességének felismerése a gyógyitástan azon fejezetének kifejlesztésére, melyet rövidesen «serumtherapiá»-nak szokás nevezni. *Fodor* maga is jól tudta azt. De hogy azért mennyire nem ragadtatta el magát vérmes remények ápolására, hogy nyugodt biráló gondolkozása mennyire megóvta őt a túlzástól, azt legvilágosabban jellemzik pécsi vándorgyülésünkön «A betegségre való hajlandóságról» czimen tartott előadásának következő szavai: «... kijelentjük, hogy sem a bacteriumokkal s azok termékeivel, sem az immun állatok vérével s testük egyéb alkotó részeivel, avagy chemiai anyagokkal végzett védőoltások és gyógyitó befecskendezések nem képezik a hygiene várakozásainak, törekvéseinek végső czélpontját. A véghetetlen számu védőoltások a különféle betegségek ellen kifárasztanák az emberiséget a fertőzésellenes küzdelemben. Eléggé terhes már csupán a himlő elleni oltás is. Épen igy, ki győzné a fertőzésben megbetegedetteknek vérrel és egyéb befecskendésekkel való gyógyitását? E módszerek az egyesnek, a gazdagnak hasznosak lehetnek, de nem alkalmasak arra, hogy az emberiséget egészében oltalmazzák a fertőzések és járványok ezerszeres alakjai és veszedelmei ellen.

Azért a hygiene törekvésének oda kell irányulni, hogy egyrészt a fertőzőanyag a testen kivül, mielőtt fertőzhetne, megsemmisittessék s igy a fertőzés elhárittassék, másrészt, hogy az emberek mennél számosabban képesekké váljanak a netán testükbe jutott fertőző anyagot legyőzni, a fertőzést kiállani. Az előbbit elérjük a fertőző betegek izolálásával s a fertőtlenitéssel, az utóbbit az emberek ellentálló képességének növelésével, illetőleg hajlamosságuk csökkentésével.» *Fodor József* lelkes és buzgó tanár volt. Ritka ékesszólással megáldva, világos, áttekinthető és meggyőző fogalmazásu előadásokat nyujtott hallgatóinak. Még most is látom magam előtt, a mint nyájas mosolylyal arczán, —

* L. *Rigler G.*: A teljes vér és a vérsavó lugosságának ingadozása különböző ép és kóros viszonyok között. Orvosi Hetilap. XLV. évf. (1901.) 379 l.

az élettani intézet tantermének közös bejáróján áthaladva — meglehetősen kényelmetlen előadói székében helyet foglalt, s hajfürtjeit jellemző kézmozdulattal hátrasimitva, éles, messze csengő hangon előadásába fogott. Azon két félév alatt, melyek folyamán hallgatói közé tartoztam, soha a legkisebb fáradságot sem vettem rajta észre. Előadásait mindig egyforma pontossággal kezdte, egyforma lelkesedéssel beszélt és mutatta be gyors kézzel tanulságos és igénytelen egyszerüségü kisérleteit. Lelkes, a hallgatóság érdeklődését nagy mértékben biztositó előadási modora különösen akkor járt előnynyel, midőn a statisztika száraz számait kellett bemutatnia, vagy a midőn a nyári félévben, a korán beállott nagy meleg mellett, a délutáni előadási óra a tanárnak ép úgy mint a hallgatóságnak türelmét egyaránt próbára tette.

Az a lelkesség, mely belőle a kathedrán kiáradt, meg volt benne a laboratoriumban is és egyáltalán mindenütt, hol szakmájában érintkezési pontokra talált. Különösen jól tudott az ifjusággal bánni. Élénken emlékezem, mennyire jól esett például nekünk, kik a duna-utczai dékáni hivatal hosszas várakozásainak és szertartásos fogadtatásainak még részesei voltunk, — az a közvetlenség és nyájas modor, melylyel *Fodor* elénkbe jött, bármily ügyben fordultunk is hozzá. Ezen egyéni sajátságai lényegesen megkönnyitették ama feladatát, hogy tudományos kutatásaihoz, szakszerü vizsgálódásaihoz munkatársakat tudjon maga köré gyüjteni. Szakember tollára kell biznom annak méltatását, mivel gyarapitotta szakirodalmunkat az a laboratorium, mely mindvégig az élettani intézet épületének eredetileg más czélra szánt helyiségeiben maradt mint vendég, s mely a pótló épitkezések daczára is, a mind szélesebbre nyiló kisérletes buvárkodás igényeit csak szükösen elégithette ki.

Fodor József hivatásának csak részben felelt volna meg, ha beérte volna azzal, hogy kathedrájáról tanitson, hogy laboratoriumát vezesse, buvárkodásainak eredményeit tudományos társulatokban és szaklapokban a nyilvánosság elé vigye, s hogy ezen közlései és az egészségtan haladásáról beszámoló czikkei segitségével az orvosok érdeklődését az egészségtan iránt ébrentartsa és ismereteiket gyarapitsa. Jól tudva, hogy az egészségtudománynak valódi értéke akkor domborodik ki legjobban, ha annak tanai és elvei a gyakorlati életben is érvényesülhetnek, arra törekedett, hogy lehetőleg széles körben sikerüljön az egészségügy iránt fogékonyságot és érdeklődést felkeltenie. Figyelmével első sorban az ismeretterjesztő társulatok felé fordult. A Kir. Magyar Természettudományi Társulatban, melynek éveken keresztül első titkára volt, a népszerü sorozatos előadásokat szervezte, előadók s hallgatóság toborzásában fáradhatatlanul buzgólkodva. A midőn pedig örömmel tapasztalta, hogy hazai közönségünk a természettudományok iránt mind növekvő érdeklődést tanusit, elérkezettnek látta az időt arra, hogy az egészségtan népszerüsitése is egyesületi alapon szerveztessék. Eszméjét pártoló barátainak és lelkes tanitványainak segitségével megalkotta az Országos Közegészségi Egyesületet, melynek főtitkára, majd később elnöke volt, s melynek felvirágzása és szép sikerei nagyrészt az ő szivós kitartásának és buzgóságának köszönhetők.

Vándorgyüléseinken 1888 óta ismételten részt vett, s központi választmányunknak a pécsi vándorgyüléstől kezdve volt tagja. Ezen ép úgy, mint a tátrafüredi vándorgyülésen, az egyik alelnök tisztét viselte. Tátrafüreden «A nők az egészségügyben», Pécsett pedig «A betegségre való hajlandóságról» czimmel tartott előadást a megnyitó nagygyülésen. A szabadkai vándorgyülésen, mint a közegészségügyi szakosztálynak elnöke, ennek, valamint a

szabadkai városi közegészségi intézmények megvizsgálására kiküldött nagybizottságnak tárgyalásait vezette.

Az egyesületekben, congressusokon, tanácskozmányokon, közigazgatási hatóságok és testületek ülésein kifejtett tevékenysége mellett *Fodor* még különös gondot fordított arra, hogy az egészségügy az iskolában is az őt megillető szóhoz juthasson. Jól tudta ő azt, hogy a mit a családi nevelés, az egészségügy tanai iránti érzék felébresztését és ápolását illetőleg nálunk még sokfelé elmulaszt, azt káros hátramaradás veszélye nélkül az iskolában szintén elmulasztani nem lehet. A közoktatás minden vonalán szükség van arra, hogy a serdülő ifjuság — leendő anyák és leendő apák egyaránt — a modern egészségügy elveinek megfelelően neveltessék, s bizonyos egészségtani ismeretekre tehessen szert. Ezen szemponttól vezéreltetve kivitte, hogy joghallgatók, műegyetemi hallgatók és gyógyszerész-növendékek számára nekik megfelelő egészségtani előadások tartassanak.

Ugyancsak e czél érdekében s egyuttal az iskolák és a tanuló ifjuság egészségügyi viszonyainak jobb ellenőrizhetése szempontjából közoktatásügyünk vezető férfiait az iskolaorvosi intézmény és az egészségtan-tanári tanfolyam szervezésére nyerte meg.

Ezen nagy arányu tevékenységnek osztatlan elismerése úgy hazánk, mint a külföld részéről nem maradt el. De azért viszont *Fodor* épúgy, mint sok más, a ki eszmékért és eszményekért harczol, nem maradt megkimélve attól, hogy elért sikerei fölött érzett öröme, hiven teljesitett kötelességének megnyugtató öntudata mellé némi keserüség ne vegyüljön. Sorscsapásokon kivül, melyek őt családi körében sujtották, különösen hatott reá az, hogy sok téren, a hol a kezdeményezés, melyben neki több-kevesebb része volt, eleintén sokat igérő fejlődést inditott meg, észrevehető pangás, ne mondjam, visszaesés kezdett mutatkozni. Érezte ő, a mint érezzük mindannyian, kiknek feladatunk és hivatásunk közművelődési viszonyainknak előbbrevitelén és elsekélyesedéstől megóvásán közremunkálni, hogy a közszellem, a tudományos fejlődés feltételeinek nem kedvező alakulást vesz. Az a nagy, szinte lázas érdeklődés, mely nálunk, különösen a mult század hetvenes éveiben, minden tudományos mozgalom iránt mutatkozott, egyre tartózkodóbb jelleget kezd nyerni. Ha mindehhez még hozzáveszszük, hogy *Fodor* különleges szakmunkásságának feltételei sem alakultak olyképen, hogy az egészséges közjólét érdekében szeretettel ápolt terveit sem látta oly mértékben megvalósulni, a hogy azt izzó becsvágya és hazaszeretete kivánta, — úgy megérthetjük, hogy életének utolsó éveiben időnként bizonyos elcsüggedés jelentkezett nála.

Lelki erejének nagysága, melyről halálthozó, sulyos betegsége folyamán is számtalanszor példát nyujtott, visszatartotta őt attól, hogy örökös panaszokkal vegye körül magát. De úgy baráti körben folytatott társalgása közben, mint nyilvános felszólalásainál, az elégedetlenség tövise ki-kicsillant.* Ez a

* Kicsillant ez pl. a szabadkai vándorgyülésen *Frank Ödön* tagtársunknak «Alföldi városok közegészségügye» czimü előadására tett megjegyzéseinek, illetőleg hozzászólásának következő szavaiból is:

«Az orvosi rend még mindig nem jutott teljes tudatára annak, hogy nem csupán orvoslás a feladata, hanem egyszersmind a népesség egészségének oltalmazása, nevezetesen a közegészségügy vezetése és fejlesztése. A feladatokat, az életpályákat, melyeket a közegészségügy az orvos elé tűz, az orvosi rendnek megnyit, nem veszik figyelembe. Mindenki az orvosi gyakorlat terére tódul s elhanyagolja a közegészségügy nyujtotta munkakört s életpályát.

Pedig a közegészség fejlődése megköveteli, hogy az orvosi rend felismerje benne

kedélyi mozzanat nyilván hozzájárult szervezete ellentálló képességének megcsökkentéséhez, melyet a sokféle oldalról feltoluló kötelességeknek pontos teljesitésével járó kitartó munkásság már amugy is nem csekély mértékben vett igénybe. A sors véletlen találkozásából *Fodor* csak nehány héttel élte túl *Pettenkofert*. Még meg volt engedve neki, hogy agg mesterét hálás érzéssel telt, meleg hangu megemlékezésben elbucsuztassa; ez után a nyilvánosság számára nem vett már többé tollat a kezébe.

*Fodor József*ben nemcsak elismert tekintélyü szaktudóst, nemcsak kiváló tanférfiut, de egyuttal lelkes magyar embert vesztettünk el. Bánatunkat a fölött, hogy oly korban kellett sorainkból kidőlnie, a midőn a hosszas tapasztalás által megszürt elveit és eszméit még nagy eredménynyel gyümölcsöztethette volna, — gyászunkat csakis az a tudat enyhiti, hogy tanitása tovább él, s hogy nevét a szakirodalom és honi művelődésünknek történelme a jövő nemzedékek számára is megőrzi. Emlékét oly módon tiszteljük meg legjobban, ha összes erőnket, az ő elveinek és törekvéseinek megfelelően, soha nem lankadó serénységgel a hazai közművelődés és közjólét előmozditása javára forditjuk!

4.

A MALÁRIA ÉS A SZUNYOGOK.

Dr. Horváth Géza nemzeti muzeumi osztály-igazgatótól.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyüléseinek intézménye, ez az immár több mint egy fél század óta hasznosan működő kulturális szervezet, a leghivebben jelképezi azt a szoros kapcsolatot, mely egyfelől az orvostudományok, másfelől a természettudományok között már a legrégibb idők óta fennáll. Ezt a kapcsolatot a modern tudomány haladása napról-napra még inkább fejleszti és megerősiti.

Ha valaha, úgy napjainkban legigazabban elmondhatjuk, hogy az orvosi tudomány nem egyéb, mint alkalmazott természettudomány, és hogy minden tudományosan képzett orvos egyszersmind szakavatott természettudós.

Önkéntelenül elém tolulnak ezek az alapigazságok a jelen alkalommal, midőn vándorgyüléseink központi választmányának megtisztelő megbizásából dr. *Kovács József* emlékét egy előadás tartásával kell megújitanom. Dr. *Kovács József* érdemeit az orvosi tudományok terén nálamnál sokkal avatottabbak méltatták már; azokra itt ki nem terjeszkedem. Itt csak azt akarom kiemelni, hogy *Kovács József* kitünő mértékben egyesitette magában az orvost és a természettudóst, és hogy orvosi működésében is mindig a természettudós exact kritikai módszerével jart el.

Ezt a módszert kell követni minden tudományosan képzett orvosnak, ha csak nem akar az egyszerü mesterember szinvonalán maradni.

feladatait, s azokat felkarolja, betöltse, s egyszersmind, ha ezt teszi, a közegészségügy meg is jutalmazza munkásságát.

. . . . másrészt a társadalomnak is fel kell ismernie, hogy az orvosnak nemcsak az a munkája becses és jutalmazásra érdemes, a mely abban áll, hogy a bajban, betegségben megszorulton igyekszik segiteni; hanem az is — és nyilván még becsesebb az emberiségre nézve — a mely elháritani törekszik a bajt, betegséget, javitani, tökéletesiteni igyekszik az emberi nemet.»

Az orvosoknak amaz osztályához tartozott *Kovács*, kik ép azért nem válhatnak sohasem közönséges mesteremberekké hivatásuk terén, mert soha sem csak a betegséget, soha sem csak a beteg egyént, hanem mindig betegségben és betegben a természeti törvényeknek egy-egy megnyilatkozását látják.

Kovács kemény, erős jellemének minden gyengédsége akkor mutatkozott, ha a természettel, a folyton termelő, gyümölcsöző természettel foglalkozhatott. Még vallásos érzései is a természet contemplatiójából fakadtak és nem egyszer mondotta, hogy soha a templom orgonája kedélyére nem hatott úgy, mintha vasárnaponként falusi birtokának méhese mellett üldögélve, méheinek zsongását hallgatta. Valóságos gyengédséggel ültette, ápolta kertjének csemetéit, és ha sárga baraczkfájának gyorsan sárguló levelein észrevette a zavart nedvkeringést, oly gondossággal hasitotta meg kérgét, mintha a gutaütéses embernél szükséges érvágást, vagy a fuladozó gyermeknél életmentő gégemetszést végezte volna. Tanári és orvosi hivatásának gyakorlása közben a tágabb tekintetre, az élesebb megfigyelésre a természettudományok egyéb ágaiból vett ismeretei, összehasonlitásai képesitették; és ha néha az állat- és növényvilágból vett analogiái triviálisaknak tetszettek is az érzelgős emberek előtt, azok mindig a legtalálóbb, legigazibb magyarázattal szolgáltak a fenforgó kérdésre. Soha sem esett ez a nagy orvos abba a hibába, hogy a tudományt a természeti törvények urának tartotta volna; saját tudományának haladásában is mindvégig csak a természeti törvények minél értelmesebb, minél józanabb és minél egyszerübb alkalmazását látta.

Nem is lehet az másként, ha meggondoljuk, hogy az orvosi tudományoknak mai napság alig van már oly ága, mely a természettudományoknak egy vagy több ágával, a physikával, a chemiával vagy a természetrajz valamelyik részével: az állat-, növény- vagy ásványtannal a legszorosabb kapcsolatban nem állana.

Vegyük csak például az állattant. Mily számos kérdés van az ember boncztanában, élettanában és kórtanában, melyet csak alapos zoologiai ismeretek segélyével érthetünk meg. Sőt még a betegségek ætiologiájára és therapiájára nézve is nem egyszer a zoologia adja az orvos kezébe a világitó szövétneket.

Egy ilyen kérdés, melynek megoldása alapos zoologiai kutatások nélkül lehetetlen lett volna, újabban a *malária-kérdés*.

A malária, a mocsaras vidékeknek ez az állandó csapása, mely a vizek szabályozása előtt hazánkban is annyira uralkodott, már az ó-kortól fogva foglalkoztatta az orvosokat. A legfontosabb vivmány volt eddig vele szemben a chinin felfedezése, melylyel az egyes eseteket sikeresen gyógyitani lehetett; mig viszont a mocsarak lecsapolásával és kiszáritásával a váltóláz járványszerü fellépését sikerült csökkenteni.

Mind a két módszer, t. i. a chinin alkalmazása és a mocsarak kiszáritása azonban csak puszta empirián alapult. Nem tudtuk, hogy *miért* használ a chinin a váltóláz ellen? és hogy *miért* csökkennek a váltóláz esetei a mocsarak eltünésével?

E kérdésekre csak attól várhattunk kielégitő feleletet, ha sikerül a váltóláz tulajdonképeni okait természettudományi pontossággal kideriteni.

A váltóláz okáról még a mult század második felében is csak elméleteink voltak. Az egyik elmélet szerint a váltólázat a mocsaras, szennyezett talaj levegője, illetőleg a benne levő rothadási termékek okozzák, ha az emberi szervezetbe kerülnek. Egy másik elmélet szerint a váltólázat a levegő hőmér-

sékletének hirtelen ingadozásai, tehát a meghülés idézik elő. Igen elterjedt az a nézet is, kivált hazánkban, hogy a váltóláz éretlen, nyers gyümölcs élvezetétől származik.

Csak 1880-ban sikerült végre egy franczia buvárnak a váltóláz igazi okát felfedezni és kimutatni, hogy a maláriát a vérben élősködő alsórendü parányi szervezetek idézik elő.

A váltóláz parasitás eredetét, melyet már egyes régibb irók is gyanitottak, legelőször *Salisbury* amerikai orvos mondta ki 1886-ban egész határozottan. De ő a maláriát okozó parasitát tévesen bizonyos algákban, Palmellákban vélte felismerni, melyek mocsaras talajban találhatók. 1879-ben *Klebs* és *Tommasi-Crudeli* a váltóláz előidézését bizonyos bakteriumoknak *(Bacillus malariae)* tulajdonitották. De utóbb kiderült, hogy ezek a bakteriumok ép oly kevéssé okai a váltóláznak, mint a *Salisbury*-féle Palmellák.

A további kutatások iránya azonban ezzel meg volt adva s a kérdés végleges megoldására nem sokáig kellett várni. A franczia *Lavéran* már 1880-ban megállapitotta, hogy a malária igazi okozói nem algák, sem bakteriumok, hanem parányi véglények, protozoák, melyek a maláriás ember vörös vérsejtjeiben élnek és szaporodnak.

Lavéran eme fontos felfedezését azóta már számos más buvár is megerősitette, úgy hogy most semmi kétség sem férhet többé hozzá. Tüzetesebben ismerjük most már ama parányi vérparasiták természetrajzát, morphologiáját, szaporodási viszonyait, valamint azt is, hogy hogyan okozzák a maláriát és hogyan kerülnek az emberi szervezetbe.

Lavéran s vele a buvárok egy része azt hitte, hogy a váltóláz különféle typusait mind csak egyféle, ámbár polymorph, véglény okozza. Az újabb kutatások azonban azt bizonyitják, hogy a különböző typusu váltólázakat egymással igen közeli rokonságban álló, de tényleg különbözö Plasmodium-fajok idézik elő.

Más-más Plasmodium-faj okozza tehát a harmadnapos és a negyednapos váltólázat, meg a tropikus váltólázakat (febris perniciosa, vagy mint az olaszok nevezik, æstivoautumnalis). A harmadnapos váltóláz a *Plasmodium vivax*-, a negyednapos váltóláz a *Plasm. malariae*-, a tropikus váltóláz pedig a *Plasmodium praecox*-tól származik. Ezt a három Plasmodium-fajt egymástól morphologiailag is jól meg lehet különböztetni, úgy hogy még diagnostikus czélokra is szolgálhatnak, a mennyiben már mikroskopikus vérvizsgálat utján is, a nélkül, hogy a beteg lázrohamainak időközeit ismernők, képesek vagyunk a váltóláz typusát megállapitani. Ez bizonyos esetekben, nevezetesen az egyszerű harmadnapos és a tropikus váltóláz megkülönböztetésére gyakorlati fontossággal is birhat.*

Forduljunk most ahhoz a kérdéshez: Hogyan viselkednek ezek a plasmodiumok az emberi szervezetben? és hogyan okozzák a malária-betegséget?

A plasmodiumok az ember vérkeringésébe jutván, behatolnak a vörös vérsejtekbe, magukba veszik és felemésztik ezeknek fontos festő anyagát, a hæmoglobint; aztán bizonyos nagyságot elérve, osztódni kezdenek és végre a vérsejtben több (5—20) darabra oszlanak. Ezek az osztódási termékek elpusztitván a vérsejtet, a vér áramába jutnak és valamint elődeik, úgy ők is befurakodnak

* A lázokozó Plasmodium-fajoknak tüzetesebb ismeretéből kiderült, hogy a mindennapos váltóláz nem önálló láztypus, hanem vagy a harmadnapos váltóláz kettőzött alakja (tertiana duplex), vagy a negyednapos váltóláz megháromszorozott alakja (quartana triplex).

az egészséges vérsejtekbe, hogy azokban hasonló módon tovább fejlődjenek. Igy megy ez aztán tovább nemzedékről nemzedékre. Csekélyebb mennyiségü plasmodium természetesen nem okoz még semmi külsőleg is észlelhető symptomát, t. i. lázt. Ez csak akkor következik be, ha számuk tetemesen megnövekedett. Azt tartják, hogy egy felnőtt embernél ehhez legalább 250 millió ilyen vérparasitára van szükség. E miatt az első lázroham a fertőzés után nem rögtön, hanem rendesen csak 1—2 hét mulva, néha még később szokott beköszönteni.

A plasmodiumok az ember vérében, mint emlitém, egyszerü osztódás utján szaporodnak. A lázroham akkor szokott bekövetkezni, a mikor ez az osztódási folyamat épen befejeződött. Minthogy pedig az egyes plasmodiumfajok ebbeli fejlettségüket, illetőleg osztódási képességüket bizonyos meghatározott idő alatt érik el, a lázrohamok is meghatározott szabályos időközökben szoktak egymás után következni. Igy a *Plasmodium vivax* 48 óra alatt éri el osztódási képességét s e miatt az általa okozott láz harmadnapos typust mutat. A *Plasmodium malariae*, a melynek fejlődési folyamata 72 óráig tart, negyednapos lázrohamokkal árulja el jelenlétét. A tropikus váltóláz okozójának, a *Plasmodium praecox*-nak fejlődési ideje 24—48 óra között ingadozik, s ebből magyarázható, hogy ámbár ennek a váltóláznak is harmadnapos typusa van, de a beteg a két lázroham közé eső napokon sem szokott oly egészen lázmentes lenni, mint az egyszerü harmadnapos váltóláznál.*

Nemcsak elméleti, hanem egyszersmind kiváló gyakorlati fontossággal bir az a kérdés, hogy vajjon mi módon jutnak a malária-plasmodiumok az ember szervezetébe?

Erre nézve a vélemények, kivált eleinte, meglehetősen elágazók voltak. A buvárok egy része azt hitte, hogy a plasmodiumok a váltólázas vidék levegőjében lebegnek és belehelés utján kerülnek a szervezetbe. Mások véleménye szerint a maláriás vidékek vize van e plasmodiumokkal fertőzve s az ilyen fertőzött viz élvezete idézi elő a betegséget. Voltak, a kik a váltólázas vidékekről származó és nyersen fogyasztott élelmi szereket (gyümölcsöt, salátát stb.) tartották a malária-plasmodiumok terjesztőinek.

Mindezek az állitások azonban előbb-utóbb vagy csak puszta feltevéseknek, vagy csak téves megfigyelésekből és hiányos kisérletekből levont következtetéseknek bizonyul tak. Most már egész biztosan tudjuk, hogy a malária-fertőzést egyedül és kizárólag csak bizonyos szunyogok terjesztik és közvetitik.

A vérszivó rovarokról, nevezetesen a legyekről és szunyogokról, már régóta azt tartották, hogy bizonyos fertőző betegségek (például a lépfene, sárgaláz stb.) terjesztői lehetnek. A mi az emberi maláriát illeti, *Nott* amerikai orvos 1848-ban a sárgalázról értekezvén, az ú. n. moskito-malária-theoriát, mint eléggé ismeretest, emlitette fel. *King* new-yorki orvos 1883-ban azonban már egyenesen és határozottan reá mutatott a szunyogokra, mint a malária terjesztőire.

Az első kisérletek ebben az irányban meddők maradtak s a szunyogok bűnrészességét nem sikerült bebizonyitani; mig végre *Ross* angol katonaorvos Kelet-Indiában 1897-ben reá jött, hogy nem minden szunyog terjesztheti a

* A mindennapos váltóláz, mint emlitém, nem egyéb, mint a harmadnapos láztypus megkettőzése, vagy a negyednapos typus megháromszorozódása. Ennél tehát a lázokozó vérparasiták két, illetőleg három külön nemzedéksorozatának együttes jelenlétét kell feltételeznünk.

maláriát, hanem csak bizonyos szunyog-fajok, azok t. i., a melyeket az állattani systematika az *Anopheles*-nembe soroz. Ugyanerre a felfedezésre jutott 1898-ban *Grassi* Olaszországban s az azóta megejtett számos kisérlet, megfigyelés és kutatás alapján most már meglehetős tisztán és világosan áll előttünk a malária terjedésének s ebben az Anophelesek szerepének kérdése.

Mindnyájan tudjuk, hogy a szunyogok vérszivó rovarok, melyek melegvérü állatok vérével táplálkoznak. Azt is tudjuk, hogy csak a nőstény szunyogok ilyen vérszopók, mig a himek egészen ártatlanok és legfeljebb csak a virágok nektárjával táplálkoznak. Ha tehát egy nőstény-szunyog valamely maláriás ember vérével megszijja magát, világos, hogy a vérrel együtt bizonyos számu plasmodium is belekerül a gyomrába. A dolog lényege azon fordul meg, hogy mi sors éri ott a szunyog gyomrában e plasmodiumokat. — A legtöbb szunyog, tehát a közönséges szunyog *(Culex pipiens)* gyomrában is a plasmodiumok elpusztulnak, megemésztetnek, ép úgy, mint a többi vérszivó rovar, a bolha, a házi poloska stb. gyomrában. Nem igy történik ez azonban az Anophelesek gyomrában; ebben nem pusztulnak el mind, hanem részben tovább fejlődnek, és bekerülnek a szunyog nyálmirigyeibe, a honnan aztán, ha az illető szunyog ismét megcsip valakit, a csipés alkalmával a szurási sebbe behatoló nyálával egy más ember vérébe jutnak.

Az Anophelesek közvetitő szerepe e szerint abból áll, hogy először ők maguk fertőződnek plasmodiumokkal, s aztán viszont egy más embert fertőznek velök.

Mielőtt e tárgy fejtegetésében tovább mennék, legyen szabad előbb még az Anopheleseket pár szóval bemutatnom. Ezek első látásra igen hasonlitanak a mi közönséges szunyogjainkhoz, a Culexekhez, s ezektől abban különböznek, hogy szárnyaik többnyire pettyesek, és hogy szivásközben nem vizszintesen, hanem majdnem függélyesen tótágast állva nyugszanak. De ezek nem egészen biztos bélyegek a felismerésre, mert néha az ártatlan Culex-fajoknál is előfordulnak. A legbiztosabb és leglényegesebb ismertető jel az, hogy mig a Culex-fajok nőstényeinél a tapogatók igen rövidek, jóval rövidebbek, mint a szipóka, addig az Anopheles-fajoknál a tapogatók akkora hosszuak, mint a szipóka. A további külömbség az, hogy a test felső lapja a Culex-fajoknál parányi pikkelyekkel, az Anopheleseknél pedig finom sörtékkel van boritva.

Hazánkban a hét európai *Anopheles*-faj közül eddig három ismeretes, ú. m. *Anopheles maculipennis Meig., bifurcatus* L. és *nigripes Staeg.* A legelterjedtebb úgy nálunk, mint Olaszországban az *Anopheles maculipennis*,* a melynek e miatt a malária terjesztésében legnagyobb szerepe van.

A tropikus tájakon nyilván más *Anopheles*-fajok (vagy rokonaik?) végezik a malária-terjesztő szerepet.

Az Anophelesek, mint emlitém, nemcsak egyszerü terjesztői, egyszerü szállitói a váltóláz parasitáinak, hanem egyszersmind tenyésztői, és mint ilyeneknek igen fontos hivatásuk van a plasmodiumok fejlődési cziklusában.

Hogy ezt megérthessük, vissza kell térnünk a maláriás ember vérében tanyázó plasmodiumokhoz.

Ezek a plasmodiumok — mint már kifejtettem — az ember vérében egyszerü osztódás utján szaporodnak. Ez az osztódás szabályos időközök-

* Ez a faj az újabb malária-irodalomban többnyire *Anopheles claviger Fabr.* név alatt van emlitve, de tévesen.

ben, minden megakadás nélkül tovább folytatódnék, ha nem találna előbb-utóbb gátat a plasmodiumok szaporodási képességének kimerülésében. Az egyszerü osztódás folyamata ugyanis nem tarthat nemzedékeken keresztül a végtelenségig, hanem előbb-utóbb bekövetkezik az az időszak, a melyben az osztódás meglassul, renyhévé válik és végre egészen megszünik. Ilyen esetben tehát a plasmodiumok nemzedékeinek magva szakad s a parasiták kihalnak.*

Ezt a természet akként akadályozza meg, hogy az egyszerü osztódás utján szaporodó nemzedékek során oly plasmodium-alakok lépnek fel, melyek csak az Anophelesek testében fejlődhetnek tovább, s melyek a hanyatlásnak induló nemzedéksorozatokat új életerővel töltik el és mintegy megifjitják.

A váltólázas ember vérében ugyanis már nehány lázroham után a plasmodiumoknak olyan osztódási termékei is mutatkoznak, melyek nem fejlődnek tovább, nem osztódnak, hanem változatlanok maradnak. Ezeket a plasmodium-alakokat eleinte meddő, terméketlen egyéneknek tartották; csak 1897-ben fedezte fel *Mac Callum*, hogy milyen fontos rendeltetésük van a plasmodiumok fejlődési cziklusában. Rendeltetésük ugyanis abból áll, hogy egy más állat, t. i. az Anophelesek szervezetébe jutva, ott külön ivaru egyénekké, mondjuk himek- és nőstényekké fejlődjenek s az illető plasmodium-faj fenmaradását mintegy ivaros szaporodás utján biztositsák.

Ha egy Anopheles-nőstény maláriás ember vérével tele szivja magát, gyomra a vért megemészti; megemésztődnek tehát a vérsejtek s a plasmodiumok is, kivéve ez utóbbiaknak azt a csoportját, mely az ember vérében már nem birt tovább fejlődni. Ezek az Anopheles gyomrában sértetlenek maradnak s alig $^1/_2$—1 óra mulva fejlődésnek indulnak.

Egy részük, mely a nőstény-ivarnak tekinthető, gömbalakuvá válik; másik részük, mely a him-ivarnak felel meg, 4—7 darabra oszlik. Mindegyik darab élénken eviczkél az Anopheles gyomrában, a mig csak egy gömbalaku nősténynre nem akad s abba be nem furakodik. Az ekként megtermékenyitett plasmodium aztán nemsokára befurakodik az Anopheles bélcsatornájának falába s' ott betokozódik. A betokozódott állat folytonosan növekedik, belsejében pedig roppant nagy mennyiségü, közel 10,000 parányi, sarló-alaku testecske, ú. n. sporozoita fejlődik, úgy hogy azt végre mint valami tömlőt egészen kitölti. Majd kireped a tömlő s a sporozoiták a bélcsatornába ömlenek, a honnan a nyirokedények utján a szunyog nyálmirigyeibe jutnak.

Itt a szunyog nyálmirigyeinek vezetékeiben várják aztán azt az időpontot, a mikor a szunyog egy embert megcsip s őket nyálával együtt ennek vérébe beoltja. Az ember vérébe jutva, gyorsan befurakodnak a vörös vérsejtekbe és egyszerü osztódás utján szaporodó plasmodiumokká, illetőleg a malária-megbetegedés okozóivá válnak.

A malária-plasmodiumok fejlődésében tehát ugyanazt a két-alakuságot találjuk, mint sok bélféreg, nevezetesen a galandférgek fejlődésében. Ugyanis a parasita fejlődésének teljes cziklusát két különböző gazdaállatban végezi.

Ahhoz, hogy a plasmodiumok az Anophelesekben tovább fejlődjenek, a levegőnek mindig bizonyos magasabb hőmérséklete szükséges. A hőmérsékletnek ehhez képest legalább 18—20° C.-nak kell lenni. Ezzel összevág az a tapasztalat is, hogy északi tájakon egyáltalában nem uralkodik váltóláz,

* Igy van ez tényleg azokban az esetekben, a midőn a váltóláz hosszabb vagy rövidebb idő mulva, minden gyógykezelés nélkül, önmagától megszünik.

sőt hogy a mi tájainkon is csak a melegebb évszakban szoktak új megbetegedések előfordulni; mert bebizonyult, hogy valamennyi oly váltóláz, mely a hidegebb évszakban lép fel, nem új fertőzés, hanem mindig csak recidiva eredménye.

Az Anophelesek tehát tavaszszal és őszszel hiába fertőződnek malária-plasmodiumokkal, melyeket maláriás emberek vérével esetleg magukba szivtak. A plasmodiumok megfelelő alakjai ilyenkor nem fejlődnek bennük tovább s e miatt ilyenkor az Anophelesek szurásai sem válhatnak veszedelmesekké.

A fennebb előadattokban most már tisztán áll előttünk a váltóláz, a malária ætiologiája, annak keletkezése, lefolyása és terjedése. És mindezt első sorban a természettudományi, nevezetesen az állattani kutatásoknak köszönhetjük.

De vajjon nem merithet-e hasznot ezekből a gyakorlat is? Vajjon nem nyujtanak-e ezek a vizsgálatok némi utbaigazitásokat a váltóláz gyógykezelésére s a malária-járványok leküzdésére és megakadályozására is?

A válasz erre csak igenlő lehet.

A váltóláz ellen már az előtt is több oly védekezésmód és óvintézkedés volt alkalmazásban, a melyeknek helyességére a gyakorlati tapasztalat, az empiria tanitott. De csak most, miután a malária igazi okozóit és terjesztőit ismerjük, fogunk e betegség ellen valóban nemcsak czéltudatosan, hanem czélirányosabban is eljárni.

Nyilvánvaló dolog, hogy a foganatositandó óvintézkedéseknek három főirányban kell mozogniok. Arra kell ugyanis törekednünk:

1. Hogy a malária-plasmodiumokat az ember vérében elpusztitsuk.
2. Hogy a malária-plasmodiumokat az Anophelesekben elpusztitsuk.
3. Hogy az Anopheleseket a malária-plasmodiumok terjesztésében megakadályozzuk.

A mi az első pontot illeti, a malária-plasmodiumok elpusztitására az ember vérében a legbiztosabb szer a chinin, a melyről már *Lavéran* kisérletileg kimutatta, hogy a plasmodiumokat tényleg megöli. A chinin alkalmazásának azonban nem csupán csak az a czélja, hogy a gyógykezelt beteget vérparasitáitól megszabaditsuk, hanem egyszersmind az is, hogy ez által a fertőzés továbbterjedését más egyénekre megakadályozzuk. A váltólázas beteg a vérében élősködő plasmodiumok miatt a malária-fertőzés állandó forrását képezi, a melyből az Anophelesek mindig bőven merithetnek s a betegséget más emberekbe beolthatják.

Ha sikerülne valamely vidéken valamennyi maláriás embert még a melegebb évszak beköszöntése előtt kellő chinin-kezeléssel teljesen kigyógyitani, illetőleg vérét a malária-plasmodiumoktól teljesen megtisztitani, akkor azon a vidéken a malária gyökeresen kiirtatnék. Ujabb megbetegedések egyáltalán nem fordulhatnának elő, mert az ember vérét szivó Anophelesek nem találhatnának sehol fertőző-anyagot a továbbterjesztésre.

Ezt a tételt *Koch* a mult évben a Brioni-szigeteken egy nagyobbszabásu kisérlettel igyekezett bebizonyitani. A Brioni-szigetek Isztria nyugati partjai mellett fekszenek és összesen csak mintegy 1200 holdnyi kiterjedésüek. Lakosaiknak száma csak 300, de ezek igen sokat szenvednek a maláriától. *Koch* kisérletének első része abból állott, hogy valamennyi szigetlakó vérét megvizsgálták, a kisérlet második része pedig abból, hogy mindazokat az egyéneket, a kiknek vérében malária-plasmodiumokat találtak, még 1900 elején, jóval a melegebb időjárás beköszöntése előtt, megfelelő chinin-kezelésben

részesitették. A kisérlet csakugyan fényesen sikerült, mert a mint *Koch* a napi lapok szerint egy legutóbb Eastbourneban tartott angol orvosi kongressuson bejelentette, a Brioni-szigeteken 1900-ban már egyetlen egy malária-eset sem fordult elő.

A malária ellen teendő óvóintézkedések második csoportja arra irányul, hogy az Anophelesekben fejlődő malária-plasmodiumok megsemmisittessenek. E czélból elsősorban természetesen magukat a fertőzött szunyogokat kellene elpusztitanunk. De ez a gyakorlati életben alig, vagy csak igen korlátolt mértékben lehetséges. Az Anophelesek fejlődési viszonyainak ismerete mellett azonban mégis módunkban van ezeket a veszélyes szunyogokat aránylag könnyü szerrel, de mégis sikeresen irtani.

Az Anophelesek ugyanis, ép úgy mint a többi szunyogok, álló vizekben fejlődnek. A nőstény-szunyog tavaszszal mocsarak, pocsolyák és viztartók vizébe tojja le petéit s a petékből kikelő szunyog-álczák ezeknek vizében élnek és fejlődnek ki szárnyas rovarokká. A mocsarak lecsapolása, a pocsolyák kiszáritása s a viztartók poshadó vizének eltávolitása tehát mind oly eszközök, a melyekkel a szunyogok szaporodási helyeit megsemmisitjük, s egyszersmind a netalán már ott levő szunyog-álczákat is elpusztitjuk. Ezt tudva, könnyen megfejthetjük, hogy miért volt eddig is oly jótékony befolyással a malária-járványok csökkentésére és megszüntetésére az állóvizek lecsapolása, a mocsarak kiszáritása.

A hol a mocsarakat és pocsolyákat eltüntetni egy vagy más ok miatt nem lehet, ott a bennük fejlődő szunyogpeték, álczák és bábok kiirtására kell törekednünk. A legalkalmasabb és aránylag legolcsóbb szernek bizonyult erre a czélra a petroleum, melyet egyszerüen a vizre öntenek. A petroleum vékony hártya gyanánt terjed szét a viz felületén. Ha ez a hártya mindenütt egyenletesen elboritja a vizet, a benne található szunyogpeték, álczák és bábok néhány óra alatt mind elpusztulnak. Sőt még a nőstény szunyogok sem tojják le petéiket oly vizbe, a melynek felületét petroleum-réteg boritja.

Az óvóintézkedéseknek harmadik csoportja végre oly prophylaktikus eljárásokból áll, a melyekkel a malária-plasmodiumokkal fertőzött szunyogokat a malária terjesztésében megakadályozni törekedünk, vagyis a melyekkel a fertőzött szunyogokat az emberhez hozzáférni nem engedjük. A fertőzés kikerülésének legegyszerübb módja természetesen az, hogy az ember a maláriás vidéket elkerüli, vagy ideje korán még a melegebb évszak előtt elhagyja. De maláriás helyeken is megmaradhat minden baj nélkül, ha az Anophelesek szurásától gondosan óvakodik. A tapasztalás azt mutatta, hogy az Anophelesek leginkább éjjel álmában támadják meg az embert. Azért maláriás helyeken nem szabad a szabadban aludni; de a ki mégis kénytelen vele, az gondosan takarja el fátyollal arczát, kezeit és más fedetlen testrészeit. A lakások ablakaira és ajtóira sürű szunyoghálót kell alkalmazni s a véletlenül mégis betolakodott szunyogokat elpusztitani vagy megfelelő módon (füstölésekkel stb.) kiüzni.

Az imént előadott óvóintézkedések három csoportjának értékére nézve az eddigi buvárok véleménye némileg elágazik. Vannak, a kik a fősulyt a maláriás betegek kötelező chinin-kezelésére fektetik; mások a mocsarak és pocsolyák kiszáritásától várják a legtöbbet, mig némelyek az utóbb emlitett prophylaktikus intézkedések gondos végrehajtását is elegendőnek tartják.

Az én véleményem szerint itt is a középen van az igazság. Tekintettel arra, hogy a nagy praxisban sem az összes maláriás egyéneket számba

venni és hivatalból gyógykezelni, sem valamennyi mocsarat és pocsolyát egy szálig eltüntetni, sem minden szunyogcsipést feltétlenül kikerülni lehetetlen, a közegészségügy jól felfogott érdekei azt parancsolják, hogy valamennyi czélirányos óvintézkedést a maga helyén és kellő módon alkalmazásba vegyük.

Ezekben volt szerencsém, t. vándorgyülés, a malária-ügy jelen állását főbb vonásaiban bemutatni. Mint méltóztattak látni, a malária-kérdés most már úgyszólván teljesen tisztázva van. Vannak ugyan még egyes apróbb, lényegtelen részletek, melyek még felderitésre várnak, de ez már csak rövid idő kérdése. A kutatások e téren mindenfelé folynak. Örömmel jelezhetem, hogy e kutatásokban most már a magyarság is kiveszi részét, mert hazánkban a M. Nemz. Muzeum egyik szaktisztviselője, dr. *Kertész Kálmán* a m. kir. belügyminiszterium megbizásából már tavasz óta gondosan tanulmányozza a Magyarország területén élő szunyogokat és fejlődési viszonyaikat.

T. vándorgyülés! Elértem előadásom végére.

Azt hiszem, hogy ez előadásommal is sikerült kimutatnom azt a szoros összefüggést, mely az orvosi és természettudományok között fennáll. Ennek a szoros összefüggésnek a természetes folyománya egyszersmind az a benső viszony, mely bennünket magyar orvosokat és természetvizsgálókat ezeken a vándorgyüléseken immár 61 év óta összefűz. Ne is lazuljon meg soha ez a viszony, hanem váljék minél bensőbbé, minél szorosabbá az emberiség és a hazai közegészségügy javára s a tudomány és a magyar kultura hasznára.

Úgy legyen!

5.

TITKÁRI JELENTÉS.

A bezáró közülésen, augusztus 24-én, Bártfán előterjesztette

Dr. Nuricsán József.

Mélyen tisztelt vándorgyülés!

Ügyrendünk rendelkezése értelmében nekem jutott ama megtisztelő kötelesség teljesitése, hogy e záró-ülésen vándorgyülésünk lefolyásáról beszámoljak.

Vándorgyüléseinknek maga elé tüzött és szem elől sohasem tévesztett magasztos czéljához hiven megismertetni óhajtottuk ez alkalommal is nem csak tagtársainkkal, de az érdeklődő diszes közönséggel is mindazt, a mit a tudomány és tapasztalat az elmult vándorgyülés óta összegyüjtött és imigyen oktatva magunk is e szép vidéknek, az ősrégi Bártfa városnak és hazafias népének megismerésével ismereteink körét nagymértékben gazdagitottuk.

Mielőtt az egyes adatok és a lefolyt események tárgyalásába bocsátkoznám, legelsőbben is vázolni óhajtom megnyitó-ülésünk lefolyását. De a hivatásos iró ékes tollával kellene birnom, ha csak rövid vonásokban is jellemezni akarnám azt a hatást, melyet mélyen tisztelt elnökünknek, Berzeviczy Albert ő excelentiájának megnyitó beszéde vándorgyülésünk diszes közönségére gyakorolt. Tárgyilagos kritikája, melylyel vándorgyüléseink eddigi működését és annak hatását jellemezte, büszkeséggel töltötte el lelkünket, mert tőle is hallhattuk, hogy az elődeink által kitüzött ösvényen haladva, jó uton haladunk és intézményünk iránt igaz lelkesedésre ragadta szivünket az a ragyogó kép, melyet kitüzött czélunk jövőjéről elénkbe tárt.

Elhunyt jeleseinkről, vándorgyüléseink két oszlopos tagjáról a részvét meleg hangján emlékezett meg Udránszky László egyet. tanár, méltó szavakkal örökitve meg működéseik emlékét és a legnagyobb érdemet jutalmazta meg vándorgyülésünk a Kovács József-féle éremmel, melyet Horváth Géza muzeumi igazgató őrnek juttatott «A malária és a szunyogokról» felolvasott értekezéseért.

Látogatottság tekintetében vándorgyülésünket méltán a legsikerültebbek közé sorolhatjuk, a mennyiben a beiratkozott tagok száma 320 volt.

Az egyes szakosztályokban és a tudományos estélyeken összesen 95 előadást tartottunk és pedig:

az orvosi szakcsoportban volt 70 előadás,
a természettudományi szakcsoportban 8 előadás,
a társadalmi szakcsoportban 13 előadás,
a tudományos estélyeken pedig 4 előadást.

Vándorgyülésünk nagyválasztmánya Berzeviczy Albert ő excellentiájának elnöklete alatt a következő határozatokat hozta:

1. A pénztárvizsgáló bizottság jelentését egyhangulag tudomásul vette és pénztárosnak a szokásos felmentvényt megadta. Ezzel kapcsolatosan az időközben lemondott pénztáros helyébe egyhangulag Kaiser Károly dr.-t ajánlja, a ki a pénztárt azóta is vezette.

2. Hasonlóképen tudomásul vette a könyvtárnoki bizottság jelentését is.

3. Egyhangulag elfogadta a központi választmánynak módositott ügyrendjét, melyet a «Napi Közlöny» első számában ismertettünk meg a vándorgyülés tisztelt tagjaival.

4. A jövőben tartandó vándorgyülésre a központi választmányhoz két meghivás érkezett be: az egyik a lipiki gyógyfürdő igazgatóságától, a másik pedig az Erdélyi Muzeum Egylettől, mely utóbbit az Erdélyi Muzeum Egylet mélyen tisztelt elnöke, Eszterházy Kálmán gróf szóval is előterjesztett vándorgyülésünk megnyitó-ülésén. A nagyválasztmány a lipiki gyógyfürdő meghivását köszönettel vette, de az Erdélyi Muzeum Egylet meghivását fogadta el és ennek folytán elhatározta, hogy jövő vándorgyülését Kolozsvárott tartja meg. Egyben megválasztotta a kolozsvári vándorgyülés tisztikarát is, és pedig elnökké: Eszterházy Kálmán gróf, az Erdélyi Muzeum Egylet elnökét, országgyülési képviselő ő Méltóságát; alelnökökké: Apáthy István dr., Purjesz Zsigmond dr. kolozsvári tud. egyetemi tanárokat és Szvacsina Géza kir. tanácsost, Kolozsvár sz. kir. város polgármesterét; titkárokká az orvosi szakcsoportban: Farkas Géza dr.-t, kolozsmegye tiszti főorvosát és Scheitz Vilmos dr.-t, kolozsvári kerületi orvost; a természettudományi szakcsoportban: Lóky Béla dr.-t, katholikus főgymnasiumi tanárt és Szathmáry Ákos dr.-t, református collegiumi tanárt; a társadalom-tudományi szakcsoportban pedig: Boros György unitarius theologiai tanárt és Széchy Ákos dr. városi polgári iskolai igazgatót.

5. Az időközben meghalt és ügyrendünk értelmében a harmadik évi czikklus után kilépettek helyébe a nagyválasztmány központi választmányi tagokká megválasztotta az orvosi szakcsoportban budapesti tagokká: Hőgyes Endre dr. egyet. tanárt, Kaiser Károly dr.-t és Vidor Zsigmond dr.-t; vidéki tagokká ugyancsak az orvosi szakcsoportban: Alexander Béla, Kerekes Pál és Lakner Árpád dr.-okat. A természettudományi és társadalmi szakcsoportban budapesti tagokká: Viola Imre székesfővárosi tanácsost és Fialovszky Lajos dr. tanárt; vidéki taggá pedig: Sigmeth Károly államvasúti főellenőrt.

6. Vándorgyülésünk tartama alatt a nagyválasztmányhoz négy inditvány érkezett be, melyeknek sorsa felett a nagyválasztmány határozata folytán a központi választmány fog dönteni.

Az előterjesztettek után bizvást elmondhatjuk tehát, hogy e vándorgyülésünk úgy látogatottság, mint az előadások száma és szinvonala tekintetében méltán sorakozhatik a legkiválóbban sikerültek közé s midőn bucsut veszünk Bártfa szab. kir. város ősrégi falaitól, annak nagytudásu, érdemes polgármesterétől, Rhódy Alajos úrtól, a helyi bizottság fáradhatlan tevékenységü tisztikarától, páratlan népességü fürdőjétől és annak fáradhatatlan igazgatójától Fenyves Károly úrtól, a kinek mindenre kiterjedő figyelme itt időzésünk óráit olyan kellemessé tette, új erőt meritve a vándorgyülési intézménynek nemcsak a fentartására, hanem továbbfejlesztésére is érezzük, hogy hű barátaink száma ismét megszaporodott és az igaz lelkesedés ügyünk iránt a jövőben is lángolni fog. Úgy legyen!

6.

ÉRDEKES ADATOK BÁRTFA SZAB. KIR. VÁROS MULTJÁRÓL.

Rhódy Alajos polgármestertől.

Bártfa szab. kir. város keletkezése, fejlődése, hadi jelentősége, kiváló privilegiumai, jogai, igazságszolgáltatása, közigazgatása, társadalmi viszonyairól néhány érdekes adatot óhajtok bemutatni, melyek az ősrégi város középkori életére világot vetve, egyuttal feltüntetik ezen kor általános felfogását, szokásait, rendkivül érdekes életmódját, szellemi s vagyoni fejlettségét, a társadalmi rendek sajátos gondolkozását s futó rajzban bár, de hiven, érthetően elé varázsolják az elődök életét, életük legfontosabb mozzanatait, a szigoru erkölcsöket, a könyörtelen szigoruságu jogszolgáltatást, mely a jus gladii — a pallos-jogban nyerte legfélelmesebb kifejezését.

Gazdag, hatalmas a középkori Bártfa, erős a belszervezete, szorgalma, okos és müvelt a lakossága, mely csekély számával is messze földön szerez városának tekintélyt. Tekintélyt ki- és befelé, sulyt a felette közvetlenül álló trón előtt; a királyi jogar csak jutalmakat oszt Bártfának; sohasem emelkedik fenyegetően, büntetően feléje.

Röviden érintem a város keletkezését. A honfoglalás idejében rengeteg erdőségek terjedtek itt nagy területen. A krónika szerint a hét vezér egyikének, Töhötömnek fia, Maglód, volt a környékbeli területnek birtokosa, ki a róla nevezett Maglód várában lakott, mely nem más, mint a mai Kapi-vár.

Az Árpád királyok korában Bártfa területe rengeteg tiszafa-erdőségeivel, bájos fekvésével és dús vadállományával ide vonzotta a királyi ház tagjait is vadászatokra és ez a hely mint királyi vadászterület — loca venationis — *Széphely*, *Schönwald* nevezet alatt fordul elő.

Bártfa elnevezése a magyar bárdtól ered. Bártfa és vidékének legelső telepitvényesei magyarok — magok a honfoglaló magyarok — voltak, kik bárdokkal felfegyverkezve, honvédelmi határőrszolgálatot végeztek. 1206. évben a cisterciek itt apátságot alapitottak és ők vették gondjaikba, mivelés alá azt a terjedelmes birtokot, melynek terra Bardfa Hungariæ volt a neve és mely IV. Béla királynak 1247-iki határjárási okmányában részletesen van meg-

határozva. Ezen nevezetes okmányban tiszta magyar elnevezések fordulnak elő s nagyobbrészt ma is még fennállanak, nevezetesen: Kisthopul, Oronospotok (a mai Aranypatak), Borkut (a mai savanyuviz-források), Keselymezew, Hosszumezew, Ujfalu, Sárpatak, Kőröspatak, Reketyebukur, Zuckchu a mai Szekcsőpatak.

Bártfa területén vezetett keresztül a via regalis — királyi főút — Lengyelország felé; itt volt a Porta-Bardfa országhatárszéli főkapu a bárdokkal felfegyverzett őrök őrizete alatt; itt közelben áll a zborói vár szomszédságában, *Zemelne* — szemlélőhegy, őrhegy — a mai Smilnyó község határán.

A tatárjárás idejében a rabló-csapatok elpusztitották a virágzásnak indult bártfai cisterci apátságot is.

Róbert Károly, a bölcs király, az ország regeneratora, a honvédelem új szervezetéről gondoskodván, fő figyelmét az országhatár védelmére forditotta, a mellett a belbéke helyreállitásával minden törekvése azon volt, hogy az országban a munkáskezet szaporitsa, az elhagyott helységeket és a Kárpátalját, az elterülő erdőségeket kiirtván, benépesitse. A sűrű erdőket, melyek a halicsi határig terjedtek, részben kivágatta s a vágásban községeket alapitott, innen a gyakori elnevezések: Balázsvágás, Kapipálvágás, Bajorvágás stb.

Róbert Károly király bölcsen felismerte a szorgalmas törekvő Bártfatelep fontosságát, belátta, hogy itt az ország határán honvédelmi szempontból is szükség van egy megerősitett városra, ezért 1320. évben egy előkelő Lőrincz nevü lovagnak (Laurentius filius Laurentii miles) adományozta Bártfát, ki tehát a tulajdonképeni alapitója, szervezője Bártfa városának. Laurentius lovag, mint az új Bártfa városa örökös birája, kettős tehermentes telket birt adományul, az összes malomhelyek őtet illették, állithatott sörházat. Ő volt hivatva igazságot szolgáltatni az új város lakóinak, a birói illetékek, birságok az ő jövedelmét képezték. Ezen okmányban előfordul ezen kitétel: «locus Civitatis nostre Bardfa vocatus in Seupehelud existens», továbbá «silva Hosszumezew, villa Ujfalu, terra Kabalafalva», a mai Lófalu.

Hogy a város alapitása nem könnyü szerrel mehetett végbe, hanem nagy nehézségekkel, sok akadályokkal kellett Laurentius lovagnak megküzdenie, könnyen elképzelhető; és egyébiránt magoknak a telepeseknek, a városi polgároknak életrevalóságától, szorgalmától, ipar- és kereskedelem fejlesztő képességétől függött aztán, hogy városuk növekedjék, felvirágozzék. Laurentius lovag virágzásnak inditotta Bártfát, mely most már jelentékeny privilegiumokat nyert. 45 évvel Róbert Károly adománylevele után 1365-ben a pallosjog (jus gladii) privilegiumát kapta Bártfa; ekként a teljes önhatósági, önkormányzati joga Bártfának csakhamar kifejlődött, habár eleinte csak nehéz küzdelem után. Ugyanis a város-alapitó Laurentius lovag elhalálozásával a kir. adománylevélben részére és utódai részére fentartott úri jogok (fónagyság) zsarnokok kezébe jutottak. Erről az egykoru feljegyzés ekképen szól:

Nagy Lajos idejében Conradus harmincados könnyü és kevés pénzen megvette a bártfai fónagyságot (advocatiam); kevéssel ezután a felesége elhalálozott s ő más feleséget vett magának Budáról, ez azonban nem akart Bártfán lakni és urát is Budára költözésre kénytette, minek folytán a fónagyi jogokat rokonainak adta át Conradus. Ezek a vice-fónagyok szörnyü kegyetlenkedéseket vittek véghez. Ha valakit megbüntettek s nem tudott készpénzt fizetni, hust és élelmi szereket vittek el a házból, ha pedig ellenértéket általán nem találtak, az illetőt főváltságot esküdni kényszeritették (egyértelmü azzal, hogy rabszolgává esküdött). Egy alkalommal egy sörfőző nem akarván nekik

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

sört főzni, bizonyos ellenmondó szavakat ejtett ki, ezért a vice-fónagy elfogatta, csikorgó hidegben pellengérhez kötötte s addig hagyta ott állani, mig meghalt. Más esetben: «honestas mulieres et virgines violenter dehonestaverunt et defloraverunt». Ezen bántalmakat az előljárók (seniores) tovább türni nem tudván, keserves panaszszal fordultak a nagy király: Lajoshoz, hogy szabaditaná meg őket ezen fónagyoktól. Mire: «Ipse Rex Ludovicus dixit: Absit quod regia Civitas duos Dominos habere debeat»; s ezért a fónagyságot Conradustól bölcsen megszerezte 2700 arany forintokért és a fónagyságot tartozékaival együtt a városnak adományozta, de a vételár fejében a város évi adóját felemelte.

Ez történt 1376. évben, a midőn aztán Nagy Lajos király Bártfa városát Kassa és Buda szabad királyi városok csoportjába és rangjába veszi fel s ez utóbbiak jogaival és szabadalmaival ruházza fel. Róbert Károly és Nagy Lajos királyok és a kir. család igen kedvelték Bártfát és Erzsébet özvegy anyakirálynő különösen nagy pártfogója volt Bártfának, nemkülönben Nagy Lajos királynak öcscse, István, ki Szepes és Sárus herczege czimet viselt (Stefanus dux terre Scepusiensis et de Sarus). A királyok és a királyi családtagjai gyakrabban megfordultak Bártfán. Most már Bártfa városa az első rangu városok sorába emelkedvén, hatalmas erődítményekkel láttatott el. Az önrendelkezési és biráskodási joga korlátlan, a magánjogi, rendőri és bűnfenyitő ügyekben a városi polgár önválasztotta bíróságának volt alávetve. A város közvetlen a királynak volt alávetve, csupán a király szálhatta meg kiséretével és hadával, bármely más főúr előtt csak a város akaratával nyiltak meg a kapuk, csupán a király zászlója alatt harczoltak a polgárok. A teljes tulajdonjogot s e czimen nemesi jószágok birtoklásának jogát is élvezték. Belső viszonyaikra nézve közvetlenül jogérvényes, senki szentesitésétől nem függő helyhatósági szabályokat (statutumokat) alkothattak; testületi szabályokat, milyenek az akkoron nagyfontosságu czéhek szabályai voltak, jóváhagyhattak.

Bártfa mint határváros erős erődítményekkel volt védve, erős körfalakkal, 20 bástyatoronynyal, három kapuval és mély sánczárkokkal volt megerősitve. A bástyatornyok védelem tekintetéből az egyes czéheknek osztattak ki. Ostrom alkalmával a bástyákra egy városi tanácsos vezérlete alatt polgárőrség rendeltetett ki. Hogy az ily jeles erődítményekkel biró város megfelelő számu ágyukkal és egyéb lőszerekkel is volt ellátva, az bizonyos. Állandóan alkalmazott ágyumestereket, puskamiveseket tartott a város. Mátyás király többször Budára rendeli a bártfai ágyumestereket. Igy 1459-ben «Emericus de Hedrehwara Janitorum Regalium magister» és «Jacobus Czudar de Olnod» aláirásokkal, «Circumspecto viro Johann Bombardiste de Prwscya, nunc in Civitate Barthfa existenti nobis dilecto» czimirattal ellátott levélben a következők foglaltatnak:

«Circumspecte vir nobis dilecte. Quia nunc dominus noster Mathias Rex etc. de vestra persona indiget, Ergo petimus vos et nihilominus in persona domini nostri Regis firmiter precipientes mandamus vobis, quatenus quantocitius poteritis ad Castrum Olnod venire debeatis, Nosque deinde domino nostro Regi presentabimus, Sallariumque vestrum a domino nostro Rege iuxta voluntatem nostram habebitis. Secus non facturi. Ex agria in festo sancte et Individue Trinitatis. A. D. 1459.»

Ugyancsak 1459-ben fenti aláirásokkal a városi tanácshoz czimzett levél, melynek czimzése: «Circumspectis Viris Judici ac Juratis ceterisque civibus Civitatis Barthfa amicis nobis dilig.», azt mondja:

«Circumspecti viri Amici nostri diligendi. Ad nostram audienciam pervenit, quomodo unus Bombardista nomine Johannes de prwscya ad Civitatem vestram moraturus venisset. Et quia nunc dominus noster Mathias Rex Hungariæ etc. de talismodi homini multum indigeret, Quare in persona domini nostri Mathiæ regis etc. firmiter precipientes committimus et mandamus vobis, quatenus, quantocitius poteritis eundem Johannem Bombardistam ad Castrum Olnod dirigere ac eundem libere dimittere et sequi velitis. Nosque eundem domino nostro Regi personaliter presentare volumus. Ex civitate Agriensi, in festo scte et indiv. Trinitatis A. D. 1459 (fenti aláírások).»

Ugyancsak az emlitett ágyumesterre vonatkozik alábbi levél, mely 1484-ben kelt következő tartalommal:

«Universis et singulis cuiuscunque condicionis aut status abhinc usque ad Budam ubilibet constitutis quibus presentes ostenduntur. Nos Judex et Jurati Cives Civitatis Bardpha Obsequium prompta cum voluntate. Noveritis quod ad mandatum Serenissimi principis et domini dmni Mathie dei gracia Regis Hungariæ dni nostri graciosissimi mittimus eidem duos magistros Bombardorum cum suis famulis et attinenciis. Quapropter vestras dominationes et quemlibet seorsum qui presentibus fueritis requisiti, hortamur Regie Maiestatis nomine, velitis eosdem curribus et alys necessariis promovere, quo se cicius ad suam Maiestatum recipere valeant. In hoc sue Regie Maiestati debitam obedientiam nobisque non minus optimam conplacenciam exhibituri. Datum in Bardpha feria secunda ante festum Simonis et Iude apostol. A. D. 1484.»

Ebből látható, hogy Bártfa városa jól szervezett véderővel, védeszközökkel és ezek rendbentartására szakképzett jeles emberekkel birt s ennek folyománya volt az, hogy sokszor igénybe vették a város segitségét nemcsak országos védelem, de egyes veszélyeztetett pontok oltalmazására. Igy Mátyás király 1458-ben Szegeden kelt okmányában védelmébe fogadja a fenyegetett Berzevicze-kastélyt és a rablók ellen a bártfaiaktól kéri a véderőt. A felette érdekes rendelet szóról-szóra igy hangzik:

«Circumspectis Judici Juratis et toti Comunitati Civitatis nostre Barthfa, fidelibus nobis sincere dilectis. Comissio propria domini Regis. Mathias Dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc.

Circumspecti fideles nobis sincere dilecti. Quia nos fidelem nostrum Egregium Stephanum de Berzewicze pro defensione castelli Berzewicze abhinc ad Idem castellum remisimus, conmisimusque eidem, ut defensioni pretacti Castelli ita circumspecte consulat, ut idem, quod semel satis grandi labore et expensa notabili a manibus latronum ereptum est, iterum in manus eorundem non deveniat, exindeque maiora prioribus Incomoda et dampna terre illi et Incolis eiusdem non inferantur, Ideo requirimus fidelitatem vestram diligenter, quatenus eidem Stephano pro defensione ipsius Castelli, unam hofniczam et duas pixides cum pulveribus dare, preterea cum aliquis hostis contra eum Insurgere et ab eo Castellum ipsum eripere, ac partibus illis dampna exinde inferre conaretur, eidem Stefano iuxta requisitionem ipsius omni auxilio et posse vestro adesse velitis, In hys enim facietis nobis rem gratam, quam tempore suo fidelitati vestre recognituri sumus, datum Zegedini in festo Nativitatis beate Maria virginis. Anno Domini 1458.»

De nemcsak katonaságot, védeszközöket s ehez értő embereket tartott Bártfa városa, hanem gondoskodott róla, hogy zsoldosai szigoru fegyelem alatt álljanak s erre nézve csaknem páratlanul álló okmány az itt eredetben

őrzött fegyelmi szabályzat Mátyás király idejéből, melynek néhány pontját alábbiakban közlöm:

1. A ki a zsoldosok közül hadnagyát vagy tizedesét szóval vagy tettel megsérti, fejét veszitse.

2. Ha valamely zsoldos társát a seregben fegyverrel megtámadja, fejét veszitse, a melyik haragjában fegyvert ránt társára, de meg nem sérti, keze elvesztésével lakoljon.

3. A ki szegény embertől az élelmi szert erővel elveszi, annak minden kegyelem nélkül orrába disznósertét dugjanak s a seregben nyilvánosan körülvezessék.

(Item, welcher mit gewalt nimpt den pauren dij speys dy sy zw füren, dem szol man on alle genadt sew pürsten in dy nas löcher stechen und offentlich durch das herr füren.)

4. Templomokból, papok és nemesek házaiból, s a hol szállva vannak, ne merjenek semmit sem elvenni, fejvesztés alatt.

5. Senki se merjen fejvesztés terhe alatt asszonyokat, leányokat erőszakkal vagy illetlen szóval vagy tettel megsérteni.

(Item, keiner szol bey verlierung des haupts, weiber, iungkfrauen, medt, mit gewalt, oder mit unzimlichen worten oder wercken beleidigen.)

Ilyen módon szervezett, fegyelmezett haderejével Bártfa városa nemcsak a maga belterületén tudott rendet tartani, de belső consolidáltsága tekintélyt, hirnevet szerzett neki, s midőn a cseh rablók Éjszak-Magyarország határát fosztogatták, ugyancsak kemény és legyőzhetlen ellenfélre találtak Bártfában, mely az elfogott rablókat irgalom nélkül felköttette. Természetes, hogy az ily statáriális eljárás repressáliákra inditotta a rablókat s ugyancsak fenyegették a várost — suba alól. A levéltárban unicum számba menő két ilyen fenyegető levelet mutatok be; az egyik német nyelven irva, szerzője Axamit «von Kossaw», a hires rablóvezér, a ki ekképen nyájaskodik a társait akasztófára juttatott Bártfával:

«Ich Petr Axamit, von Kossaw den geswornen Burgern und der ganczen gemeyn der Stadt Barthffal, entsage Ich uff ewer helse und gut mit alerley weyze Ich kan oder mag, wenn und Ich in der newe derfaren hab das ir mir meyne Brüder on alle schult gehangen habt, mit namen wyssoczky und petrziken, und wisset wyssende das Ich sy an euch rechen wil, und an allen dy euch anwenden, mit allerley weys und Ich kan, und furpas Ich Petr Axamit, gepewt euch Invonern in der fforstat zu Barthffall, das Ir mir holden sullet, und anders nichtten thuen, bey ewern helsen und forprünst ewer forstatt Geben under eyner grünen thannen, be eynem kvlen bach, in eynem tyffen thale.»

Még érdekesebb a másik — cseh-tót nyelven irt — levél:

«Fenyegető levél a hussitáktól.

Vy zly a nespravedlivy lude bardiowcy, viste naszych bratow daly zveszaty, ludy dobrich a nevinnich, ako mordere necnostlyvy, ktory any vam ani zadnomu nicz nebili vinni, a pretos gesli nam priatelom a rodovi ich za nich nepolozite czeteri sta solotich ve zolote do troch nedeli v klastori umogili u cracova, alebo u cartusov v lechniczi, tedi na vaszych hordlech, y na vaszym ymaniu, y na vaszich podanich bud duluho, bud cratko tak to se mstiti budemi, pocud naszeho rodu stava, tot list pysan s hor, dzen svateo iacuba.»

Ezen levél alján primitiv rajzban kard, puska, kaloda és vessző látható, alább egy lefejezett törzs és három akasztott ember; a rajz a hatás kedvéért

van, a hat kiégetett lyuk ,pedig mindegyik egy-egy lerombolt — semmivé tett — vár nevét viseli s ezen kivül a levél aljára spárgával egy kis vesszőcsomó van kötve. De nemcsak a maga határát védelmezte a város; számos esetben megbizást is kapott királyától, hogy a gyönge vármegyének segédkezzék s kiirtsa területéről a rablókat.

A 16. és 17-ik század török uralma alatt Bártfa nagy tekintély volt hadászatilag; erre nézve igen sok becsesnél becsesebb okmány őriztetik levéltárunkban. E két században tünik ki leginkább a város magas diplomacziai készültséget tanusitó abbeli viselkedése, hogy tudott magának barátokat, oltalmazókat szerezni, saját házában pedig fényesen rendet tartani. A város különf le összeköttetéseit, jelentőségét mutatja e néhány levél, melyek az akkori világ hadi állapotáról érdekes képet nyujtanak.

Szinnyei Merse István, Sáros vármegye kapitánya 1551-ben karácsony előtt való szerdán azt irja:

Koszonetemeth es Attyafywsagomoth Irom ty k. mynth Tystelendo wrraymnak es jo szomsydymnak. Ez ely mwlth napogban az mynemo hyreketh en ty k: jrtam wala az wlluman bek dolga feloly, hogy mywely wkoth lypaban (Lippában) mynd lewaktak wolna, aba semmy nynczen hanem czak nygy sazath (400-at) waktak le benne, merth kynctarto tytkoni anny fegwerth adoth wolth nekyek, hogy az my felenk semmyth nem arthattak nekiek, hanem bykywel Segedbe mentenek, mostes oth wadnak. Towaba az Erdely dology feloly nylwan bizonaly est jrhatom Ty k: hogy az barath gwlesth akarth tyltetny kyral wfolsyge es az w hadnagy ellen azzok peneth nem engettek, wgy annyra, hogy az Espanyorok harmad magawaly lwttyk megy es meg eltyk az barathot az gwlesnek ellotte egy napaly kyth ty k: bizonaly hyheth hogy megy oltyk. Estys jrhatom ty k: hogy most jth besten es hatwanba az bwday bassa errossen czinaltath kasokath es laytoryakath az Immar nem twgok mely felle akar menny * Isten tarcza megy ty k: mynden jawawely. Es lewely kolth Egren karaczon eloth walo seredan A. D. 15,51.

Stephanus Merse
de Swynye Capitaneus
Comitatus Saros.

A 17-ik század elején igen jó viszonyba kerül a város Bochkay Istvánnal és neki ajánlván fel erejét, tőle oltalomlevelet nyer. Ime:

«Nos Stephanus Bochkay de kis Maria, miseratione Divine Princeps Transylvaniæ, partium Regni Hungariæ Dominus et Siculorum Comes etc. minden rendbeli witezleö hyveinknek walakik ez mi lewelwnkeöth lattiak mind lovasnak gialoghnak keöszeönetwnk wthan, adgyuk tudasokra, hogy wettök otalmunk es gondviselesünk ala ez lewel mutato hȳweinketh, tudni illik az mi szabad warasunkath Barthfath minden marhaiokal egyetemben. Mivel hogy az mi hiwsegw̄nk ala attak magokath. Es mostani Szepes wara alath leweö witezinknekis mindenfele elest szolgaltatnak a taborban. Annak okáert mindeneknek hagiuk es paracsolliuk, hogy senki az warosba eresszak szerenth ne szallion, se pedigh semminemeö marhaiokban az warosbeli nepeth meg ne karosecha. Secus non sub grawi pœna. Præsentibus perlectis exhibenti restitutis. Datæ in civitate nostra Cassoviensi. Decime quinta die mensis novembris. Anno Dn̄i millesimo sexcentesimo quarto. Stephanus Bochkaj.»

P. H.

* De megtudták egy fél esztendő mulva Egerben a vár hős védői, hogy hova készültek oly erősen a kasok és lajtorják.

Ugyanez évben Lyppay Balázs, Bochkay kapitánya, 200 farkasbőrt kér katonasága részére.

«En Lyppay Balas Az tekentetes es Nagysagos Bocskay Istvannak, ki az jgaz hyttertt es ez magjar országhnak oltalmazasaerth keötteötte fel kardgjatth, Capitanja, adom emlekezeteöl ez en levelemnek rendiben, Hogy az melj ketth zaz farkas Bŵreökre kertem az Bartthphaj warasbelj urakat, az wytezlleö Palagy Janos uram altal, ha eö kagielmek ennekem megh hozattja, fogadom hytemre tyztessegemre hogj eo kegielmek az myn megh hozattjak az araroll megh elegetenem. Kinek nagiobb ereöossegere attam pechetes levelemet eö kegelmeknek. Datum in Zenthmihaly 5. die novembr. Anno: 1604.

Blasius Lyppay.»

Egy másik, ugyanez évben kelt oltalom-levéllel megoltalmazza Bochkay a bártfai fuvarosokat, kik drága tállyai borukat szállitják haza.

«Nos Stephanus Bochkay de kis Maria, miseratione Divina Princeps Transylvaniæ, partium Regni Hungariæ Dominus et Siculorum Comes etc. Minden rendbeli witezleö hyweinknek walakik ez mi lewelŵnkeöth lattiak, lowasnak es gialoghnak keöszeönethŵnk wutan, adgiuk ertesekre, hogy wettŵk otalmunk es gondviseleswnk ala az mi szabad warasunkat Barthfath mindenhol walo ezkeözökel eggietemben. Mivel hogy wadnak à warasnak otth alath wgimint Tallian bizonios szamu borai, kiket e napokban feöl akarnak hozathni. Azokaerth mindeneknek hadgiuk ereössen és parancsolliuk, hogy az szekereseketh senki wtiokban sem ala meneth sem feljeöweth megh ne haborecha, seöth mindeneöth szabadon es bekevel mind Borokal es lovaikal eöszwe el bocsassak, seöth ha kivantatik otalommalis legienek nekiek mindenben. Secus autem non facturi sub gravi pœna, Præsentibus perlectis exhibenti restitutis. Datæ in Civitate nostra Cassoviensi, decima quinta. Novemb. Anno Dñi 1604. Stephanus Bochkaj.»

1605-ben gróf Hohenlohe György Frigyes tábornok Sárosban, Kurimán táborozván, a rablók elleni hadjárata alkalmával Bártfa városra támaszkodik mint hátvédre s ez időből három levél bir kiváló érdekességel (lásd «Régi érdekes okmányok stb.»).

1637-ben Bártfa város meghivás folytán külön követtel képviselteti magát a lengyel országgyülésen és ezen követ forditásában birja eredeti kéziratban a város a lengyel királyhoz irt sultáni fenyegető levelet. (L. «Régi érdekes okmányok stb.»)

Gróf Wesselényi Ferencz leveleiből álljon itt a következő két darab:

Prudentibus ac Circumspectis Dominis Judici ceterisque Juratis Civibus Liberae ac Regiae Civitatis Bartfensis, dominis Amicis observandissimis.

Prudentes ac Circumspecti Domini, Amici mihi observandissimi.

Minek elŏtte ez a nagi vesedelme tamat volnais niomorolt hazanknak, ez elmult is 38 esztendŏbeli orszagunk giŭleseben à tŏb fŏ rendek kŏzŏt keglmed is meli nagi promptitudoval hazajahoz valo szeretetiböl, bizonios szamu penzt, ugimint ŏt szaz forintot offeralt volt, Sendrŏ varanak epŭletire, az kegteöl constal, most mar annal nagiobb szŭksege levén annak epŭletére, magok k. altal lathattia, nem exaggeralvan magaval be hozot nagi szükseget orszagunk illien szep veghazanak, az tŏrŏk szomszedsagaban leven, ha ez nagi ruina nem rectificaltatik, félŏ hogi veszedelembe nagi karaval ne iusson; kihez kepest szeretettel kérem k. előtte viselvén hazaiahoz valo nagi szeretetit, az meg igert penzt mentöl hamarab kŭldgie megh, akar en kezembe, akar az

mostani sendrei fő Capitanj' ur, nemes nemzetes es vitezlő More Istvan ur eő kglme kezebe, assecuralom k. hogy szamot advan rola nem másová, hanem annak épűletire fogiuk kőlteni, s illien szep hazaiahoz valo szeretetit miud eő Felsege az mi kglmes urunk Chaszarunk kedvessen veszi, mind peniglen illien kőzőnseges ioban munkalodvan kglmetek, Istentőlis veszi erdemet. Ezzel Isten tarcza megh kglmeteket kedves io egessegben. Datum in Stubnia 16. Juny 1646.

Amicus ad serviendum
paratissimus
Comes Franciscus Wesseleny
perpetuus de Murany.»

Prudentibus ac Circumspectis Dominis Judici primario coeterisque Juratis Civibus Civitatis Bartphensis, Dominis amicis observandissimi.

Prudentes ac Circumspecti Domini Amicis observandissimi.

Salute præmissa. Servitiorum meorum paratissimam Commendationem. Minemő uy veszedelem kővessa nyomorult hazankot keservesen akaram keglmeteknek megh jelentenem, im szinten ezen oraban érkezet Homonayne Aszoniom eő kglme bizonyos embere, à ki szemevel latta, hogy az kozaksag az Tatarral edgyűt az Beskedek altal jőt, azon igyekezvén, hogy szokassa szerent ezt a darab feőldet is tűzel vassal emésse, keglmteknek erre valo peldajara lehet az szomszed orszagh. Es noha ennekem authoritassom arra ninczen, hogy personalis insurectiot hirdethessek kegelmeteknek, mindazonaltal arra offeralom magamot, hogyha k. maga s hazaja megh maradassara nezve personaliter insurgal. kesz vagyok keglmetekel ki szalanom, kegelmeteket azért kérem erre mentől hamareb agyon valasztot, mihez kőllesék magamot tartanom, és ha k. personaliter ki szal, mind à helyről, mind az modalitasarol ottan tudosithassam keglmeteket, ezzel penigh k. ne késék mégh ez a darab feőld futamasban nem veszi az dolgot, mert periculum in mora. Ezzel Isten tartczia megh k. kedves jo egesseghben. Datum Cassoviæ die 5. Decembrio Anno: 1648.

Earundem Dominationum
vestrarum

Servitor et Amicus paratissimus
Comes Franciscus Wesseleny.

Az akkori hadviselés módjára élénk világot vet a következő három levél, melyek tartalma mutatja, miként történt a zsoldosok verbuválása, kiállitása. Mindhárom levél a XVI. század végéről kelt:

(Kivül.)

Prudentibus ac Circumspectis Dominis Judici Juratisque Civibus Civitatis Regiae Bartpha, dominis et fautoribus mihi observandissimis.

Zolgalatomat ayanlom ty kedteknek mint io akaro urajmnak Istenteól kjvanom ty kedteknek hozzu ideiglen valo io egesseget eletit meg adatnÿ.

Ty kedteket kelletek meg talalnom tudom talam kedteknel nylvan vagjon, az Tataroknak reank valo jóvese, az melj Tatarokat bizonjal azt mongjak hogy Huzt vara feleől jónek reank. Mivelhogy bizonjal ertettem hogy minket ugy mint az varmegjeket kiket kapu szam utan fogadot az varmegye oda Huszt fele kŵldenek eleikbe, hogj Isten segetsegebeől ki ne boczatanok. Annak okaert kdtek meg gondolvan azt hogy Huszt bizonj mesze ide ty kedteket kerneók hogj az mas ho penzionket az mustrara kŵldene ide Somosra kedtek, mert kegjelmeteknek is mesze lezen oda ala farasztanj utannunk

emberet, mys egjẃd meg kezdẃnk fogjatkozni kedtek miat ha kedtek meg nem kẃldy idein, az zab feleöllis io valaszt varunk kedtekteöl mint urainktul mÿ nem vagjunk valamÿ olj budosok hogj kedtek azt gondolna hogy az ho penzel el megjẃnk hanem mindenikẃnknek vagjon zaloga it az varmegjeben. Isten tarcza meg kegteket io egessegben. Datum in Budamer 10. Juli Anno 1597.

Sigysmundus Pesthi.

(Kivül.)

Prudentibus ac Circumspectis Dominis Judici primario et Juratis Civibus Civitatis Bartphae mihi Dominis confidentissimis etc.

Zolgalatomat jrom kmk. minth bizoth uraimnak Istenthöl kiwanok kmk. io egessegket sok esztendeyg megh adathny minden kmthez tharthozokwal egyettembe. Ezt akarom kmk. thẃttara adny, thegnap Eperyesth Jakab uramwal egyöth szoltwnk wala Kapj Janosnak myvel hogÿ wetheth (ötet) thowek (tevék) warmegye hadnagyawa, hogy amely lowas az varas ugy minth az ktek josagara esnek, hooy w allathna lowas k. ert, azerth amyth ir ennekem im knek kẃlthem, lasa ktek, my legyen az kmk. akaratthya, Isten eltese es tharchya meg k. minden gowaywal. Datum in Thernye 12 die Juny juxta vet. Calend. Anno 1597.

Servitor Destr. Dom.
Mateus literatus
alias Olah de Thernie.

A következő levél az, melyre fentiben történik hivatkozás, s mely igy szól:

(Kivül.)

Egregio domino Matheo literato in Teörnye, domino et amico mihi observando.

Szolgalatomot ajanlom kmednek, es az Jo Istenteöl egesseget eletet meg adatni kyvanok. Kmed talalt vala tegnap meg engemet Az Bartvaiak portajok utan az meni lovast kellene fogadniok hogy azrul (arról) en lovast allassak kmednek reais felelek tegnap, ahoz valo remensseg alat hogy az penzre talalkozyk katona, de uram, az mint it kesztenek vele elni a pusta ho penzre az katonat nem kaphatiuk mert nemeliek hat forintot az mellet szekeretis adnak azoknak az kyket meg fogadnak, es ky egy keppen ky mas keppen vegez velek, hogy szinten az ho penzre nem szorul, hanem egyeb szegeczeggelis vagynak nekyek ho penzek felet. Az mint jmmar rea feleltem uram azon leszek hogy az bartvai uraim szamara valo katonat meg szerzem de ea conditione, hogy ö kmek minden lovas ho penze melle az menit az porta szamrul tartaniok kel az ho penzel egyöt hetfeon avagy kedden reggel ket ket köböl zabot kẃlgiónk ide hazamhoz, ha ö kmek ez ho el telven is ha ebbeli szolgalatomat kyvaniak, az ho penzel egiwt ezt ö kmök ez utannis ha megh adgyak. Ha penig uram nehéztelik ö kmek, tegyek egyebẅt az lovasnak szeret, mert az puszta ho penzre meeg czyak egy sem talalkozot, nemis talalni, ahoz kepest hogy nemeliek feljeb is töttyk. Az ur Isten eltesse es tarczia io egessegben kmedet. Költ 22. Juny Anno 1597.

Servitor et Amicus
Joannes Kappy.

A városnak politikai, hadászati jelentőségét eléggé illustrálják az eddig bemutatott okiratok, sőt ha a tér engedné, sokkal bővebben lehetett volna bemutatnom, de sulyt fektetek arra, hogy túlnyomó részben csak magyar

okmányokat terjesztek elő; egyrészt azért, mert ezek nyelvezete, eszmemenete hiven tükrözik vissza a nyelv fejlettségét s a magyar gondolkodást, másrészt, mert igazolni lehet azokkal, hogy Bártfa magyar város volt, magyarul érintkezett mindenkivel. Leginkább belső ügyeiben használta az idegen német vagy latin nyelvet lakossága kedvéért.

A város nagy fontosságu privilegiumai erősen hozzájárultak a fejlődéshez, az ipar- és kereskedelem fellendüléséhez. Már a legrégibb korban messze hires vásárai voltak. Királyi adománylevelek biztositották e város vásártartó jogát s a vásár tartama nem volt napokhoz kötve. A külföld legnevezetesebb városaiból jöttek ide a kereskedők.

Legrégibb és nagy értékü privilegiuma Bártfának a vászonszövés és vászonfehérités privilegiuma volt (dealbatio tellarum), Kassának és Bártfának volt ez kiváló privilegiuma, melyet minden király újból megerősitett. A vászonkészitésre vonatkozó statutum 1450 évből való. (Magát a statutumot lásd «Régi érdekes okmányok stb.» 8. lap.)

Mátyás király egyszer Eperjes városát, miután ezt a privilegiumát Bártfának megkárositotta, 2000 frt birsággal sujtotta. A bártfai kereskedők messze földre jártak nagyobb csoportokban, a rablók, utonállók ellen a városi zsoldos katonaság védelmezte meg őket. Kereskedtek Lengyel- és Oroszországgal, a tatárokkal, a balti tengerpart poroszaival, Danczig, Turn városokkal, eljártak a Fekete tengerig is. Kereskedelmi szempontból Kassa volt ugyan az uralkodó e téren, ott volt a lerakóhely, az emporium, de a versenyben Bártfa is lassan-lassan tért hódit. Már Zsigmond 1402-ben szabad, vámmentes kereskedést biztosit nekik Magyarországon s a lengyelekkel és oroszokkal. A lengyel királyok részéről szintén pártfogással és védelemmel találkoztak a bártfai kereskedők. A szerencsétlen várnai ütközet hirét bártfai kereskedők hozták az országba.

Nevezetes régi privilegiuma a bártfaiaknak a sörfőzés volt. A czeha Braseatorum — sörfőző czéh — fontos szerepet játszott a város közéletében. A város környékén két mérföldnyi területen másnak sert főzni nem volt szabad. A bártfai buzából főtt sörnek nagy hire volt, sőt gyógyczélokra is, betegek részére kéretett és rendeltetett. Budára Mátyás királynak és az előkelő főuraknak gyakran küldenek buzasört. Hogy ez milyen keresett volt, igazolja a következő levél:

I. Saarossy Thamas uramnak adassik Barthfan lakosnak.

Byzeth Thamas wram ym fel bochyattam emberemeth az portekaerth legyen mynden segithsigwel az asztal gyartonal azonis kirlek mynth Barathomat zerössön egy altalagh *buza sörth* yot kynek az zyne zyp legyen en magamerth el varlak yo Tamas wram az en örömömbe ysten keg. del. 11. X-bris 1572. Wsz Gyeorgys.

Sokat lehetne irni az ipar és kereskedelem akkori viszonyairól, de ez igen messze vezetne s igy csupán arra szoritkozom, hogy ebből a genreből csak néhány eredeti magyar levelet mutassak be, melyek úgy tárgyuk, mint sajátos modoruk miatt érdemelnek figyelmet.

Prudenti et Circumspecto viro domino Petro Gorzky Judici juratisque Civitatis Barttphensis domino et Amico observando.

Keozzeonetemeth irom kgnek minth io biro uramnak, erreoll akarek keg: jrnom, hogj az Seoch Palnak az kj az kegtek varassaban lakik, adttam vala nekj egj pegmettmal gereznatt chinalny, es az gereznatt ighen reowiden chinaltha volt, mellieth megh hattam volth hogj chiak egj rendett meczene el eo penegh mas fel rendett meczett ell, ismegh vizza adam nekj hogj hozza chinallia es hozzabban legien, hogj nem minth annak eleotte, de eo az kith el meczeth, azt ugian ith az faluban el veztette es az en jobagiom leania lelte volth megh, es eoth hett mulva kwldeotte ide egj jnassath es az beorth megh tanaltak az en jobagiomnall, ez az beorth megh adtta nekj az en jobagiom, es megh hadttam vala nekj, hogj ne bontana el imar, hanem hadna ugian azonba es hozna megh, jmar sem az gereznatt megh nem akarya adnj sem penegh az maradekath nem akarya megh kwldenj hanem hogj harom forintott adgiak megh chinalasatoll, Azerth kerem kegelmedeth minth io biro uramot, hogj az fele mester embereknek ne engedgie hogj az emberth igj saczolhassak hogj mindenteoll keczer arrath veznek, mert ennekem nagj karth teoth az gereznaban hogj igj veztegette, kiben elys adttak egj siẅegnek valoth. Azerth kerem kegdeth hogj kegd kilgie ide mind gereznastoll es az mith erdemell megh adom, az attlaczerth az kiteoll veotte megh fizettek en annak.

Tovaba az aztalgiartho ys igj cselekedeth velem, hogj az minemeo kaputh hadttonk volt chinalnj ide az hazhoz, nem ugj chinalta az minth mj hadttŭk volth, merth az kapunak az keozepseo reze tisztan egj aito, kith nem ugj hadttonk volth chinalnj, es az kaput addegh ky nem adtta az mi embereonknek mignem fr. 10. le kelleth mindgiarast teny, es az en magam deszkayaboll chinalta, kjre tizen kett teolgj deszkatt adttam volth, azerth kerem kegdeth, hogj kegd hiwassa hozza, es hadgia megh kegdt nekj, hogj vigie vizza es chinallion mas kaput az eo maga deszkayaboll, udian illien teolgj deszkaboll, ollianth az minemeoth mj akaronk, erreol kegteoll io valaszoth varok, Isten tarchon meg kegdeth, Ex Herkttnektt 4. die novembr. Anno 1574.

Pemphingler Ursulla
Forgach Simone.

NB. Boczŭlletes Byro Uram im fŏl kŭldtem urassagodnak az mirteket. hogy az minemŭ Tŏrkŏly Hordo kadat czinaltattassek urassagottok mind magassagat es mind kereghded voltat a mellett temerdek falla fenneke legien. Amellet lörezni vallo kadatt is csiñaltassik Urrassagod, mert nagy szüksigünk vagion raya jellennen mikor lörezŭnk avagi mikor torkŏlt szallittunk czinaltassik urassagotok No 4. uyat az torkŏl hordo kadon kyvŏl Toczertt is czinaltassa mŏgh urassagod az vas fazykassal es kŭlgie alla urasagod az kapasoktul.

Recognitio Illustrissimi Domini Comitis Vesselyeni.

Commissio dicti Comitis respectu dono appromissorum Civitati Bartphensis equorum 6.

—

Köszönetünk utan.

Ez commissionkat latvan Baloghi tisztviselőink mostaniak es jeövendőbeliek, mivel Bartfan létŭnkben az beczületes varos mi hozzank sok jo akarattal volt; azért valamint életeteket s tisztessighteket szeretitek, valamikor nemes Bàrtfa varosa az Rima szeczi sokadalomkor ezen Commissionkat

præsentalva fogh requiralni, hat szekeres lovakot valasztva, adgiatok megh az arat, mert mi azokat eő kgmekk ajandékon adtuk. Isten velünk. Datum in Civitate Bartfensi die 1. mens. octobris Anno Domini 1650.

Az ti Uratok

G Wesseleny P. H.

A mai kor humanitása megborzad, hogy a bűnfenyitő-hatalom a középkori városokban micsoda barbár szigorusággal gyakoroltatott.

Aránylag kis vétségek, négy frton felül a lopás nemcsak akasztófát, de előbb kínpadot is vont maga után. Sok és olykor nagyon is apró anyagi meg erkölcsi vétség a nagy vétkek kategoriájába soroltatott, melyeknek megtorlása halál volt.

Bemutatok egynehány halálos itéletet.

A halálos itéletek jegyzékéből.

Sententiae Criminales e Protocollo Librae ac Regiae Civitatis Bartfensis excerptae.

1559. évi április 4-én.

Crocker Mátyás, a város birtokához tartozó Swirzsó helységbeli lakos, szolgálójával tiltott szerelmi viszonyt folytatott, mely nem maradt eredmény nélkül. Ezen bűnténye miatt pallos általi halálra itéltetett. Capite plexus est.

1559. évi április 5-én.

Nagy Lőrincz nevü katona, ki három köböl és három véka buzát lopott, a városház előtti pellengéroszlop mellett a bakó által megvesszőztetett és büntetésének kiállása után a városból minden időre kiutasittatott.

1559. évi október 20-án.

Andrásvágási születésü Holbovitz Bálint hét lovat lopván, bűntényét a *torturánál* bevallotta, s ezért felakasztatott.

(«Valentius Holbovitz de Andrásvágás ob furtum septem enim Equos se furto abstulisse in tormentis fassus est, patibulari supplicio affectus est.»)

Anno 1560. sexta feria post Pascha.

János városi bakó, csehországi születésü, azért, hogy a város dobosára puskából (ex bombardula) lőtt oly szándékkal, hogy őt megölje, fejvesztésre itéltetett.

1562.

Latzko, Richwald községbeli orosz vallásu pásztor, felakasztatott, mert szokása volt a reá bizott marhát oly czélból agyonkinozni, hogy a marhabőrt eladhassa, továbbá azért is, mert mészt s különféle gazdasági szerszámot lopott.

Anno 1563. sexta feria ante secundam Dominicam Adventus.

Flechtenmacher András, egy lengyel születésü nemes, Bártfa külvárosi lakos, neje elhalálozása után saját leányával tiltott viszonyban élt; ezen bűnténye miatt élve elégettetett (cum filia carnalia incestum horrendum comittens, vivus exustus est).

Anno 1564. sexta feria ante Dominicam Judica.

Jakab, a város birtokához tartozó Tarnó helység pásztora, egy szűznek megbecstelenitése miatt lefejezésre itéltetett, de nejének kérelmére életének megkegyelmeztek ugyan, hanem azzal büntettetett, hogy a város főterén álló pellengér-oszlophoz köttetett és bakó által megvesszőztetett, s végre a városból kiutasittatott.

Anno 1569. sexta feria ante Jubilate.

A külvárosban lakó Mutteranna nevü polgárnő, ki egy méhkas méheit megsemmisité s a köpüből a mézet kivette, a máglyán élve égettetett el (propter apum destructionem ac mellis subtractionem ultimo per ignem adfecta supplicio).

Anno 1569. sexta post Andreae.

Bayer Zachariás, bártfai születésü polgár és kassai házbirtokos, elhagyván házát s Kassán lakó nejét, Bártfára jött anyját meglátogatandó, de itt henyélő életet folytatván, egy polgár szűz leányával tiltott viszonyban élt; ezen bűntényeért a nyilvános bitó-oszlop mellett (ad publicam Statuam Capite plexus est) lenyakaztatott. A szerencsétlen leány pedig a pellengérnél — ad mediastinum virgis cesa — megvesszőztetett, s azután nemcsak a városból, de a város birtokához tartozó helységekből is örökre számüzetett.

Anno 1570. sexta ante Palmarum.

Opporkovicz Márton husz darab aranyat lopott a külvárosban Lakó nevü kereskedő ágyából. Ezen lopás miatt felakasztatott, a megtalált lopott pénzösszeg pedig — a törvény költségeinek levonásával — a jogos birtokosnak visszaadatott.

1570.

Wolcsko, dubovai születésü lengyel lólopás miatt akasztatott fel.

1571. évi május 14-én.

Januschkó, Gorlicz melletti mocznyiczai születésü s mintegy 20 éves lengyel, a város határában fekvő «Rohrgrund» nevü erdőben egy lovat ölt le, mely bűntényért felakasztatott.

1573.

Repka János, a Krakótól két mértföldnyire fekvő skavinyai illetőségü lengyel, *nejét és gyermekeit elhagyván*, egy bucsú alkalmával egy nőnek fátyolkendőjét (peplum) lopta el, mely lopás miatt ugyanazon a napon felakasztatott.

Anno 1573. feria sexta post Simonis et Judae.

Egy Gallus nevü rozsnyói születésü egyén, egy pomerániai születésü és János nevü utazóhoz, vagy vándorlegényhez utközben csatlakozott, az utóbbira nem messze a várostól kardot rántott s őt veszélyesen megsebesitette; ezen bűntényért lenyakaztatott.

Anno 1574.

Vissovai születésü Bwyak István a november hó 9-én elkövetett lopás és emberölés miatt, mely bűntényét a *kinzókamarában bevallotta, kerékbe törés* általi halálra itéltetett — per rotam adfectus supplicio — s rajta az itélet végre is hajtatott.

Anno 1578.

A Smigrod melletti Stroczan helységbeli születésü Marczin nevü egyén, pénzes-zacskók elmetszése (per abcissionem marsuporum), továbbá kések és kalapok ellopása miatt és mert két éven át véghez vitt bűntényeit a tortura alkalmazása nélkül szabadon bevallá, felakasztatott.

Anno 1582. die 8. Junii.

Kolár János, lengyel születésü, azelőtt fritsovai lakos, gazdasági eszközök, ruhák és pénz lopása miatt felakasztásra itéltetett, de néhány jó ember kérelmére, különösen pedig a vérvesztés által okozott testi gyengesége miatt, miután életének egy kessel akart végett vetni, *kegyelemből* lenyakasztatott, gladio subjectus est.

Anno 1583. die 30. May.

Egy bizonyos József nevü szijgyártó nejével együtt élve megégettetett (cum uxore vivus exustus est), mert sógorával összebeszélt, hogy Váralját (talán Szepesváralját?) felgyujtja, mely összebeszélés következtében sógora csakugyan véghez is vitte gonosz tettét. (Ezen bűntény inditó oka a feljegyzésben nem emlittetik meg.)

Anno 1583. die 14. Augusti.

Hankovszky János, mivel Scholtz Márton törvényes nejével házasságtörési bűntényt követett el, lenyakaztatott, gladio subjectus est.

Ugyanazon a napon.

Scholtz Márton házasságtörő neje is lenyakasztatott. Capite plexa est.

Anno 1585. die 3. May.

Egy Rosenbergi illetőségü lengyel nő gyermekét titokban megfojtván, ezen bünténye miatt egy zsákba varratott, s a város melletti Tapoly folyóba dobatott, in Teplam projecta fuit.

Anno 1585. die 16. Juni.

Rapskói illetőségü Rachovetz Fedor alias Lojteck éjnek idején *méhlopásnál rajta kapatván*, a következő napon *felakasztatott*.

Anno 1585. die 21. Juli.

Czoth Jakab szepességi származásu s a külvárosban lakó polgár 18 frtnyi pénzösszeg ellopása miatt lefejeztetett.

Anno 1585. die 29. Augusti.

Czoth Gergely, az elébb emlitett Czoth Jakab fivére, ki a bátyja által lopott pénz rejtekhelyét nem akarta kivallani, továbbá *mert több méhkast*

lopott el, Czuda András tolvaj czimborájával együtt a máglyán *porig* elégettetett — igne sint combusti et concremati in pulverem.

Anno 1585. die 10. Martii.

Dunsth Tamás városi polgár és kalapos szolgálójával tiltott viszonyt folytatván, bűntényét azonban csak a kinzó kamarában vallotta be, ezen vétségért a nyilvános oszlop mellett lenyakaztatott. Capite plexus est ad publicam statuam.

Anno 1586.

Schindler Mátyás, a helpis — a mostani halpus — utczában lakó Schindler Mátyás fia, a Pfeiffer Mátyás házánál elkövetett lopás, továbbá egy szűz leány ellen elkövetett erkölcstelenségi bűnténye miatt az akasztófa mellett kerékbe töretett, ad pastibulum rotatus, sive rota fractus.

Anno 1586. die 29. Decembris.

Egy bizonyos Klymo, lengyel születésü szolga Oszolovitze községében lakó, Dziedzolowszky Mátyás lengyel nemes származásu gazdájára lőtt, s őt veszélyesen megsebesité. Midőn pedig ura a megsebesités folytán bekövetkezett betegségéből fölépült, azt saját házában ismét megtámadta s megölte; ezen ismételt bűntényért felnégyeltetett s testének részei intő például az akasztófára függesztettek fel. Supplicio affectus est pro merito suo videlicet in partes sectus, et patibulo affixus fuit.

Anno 1588.

Egy Zsófia nevü szolgáló több erkölcstelen tettnek elkövetése miatt egy szalmából font koszoruval a fején, a nép jelenlétében, nyilvánosan a város körül vezettetett, s azután a városból mindenkorra kiutasittatott; saltem per bedellum in Civitate circumducta, ornata stramina Corona, proclamata et in perpetuum deportata, seu ablegata fuit.

Anno 1590. die 20. Februarii.

Egy bizonyos Hedvig nevü felső-volyai illetőségü férjezett nő, parázna s feltünő erkölcstelen életmódja miatt, a pellengérnél nyilvánosan karóba huzatott.

Anno 1591.

Jaschek de Blasko orosz vallásu egyén a városi biró nejének főkötőjét, továbbá egy női köpenyt, egy új favágó baltát s egy kaszát ellopván, ezen bűntényét csak a torturánál vallotta be, s egyszersmind azt is, hogy *neki a Megváltóról s a Miatyánkról tudomása nincsen.* A lopás bűntényeért felakasztatott.

Anno 1591. die 15. Novemb.

Schedlich János, aranyműves, erdélyi születésü bártfai polgár és városi képviselő, centumvir, Purlanitz János polgár házának előboltjából pénzt s egyéb tárgyakat elidegenitvén, ezen bűnténye miatt az akasztófát megérdemelte ugyan, de barátjainak s különösen pedig a tisztelendő lelkész kérelmére itélete megváltoztatván, a felső kapu előtti oszlopnál lenyakaztatott;

tamen ad intercessionem Veñerandi Domini Pastoris, et aliorum Amicorum, ad Statuam portæ Superioris capite truncatus est.

Anno 1596. die 16. Februarii.

Jakab, egy sárpataki illetőségü özvegy fia, alig 17 éves, több lopás miatt, melyeket részint a helységbeli biró házában, részint pedig az iskolában követett el, keresztre feszittetett! Cruci affixus est.

Anno 1613.

Leopoldi Pál bártfai polgár, azelőtt városi tanácsnok tiltott viszonyban élt Blimberg János harangozó fiatal nejével; ezen bűnténye miatt lenyakaztatott.

Anno 1642. die 1. Aprilis.

Krakofszky János, Klösz Jakab könyvnyomdájában alkalmazott tanoncz, Várady István betüszedő czimborájával mintegy 1000 frtot ellopván, megszökött, de elfogatván, a városon kivüli oszlopnál lefejeztetett.

Az eredeti feljegyzés igy hangzik:

Johannes Krakofszky Typographiæ Discipulus apud D. Jacobum Klösz pecuniam Domini Michaelis Raszlaviczy in deposito habitam, violata cista in superiore Camera cum complice suo Stephano Várady, itidem discipulo Artis ejusdem, tamen profugo furatus est circiter mille florenos, qui in cellario apud Klöszium reperti, in curiam delati, et domino suo possessori admanus vicissim traditi, acceptis aliquot exin florenos pro exolvendo Carnifice et pœcone capite plexus est extra Civitatem ad *Statuam Mercurialem.*

Tamen non est examinatus quæstionibus, neq per carnificem apprehensus, sed post de collatio, nem per sandapilas tumbæ impositus, et honeste in Kastilchen sepultus.

*

Sokszor azonban a protectio enyhitett az itéletek szigoruságán. Közbenjár több esetben a lengyel király is; Verbőczy István sajátkezü levélben kegyelmet kér egy asszony részére, kit gyujtogatásért tűzhalálra itéltek. (Ily protectiós itélet l. Érdekes régi okmányok stb. 14. lap.)

Kisebb kihágások esetében irásbeli Reversalist adott a bűnös, erős igéretet tevén arra nézve, hogy megjavul. Számtalan ilyen Reversalis van meg (Reversales de emendatione vitæ.) s ezekből több érdekes példány közölve van a «Régi érdekes okmányok» czimü fuzetben.

Reversales super emendatione vitae, tubicinis 1660.

Also gelobe und verspreche ich hinfüro mich in solchen mir vertrauten Dinste ehrlich und redlich wie es einem Kunstlibenden ehrlichen musico gebüret, zu verhalten, einem und dem ander Herrn des ersamen Rats und Bürger seine gebürliche Ere geben, den übrigen Trunk meiden des nachts nicht herum mer terminiren, besonder der Kirche und den Turme mit der musik also obwarten, den keine Klage nicht über mich kommen werde, sollte ich aber wider dise obgedachte condiciones sündigen, mich in Trünkheit finden lassen, soll H. Richter u. Rath laut meines Verdinstnisses mich nicht allein mit harten Gefängnies straffen, besonder auch des Dinstes verlustig machen.

Érdekességénél fogva bemutatom a következő tót nyelvü reversalist, melynek lényege, hogy kiállitója kötelezi magát, többé szeszes italt nem inni 100 botbüntetés terhe alatt. Az eredeti szöveg következő:

Ja nize podepsani prislibil sem i slubujem, ze já tu pogansku palenku i wselijaki opoini napoj, pokud kolvek mne Boch bude ziwit na timto swete, nechcem zaziwat ani pit i ne budem, kdi bich kolvek pak se raz jedine napil a swedectwi se na mne najde, od neimensiho ditete ze sem aspom jednuc pil, tehdi bude mat pan Pleban Bardijovski ktery kolvek budto vcileisi budto budnej moc a swobodu mne trestati ne len tolko na misku aneb penizah, ale takze na tele mojim spolu zjeho milosti panem Richtarem is poctiwej Radi mesta slawneho a Kralovskeho Bardijova. Co jest predepsano spolu netak jest ku porozumeni, zebi wsickni wespolek, pri karnosti mali bit, ale jeden kazdi oswe mal moc mne karati, totisto mimo karnosti pana plabana, muze takze podle swej wule jeho milost pan Richtar mne 100—100 ku potrestani palic datj

*

A 16. és 17. század jogszolgáltatása és közigazgatása köréből gyüjtöttem az alábbi leveleket, melyek különféle tartalma bő áttekintést nyujt az akkori jogfogalmak és viszonyokról. Közlöm ezeket minden bővebb commentár nélkül, magukban eléggé ékesen illustrálván a kor jogviszonyait.

(Kivül.)

Ez level adassek az Barthvay Byronak es az tanachnak nekem uraymnak es Baratymnak.

Keszenethemeth es magam aÿalasath irom thy kegelmetheknek ÿo uraym es en baratÿm, emlekezhetÿk tÿ kegelmethek mikor en makovycath thartam hÿol twgya ty kegelmethek mykor en onnan el hivnek akor es thy kegelmethekel zemben valek akor es ayanlam thy kegelmetheknek az en Barachakomath the kegelmethek es kere engemeth arra hogy en ty kegelmetheknek Barachagal lennek amivel en kellethnem ty kegelmetheknek, ugy hogy ennek elethe az en Barachakom ty kegelmetheknek nem kelleth merth az hwdw (idő) nem hoztha, holy leheth mosthan ty kegelmethek kwlthe volth ez pal uramath ala ez zantora az ty kegelmethek zwksegehert ez berthalan nevw legeyn a ky vele volth es ez pal uramnal meny pez volth mid el vythe volth es mikor ezth ennekem ez miskocy Baratym hyre thetek vala es minden zorkalmatoson es minden dolgomath el hagyvan ty kegelmethekerth echaka (éjszaka) ugyan chak hyergethelen (nyergetlen) lovon ez gonoz embereth erethe lwk es meg fogam es az mi pez nala volth en twle el vetem, O pezwl volth fel forynth heyan hatvan wth forinth aranwl volth harmichy forinth ferdÿnandos peze thyz forinth es mid ez pezegbol es thebeth el nem vethem az thy kegelmethek Barachakaert hyt aran forinthot es negy forint o pezth az thebyth ez pal uramnak kezehez fel kulthem.

ez level kelth Apatin zenth Janos Bwytin 1535.

Nagy pether hyaz Bernj
tyztarto az ty kegelmethek
atyafi es Baratya.

(Kivül.)

Nemes semelynek barthphai bironak adassek ez lewel, nekem tisztelendo uramnak.

Kezetemnek ez szolgalatomnak utana ym minapiba ot sack Cristoftol postot vettem vala, mig en ot dolgaimat zerzem es egyebeket vasarlek addig ugyan sack Cristoffnal hagyam az postoth es oth az zelit (szélét) mind le vettek rola, hogy az tob posto kezze takartak volt, nem vettem volt ezembe, hogy ide haza hoztam ugy vettem ezembe, it en nemes uraimnak mind meg mutattam mi modon taglottak meg az postot es minemeó kissebseget tetthek raytam. Tovaba im ew kegyelmek eleibe keldem az postot es kegy. lassa meg mi modon taglottak meg, es tudomant tehet kegy. minemeó kissebseg eset raytam, kerem kegy. mind en nemes uraimat, hogy kegyelmetek adassa meg vele az pinzt, az pinz ket forint, mert ha kegy. az pinzt meg nem adattya vele bizon en megvezem az enimet, tovaba az en uram yambor solgaia szavat Toldi gergelyet meg higge kegy. mint az en magam szavat.

Kelt Kapi varaban czeterteken zent simon elet Anno dñi 1548.

Stephanus Belczi Castellanus
Castri kappi.

Prudentes ac Circumspecti domini, Amici, vicinique nobis honorandi. Salutem, boneque vicinitatis nostræ Commendationem. ·k· feienkent kewanywk Istenteol io egesseget es jo szerenczeiet sok esztendeiglen, towabba, keöldeotth wala hozzank egy eozwegh azzon', kinek newe dorothea Bolfin, es könieorge nekeonk, mywel hog' az eo unokaia melleth irnek ·k· mywel hogy az eo felseghe feǵwerösy ott Bartffan keg.tek keozeotth laktanak wolna most eztendeie, walamy feǵweres mya vetekben talaltatot volna, mel vetkeiert nem merth volna hon hazanal lakny, hanem kyweol czawargoth wolna, jollehet mas dologbol eoreomesben intercedalnak ·k· de myerth hogy miniayan beoneos emböreok wagiunk melto az beoneoseok melleth theöreködny, merth Cristus Urwnkis azokert jeoth ez vilagra, az mint erteök elegh beonteteseis wolth, mert keozel eztendeigh hoǵ hazanal nem wolth, Azerth kegteket keriök mynth jo zomszed Baratwnkath engegye megh ezt ez vetket nekye keg-tek, weleom magahoz térwen megh jobbitja eletet, ezzel az Ur Isten legiön k. es miniaywnkales, Datum ex arce Makowycza, die 16. Aprilis, Anno domini 1571.

Andreas Balassa de
Giarmath.

Egregys dominis Judici juratisque Civibus Civitatis Bartphae vicinis nobis semper honorandis.

Kezenetemnek utana. Meg ertettem az ty k, lewelit melben ir ·k· hogj en tenek walami hazliny ember felöl ty nektek tervint, en az felöl kesz vaǵok tervint teny ·k· de aǵik semy kepen nem walamig en uramoth az ty szomszédtok az molnar ambrus meg nem elegithy, ky inen nem iamborwal ment el, azert mihelt az en uramot az meg elegity enis kesz waǵok mindazt terwinek allatny azt az embert, ostan az wégezet napra mel napra wegestönk wolt hogj be hozza az gabonat ez mult pintekre, sem az gabona ninc sem ẅ maga nem iuth ide sem az fẅreznek az ketelith nem külte meg, mihelt az en uramoth Elegity enis mindazt tervinek allatom ezt az emberth. Valete. Datum ex arce Makovitcza 24. February 1573.

Hoszutóty Ferencz.

Ahol ·k· feneget hogj ·k· maskepeis meg talal, ha tervint nem teszek felöle. ez fele fenegetestül en igen kitsin felek, mert en kesz waǵok tervint tennem, de adig nem meg az monar meg nem elegit az weges serint, mikor meg elegity az en uramoth meg latá ·k· ha terwint teszek e fellöle avagy nem. Egy pelda besedbe azt soktak mondany az ky az haraszt levelynek cergisitẅl fil, ne menŏ az harasztba, aztis soktak mondany az ky az wariut akarja livny ne pergesse ujat, aztis ·k· naǵob hatalomal miwely hoǵ az ur ẅ nagjsaga iobagia disnait ot tartátok kestetek, kyrẅl jẅwendẅre meg emlekezik.

Egregio domino Tomae Pan judici Bartphensi Amico et vicino nobis honorando.

Keszenetemnek aianlasa utan, meg ertetem az ·k· levelit kiben ·k· ir valaminemü hazlini ember felöl hoǵ en tervint tönek. ·k· felöle, azert en soha az ur ẅ naǵsaga iobaǵath megh nem tartottam tervintẅl az kinek mith wetteth wolna, de mivel hoǵ illen dolog esék hoǵ az tẅ ·k· kezeth lakozando szomszed, az monar ambrus ky uramnak ẅ naǵsaganak szolgaiẅ atta wolth magath, az ẅ naǵsaga kamaraiaban, mel ambrus illen nem iamborul mint nem iambor az ur ẅ Naǵ. kamaraiabul el szeketh eyczaka uǵ mint nem iambor ky ẅ Naǵ. nem kitczin karth teth anak felötte még az estendő samra kivel tartozoth meg nem fizette hanem mays ẅ Naǵ. ados, azért enek elötte is ·k· irtam felőle mivel hoǵ szegödeth szolga, mindenüt ez az orszagban terven hoǵ kezbe aǵak avaǵ ẅ felsege hata meget meg fogja, aztat k. sem kezbe nem atta sem tervint nem töt felőle, enis nem teszek e felől tervint adig vala meg enekem nem teszen az monar felöl igazath, sőt meg ti ·k· az en levelemre cak valaszt sem töth nem hoǵ igazat töt volna ·k· fölöle, azert ha azt te ·k· szemelit nem gondolnam mert halom hoǵ iambor semél ·k· cak valaszt sem tenek, azert mihelt ty ·k· enekem igazat teszen az monar felől enis mindazt ·k· igazat teszek az hazlini ember felől, mert ty ·k· uǵan nem ilenek ollan nem iambort az ẅ felsege varosaban tartany, mivel hoǵ ·k· ertette hoǵ ezen modon celekedeth, hanem az illet volna hoǵ ·k· vissa uste volna hoǵ iamborul valt volna. enis uǵan iamborul botcattam volna mint menihart uramnak feleltem volna. Valete. Datum ex Makovicza 13. January 1573.

Hoszutoty Ferencz.

Ez level adassek a bartfay fw bironak es mind az egez tanacynak nekwnk bizodalmas uraimnak tullajdon kezeben.

My Liszkaj fw biro eskwttek es mind az egez Tanacy kegielmeteknek kozonetonket es szolgalatonkat ajanliok mitth Tisztellendo Nemes urainknak es kivaniok az ur istentol keg: jo egesseget es bekeseget. Tovaba ezt akarok keg: tuttara adnj hogy az mynemo haburusag ez ket attiafiak kŏzŏtt jndultattot voltt tudnj illik hankocy balintt es bennje Janos kozott, kinek jol lehett nem kellet volna lennj. egymast beszedekel meg kissebettettek volt, ky mia egymast meg tartattak vala torvenre itt my kozottonk. ky mjnekonk ugj tetzek myrt hogj istenis paranciollia az bekeseget, jobnak ittelok az bekeseget az giwlosegnel, ky melj giwloseget my az ket attiafiak kozott le szallittank. mynekelotte torvenre koltek volna, ugy hogj benie Janos kesseb leven idovel, inchab vetett voltt hanchoczj balintnak hanem myntt hankocy balintt benie Janosnak. Ennek okaert benie Janos elozor meg kovetne hankoczy balintot, wisontt hankoczj balintis benie Janost, es kotelett vettettonk kozykbe ugj hogj egjmast ennek uttanna sem torvenyel sem bezedel ez dologrol soha nem

haborgattiak, sott egymasnak soha zemere ez dolgot az my mostan koztok esett nem vetthyk kynek kotele az my varasonk torvenie zerentt negyven foryntt Wgy ha valamellik egy mas zemere vetne. avagy kerkednek mas emberek elott vele akar mellike is varosban avagy faluban ket emberel meg bizonithatnak napal: eyel penig egy emberel mezobenys egy emberel: az mellyk ez meg lott dologal kerkednek mas emberek elottis nem hogj zemelj zerent egik az masik zemere wetne. köttele negjven forynt es az kottelen rajta marad. Ennek bizonsagara atük az mj varasunk zerenth valo szokott pecjettes levelwnket. Az Uristen tarcia meg kegielmetekett. Datum ex Liszka 13. novembr. A. D. 1573.

Judex et Jurati Cives Civitatis Liska.

Ez levell adassek az barttfay tanaczbelj ferfiaknak nekem tisztelendeo wraimnak tulajdon kezekben.

Eöreökbe walo zolgalatomath ayanlom keg-nek. tovaba az mi nemü dologertt ez asztalgiartto Georgy haborgatta eztt az Asztalgiartto Paltth semminek az oka nem woltt. azertt, bizonj en magam sem wettem wolna fel huz forintert az zegenett es kyssebsegett jtt az varos eleott es eskwttek eleött. Azerth hogy ha jde jw kys vardaban bizonj gondom leszen reaya teorvenyvel hog thalam massor eg gazdayatt sem kyssebiti meg.

Isten tarcza meg kegelmetekett mind fejenkenth

Datum kys Varda 18. Julj Anno 1574. Zeöke Georgy Kys Warday.

Nemes es tyztelendo Urajmnak az Barttfay fő byronak es az en eskwth tanachynak nekem byzoth zomzed uraymnak es baratymnak adasek.

Nemes es tysztelendo Urayм Zolga: jrom keg-nek mjnt byzoth Urajmnak: towaba panazolgodyk enekem az snakaj fo byro hog mjwel keg: byro Uram ez el mwlt napokba meg akarta fogatnj odbe az keg: varassaba, nemjnemw borbelj adossagaert, azerth jo byro Uram, nem illyk az az jo zomsedchaghoz hog ha egi mas jobagyat ok nelkwl kezgywk fogdosnj es tartoztatnj hanem keg: meg erche jo modom az dollog mjbe vagion es vegere menejen az dollognak, kegelmeteknek im en meg irom az dolog mjben vagion. A dollog ig vagion hog ez el mwlth napokba kwltem vala oda Snakora egi zolgamoth nemjnemw dolgajmerth az en jobagyomhoz, ezerth a kozbe egi jobagiom nem akaratbol lowy meg az en zolgamoth, vyzik oda az keg: varasaba az en zolgamoth, az barbelnak hog meg gyogecha az en zolgamoth, keth hetnel tobyk volth oth az barbeljnal hog az pwska kolyobisth ky nem twtta venj az legenjbol, maga chak az bör megeth volth az gollyobis nem volth chont kozeth, hanem el vegre ugian fel hasitota az pwska löwesth, ugi annak uttana harmad nap mwlva valamj keppen votte kj, annak utanna az en zolgamal valamjet vegechetek alla irthak ide Bwkochra, en ithon nem voltam az barbelj engem meg nem warth hanem fel ment, az legen meg mostanis sebes nem myvelhet semjth, Jmmar en nem tudom mjnt vegecheth az barbelj az en zolgammal, senki penek az en zolgamerth kezes nem loth sem volth sem lezen ha az barbeljnek valamj dolga vagion az en zolgamal meg tanalya törvenyel.

Azerth byzoth zomsed urajm a dollog eznel kwlombol nynchen amjkeppen kegelmeteknek meg irtam, azerth kegel: az en jobagiomoth se mas atjamffya jobagyot meg ne haborecha ok nelkwl, merth az nem illyg az jo zomszedchakhoz, merth ha kegelmetek egi jobagyomoth meg fogya vagi egi

snakaj embert ez dologerth hyge kg: hog ha ide alla valamelj jobogyth kaphattom keg.nek hog is meg fogok erte ha penik kglmetek az en jobogiomon egi foryntoth vezen byzonyal meg hyge kg: hog keth anneth vezek erete, ha az zolgam ados lezen a barbelnak vege meg az zolgamon en nem felelek az en zolgamerth az hol meg tanallya vege meg rajta ha ados lezen az en zolgam az borbelnak. ha penek az en zolgamoth zepen meg gyogitota wolna az barbel ennek woltak oth kozel atjamfiaj, kik en eretem kezessek lottek volna, Kalnassy Matjas, Bertoti Thamas uram, es ugian oth harminchados uram Bazonj Janos uram, vagi penek, kegelmetek atjaffja Menyharth uram eskwth polgar keg: kozoth engemeth ez zemelek mynd esmerek ha ezek kozelj valamely kezes leth volna en eretem thehat twdnam hog ados volnek az borbelnak, de az borbelj meg sem gyogetwa az sebes legent hanem mostanis sebes nem twdom mynt vegezthek egi massal, azerth jo byzoth urajm jol erti kg: az orzag törveneth kegelmetek azhoz tarcha magat, en kg: inkab oltalmat varnek hogy nem mjnt kg: az en zegen jobagymoth oknelkwl haborgadna. Isten tarcha meg kg: Datum ex Bwkoch 4. die Decemb. 1574.

Demetrius Abaffy
de Abaffalwa.

Rákóczy Sigmond az Feolseges Romay Chiasarnak Egry Capitania Heves és Borsod varmegienek fő Ispania. Mindeneknek az kiknek illik adgiuk tudassara. Minket megh talalvan az Bartphay varos bizodalmas uraink attiankfiay nevezetesképpen az eo feölsege Locumtenens Fejerkeövi Istvan uram altal az meli hazok Tallian volna kiben vinczlert tartanak azt az hazat szabadsagban engiedneok Vinczellerevel egietemben mely hazban ennek elleöte valo odeoben az my Talljay Biraink az Bartphay varost haborgattak Buza Zab be teöltessel az varosnak nehességére és Bántására hogy volt volna. Elssöben meghtekentven urainkath es Attyankfiath masodszor az eő melto kevanosagokatth az egy hazon hogy seminemŭ birodalmath ne engidgink az Talayaknak minden szeöleöiekbŭl az Dezmatth megh advan Valamynt az az egi hazon kiŭvöl minden igassagokath meghtartvan. Hadgiuk az my tisztartoinknak Birainknak az megh nevezet Bartphay varos hazat Vinczlerevel egietemben ki vagion Talian ézak feleöl valo zeren Kis Geörgy és Horvath Gergely haza keözeöth seminehmŭ okall megh ne haborichiak se seminemŭ marhainkath ne igiekezenek beleye vinny se teölteny seött inkab oltalomal es segitsegiell legienek az mi hozank tartozok, kiben hogi egiebeth ne merienek cheleködny enek ereosseghere attuk az mi pechietes levelünkett az felŭl megh nevezet Bartphai urainknak. Datum in Zerench die vigesima septima Juny A. D. 1590.

(Kivül.)

Az Nemes es Becsületes Holdraik Lenart Uramnak, Nemes szabad kyraly Bartfa varosanak Biraianak es az egesz Tanacsbeli Urainknak es nekünk io akaro somsed Uraimnak adassek.

Szolgalatunkat ajanljuk kegielmedteknek mint nekŭnk jo akaro szomsed Urainknak, az Ur Isten minden iokal aldgia megh kegielmetekett.

Herknekty Jobagiunk Kozak Pall jövő előnkben, jelentvén azt hogi valami Aszoni ember Attjafiat fogata megh kegielmetek, melly most is az foghsagban tartatik, kegielmeteket seretetel keriŭk, legien engedelemel niavaljas Aszoni embernek es erestese ki keg. az foghsagbul, mellj kegielmetek

ebellj io akaratiat mas dologhbul jgiekezŭk megh szolgalni kgteknek io valaszt varvan kegtektül. Eltesse Isten kgteket jo egésségben sok eztendeigh. Datum ex Castello Nostro Kerknektt, die 17 Marty Anno 1648.

Kegielmeteknek szeretetel solgall,
Bottiani Borbala.

(Kivonat.)

Reversionales Tubicinis Michal Stass 1668.

4. den Kirchen-Turm, wndt darauf bestellte Haubtwache fleisig obwarten, auff die wechter bei Tag undt Nacht aufmercken damit nicht allein die wächter mŏchten wachtsamb erfunden werden, sonderlich auch die Stunden aussgeblaset sein, wi sonsten brauch ist.

5. Alle musycalische Instrumenten, Partes, Trompeten, Posaunen, Zincken undt dergleichen, der Kirchen-Turm undt der Gemeiner Stadt zugehŏrige fleisig verwaren diselbe ohn allen schaden undt verletzung (wen die Obrigkeit wirdt begehren) abzugeben, wo aber etwas mangelhafft mŏchte darinnen werden, mit meinen eigennen unkosten zue verbessern undt zu recht bringen.

6. den Kirchendienst, so offt als es der H. Cantor wirdt anbefŏhlen, mit Zincken Tromŏten Posaunen, Geigen undt andern Instrumenten fleissig undt ohne Verdruss obwarten, auch die Lehr-jungen undt Gesellen in der Musyc fleisig uterrichten dass also der Kirchen Turm mŏchte mit der Instrumental Musyc wohlbestellt gefunden werden.

7. Allen Sontag undt Feiertagen ausserhalb den Freitag undt Sonabendt, in der frŭhe, mittags und abends Stunden, wi auch dergleichen allen dienstag undt donerstagen auff dem Kirchthurm mit der Istrumentel Musyc zierlich Gott dem Herren dienen, undt dadurch andere leute zur andacht erwecken.

8. die Hoerpaucken zur gewisser Zeit morgens undt abends rühren undt schlagen, doch dieselbe fleissig verwahren, damit dieselbige also sei durch die ŭbrige hitze, oder ŭbrigen Schlagen nich mŏchten verletzet werden, in welchen Fall wird en schuldig sein selbst den schaden zu erstatten, mit seinen eigenen unkosten.

Geschrieben in meinem elenden gefengniss.

A 6-ik pontból megtudjuk azt is, hogy Bártfan a 17-ik században állandó templomi zene cultiváltatott, a mi élénken illustrálja a város nagyfoku műveltségét.

Revers der Huff-Schmied-gesellen A. 1682.

Wir Endes unterschriebene, als Huff-Schmid-gesellen, bekennen hiemit, dass wir uns wider die alten Freyheiten der ehrbahren Zechen der Huff-Schmiden, und der gewŏhnlichen Artikel vergriffen, ja einen Aufruhr und Rebellion gemacht, in dem wir uns ungebührlicher Weis verschworen, verpfendet und unsern ehrlichen nahmen aufgesetzt, von unsern Meistern alle und jede einen Uhrlaub zu nehmen und hinweg zu wandern. Weswegen eine gantze ehrbare Zeche verursachet worden vor einen gantzen Edelvasten Magistrat, auff uns ŏffentlich zu klagen, auff welche beschene Klage wir den auch jedweden nach gebŭhr wegen solchen insolentz abgestraffet werden von einen Edelvasten Magistrat. Erkennen demnach dass wir gesŭndiget, und geloben auch, dass wir ins Kŭnfftige unserer vorgesetzten lieben obrigkeit gar keine Sorge zu fŭgen, sondern hingegen, als es ehrlichen auffrichtigen

Gesellen gebühret, bey unseren Meistern, in der arbeit standhafftig beharren und den geringsten Anfruhr (bey grosser und unausbleiblicher Straffe ja zw verlust der Ehr) nicht machen wollen. Welche assecuration und zugleich schrifftliche obligation wir hierüber, einem Edelvästen Magistrat demüttigst insinniret haben. Bartphæ die 5. Octobris A. 1682.

Tomas Dobranszky
Janos Schmilnyanszky
Jurko Dubinszky
Jancso Kurinszky
Andras Kurinszky
Jancso Stropkowszky
Jakub Dubinczky
Mattyas Polyak
Mattyas Brezoviczky
Jurko Ladiczky
Sopko Pollyak
Jancso Zelesniczky
Jancso Trencsinszky

No 8000 Schindel nagel sollen sie geben innerhall 8 Tagen.

Ez a reversalis különösen azért érdekes, mert megmutatja, mily alaposan s könnyen tudtak a régi világban elbánni a strájkoló munkásokkal.

Generosi Domini Fautores et Amici mihi observandissimi.

Servitiorum meorum paratissimam semper commendationem. Groff Rakocyj Laszlo Fő Ispan Urunk eő Naga levelét vévén, melyben irja eő Naga, hogj Nemes vármegje reguisitiójara Eperjes varosaban Ispán választo széket rendelt pro die 30. mensis presentis Marty az Nemes vármegje szekinek megépitésére. Mjnek okaért ez Currensemet latván tisztem s hjvatalom szerint szeretettel kérem intem is felől specificált napra es helyre comparealnj ne neheztellyen, közönségesen laborálván kegyelmetek az Nemes Vármegye székjnek restaurallásában, melyben egyebet se czelekedgyék sub pœna fl. 100. Datum Pechy Uÿ Falu Die 17. Marty Anno 1662.

G. D. V. Servitor ad officia semper paratissimus
Andreas Pechy Judlium
Cottus de Saaros.

Currens currat ad Generosus Egregios Dominus et nobiles sub pœna fl. 12.
Jakab Falwa
Rattvaj
Gombos Falwa
Szent György
Usz Falwa
Gergellaka
Finta
Sedekerte
Ternje
Balpataka
Adam Földe
Ossiko
Herknekt
Bartpha városa
Hrabjkj

Citissime
Citissime
Citissime
Citius
Citissime

. . . mjvel hogy Nemes vármegyenknek sok rendbeli es szükséges dolgaj intervenialtanak melyre nezve substitutus vice Ispan ur eő kglme paranczolattyabul kelletik kglmteknek pro die ultima May Eperjesre Generalis gyülést publicaltatnom. Mynek okáért kérem szeretettel kglmeteket, tisztem s hivatalom szerint intem is felől specificalt napra és helyre comparealnj ne neheztellyen, hogy eőszve gyülvén kgltek mindenekrül minden jot concludálhasson. Servet Deus grosus Dnes Vestras quam diutissime. Datum Pechy Uy Falu, Die 19. May Anno 1662. Grosis Dnibus Vestris Servitor et Amicus ad officia semper paratus Gasparus Pechy Judlium.

(Kivül.)

Prudenti et Circumspecto domino Servacio Judici civitatis Barthva, domino mihi observandissimo.

Keszenetemeth es szolgalatomath, mynth szerethew uramnak, the kegelmetek ennekem emlekezeth vala, az dragy ferench kochyssa felewl, hog k. meg talaltha volna, azyrth im en mosthan az en kegelmes asszonomnak akaratthyabol menthem vala bathori andrashoz kewetsigen es dragy ferenchis oth vala, es engemeth kyre mynth attyafiath es barathyath, hog en eg szolgamoth fel kwldenym kegelmetekhez, es im lewelet is kwldeth, hog az pynze eleitol fogwa meny volt, therwyn zerynth meg kerdezytek, es a menÿe az pynzeben ugyan vagyon, ket heth alath az en zolgam kezyben menyharth kezeben agyatok, es wgyan azon pynzbol hoherth fogagyatok es ffel akaztassatok, merth ha k. ffel nem akaztatya, valamy bwnth ennek utana tyszen az mynd k. bwne lyszen, thowaba thy k. keszeni es mynd ilik meg akarja szolgalny, hog k. az w beszidire il nag gondoth vyselth. Isten tarchya meg k. az w malasthyawal, ez level terebesen kwlth zenth benedek napyan, Anno 1543.

possay Berthalan thy
k. szolgaya.

(Kivül.)

Prudentibus et Circumspectis Civibus seu consulibus Bartphaiensibus nobis dominis semper observandis.

Eörökke valo szolgalatunkot ayanliuk Urasaghtoknak mint kegielmes urunknak, Istentol kevanunk urasagtoknak minden testi es lelki ioknak bösegesen valo megh adasat mind az urasaghtokhoz valo tartozokkal egietemben. Ez felöl kelletek urasagtokat megh talalnunk, hogi minden tiz kapu utan harom lovagos catonat kevannak, es annak hora het forintot itelt az varmege. Ennek pedigh edgiket urasaghtoknak kel fogadni az masikot mi nekönk. Azert tegien bizoniossa urasaghtok felöle mit kellien ez dologh felöl czielekednönk. Aztis akariuk tudasara adni urasaghtoknak, hogi igen budosasra iutot igiönk (ügyünk) az pogan ellensegh miat, es az ur Isten az aratast im el hozza lassan lassan, es igen kevesen vagunk, mert igen el holtanak közzwlönk, kik az taborban marattanak, kik pedigh idegen heliekre mentenek budosni, az maiorsagh utan valo vetes pedigh ugian sok, es az megh aratasara eleghtelenek vagiunk, hanem engedgie megh urasaghtok hogi adgiuk reszeben aratni, mert migh bekeseges idö voltis az szegen megh holt urunk adatta reszeben aratni. Az ki kevesen itthon lakunk is, kiki az w magaera kel sietni, es az kinek ninczien, mas falu földenis fogadnak es az urasaghtokeban ez idó alat sok kar kezd lenni. Ezenis königörgönk urasaghtoknak, hogi engedie megh urasaghtok edgik verem buzat az urasagktok szegine iobbaginak uy feieben ki osztani. mert sokan vadnak az kik az buzaert marhaioket, szölö eöröksegeket kel el adni ha urasaghtok raytunk nem königörwl. Hirek felöl azt irhattiuk urasaghtoknak hogi az ellensegh igen giúl (gyűl) Eger varaban es Szolnokbul, Budarul, Pestrolis mind ugi halliuk hogi ide fel iöttenek Egerre, es minden szandekok rabolni vagion. Giakorlatossaggal szeker hatan vagiunk az nagi felelem miat. Ez el mult napokban az giöri katonak voltanak szerenczét probalni es igen hitvanúl löt dolgok, mert tizennegi veszet oda bennek. Az sok hireket urasaghtoknak mi megh nem tudgiuk irni, mert mindennap uyul.

Isten tarczia es eltesse Urasaghtokot sok io eztendeigh. Datum ex Tsanalos, 20. die Junÿ secund. vet, Calend. Anno 1597.

Urasaghtok szegeni iobbagi az Tsanalosiak
az kóniórgesre io valaszt varunk.

Ez lewel barthway byro uramnak yw kegyelmynek adassek

Keszenetemnek wtanna the kegyelmednek esth adom meg thudny, hogy ez el mwlth seken kacyan wram hadnagya yrth wala az warmegyenek hogy ylysth wyunynak az nypnek be Eperyessy wassara es myndennek kypesserynth walo arath megh akaryak adny, az arpanek hwspyust zabnak XIV. lwdnak V. tywknak III. malacznak V. synanak aky mynemy therehwel wyssen annak ahoz kypest walo arath agyak megh, es aky ez fele ylysth be wyssen, alyon meg az hadnagy sallasa eloth, oth myndennek megh agyak ez meg sabot arath, es yo pynsth adnak. kyth ember elkelthheth, merth mynekenk megh hatta espan wram es az hadnagy hogy ky ky mynd az ÿ yarasath megh hyrdesse, azyrth thy kegyelmetek es hagÿa meg yobagythoknak, hogy aky myth wyheth wygen, merth a honnayth nem vysnek pznzekre kykywldyk sekereth penzek nelkywl el wyssyk. az yrt thy kegyelmetek es wyssellyen gondoth ryya. (1530-ból; régibb az előző és következő levélnél.) lypolth Gaspar.

Ez lewel adassek az tisztelendó bartfay biro wramnak es az egysz tanacznak ennekem bizodalmas somsed wraymnak.

Solgalatomat ayanlom kegelmeteknek mint bizodalmas somsed wraymnak Istentül kevanok te k. boldog iletet. Tovabba ezt akaram k. meg jelentenem, hogi ez elmult napokban egi solga legint fogattam wala kivel estendore zegöttem meg. mivel hogi en most ö fölsyge solgaia vagiok, ennekem wolt tób solgakra süksygem. Ez alat mentem az te k. faluiaba lofalvara, ot talaltam egi embert az ki ennekem rea felelt hogi ket holnapeg en solgam lene, mivel hogy az fia es ennekem segödöt solgam volt, örömest ygirkezet solgalni az ket holnapeg, el es jöt wgian azon estvere wasarnap Terniere. En öneki vaczorat attam enni azt meg ötte. Nem nyste sem az en beczuletemet sem az önmaga embersygyt, ÿczaka az en segödött solgamot ellopta elvitte, illien nagi hatalmat czelekedet en raytam es hazamon. En ugian azon napon menten mentem lúfalvara az ket legin wtan, talaltam az en ket solgamot az mezön aratvan azokat en meg foghattam wolna de en te k. megbcczültem az te k. hataran nem akartam hatalmaskodny az falunak sem akartam törvynyt rontanom, En te k. megbeczülven mentem az falu biraiahoz az ö ygassagat letöttem, ennekem biro wram törvyn napot hagiot wgi mint ez mai napot pynteket hogi en nekem ygaz törvynt tesen az ö igaz törvenyniek serint meg feleltem azt hogi ennekem igyrkezet solgalni ez az te k. faluiaban lakozo ember el es jöt hazamhoz terniere hogi engemet solgallion elso hirire enni attam, az ö elvygzet gonos akarattiat nem tudttam, iczaka föl kelvyn az az czürö (csürő) ez az en segödöt solgamot el lopta elvitte hatalmasol. Mint ollian gonos ember kevantam az falu törvynietöl mind az ket solgamot kezemhez annak felette kölczegemet karomat, ennekem illien törvynt töttenek az falu byrai hogi k. hyre nelkul nem akarnak czelekedny, hanem k. akariak elöb tuttara adny, meli torvynt es dolgot az lúfalusi biro k.nek bwsegesebben elö samlalhat mindeneket mert eskut jambor keresteen ember byro; Tudom hogi k. oly kerestien emberek hogi te k. az igassagot sereti, az En jambor jo somsedsagomat es megtekenti te k., rövidseget k. ennekem nem tesen. en te k. tül es az

falu biraiatol igaz törvent warok. Enis az miben tudok örömest solgalok k., adassa kezembe k. az en ket solgamot kit enis solgalliak meg k. Isten eltesse k. Ez level költ lúfalvan ma penteken Anno 1597.

Terniey Benedek kegtek
somsed barattia solgal te k-nek.

Ez lewel adaseek az en bizodalmas io akaro uramnak, az tiszteletes es nemzetes Bartfay feö Biro uramnak kezeben.

Szolgalatomott irom k. mint bizodalmas uramnak es az ur Istenteöl kevanok knek mind az keghez tartozokkal egietemben io egesseget es minden iokat megh adatny. Towabba kegdet cziak erreöl kelletek megh talalnom levelem altal, hogi ot az k. varasa mellett ugi mint az Stary Blihon talaltam meg egi szeökeöt szolgalomat ky ennalam szegeöldwe valt, mely szolgalom mya sok bozzwsagokat vallottam, miwel hogi az draga ẅdeöben kytartatwan az telbeöl, es megh ruhazwan, aż kykeletkor mikor legh jobban kellet volna az szolgalo az embernek szinten akor valamy maga gondolattyabol feöl keölt es el ment, estendeyet ky nem teöltwen. Kerem azerth k. mint bizodalmas uramotth, hogi k. ne tarczia megh, hanem k. adgya ez emberem kezeben, mint szegeödeöt szolgalomotth, mint hogi tudgya k. azt, hogy ez orszagh él vele hogi a szegeödeöt szolgalot mindenẅt kezben szoktak adny, ha k. penegh valamy okbol kezben nem akarna adny, kerem k. hogi k. tartoztassa megh, es az mel napot ad k. en ra megyek, ha szẅkseges leszen, megh bizonitom azt hogi szegeödeöt szolgalom volt, ha penegh k. ennek hozzw napot nem niuth (nyujt), hanem k. kezben adattya, mivel hogi tudomis azt hogi eönmaga sem tagadgia, hogi szegeödeöt szolgalom nem volt volna, kit ha. megczielekszik enis k. meg igiekezem szolgalny minden tiztesseges dologban. Ezeknek utanna tarczia megh Isten sok eztendeigh minden bẅseges aldaseban. Datum Herknekt, 17. September Anno 1597.

Kegk eöreömest szolgal
Gombos Gergely.

Nemes es Böchületes uraimnak Bartfay fö birónak es az egesz tanachnak adassek ez level.

Zolgalatomath irom kegielmetöknek egesz tanachwl, Istentöl sok ioth kivanok k. az en mostani irasom chiak ez, tudgia azt k. hogy ez kikeletkor talaltam vala en megh k. az ilga dolga felöl hogy attam volt neki talerth hatoth hogy ennekem krakoba bort vigien azert en ẅ miata akor nagy karth valotam hogy el nem vite az boraimat az utan fel mentem eröte, es k. is megh tudatni felöle, ẅ azt hazuda hogy it voltak es engem nem talaltak aban pedig semi nem volt, az utan megh fel mentem, es k. illien törvent tön hogy ala iöiön es meg bizonichia afelet el vartam az tizenötöd napoth arra sem iöth az utan megh fel mentem es az k. pecheteth elsöben fel küldöttem neki hogy bartfara k.hez iöiön es igazichia magath, az pechetet megh mutatak neki es azt megh nem böchülötte, az utan en magam oda mentem es e seököth elölem azert ugian sok kart valotam miata es sokat is költötem, de megh most sem teliesitete be beszedéth. En imar azt az életeth tudny illik az keresködést el hattam, es az sendrei kapitani Rottal Janos ẅ Nagysaga szolgaia vagyok, oda nem mehetek, de ha valahol talalom ne mondgia azt k. hogy k. hire nekül cheleködöm, bizonj duplaval meghveszem raita, az enim el nem vesz ha szinten az tenger feneken volnais, az bizonj dologh hogy mostanis megh vettem volna az k. iobagian de chiak k.keth tekintetem benne, hanem k.

kŭldgie Casara ha szep soval megh adgia, Malom utczaba Szekelj Lŏrinch deaknak merth ha megh nem kŭldi minden karomath es kŏltsegemeth megh veszem raita, Isten tartchia meg Kegielmeteketh. Ez level kŏlt Casan Anno 1597. 25. Novemb.

Kegielmeteknek szolgal
Somogy Gŵrgy Deak.

(Kivül.)

Prudentibus ac Circumpectis Judici primario ceterisque juratis Civibus Liberae Civitates nostrae Bartfensis, fidelibus nobis syncere dilectis.

Stephanus Dei gratia Hungariæ Transylvaniæque Princeps ac Siculorum Comes etc.

Prudentes ac Circumspecti fideles nobis syncere dilecti. Salutem et gratiam nostram. Emlekezhetik iol rea kegmetek ez el mult Tanacsy it Cassan valo gyulesunkben mint vegezet legyen az bekesegnek veghez vytele feleöl, kyre valo tekyntetbe, ketzery vagy haromszory replicationk utan Becsben mind az orszagh szabadsagynak hellyere allatasa feleöl, s mind az magunk szemelyenek contentalasarol mint vegeztenek legyen. Annak utanna enny hadakozasok utan az ket Chiaszar keözeöt valo bekesegnek veghez vytelebennis inter ponalvan magunkat, mint hogy mind az ket felnek alkuvasa my nekunk hazankban beörunkben es megh maradasunkba iara, felette szuksegesnek eösmeryuk, most mind ezeknek veget latvan es keövetyuk mind egy feleöl smind mas feleöl megh erkezven hogy reghy io szokasunk es rend tartasunk zerynth immar kegmeteknekis mynden dolgokat volta keppen ertessere adhassunk, es az keövetekteöl keövetsegh iarasok zerynt myndeneket erthessen, hogy annak utanna, mind azeleöt vegezeseknek executioiarol smind az utan keövetkezendeö orszagos gyulesben leendö vegezesekreöl (mint hogy nagy reszenek a vegezeseknek ot kel el vegezeödni es confirmaltatnÿ) iob fundamentummal gondolkodhassuk. Tetczet hogy az eleöt keözeönsegesen egymas ertelmenek megh veteleyért ide Cassara egy reövid gyulest hirdetnenk, melynek napjat az ideönek reövid voltahoz kepest hattuk ez jeövendeö zent Lucza aszoni napíat az az Decembernek 13. napiat. Hagyiuk azert es parancsolliuk hogy az kegmetek várasabol a megh nevezet napra es helyre byzonios attiok fiayt tellies tanosaggal ugy bocsiassa ide, hogy okvetetlen azon az napon it jelen leven az gyules ugyan akkor el kezdethessek es mennel hamareb vegezven az allapotrol, kesedelem nelkul vyzont minden rendek ismegh hazokhoz oszolhassanak. Secus sub pœna Decreti nullomodo facturi. Datum ex Libera Civitate nostra Cassoviensi. die 25. mensis Novembris. Anno Dñi 1606.

Stephanus * Simon Pechy.

A középkori városi hatóságok nemcsak könnyedén bánnak el az élettel, de meg is vexálják azt olyan policiális intézkedésekkel, a melyeket mi türhetetleneknek tartanánk. Az még nem nagy baj volt, hogy a nyilvános helyeket, a borházat, korcsmát esti 9 órakor becsukják, mert akkor az ember nem élt éji életet, napközben ihatta le magát; azt is rendjén valónak találták, hogy a ki alkonyat után lámpa nélkül jár az utczán, in obscurum locum — fogházba — kerüljön és reggel váltság dijért bocsáttassék szabadon. Azonban a hatóság az individualis, a házi élet intimitásaiba is jogosan árthatta magát. Példa erre a «Polizeiordnung», mely bámulatos leleményességgel igyekszik meggátolni a pazarlást, egyben azonban hatalmas intézkedés arra nézve is, hogy a nagyzás hóbortja lehetőleg leküzdessék.

Ezen «Policeiordnung»-ot, melyet gróf Desőffy József Döbrentei Gáborhoz irt bártfai leveleiben is lenyomtatott, lásd «Régi érd. okmányok» 36. lap.

A társadalmi élet magas fejlettségü volt. Bártfának kultur-intézetei az országban, sőt annak határain túl is jó hirnévnek örvendeztek. A műveltség magas fokon állott. Parochiája már a legrégibb időkben is nem az utolsók közül való lehetett, bizonyitja az a tény, hogy Zsigmond király 1391. évben egy kedvelt udvari káplánját nevezte ki bártfai plébánosnak, ez ellen a város erősen protestált. Később a 15. században, midőn a külföldről egy tudós férfiu meghivatott bártfai plébánosnak, ennek egy barátja, ki a bártfai viszonyokat jól ismerte, a következően irja le neki Bártfát:

Bartfa ad radices Carpati montis et in confinibus Poloniæ, in loco amenissimo auraque saluberrima sita est, urbs ipsa munitissima, cives habet humanissimos, feris et nobilissimis piscibus abundat, vino bono et cerevisia triticea et aliis ad vitæ usum necessariis rebus omnibus populis cedit, at de salario tuo quid? tale erit, quale tu ipse volueris. 1541.

Azonban nem mindig ilyen rózsás volt a bártfai plébános állása, bizony sokszor nagyon is tövises lehetett. A 16-ik században igy kesereg a bártfai plébános:

Mit mir geet es, wie mit den Vettern, etwa in der vorburg der höllen, die das heilands irer erlősung lange Zeit gewartten.

Érdekesek a meglevő régi czéh szabályok a 15. századból. Az egyikben, melynek kezdete: «Erbare ceh als Schlosser, Schwertfeger und Sattler», kiváló érdekességü az előforduló következő passus:

«Item ein yder meister is verpflichtet seinen Gesellen sein Badgeld zu 14 Tagen geben, gibt hers aber nicht und der Gesel Klagt, so yst der meyster busfeligk 1 pf. wachs aber die Satler sind auch verpflichtet den Gesellen Badegeld zu geben zu 14 Tagen, und einem Lonjungen zu wochen 4.»

Hogy Bártfán a XV. és XVI. században a közmüvelődés magasabb fokon állott, kitünik abból is, hogy mysterium-drámák és iskolai szindarabok adattak elő városunkban. 1497., 1498., 1512., 1516-ban adtak a város polgárai mysteriumokat Urunk születéséről, kinszenvedéseiről és feltámadásáról; megvan egy eredeti szinlap erről 1450. évből. A városnak 1552—1588-ig terjedő számadási könyveiben nem kevesebb, mint 27 iskolai tragödia, comedia és historia van felemlitve Zsuzsannáról, a tékozló fiuról, Dávidról, Józsefről stb. E darabokat farsangkor a v. gymnasiumi felsőbb osztályainak tanulói, a segédtanitó vezetése alatt adták elő a tanácsteremben, minden fellépésért összesen másfél forint tiszteletdijat kaptak. Egy ily darabot Zsuzsanna historiáját Stöckel L. bártfai iskolamester 1559-ben Wittenbergben kinyomatta. *A bártfai dráma a legrégibb hazánkban.*

A következő levelekben — csak magyar nyelvüek — visszatükröződik hiven az akkori társadalmi élet viszontagságai, örömei, bánatainak kifejezésével s bemutatom azokat, különösen utalva nehány remek fogalmazásu lakodalmi meghivó és gyászjelentésre:

En Bornemisza Tamas bwday, ky mostan bechben lakozom, wallom ezen lewelemnek serÿben hoyg wettem kezemhez bartfan, az barfay wrakttwl bornemisza Janosnak eg soma penzett, kytt meg tartottam wolt mel penz tezen fr. 516. d. 81. mel penzrelis lewelettes hoztam az bartfay wraknak bornemisza Janos pechetty alatt hoyg mywel az penzt kezemhez engedyek az wn levelet latwan. Enis Bor. tamas adom ez may napon kezem irassa allatt

walo menedek lewelett ez nemes es tystelettes bartfay wraknak, hogy ha bornemisza Janos wayg egeb ember ez soma penzertt fr. 561. d. 81. ezwttan az bartfay wrakatt keresne, fogadok en lewelemben, hoyg mynden kar nekyl tartom az wrakatt, es mynden igazyttoya enym legen ez dolognak, az wrak es waros kara nekyl, adattott Bartfan, 6. septemberben 1547.

Bornemisza Janos pechetty
kezem Irassa.

Szolgalathomath ayanlom kegyteknek mynth byzodalmass szomszed Atyamfyaynak es ennekem szerelmes byzoth barathymnak. Az hatalmas Istentul kegteknek kyvanom mynden lŏlky ess testy yavayth yo egésségyt es yo szerenchyeith. Towabba byzodalmas szomszyd wraym myvel hogi Az Wr Ysten O Zenth Fŏlsige az en zerelmes leanyomat Wz Margythot Az nemes es vitezlŏ Wz Balynthnak paranchyolta kynek Menyekŏzŏye napyath rendeltŏk ez jŏvendŏ szenth András ntan valo elsŏ vasarnap utan valo kedden az az ez yewendŏ decembernek 9. napját az en hazamnal Wzffalvan. Annak okaert kyrem kegteket mynt yo szomszed uraymath legyen yelen kegtek az megh nevezeth napon az en leanyom tyztessige es ŏreme napyan hogy en az tŏb uraym es baratym atyamfyay kezŏth tyztelkedhessek dychekedhessek az kegtek yelen valo lytivel es yth voltaval, kyth megys akarok zolgalnom mynt byzoth szomszed uraymnak barathymnak. Thovabba azonys kyrem keg.ket vagi 2. forinth ara eleven retkhe halath aggion yllyen szwksigemre koran yo valaszth varok kegtul Isten algya kegteket. datum Wzffalván, 23 9*bris Anno domini 1548.

Amicus d. v. Georgius Wz.

Ez level adassek a Bartfay fŏ Bironak nekem jo uramnak jo Baratomnak.

Keszeonethem es magam ayanlasanak utanna, jo uram es jo Barathom, az en szolgamat Boldizart kegielmedhez be kwltem valamit az en szomal meg mond kegielmed meg higie mint az en magamnak.

Ez level kelth Hertneken kis karacon estin Anno 1557. Forgach
Sigmond
gymesy.

Circumspecto viro Judici suppremo Civitatis Bartpha, domino et amico mihi semper honorando.

Kŏszŏnetemet es magam ayanlasat irom mynt jo uraymnak es baratymnak. Ertem az keg: levelet az myt keg: ennekem ir ez elöttis montam vala az keg: polgartarsaynakys hoǵ ha lehet tahat az wraymot az keg falwyabol ky szalytom, ha penyg nem lehet tahat meg haǵom nekyk hoǵ ollyat ne myvellyenek hoǵ ky feletteb walo bantasokra lenne, de meg eddyg nem lehetet, mynd azaltal im mostan el kŵltem az szallas osztot hoǵ falwkol keressen es myhelt az meg jŵ ottan ky szalytom ŵköt, aztys meg hattam hoǵ ha eǵeb lehet benne, hoǵ az keǵ: falwyt ne bancza attys az hova szalwnk, noha ez most walamy wetek myat iǵ eset, ennek utanna az kég: falwya en twlem meg nem bantatyk hanem inkab otalmazom az menyre en twlem lehet, mert ŏrŏmesben akarok keǵ: baratsaggal lennem hoǵ nem mynt wetnem keǵ: ellen. Ittys peny mynek elötte az wraymot ky wynnem belöle, ennemagam meg latom ha walamy oly kart töttek, hoǵ ky feletteb wolna. Isten tarcza meg keǵ: Ex Raszlowicza 25 die Juny A. D. 1559.

Ty kegelmeteknek meg tegnap walaszt töttem wolna de nem wolt deakom hoǵ kyvel az levelet meg maǵaraztattam wolna.

Johannes Bornemisza.

Ez level adassek az tiszteletõs uraymnak, Bartphay fõ Bironak tanaczival egietõmbe, ennekem bizott úraymnak, adassek tulaydon kezõkbe.

Kõszõnetõm es szolgalatom ayanlasanak utanna, mint tiztelendõ uraymnak es baratymnak. Az ur Istentõl kivanom az te kegíelmetõk egesseget es minden javat, te k. ezt akaram tuttara adnom, hogi ha k. valami Buza aztagokat akarna venny adnek en k.nek vagi tizen niolcz Buza aztagott jott ha k. akaratia volna az vetelre meg alkolhatnank, hat te kegteket megis varnam az penzevel egi ideigh ha mind az tizenniolczat el võnne te k. Isten tarcza megh kegteket minden jowal. Datum in Somos, 24. die octobris Anno 1565.

Somosi Baczkoy Miklos.

1571.

Mi Bartfay fő biro es eskwt polgarok valliuk mi ez mi levelönkben, hog mi vöttönk az Nagsagos Thallowczi Banffi Balint urunktóll 35. hordo bort 735. forinton, kinek az 400. forintiat immar megh fizettwk. es az 335. forintianak megh fizetesére illien vegezesönk vagion, hogy ez iövendő Bőith közep szeredara minden okvetetlen megh fizettiwk az nagsagos Banffi Balint urunknak. Azert fogagguk mi hog az ell vegezet napra minden okvetetlen megh fizettiwk mind eg penzigh az fl. 335. Es ha mi az megh nevezet napra megh nem adiwk, szabadon meg vehesse az varason valahol Bartpha varasi embert talal az mi kötöt ados pechetes levelönk ereievel. Kinek bizonsagara es erőssegere attuk az varas pechete alat valo ados levelönkötth.

Zolgalatunkat iriuk k. minth bizodalmas urwnknak, kewanwnk k. feienkenth az Ur Istenteol io egessegöth. Tovabba, aianlotta volth kegteok uramnak ő Naǵsaganak magat, mwvel hoǵ mikor szeoksegh lezõn, hat kegelmetök az mestörrel az ky az kegtek varasaba az chatornakhoz lat, hat az czatorna fakath megh furattia k, azert íthon leteben megh hatta vala uram ő naǵsaga nekönk, hoǵ ez dologbol megh talaliuk keg: Immar az faierth erthe kõltõnk, ez hetõn megh jutnak vele, azert keriõk keg: minth bizotth urunkat hog k. Uramerth mywelie azth, hoǵ az chatornassal, az mel' fakat oda viszõnk vaǵ vitetõnk furassa megh k. mi az embõrnek megh fizetõnk, ciak immar ezth akariuk keg.teol megh erteni, ha engedie keg: megh furatni az fakat, es ha kelle oda vitetneonk az fath, hoǵ ne kelletnek heiaba oda kõldeneonk, kyth hizőnk hoǵ k. uramert õ naǵsagaiert megis engedi k. uramis mindeonkeppen megh akaria k. halalny. jo valaszt varwnk keg: Datum cx Arce Makovicza 17. Septembr. Anni 1572.

Hozzutoty Ferencz.

Tisztelendeo uramnak hankoczky Balintnak bartfay feő bironak: nekem bizodalmas uramnak.

Keözeönetemet zolgalatomot jrom the k.nek mint io uramnak. Tovaba Istennek akarattiabol es Chazar eö Folsege akarattiabol, enis jmmaron ty kteknek zomzeggia vagiok. Tovaba ezt akarom knek tuttara adnom hogy chazar eö felsege ennekem atta zedekerteth. Im mostan kẅldeöttem az ty ktek varosaba, az en biramtűl zaz es tiz keöból bwzat, az en biramnak Gieory

Sebestien neẅe, ha az en emberemnek az en marham mellet valakitül bantasa lenne, the k.det kerem hogy kd. mindenben legien segetsegvel az en emberemnek: es ha lengielek akarnak el venny az en bẅzamot, the kdet kerem hogy engeggie meg the kd. nekik. mert ennekem mostan oda fel sok keölczegem volt, mert fel eztendeig voltam en mostan oda fel bedsben. Im az harmincz adosoknakis jrtam felöle: hogy minden segetsegvel legienek nekik, enis az miböl lehet mindenben barattia akarok k.nek lenny.

Isten tarcha megh the kdet.

Keölt Zakaciban; 8. die Juny A. 1572. Zoltaÿ Istvan Géoméor varmegienek féo Ispania.

Prudentibus ac Circumspectis dominis Judici ceterisque juratis Civibus Civitatis Barthffa, dominis Amicis vicinis meis veteranis atque Confidentissimis.

Prudentes ac Circumspecti domini Amici vicinique observantissimi. Salutem et Servitiorum meorum etc.

Myrth hogy az Wr Ysten ŏ szenth felsighe nekem paranchiola az nehay Wytezlŏ Zwynyei Istvan leanyath hazass tarsol kyrem kegteketh mynth Byzodalmas szomszed wraymath ryghtŏl fogwa bizodalmas barathymat legyen yelen az en hazamnal ez mostany Xbernek 15. napra az az e kettwl esten kedrŏ wachyorara hogy en tisztelkŏdhessŏk dychiŏkedhessŏk az kegtek Atyafyẅsagaval es yelen lytiwel az en ŏrŏmiŏmnek tysztessiges napyan kyt megis szolgalok kegteknek mynt io szomszid úraymnak Baratymnak es mynden byzonyoss es yo valaszth varok kegtul e lewelre, Eperyessy Biro uram lŏchyŏy uraym es Sebyny wraym ys yth lesznek. Az wr Isten yltesse es tharchia kegteket nagi io egíssigbe. Raptim Wszffalwa 2. die Xbre Anni 1572.

dominationum vestrarum deditissimus ac veteranus Amicus et vicinus.

Georgius Wz de Wzffalwa.

Szolgalatomot jrom k.nek mindt uraymnak es somsedimnàk. Towaba mert hogy az ur Istennek kegelmessegebol es az anya szent eyghasnak rendelesebol attam en az en leanimot Elzebetet az nemes Fysi Miklosnak erek hazas tarsol, kyre szokot embereknek attyafiat es baratit meg keresny es azokal tistelkedny, teb uraym es attyamfiay kest kerem azert kg.meteket mindt byzott uraymot hoyg kg: lenne yelen az meg neveset napra az az utolso fassangba wasarnap bét ele honak elso napyan tystelkedhesem teb uraym es attyamfiay kest az ty kg: yelen woltawal kyt kg.nek meg akarok halalnom es solgalnom mindt az en germekymvel egetemben. Datum ex Kaproncza 22. die January Anno 1573. Thomas de Berthot.

Ez level adassek az nemes tisztelendeo Nagj Thamasnak Czaszar w felsege varosanak feo birayanak minth jo komam uramnak.

Keozeonetem utan jo komam uram kevanom az uristenteol kegyelmednek io egessegett mind komam asszonnyal egyetembe, kegyelmednek eztt akaram tutara adnom hogy Uristennek kegyelmessegebwl ez elmultt keden jutottam ide hazamhoz azert kegyelmetek iol tugia hogy most embernek sok rendbely keolczege vagjon az bornak be takarasara, azeertt ha te kegyelmeteknek szuksege volna, vagj negj hordo bortth adnek kegielmeteknek penzen es ha teob szükseg volnais teobbetis adhatnek kegyelmeteknek es kegyelmete-

kel jo modon meg alkodn'am az arrabul merth tudom hogy az kegyelmetek joszagaban hamar el kelne merth az borok iok elis varnam kegyelmeteket az arrara egy ideyg chak kegyelmetek valamy keolchegre valo penzth adna, erreol kegyelmetekteöl jo valasztth varok.

Isten tarcha meg kegyelmeteket es eltesse minden jovaval.

Datum ex herknek die octobris Anno 1573. Orsola Forgach Simone.

Prudenti el Circumspecto viro Domino Petro Gorszky, Judici juratisque Civitatis Barttphensis, vicino nobis observando.

Keoszeonetemeth irom keg.teknek minth io Biro Uramnak, es zomszed uramnak: Towaba erreoll akaram keg.tekett megh talalnom levelem altal, hogy az elmult napokban az minemeo dolgoth chielekedetth volth oth az varasban az en molnarom fia, hogj tudatlansagaboll egj galamboth leoth volth volna megh az fokon, ky nem szabad volna, es kgtek megh foghta volth, es az fogsagbolys el szaladoth volna, kiben kegtek ellen vetett. Ez okayerth jeoth vala hozzam az attia es az annia, es keonieorghenek, hogj kegteknek irnek feleolle, es kegteketh kernem, hogj kegtek venne el haragyath rola, es kegtek kegielmezne megh neky mostanj vetkereoll, kith soha ennek utanna nem mielne, es kegteknek ez utan jamboroll szolgalna, es hogj jeovendeoben, az minemeo mestersegeth az kegtek varassaban tanolth, hogy jamboroll és tisztessegell akarna vele elnj, azerth kerem kegteketh minth io zomszed uraimoth, hogj legien engedelmes neky, es fogaggia visza esmeth kegtek az eleoby mesterehez, hogj tanollion, merth az attianak teöb giermekys vadnak, es minth hogj azokothys eltarthany. Az my ioth kegtek en erettem vele mivell minden io szomszedchiaggall meg akarom kegteknek halalnom. es kegtekteoll io valaszt varok, Isten tarchia es algia megh kegteketh minden javayvall. Datum ex Barttpha, 5. die novemb. Anno 1574.

Pemphingler ursulla
Forgach Simonne.

Ez level adassek az en byzodalmas Uramnak az bartfay fw byronak bartfan, ennekem jo uramnak thulajdon kezebenn.

Zolgalathomath irüm the k. mÿnt uramnak, kyvanok Istentül the k. mynden jóth az uÿ esztendőben. Thovaba panaszolkodek ennekem ez en szolgalom az ky the k. az levelet vÿszÿ hogy ẅ it bartfan, thy k. kŏzŏth egy emberrel szolgalt volna, ky ẅ neky az ẅ szolgalatjat megh nem atta volna, az mynt the k. megh ertÿ az aszony embertül: Azert the k. kerem mÿnt jo byro uramath hogh the k. az en attyafysagomerth aggyassa megh neky az ẅ szolgalattyath, kyt ha the k. myvel en the k. megh szolgalom mynth uramnak. ha penygh az ember megh nem elegytty hat k. oztan en ryam megh ne haragogyek, ha en bartfay emberth kezdek megh tartatny erette, az embernek penygh hogy az nevit the k. megh nem irtam the k. megh bocsasson, mert en nem thudom, de ez aszony ember megh monygya the k. es the k. adassa megh az övet, Isten algya megh the k. mynden joval datum ex Sovar 14. die Jan. Anno domini 1574.

Ödoenfy Orsolya,
nagh myhaly az nehay
Sos Györgynek megh hagyoth
felesege.

Nemes es tisztelendő Uramnak wdvarbiro Peternek Bartphay főbironak és mind az tanacsbeli wraimnak nekem mindenkor tisztelendő bizott szomszed uraimnak adassek.

Köszönetemet es szolgalatomot irom ty k: meteknek mint io szomszed uraimnak es kivanok Istentúl ty k: teknek minden ioth, Ezról akaram te kmedet Biró uram meg talalnom, es mind az tanachbelj uraimot, biztomba, mint io szomszed uraimot hogi ti kegelmetek egimas akarattiabol, adna ennekem pinzemert, valami toba valo halat, az arokbol, veres szarniú keseget, hogy enis foghatnam magvat affele halnak, mert az tiszarol nem hozathatok affele halat, de kegielmeteknél bizoninial tudom hoǵ eleg vagion, az arokba ollian hal veres mid az szarnia es ő maga az hala ollian mint egi marna hal, ty k:meteknek feienkínt meg akarom szolgalni ha k:metek azen attiafisagomot veszy es ha kmetek ebúlis kedvemet nem szegy pinzem feiebe. Isten eltesse ti kmeteketh. Datum hodie in Frich 1574.

Caspar Bornemisza
De Som.

Prudentes ac Circumspecti domini Confidentissimi. post Salutem ac Servity mei vicinitatis Amorem etc. Thowaba myert hogj az hatalmas Istennek el vegzet akarattyabol attam el egyk zerelmes leanyomat eörők hazassagra az nemes Egren lakozo Vytezj Janosnak, melynek meniegzeye tyztessege napyat hallastottam ez jŏwendŏ sent marthon wthan walo vosarnapra, azaz ad 24. diem 9bris, kyrem ezokairt thj kegmeteket lygen ielen kegielmetek ez fellwl megh irt napra it az en segin hazamnal Thernyen, hogy tyztelkŏdhessem az kg. semilywel teob uraim es barathim keŏzŏt. His D. V. E. bene et feliciter valere cupio.

Datum ex Thernie 28 die 8. bris 1574.

Amicus paratissimus
vicinusque
Alberthus Gywriczko.

Prudent. et Circumspectis viris, domino judici Primario Civitatis Barthpha, caeterisque Sanatoribus, dominis mihi observandissimis.

Zolgalatomat ayanlom k.teknek mint uraimnak az ur Istenteól nagi io zerenchet egesseget kevanom kñek megh adatny, Wram ezert kelletek k.teknek irnom hogi az keoteozesnek zynten ideie vagion, ha ktek ala nem ieo kwlgien mingiart penzt k. mert mind el attam szakmanban az zeoleoket, ha aratas utan marad nem io lezen mert szepen megh tiztultak az zeoleok viragiabol.

Az Horvat Gergely vinchelere panazolkodik hogj lassan kezdet k. gondot viselni feleole mert az az szeoleo minden estendeon meg kivannia az haromzor valo kapallast, forgatni kellet volna regen eddegh penze nincsen nem tud honnet varni, k. aggion tanusagot feleole, Chyalanosra ment volt penzert de hogi minap David uram megh hatta hogi ne aggianak nem attak, de ha k. nem kŵld ugian ott kel kerni, az gabonais el keolt volna keoble p. fr. 1. d. 75. ha fel hatta volna bontani k. de nem tugiak mit kel cselekedni. Isten eltesse k. sok io eztendeigh Datum Thalliæ 18. die Juny Anno 1597.

Kegelmeteknek eoreomest zolgal
Albert Zaniszlo.

Ez level adassek az en bizodalmas szomzed uramnak Gloczh Lenartnak bartfai bironak nekem bizot uramnak kezeben.

Zolgalatomat magam ajanlasat Irom kg. mint uramnak zomzednak kjvanok Istentol kg. sok uj eztendoket szerenciesen io egesegel erhetni Bizodalmas szomsed uram mint hogj az sok retegesben az sok dulo foztok mia Hazunkban batorsagossok nem lehetunk se magunk szemelyeben se marhankat kg.det kerem mint uramat szomszedomat engege meg az en szolgalatomert hogj az kegelmetek varosaba vitessek 6 hordo bort az gazdam pinczejeben talam az kegelmetek varossaban meg maradhatna jdeigh kegelmeteknek fejenkjn meg zolgalnam kegelmedtol io valaszt varok Isten keg. eltesse sok io eztendig io egesegel kolt ma penteken 1605.

Kgd zomzegya Barattja solgal
Ujfalusy Laszlo
Saros varmege espana.

Mi Segniey Miklos Kassay feő Capitan, Dengelegi Mihalj: Az mi kegielmes Urunknak es Feiedelmeonknek, az Nagos Bochkay Istvan Urunknak, Erdeljnek es magiar orszagnak fejedelmenek, Szekelieknek feo Ispannianak, mezey kappittania. Adgiuk tuttara minden rendbeli Vittezleő embereknek, tisztviseleőnek, kapitanioknak, utonjaroknak es mindennemeő rendeknek, vallakik az mi kegielmes Urunknak hivsegehez tartoznak: mivelhogy az becheőlletes Bartpha neveő varos szabad akarattia szerint az mi kegielmes Urunk hivsege alla atta magat minden hoza tartozoival egiettemben; Ez okon kegielmeteknek minden Vittezleő rendeknek es tisztviseleő vitezeknek akaruk tuttara adnia, kegtek az megnevezet varost ioszagival marhaival egieőt ne haborgasa, se penniglen magok szemmeliekben bantasok ne legien, seőt mindeneőt segetsegel es oltalommal legien nekiek hozza tartozoival egiettemben. Vallaki penniglen vallamelliket keozeolleok vagj hozzaiok tartozo keozeol akar szemeliokben akar marhaiokban meg haborgatna, semmivel egiebel, hanem feievel eri meg, melinek nagiob bizonsagert attuk pechetteonkeot es kezi irasunkot. Ex Richvald. 13 apr. Anno 1608.

Segniey Miklos Dengelegi Mihalj

(Kivül.)

Prudentibus ac Circumspectis dominis Judici Primario et ceteris Juratis Assessoribus, Regie ac Libere Civitatis Bartphensis, Dominis Vicinis Amicis observandissimis.

Prudentes ac Circumspecti Domini, et Vicini mihi observandissimi.

Salutem ac Servitiorum meorum paratissimam commendationem. Engedte volna az Ur Isten hogy nem illyen szomoru hanem eörvendetesb allapatomban kelletet volna kegteket megh talalnom, De minthogy Istennek el vegezet megh masolhatatlan Decretoma az, hogy minden Ember az Bŵn miatt, az halalnak sullios es kemeny soldgiat megh kostollia, s azon altal mennÿen: Az en szerelmes Idvezült uramis az Tekintetes es naghos Thurzo Christoff Szepes varmegienek eöreökeös, és Saaros varmegienek feő Ispannia, Csaszar urunknak eő Felsegenek komornyka, hoszu Betegsege utan ez elmult 7. die mensis Aprilis delután két es harom ora keőzeőt, lelket Istennek ajalvan es ez vilagtol Bochut vewen, szep chendessen es dicheretesen mult ki ez vilagbol. Minthogy penigh az Test egiebet nem kewan, hanem eő Anniat az

feöldet; Rendeltẅk az en szerelmes Idvezült Uramnak Battiaval, Thurzo Sztaniszlo urammal, Szepes varmegienek eöreökeös Ispanniaval, es Csaszar urunk eö Felsege Tanacsaval, az Testnek el Takaritasat, ad diem 26. mensis May, Leöche varosanak Templomaban Szepes varmegieben, mely az eö eleinek Temetesenek helye; kerem azerth kegteket hogy az en szerelmes Idvezült uramhoz elteben megh mutatot jo akarattiokat mostanis mutassa megh az utolso faratsaggal, legien jelen az megh irt napon, Hét ora eleöt reggel Szepes várallian, hogy jnnet megh indulvan Niolcz orakorban az Testel, annival Ideieben erkezhessunk az Testnek el Temetö megh irt heliere, lehessen annal Beocsiẅletesben az Idvezült Uramnak Testenek utolso el Takaritasa; Melliet kegteknek én is az en arva es eozvegh allapatom szerenth valo Isteni Imatsagommal megh igiekezem szolgalny. Tartcza megh Isten io egessegben kegteket. Datum ex Arce Scepusiensi die 23. mensis Aprilis Anno 1614.

Kegielmeteknek megh keseredet
jo Akaroia
Erdeödy Susanna.

Szolgalatomat ayanlom kgmeteknek mint ennekem jo akaro szomszed Urameknak, Isten sok jokkal aldgya megh kgmeteket ez uj esztendöben szűbűl kivannom,

Mivel hogy Istennek eö szent felsegenek tetchesebül es rendelesebül s az kozonsegös kerestyen Anya szentegyhaznak rigi dichiretes szokasa, es rendtartása szerint, yo akaro Attyamfiaynak tetchesekböl is jedzettem el magamnak jüvendöbeli eörök hazas tarsul, az jo emlekezetü Nehay es nemzetes Tallyay Janos Uramnak megh hagyatott eözvegyet, az nemes es nemzetes Erdödi Judit aszont; melynek kezfogasanak napjat yo akaro uraim es Atyamfiay tetchesekböl rendeltük egyenlo akarattal ez jüvendö Februariusnak 18. napjan, az nemes Kassa varosaban lenni: kerem annak okaert kgmeteket, mint jo akaro szomszed Uraimot, legyen jelen az felllöl meg irt napon ugyan itt Saros varmegyeben Budamer nevö faluban 9 orakor reggel, hogy ott az helyen ebedet even, mehessunk be az megh nevezet helyre, hogy igy ekessetessek megh kezfogasomnak napja az kgmetek jelen letevel, melly kgmeteknek hozzam megh mutatandó jo akarattyat engedgye Isten hogy mas eörvendetes dologban, szolgalhassam megh ti kgmeteknek: jo es kedves választ varok kgttül: Tarcza meg Isten kgteket sokaig kedves jo egességhben. datum in Szent Mihal die 25. January Anno 1642.

Kgelmetknek jo akaro szomszedgya
es Attyafia szeretettel szolgal
Ibrany Istvan.

(Kivül.)

Generoso Domino Jakabo Kleöz, Sacrae Cesareae Regiaeque Mattis Liberae ac Regiae Civitatis Bartthphensis Primario Judici, Domino et Amico mihi multum observando.

Generose Domine, et Amice mihi multum observand.

Salutem servitiorúmque meorum paratissimam semper commendationem. Isten hogy kglmedet minden kivansaghi szerint valo sok jokkal jo egessegell megh algia szivem szerint kivanom.

Az reghi magiarok proverbiomat observalnia tartozom ki azt dictalja, hogy az ki hol bizik, otis hizik, ennekem is leven keglmedhez nagy kivalt-

kepen valo bizodalmam es confidentiam kellettetik kegdet mint jo akaro Uramot ez kis írasom altal requiralnom es eczersmind busitanomis, melyröl varom boczanatot mint jo akaro Uramtöll, tűlem abbeli jo akarattyat megh ne vonnia, hanem penzemert hazam szükseghere egy tonna puskaport adatnia ne difficultalion, melynek szabot arat, itt valo gondviselöm meghis adgia, eretteis küld, accedalvan kk. hozam abbeli io akarattya, melyben ketes nemis vagiok, akarvan kk, minden alkalmatossaghval szolgalnom es kedveskednem, kegdtül kivanatos es jo valaszt vitelem ell varvan. In reliquo Generosam Dominationem vestram Deo commendo. Datum Sztropkoviæ die 18. July Anno : 1661.

Ejusdem Generosæ Dominationis vestræ
Amicus ad serviendum paratissimus
Joannes Pettheő.

Generosi, Prudentes et Circumspecti Domini Amici et Vicini, Nobis honorandi.

Nemes Királlyi Bártffa Várassában akarván egy Házat vennünk, Kegyelmeteket akarók böcsülettel requiralnunk: ha miben kévántatni fog Kegyelmetekis, hozzánk jo akarattyát mutatni ne nehesztellye. Miis Kegyelmetek jo akarattyát kedvessen vészszük. Kévánván Isten kegyelmeteket sokaig jo egéssegben eltesse. Datum in Castello nostro Zboroviensi. die 27. novembris A. D. 1674.

Benevolus
Franciscus Rakoczy.

Sok jokkal Isten eörvendeztesse kgtek és minden szomorusaghtul oltalmaza szivbül kivanom. Melly kedves gyöneörüseghes az egymast szeretö Istenes hazasoknak egygyüt való lakasok, olly keserves és szomoru azoknak egymástul való meghvalasok is. Ezen büneimmel erdemelt Istenemnek keserves Pőnaiat én sem kerülhettem el, mivel kedvem keresö s velem egyetértő kedves hites társamat, nehay Tekintetes Nztes Szálay Baárkoczy Katta Aszonyt kit mayd rementelenül irhatom, tizeneötödfél esztendeigh együt való kedves lakásunk után ez elmult, nekem valóban szomoru kis Aszony napján déllyesti 2. s 3. óra közöt, szép Istenes készületi s könyörgessi közöt, ez álhatatlan csalárd világhbul csendes halállal Sztropko Várában ki szolitott, nekem s egyetlen édes leányának nagy keserüseghünkre (ezen szomorusaghomhoz Isten eö szent felséghe bokros banatott ada, és ugyan megh tetészte keserüséghemet, kett egy testvér attyamfiainak ez idö tájban való halálokkal) Melly kedves feleséghemnek meghhideghedett teste, egyebet már nem kiván tülem meghérdemlet tisztessighes el takaritásnál, jó akaró Uraim s kedves Attyamfiai tetszesekbül Istenben boldogul kimult feleseghemnek megh hideghedet testinek eltakaritását (az menyth az mostani boldoghtalan idö engedi) az Tekintes és Ngos Aszonyok s Urak eö Ngok engedelmebül ez Sztropkay várbeli templomban, ez következendö Januariusnak 28. napjan reggeli 8. és 9. óra között megh lenni rendeltem. Kihez kepest kglteket mint bizodalmas jó akaro Uraimat kerem az megh irt szomoru temetessi napon, hellyen és rendelt órán jelen lenni ne neheztellyen. Hogy az Kgltek szemellye jelenletevel, boldogul kimult feleseghemnek utolso tisztesseghenek solemitassa annal becsülettessebben lehessen megh. Melly kgltek istenes indulatbul való kereszteny jó akarattyát s fáradtsághát engedgye Isten eörvendetes dolgaiban szolgal-

hassam megh Kglteknek. Eltesse Isten jó egeszseghben Kglteket, Sztropko die 28. Xbr. 1679.

Prudentum Generosarum ac Circumspectarum
Dominationum Vestrarum

Servitor paratissimus.
Sigismondus Fejérvári

Servitiorum meorum paratissima commendatione premissa Isten hogy minden kivansaghy szerint valo javaival kgteket boldogitsa kivanom.

Az Feolseges Istennek beolcs rendelese es az kereszteny anyaszentegyhaznak be vŏt reghy szokasa szerint jarulvan ahoz ver szerint valo Atyankfiainak es jo akaro Uraimeknak tetszese kis felesegemmel edgyŭt, edgyezeŏ akaratunkbul igirtük jŭvendeŏbeli hazastarsul nemzetes Palugyai Anna hajadon leanyunkat nemzetes vitezleŏ Hidi Ferencz Uramnak eŏ kglmenek, az Méltosagos iffiabbik Erdely Fejedelem Zrini Ilona kegyelmes Aszonyunk eŏ Naganak feŏ renden valo szolgajanak, kinek, haza adasanak napjat rendeltŭk edgyezeŏ akaratunkbul ez jŭvendeŏ Punkŏsd havának eŏteŏdik napjan itten Zboron meltosagos gróf Erdeody Gyeorgy uram eŏ Naganak Castelljaban meg lenny; kihez kepest bizodalmasan akarom kget mint jo akaro szomszed Uraimékat megtalalnom, kerven mutassak jo Affectiojokat az megh nevezet napon és helyben, dellesti két órakor ne terheltessék jelen lenny, hogy igy az kgtek becsŭletes jelenletevel dicsekedhetvén, edes leányomnak is haza adasa tisztessegessebben ékesitessék. Mely ezirant valo kgtek kedveskedeŏ jo akarattyat engedgye Isten hasonlo es mas dologban szolgalhassam meg kegteknek. Kedves valaszt várván kgtektŭl kivanom Isten sokaig eltesse kgteket Zboro die 25. Aprilis Anno: 1680,

Servitor et vicinus paratus
Alexander Palugyay.

Az alább következő töredék a levéltárban őrzött eredeti 16-ik századbeli Pasquille egy része, mely általános tendentiái, alapos igazságai által ma is közérdekü s élesen ostorozza a pletykálkodás, a gonosz nyelvek üzelmeit.

Wie man pflegt im Sprichwort zu sagen,
welches wahr ist und nicht erlogen,
Disteln und Dorn stechen sehr
die falschen Zungen noch viel mehr,
doch wollt ich lieber in Disteln und Dorn baden,
denn mit falschen Zungen sein beladen,
denn die Disteln und Dorn stechen nur ein kleine Zeit,
aber falsche Zungen bringen unaussprechlich Herzenleydt.
Drumb wol dem, der ohn das leutscher haus kan sein,
denn falsche Zungen sindt darin uberaus gemein,
Und darin vil erger denn die drachen,
da der Teuffel thut ha ha ha lachen.

Végül érdekesek a 16. század közepéről az akkori lengyelországi pestisre vonatkozó levelek. A kassai kapitány Telekessy Imre 1559 augusztus 14-én a lengyelországi döghalál miatt eltiltja a bártfaiaknak a lengyelekkel való kereskedést. «Volna — úgymond — annyi okosságtok magatokért, feleségtekért és gyermektekért és atyafiaitokért, hogy a pestises vidékre való járást addig is engednetek nem kellett volna.» — Majd (1559 október 12) újra inti a bártfaikat, hogy panaszolkodnak «a kassai birák és polgárok, hogy — úgymond — ti kegyelmetek közül a kereskedő népek szabadon jártanak volna az halál

közibe, szigoru elrendeli azért a zárt ember és marhára, hogy «senki ne járna az halál közibe.»

Ezzel befejeztem előadásomat, mely a tárgy vonzó erejénél fogva talán kelleténél tul terjedt, s örvendek, hogy a városunk iránt érdeklődőknek — habár szük keretben — bemutathattam a multban lefolyt események érdekesebbjeinek egy részét.

7.

A GYERMEKVÉDELEM MAGYARORSZÁGON.

Előadta: Ruffy Pál országgyülési képviselő.

Justum est auxiliari pauperi (Bártfa szab. kir. város tanácsterme főbejáratának felirata az 1501. évből.)

Két év előtt Szabadkán tartott beszédemhez térek vissza, hogy annak folytatást adjak.

Két évvel ezelőtt azt mondtam: «A törvénynek kell megállapitani a szegény iránti kötelezettség isteni törvényét és az intézményes szervezet nagy kereteit.

Ezek között a keretek között helyezkedik el a társadalom.

«A mit a társadalom a törvény feladataiból elvállal, az legyen az övé.

«A közigazgatási rendszer hálózatába be kell illeszteni a szegényügyi igazgatást.

«A belügyi kormányzat országos központjában szegényügyi osztály szervezendő.

«Jegyzékbe foglalandó a társadalom összes emberbaráti intézménye.»

Beszédemet azzal fejeztem be, hogy «A kezdet kezdeténél állunk».

Két év mult azóta.

A vándorgyülés akkor megbizott, hogy dolgozzak ki egy országos szegényügyi szervezetet.

Fel vagyok mentve ez alól a kötelezettség alól. Megtette Széll Kálmán, Magyarország miniszterelnöke. Megtette a szegényügy rendezésében az első nagy lépést és az utcza porából és a nyomor szennyéből felragadta a gyermeket és magához ölelte. Ex ore infantium et lactententium perfecit sibi laudem. A csecsemők és a gyermekek ajakáról szerzett dicséretet.*

A szegényügy codexének első nagy fejezete a gyermekvédelem szervezetét megállapitó két törvény által megirva van és mi ma nem theoretikus elmefuttatásokban többé, hanem positiv alapon, a törvénykönyvvel kezünkben foglalkozhatunk azzal a gyermekkel, kiről megirva van, hogy övé a mennyek országa. Az ő ártatlan lelkének tisztasága átragyogja azt a nyomort, melyben született, a nélkülözést, a melyben él, mely játékszerévé teszi neki a nap sugarát, az elvonuló felhőt, madár dalát, mintha Isten angyala lenne vele — övé a mennyek országa.

Nem azzal a gyermekkel fogok foglalkozni, ki csipkés, szalagos párnák között kezdi észrevenni, hogy él, de azzal a gyermekkel sem, kinek nincs

* Zsolt. 8.

ugyan selyem pólyája, ernyős bölcsője, hanem van szerető édes anyja, a ki szivén melengeti, csókjaival öleli — mert adhat-e Isten többet neki, mint az édes anya szeretetét.

Azzal a kis lénynyel kivánok foglalkozni, kit édes anya nem ölel, kit atya nem véd meg, a ki az ő szent ártatlanságában élő szemrehányásként áll előttünk és mennél szelidebben néz ránk, a mi szivünk annál inkább szorul, mert az Isten ezen földi képmásának nincs lágy fészke, anyai szeretete, nincs egyebe, csak az ő ártatlan szive.

*

Az 1901: VIII. és XXI. t.-czikk a nemzeti civilisatió történetében olyan, mint a világló fáklya, melynek fénye a jövőbe vetíti lángoló csóváját. Mögötte az eltakart sötétség, előtte a tökélyesedés. A sötétségben marad minden, a mi az ókor kegyetlensége, a középkor elfogultsága; azoknak az apró szenteknek milliói, kiket nem Herodes öldöklő vasa, rosszabb annál, a nyomor fullasztó gőze, a kórok miazmái, az apa kegyetlensége, az anya kétségbeesése, az angyal csináló boszorkányok — kiket aligha akart Kálmán király bölcs törvénye megkimélni — a társadalmi conventiók, melyek a formáért oda dobják a lényeget, melyek előitéletekért megrugdossák az isteni törvényt, azért üldöztek halálra, mert ha akaratlanul is, de az Isten akaratából élniök kellett, talán hogy vezekeljenek apák bűneiért, talán hogy utódaiknak hozzanak engeszteléstet.

Sötét a mult, de vigasztaló a jövő. Nem fogja a féreg felében kiölni az élő fa virágát, nem lesznek anyátlanok az Isten kegyeltjei; az állam eléggé hatalmas arra, hogy édes atyjává legyen annak, a kinek apja nincs és anyát adjon annak, a kinek édes anyja az élet viharában elbukott. A ki életképes, hadd éljen, a ki boldogulni bir, hadd boldoguljon, a kinek adott erőt az Isten, legyen áldás az ő erején, kinek tehetséget adott, legyen tehetségével boldogitója millióknak.

Annak a két törvénynek egységes lényege, hogy az állam gondoskodik a nemzetnek minden árvájáról, mig ez a 15. életévét be nem töltötte, vagyis mig ez a becsületesen küzdők hadseregében ujoncznak beválik.

Arra a kérdésre, hogy ki az állam árvája — az ártatlanul szerencsétleneknek egy egész hadserege vonul el előttünk. Ezt a hadsereget ezredekre az a nagy nemzet osztotta fel, a melynek a szive mindig helyén volt, mely a szeretet nagy világműhelyének ma is az első munkása, mely már az 1811. évi jan. 19-iki decretumban kimondotta, hogy: «Les enfants dont l'education est contiée a la charité publique sont 1. les enfants trouvés, 2. les enfants abandonnès, 3. les orphelins pauvres. Ezeket nevezi a franczia törvény egy szóval «Les enfants assistès».

Vegyük ezeket sorra:

1. Lelenczek (Les enfants trouvés), kiknek se anyjuk, se apjuk nincs, kiket szerencsétlen anyja eldobott, vagy hogy számára a könyörületet megszerezze, kitett. (D. 19 Janv. 1811. Art. 2.)

2. Az elhagyatottak (Les enfants abandonnès); tudják az apját, tudják az anyját, de az, ki őt gondviselni köteles lenne, elhagyja, vagy mint eltartására képtelen, nem kötelezhető (id. Art. 5). Ezek közé tartoznak a letartóztatottaknak, a büntető biróságilag vád alatt állóknak, az elitélteknek, nyomorban szenvedőknek, elmegyógyintézetekben, kórházban elhelyezettek gyermekei.

3. Az árvák (Les orphelins), kinek sem anyjuk, sem apjuk, sem ellátásuk. (id. Art. 6).

4. A segélyezett gyermekek (Les enfants secourus) csak természetes gyermekek, az anyjuk szegény és az elhagyná őket, ha hatósági segélyben nem részesülne, hogy abból gyermekét nevelhesse (loi du 5 Mai 1869).

A magyar törvényhozás szerencsésen megválasztotta a szót, mely által a gyámolitásra igényt tartó gyermek fogalmát meghatározta. Szerencsésebb az ő meghatározása, mint a franczia «enfants assistés».

A mi törvényünk azt mondja: «hatóságilag elhagyatottnak nyilvánitott gyermek». Ez oly kriterium, mely minden visszaélésnek utját állja. A megkülönböztetés jogát a hatóságra bizza, mely kezét a társadalmi élet üterén tartja, kinek objektuma a társadalomnak eleven élő teste.

Az 1899. évi 50.000 sz. a. rendelet megmondja, hogy ki elhagyatott: 1. a lelencz, 2. a vagyontalan árva, 3. ki a szülők betegsége elfogatása miatt hatósági gondozásra szorul, 4. minden oly gyermek, kit hozzátartozói eltartani nem képesek.

Az osztályozás tehát ugyanaz, mint az 1811-iki franczia dekretumban. Azt a rendelkezést, melyet az 1869. évi május 5-iki törvény a gyámolitandók negyedik tétele gyanánt az addig fennállott rendelkezésekhez hozzá toldott, az «enfants secourus», nincs meg a magyar közigazgatási jogban. Maga a franczia törvényhozás is csak erős ellentmondás után szavazta meg azt a törvényt, mely kimondja, hogy a törvénytelen anya azért, hogy gyermekét nevelhesse, segélyezendő legyen.

Tényleg a «les secours aux filles-meses» sok mélyreható vitára adott okot a franczia irodalomban. Ennek a vitának leszürt eredménye, hogy az az ilyen természetü segélyezésekből — a luetikus esetek kivételével — rendszert űzni sem a gyermeknek, sem az anyának érdekében nem áll.

A gyermek élete, egészsége sokkal inkább van biztonságban, ha azt a falu tiszta légkörében, tisztességes tápanyák ölén neveljük, mint ha ott hagyjuk a nem tisztességes anyánál, ki nem tisztességes életmódjának következményeit viseli, ki ezt a nem tisztességes életmódot folytatja és a kit erkölcsi öntudatában nem fog soha sem megerősiteni az a tudat, hogy ő anya, hanem a ki az ilyen segélynyujtás által az anyagi elzülléssel szemben minden baleset ellen biztositva van és a ki látva egy némely jótékony nőegylet versenygését, gyalázatával még el is dicsekszik és ki tudja számitani, hogy egy szopós gyerek után jár neki évi 168 K, egy egy évesnél idősebb után 144 K, két két évnél idősebb után 240 K, összesen évi 552 K, és ha eszébe jut, hogy az ő atyja, a ki mezőgazdasági béres, egy év alatt téli fagyban, nyári hőségben véres verejtékével csak 336 K bért keres, hogy az ő édes anyja napokon át ott kapál a burgundi répa és a krumpliföldön, nem kell hozzá nagy bölcselet kitalálni, hogy krumpli-kapálásnál kényelmesebb a selyem viganó, munka helyett a bujálkodás, pláne ha annak esetleges következményeit az állam még meg is fizeti.

Az ilyféle segélyezések a tiszta erkölcsnek határozott megromlására vannak, kényeztetik a bűnt és megbántják a szenvedései között is küzdő becsületet. Ott a franczia példa.

Az emberi jogok kijelentése alkalmával (1791 szept. 3-án) kimondották, hogy az elhagyott gyermekek nevelésére állami intézmény létesittessék. Az 1793. évben szervezik ezt az intézményt, 1800 márcz. 14-én (ventose 23. an IX) pedig már Chaptal, a belügyminiszter, azt irja, hogy az állami hospice-kben az elhagyatott gyermekek száma 63,000-re emelkedett. Jól tudom én, hogy ez a rohamos emelkedés nem esik kizárólag az anya-segélyezés számlájára, hanem sok olyan visszaélésre, a mely szemben az állampénztárral a bizalom embe-

reit a könnyelmü sáfár szerepébe kergette, ki nem átalotta ügynökök által gyüjtetni össze a gyermekeket, s azokat ismét nyereségre albérletbe adni. Vajjon lehet-e nagyobb frivolság, mint az állam adófizetőitől a szeretet nevében elvont filléreket rendeltetésüktől, melyekre szánva voltak, lelkiismeretlenül elvonni. Az 1811. évben az állami segélyt négy millió livreben állapitják meg, de ezt a törvényes rendelkezést már 1817-ben márcz. 25-én hatályon kivül helyezték.

Régen történt és szerencsére nem nálunk, hanem azért, a mint tudom, a «filles-meres» segélyezése minálunk is rohamosan elterjedt.[1]

Mi azonban nem vagyunk francziák és nem is dobálódzhatunk milliárdokkal; a de mi hatóságilag elhagyott gyermekeinknek száma f. évi április hó végével már is 25,040-re emelkedett.[2]

Az állam gyermekvédelmi intézményeit csakis a teljesen elhagyatottak érdekében szervezi, a kinek tehát van keresetképes anyja vagy apja, viselje ballépésének következményeit ő is és nem csak az abban teljesen ártatlan adófizető közönség.

A belügyminiszter tényleg kénytelen volt elrendelni,[3] hogy az a sok helyütt könnyelmü eljárás, mely mellett az elhagyatottságról szóló hatósági bizonyitványokat kiadták, megszorittassék.

Mert valóban absurd állapotokra vezetne, ha az adózó nép terhére gondviselné az állam azt a gyermeket, kinek anyja dajka, 40—50 K havi bérnek örvend, vagy a ki jól fizetett szakácsnő vagy komorna valamely előkelő háztartásban.

De nem csak ezek ellen küzdök én.

Ha mi a gyermeket akarjuk védeni és nem akarjuk tenyészteni a bűnt, akkor mélyebben merithetjük a műtő-kést az eleven testbe, mert annak fekélye mélyebben gyökerez. Azokat a titkos eseteket, miket Zóla leirt a «Fecondité»-ben, azokat is kell üldöznünk. Hogy ne legyen abortus, hogy ne legyen titkos gyermekágy, ne legyen angyalcsinálás. Igaz, hogy mi menhelyeinket nem az előkelő kéjelgőknek, nem a hetæriáknak, nem a courtisan-oknak akarjuk berendezni, de azért irthatjuk, üldözhetjük az angyalcsinálást és elrendelhetjük, hogy anyát szülésre, gyermeket ellátásra csak az fogadhat el, kinek az állami menhely igazgatója arra engedélyt ad és csak azt a gyermeket fogadhatja el, kit az igazgató hozzá utal. Nekünk azok ellen a szörnyetegek ellen, kik gyermekeiket lassan elemésztik, erélyesebben kell fellépnünk, és ne sajnáljuk kitaszitani a tisztesség csarnokából azt, ki abban álarczosan megjelent.

Maga a Venus pandemostól elfordulunk, pedig ez legtöbbször azért adta el magát, mert éhezett, miért tapsolunk hát a messalináknak és miért engedjük nagyobb bűn által elpalástolni a kisebb bűnöket. A könyekig meghatott egy szerencsétlen anyának levele, kit rokonai egy ballépés miatt eltaszitottak és 10 éves kis törvénytelen fiával nélkülöz, a kinek nyomorában «e földön semmije sincs, csak az ő drága, szép, egészséges kis fia,

[1] Azok a segélyek, melyek az egyes falvakban szórványosan egy-egy gyermek elhelyezése által keletkeznek, minden valószinüség szerint ilyen törvénytelen anyasági præmiumok. Ilyen szórványos elhelyezést találtam Szegeden 1, Gyulán 6, N.-Váradon 9, Szombathelyen 19, Kassán 39 esetben. Hány ilyen præmium lehet folyósitva a nagy városokban, hát még Budapesten?

[2] Ezek közül a gyermekvédő egyletnél 1340, a fehér keresztnél 11,400, az automon testületek által 12,300 gyermek nyert elhelyezést.

[3] A m. kir. belügyminiszternek 1901. évi jul. 31-én 85,100. sz. a. rend.

ki az ő kinos élete és kié viszont az anya kinos élete». Mennyivel jobb ez a nő azoknál!

De igazi anyák-e azok, kik, mert bájaikat féltik, tehát hiuságból, dajkát fogadnak, tehát mert a hiuság bűnét jobban szeretik édes magzatuknál, elvonják önzésből táplálékát s ekkor életét annak is, kinek az anyját készpénzen megvették.*

De a gyermek apját sem szabad engednünk, hogy ballépésének következményei elől kitérjen. A magyar általanos polgári törvénykönyv tervezete tüzetesen foglalkozik a törvénytelen gyermek jogaival, csak egyet nem mond, hogy a gyermek gondviselőjének jogában áll az apától az eltartás költségeit követelni, még akkor is, ha a gondviselő maga az állam. Ez a pénz «non olet» mert egy ártatlan élet érdekében követeljük és nem lehet igazságos, hogy valaki a saját testét eladja, az adás-vétel konsequentiját pedig a vevő a szemétdombra dobja.

Láttuk, hogy a magyar állam törvénye az elhagyatottság fogalma alatt igazságos, az erkölcs és józan takarékosság megkövetelte szigorral vonta meg az állami ellátás határát.

Ennek a tárgyilagos szigornak mintegy okozatszerü folytatása, hogy az állami ellátásnak úgy miként jében, mint mérvében is az igazság megnyilatkozzék.

Az államnak nem lehet feladata, hogy az elhagyottaknak jobb ellátást, magasabb kiképzést biztositson, mint a milyenben a nem elhagyottak több százezerje részesül, mert ha igy cselekednék, igaztalan lenne. Egy bizonyos hátrányból senkire sem háromolhatik nagyobb előny, mint melyben azok vannak, kiket az a bizonyos hátrány nem ért. Ez csak az erkölcsös családi élettől elriasztó példa lenne és elkeseredésre adna okot.

A hatóságilag nem elhagyottak százezreiből az apa munkást nevel, vagyis azt, a mi ő és a mi apja, nagyapja és minden valószinüség szerint minden nemzetsége volt; mivel pedig mi mezőgazda ország vagyunk, természetes, hogy munkásainknak a legtöbbje mezei munkás.

Ha tehát mi a hatóságilag elhagyottakból mezei munkásokat nevelünk, azok közé a keretek közé helyezzük, melyek között Magyarország népének legnagyobb tömege becsülettel munkálkodva él.

Az 1901. évi VIII. t.-cz. csak annyit mond, hogy a gyermek az intézeten kivül helyeztessék el, de a XXI. t.-cz. már elrendeli, hogy a 7 éven felüli gyermekek gazdáknál és iparosoknál helyeztessenek el. Először tehát gazdáknál és azután iparosoknál. Ez a rendelkezés minden bizonnyal visszahat a VIII. t.-cz. rendelkezésére is, és azért midőn a gyermeket a menhely falai közül kihelyezik, első sorban azok is mezei gazdáknál lesznek elhelyezendők.

A természet fia hadd maradjon a szabad természetben, melynek törvényei nem ismernek konvenciót. A mezei munkásélet a maga nemes egyszerüségében nem engedi, hogy annak a gyermeknek, ha egyszer felserdült, az ő létezésének eredete fájjon.

A gyermeknek a természet által kijelölt helye a család. A gyermek anyát kiván, melyhez ártatlan kedélyvilága füződik, atyát, kiben oltalmazóját látja, testvért, kivel megosztja szeretetét.

* A dajka-rendszer hátrányát élesen ostorozza Seyler Emil tr. s állitását sok példával igazolja. Monet nyomán elmondja, hogy Chasear-Chinon arrondissementben hol a dajka-kereskedés divik 15 év alatt évi átlagban 33% csecsemő halt el. Páris ostroma alatt, midőn a dajka-kereskedés szünetelt, csak 17%.

Mig gyermek hadd játszék a porban, futkosson a zöldelő gyepen, a mezők liliomai között. Szokja meg ott az erejét meg nem haladó munkát, szeresse meg az állatot, a gyümölcsfát, a kalászos határt, az édes természetet. Szeresse meg a munkát, gyülölje meg a léha életet.

Tanuljon szenvedni is, mert a szenvedés vezet Istenhez. Hadd szokja meg, hogy a szegény ember sorsát a boldog Isten birja, és ott tanuljon meg imádkozni, mert az ima erősebb, mint a természeti erők összes hatalma. A fiú segitsen apjának a ház körül, a leány anyjának a háztartás körül, az az istálóban, ez a konyhán, a guzsaly mellett. Ott a becsületes gazda tűzhelyénél játszva szokik munkához, mely neki és majdan az övéinek kenyeret ad, ott mulik el róla származásának eredendő büne, ott lesz becsült, tisztességes munkás emberré.

A gyermeknek a mezei munkás családok által neveltetése közgazdaságilag a legolcsóbb rendszer, és ezzel a feltétellel nekünk, a mi elszegényedett országunkban, fájdalom, minden kulturális és humanisztikus alkotásunknál számolnunk kell.

Ha a gyermeket gondviselője kezei között 15. életéve betöltéseig meghagyjuk és gondoskodunk arról, hogy az a gondviselő, aki neveltje érdekében jó munkát végzett, időszakonként erkölcsi és anyagi jutalomban is részesüljön, ez által nemes versenyt élesztünk és a gyermeknevelés keresett és becsült foglalkozássá fog kifejlődni.

Az a felfogás, hogy a ki jobban fizet az több jóban is részesül, hamis és téves felfogás. A földmives embernél hiába fizetek többet vagy kevesebbet. A földmives nem adhat sem többet, sem kevesebbet annál amije van. Mert ugy a több mint a kevesebb már az ő eszmekörén kivül áll.

A nevelésnek ez a rendszere közegészségügyi szempontból is a legelőnyösebb, mert azt már a fertőző kórok elleni védelem történetéből legalább is tudjuk, hogy mi ellen védekezzünk, ez a tudat ellentmond a kaszárnyaszerü elhelyezésnek, mely mindenkor közegészségügyi helytelenség marad és melyet, a hol tudjuk, kerülnünk kell.

A társadalmi erkölcs szempontjából pedig ez a rendszer megbecsülhetlen, mert ez a gondozó és gondviselt között a viszonyt a legtöbb esetben maradandóvá, bensőbbé teszi.

Midőn Francziaországban a kormány 1827. évi jul. 21-én kelt elhatározásával az államilag nevelt gyermekeknek időszakonként kicserélését, minden ethikai vagy reális indok nélkül elrendelte, az ápolónők megrohantak a hatóságot, a rendelet visszavonását követelték és ápoltjaiknak ingyenes gondozására akartak vállalni kötelezést, midőn pedig a gyermekek elszállitását foganatba vették, a szállitás vezetőitől törekedtek a tőlük elvett gyermeket visszaszerezni.

Erre különben ezernyi példa van. Láttuk Bécsben, láttuk Prágában, hogy a természetes anya közömbös gyermeke iránt, annak, mig ellátása teher, feléje sem néz; még akkor sem, midőn a gyermek az állami ellátás kötelékéből kilép. Bevárja mig a tápszülő és most már ingyen, az általa megszokott, megszeretett gyermeket tovább iskoláztatja és mint a zsákmányra leső sakál csak akkor rohanja meg a gyermeket, midőn annak már hasznát veheti. Akkor azután elkezdi zsarolni a tápszülőt, és ez fizet az anyaszörnyetegnek csakhogy a gyermeket megtartsa.

Ezek a tapasztalatok figyelemre méltók, mert látjuk, hogy a családi nevelés a családon kivül született gyermeket vissza adja a családnak, s azt a

tisztességes társadalom magába mint ép, egészséges elemet felszivni képes. Vannak a családi nevelésnek hátrányai is, melyekkel számolni tartozunk. Ezek, hogy a gyermek neveltetése és kiképzése veszélyeztetve van, hogy a gyermeknek minden iránt egyaránt fogékony lelkülete elsajátitja a gondviselőnek és hozzátartozóinak félszegségeit, durvaságát. Ez ellen a zárt nevelés sem nyujt oltalmat és félszegségekkel a pædagogusok diszes táborában is találkozunk. Igaz, hogy a házi nevelés a gyermeket sokszor kiteszi gondviselője haszonlesésének, mely zsenge erejét kizsákmányolja, de ezzel szemben áll a hatósági felügyelet, mely a családnál elhelyezett gyermeket is a menhely gondozásában tartja és a törvénynek szigora, mely üldözi nemcsak a gyermekkinzást, de minden oly bánásmódot, mely a gyermek egészségének és fejlődésének hátrányára van. Előttünk áll Angolország példája, mely az 1894. évi Prevention of Cruelty to Children Act-ban általános vádjogot ad mindenkinek, törvény elé idézni azt, ki a 16 éven alóli gyermekkel úgy bánik, hogy ez ok nélkül szenved, vagy egészségében károsodik.

A családbeli nevelésnek tehát csak akkor lehet jogosultsága, ha az egy állami menhely központi felügyelete alatt áll olyképen, hogy az ennek mintegy külső kiegészitő szerveit képezi. Ez a felügyelet tartozik gondoskodni arról, hogy a család, melyben a gyámolt elhelyezendő, erkölcsi, egészségügyi és nevelésügyi szempontból minden követelménynek megfeleljen, és hogy minden gyámolt a saját egyéniségének megfelelő elhelyezésben részesüljön. A családi nevelésnek nálunk még egy hátránya van, hogy nincs ehhez való begyakorlott földmives osztályunk, mint milyen a külföldön van. Mi azokat az úgynevezett törzsnevelő családokat még nélkülözzük.[1] De a mint a külföldön történt, ezt is meghozza az idő, de hogy meghozhassa, hogy elkezdjük, mi rajtunk áll.

De ha az intézet a családi nevelést sohasem pótolja, valódi szerencsétlenség lenne az úgynevezett árvaházi nevelésnek propagálása.

Az árvaházi nevelés költséges, és a gyakorlati életnek nem nevel.

Az árvaházi nevelés költséges, mert fejenként csekély kivétellel a 200 K. költséget meghaladja,[2] mig a családi nevelés évi 96 korona költséggel megszerezhető.[3]

Az árvaház a gyakorlati életnek nem nevel. A gyermeket nem szabad hozzászoktatnunk ahhoz, hogy összes szükséglete az ő minden megerőltetése nélkül kielégitést nyerjen. Mit várhatunk egy oly gyermektől, kinek individualitása ki nem fejlődhetett, ki 15 évig intézetben nevelkedik, vezényszóra ébred, öltözik, reggeliz, tanul, ebédel, szórakozik és aludni indul? Kinek megvan a rendes derekalja, egyenruházata, hozzá hasonló társasága? Az ily gyermek, ha 10—12. életévének betöltése után az utczára kiteszik, mit kezdjen, mihez fogjon?

[1] Dr. Seyler Emil «A gyermekvédelemről» l. Gyógyászat. 1901. évf. 31. sz.

[2] Az országnak több árvaházát látogattam már meg és a hol lehetett kiszámitottam a gyermektartásdij évi átlagát. Az eredmény koronaértékben a következő: nagyváradi Sz.-László intézet 76.77, nagyváradi városi árvaház 77.56, kassai nőegylet 239.—, bihar-megyei és nagyváradi nőegylet 240.—, nyitrai nőegylet 240.—, szabadkai szeretet árvaház 240.—, pozsonyi Izabella 257.—, pozsonyi Mária oltalma 308.—, hunyadmegyei nőegylet Déván 308.44, Szeged városi izraelita 311.—, Szeged városi 319.—, baranyavármegyei Pécsett 326.96, vasvármegyei Szombathelytt 358.33, Mária Valeria leányárvaház Kolozsvárott 449.—, Ref. szeretetház u. o. 398.—.

[3] Ily költséggel helyezte el Szabadka város a saját 7 éven felüli elhagyott gyermekeit.

Az árvaház a gyámoltat eltereli életczéljától, mert valóban el sem képzelhető, hogy mint lennének képesek a 15. életévet betöltött korig árvaházban nevelt gyermeket a mezei munkás foglalkozásának átadni, hogy bármily spártai egyszerűséggel legyen is az árvaház berendezve, az onnan kibocsátott ifju foglalkozást nyerhessen egy kis gazdának udvarában vagy egy majorság cselédsége között? Hová menjen az a 15 éves leány, ki az intézetet elhagyja és ki épen abba a korba lépett, midőn a kisértés vele szemben a legnagyobb. Ha 10—12. életévének betöltése után az utczára kiteszik, mit kezdjen, mihez fogjon? Ismerek egy árvaházat, három emeletes gyönyörű épület ez központi fütésre, gázvilágitásra berendezve. Ebben a gyermekek parket szobában laknak, drót betétre helyezett lószőr derekaljon alusznak, fehér márvány mosdóban mosakodnak, fehér porczellán medenczében fürödnek és ezeket mesterinasoknak adják és ott fognak aludni a csizmadia mühelynek a gerendára szegzett tákolmányán 2-en, 3-an egy vaczkon. A főnöknő maga mondta, hogy azt a szerencsétlen gyermeket erőszakkal kell a köntöséről letépni mielőtt elvinnék, de hát, igy mondta, legyen legalább addig jó dolga amig itt van. Ez az intézet tehát olyan mint a siralomház, mely 4—5 évig tart, vagy mint az olyan borjuhizlaló, melynek ajtaja szomszédos a vágóhiddal.

Az ilyen gyermeknek okvetlenül el kell pusztulnia, mint annak a kis kanári madárnak, mely eddig csak a kalitka teknőjéből fogyasztotta a kendermagot. Az a 15 éves leány, ki az árvaházat elhagyja, nem áll e úgy az élet ezernyi kisértése között, mint a szalon üvegtartányából kiszabadult kis arany hal, ki ha szembe találkozik a csukával, megcsodálja és a torkába fut.

Tud-e az életnek nevelni az, ki az életet nem ismeri? Beszélhet-e vak a szinekről, süket a zenéről? A mi egész árvaházi rendszerünk rossz — az árvaházak szelleme középkori — kalitkák azok, repülni nem tanitnak. Ha azt kérdjük, ugyan mire nevelik a kisasszonyokat? azt a stereotyp választ nyerjük, hogy ezek házi cselédek, szobaleányok lesznek. De hát miért panaszkodnak önök hölgyeim a rossz cselédek miatt, hisz Magyarország 80 árvaháza önöknek cselédeket nevel! Egy leányárvaházban a főnöknő azzal dicsekedett, hogy cselédleányoknak készülő növendékei maguk készitik a staffirungot és láttam gyönyörü női ingeket, az eleje derékig ki volt varrva a legfinomabb himzéssel. Azt a kis csibét tehát ilyen ingben tanitják páváskodni. Ugyan gyüjtsünk statisztikát, hogy ezekből a kis madarakból mire kirepülnek, hol találunk többet, a mosogató dézsa mellett-e vagy egyebütt?

De akkor, midőn a gyermeknevelést igy a mezőgazdasági osztály családi körében általánositani óhajtanám, nem kivánok elzárkózni a minősitettebb nevelés egyéb gyakorlati irányu rendszereitől sem.

Igy érdekes az a kisérlet, melyet Alsó-Ausztriában kezdettek meg, hol a gyermekvédelemnek hatósági kezelői földmives telkeket vásárolnak, azokon becsületes földmiveseket telepitenek le, s hozzájuk a ház és föld haszonélvezetének ellenértéke fejében 6—8 gyermeket adnak; a kik után azonban még tápdijat is fizetnek. Igaz, hogy ez a kisérlet az angol telepitési rendszereknek utánzata, de van az alkalmazásban eredeti gondolat is, egészséges irányt követ és megpróbálhatjuk mi is.

Jól tudom én, hogy az arra alkalmasabb elem elől a tökéletesebb kiképzést elzárni nem fogjuk, de nem is akarjuk. Iparos gyermekeket iparosokhoz adunk, 7—8 éves korukban elhagyatottságra jutott polgári nevelésben részesült gyermekeket nem adunk libát legelni munkásokhoz. Azt, ki elkezdé iskoláit, rajta leszünk, hogy azokat be is fejezze — de ezek a rendelkezések —

mint a kiképzés magasabb fokozatai, mennél magasabb szinvonalra lépnek, annál szükebb körre szorulnak, ezek úgy futnak össze, mint a kupnak felfelé mind kisebb átmérővel biró körszeletei.

Aggódom, hogy sokan lesznek az önök soraiban, kik már is azt mondják, hisz ez rideg, hisz ez kemény beszéd a mit itt én hirdetek és az a mit én mondok a gyermekvédelem nagy szent parancsolatát a szürke számitás szükkeblüségével leszállitja arról az oltárnyi magasságról, ahonnan felénk hangzik: «meg ne vessetek egyet e kisdedek közül», mert «a ki azt fogadja be, engem fogad be». Igazuk lehet, de én nem vetithetek önök elé csalóka képet, nem hirdethetek illuziókat.

A természet nem törődik az elmulással, mert az a mindig elmulóban él örökké. A régiek jól elképzelték Kronoszt, ki a saját gyermekeinek husával él. A természet nem ismer egyént, tehát közömbös is az egyén iránt. Abban mester, hogy propagáljon és gondosan előkésziti a teremtést. A rügynek gyantás, kövér burokjában óvja a csirát, a gyümölcs vastag husába rejti a magot; kemény meszes kéreggel vonja be a tojást és gazdag éléstárt rejt a kikelni akaró madárnak benne el; csodálni való gondossággal védi meg a méhmagzatot, de a mint a mag a fáról lehull, a madárfiók áttöri a háza falát, s a gyermek első sikoltása elhangzott, mindannyit sorsára bizza.

Az állam, ez a legnagyobb társadalom, nagyon rokonszerü a természettel, de az állam már nemcsak propagál, hanem konzerválni is akar. Mindkettő önczél, mindkettő csak azért van, hogy legyen. Az államélet nem öleli fel az érzelmi élet kedélyvilágát, akkor sem, midőn az elhagyott kisded oltalmára siet. Ezért van, hogy az állam nagyobb súlyt helyez a kisdedekre, mint az elaggottakra, az életküzdés nagy harczának rokkantaira. Az állam számláján — és bocsánatot kérek, ha philantrópia helyett állami számvitelt tanitok — az elaggott, a rokkant a teher számlán van, a gyermek pedig a vagyon számlán.

Mert a gyermek az államháztartásban vagyon. Ez fel fog serdülni, dolgozni fog, keresni fog, lerója adóját, ha kell mint katona harczolni fog, tehát oly objektum, mely vérrel és verejtékkel fogja szolgálni a hazát.

Midőn tehát az állam a gyermeket gondozásba veszi, közgazdasági politikát követ elsősorban, másodsorban pedig társadalmi politikát. Mert ha az állam önczél, akkor mindaz, mi nincs az ő önző czélja érdekében, mindaz az állam ellen van. A széthuzó elemeket, melyek az állam jogrendje ellen, a társadalom békéje ellen vannak, azokat le kell nyügözni, azokat meg kell törni. Ez mind gyöngeség, mindez fékely az állam testén. Meg kell akadályozni, hogy a szemétdomb táplálja a gyermeket és a tyukketrecz adjon szállást neki. Mert kik a senki számlájára élnek — a mint öntudatuk felébred — a jogrend ellen támadnak és nem ők az okai ha megteszik.

A társadalom felfogása más mint az államé.

A társadalom, mely nem az emberiség egysége, hanem az emberek összessége, az érzelem kedélyvilágának hatalma alatt áll. A társadalom humanista. Humanista volt a Cyrenei Simon, ki segitett hurczolni a világ legelső és legnagyobb isteni humanistájának keresztjét, humanista a szamaritánus, ki a kirabolt, megsebzett utast az életnek visszaadja. A társadalom érzi, hogy édesebb adni, mint elvenni, hogy nincs boldogitó más, csak az, mit a másnak boldogitása nyujthat.

Az állam, hogy rendelkezéseit betartsa, azokhoz büntető szankcziót fűz; a társadalomnak csak egy törvénye van és nem kell büntető klauzula hozzá, mert ez a törvény a szeretet.

Mert az államélet minden evolucziójában, hol mindennek utját a törvényesség szabja meg, hol, mintegy nagy gépezetben, minden keréknek megvan az ő körforgása, mely a többinek is forgását szabályozza, melyben ütemre indul minden, ott a külső forma eltakarja a belső tartalmat, akár mint az egyenruha egalizálja a katonában az embert. A társadalom életében a törvényszerüséget a szeretet ereje adja meg, kiki megtalálja szenvedőembertársában az ő saját vagy az ő szeretteinek búját-baját, fájdalmát, szenvedését. A társadalmi életben mezitelen, megtépett, halálra sebzett véres alakokkal találkozunk és embertársaink legtöbbje a harcznak sebesültje már.

Az állam lehet apjává a gyermeknek, de arra, hogy az állam az elhagyatott gyermeknél az édes anyát pótolja, gondolni nem lehet. Az állam kimondhatja, hogy akarja, hogy a gyermek gondviselésben részesüljön, megnyithatja ezt az akaratát megvalósitandó pénztárát, épithet menhelyeket, szülházakat, gyógyhelyeket és berendezheti azokat Hygieanak minden igénye, minden szeszélye szerint, alkalmazhat szakértő orvosokat, vezethet hatalmas könyveket, de az anyát nem pótolhatja még sem.

Nagy hatalom az anyai sziv és abból a mi itten ezen a földön mulandó, a legszentebb az anya szive.

Mily boldog az a gyermek, ki érezheti az anya szivének melegét, ki részese lehet gondosságának, ápolásának, gyöngédségének. Az anya szivének gyermekeért nélkülözni öröm, szenvedni édes, meghalni dicsőség. Egy oltár omlik össze ott, hol az anyai sziv megszakad és a hol összeomlott az oltár, ott reászakad a templom is — egy boldog családnak édes tüzhelye.

A szeretet munkáját az állam, önfenntartó munkája közben, a társadalomnak ajánlja fel. Mint az okos apa megad minden eszközt és csak a szeretet lelkét kéri hozzá. A társadalom az Isten végtelen irgalmának örököse. Elvállalja a neki felajánlott munkakört és odaáll, hogy a lelketlen természet törvényeit az ő evoluczióiban irányitsa. — Ebben a törekvésben az ember az Istennek lesz munkatársa, mert megfékezni az enyészetet a teremtéssel felér.

A társadalom közreműködése pótolja mind azt, mit az állam az ő nagy hatalma daczára nem nyujthat. A társadalom közreműködése pótolhatja még az anyai szivet is.

De hogy erre képes legyen, ahhoz kell folyamodnia, kinek idegrendszere finomabb, a szive nemesebb, a lelke istenibb. Ahhoz, hogy a mi elhagyottainknak anyát adjunk, birnunk kell a nőt. Azt a nőt, a ki Makkabeusokat adott a zsidóknak, aki Grachusokat adott a rómaiaknak, azt a nőt, a ki a teremtés legnagyobb szenvedőjének véresverejtékét letörölte, azt a nőt, ki az önfeláldozó szeretetet örökbe akkor nyerte, midőn az anyaiság érzete első sejtelmeivel, az Eden-kertből lángoló pallóssal kiűzték, ki egyedül képes nevelni hősöket, mártirokat, szenteket, azt a nőt, kit a kereszténység Mária kultuszában megistenülni látunk.

*

Előadottak alapján kisérelyjük meg összeilleszteni azt a rendszert, mely a gyermekvédelem érdekében hozott két törvény alapján az állam és társadalom együttes működését részleteiben is formulázza.

A gyermek védelme, annak 15. életéve betöltéseig, állami feladat.

Ezt a feladatát az állam saját költségére és saját intézményei által maga foganatositja.

Az állam a saját költségére szervezett és fentartott intézményekben, rendes körülmények között, a gyermekellátásnak a legegyszerübb követelményeire, tehát csak azokra a követelményekre szoritkozik, melyek az elemi népnevelést meg nem haladják, s a gondviseltnek lehetővé teszik, hogy 15 éves korának betöltése után a saját erejéből megélhessen.

Ennélfogva az állam:

1. gyermekmenhelyeket állit. A menhely kötelékébe tartozó gyermekek:

a) vagy magában a menhely központi intézetében tartatnak,[1] vagy

b) az intézeteken kivül[2] megbizható gondviselőknél, gazdáknál és iparosoknál[3] helyeztetnek el.

Az állami gyermekmenhelyek hatásköre az odautalt törvényhatóságok területére terjed.

Az állami menhelyek háromfélék:

a) a menhelyek, melyek hatásköre a gyermekgondozás minden ágára kiterjed, s melyek teljesitik mindazokat a munkálatokat, melyek ez idő szerint az 1899. évi 50.000. sz. a. rendelet s az annak során kiadott rendeletek alapján az orsz. betegápolási alapot érdeklő számvitel szempontjából a kir. belügyminiszterium számvevősége által láttatnak el,

b) menhelyek, melyek a pénzkezelés és számvitel szempontjából valamely főintézetnek vannak alárendelve,

c) menhelyek, melyek a *b)* alatti menhelyekkel egyenlő hatáskörben valamely politikai vagy erkölcsi testület kezelésében vannak.

Az egyes helyeken létesitett kisebb vagy nagyobb telepitvények önálló menhelyeknek nem tekintetnek és a hozzájuk legközelebb álló menhely kötelékébe tartoznak.

2. Gyógyintézeteket, üdülő helyeket állit, melyek ugyan teljesen a gyermekmenhely fogalma alá esnek, de ezektől annyiban különböznek, hogy

a) minden ápoltja intézeti ellátást nyer,

b) az ellátás csakis valamely meghatározott betegségben szenvedőre szoritkozik,

c) ápoltjait nem maga, hanem odautalás alapján veszi fel és nem szoritkozik valamely meghatározott vidékre,

d) központi kormányzati felügyelet alatt áll.

3. A serdültebb koru gyermekek számára mezőgazdasági gyakorlati iskolákat és ipartanműhelyeket állit. Ezek lehetnek *I) fiú-gyermekek* számára:

a) erdőgazdasági, mezőgazdasági, szőlőszeti, borászati, gyümölcsészeti, és kertészeti telepek, melyekben a nevezett ágakat érdeklő szakképzett gazdasági munkások neveltetnek,

b) ipartanműhelyek, melyekben a kisipart és a gyáripart felölelő minden szakban munkások neveltetnek.

Ilyképen biztositva van a kiképzés három foka, úgy mint:

aa) elhelyezés gazdáknál, iparosoknál,

bb) kiválasztása az *aa)* alattiaknak az *a)* és *b)* alatti szellemben kiképeztetés czéljából,

cc) kiválasztása az *aa)* és *bb)* alattiaknak még magasabb kiképzés czéljából. Ez a magasabb kiképzés azonban már a vallás- és közoktatásügyi,

[1] 1901. VIII. t.-cz. 2. §. 1901. XXI. t.-cz. 2. §.
[2] 1901. VIII. t.-cz. 2. §.
[3] 1901. XXI. t.-cz. 2. §.

földmivelésügyi és kereskedelemügyi miniszterek fennhatósága alatt álló intézetekben történik, a mint azt a törvényben kifejezett akarat elrendeli.[1]

II) Leány-gyermekek számára nem kivánok programmot adni azért, mert legjobbnak tartom ha a leány a házi tűzhely körletében marad, s mind az, mi a leányt onnan kiragadja, veszedelmére van. Ha árvaházainkat a nőegyletek czéltudatosan kifejlesztik, a női osztály szelekcziója számára elegendő intézménynyel fogunk birni, a hol, ha úgy tetszeni fog nekik, nevelhetnek szobaleányokat, komornákat, varrónőket, szakácsnőket, csak azután helyezzék is azokat el.

Mindezen állami intézmények létesitésénél és fenntartásánál az állam a társadalom díjtalan közreműködését fogja a törvény rendelkezése szerint igénybe venni.[2]

A társadalom igénybevételének alakulatai

a) az intézetek felügyelete czéljából kinevezett felügyelő bizottságok,

b) vármegyék, városok, községek testületei és

c) jótékony egyesületek, intézmények, mint melyek valamely állami intézmény kezelését elvállalták.

Az állam tehát minden az állami adóalap terhére általa fenntartott intézmények kezelésébe és felügyeletére a társadalomnak minden arra alkalmas alakulatát igénybe fogja venni, vagyis egyáltalában mindenben a társadalom cselekvő hozzájárulásával kiván eljárni.

A társadalom a saját autonom erejével alkotott és fenntartott intézményeiben teljesen autonom marad. Az állam behatása az ő intézményeikre marad mint eddig, hatósági felügyelet.

A mennyiben a társadalmi intézmények az állami intézményekkel szerződéses viszonyra lépnek, az állami intézmények munkakörüket velök megosztják, s az államtól erkölcsi és anyagi segélyben részesülnek. Igy rendeli el azt a törvény.[3]

E mellett a társadalmi intézmények alapszabályszerü munkaprogrammjukat teljesen függetlenül betartják.

A társadalmi intézmények tehát:

1. kisegitő cselekvőséggel követik az állami intézmények munkásságát,
2. az állami intézmények munkásságát kiegészitik,
3. ezt a munkásságot pótolják ott, hol az állam munkássága nem érvényesülhet vagy az már megszünt

Próbáljuk meg ezt a háromféle cselekvőséget példákkal megvilágitva bemutatni:

[1] 1901. XXI. t.-cz. 2. §. második bekezdése igy szól: «Az állami gyermekmenhelyek a kötelékükbe tartozó vagy tartozott kiváló tehetségü gyermekeknek tovább képeztethetésük czéljából a különböző állami tanintézeteknél levő ingyenes ellátási helyekre felvétele érdekében közbenjárjanak.

[2] 1901. VIII. t.-cz. 1. §. gyermekmenhelyek . . . olyan helyeken állittatnak fel . . . hol a gyermekmenhely életképes működését a helyi társadalom emberbaráti tevékenysége megfelelőn biztosítja.

[3] 1901. évi VIII. t.-cz. 7. §-a: felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy . . . az állami gyermekmenhelyek (ket) . . . hasonczélu jótékony magánintézetek és egyesületek közreműködésének igénybevételével . . . az álladalmi és társadalmi tevékenységnek . . . szerves összeköttetése (által) . . . szabályozza.

1901. évi XXI. t.-cz. 4. §. (második bekezdés) az állami segélyösszegnek legfeljebb egynegyed részéből (100.000 K.) egyes magánegyesületek és intézetek is segélyezhetők, melyek — az általuk eddig különben is gondozottakon felül — megfelelő számu 7—15 éves elhagyott gyermek felvételére kötelesek.

I. A társadalom kisegitő cselekvősége által:

1. Részt vesz az állami intézetek felügyelőbizottságaiban. Ellenőrző felügyeletet gyakorol az intézet vezetésére, a gyermek ellátására, elhelyezésére, a vidéki telepek munkásságára.

II. A társadalom kiegészítő cselekvősége által:

1. Gondviseli a beteg gyermekeket, kórházak, gyógyhelyek felállítása által,
2. gondoskodik az elzüllött gyermekekről azok javitását czélzó szeretetházak felállitása által,
3. gondoskodik árvaházak felállitásáról,
4. kezel és ellát állami gyermekmenhely-telepeket,
5. gondoskodik nyári (szünidei) telepekről.

III. A társadalom munkapótló cselekvősége által:

1. teljesiti a születés előtti gyermekvédelmet az által, hogy: terhes nőket és gyermekágyasokat segélyez, számukra szülőágyakat berendez,
2. ruházza a kisdedeket, számukra karácsonyfát állit,
3. jutalomban részesiti az arra érdemes dajkákat és tápszülőket,
4. az állam által gondviselt gyermekeket átveszi, hogy azoknak az állam által nyujtható ellátásnál és kiképzésnél jobb ellátást és kiképzést adjon,
5. gondoskodik azokról a gyermekekről, kik hatóságilag elhagyottaknak ki nem mondhatók, de bármely oknál fogva a társadalom segélyére szorulnak,
6. elhelyezi az állami kötelékből kilépett gyermekeket, azokat ruhával ellátja,
7. iparvállalatokat létesit, azokban serdülő gyermekeket foglalkoztat, készitményeiket értékesiti,
8. bölcsődéket állit nagyobb gyári vagy ipari vagy mezőgazdasági telepek mellett az alkalmazott munkások gyermekei számára,
9. felügyel a hatóságilag elhagyottnak ki nem mondott gyermekekre, hogy ezeket gondviselők ne üldözzék, ne kinozzák, s tapasztalatait a hatóságnak bejelenti,
10. cselédelhelyezési intézeteket állit s a kihelyezett cselédek testi és lelki épségére felügyel,
11. felügyel arra, hogy az állam vagy a társadalom által nyujtotta segélyt senki illetéktelenül ne élvezze,
12. anyákat úgy saját, mint gyermekeik eltarthatása érdekében jogvédelemben részesiti.

A társadalom tehát «hic et ubique» ott van mindenütt és érvényesiti nevelő hatását nemcsak a gyermekre, hanem annak környezetére is. Gondoljuk csak el, hogy azt a földmivesnőt, ki elhagyott gyermeket gondvisel, meglátogatja a falu első urnője. Helyet foglal nála, beszélget vele — megnézi az ő saját gyermekeit is, oktatja, tanitja őket, étkezési rendre, tisztaságra inti. Az az egyszerü földmives asszony, az ő természetes magyar eszével, át fogja érteni, hogy a mi az idegen gyermeknek jó, az az ő gyermekének is jó, és alkalmazkodni fog, de még a saját portáját és a saját gazda urát is nagyobb rendben tartja — a korcsmától el a templomhoz szoktatja.

Igy válik a gyermek a szocziális fejlődés tényezőjévé, az ő megjelenése áldást hoz, műveltséget, nemzeti szellemet.

De az elhagyatott, az ártatlan gyermek még egy nagy alkotás megszülemlését fogja előidézni. A közegészségügyi szolgálat államositását, mert állandó hatósági orvosi felügyelet nélkül a gyermekvédelem iránti minden törekvés sikertelen. Az elhagyatott gyermek tehát a közegészségügyi szolgálat

államositása által azon gyermektársainak érdekeit hivatott szolgálni, kik bár törvényesen születtek, de a törvény hiányában haltak meg.

Van egy kivánalmunk szemben a jótékony egyesületekkel és intézetekkel, hogy ezek ne zárkózzanak el féltékenyen őrizett csigaházukba, hanem hogy intézményeiket egy egységesen szervezett gyermekmentési munkaprogrammnak megnyissák.

Mi most azon fáradozunk, hogy Magyarországnak összes emberbaráti intézményeit, melyek gyermekvédelemmel foglalkoznak vagy ahhoz vonatkozásban vannak, összeirjuk. Tudni akarjuk, hogy hány ilyen egyletünk van, mily programmal dolgoznak, mily vagyonnal birnak, hány gyermek ellátására vannak berendezve, intézeteik mily irányban fejleszthetők, mily feltételek azok, melyek a gyermek felvételénél irányadók.

Ha mindezeket az adatokat már birjuk, akkor következik az országos szervezés. Minden egyesület képviseletéből egy országos intézményt kell megalkotnunk, mely a szerves működésnek őre, központi hatósága lesz. Kell hogy megismerjük egymást, kik szivvel-lélekkel küzdeni akarunk, hogy embertársaink nyomorán enyhitsünk, mert vagyunk, sokan vagyunk, de egymásról eddig nem tudunk.

De nem szabad a mi szenvedő társadalmunkat a sötétségben hagynunk.

Nekünk először tudásban és anyagi erőben gazdagoknak kell lennünk, hogy munkánk sikere teljes legyen, hogy felirhassuk intézeteink homlokzatára: «Ti ártatlan kisdedek, kik szenvedtek lassu haldoklásban, jöjjetek hozzánk és mi életet adunk nektek.»

*

Mind ezeket pedig elmondtam, nem azért, hogy a kormány terveiről, szándékairól itt hivatalos programmot adjak, hanem azért, hogy a mit elmondtam, állitsák elemző elméjöknek itélőszéke elé, hogy korrigálják ha lehet, hogy egészitsék ki, ha arra érdemes. Mert a mit itt mondtam, azt elmondta a vándor-gyülésnek az a szerény közkatonája, ki most harmad ízben küzd önökkel, fárad önökkel, de önökkel lelkesedik is.

A nagy kérdések megértetése időt igényel. Tavaszszal hiába akarunk érlelni gyümölcsöt, a megfagyott föld kérgét hiába akarja hasitani az ekevas. Kell hogy bekövetkezzék az idő telje, s az idő telje szüli a Messiásokat!

Kleopatrának, Antoniusnak fényes korában benne volt már a Nerói rothadás.

Egy új világnak kellett bekövetkeznie és bekövetkezett.

Ennek az új világnak a tanai a felebaráti szeretettől elindultak hóditó utjukra és jogot követelnek a népek törvénykönyvében.

A durva önzést, melyet a most kimult század hamis jelszavak alatt uralt — egy jobb kor hajnala derengi át.

Széll Kálmán miniszterelnök, kinek jelszava egy európai kulturával biró Magyarország, kinek államférfiúi bölcseségét, melynek áldásait mi élvezzük, a kontinens csodálja, a szegényügyi reform nagy alkotásait a legbecsesebbnél, a gyermeknél kezdette el. A miniszterelnöknek a gyermekmentésben hatalmas munkatársa Széll Ignácz államtitkár, ki a magyar közigazgatás műhelyében évtizedeken át egyenlő erélylyel, egyenlő kitartással munkálkodott, pedig talán ő sem bizott egy jobb korszakot hirdető hajnalhasadásban.

Mindezeket pedig midőn elmondtam, egy lánczszemet akartam kovácsolni a két év előtt Szabadkán általam elmondottakhoz, midőn általánosság-

ban körvonalozni megkisérlettem a szegényügy rendezésének nagy problemáját. Nem ismétlem meg, könyveink megőrizték. De ma, midőn a szegényügy rendezése érdekében önök előtt megtettem a harmadik lépcsőfokot, engedjék meg, hogy visszatekintsek az elsőre. Négy éve annak, Trencsénben mondottam el. Azt mondtam: «A közegészségügyi szakigazgatás terén, úgy adja Isten, az elsők leszünk. Leszünk, mert közegészségügyi igazgatásunk élén oly férfiu áll, kinek van szive, vannak invencziói, van alkotni biró erős akarata. Ezen tudatban lelkesedéssel üdvözlöm és ünneplem gyűlésünk kimagasló alakját Chyzer Kornélt.* Mint a vándorgyülés hű katonája, hadd hangoljam tisztelgésre a szó fegyverét — most is, midőn ez az ősi város nagy szülöttének 40 éves közszolgálata sikerét ünnepli.

Az Isten úgy akarta, hogy annak sorsát a mit én két év előtt Szabadkán hirdettem, annak sorsát a miniszterelnök Chyzer Kornél kezeibe tegye és én áldom az Istent, hogy Chyzer Kornél munkatársává lettem, hogy a szeretet tudományához a közegészségügyhez odafüzzük a szeretetet magát.

Töretlen talajon tövis bozót között járunk, az anyagi eszközeink is mérsékeltek. Nekünk alig telik arra a bibliabeli öt kenyérre, melyre az éhezők ezrei áhitoznak. De parányi lények szőnek korallszigeteket, pedig ezek nem birnak lelkesedéssel és nem érezik a szeretetnek azt az erejét, melyet mi birunk.

A gyermekvédelem sikere attól függ, mint leszünk képesek a törvény szellemét a társadalom cselekvőségével összhangba hozni. Minden attól függ, képesek leszünk-e felébreszteni a társadalom szivében szunnyadó szeretetet. A társadalomnak velünk együtt kell megtennie a kalvária útját — melynek minden kövét a szenvedés vércseppje öntözi, a társadalomnak velünk együtt kell viselnie a küzdés keresztjét.

De a kereszt nemcsak a szenvedés jelképe, hanem a szeretet diadalának is oszlopa.

A szeretet pedig ha felfeszitik is, nem hal meg!

Örökre él!

* Közegészségügy és szocziálpolitika. A XXIX. vándorgyülés évkönyve.

IX.

AZ ORVOS-SEBÉSZETI SZAKOSZTÁLYBAN TARTOTT ELŐADÁSOK.

MTA
1826
K

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

AZ ORVOSKÉPZÉSRŐL.

Dr. Dollinger Gyula egyetemi nyilvános rendes tanártól.

Tisztelt Szakosztály! A midőn egy új egyén létesül a szabad szemeink számára láthatatlan picziny testecskében, benne rejlik az egész életre, körülbelül 18—30 ezer napra szóló energia. Ez építi fel lassanként, folytonos munkával az egyénnek bámulatosan szép szöveti szerkezetét, ez tartja azt harmonikus működésben, ez hajtja az embert a cselekvésre, ő maga megoszlik és új életet fakaszt, közreműködik az elaggott szervezet physiologikus visszafejlődésével a lassu szétbontásnál s a midőn ez az életenergia megszünik, a szervezet szétfoszlik, hogy testi anyagelemei földünk végtelenül változatos anyagcseréjében más ezerféle szervezetnek, talán ismét más embernek is alkotó részeivé váljanak. Ha az ember megbetegszik, a szövetek energiája van hivatva a betegség okozóit a szervezetből kiküszöbölni. Ez a belső küzdelem az energiát egészen vagy részben leköti. Az ember tehát kifelé hatni, érvényesülni akkor tud legjobban, ha életenergiája ilyen belső küzdelem számára lekötve nincsen, vagyis ha egészséges.

Mindaz, a mit az emberek mai napság kincsnek tartanak, legyen az akár halomszámra összerakott tiszta nemesfém, akár a legszebb foglalatban egymás mellé sorozott, fényesre csiszolt drágakő, akár ékesen kifaragott kőszobor, a melynek formáiba a művész magasztos eszméket lehelt, vagy templom és palota, mindaz csak játékszer azon kincshez képest, a mely mint életenergia az egészséges ember szövetein végigáramlik és a melylyel meg tud szerezni magának mindent, a mire valósággal vágyik, minden jólétet, minden boldogság ot.

A jólét, a boldogság az, a mire minden emberi lény vágyódik és az emberek társaságba egyedül azért állottak, hogy a jólétüket, boldogságukat biztositó közös nagy érdekeiket egyesült erővel mozditsák elő.

A betét, a melylyel az egyén ebben a társaságban, az államban szerepel, az ő életenergiája. Minél nagyobb, minél több életenergia-egységekből van összetéve az állam, annál hatalmasabb az és miután a rendelkezésére álló életenergiát a jó egészség megnöveli, a betegség pedig leköti vagy lerontja, az állam legnagyobb kincse, a melyet féltve kell őriznie, mert ez növeli hatalmát, az államalkotó elemek, az emberek egészsége.

Ez az állam legnemesebb birtoka, a többi birtok, a legszebb is, mind elenyésző apróság ehhez képest. Nekünk egyik legszebb állami birtokunk Mezőhegyes. Minden terménye, buzája, marhája, lova világraszóló hirnévnek örvend. Lótenyésztése páratlan. Minden, a mi a lónak jó, megvan ott bőven. Van jó szabad levegője, van végtelen nagy rónasága, a melyen a fejlődő csikó

magát kitombolhatja, van egészséges istállóban tiszta alomszalmája és e hygienikus gondozásnak megfelel a kitünő eredmény.

Ha a méneket és a csikókat elővezetik, szivünk repdes örömében, annyi mindegyikükben az erő, a tökéletesen szép testi forma, a duzzadó egészség és selejtes közötte alig van.

És menjünk el már most innen sorozásainkhoz és nézzük meg a nép ifjait, menjünk el vasárnap a falvak templomaiba és nézzük meg a nép leányait, de nézzük őket minden elfogultság, minden idyllikus lendület nélkül, azzal a vizsgáló szemmel, a mely a csinos arcz és a szines pruszlik mellett meglátja a szük mellkast is; valóban, arra az eredményre fogunk jönni, hogy jobban gondoskodunk lótenyésztésünkről, mint embertenyésztésünkről, és onnan van, hogy lóanyagunk sokkal jobb és sokkal hiresebb, mint emberanyagunk.

Honnan vegyük társadalmi életünk bármely szakmája számára az erőteljes, egészséges, edzett és szivós munkásokat, ha ifjainknak egy olyan igen nagy perczentje testileg gyenge, honnan az egészséges anyákat, ha népünk nem tudja leányait azokká nevelni!

A méntelepeken jól dotált orvos gondoskodik a jószág hygienikus jóvoltáról és az embertelepeken, a hol szegény a nép és orvosát maga fentartani nem képes, a hol az embernek lakása emberhez nem méltó egészségtelen, rossz, a hol az ember magának olyat, a melyben szervezete egészséges marad, épiteni nem tud, a hol a kedvezőtlen hygienikus viszonyokból származó betegségek évenként annyi sok áldozatot követelnek életben és egészségben, ki gondoskodik erről?

Ha az egyes ember vagy azok kicsiny, szegény csoportja erre nem képes, nem-e kötelessége ezt megtenni az államnak, a melynek ezek alkotó elemei? Hogyan kivánjuk, hogy az embernek legelső életérdeke legyen az államot fentartani, olyan életérdeke, a melyért életét is kész bármikor latba vetni, ha az állam nem tekinti legelső életérdekének, hogy fentartsa az embert; ha az állam nem olyan mértékben működik közre az ember egészségének fentartásában, a mily mértékben azt az a szegény ember helyzetének gyámoltalansága megkivánja.

Csodálatos, hogy a társadalmi mozgalmak minálunk hogyan indulnak és milyen utakon haladnak. Az országos közegészségügyi egyesületet nem a közönség alapitotta, a kinek első sorban hivatva van szolgálni és nem is az tartja fenn, hanem az orvosok és az egészségügy államositását ismét nem az sürgeti, a kinek egészségéről szó van, a nagy közönség, hanem az orvosi rend.

Az állam legfőbb nemzetgazdasági kincse polgárainak egészsége. Az állam egyik legelső tisztje, a ki ez egészség kincstárosa. Ezt a kincset fentartani és szaporitani az állam legfőbb érdeke.

A mely állam ezt elhanyagolja, annak egyik fő verő ere van nyitva, a melyen át patakszámra foly el a legjobb vére. Az államnak kell arról gondoskodnia, hogy mindenki, a legszegényebb is, orvosi gyógykezelésben, hogy minden község, a legfélreesőbb is, állami tisztviselői tekintélylyel és hatalommal biró orvos által hygienikus tanácsban és vezetésben részesüljön. E kivánság igen szerény, mert megjön az idő, a midőn a hygiene az államtól ennél sokkal, sokkal nagyobb áldozatokat fog követelni, áldozatokat, a melyekhez képest a most kilátásba helyezett új ágyúk ára, a melytől mint adófizetők már előre rettegünk, apró kiadásszámba megy.

Az emberiségnek a betegségekkel folytonos harczot kell folytatnia. Ezt a harczot sem az egyes emberre nem lehet bizni, mert ő erre gyenge, sem magára a társadalomra, mert erre ez nem alkalmas. Ezt sikeresen csak egy államilag jól szervezett és fegyelmezett hadsereg vivhatja. E hadsereg tisztjei az orvosok.

Valamint a katonai hadsereg nevelését, kiállitását és fizetését nem bizhatjuk a társadalom szeszélyeire, úgy az orvos fentartását sem bizhatjuk a községekre, mert az orvosi tanács hiánya naponként óriási kárt okoz az államnak.

Az államra, az emberiségre nézve nincsen becsesebb intézmény az orvosi rendnél. E rend kiképzésétől függ az emberiség egészsége, igazi jóléte, boldogsága, ettől függ az államalkotó elemek életereje. Valamint a legnagyobb hazafiui érdeklődéssel szemléljük folyvást katonatiszti képező intézeteink szervezetét, működését és fejlődését, úgy az orvosi rend kiképzése iránt is a legnagyobb érdeklődéssel kell viseltetniök nemcsak maguknak az orvosoknak, hanem a nagy közönségnek is; mert még a legszükebb szempontból, csupán az egyéni érdek szempontjából fogva fel az ügyet, alig van ember, a legkisebbtől fel a koronás főkig, a ki életében egyszer vagy többször ne vetné minden reményét orvosába, egyéni létének fentartását várva tőle.

Az orvosképzés ügye, a melyről ma szólani fogok, sokkal nagyobb terjedelmü és sokkal nagyobb adathalmazt tartalmaz, semhogy azt egy előadás keretében kimeritően tárgyalhatnám; de vannak egyes domináló pontjai, a melyek előadásra alkalmasak s ezek körvonalait igyekszem ma kirajzolni, úgy a mint én azokat látom. Kérem, kisérjék figyelemmel szavaimat és hallgassák meg, miként gondolkozom e kérdésről.

A tanár. Az orvosképzéssel az állam az orvosi *facultásokat* bizta meg, a facultásokban tehát az egész orvostudománynak képviselve kell lennie és pedig olyan tudósok személyében, a kik tudományukat képesek a tanitványokra átruházni.

Ehhez nem elegendő, hogy e tudósok tudományukat csak tudják. A ki a mesterségét vagy bármiféle szakmáját jól tudja, az jó mesterember, jó szakember; a ki azonban lelkesedni tud érette, vagyis örömmel zárta lelkébe annak tételeit és az anyagba, a melylyel foglalkozik, viszont a lelkét tudja belévinni, az a kiváltságos művész. Ilyen művészekből kell állaniok a facultásoknak. A jó tanitás egyedüli titka a mester lelkesedése. Ez az a sav, a mely a tanitvány lelke mélyébe éteti bele a tudást. E nélkül a tanár a tanitványra mélyebb hatást kifejteni nem képes és működése kevés állandó haszonnal jár.

De még az ilyen jó tanárnál is magasabban áll az, a ki nemcsak recipiálta a szakmáját, azt művészileg kezeli és hatásosan tudja tovább adni, hanem képes tudományát előbbre is vinni. A tudományos inventio egy külön tehetség. Erre sem reá tanitani, sem reá nevelni senkit sem lehet, csak ki lehet a tanitványok közül választani azokat, a kikben a lángész e szikráját felfedezzük.

E tehetségeket sem az iskolai bizonyitványok kitünő volta, sem beszédük ékes formája, sem modoruk simasága nem jellemzik kiválólag, sőt elég sokszor e dicséretes tulajdonságok teljes hiányával jelennek meg, hanem feltünnek egy eszmével vagy munkálkodásuk egész különszerü irányával. Ezeket nem kell külön fejleszteni, csak hagyni kell őket, hogy fejlődjenek abban az irányban, a melyben istenadta erős ösztönük ellentállhatatlanul

hajtja őket. Ebben áll a tudományos buvárok nevelése. A képzeleterő az égnek egy külön adománya, a kinél hiányzik, az állandóan megmarad tudományának mások által kiszabott keretében. Szakmájának meglevő tudását összegyüjti, tételeit szépen egymás mellé sorozza, azokban jó rendet tart, mint akár a szatócs a maga kis boltjában, tanitványait reá tudja tanitani a portéka kezelésére és értékesitésére, de e keretet el nem hagyhatja, ahhoz nincsenek szárnyai, csak e kereten belül mozog biztosan és a tárgyak tömkelegében, a közvetlen közelből csak azok aprólékos tulajdonságait látja. Ő jól megláthatja mindazt, a mit mások megvilágitottak, de maga új világosságot nem oszt.

Az inventio utjai számtalanok, de hogy eredményei állandóak, valóban becsesek legyenek, ahhoz az kell, hogy positiv észleléseken alapuljanak. Egyedül a positiv észlelések adják meg a tudományos buvárlathoz a szilárd alapot. Levetve a régi felfogás bilincseit, a buvárkodó tudós elfogulatlanul azon fénynél vizsgálja észlelése tárgyát, a melyet az ő szelleme vet reájuk és ebben a világitásban lát meg olyan vonatkozásokat vagy találja meg vizsgálatának objectumán azon sajátságokat, a melyeket előtte senki meg nem látott.

Ha valakiben a tudomány teljes ismerete és az iránta való lelkesedés mellett még megvan az inventio ereje, ha testi és lelki érzékeivel jól recipiál, ha azokat, a miket észlel, kellő formába is tudja önteni, akkor előttünk áll a buvárkodó tanár, a tanár ideálja a legnemesebb értelemben.

A tanitvány. De ahhoz, hogy a tanitást siker koronázza, nem elég a jó tanár. Az eredmény épen annyira függ természetesen a tanitványtól is. Milyen sajátságai legyenek tehát annak az ifjunak, a ki az orvosi pályára lép?

Feltételezem, hogy megvan benne a kellő szellemi képesség arra, hogy tudományunkat recipiálja, a kellő testi egészség és erő, hogy a tanulmányi idő nem csekély fáradalmait kiállja, a kellő nagy munkakedv és az anyagi függetlenség a tanulmányi idő alatt. Ezek egyikének hijában könnyen ki fog dülni utközben. Mind e sajátságokra azonban szüksége van, bármilyen szakmára készül is, a mely nagyobb tanulmányt igényel.

Ezek mellett azon ifjunak, a ki az orvosi pályára készül, épen úgy, mint annak, a ki a papi pályára lép, az eszével egyenlően ki kell hogy legyen fejlődve és müvelve a kedélyi élete, a szive, hogy együtt tudjon érezni a beteg emberrel, hogy belé tudja és belé akarja magát képzelni abba a végtelen nyomorba, a melybe az embert a betegség sodorja, még ha vagyonilag vagy socialisan a legfényesebben van is situálva. A legnagyobb csapás, a mely az embert érheti, a betegség. Képzeljük el, mennyi fájdalom, mennyi gyötrődés, mennyi félelem, rettegés, lelki küzködés és végső kétségbeesés van együvé raktározva egy kórház ágyain és tölti el a szegény betegek százait csak egyetlen egy éjszakán, a melyet jó részük álmatlanul vagy nehéz álmoktól gyötörve tölt el.

Az elvesztett egészséget és a legfőbb boldogságot mindezek az orvostól, az ő intézkedéseitől várják. De a gyógyulás utja sokszor hosszu és igen rögös s a beteg nem leli meg önmagában a lelki erőt, hogy azon magát végigküzdje. Egyedül a reménység az, a mely ez erőt megadja s e reményt legjobban az orvos élesztheti fel. A remény a képzelet világát nyitja meg a szegény meggyötört beteg számára, a mikor a valóság neki már örömet nem terem.

E világ képei neki sokkal szebbek a legszebb valóságnál is, mert ez csak egy merev alakban lehetséges, mig amazok olyanok, mint egy szép nyári est felhőgomolyai, a melyek pillanatról pillanatra változnak s a melyeknek sze-

gélyeit a reménység napja aranyozza be. E képeket, a melyek, mint a legszebb dioráma, a beteg figyelmét a betegség és a megsemmisülés borzalmaitól elterelik és neki egy bizonyos elérhető távolban a gyógyulást mutatják, az orvos néha egyetlen egy biztató szavával éleszti fel. Szava hathatósabb a morphiumnál és a legegyszerübb orvosság hatását megszázszorozza. E humanus feladatnak azonban megfelelni egyedül az képes, a ki betegével együtt tud érezni és a kit a sok emberi nyomor látása nem tompit el, hanem csak még fogékonyabbá tesz az együttérzésre.

És még egy okból van szüksége az orvosnak élénk kedélyéletre és jó szivre. Az orvost, a ki betegének egészségét visszaállitja, méltóan honorálni nem lehet. Ez a mondás mint egy phrasis cseng a fülünkben, mert megszoktuk, hogy a betegek azt mentségül használják, a midőn az orvost érdemen alul és tehetségükhöz képest rosszul honorálják. De ha ez esetektől eltekintünk és a helyzetet átgondoljuk, úgy arra a meggyőződésre jutunk, hogy e mondás csak a vele való sok visszaélés miatt hangzik phrasisnak, alapjában véve azonban igaz.

Hogyan honoráljuk teljesen méltóan az államférfiut, a ki mély bölcseségével oly viszonyokat teremt, a melyek folytán az emberiség milliói évek hosszu során át boldog jólétnek örvendenek, vagy a ki ügyes diplomatiájával elkerüli a háborut, a mely milliókat megrontott volna és e helyett munkájának eredményeként a békét hozza meg; hogyan a tudóst, a ki fáradságot nem ismerő munkájával felfedezéseket tesz, a melyek a civilisatio feljődésének új irányt szabnak és az egész emberiségnek vannak hasznára?

Vannak szolgálatok, a melyeket méltóan honorálni teljességgel nem lehet és ép igy lehetetlen, hogy a beteg pénzben megfizesse orvosának azt, a mivel neki egészsége helyreállitásáért, élete megmentéseért tartozik.

A föld javait a leggazdagabb ember is legfeljebb az élet tartamára birja bérben a szerencsétől. Teljesen addig élvezi őket, a mig egészséges. A betegség élvezetüket korlátozza vagy megsemmisiti és szenvedéssel váltja fel. Ha orvosa kigyógyitja, nem-e neki tartozik azért, hogy ismét teljes élvezetükbe lép, ha halálos betegségből menti meg, nem neki köszöni, hogy mind a sok jót még évekig élvezi? Nem az orvosnak tartozik az állam azért, hogy egy jól bevált munkaerőt még évekig életben tart?

A felépült beteg életéhez tehát orvosának egy bizonyos fokig jussa van. Életet azonban pénzértékkel méltóan ellensulyozni nem lehet és azért sem a beteg, sem a társadalom orvosát méltóan nem honorálhatja, hanem az orvos jutalmának egy jó részét más téren kell hogy keresse, keresse mindenekelőtt önmagában, azon érzésben, a mely bennünket saját magunk előtt a többi ember fölé a legelsők sorába emel, a teljesitett kötelesség érzésében.

De ha a társadalom mai rendje másokat munkájukért dús anyagi jutalomban részesit, a mely vagyonná gyülve, a belőle sugárzó fény által őket külsőleg is a többi ember fölé emeli és a benne rejlő erőnél fogva azok felett nekik egy bizonyos hatalmat ad, az orvost pedig az imént emlitett leghasznosabb szolgálatjaiért jórészt ideális honoráriumra utasitja, akkor az orvos igényt tarthat reá, hogy személye magasabb tiszteletben részesüljön, mert egyedül e tisztelet kárpótolhatja őt az anyagi jutalom silányságáért.

Erre a tiszteletre nemcsak az egyes orvos, hanem az egész rend igényt tarthat és ezt magának ki kell küzdenie. Az egyház, a mely, ha megfelel hivatásának, az emberiség lelki nevelését intézi, a hadsereg, a mely állami legszentebb érdekeink védelmére mindenkor készen áll, e czimeken naponként

kiveszi a maga részét a köztiszteletből. Eclexia præcedit, utána első helyen áll a hadsereg és a diplomatia. És hol marad az orvosi rend, a midőn képviselőinek itt a helye, azon legfelsők sorában, a kiknek kezeibe az állam legszentebb érdekei vannak letéve? Valamint minden katonát, a mig a király kabátját és kardbojtját viseli, ez a kabát, ez a kardbojt, akárhogy vélekednek sokan a privilegiumról, méltóan emeli a közönség sorai föl és a katona állásának fényében leli egyik jutalmát, mert ez teszi az anyagi jutalom silánysága mellett nehéz pályáját kivánatossá, úgy az orvosi pályát, a mely, valamint a katonai, a folytonosan megkivánt készenlét és nagy munkaáldozatok mellett nem alkalmas a nagy vagyongyüjtésre, mint amazt diszessé kell tennünk, hogy legalább a pálya fénye vonzza oda az ifjuság tehetséges és ambiciosus részét.

Rendünk fényét, diszét emelni úgy fogjuk, ha jó orvosokat nevelünk.

A klinikai tanitás. Az orvosi tanitás végczélja, hogy gyakorló orvosokat, tanerőket és buvárokat neveljen. A tanárokról és a buvárokról az imént elmondottam nézeteimet. Az egyetemről kikerülő gyakorló orvosnak gyógyitani kell tudni. A diploma nem azt bizonyitja, hogy tulajdonosa az orvosi tudomány elemeit sajátitotta el és a gyógyitás gyakorlatát majd megszerzi lassanként a praxisban, hanem azt, hogy a betegségek gyógyitásának tudományát birja. A melyik tanterv erre ki nem képezi a fiatal orvost, az czéljának nem felel meg. Az orvosi tanitás tehát a klinikai tanitásban kulminál, de a klinikai tanitás csak úgy lehet eredményes, ha a tanitvány a klinikán biztos alappal, vagyis az orvosi alaptudományok teljes ismeretével jelenik meg.

Az emberi test sötét labyrinthus annak, a ki a boncztanban nem járatos. Milyen istentelen az az ember, a ki az emberi testbe, annak finom elrendezésü szövetei és szervei közé be mer nyulni, hogy azok között mint műtő orvos rendet tegyen, a mikor azok szerkezetét nem ismeri.

Hogyan tud eligazodni az orvos a kóros szövetek között, ha neki azokat a kés kitárja vagy a különböző vizsgálati módszerek érzékei elé állitják, ha azokat soha a kórbonczolati asztalon nem látta, azok egymáshoz való viszonyát előzetesen nem ismeri, consistentiájukról a tapintás utján soha meg nem győződött, a szabad szemmel nem látható finom szöveti elrendezésükről a górcső által, rendes és kóros vegyi összetételükről a lombikban tudomást nem szerzett. Hogyan lehet valakitől észszerüen elvárni, hogy intézkedésekkel vagy orvosságokkal szabályozni tudja a szervek megbomlott működését, ha sem azok rendes működését, sem az orvosságok összetételét nem ismeri.

A ki ezen alaptudományok hijában jelenik meg a klinikán, az nagynehezen megtanulhat egy pár vizsgálati módszert, meg egynehány symptoma csoportot, egynehány kórképet, megtanulhatja egynehány gyógyszer használatát, sőt begyakorolhatja magát egynehány typikus műtétre, úgy a hogy azokat a műtéttani szolgák is megtanulják, de orvosilag gondolkozni az alapismeretek tudása nélkül nem tud, vele a legjelesebb klinikus tanár sem képes haladni, mert nem birja vele megértetni sem a kóros elváltozásokat, sem a szükséges gyógyitó beavatkozásokat. Az ilyen hallgatóra nézve a klinikai előadás olyan, mintha az idegen nyelven folyna, a melyet ő csak félig ért. Az egész tudományos nyelvezet, a műszók, a különböző hivatkozások az alaptudományokra reá nézve idegenek és azért az előadást nem érti, figyelemmel nem birja követni, a tanterem reá nézve a legborzasztóbb unalom helye és csakhamar egyebütt keres szórakozást.

Ha az ilyen hallgató idegkimeritő nagy önkinzás utján mégis bememorizál annyit, hogy a szigorlatokon többszörös sikertelen kisérlet után végre

valahogyan keresztül vergődik és kilép a gyakorlatba, ott a tudománynyal többé haladni nem tud, mert valamint a klinikai előadást nem tudta megérteni, úgy az orvosi szaklapok értkezései is teljesen megemészthetetlenek az ő számára.

A mint az orvosi tudomány fejlődött, mindinkább nagyobb kiterjedést nyert és több szakmára szakadt, a tanitás is megfelelő nagyobb számu tanitótestületet tett szükségessé. Maga a klinikai tanitás is több szakmára oszlott, a melyek azonban egymással mind összefüggnek és a mint azt az egyetemnek üllői-uti klinikai telepén uralkodó gyakorlat a legélénkebben mutatja, folyton egymás jóakaró collegiális közreműködésére vannak utalva.

Az orvosnövendékek tanitása a különböző klinikákon nem lehet azonos. Az függ az egyes klinikák tanitási szakmájától, az odasorozott betegségeknél szükséges specialis gyógykezelési módoktól és a tanár egyéniségétől, de bizonyos általános szabályok az összes klinikákra érvényesek és ezek szemmel tartása a jó tanitás érdekében minden klinikán fontos. Mert nem elegendő, hogy a klinikus tanár jó orvos legyen, hogy művész legyen a szakmájában, hanem kell hogy azt a tanitásnál olyan módszer szerint kezelje, a mely a legtöbb garantiát nyujtja arra, hogy az orvosnövendék annak tanait megérti, hogy alaptételei lelkében kitörülhetetlen nyomot hagynak és hogy azokat a gyakorlatban alkalmazni megtanulja. A tanár azon sajátságai mellett, a melyeket fentebb kiemeltem, a helyesen megválasztott tanitási módszertől függ, hogy meg fog-e tudni felelni hivatásának, fog-e jó gyakorló orvosokat nevelni.

Az összes egyetemi klinikák azonos czélja gyakorló orvosok képzése. Feladatuk tehát az orvosnövendéket a rendelkezésre álló beteganyagon arra megtanitani, hogy a gyakorlatba kilépve, hogyan ismerje fel a hozzá forduló beteg baját és hogyan intézze az egész gyógykezelést, a mig a beteg meg nem gyógyult.

E feladatát a klinikus tanár nem meriti ki azzal, hogy a beteget a tanterembe viszi és betegségét egy előadás keretében letárgyalja. Ha ez a klinikai előadás a legbehatóbb, ha a szokott módon kiterjeszkedik a beteg eddigi kórtörténetére, a betegség kóroktanára, kórtanára, a diagnosis megállapitásához szükséges vizsgálati módokra, a diagnosisra és a therapiára, ez nem elegendő. Ilyen módon tarthat a tanár esetleg igen fényes szónoklatu előadásokat, a melyekben a hallgatóság momentan nagy gyönyört lel, de a klinikai tanitás czélja, a jó orvosképzés vele elérve nem lesz, mert az ekként berendezett klinikai tanitásnál az orvosnövendék a beteget a betegségnek csak egy stadiumában látja, a gyakorló orvosnak pedig végig kell észlelnie és gyógykezelnie a beteget.

Ezzel szemben egyedül az a helyes klinikai tanitási mód, a mely mellett az orvosnövendék minden klinikai beteget, a ki neki egyszer be lett mutatva, a tanár vezetése mellett végig észlel, minden beavatkozást, a melyre a betegség egész lefolyása alatt szükség van, maga előtt lát végbemenni és a tanár neki ezeket megmagyarázza.

Ez minden klinikai tanitás vezéreszméje, a melynek megtestesitésére a klinikusnak törekednie kell. Ezt tüztem ki czélul magam elé, a midőn az egyetemi 1-ső számu sebészeti klinika vezetését ezelőtt négy esztendővel átvettem, ez uton haladok azóta és most a következőkben be fogom mutatni az egész tanitási rendszert, a mely e czél szemmeltartása mellett számos kisérletből lassanként kikristályosodott és a gyakorlatban bevált.

A sebészet tanitása. I. A beteganyag. Az orvostanhallgatók kiképzésére szolgáló beteganyag az ambulantia és a klinikán fekvő 88 beteg.

A klinikai ambulantián részint első vizsgálatra, részint folytatólagos gyógykezelésre naponként mintegy 70—100 beteg áll rendelkezésre. Ezen óriási anyag három csoportba van osztva. Az egyikbe tartoznak az összes heveny és idült csont és izületi betegségek, a másikba a húgy- és ivarszervek betegségei, a harmadikba, a mely a legnagyobb csoport, a többi mind együttvéve. Minden ambulantia élén egy régibb segédorvos áll és melléje van rendelve a közös ambulantián kettő, a többi két ambulantián egy-egy fiatalabb segédorvos és két egész hat orvosnövendék.

Az orvosnövendékek e nagy anyagon tanulják meg a legjobban a könnyebb és mindennapi chirurgiai diagnosticát, itt gyakorolják be a sebkezelést, valamint a kisebb sebészeti beavatkozásokat, a melyeknél a segédorvosoknak részint assistálnak, részint pedig azok vezetése mellett maguk is végeznek kisebb műtéteket.

Hogy a kisebb sebészet tanitása az én kezemből egészen ki ne essék, hetenként egyszer, rendesen hétfőn az előadás tárgyát az ambulantia képezi, a mikor az megválogatás nélkül úgy kerül a tanterembe, a mint jelentkezik. Az esetleg szükséges kisebb műtéteket a hozzá szükséges előkészületekkel együtt a tanteremben ilyenkor az ambulantiához kirendelt orvostanhallgatók az én vezetésem mellett, hallgató társaik előtt végezik.

A klinikai 88 ágy, a melyek száma a jövő tanévtől fogva 100-ra fog emeltetni, a sulyosabb betegek számára van fentartva. A betegek ide részint az ambulantia anyagából választatnak ki, részint pedig a belgyógyászati, szemészeti, nőgyógyászati klinikákról, az ideggyógyászati ambulantiáról stb. helyeztetnek át, a nagyobb sebészeti beavatkozásokat igénylő betegek, a melyek gyógykezelése az illető klinikával együttesen történik. A sebészeti feladatok megoldása után a beteg ismét visszahelyeztetik az illető klinikára és ott esetleg az orvostanhallgatóknak újra be lesz mutatva.

A klinikára felveendő beteganyagot szabad megválasztási jogomnál fogva a tanitás szempontjából úgy választom meg, hogy a klinika anyagában lehetőleg képviselve legyen az egész chirurgia és az orvosnövendék a klinikán töltött idő alatt ezt gyakorlatilag lássa szemei előtt elvonulni. A mint a klinikának minden félév végén megjelenő kimutatásából látható, anyagunk tényleg a chirurgia összes fontosabb fejezeteit ölelte fel és alig hagy kivánni valót.

A midőn az orvosnövendék a klinikára lép, *a tanitás képe reá* nézve annyiban változik, hogy mig eddig, tanulmányainak első két esztendejében, a tanitási anyag boncztani készitményekből, élettani apparatusokból, elemi gyógyszerpéldányokból és kisérleti állatokból állott, mostantól fogva erre a legdelikátabb anyag szolgál, maga a beteg ember, a kit a betegség megtört és a ki az ellen a klinikához folyamodik segitségért, azon legbensőbb meggyőződésben és bizalomban, hogy őt a tanitásra és tudományos buvárlatra csak annyiban fogják felhasználni, a mennyiben ez az ő felgyógyulásának érdekeivel megegyezik. A betegnek ez a meggyőződése, a melylyel bizalomteljesen egészen átadja magát a klinikusnak, megjelöli a klinikai anyag kihasználásának határát. A sebészeti klinika czélja a sebészet tanitása; de e magas czél felett nagyon magasan ott áll mint a klinika végczélja a humanismus. A klinikán sem a tanitás, sem a búvárkodás érdekében nem szabad semminek sem történnie, a mi a gyógykezelés alatt álló beteg érdekeivel legkevésbé is ellenkezik. A ki ezen túlmegy, az visszaél a beteg bizalmával. Az orvosi tudomány minden egyes beteggel szemben csakis a humanismus álláspontjára helyezkedhet. A mely orvos ezt elhagyja, az hamis irányban indul és csak

a rövidlátó fanatismus hiheti, hogy az orvosi tudományt, a melynek czélja a humanismus, ennek elkerülésével is szolgálhatja. Az összes klinikai működésnek, az orvosi ép úgy mint az ápoló személyzet egész eljárásának, modorának, viselkedésének a betegekkel szemben olyannak kell lennie, a melyet utánzásra való példának állitunk oda az orvosnövendéknek. Az orvosnövendék a klinikán ne csak tudományos kiképzést nyerjen, hanem tegyen ott reá mély benyomást a humanismus szelleme, a melyért az egész klinika létezik, a melyen az egész klinika működésének fel kell épülnie, a melynek azt a legteljesebben át kell hatnia és a melynek be kell szivárognia, a klinika mindennapi tudományos működésével együttesen, a fiatal orvosnövendék és orvos gondolkozásába és érzéseibe; mert mint orvos a gyakorlatba kilépve, hivatva van a humanismus papjává lenni.

II. *Az előadás.* A tanitás szempontjából a sebészet a demonstrativ szakmák közé tartozik, azok közé, a melyek szemeinken keresztül könnyebben, jobban, mélyebben hatolnak be agyvelőnkbe és ez uton bejutva, állandóbb nyomot hagynak, mintha tanai csupán hallás által jutnak tudomásunkra. Ezért arra törekszem, hogy az orvosnövendék az előadásnál minél többet lásson is. Ez elvnek megfelelőleg szabály, hogy minden beteg a tantermen keresztül lép be a klinikába és azt azon át hagyja el. A klinikának csak egy műtőterme van és ez a tanterem. A klinikai beteg mind itt lesz megoperálva, egy része az előadási idő alatt, a midőn egyedül én operálok, a másik része az előadás előtt és után, a midőn jelenlétemben és vezetésem mellett a tanársegédek és a műtőnövendékek 2—3 asztalon dolgoznak, de a tanterem a hallgatóság számára ez idő alatt is nyitva van.

Az előadáson megjelenő beteg kóresetét klinikailag letárgyalva, előadom a gyógyitási, illetőleg a műtéti tervet, külön e czélra készült nagy fali táblákon bemutatom a szóban forgó regio boncztanát és azután következik a műtét. De, ha ennél többet nem nyujtanánk, akkor csak csonka tanitást végeznénk, mert ez alig volna valamivel több, mint egy műtéttani előadás élő emberen.

Az orvosnövendéknek ezután is, a betegség lefolyásának minden fontosabb phasisában látnia kell a beteget és azért másnap az operált betegről röviden referálok és bemutatom a reá vonatkozó macroscopikus, microskopikus és bacteriologikus præparatumokat.

Ha a lefolyás sima és semmi emlitésre méltó magát elő nem adja, akkor a beteg csak négy, nyolcz vagy tiz nap mulva kerül ismét a hallgatóság elé, a drain-cső eltávolitása és a varrófonalak kiszedése végett; a klinikáról való távozása előtt pedig minden beteget még egyszer bemutatok a hallgatóságnak, ekkor megbeszélem az elért eredményt és esetleg megállapitom az utókezelést.

Ha a lefolyás nem sima, akkor a beteget természetesen szintén bemutatom és pedig annyiszor, a hányszor rajta valami lényegesebb változás észlelhető és a hányszor a lefolyás kényszerit, hogy az eredetileg megállapitott gyógyeljárástól eltérjünk. Ha valamely beteg meghal, a bonczolás az előadás ideje alatt tartatik meg, s arra a hallgatóság a tanterem ajtajára kifüggesztett értesitéssel meghivatik.

Az előadás előtt és után részint általam, részint a tanársegédek és a műtőnövendékek által megoperált betegek többnyire olyanok, a kiknek kóresete azon tanév folyamán klinice már egyszer le lett tárgyalva. Ezen esetek, a melyek tehát a hallgatóságra nézve ismétlések, a klinikára való felvételkor a hallgatóságnak be lesznek mutatva, kórtörténetük és a tervezett műtét egész

rövid vonásokban elmondva, a betegek pedig a kórlefolyás későbbi szakaszaiban, minden figyelemre méltó változásnál vagy beavatkozásnál ép úgy lesznek demonstrálva a hallgatóságnak, mint azok, a kiket az előadáson én operáltam meg.

Az előadás után tanársegédeimmel megszerkesztem a másnapi programmot és azt feliratom a tanterem táblájára. Belőle a klinikai segédorvosok megtudják másnapi teendőiket, az orvosnövendékek pedig az előadás elején értesülve vannak az előadás összes programmpontjairól.

Az előadás programmjának főbb pontjai a következők:

1. Referálás a tegnap operált betegekről és a reájuk vonatkozó készitmények bemutatása.
2. Az előző napokon operált betegek első kötésváltoztatása.
3. A klinikáról távozó betegek bemutatása.
4. Az előadás után vagy másnap az előadás előtt operálandó betegek bemutatása.
5. Előadás és műtét.

Az előadás hetenként ötször délelőtt 10—12-ig tart, a quadrans academica leszámitásával tehát hét negyedóra áll rendelkezésre. A programm első négy pontja $^1/_2$—$^3/_4$ órát vesz igénybe, jut tehát előadásra és műtétre 1—$1^1/_4$ óra. Előadás előtt és után $1^1/_2$—$1^1/_2$ órát dolgozom a tanársegédekkel és a műtőnövendékekkel, a mikor 5—6 műtétet végezünk.

A fentebbi napi programmból már most az következik, hogy naponként csak egy, ritkán két esetet tárgyalhatok le klinice az előadási idő alatt, de, hogy a mellett a tanulót a klinika működéséről folytonosan tájékozottságban tartom. Régebben az orvosnövendékek szorgalmas része e tájékozottságot a délutáni visiten pótolta, a hol megjelentek és az első tanársegéd vezetése alatt az egész beteganyagot naponként végiglátogatták. A visitek most is ép úgy megtartatnak, de ezek most nálunk is, ép úgy, mint a külföldön, a legtöbb helyen kevéssé látogatottak.

Hogy ezen tanitási módszerrel egy tanévben milyen nagy anyagot lehet elvégezni, azt a klinikának minden tanfélév végén közzé tett rövid kimutatásai bizonyitják.

Azonban a szemlélés maga nem lévén elég a chirurgia elsajátitására, az orvosnövendékeknek a nagyobb műtétekre való előkészitése és begyakorlása a műtéttani előadásokon, conservált hullákon történik. A műtéttani előadásokat minden téli félévben hetenként kétszer mindenkor $2^1/_2$ órán át magam tartom és itt systematice bemutatom az egész műtéttant. A $2^1/_2$ órából az előadásra rendesen egy óra esik, $1^1/_2$ óráig pedig az orvosnövendékek végeznek műtéteket az én vezetésem és a tanársegédek és idősebb műtőnövendékek segédkezése mellett.

Mindebből kiviláglik, hogy az orvosnövendék a kis chirurgiát a klinikai ambulantián látja maga előtt leperegni és annak gyógykezelésében saját maga is active részt vesz, a sulyosabb műtéti beavatkozásokat vagy a hosszabb időt igénylő sebészeti gyógykezeléseket az előadásnál van alkalma a gyógykezelés minden phasisában látni, a nagyobb műtétekbe magát begyakorolni pedig a tanár és a tanársegédek vezetése és utmutatása mellett a hullán van alkalma. E rendszer mellett tehát az orvosnövendéknek a kötelező három félév alatt bőven módjában áll, hogy magának a sebészet minden fejezetében kellő tájékozást szerezzen és a mindennapi orvosi gyakorlat számára magát gyakorlatilag is jól kiképezze. A kisebb chirurgiába, beleértve természetesen

az aseptikus sebkezelést, a mely minden chirurgikus ténykedésnek az alapja, minden orvosnak, a kinek a gyógykezelésre oklevelet adunk, teljesen be kell gyakorolva lennie, ezzel, úgy hiszem, elértük azt, a mit a hallgatótól kivánni és a mit a nagy átlaggal elérni lehet.

III. *A műtőnövendéki intézmény.* Vannak azonban a sebészetnek magasabb, nehezebb feladatai, a melyeket ismernie szintén minden orvosnak kell, de a melyek végrehajtása egyéb sajátságok mellett, a legnagyobb kézi ügyességet tételezi fel, a mely oly nagy mértékben, mint a hogy reá itt szükség van, nem minden embernek sajátsága, a melyet bárkinek megszerezni nem lehet, mert az egy specialis ösztönből fejlődik. Ezt az orvosi alaptudományok bázisán művészetté fejleszteni azok feladata, a kik magukat műtőorvosokká akarják kiképezni.

E kiképzést vezetni a sebésztanár második feladata és e czélnak szolgál a műtőnövendéki intézmény.

De mielőtt erről szólanék, előbb ismertetnem kell a klinikai munkabeosztást. Klinikai betegeink három emeleten vannak elhelyezve, a melyek mindegyike, részint a közös nagy kórtermekben, részint a külön szobákban 25—30 ágyat tartalmaz. Minden emelet egy osztályt képez, a mely egy segédorvos vagy egy régibb műtőnövendék vezetésére van bizva. A *vezető osztályos orvos* segédkezik a hozzája beosztott 3—4 fiatal műtőnövendéknek a kórtörténetek megszerkesztésénél, a nehezebb betegvizsgálatoknál, a betegeiről a tanárnak naponként a visit alkalmával referál és a betegeknél szükséges kötéseket és egyéb műveleteket a műtőnövendékekkel együtt végzi. Az egy-egy ilyen csoporthoz tartozók, az osztályos orvos közvetlen vezetésével állandóan együtt működnek és együtt, egymásnak assistálva, végezik az előadás előtt és után a reájuk bizott műtéteket.

Az esztendő végével a műtőnövendék tanára előtt az orvoskari dékán jelenlétében vizsgálatot tesz, a mely egy beteg kóresetének klinikai letárgyalásában és a beteg megoperálásában áll. A műtéthez az összes előkészületeket a vizsgázó maga teszi meg. A vizsgálat sikeres letevéséről bizonyitványt kap, a melyet mestere, a klinikai igazgató és a dékán ir alá.

A műtőnövendéki institutio nálunk régi és fentartandó. Nemcsak azon orvosokra nézve tartom jogosnak, a kik magukat a sebészeti műtéttanban külön, beható tanulmánynyal kiképezik, de a közönség érdeke is megkivánja, hogy azok, a kik a sebészetben magasabb kiképzést nyertek, a műtői czimmel distingváltassanak. Azonban az egy esztendő, a meddig a jelenleg érvényben levő szabályzat szerint a műtőnövendék tanulmányi ideje tart, a műtői kiképzésre nem elegendő. Régebben a műtőnövendék műtői vizsgálatra csak két évi klinikai működés után bocsáttatott. E tanulmányi időt egy esztendőre az 1873. évben kiadott miniszteri rendelet szállitotta le. Azon 28 esztendő alatt, a mely azóta lefolyt, a sebészet óriási haladást tett és régi terjedelmének többszörösére növekedett meg, úgy hogy mai napság a műtőnövendék, a legjobb előkészültség mellett sem képes a különböző vizsgálati módszerek és műtéti technicismusnak ezen nagy tömegét egy esztendő alatt felölelni és azért szükségesnek látom, hogy e tanulmányi idő ismét két esztendőre emeltessék fel.

IV. *A klinika kimutatása.* Az imént vázolt elvek alapján eddig négy tanéven keresztül folytattam az egyetemi I. számu sebészeti kórodán a tanitást. A bemutatott szervezet lassan fejlődött ki és az utolsó két évben már jól bevált. A tanitás e kereten belül simán foly és ha mindenki a maga helyén

van, az előadás a maga változatos programmjával minden fennakadás nélkül úgy halad, mint egy jól rendezett szini előadás.

Hogy a sebészet tanitására szánt idő alatt a hallgatóság lehetőleg sokat tapasztaljon, a klinikának nagy anyaggal kell dolgoznia. Az anyag gyorsan változik. Minden nap újat hoz és igen sokszor a betegségek sulyos, acut volta parancsolja, hogy velük azonnal végezzünk. Igy napról-napra halmozódnak fel a tapasztalatok. Legélénkebbek az újak, mig a régiek az emlékezetben lassanként elhalványodnak.

Ha nem akarjuk, hogy egészen elveszszenek, azokat időről-időre össze kell foglalnunk.

A klinikán szabály, hogy a műtő a műtét alatt, a mint lépésről-lépésre halad, a műtét főbb phasisait, ha csak lehetséges, in stadio nascendi tollba mondja, úgy hogy minden műtétnek megvan a maga rövid története, a mely a kórtörténetbe felvétetik. De a kórtörténetek egyenként csak szétszórt épületkövek, a melyek egy bizonyos czélnak akkor felelnek meg, ha őket rendszerbe foglaljuk és belőlük a tanulságot kivonjuk.

Az 1899—1900. tanév végén hat félévnek igy összegyüjtött adatai állottak rendelkezésre. Ezen nagy anyag feldolgozási tervét akként állapitottam meg, hogy ismertetjük az összes kórtörténetek rövid kivonatait, leirjuk azon gyógykezelési módokat és fontosabb diagnostikus fogásokat, a melyeket tanári működésem első három esztendejében a klinikán meghonositottam, vagy a melyek ott munkálkodásunk közben a kezeink között kifejlődtek és gyakorlatilag jóknak bizonyultak, végül pedig közöljük az ezekkel elért eredményeket. E munkára 10 tanitványomat kértem fel, a kik azt az én vezetésem és közreműködésem mellett az 1900. év nyári szünideje alatt dicséretes nagy szorgalommal és ügybuzgósággal el is végezték. A munka a legközelebbi hetekben elhagyja a sajtót és az Orvosi Könyvkiadó-Társulat kiadásában jelenik meg.

Igy összefoglalva, a midőn az együvé tartozók tömege egymás mellé van sorozva, válik csak szemmel láthatóvá a belőlük folyó tanulság, a melynek első sorban maga a klinika veendi hasznát, mert ez képezi jövőbeli működésünknek szilárd tapasztalati alapját.

*

Az imént mondottakban összefoglaltam nézeteimet az orvosképzésről és elmondottam, hogy e magas feladatból reám háramló részt miként igyekeztem a legjobban megoldani.

Jól tudom, hogy ezzel szokatlan dolgot miveltem, mert a mig az elemi- és középiskolai pædagogiai módszerekről folyton a legélénkebb eszmecsere foly, addig az egyetemek tanitási módszereiről, legalább minálunk csak ritkán, elvétve hallik egy pár szó. Pedig ezek nagyfontosságu, országos érdekü ügyek, mert az állam legmagasabb intelligentiája az egyetemeken nyeri feladatai számára a tudományos kiképzést. Mindenek felett pedig fontos az orvosképzés kérdése és szükséges, hogy minden oldalról jól megvilágittassék, mert a népek versenyében a különben egyenlők között, a pálmát az nyerendi el, a melynek polgárai a legegészségesebbek, a legerőteljesebbek.

2.

ADATOK AZ INTUBATIO FOLYAMÁN FEJLŐDÖTT GÉGEBELI FELFEKVÉSI FEKÉLYEK HELYI KEZELÉSÉHEZ.

— KIVONAT. —

Dr. Bókay János egyetemi tanártól.

Legutóbb megjelent monographiámban «Az intubatiós traumáról» részletesen tárgyaltam a tubusnyomásból eredhető nyákhártya-fekélyződéseket s vázoltam azon eljárásokat, melyek a felső légutak különböző helyein fejlődhető felfekvések gyógyitását czélozzák. Már ezen alkalommal jeleztem, hogy O'Dwyer 1897-ben Washingtonban, az «American Pediatric Society» évi összejövetelén tartott előadásában, egy sikerrel kezelt esete kapcsán ajánlotta volt, hogy mindazon esetekben, hol a tubus végleges eltávolitása, gégebeli felfekvések jelenléte folytán lehetetlen, kisérlet tétessék az általa ily esetek kezelésére ajánlatba hozott karcsúbb nyakú és aránylag mélyebb fekvésü s nagyobb hasas kidomborodással ellátott bronztubusokkal oly módon, hogy a tubus feje s hasas kidomborodása közötti karcsú nyakrész gelatina réteggel vonassék be s erre porrá tört timsó préseltessék.

O'Dwyer szerint ugyanis egy erős adstringens, vagy enyhe causticum alkalmazása, mely a tubussal a kellő helyre volna vihető, a fekélyes felületek gyógyulását lényegesen előmozditaná. Ezért gelatina forró oldatát alkalmazta a tubusra, annak feje és hasas kidomborodása között s e fölé porrá tört timsót szórt bőven s azt bepréselte a gelatina rétegbe. Miután néhány óráig száradtak a tubusok, egy gyermeknél, kinél felfekvési fekélyek voltak a gégében, az ily módon præparált tubust vezette be s öt napig hagyta helyben. Ekkor félórai extubatio után egy másik, hasonló módon præparált tubust vezetett be, melyet ismét öt napig hagyott helyben. Harmadizben, háromnegyed órai intubatio után, egy oly tubust alkalmazott, mely gelatina és timsóból készült kettős áthuzattal volt ellátva; a második réteget akkor alkalmazta, midőn az első már megszáradt volt. Ez jelentéktelen fájdalmakat okozott a betegnek, a gelatina megduzzadása következtében. Nehány óra mulva visszahivták a beteghez, rohamos dyspnoe fellépte miatt, melynek okával nem volt tisztában. Midőn a tubust eltávolitotta, azt találta, hogy a részben elolvadt gelatinából egy kevés felfelé tolódott s a tubus nyilásába hatolt be. Az extubatio után csakhamar újabb tubust applikált, melynek eltávolitása után újabb intubatióra nem volt szükség. Az alumen háromszori alkalmazásával tehát a kezelés befejeződött; jelentékeny dyspnoë időről-időre fennállott ugyan még néhány napon át, de fokozatosan elmult kezelés nélkül s a beteg teljesen felgyógyult. A hang az utolsó extubatio után csakhamar visszatért, daczára annak, hogy a beteg a tubust majdnem 29 napon át hordotta in continuo. O'Dwyer ezen esetének vázolása kapcsán azon megjegyzést teszi, hogy ha öt nap helyett 2—3 napi időközökben cserélte volna fel timsóval s gelatinával bevont tubasait, talán a gyógyulást hamarább éri el s felhivja orvostársai figyelmét ezen præparált bronz-tubusokra s ajánlja a vázolt eljárást mindazon esetekben, hol a tubus az *átlagos fekvési tartamon túl* végleg el nem távolitható.

Gyógykisérleteimet a vezetésem alatt álló budapesti «Stefánia» gyermekkórházban, O'Dwyer ezen jegyzete alapján inditottam meg s bár eddig csak *öt* eset lefolyásáról számolhatok be, bátorságot veszek a közlésre, mert tudtommal mások hasonló kisérleteket eddig sehol *nem* tettek.

Hogy eseteimben gégebeli felfekvési fekélyek gátolták a végleges extubatiót, az a közlött kórtörténetekből s a graphikus táblázatokból, úgy vélem, kellőkép kiviláglik s hogy tényleg subglottikus fekélyződések okozták a detubatio nehézségeit, különösen bizonyitja második esetem, hol, mint láttuk, utólag a gégében mérsékelt subglottikus *heges szűkület* fejlődött, mely azonban ismételt kezelésre (tubussal való methodikus tágitásra) végleg visszafejlődött.

Tény, hogy öt esetemben, hol 107, 108½, 124½, 142½ és 294 órai intubatio-tartam után a végleges extubatio nemcsak hogy nem sikerült, sőt a folyton rövidülő extubatio-tartam kétségtelenül gégebeli decubitus jelenlétére utalt, gelatinás-timsós, karcsúbb nyakú bronz-tubussal 70½, 72, 72½, 139¼, 147 órai tubus-fekvéssel sikerült a végleges extubatiót teljes eredménynyel keresztül vinnem.

Imént közölt öt esetem alapján O'Dwyer fent vázolt eljárását a gégebeli felfekvések kezelésénél egy *felette egyszerü, könnyen kivihető és eredményes, genialis gyógybeavatkozásnak tartom* s már eddigi kedvező tapasztalataim alapján is ajánlanám európai és amerikai kartársaimnak, hogy mindazon esetekben, hol a tubus fekvési tartama a száz órát túlhaladta s az extubatio-tartam fokozatos rövidülése folytán mindinkább megerősödik azon gyanújok, hogy felfekvések vannak a gégében, a jelzett gelatinával bevont s timsóval imprægnált bronstubusokat alkalmazásba vegyék s hiszem, hogy sokszor lesznek azon szerencsés helyzetben, hogy ezen eljárással a másodlagos légcsőmetszést kikerülhetik.

3.

A CARDIALIS ASTHMÁRÓL.*

— KIVONAT. —

Dr. Gyurmán Emil, kórházi főorvostól.

Mindenekelőtt figyelmeztet arra, hogy ne csupán az anatomikus elváltozásokat figyeljük meg, hanem legyen gondunk a functio zavaraira is, melyek kb. 100 év óta, hiszi, mostoha elbánásban részesültek.

A szivizomelégtelenség egyik fontos tünetével az asthma cardialeval foglalkozik, leirja részletesen tüneteit, a rohamok lefolyását, föllépésük gyakoriságát és intensitásukat. Foglalkozik a diagnostikával, egyes asthmás vagy asthmaszerü rohamoknak egymástól való megkülömböztetésével, hol a legnagyobb nehézséget a vesebajokat követő szivelégtelenséggel járó asthmás rohamok helyes megitélésénél találja.

A rohamok magyarázatára ma három theoria ismeretes, a nervosus, a toxikus és a mechanikus. Ezek tárgyalása után akképen nyilatkozik, hogy leginkább a mechanikus theoria álláspontjára helyezkednék. Ez alkalommal

* Egész terjedelemben megjelent szerző kiadásában és németül a «Pester med. chir. Presse» 1901. évi 38—39. számaiban.

figyelmeztet arra, hogy az activ diastole hiányosságára ez ideig nem voltak annyira figyelemmel, mint az azt megérdemelné.

A therapiával bőven foglalkozik. Kiemeli az általános kezelés fontosságán kivül, az érmetszés kiváló hatását, mely esetleg a vérviscositásának csökkenésén alapszik. Ezenkivül föltétlen hive a narcoticumok adagolásának; egyes esetekben-gyakori, előre várható rohamoknál, a narcotikumot prophylactice adta, jó eredménynyel. Hasonló értelemben jó hatást látott a hedonáltól is.

4.

A DIPHTHERIA-ELLENES SERUMTHERAPIA A BRÓDY ADÉL-GYERMEKKÓRHÁZBAN, NÉGYSZÁZÖTVENHÉT ESET KAPCSÁN.

— KIVONAT. —

Dr. Grósz Gyula kórházi főorvostól.*

A mikor kórházunk diphtheria-osztályán az utolsó négy év alatt kezelt 457 eset kapcsán tett tapasztalatainkat ezennel közölni bátor vagyok, egyrészt kötelességet vélek teljesiteni azzal, hogy hosszabb időn át észlelt és kezelt nagyobb anyagon bemutassam a diphtheria-ellenes serum-gyógymód eredményeit, másrészt még most is időszerünek tartom, hogy ezen gyógymódra vonatkozó adatok közöltessenek.

A lefolyt négy év alatt *összesen 457 esetet* észleltünk; ezek közül *gyógyult 377* (=82·5%) és *meghalt 80* (=17·5%). Ezen esetek közül volt *21* olyan, a mely haldokló állapotban hozatott be;** ezeket tehát levonva, marad *436 eset*, a melyek közül *gyógyult 377* (=86·46%) és *meghalt 59* (=13·54%). A halálozási százalék tehát kedvezőnek mondható, még ha a haldoklókat is hozzáveszszük.

Észlelt eseteink nagy része sulyos volt, és főleg kórházunk környékén lakó legszegényebb néprétegekből valók voltak. Hogy beteg-anyagunkra már nem volt befolyással azon lelkesedés, a mely a több évvel ezelőtt inaugurált serumtherapiával járt, azt elképzelhetik Önök. Ez képezte ugyanis, a mint tudni méltoztatik, egyik fő-argumentumát a serum-elleneseknek akkor, a mikor a serum értékét megbirálták. A könnyü esetek, a mint alább még kifejteni bátor leszek, egész materialisunknak csak körülbelül $^1/_4$-ét képezik. A dolog természetében rejlik, hogy beteganyagunk főleg oly gyermekekből adódott, a kik rendszerint akkor kerültek orvosi észlelés és kezelés alá, a mikor a betegség már rosszabbra fordult, a mikor a gyermekek étvágytalansága, kedvetlensége, vagy a fellépő rekedtség, nehéz légzés és fuldoklás késztette a szegénysorsú szülőket arra, hogy segitségért a kórházhoz forduljanak. A rosszul táplált, rachitikus, tuberculosus gyermekek gyakran a legelhanyagoltabb állapot-

* Megjelent egész terjedelmében a «Gyógyászat» 1901. évfolyamában.

** A haldokló állapotban behozottakhoz számitottam azokat is, a kik a behozatal után 24 órán belül haltak meg. Azt hiszem, ezektől teljes joggal el lehet tekinteni, a mennyiben ezen esetekben a szervezet már akkor, a mikor az esetek észlelésünk alá kerültek, át meg át volt fertőzve, úgy hogy ezen esetekben a serumtól józanul hatást nem is várhattunk; a haldokolva behozottakat tehát bátran számitáson kivül hagyhatjuk, mert ezekben a serummal való gyógyitásnak tulajdonképpen már eleve semmi czélja nem volt.

ban hozatnak be hozzánk. Hogy ily gyermekeknek ellentálló képessége a sulyos ragálylyal szemben nem felette nagy, az elképzelhető. Hogy ennek daczára még sulyos diphtheriák is valóban csenevész gyermekeknél gyógyulnak, az valóban meglepő és minden esetre ezen körülmény is ceteris paribus a serum hatása mellett bizonyit.

A gyermekek korára vonatkozó összeállitásunkból kitünik, hogy a legtöbb gyermek a 0—2 éves korban volt, azaz 114, és az 5-dik életévig összesen 325 gyermeket kezeltünk, a mi mindenesetre anyagunk sulyossága mellett bizonyit.

A betegség localisatióját tekintve azt találtuk, hogy torokdiphtheriás eseteink száma 246 volt, ezek közül gyógyult 241 (=98%) és meghalt öt; crouppal szövődött torok-diphtheriás eseteink száma 160, ezek közül gyógyult 105 (66%) és meghalt 55 (34%); tiszta croup-eseteink száma 49, ezek közül gyógyult 29 (60%) és meghalt 20 (40%). Ezeken kivül egy orr- és egy vulvadiphtheriát észleltünk, a melyek meggyógyultak.

Ezen összeállitásból látható, hogy legnagyobb volt a gyógyulás torokdiptheriás eseteinkben, viszont a legnagyobb halálozás volt croup-eseteinkben.

Szükségesnek tartottuk továbbá, hogy eseteinket klinikai megjelenésük szempontjából is csoportositsuk, és itt megjegyezzük, hogy ezt mindjárt a felvétel alkalmával eszközöltük, mert már később a serum hatása alatt a kórkép lényegesen módosul.

A felvétel alkalmával észlelt tünetek alapján tehát eseteinket négy csoportba állitottuk össze és igy megkülönböztetünk: *könnyü*, *középsulyos*, *sulyos* és *septikus* eseteket. Eseteinknek ezen különböző csoportokba való felvétele az összes számbaveendő kórtünetek mérlegelésétől függ, azaz nemcsak a diphtheria helybeli fellépésétől, hanem egyrészt ezen helybeli tünetek minőségétől, extensitásától, másrészt a vele járó toxikus tünetek intensitásától is.

Könnyü eset	108	23·63%
Középsulyos eset	171	37·41 «
Súlyos «	175	38·96%
Septikus «	3	
Összesen	457 eset.	

Ezen összeállitásból látjuk, hogy eseteinknek körülbelül csak $^1/_4$ volt könnyü, ellenben a többi eset középsulyos és sulyos volt. A legnagyobb arányszámban szerepelnek a sulyos esetek: 38·96%.

Az elmondottakat a következő pontokba foglalom össze:

1. A lefolyt négy év alatt serummal kezelt 457 diphtheria-esetünk gyógyulási százaléka 82·5; a haldokló állapotban behozottakat (21) levonva, a gyógyulási százalék 86·5-t tesz ki.

2. Az ötödik életévig összesen 325 gyermeket kezeltünk (eseteink legnagyobb része, és ezek közül volt 114 a második életévig), a mi anyagunk sulyossága mellett bizonyit.

3. Eseteinket a felvétel alkalmával klinikai megjelenésük szempontjából csoportositva, azt találtuk, hogy eseteink legnagyobb része volt sulyos: 39%; középsulyos: 37% és az esetek legkisebb része volt könnyü: 24%.

4. A serum-therapia értéke mellett határozottan bizonyitó erővel bir azon észleletünk, hogy egyetlen egy esetben sem tapasztaltuk azt, hogy könnyü vagy középsulyos eseteink a kezelés alatt sulyosakká váltak volna.

5. A serum hatásának leglényegesebb kriteriumát képezi az, hogy tiszta torok-diphtheriás eseteink egyikében sem fejlődött ki a gége-complicatio a serum befecskendése után. Összes croup-eseteinket már mint olyanokat vettük fel. Ebből tehát világosan látható, hogy a serum a diphtheriás folyamat továterjedését a gégére megakadályozza.

6. A serum sem a szivre, sem a vesékre kártékony befolyást nem gyakorol.

7. Az alkalmazott serum mennyiségét illetőleg eddigi tapasztalataink azt bizonyitják, hogy a diphtheriás folyamatot inkább a magas serum-egységek befolyásolják; ajánlatos tehát mindjárt kezdetben 1000—2000 egységet alkalmazni; ha több napos eset kerül észlelésünk alá, 2000—3000 egységet alkalmazzunk. Ha az eset nem javul, a reákövetkező 12—24 óra mulva újból 1000—2000 egységet fecskendezzünk be.

8. Az állami — Preisz-féle — serum hatékonyságát illetőleg, a mint azt gyógyulási százalékunk bizonyitja, nem áll a külföldi serumok mögött.

9. A nálunk végzett prophylactikus oltások mind eredménynyel jártak.

5.

KÜZDÉSÜNK A TUBERCULOSIS ELLEN.

— KIVONAT. —

Dr. Kuthy Dezső, egyetemi magántanártól.*

Hogy mi a sorvadás kórja szociális szempontból, nem kell hosszan ecsetelnem.

Fegyverbe kell állnunk e nagy népbetegség ellen, minden fegyverünkkel. Mint orvosoknak, ösmerve főleg a gümőkóros anya veszedelmét a gyermekre fertőzés szempontjából, igyekeznünk kell befolyásolni lehetőség szerint a házasságkötést, ügyelnünk kell a gyermeknevelés hygienéjére a csecsemőkortól fel az iskola padjáig, egészséges műhelyeket kell kierőszakolnunk, küzdenünk kell mindnyájunknak az alkoholizmus ellen; kormányzatnak, filantropizmusnak egybefogva kell a rossz lakások csapásától megóvni törekedni inséges néposztályunk családjait, meg kell maradnunk küzdő feleknek az állat-tuberkulosissal szemben, gondoskodnunk kell, a mennyiben ez ma hatalmunkban áll, a tüdőbetegek gyógyitásáról; az előrehaladott, gyógyithatatlan betegek ápolására megfelelő külön kórházak, asylumok szükségesek és igy tovább. Ezen nagy, nehéz és részben csak a német állami rokkant-biztositás mintájára megoldható feladatok sorából szándékosan kihagytam egyet, melyben igen sokat tehet maga a társadalom, s ez a nép *kinevelése a tuberculosis elleni védekezésre.*

A mig belé nem neveltük népünkbe a tisztaság iránti érzéket, mint egészségi követelményt, gyökeresen nem javulhat a helyzet, a tuberculosis legveszélyesebb terjesztője, a *köpet*, még mindig fenyegetni fog úton s útfélen, sétatereinken, vendéglőinkben, közhelyiségekben, iskolában, templomban egy-

* Egész terjedelemben megjelent a «Közegészségügyi Kalauz» 1901. évi folyamában.

aránt, nem is szólva a műhelyekről, melyekben egy tüdővészes munkás, a ki köpetére nem vigyáz, s a dolgozóhelyiségben a bacillusok ezreit szerteszórja, egész környezetére állandó életveszedelem forrása. Meg kell ismertetnünk a népet a tüdővész fertőző természetével és terjedésének módjaival, tanitanunk kell a tömeget a köpettel való bánásra, a fertőzés elkerülésére mindenütt és minden alkalommal. A hatóságok példaadása, mind szigorúbban végrehajtott rendelkezései feltétlenül szükségesek és nélkülözhetetlenek, de részt kell hogy vegyen a tanitás e nagy munkájában minden művelt tagja a társadalomnak, a ki hazája, nemzete boldogulását, de önnön szerettei jóvoltát is lelkén viseli. Tanitanunk kell szóval, irásban és élő példával.

A belga «Ligue national contre la tuberculose» kilencz sectióban több mint 400 tag segitségével dolgozik a nép kioktatásán. Felolvasásokat rendez, a sajtóban folyton mozgatja az ügyet, felhivásokat bocsát ki, melyek a fő egészségügyi rendszabályokat ismertetik stb. De kiváló elmésséggel működik e téren egy franczia egyesület, a Société de Préservation contre la Tuberculose par l'éducation populaire. Plakátokon figyelmezteti a közönséget a köpködés veszélyes voltára, képes levelezőlapokat terjeszt, melyeken a legfontosabb maximák olvashatók: «Ne köpj soha máshová, csak köpőedénybe!» «Ne költözz ösmeretlen emberek után új lakásba, a nélkül, hogy az fertőtlenittetnék!» «Csak forralt tejet igyál!» Mozgósitja a vidék orvosait, a kik előadásokban ösmertetik a néppel az antituberculosus hygienét, pályadijakat tűz ki annak a kérdésnek a megoldására, mi módon lehetne legjobban és leggyorsabban belevinni a tömeg tudatába a fő tudnivalókat és igy tovább.

Követésre méltó példa, melyet a budapesti szegénysorsú tüdőbetegek szanatorium-egyesülete sem fog szem elől téveszteni, mihelyt első nagy feladatát, a magyar mintasanatorium megteremtését befejezte.

A hygienés nevelés praktikus iskolái, ideális kivitelben, maguk a sanatóriumok.

Ott úgy *kell* élnie a betegnek, *eszményileg* úgy, a hogyan megközelitőleg mindnyájunknak jó volna élnünk, hogy gyermekeinknek példát adjunk és magunkat a megbetegedéstől megóvjuk. A budakeszi Erzsébet-sanatorium házirendje, mely a betegek viselkedését körvonalakban előirja, egy egészségügyi kis káté leszen, melyet szivesen fogunk oktatás czéljából betegeink ösmerős-körében is terjeszteni. A sanatóriumból kikerült egyén, — tapasztalásom igazolja ezt — ha még van köpete, meg nem válik a Dettweiler-üvegjétől, félreforditja fejét, ha beszéd közben a köhögés elfogja, nem köhög senkit arczon, rázúditva a Fraenkel «Tröpchen-infection»-jának veszedelmeit. A sanatorium volt ápoltja nem eszik piszkos kézzel és szivesen alszik az enyhe évszakokban nyitott ablak mellett, télen sokat szellőztet, mértékletesebb in Venere et Baccho, mert látta, hogyan tér vissza egy-egy magáról megfeledkezett jelentékeny javulással elbocsátott beteg nagy tüdővérzéssel a sanatoriumba átdorbézolt éjszakák után. Kerüli a port, a ki sanatoriumban volt, mert száraz söprést ott soha sem látott, gyermekeit nem fogja csókolgatni, miután tapasztalta, hogy az orvosi vizsgálatnál a köhögtetés alkalmával kis tüll-álarczot illesztenek rá és beleéli magát a meggyőződésbe, hogy a gümős bántalom ellenszerei: tisztaság, önmérséklet és józan életmód.

A nép nevelésének másik hatalmas eszközei lesznek az előbb-utóbb minden országban keletkező poliklinikák tüdőbetegek számára. Ingyen rendelések egészen vagyontalan tüdőbajosoknak, a kik ott szakértő vizsgálatot, életmódjukra, viselkedésükre vonatkozó részletes tanácsokat nyernek. Ez az intéz-

mény már régóta megvan Angliában most kezdik nagyban felkarolni a franczíák, belgák és németek.

Mindemellett azt hiszem, hogy a hygiene fő igazságait a gyermekkorban kell kezdenünk belécsepegtetni a nép tudatába s igy már a népiskolában meginditanunk a tuberculosis terjedése elleni küzdelmet. Az *Armaingaud* által alapitott franczia tuberculosis-ellenes liga hasonló meggyőződésre jutott s a közoktatásügyi miniszternél tudtommal már lépéseket is tett ez irányban; nálunk egyelőre csak meg kivánom érinteni az eszmét.

Nagy dolgot állitott *Koch* az idei londoni tuberculosis-kongressuson, de őszintén szólva, nem érthetem mindjárt első mondatát, mely dolgozatának a szarvasmarha-tuberculosis kérdését illető részében foglaltatik. «Bizonyos számú fiatal szarvasmarhát — úgymond — a mely megállta a tuberkulin-próbát, tehát *tuberculosis-mentesnek* volt tekinthető, különféle módon megfertőztünk gümő-bacillussal, mely emberi tuberculosis esetektől eredt.» Ha az emberi gümőkór merőben különböző volna a szarvasmarha gümő-kórjától, hogyan lehetséges a fenti állitás, hogy a kisérleti állatok nem reagáltak a diagnostikus czélból befecskendezett tuberkulinra, tehát tuberculosistól mentesek? Hiszen a régi tuberkulin *emberi* gümőbacillusok anyagcsere-termékeit tartalmazó glycerines kivonat! Ha ennek a diagnostikus jelentősége a szarvasmarhánál megáll, mint a hogy e tény igazságát az állatorvosok egyöntetüen igazolják, hogyan lehetséges akkor a *Koch* nagy port vert theoriájának hitelt adnunk, mely a szarvasmarha-tuberculosis és emberi gümőkór közt a dualismust hirdeti? Vagy az egyik nem igaz, vagy a másik s mivel az emberi tuberculosisnak a diagnostikus jelentőségét szarvasmarhánál elvitatni ma már nem lehet, nyilvánvaló, hogy igaza lesz az Orvosi Hetiszemle éles szemü kritikusának, a ki igy kezdi a referátumát a londoni előadásról: A tuberculosis, úgy látszik, *Kochnak* valóságos fátuma.

Szerény tanácsom is csak az, hogy a *szarvasmarha-tuberculosis* ellen ép oly nyugodtan folytassuk a harczot, mint eddigelé tették, sőt jó volna még élénkebben tennünk. Egyfelől az istálló-hygiene megjavitását czélzó törekvéseink, másfelől a tuberkulin-próba terjesztése több haszonnal járand az emberiségre, mint egy eltévelyedés.

Mi csak vegyünk példát a franczia tuberculosis-ellenes népnevelésről, nézzük meg a német «Invaliditäts- und Altersversicherungs-Anstalt»-ok számadását, mely megmutatja a sanatoriumokban elért gyógyitó eredmények gazdasági hasznát, okuljunk rajta, hogy a porosz királyságban 1891 óta a tuberculosis-halálozás máris jelentékenyen fogyóban van, elégeljük meg a saját kárunkon tanulást és bizvást mondhatom, hogy mindenkinek, a ki a védekezés e nagy munkájában részt vesz, nyugodt lelkiismerettel megleend az a tudata, hogy a közjó érdekében működött és hazája, nemzete üdvét becsülettel előmozditotta.

6.

HOGYAN ÉRHETÜNK EL ASEPSIST SEBEGYESITÉSNÉL?

— KIVONAT. —

Dr. LÉVAY JÓZSEF műtő, kórházi főorvostól.*

Ép szövetben ejtett, szabályszerint egyesitett sebzés gyógyulását, feltéve, hogy az első sorban megkivánt nyugalom meg van, csak a fertőzés zavarhatja meg. A fertőzést mindaz közvetítheti, a mi a sebbel érintkezésbe jut: a levegő, az eszközök, a kötőszer, az edénybekötésre és varrásra használt fonál, a sebésznek és segédletének kezei és a beteg köztakarója.

A levegőtől eredő fertőzést távoltarthatjuk, ha ügyelünk arra, hogy a mütétel helyisége tiszta legyen és benne sem műtétel előtt, sem közben por ne verődjék fel.

A kötőszerek és eszközök sterilizálásánál lényeges, hogy ne bizzuk azt egészen a segédszemélyzetre, a mely soha sem eléggé megbizható. A fémeszközök a szódás vizben való szokásos kifőzés mellett rozsdásodnak, előadó ezért 1896-ban ajánlotta, hogy csekély lúg (NaOH) tétessék a kifőzésre szolgáló vizbe, a lúg megköti a viz szénsavát és igy az eszközök évszámra való használat után is fényesek maradnak. Egyébként a kötőszerek és eszközök sterilitása hő behatás útján biztosan elérhető.

A sebzések gondos és szakavatott ellátása után a gyógyulásban olykor mutatkozó, néha rejtélyesnek látszó zavarnak és különösen a fonalgenyedésnek okát ott kell keresni, hogy a ligaturákra és még inkább a varrásra szolgáló fonal, ha steril is, használat közben fertőződik és ez által a sebfertőzésnek forrásává válik. A fonal a sebész vagy segédletének kezeitől vagy a beteg bőrétől fertőződhetik, mert ezek egyikét sem vagyunk képesek biztosan sterillé tenni. Előadó szerint a sebész mindenesetre óvakodjék attól, hogy ujjaival fertőző dolgokat érintsen, kövesse König azon tanácsát, hogy a sebet ne ujjainkkal, hanem csak steril eszközeinkkel érintsük, a ligatura és varrásra szolgáló fonalat sterilizálás után csak eszközzel fogjuk meg, a ligaturát pedig ugy csináljuk, hogy a fonalnak csupán azon részét fogjuk meg, a melyet csomózás után úgyis eltávolitunk.

Előadó minden olyan varrási módot, a melynél a fonal áthatol a köztakarón, lényegében véve helytelennek tart, mert a fonal a köztakaróból az itt jelenlevő csirákat a sebbe viszi és igy a sebbe jutott csirák fertőző képességétől függ és a szövetek ismeretlen nagyságu ellentálló képességén fordul meg, létrejő-e fertőzés, vagy sem. Előadó a fertőzésre alkalmas köztakarót a sebek egyesitésénél egyszerü módon úgy rekeszti ki, hogy a bőrvarratot úgy csinálja, a hogyan általában szokás azzal a lényegtelennek látszó, de sarkalatos különbséggel, hogy nem szúrja át a köztakarót, hanem a bőrseb felszine alatt $^1/_2$—1 mm.-rel a cutis alsó részébe szur be, a cutis alatti szövetekből felölt annyit, a mennyit a pontos egyesités megkiván és a tulsó oldalon ismét a cutis alsó szélén szúr ki. Csomózás után a fonalat rövidre elvágja, igy a bőrvarrat elsülyesztett varrattá alakul, melyet ép úgy nem kell eltávo-

* Megjelent a «Gyógyászat» 1901. évi folyamában.

litani, mint akármilyen más elsülyesztett varratot, annál kevésbbé, mert ha megőrizzük egyébként is az asepsist, soha sem válik fonalgenyedés okozójává. Előadó 1900 január 1-seje óta egyebek között számos Bassini-féle gyökeres sérvműtételnél alkalmazta a bőr ezen varrási módját; egyetlen egy esetben sem fordult elő a genyedésnek még csak nyoma sem. A leirt bőrvarratnak egyebek között azon előnye is van, hogy ott is alkalmazható, hol más varrat szóba sem jöhet, pl. gyárakban történt sérülések után meg nem tisztitható bőrön is.

7.

AZ IMPOTENTIÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Porosz Mór, urologustól Budapesten.*

Általánosan elterjedt hit, még orvosok között is, hogy az impotentiát nem lehet gyógyitani. A theoria szerint van is valami jogosultsága ezen hitnek. De csak a theoria szerint. E tévhit eredete onnét származik, hogy e complicált élettani működés közben az e czélra szolgáló szervnek mindennemü elváltozása nélkül is zavart functiót észleltek. Mint egyéb functionalis zavarnál, mely megfogható, objective ki nem mutatható okból származik, úgy e bajnál is az idegcentrumokat illették az ok gyanujával.

Támogatja ezen felvételt azon tapasztalat is, hogy az agy és a gerinczagy *anatomikus* elváltozásai mellett elég gyakran fordul elő a potentiának zavara, megszünése.

Azonban ha ezen az agy és gerinczagy szöveti elváltozásaival járó betegségeket kizárjuk, még igen nagy számu betegnek a baját találjuk olyannak, melynek lényege még felismerhető és a baj okát felderitve, azt gyógyitani is módunkban állhat.

A normalis közösülésnél az erre szolgáló szerveken és az agy gerinczagyon kivül még bizonyos kedélyi, lelki momentumok is oly fontos szerepet játszanak, hogy nélkülök zavar állhat be.

Ilyen a bú, bánat, gond, harag, szégyen, félelem.

Ugyanily jelentőséggel és ugyanily befolyással birnak a szándékolt közösülésre az undort keltő testi hibák és egyéb fogyatékok. Az általánosságban ilyeneknek ismerteken kivül egyes egyének izlése szerint ez még eltérést is mutathat.

Ezek a coitushoz szükséges illusiót oszlatják el. Az illusio fokozott volta, a tulságosan foglalkoztatott phantasia is végeredményben hasonlókép impotentiára vezethet.

Természetesen a hosszas abstinentia által fokozott kéjvágy, mintegy lekötve a gondolatot, a phantasiát erősebben foglalkoztatja.

Az ily esetekben a szervek és agy, gerinczagyi részek, valamint idegek teljes épsége mellett csakis a psychikai befolyás, csakis a tulságos izgalom vádolható az impotentia létrehozásával. Az e fajta impotentia *psychikus impotentiának* neveztetik. Ilyenkor a teljesen megfelelő nővel nagy kéjvágy daczára sem jön létre erectio, hanem a helyett a penis teljes összezsugo-

* Megjelent a «Gyógyászat» 1901. évfolyamában.

rodása áll be, vagy ha előzőleg már kifejlődött az erectio, a bevezetés előtt, vagy néha utána megszünik, a nélkül, hogy ejaculatióra és kielégitett kéjérzésre vezetne.

Ha a nemtetszés különös egyéni izlés sajátossága, akkor az e miatt jelentkező impotentia csakis bizonyos tulajdonságu nőkkel szemben áll fenn. Ezen állapot a *relativ psychikus impotentia*. Ilyen tapasztalatokról elég gyakran tesznek említést betegeim, a kikre kéjnők absolut közömbösek és velök szemben psychikus impotentiát észlelnek.

Neurastheniás egyéneknél érthető okokból könnyebben áll be a psychikus impotentia, mint másoknál. Azonban neurastheniás beteg, ki impotentiáról panaszkodik, még nem sorolható mind ebbe a categoriába.

A *tisztán* psychikus impotentiánál a suggestiv therapia tényleg elég számos esetben jó hatással is bir. De az is igaz, hogy minden kezelés nélkül is elmulik e baj. Van azonban nem ideges alapu impotentia is.

E nem ideges alapu impotentia, melyről szólok, abból áll, hogy az erectio tökéletlen, immissióra képtelen, vagy ha sikerül is az immissio, rögtön ejaculatióra vezet. Ez a gyors ejaculatiós impotentia, melynek okát az ejaculatiós gerinczagyi góczok izgatottságában keresték, ezért *irritatiós impotentiának* nevezték.

Pedig vannak olyan tisztán localis hatásu bántalmak, a melyek ugyanilyen gyors ejaculatiós impotentiával járnak. Ilyen pl. a kankós és az ezzel járt prostata-gyuladás. Sőt az sem ritka dolog, hogy oly bántalmaknál, melyekről valószinünek látszik, hogy a gerinczagyat állandóan és hosszu időn át izgatottságban tartják (onania), még sem mutatkoznak a gerinczagy általános izgalmi tünetei, milyen pl. az általános neurasthenia.

Ezek a tapasztalatok erősen támogatnak azon állitásomban, hogy a gyors ejaculatiós impotentia inkább localis baj, mint centralis. Sőt merném állitani, hogy olyankor, a midőn ehhez a csökkent erectio-képesség is társul, akkor meg épen absolute nem centrális eredetü.

Én — a mint azt már máskor is tárgyaltam — úgy találtam, hogy ezen gyors ejaculatiós impotentia és az azt kisérő tünetek egy pontban találkoznak. Ezen közös hely az ondóhólyag záró izma, a sphincter spermatocystæ. Ha ez elég erős, akkor ellentáll az ondóhólyag-tartalom belső nyomásának és csakis az ismert normalis nemi ingerekre reflex uton, mindig nagyobb erővel összehuzodó ondóhólyagfal által fokozott nyomásra nyitja meg, ennek tartalma igy préselődik rajta keresztül, a sperma. Ugyancsak az ondóhólyag belső nyomásának emelkedésével fokozatosan fejlődik ki az erectio. Ha az ondóhólyag-ürben levő nyomás csekély és rövid ideig tartó, akkor az erectio is kis foku. Ha ez nagy és tartósabb, akkor az erectio is nagy foku. Ezért van, hogy normalis viszonyok között, hosszantartó közösüléskor, közvetlenül az ejaculatio előtt, az erectio még fokozódik és ekkor éri el a maximumát.

Ha ezen ondóhólyagüri nyomás nem lehet nagy és tartós a gyengült zárás miatt, akkor beáll az ejaculatio a nélkül, hogy a teljes erectio kifejlődött volna, avagy a maximumát elérte volna. Gyors ejaculatio mellett ilyenkor az erectio sohasem teljes.

Mig tökéletes erectio esetén az az ejaculatio után is tart. Ennek oka a merevedő testekből könnyen vagy nehezebben elvezethető vértől függő. Teljes erectio esetén több az üregekben összegyült vér, mig tökéletlen erectio esetén kevesebb. A több vér eltávolodása tovább tart és bizonyos mechanismus folytán több akadályba is ütközik, mint a teljes feszülésig meg nem telt

merevedő testek üregeiből elfolyó kevesebb véré. Ugyanezt támogatja a kéjérzés csökkenése vagy eltünése. A kéjérzés az ejaculatio alatt annál nagyobb, mennél erősebb az ondóhólyagzárás és mennél nagyobb erő szükséges a záró izomzat kinyitásához.

Mindezekhez hozzájárul még a kielégitettség kérdése. Egyesek a coitus befejezettségének kriteriumául az ondóhólyag tartalmának és a prostataváladéknak kiüritését tekintik. Ezt azonban a tapasztalat nem igazolja.

A kielégitettség ez anyagok kiürülése daczára sem következik be. A kielégitettség csakis akkor áll be, ha a közösülés normalis lefolyásu volt, vagyis az ejaculatio legnagyobb foku általános izgalom közben, mintegy az összes szervezeti izomzat összehuzódása közben jött létre. Hogy ez létre jöhessen, egy bizonyos mennyiségü környi ingernek kell hatnia, a mely, úgy látszik, mintha az egész idegrendszert hozná izgalomba.

Ha ezen környi inger a gyors ejaculatio miatt kevés arra, hogy oly általános nagyfoku izgalmat hozhasson létre, akkor az egyén nemi vágya nincs kielégitve.

Innen van az, hogy a kis fokban csökkent potentiáju egyének ezt az izgalmat keresve, iparkodnak a közösülést megismételni. E látszólagos fokozott potentia, ezen telhetetlenség, melyre azok büszkék, egy furcsa paradoxonképen épen a gyengülő potentiának a jele. Egészséges ember, rendes és rendszeres nemi életmód mellett, sohasem szorul arra, hogy a végzett coitust megismételje, az mindig kielégitett.

E kétféle impotentián kivül vannak még olyanok is, a melyek elmebajokhoz és az agy és gerinczagy anatomikus elváltozásaihoz szegődnek. Ezek gyógyitása kivül áll az urologusok hatáskörén és majdnem egytől-egyig gyógyithatlanok.

8.

A NŐK MEDDŐSÉGÉNEK KEZELÉSE.*

— KIVONAT. —

Dr. Pfeifer Gyula női orvos, volt klinikai gyakornoktól.

Miután a meddőség maga nem képez különálló kóralakot, az alapbántalomra kell gondot forditanunk. Ezért minden a meddőség megszüntetésére irányadó törekvés legrationalisabb kiindulási pontját az ætiologia képezi. Az anamnesisnél a házasság előtti nemi élet viszonyai kideritendők. Az excessusok prophylactikus befolyásolása az orvos és szülők közös feladata.

Erre leggyakrabban alkalom adatik menses alkalmával. Serdülő leányoknál a masturbatio erkölcsi és physikai pusztitásainak meggátlására nagy gond fordittassék.

A mi a házas élet prophylaxisát illeti, mindenekelőtt elitélendők a nagyon divatos nászutazások a meddőség szempontjából. A nászutazásnak hódolók pedig az asszony mensese előtt fejezzék azt be.

A meddőség megszüntetése a fennálló ok szerint különbözően történik. Legkevesebb sikerrel kecsegtetnek a hereditarius dispositióval biró esetek.

* Megjelent az «Orvosok Lapja» 1901. évfolyamában.

Massage, inducált áram kathodja, állandó áram 50—100 M. Amp. Sonda elektrodnál katalytikus és mechanikus hatások szerepelnek.

Chlorosis, elhizottság stb. okozta meddőségnél az azt megszüntető eljárásra kell törekedni. Elhizottságnál három esetben thyreoidin-tablettákkal értem el sikert. A genitáliák kóros megbetegedéseinél az illető elváltozott részre terjesztendő ki a figyelem.

Igy pl. az ovariumnál a lobos folyamatoknál 10%-os ichthyolglycerin, portio scarificatiója jöhet szóba több-kevesebb sikerrel. Ritkán sikerül a status quo helyreállitása. Tubáknál leggyakoribb okát képezik a sterilitásnak az ascendáló folyamatok. Ilyen esetekben vajmi keveset tehetünk. Résen kell lennünk a tractus alsóbb részeinek megbetegedésénél. Jó eredménynyel használtam a protargolt 10%-os oldatban és a largint. A nyaki csatornára szoritkozó folyamat kezelésének a legnagyobb körültekintéssel kell történnie, nehogy a betegség csiráit egy felsőbb részletre plántáljuk át eszközeinkkel. Szigoruan megvonni a határt, a meddig a folyamat terjedt, lehetetlen, és ezért éppen úgy terjedhet fölfelé a betegség azáltal, hogy óvatosságból érintetlenül hagyunk beteg területeket, mint akkor, ha a kezelés alkalmával a már fertőzött eszközökkel ép helyeket érintünk. Innen magyarázom, hogy a gonorrhœa a kezelés daczára is, ritkán marad isolálva a nyaki csatornára. Tapasztalásom szerint ceteris paribus legtöbbet érnek a méhüri mosások 1‰-os sublimattal és 2%-os chlorzinkkel, 1‰-os ka hypermanganicummal.

Exsudatumoknál, medenczebeli hashártya gyuladásainál a radicalis therapia mellett a conservatiónak is van helye. Igen fontos gyógyeszközök a konyhasós fürdők természetes és mesterséges alakban egyaránt. Párhuzamosan bimanualis massage. Sterilitás mechanikai akadályainál a Hegar-tágitókkal egy esetben láttam eredményt.

9.

A VÉDHIMLŐOLTÁS ESETLEGES VESZEDELMEINEK ELHÁRITÁSÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Pécsi Dani Budapestről.*

Előadó részletesen ismerteti az oltás folyamán jelentkezhető bőrbajokat, minők a roseola, miliaria, ekthyma, purpura, furunculosis, eccema, impetigo, erythema scarlatinosum, papulosum és urticatum, a melyek azonban mind csak távolabbról függhetnek az oltástól. Maga az oltás okozhat azonban orbánczot, phlegmonét, pyæmiát és syphilist, a mire nézve eseteket hoz fel részint az irodalomból, részint saját gyakorlatából. Ezek után felsorolja ama módokat, a melyekkel e bajok bekövetkezte elháritható. Az oltó-anyagot szétküldése előtt bacteriologiai vizsgálatnak kell alávetni és ha az anyag kórokozó mikrobiumokat tartalmaz, használatra bocsátani nem szabad. Lobokozó csirák az oltóanyag fektetése folytán elvesztik életképességüket; igy tehát az oltóanyagot frissen nem szabad forgalomba hozni, csak 6—8 heti állás után. E tekintetben az államnak szigorúan ellenőrizni kellene az oltóanyag-termelő

* Megjelent a Közegészségügyi Kalauz 1901. évi folyamában.

intézeteket, mert mulasztás esetén valóságos katasztrófák következhetnek be, a mint már tényleg elő is fordult. De maga a kifogástalan oltóanyag nem elég arra, hogy az oltás kifogástalan legyen. Az oltó-orvosnak szigoruan a sebészet elvei szerint kell eljárni; az asepsis és antisepsis elveit nem szabad szem elől tévesztenie, hogy az orvos eszközeinek, kezének, valamint a beoltandó gyermek karjának és ruhájának is orvosi értelemben tisztáknak kell lenniök.

Gondoskodni kell továbbá tiszta és jól szellőzött oltó-helyiségről; tekintettel kell lenni az esetleg uralkodó járványokra, végül megköveteli úgy a nyilvános, mint a magánoltásoknál, de különösen a nyilvános oltásoknál, minden esetben *az oltás-védő kötés alkalmazását*, annyival is inkább, mert ezáltal kikerülhető *minden fertőzés, úgy a körlevegő, mint a gyermek ruhájától, valamint a korai orbáncz is*; az ilyen védő kötés nagyon kevés fáradsággal alkalmazható, alig kerül pár fillérbe. Előadó ezen védő kötést be is mutatta.

10.

A SZEPLŐK ÉS MÁJFOLTOK MODERN DERMATOLOGIAI KEZELÉSÉRŐL.

— KIVONAT. —

Dr. Weyner Emil-től Budapesten.*

Elitéli a hölgyeket, kik nem átalják a mérges és ártó fémeket tartalmazó szeplőellenes kenőcsöket éveken át használni. A legintelligensebb nők sem tartózkodnak a krémektől és pomádéktól, habár ismerik ártalmasságukat. Az orvos kezében van a szépnem megóvása a bőrt rongáló, sőt toxikus hatásu kenőcsöktől, ha ezeket eltiltja és helyettük hámlasztó pastákat vagy ártalmatlan depigmentatorokat rendel.

I. A *hámlasztópastákról*, különösen a két kiemelkedő eljárásról, a resorcin és naphtolkénpastával való hámlasztásról gyüjtött tapasztalatait, párhuzamot vonva közöttük, a következő öt pontba foglalja össze.

1. A rescorcinkúra 6 nap alatt végez.

Tisztán kórházi vagy otthoni, tehát nem ambulans kezelés; a beteget ez idő alatt szobájában kényszeriti tartózkodni. A naphtolkénkúra 2 napi ambulans, 3-ik naptól fogva lesz kórházi vagy otthoni, mely állapot az egész használati idő szerint 6—10 napot vesz igénybe.

2. Kényelem szempontjából a naphtol jobb.

3. Resorcin új hámon új pigmentatiót nem ad, a naphtol adhat.

4. A resorcinozás objectiv tünetei hirtelen lépnek, a naphtolkénkúra fokról-fokra készíti elő a beteget a hámlást megelőző tünetekre.

5. Hyperpigmentatióknál resorcin, acne-nél naphtolkénkúra a jobb.

II. A *depigmentatorok* közül kettő jön számitásba, a *hydrogenium superoxyd* és *chrysarobin*.

1. A hydrogenium superoxyd lanolinos kenőcs alakjában (Unna) nem sokat ér. Oldatban megbizható.

* Megjelent a «Gyógyászat» 1901. évi folyamában.

2. A chrysarobint utóbbi időben melegen ajánlja Pototebbnoff. Szerző kisérletei még nem oly tágkörüek, hogy akár pro, akár contra véleményt mondhasson. Evidens, hogy depigmentál.

Összehasonlitva a hámlasztókat (lepismaticæ) és a festenyelvonókat (depigmentatores), a hámlasztók mellett dönt.

11.

A SYPHILIS MAI KEZELÉSE.

— KIVONAT. —

Dr. Weisz Ferencz-től.*

A syphilis általános kezelése csak a secundær tünetek jelentkezésével kezdődjék. A kezelés legyen chron. intermittáló, legalább 3 évi tartamu. Intramuscularis injectiókhoz csak oldható higanysók használtassanak, miután az oldhatatlanok (calomel) fel nem szivódnak, miről egy esetben a boncz-asztalon volt alkalmam meggyőződhetni, mert a calomel csak lerakódott az izom közti kötszövetben.

A zacskó vagy köténykezelés intermediær kúrának — és ott, hol az inunctio nem végezhető, valamint a gyermekpraxisban sublimatfürdők helyett — alkalmaztassék. Mai napig még a legjobb kezelési mód a bedörzsölési kúra. A belső pilulakúra ma szinte nélkülözhető. A higany adagolása egyénenként más és más legyen.

A jód szerei közül a jódkali mellett a jodipin használtassék. A sero- és organotherapia még ma nem mutat sikeres eredményeket. A fürdőkurák alkalmaztassanak, ellenben az éhező (Schrott) kúrák ne.

12.

A JÁRÓKÖTÉSEK ALKALMAZÁSÁNAK BIRÁLATA.

— KIVONAT. —

Dr. Chudovszky Móricz műtő, volt sebészklinikai tanársegédtől.**

Az eseteimből levonható következtetéseket a járókötések alkalmazhatóságának birálata kapcsán úgy foglalnám össze:

1. A csonttörés jellegétől függ az, hogy az alsó végtag csonttöréseit fekvőleg vagy járókötéssel kell-e kezelni kezdeni; a törés jellegét pedig a törés ellátása előtt egy vagy két sik felől készitett Röntgen-képek kapcsán kell meghatározni, a hol a készülék rendelkezésünkre áll, különben csak a tapintó ujjunkra vagyunk utalva.

2. Az alsó végtag csonttöréseinek járókötését Dollinger elve értelmében megoldott eljárás szerint, módositásommal kapcsolatban előnyösen alkalmaztam, czélszerü volna, ha mások is kipróbálnák.

* Megjelent az «Orvosok Lapja» 1901. évi 34. számában.

** Egész terjedelmében megjelent a Magy. Orv. Arch. II. köt. 5. füzetében.

3. A járókötések alkalmazása mellett a végtag izmainak korai masszálása és fürösztése előnyös.

4. A véres műtéti beavatkozást a fedett törések esetében nem tartom előnyösnek, a mennyiben a Röntgen-felvételek arról győznek meg bennünket, hogy nincs oly eljárásunk, a melylyel a törési végeket pontosan egybeilleszthetnők, a nélkül azonban, hogy ez a hiba valami nagy kárral járna.

5. A véres műtéti beavatkozást csupán egyes izületi végek töréseinél tartom szükségesnek.

13.

A BIER-FÉLE, SUBARACHNOIDEALIS ÜRBE VALÓ COCAIN-BEFECSKENDEZÉS ÁLTAL ELÉRT ÉRZÉSTELENITÉSRŐL.

— KIVONAT. —

HÜCKL ERNŐ kórházi igazgató-főorvostól.*

Az előadás rövid elmefuttatásként végig megy mindama törekvéseken, melyeket az emberiség és az orvosi tudomány létrehozott, kezdve az ókori büvös italokon — a modern tudomány érlelte amaz eljárásokig, melyek mind azon egy czélt vannak hivatva szolgálni, a sebészi beavatkozásokat fájdalmatlanokká tenni; ezen czélt az orvosi tudomány ugyan több eljárásában elérte már — de részben az eljárások körülményes volta, részben az eljárásokból a betegre háramló veszély folytán nem minden esetben voltak sikeresen alkalmazhatók. Ezen két körülmény kizárását czélozza a Bier-féle cocain-injectio, a mely az által, hogy a cocaint kis mennyiségben alkalmazza, ennek mérgező hatását igyekszik elkerülni, másrészt annak a subarachnoidealis ürbe való befecskendezése által, a hol az a gerinczagyra közvetlen gyakorolt hatása által a kis adagnak is intensiv hatását kivánja elérni. Szerző pontosan leirja a Bier-féle cocain-injectio alkalmazásának módját és beszámol úgy magának Biernek az ezen eljárás körül szerzett észleletei és eredményeiről, valamint kimeritően felsorolja mindamazok eredményeit, a kik e módszert alkalmazásba vették, többek között Dollinger, Tüffier, Engelmann, Gueniot, Fink, Novák és többekéit. Azután elősorolja a módszer előnyeit, viszonylag a többi érzéstelenitést czélzó eljárásokkal, kiemeli különösen a módszernek alkalmazhatását mindazon a test alsó végtagjaiból a törzs középső harmadáig érő részeken végzett műtéteknél, a melyeknél általános altatás vagy szív, vagy tüdőbántalom miatt nem alkalmazható. Erősen hangsulyozva azonban mindenkor azt, hogy az eszközölt injectio csiramentesen eszközöltessék. Felemliti szerző azt, hogy haláleset, a mely a módszernek volna betudható, eddig még elő nem fordult, mert azok a halálesetek, a melyek előfordultak, másban lelték magyarázatukat. Igen kimeritően foglalkozik azután szerző azon «kellemetlen melléktünetekkel», melyek a cocain subarachnoidealis alkalmazásánál észlelhetők, mint főfájás, hányás, hőemelkedés, melyek azonban komoly contraindicatiot sohasem képeznek. Nem megvetendő előnye a módszernek az, hogy alkalmazásánál egy segédet, a ki az altatást végezné, nélkülözni tudunk. Miután az elő-

* Az előadás megjelent a «Pester Medicinisch-chirurgische Presse» 45., 46. és 47. (901.) számában és különlenyomatban.

adás a módszer javallatai és ellenjavallataival foglalkozott, röviden a következőkben összegezi ezeket: «A Bier-féle subarachnoidealis cocain-injectio lehetőleg 0·015 cocain mennyiségen alul használható minden esetben, a mikor elég akaraterejü egyénnel, a testnek a rekeszizom alatti részén, hosszabb ideig tartó nagyobb műtétet kell végrehajtani, a melyet fájdalmas volta vagy időtartama miatt érzéstelenités nélkül végrehajtani nem czélszerü; sem aggkor, sem sziv- vagy tüdőbántalom a módszert nem ellenjavalja.»

«Nem alkalmas a módszer ott, a hol az egyén általános elerőtlenedése más érzéstelenitési módszert (de művi beavatkozást is) is ellenjaval, a hol kisebb eszközökkel, Schleich-féle eljárással, fagyasztással is elegendő érzéstelenséget vagyunk képesek elérni, a fej és a törzs felső részén végzendő műtéteknél (mert itt kérdéses a siker); nem alkalmazzuk ott, a hol műtét közben (szülés) esetleg a méhürbe kell behatolnunk a kézzel, hysterikusoknál és gyermekeknél, mert mindkettőnél, daczára a műtét fájdalmatlan voltának, a hiányos akaraterő oly nyugtalan magatartást idézhet elő, a melylyel esetleg a műtét sikerét teszszük koczkára.

Végül előadja szerző az ő hét, e módszer alkalmazása mellett, műtett esetét, melyek a következők: egy 15 éves fiun végezett osteotomia a czombcsont törvégeinek helytelen összenövése miatt; egy 61 éves napszámos esetét, a kinél egy a perineumon levő carcnioma lett eltávolitva; egy 34 éves zsellérnő esetét, a kinél a csipcsonttaraj lett resekálva necrosis miatt; egy 46 éves czigánynő esetét, a kinél egy a bal czombon levő 2 gyermekfejnyi echinococcus lett eltávolitva; egy 19 éves napszámos esetét, a kinél gümőkóros hashártyalobnál laparotomia végeztetett, és végül egy 27 éves napszámosnő, kinél a bal glutealis tájon mélyen az izomzatba hatoló ürmenetek lettek feltárva; és egy 26 éves napszámos esete, a kinél mindkét alszáron levő nagykiterjedésü fekélyek miatt bőrátültetés eszközöltetett, mind a hét esetben szerző az eredménynyel meg volt elégedve.

14.

A COXA VARA-NAK NEVEZETT KÓRKÉP ISMERTETÉSE.

— KIVONAT. —

(Dollinger Gy. ny. r. tanár vezetése alatt álló I. seb. klinikán észlelt esetek alapján.)

Dr. Kopits Jenő műtőorvostól.*

Coxa vara-nak a czombcsont proximalis végének lefelé hajlását nevezzük, a mi által a czombfejecs a czombcsont testéhez közelebb jut, de a mellett a czombnyak folytonosságában megszakitva nincs és a fejecs az izületi vápával érintkezésben áll. E csak 12 éves multtal biró kóralak történetének ismertetése után a felolvasó áttér a coxa vara-nál észlelt kórboncztani elváltozások vázolására és az egyes esetek különválasztására ætiologiai momentumok szerint.

Az észlelt esetek alapján ismerteti a bántalom klinikai tüneteit: a végtag megrövidült, a rövidülésnek megfelelően a troch. magn. csúcsa a Roser-

* Egész terjedelmében megjelent az «Orvosi Hetilap» 1901. évi folyamában.

Nelaton-féle vonal felett van, a czomb a csipőizületben teljesen kinyujtott, adductióban és kifelé rotatioban áll, mozgásnál a czomb flexioja, adductioja és befelé rotatioja teljesen szabad, mig az abductio és kifelé rotatio akadályozott Az izület úgy nyugalmi helyzetben, mint mozgás alkalmával fájdalmatlan; a coxa vara adolescentiumnál azonban észleltetett egy úgynevezett fájdalmas szak, midőn az izület mozgékonysága is csökken, sőt teljes ankylosis is állhat be (coxa vara contracta Hofmeister). A bántalom felismerését megkönnyitheti a röntgenographia. A betegség lefolyása nagyban függ az alapbántalomtól, a mely az elgörbülést okozza, valamint a deformitást létrehozó staticus viszonyoktól.

Az ismertetett négy eset közül az első a coxa vara adolescentiumnak nevezett csoportba tartozik, melynél a czombnyak megpuhulását okozó bántalom ismeretlen. A második és harmadik esetben angolkór következtében görbült el a czombnyak. Ritkaságánál fogva azonban legérdekesebb a negyedik eset, melynél az elgörbülés a méhen belüli életben fejlődött ki az alsó végtagoknak többszörös világra hozott deformitásával egyetemben.

A deformitás gyógyitása három irányban oszlik meg: 1. az alapbántalom gyógyitása, 2. az elgörbülést létrehozó oki momentum megszüntetése, 3. a már létrejött deformitás javitása.

Az alapbántalom gyógyitását azon kórfolyamat szerint kell megválasztani, a mely az elgörbülést feltételezi. Az elgörbülést létrehozó oki momentumot úgy szüntetjük meg, ha a beteg izületet a testsuly nyomása alól felszabaditjuk, tehát a beteget lefektetjük vagy valamely a csipőizületet tehermentesitő géppel látjuk el. A már létrejött nagyobbfoku deformitást, ha az még mindig fokozódik, a trochanteren át végzett lincaris osteotomiával hozzuk rendbe (Büdinger) vagy bázisával előre és felfelé néző éket vésünk ki (Kraske), ha azonban a deformitás már nem fokozódik, de a létrejött erős adductio a járást nagyon megneheziti osteotomia subtrochanterikával javitható a végtag állása (Hofmeister, Alsberg).

15.

A CSECSEMŐK KÖZÉPFÜLGYULADÁSÁNAK MEGELŐZÉSE ÉS GYÓGYKEZELÉSE.

— KIVONAT. —

Dr. Neubauer Adolf fül- és gégeorvostól.*

Tröltsch vizsgálatai alapján tudjuk, hogy fœtusnál a dobür kocsonyanemü szövettel van kitöltve és a valódi dobüreg csak később képződik ezen emlitett kocsonyanemü szövet eltünése által. Hogy mikor és miképen tünik el a szövet a dobürből, az számos controversiára adott alkalmat. *Aschoff* (Zeitschrift f. Ohrenheilk. XXXI. köt.) legutóbb 85 újszülöttön végzett kórboncztani vizsgálatai alapján a kérdésre, vajjon az újszülöttek dobürében talált geny fertőző folyamat eredménye, úgy a saját, valamint *Gradenigo* és *Penzo* bacteriologiai vizsgálatai alapján tagadólag válaszol, sőt nézete szerint otitis media neonatorum nem is létezik. Az újszülöttek dobürében gyakran található

* Megjelent a «Gyógyászat» 1901. évi folyamában.

genyszerü tömeg, melyet az otitis media neonatorum kifejezőjének néztek. *Aschoff* nézete szerint aspiratio útján dobürbe jutott meconium által előidézett idegentest-genyedés (Fremdkörpereiterung). *A néhány napos csecsemő otitis media acutája ép úgy a dobür infectióján alapszik, mint a felnőtteké, csakhogy a csecsemőknél a visszafejlődésben lévő nyakhártya, az emlitett «idegentest genyedés» s a relativ széles rövid fülkürt: elősegitő momentumok.* Az infectio kettős uton lehetséges. Vagy az orrban és orrgaratűrben pangó váladék a fülkürtön keresztül a dobürbe jut, vagy a külső hangvezetőn keresztül jön létre az infectio (Penz). Így a csecsemők fürösztése alkalmával a külső hangvezetőbe jutott víz által otitis media acuta keletkezhetik. Miért is elvetendő a csecsemőknél szokásos vizzel telt szivacsnak a fej és különösen a külső hangvezető bejárata fölött való kicsavarása. A csecsemőknél gyakran előforduló hányási actus, a midőn a gyomortartalom egy része az orrba és fülkürtbe juthat, szintén előidézője lehet egy otitisnek. *Weiss* szerint a csecsemők dobüri nyákhártyája gyakori megbetegedésénél prædisponáló momentum a csecsemők nyálkahártyájának még embryonális jellege. A csecsemők légcsőhurutjainál, bronchopneumoniás folyamatainál különösen gyakran lép fel dobüri lob. *Rasch* azon véleményen van, hogy a gyermekek bronchopneumoniája a siketség ætiologiájában nagy szerepet játszik. *Beckmann* a csecsemők otitisének főokát a megnagyobbodott és lobos garatmandolának (adenoid vegetatiok) tulajdonitja. Ha nem is osztom teljesen Beckmann nézetét, de saját tapasztalatom szerint is a csecsemők otitisének okát számos esetben csak a fennálló adenoid vegetatiókban találjuk. *Eitelberg* 150 rachiticus gyermek füleit megvizsgálván, az esetek kilencz százalékában csakis a nevezett bántalomra visszavezethető fülbajt talált.

Flesch és *Haug* egyes csecsemők dobürében Neisser-féle gonococcust találtak s ennek alapján a csecsemők otitisei ætiologiájába a gonorrhoikus infectiót is felvették. *Hartmann* és *Brieger* tagadják ezen ætiologiát. A csecsemőknél oly gyakran minden anti- és asepsis nélkül végzett fülczimpa átszurás gyakori kiindulási pontja a fülkagyló-izzag, orbáncz, sőt phlegmonejának, melyek másodlagosan a középfülre is átterjedhetnek s így otitis előidézőivé válnak. Mig *Tröltsch*, ki tankönyvében a csecsemők középfülgyuladását kimeritően tárgyalta, azt csak exclusio útján vélte megállapithatni, addig jelenleg a csecsemők középfülgyuladását objectiv jelekből ép úgy megállapithatjuk, mint a felnőttekét. Vizsgálathoz fehér nappali vagy mesterséges világitás szükséges.

A dobhártyakép biztos meghatározásához rendesen a külső hangvezető kitisztitása és megfelelő fültükör szükséges. A külső hangvezető kitisztitása után a tájékozódás, mint felnőtteknél, a kalapács által lehetséges.

A betegség kezdetén a dobhártya kissé belövelt, piros, később a lob fejlődésével az élénken belövelté lesz, hátsó és rendesen a többi részei is elődomborodnak. A kalapács rövid nyujtványa csak fehér pont alakjában mutatkozik. Későbbi stádiumban a kalapács rövid nyujtványa sem látható.

Mig egyes esetekben a középfülgyuladás vehemens tünetek nélkül folyik le, és a csecsemők teljes lesoványodását vonja maga után, addig más esetekben láz és agyi tünetek kisérői annak és csak a megejtett fülvizsgálat vagy az eszközölt beavatkozás (paracentesis) dönti el a meningitis és otitis közti diagnosist. A csecsemők e betegségnél nagyon nyugtalanok, a fülfájdalmak miatt többször a fejhez kapnak és különösen szopásnál erősen sirnak. *Walb ajánlata*, prophylaxis szempontjából, újszülötteknél orvos vagy szülésznő egy oldal-

ról nyitott orrnyilásnál, egy kis ballonnal végzett légbefuvással tisztitsa az orrot, *nem talált követőkre.*

A gyógykezelés feladata mindenek előtt a lobos tüneteket kellő antiphlogosissal legyőzni. Azon esetben, midőn csak kissé belövelt dobhártya mellett láz, nyugtalanság és sulyapadás áll fenn, ne várjuk a lob visszafejlődését vagy a resistens dobhártya spontán perforálódását, hanem végezzünk szigoru asepsis mellett rögtön parecentesist. A genyedés beálltával a gyógykezelés kétféle módon történhetik. Mig Hartmann és egyesek mai nap is 2%-os langyos bóroldatfecskendezéseket használnak, addig Huysmann, Haug, Oppenheim, Bochner és mások mellőzik ezen esetekben úgy a légbefuvásokat, mint a fecskendezéseket. Mai nap a fülorvosok nagyobb része a száraz gyógykezelés hive.

«Zur Behandlung der Eiterung im Mittelohr ist nur die Paracentese des Trommelfells und zur Behandlung der Eiterung im Wartzenfortsatz nur die Aufmeisselung des letzteren nötig» mondja Hessler. Magam is vele egyetértve, nagy sulyt fektetek a kellő dobhártyanyilásra, melyen keresztül a geny könnyen távozhatik. Perforatio után a betegfület naponta egyszer elővigyázatosan kitisztitom, azután egy steril gazedarabot vezetek be a külső hangvezetőbe. A beteg fülre steril gazekötést alkalmazok. Kötésváltozást rendesen 24 óra után, mig nagyon profus genyedésnél 12 óra után végzek. Ez által a váladéknak permanens és egyenlő felszivását érem el. A napjában egyszer vagy kétszer eszközlendő kötésváltozást az orvos maga végezheti. Ezen száraz gyógykezelést jónak, egyes esetekben kitünőnek találtam. Mig az előbbi gyógykezelés mellett az otitis media acuta suppurativa gyógytartama 5—6 hét volt, addig az emlitett gyógykezelés mellett a teljes gyógyulás már 2—3 hét után be szokott állani. A genyedés megszünte után egy ideig a fül szeles és zord időben vattával betömessék és nagy gond fordittassék arra, hogy fürösztés alkalmával viz ne jusson a fülbe.

16.

A TUBERCULOSIS A VIDÉKI PRAXISBAN.

— KIVONAT. —

Dr. Lévay Dezső gyakorló orvostól Dunaföldvárott.*

Szerző rámutat arra az imminens veszélyre, melyet a tuberculosis nagy elterjedtsége miatt magában rejt úgy humanisztikus, mint nemzetgazdasági szempontból.

Áttérve a gyógykezelésre, elitéli a nap-nap után agyonreklámozott és specificumoknak hirdetett «újabb» és «legújabb» gyógyszerkészitményeket, melyek csak az élelmes gyárosok zsebének használnak, de a betegnek nem. Egyben pedig örömmel üdvözli a sanatoriumok eszméjét, mint oly faktort, mely a tuberculosis gyógykezelését észszerü és helyes alapokra fekteti.

Szerző eljárásának lényege nagyjában megegyezik a sanatoriumok methodusával. Négy tényező az, melynek okszerü felhasználását javasolja s ezek: a *levegő*, a *táplálkozás*, a *physikai műveletek* és a *tüneti kezelés.*

* Megjelent egész terjedelmében a «Gyógyászat» 1901. évfolyamában.

A betegek lehetőleg minden idejöket a szabad levegőn töltsék, ha különös okok fenn nem forognak, még éjjel is. Jól és erélyesen táplálkozzanak, különösen tejjel és bő zsirtartalmu anyagokkal. Reggel és este hidegvizes lemosásokat végezzenek bizonyos tüdőgymnasztikával s végül pedig a mi a gyógyszeres kezelést illeti, úgy az csak a tünetek ellen irányuljon.

Mindezek módozatait szerző bő részletességgel ismerteti s azt bizonyitja — érveit gazdag irodalmi adatokkal is támogatva — hogy egyedül a hygien-diætetikus eljárás az egyedüli mód, melylyel a tuberculosis elleni küzdelmet felvehetjük.

Végül azt a figyelmeztetést intézi kartársaihoz, hogy döntsék le végrevalahára ama balhiedelmet, mintha a tuberculosis gyógyithatlan volna. Ellenkezőleg. Terjeszszék urbi et orbi, mindenütt és minden alkalommal, hogy a tuberculosis gyógyitható s akkor az a sok ezer vigasztalan tuberculotikus beteg reményteljesen fogja az orvost felkeresni, kinek módjában is lesz céltudatos, határozott eljárással sok ezer szerencsétlent újra visszaadni a családnak s a társadalomnak.

17.

A HÚGY- ÉS IVARSZERVEK BÁNTALMAINAK KÓRJELZÉSÉRE ÉS ORVOSLÁSÁRA SZOLGÁLÓ EGYES ÚJABB ESZKÖZÖKRŐL ÉS ELJÁRÁSOKRÓL.

— KIVONAT —

Dr. Feleki Hugó egyetemi magántanártól.*

Az orvos-tudomány haladása, karöltve a modern technika vivmányaival, a módszerek és eszközök özönével árasztották el az idevágó szakirodalmat, de azt hiszem, nem követek el mulasztást, ha e helyütt mellőzöm ama újitásokat, melyek a szűk szakkörökben is még csak kisérletezés tárgyát képezik, továbbá, ha nem terjeszkedem ki ama laboratoriumi vizsgálati eljárásokra, melyeknek ismertetése a legapróbb részleteknek tüzetes leirása nélkül hézagos maradna, s ez alkalommal inkább az *általános orvosi gyakorlat* körébe illeszkedő, teljesen vagy lényegükben *approbált* vizsgálati és therapeutikus eszközökről, illetőleg ezek alkalmazási módjáról számolok be; a mondottaknál fogva a priori nem vindicálván előadásomnak a teljesség és kerekdedség jellegét.

Első sorban a húgycső és hólyag vizsgálatára és kezelésére szolgáló egyes eszközökről óhajtanék megemlékezni. A *húgycső-tükrözésről* mint meghonosult eljárásról szabad szólanom. E tekintetben *csak a vizsgálati módszerek és eszközök különbözősége az*, a mi még birálat tárgyát képezheti. A szakemberek ez idő szerint kétféle műszert alkalmaznak, olyanokat, melyeknél a fény az urethroskopba *reflectorral* bevetittetik, és olyanokat, a melyeknél a fényforrás az urethroskop visceralis végében lévén elhelyeződve, a nyálkahártya *közvetlenül* világittatik meg. Előbbiek közül bemutatom, bár egyikét-másikát méltóztatik ismerni, a Grünfeld-féle, Nitze-Oberländer-, Leiter-féle, Casper-

* Megjelent a «Gyógyászat« 1901. évi 36. számában,

féle, Valentin-Kollmann-féle urethroskopokat és a Clar-féle világitó-készüléket. A sokat alkalmazott *Leiter-féle* panelektroskop constructiója következtében a látótér soha nincsen minden részében egyenletesen megvilágitva. A készülék ezen fogyatékosságán akkép segitettem, hogy nem az eredeti tubusokat alkalmazom, hanem a Grünfeld-féle tubusokhoz hasonlókat. A világitókészülék a tubushoz illeszkedik a nélkül, hogy e két rész szorosan egymásba illesztetnék. A bevilágitás igy épp oly könnyü, mint az eredeti tubusok használata mellett, de e mellett *módunkban áll a fényforrás mozgatása által a látótért tetszésünk szerint megvilágitani*. E módositással még azt is elérjük, hogy a localis kezelés a tükrön keresztül sokkal kényelmesebben foganatositható.

A *Nitze-Oberländer-féle* urethroskopnál a fényforrás a tubusban foglal helyet; az izzókacs u. i. közel a tubus viscerális végéhez helyezkedik el. Ezen berendezés nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a tükör nyujtja a legintensivebb és legegyenletesebb megvilágitást. Sajnos, hogy egyes hátrányai vannak, melyek a constructióval együtt járnak és alig eliminálhatók. Igy a tubus belsejében elhelyezkedő fényforrás, valamint a lehütésére szolgáló, künn elhelyezett irrigatorral összekötött készülék a tubus ürterének egy részét elfoglalják, úgy hogy kis caliberü tubusok mellett ez eljárást alig alkalmazhatjuk. Újabban ezen hátrányon többen segiteni iparkodtak: igy *Nicolai* arra törekedett, hogy a világitó platin-kacsból kisugárzó hő csökkentessék. Ezért ezen sodronyt thoroxyd-ceroxyd keverékkel vonja be és photometriás vizsgálatokkal bizonyitja, hogy ezáltal a platinfény világitó ereje meglepő mértékben fokoztatik. Ezáltal a platin-kacs volumene jelentékenyen reducálható, a mi ismét azt eredményezi, hogy a kisugárzó hő igen jelentékenyen alászáll; de a lehülésre szolgáló vizáramlást ez sem nélkülözheti. *Valentine* (New-York) 1899-ben lámpácskát demonstrált, mely kicsinységénél fogva oly kevés hőt sugároz ki, hogy hütő-készülék nélkül volna alkalmazható. E lámpácskát *Heynemann* megfelelő rögzitő-készülékkel látta el, úgy hogy a Nitze-Oberländer-féle urethroskophoz kényelmesen alkalmazkodik és kellőképen desinficiálható is.

A húgycső bántalmainak kezelésére szolgáló eszközök közül az idült kankó orvoslására szolgáló egyes műszerek igénylik figyelmünket. Számos finom kis eszköz (csepegtető-készülék, curette, váladékot felfogó készülék, kés, fogó, urethrotom, galvano-cauter, valamint photografáló készülékek), melyek az urethroskopon át megfelelő esetekben alkalmazandók, e helyütt csak megemlitésre tarthatnak számot. A gonorrhœa kezelésére szolgáló számos újabb szer és eljárás, bevezető szavaimban emlitett okoknál fogva, szintén nem képezheti felolvasásom tárgyát. Mint a gyakorlatban bevált műszerekről, *dilatatoriumokról* kell megemlékeznem. Czéljuk a nyálkahártya infiltratumainak felszivódását elősegiteni, a nyálkának a mirigyekből való kiszoritása és a vérkeringési viszonyok változtatása által.

Kollmann és *Lohnstein* oly czélból, hogy a mirigyekből kisajtolt váladék a tágitással kapcsolatosan az urethrából ki legyen mosható, az előbb emlitett dilatatoriumot akkép modificálta, hogy az megfelelő irrigaló-készülékkel összekötve, a kitágitott urethra kellő kiöblitésére is alkalmazható legyen.

A kankó instrumentalis kezeléséről lévén szó, megelégedéssel constatálható, hogy az az eljárás, mely még nem régiben annyira divott és mely ellen én is több izben sikra szállottam, t. i. kenőcs- és pálczikaalaku szereknek complicált műszerekkel, vagy az ú. n. antrophorok és Noffke-féle pálczikák utján való bejuttatása mégis divatját kezdi mulni. Ott, a hol a mechanikai

kezelés, sondázás javalt, egyes esetekben, illetőleg bizonyos körülmények kényszeritő befolyása alatt nem lesz elkerülhető oly sondák alkalmazása, melyek egyuttal valamely gyógyszer bevitelére is alkalmasak. A kenőcs- és bacillus-alaku szerek szokásos applicálása azonban a mai instrumentariumunk mellett legtöbbször fölösleges, esetleg ártalmas.

A *hólyagbántalmak* vizsgálatára és kezelésére szolgáló eszközök közül e helyütt azokról kivánok megemlékezni, melyek a hólyag szemmel való szabatos megtekintését és a szemmel való ellenőrzés mellett foganatositható kezelést teszik lehetővé. A nagy elterjedtségnek örvendő *cystoskopok* használhatóságát sok esetben korlátozza az a körülmény, hogy a vizsgálat folyamán a viz, a melylyel a hólyagot megtöltöttük, kisebb-nagyobb vérzés vagy zavaros vizelet által átláthatlanná válik. A mennyiben a vérzés vagy egyéb zavarodás nem jelentékeny, úgy a műszer kihuzása nélkül folytathatjuk a vizsgálatot, ha e czélra az *irrigáló cystoskopot* alkalmaztuk.

A bemutatandó *Nitze-féle irrigáló cystoskop* lehetővé teszi a hólyag tartalmának tiszta vizzel való kicserélését, a mennyiben a vele összefüggő irrigáló-készülék utján a zavaros folyadékot lassankint lebocsáthatjuk és tisztával helyettesithetjük.

Ugyancsak szemmel való ellenőrzés mellett kisebb-nagyobb műtétek végzésére nyujtanak módot az ú. n. *sebészi cystoskopok*. Ezek közül van szerencsém bemutatni az *endovesicalis galvanocausticára* szolgáló készüléket, mely egyuttal arra is alkalmas, hogy a megfelelő platin-kacscsal felszerelve kisebb nyeles képleteknek kiirtására vagy álképletek kisebb részleteinek szöveti vizsgálatra való lecsipésére használtassék. Ugyanezen cystoskop betolható más műtétre szolgáló eszköz hüvelyébe, igy a bemutatandó lithotriptor hüvelyébe is.

Kolischer (1898) nők részére oly operatiós cystoskopot szerkesztett, melylyel kis fogócska, olló, galvano-cauter, curette és lapistartó alkalmazható. *Latzkó* (1900) egy eljárást publicál, melyet nőknél alkalmaz. Ő ugyanis a cystoskop ellenőrzése mellett az általa construált fogó, curette, olló stb. műszerekkel végez egyes műtéteket, de az ő műszerei a cystoskoppal semmi constructionalis összefüggésben nincsenek. Műszerei csak annyiban alkalmazkodnak a cystoskophoz, hogy mig a hólyagba vezetett részük elég terjedelmes, addig az urethrában elhelyeződő rész nyulánk, hogy a cystoskop mellett elférjen. Előbb tehát az operálásra szolgáló eszköz vezettetik a hólyagba és csak ezután tolatik be a cystoskop. Igy az operateur a műtevésben semmiképp sincs akadályozva és egyuttal elég erős eszközöket alkalmazhat.

A hólyag kezelésére szolgáló egy eszközt kivánok még bemutatni, melynek segélyével a végbélen át, a hólyag egy nagy felületére indirecte hideget vagy meleget alkalmazhatunk. A melegnek a hólyaglob egyes eseteiben való kedvező hatásáról minden szakembernek nap-nap után alkalma van meggyőződnie. Ugyancsak sikerrel alkalmazható a hideg a hólyagvérzés egyes eseteiben. A meleg és hideg applicálása rendszerint a hasfalon át történik. Sokkal közvetlenebbül és úgy a hólyag, mint a vele egyidejüleg gyakran megbetegedett prostatára együttesen applicálhatjuk a hő különböző fokait az általam construált *cysto-thermophor*-ral. A műszernek a végbélbe vezetett része a külső csavar által szétterpesztetvén két lapjával a hólyagnyak és a pars prostaticának megfelelő nagy területre simul és a kivül elhelyezett irrigalókészülék segitségével ott hosszu időn át, minden segédkezés nélkül, meleg vagy hideg viz keringését lehetővé tehetjük. Cystitis eseteiben a vizelési inger

csökkentésére 28°-u vizet, vérzések esetén pedig hideg vizet applicálunk, a melybe jégdarabkákat rakunk.

Nagy haladást jelent a húgyszervek bántalmainak kórjelzése terén azon eljárás, mely lehetővé teszi, hogy a *vizeletet az egyes vesékből külön-külön felfogjuk*. Még nem régen tudvalevőleg a szakférfiak azon a nézeten voltak, hogy az urether katheterezése csak valamely előzetes műtét végzése árán eszközölhető.

Fenwick, *Tuchmann*, *Ebermann*, *Weil* és *Sands*, továbbá *Müller*, *Simon* és *Pawlik* kisérletei után *Brenner*nek mint elsőnek sikerült a mai ureter-cystoskophoz hasonló, jól alkalmazható eszközt szerkeszteni, de férfinél ő maga sem tudta ezt applicálni. *Poirrier*, *James Brown*, *Nitze* és *Casper* sikeresen módositották ez eszközt, a mennyiben a cystoskop vályujában elhelyezett ureter-pöscsap a cystoskopból való kilépésekor az eszköz megfelelő constructiója következtében egyik vagy másik ureter irányába halad előre. *Albarran* elmésen oldotta meg az ureter-pöscsap visceralis végének a szükséghez képest való irányithatását, a mennyiben az eszköz ocularis végén elhelyezett csavar utján a visceralis végén lévő nyelvecskealaku rész segitségével képesek vagyunk azt emelni. *Schliffka* legújabban az itt bemutatandó ureter-cystoskopot construálta, mely a Casper-féle mintájára készült és ennek optikáját egyesiti az Albarran-féle előbb emlitett modificatióval, sőt utóbbin még czélszerü módositást is végzett, a mennyiben az emlitett nyelvecske a csőben teljesen el van rejtve.

Alkalmazása tehát a következő: A hólyag alapos kiöblitése, 180—200 grm. 1%-os eucainoldattal való megtöltése után, az ureter-cystoskopot a hólyagba vezetjük, úgy hogy az orrmánya a vizsgálandó ureternyiláshoz közel essék. Ekkor a külső csavarral az ureter-katheter belső végét a pöscsap csatornájából kiemeljük és az ureter nyilásáig vezetjük. A mint a nyilásba hatoltunk, a külső csavart rögzitjük, a kathetert kezünkkel óvatosan az ureterbe tovább toljuk és a mandrint eltávolitjuk. Erre megindul a vizelet kicsepegése és pedig nem in continuo, hanem az ureter összehuzódásának megfelelőleg, váltakozó időközökben. A szükséghez képest a kathetert rövidebb-hosszabb ideig az ureterben hagyhatjuk; többnyire 18—20 percz elegendő, mely idő alatt átlag 14—16 grm. vizelet ürül ki, a mi elégséges a vegyi és mikroskopiai vizsgálatra. Kóros viszonyokra vall nagyobb mennyiségü fehér vérsejteknek, cylindereknek, tuberculosis-bacillusoknak a vizeletben való jelenléte. Ellenben alig vonhatunk következtetést vörös vérsejteknek jelenlétéből, holott ez nagy fontossággal birna, az okból, mert sohasem lehetünk biztosak arra nézve, vajjon maga a katheter behatolása nem okozott-e jelentéktelen vérzést. Ha a kibocsátott vizelet fehérjét tartalmaz, illetőleg, ha a fehérje quantitása relative nagyobb, mint a hólyag-vizeleté, ebből nagy valószinüséggel azt következtetjük, hogy csak ez az egy vese beteg. Minden esetben az ureterből kibocsájtott vizelet mikroskopiai és vegyi vizsgálata összehasonlitandó a hólyagból kiürülő vizeletével, mert csak igy vonhatunk következtetést az egyik vagy mindkét vese megbetegedése tekintetében. A fehérje megállapitásánál arra is kell tekintettel lennünk, hogy az esetre, ha az ureter-kathetert hosszabb időn, órákon át hagytuk az ureterben, az oly izgalmat okozhat, hogy a kicsepegő vizeletben csekély mennyiségü fehérjét találhatunk.

Az ureter-katheterismus diagnostikai jelentősége első sorban a cystitis és pyelitis közti elkülönitő kórisme megállapithatásában áll; továbbá, hogy

azzal sok esetben kiderithetjük, melyik vese, illetőleg vesemedencze a beteg és constatálhatjuk azt is, hogy az épnek tartott vese működési képessége normalis-e.

Még most is vannak egyes szakférfiak, kik a pöscsapnak az ureterbe való bevezetésétől félvén, különböző fogásokkal és kivülről alkalmazható eszközökkel iparkodnak az ureter nyilásából a vizeletet felfogni. Igy *Rose* nőnél akkép jár el, hogy speculumot vezet az ureter nyilásáig és azon át fogja fel a vizeletet. *Neumann* (1897) és *Harris-Downes* mesterséges válaszfal által iparkodnak a hólyagot két részre osztani s igy a vizeletet külön-külön felfogni. A Harris-Downes-féle segregatort van szerencsém bemutatni.

A *prostata* s *ondóhólyagok* lobos megbetegedéseinek kórtana számottevő buvárlatok alapján az utolsó években szintén jelentékeny haladást tüntet fel. A gyakorlatban alkalmazott eszközök közül meg kell emlitenem az általam 1894-ben publicált műszert, melylyel úgy az ondóhólyagokból, mint a prostatából sikerül a váladékot kisajtolnunk, mely váladék górcsövileg vizsgáltatván, diagnostikailag értékesithető. Ugyancsak kimutattam más szerzőkkel egyetemben, hogy a prostata chronikus lobjánál az utóbbi években alkalmazott prostata-massage mily jelentékeny haladást jelent e bántalom therapiája terén, a mennyiben az eddig alkalmazott symptomatikus kezelés helyett rationalis, a kóros szervre gyógyitólag ható eljárás lépett. 1895-ben *Pertik* tanár hullaanyagán, az ő szives támogatásával, hullákon végzett mérések alapján azt is kimutattam, hogy a prostatának a végbélnyilástól való távolsága az esetek többségében nagyobb 7—7½ ctm.-nél és átlag 9·2 ctmétert teszen ki. Magától értetődik, hogy a lobos esetek egy nagy részében, a mikor a prostata duzzadt, a szervnek felső határa ujjal alig érhető el, még kevésbé massálható. Ezen körülményeken kivül még a következő okok inditottak készülékem construálására: A massage igy energikusabban hajtható végre; a nyálkahártyának megsértése, mint a hogy az körömmel esetleg megtörténik, ki van zárva. Kövér egyéneknél ujjal massálni jóformán lehetetlen, egyes egyéneknél pedig a végbél sphinctere görcsösen fogja körül az ujjat, úgy hogy mozgatásában gátolja. Végül könnyen inficiálhatjuk magunkat esetleg luetikus egyén massalásánál; de még fontosabb az, hogy rendelésünk közben felette alkalmatlan az ujjnak beszennyeződése, a mikor közvetlen utána a legnagyobb asepsist igénylő beavatkozásra kell áttérnünk. Az ondóhólyagoknak vizsgálati vagy kezelés czéljából való kisajtolása az eszközöm nélkül alig képzelhető. Egyes itt jelzett hátrányokon hivatva van segiteni a gummiból való ujj-condom, de valamint a műszerrel való massage nem teheti fölöslegessé a kóros szervnek időnkint ujjal való vizsgálatát, úgy viszont kiderül a mondottakból, hogy egyes esetekben a műszerrel való kezelés egyébbel nem helyettesithető. (Tekintve, hogy az első vizsgálat különben is ujjal történik, a massage az eszközzel épp oly tájékozottsággal történik, mint ha közvetlen ujjunkkal végeznők azt.)

Eredeti eszközömmel a massage akkép történik, hogy a beteg hanyatt fekszik, felhuzott, térdben behajlitott, szétterpesztett alsó végtagokkal. A beteg álló helyzetében való massálása az orvosra nézve kényelmesebb, de ott, a hol a massage esetleg fájdalommal jár, a betegre nézve kellemetlenebb. Ehhez járul még az is, hogy egyes, rendkivül érzékeny betegeknél annak lehetőségét sem tarthatjuk kizártnak, hogy az illető a művelet alatt álló helyzetben esetleg elájulván, arczra bukik. De oly egyének, a hol az ilyen eshetőségektől nem kell tartanunk, az egyik vagy másik methodus szerint végezhetjük a

massaget. Hogy ezen művelet eszközömmel mindkét módszer szerint végrehajtható legyen, massaló-készülékemhez az eredeti görbületü fogantyu mellé még egy másik, a végbél-részszel nagyobb görbületet képező fogantyut készittettem, mely eszközt ezen modificált alakjában szerencsés leszek bemutatni.

Ugyancsak bátorkodom egy eszközt bemutatni, melynek czélja a prostatának megfelelő meleg vagy hideg vizzel való kezelését lehetővé tenni. E készülék modificatiója az *Arzperger*-féle végbélhüsitőnek, melynek czélszerütlensége ismereteink mai állása mellett nyilvánvaló. Ugyanis a végbélrészlete, melyen át az irrigatorból odavezetett viz kering, nem elég hosszu és nyulánk hengerszerü, kis oliva alaku véggel, úgy hogy alig érinti a prostata egy kis felületét is. Modificatiom az, hogy az eszköz 10 cm. hosszu, 3·5 cm. széles, meggörbitett, lelapitott, úgy hogy concav, nagy lapjával mintegy reá simul a prostata hátsó felületére. Acut loboknál hideg vizet szoktam a készülék utján applicálni, a chronikus esetekben, továbbá a prostata neurosisa eseteiben 28° langyos viz szokott jó hatással lenni.

Végül még egy eszközt kivánok bemutatni, az ú. n. *Bottini* műtéthez szolgáló készüléket, mely a prostatának tultengése által okozott vizelési akadálynak galvanocaustikus incisió utján való megszüntetésére szolgál.

18.

A PROSTATAHYPERTROPHIA GYÖKERES MŰTÉTÉRŐL BOTTINI SZERINT.

— KIVONAT. —

Dr. Roth Jenő-től, Budapest.*

A tultengett dülmirigy kórszövettanának — miként az Crechanowski jeles munkái alapján tisztáztatott — ismertetése után, röviden vázolja a betegség klinikai képét és megszabja a «prostatismus» egyes szakjainak határát.

Chronologikus sorrendben csak azon fontosabb gyógyeljárásokat sorolja fel, a melyek elméleti elbirálás alapján radikális műtétnek tekintendők, ezeket azután összehasonlitólag birálja, a beavatkozás sulyossága, a fekvés tartama, komplikácziók fellépte és mindenfelett a gyógymód eredménye szerint. Mint legfontosabb és leginkább számba veendő eljárásokat az u. n. sexualis operatiókat tárgyalja behatóan, továbbá a két *arteria iliaca* int. lekötését, a prostatomiákat és prostatektomiákat és végül a Bottini-féle galvanokausticus discisiót.

A sexualis operatiók (castratio, ondózsinór resectiója), melyeket részben az irodalom részben saját tapasztalatai és észleletei alapján itél meg, nézete szerint, mig egyfelől az idegrendszerre és az összervezetre nem épen veszélytelenek, másfelől eredményükben teljesen bizonytalanok. A *Bier* által ajánlott alákötése a két art. iliac. internának nagyon sulyos beavatkozás és végeredményében hasonlóképen bizonytalan. A prostatomia vagy prostatektomia egyes esetekben tekintetbe jöhet, de általában veszélyességénél fogva (vérzés, hosszu ideigtartó fekvés, sepsis stb.) normális eljárásnak nem tekinthető.

* Megjelent az «Orvosok Lapja» 1901. évi 38—41. számaiban.

Sokkal inkább mondhatjuk ilyennek az ujabban mindinkább tért hóditó Bottini-féle műtétet, mely aránylag veszélytelenebb és könnyebb beavatkozás, eredményei pedig teljesen kielégitő.

Ezen eljárást, melylyel szerző az utóbbi években különösen behatóan foglalkozott, légyegében és részleteiben ismerteti. Az instrumentarium leirása után részletezi a beteg előkészitését, a műtét lefolyását és az utókezelést, végül kórtörténetek kapcsán behatóan foglalkozik az eredményekkel.

A kérdés minden részletében sikra száll individualis álláspontjáért és kiemeli saját tapasztalatait; főleg azonban ott, hol a szerzők nézetei eltérők, határozott kifejezést ad saját nézetének. Végül az indicatiók és contraindicatiók felsorolása következik ugyancsak saját tapasztalatai alapján.

Tizenkét maga végezte műtétre támaszkodva, — melyekből kilencz gyógyulással végződött — jogosan mondhat itéletet a Bottini-féle műtétről, mely szerinte minden egyéb radikális műtéttel szemben előnyt érdemel, alkalmas arra, hogy a sexuális műtéteket egészen kiszoritsa és a leggyökeresebb eljárást: a prostatektomiat az esetek tulnyomó számában előnyösen helyettesitse.

Az aránylag uj és a szakorvosok figyelmébe teljes mértékben érdemes Bottini-féle eljárást, melyet Magyarországban még Dollinger és Herczel tanárok is eredménynyel alkalmaztak, a szakkörök figyelmébe ajánlja.

19.

NEHÁNY UJABB MOZZANATRÓL A VESESEBÉSZET TERÉN.*

— KIVONAT. —

Dr. Herszky Manó-tól.

Az előadó bemutatja a hugyvezérek katheterizatiójához szükséyes apparatusokat és egy általa használt hólyagphantomot. Ezen demonstratio kapcsán az ujabb physikális-chemiai módszerek birálatába bocsátkozik. A *methylen-próbának* jelentőséget nem tulajdonit. A *phloridzinpróbát*, valamint a *kryoskopiát* gyakorlatilag fontosabbnak tartja, csakhogy mig *egyöntetü* eredmények nincsenek, nagyobb óvatosságot ajánl a számértékek megbecsülésénél.

20.

A SERUMTHERAPIÁRÓL.

Dr. Molnár Nándor-tól.

Egész terjedelmében megjelent a «Gyógyszerész Közlöny» 1902. évi füzeteiben.

* Megjelent a «Gyógyászat» 1902. évi folyamában.

21.

AZ ISKOLAI EGÉSZSÉGÜGY ÉS AZ ISKOLAORVOSI INTÉZMÉNY.

— KIVONAT. —

Dr. Kőrösy György eperjesi középiskolai tanártól.*

Felolvasó utalván arra, hogy e kérdés mennyire kivül fekszik az érdekelt orvosi körökön, laikus volta daczára is bátorságot vesz magának arra, hogy e kérdésre vonatkozó tapasztalatait e congressus elé terjeszsze s ha lehetséges, ez által a közfigyelmet e fontos, de eddig teljesen elhanyagolt közegészségügyi kérdésre terelje.

Fejtegetéseit a magyar középiskola 35 éves fejlődésének történeti vázlatával nyitja meg, rámutatva arra, hogy a lefolyt 35 év alatt sem volt képes tantervünk megállapodni, mert sohasem a nemzeti alapokból igyekezett kiindulni, hanem mindig a magyar szellemmel ellentétes Thun-féle Entwurf alapjain állott, ezt foltozgatta, javitgatta, de sohasem érte el czélját, hogy a középiskola bajait csökkentse, mert sohasem mert e bajok igazi forrásához, a classikus nyelvekhez nyulni. Harminczöt éven át ötször reformált, de mindig súlyosabbá tette a bajt, a középiskolai tanuló *túlterhelését.* E reformmozgalmak teremtik meg az 1885. 48,281. sz. ministeri rendelettel az iskolaorvosi intézményt, melyet aztán az 1887. évi 44,250. sz. rendelet szabályoz. E szabályzat kellő gonddal készült s látszik, hogy készitői tisztában voltak a középiskola egész szervezetével, de végre sohasem hajtatott; alig van intézet az országban, a mely tovább ment volna e szabályzat megvalósitásában a heti egy óra egészségtani cursus bevezetésénél, a minek értéke vajmi kevés s a mi éppen semmit sem változtatott az igazi egészségügyi bajokon. Rámutat ezek után a főbb bajokra, nevezetesen, hogy a tanulók egészségi állapotának ellenőrzése oly felületes, hogy pl. előrehaladott stádiumu tüdővészes tanulók akadály nélkül járnak iskolába egészen haláluk órájáig. Mily károkat okozhat az ilyen beteg köpeteivel, ha tekintetbe veszszük, hogy mily felületes és hanyag az iskolák tisztogatása, az osztályok seprése, szellőztetése stb. Hát még a tanulók lakásának és táplálkozásának kérdése, melynek ellenőrzését szintén az iskolaorvosra bizza a Teendők, de a mely ellenőrzés e napig nem történt meg. Tapasztalatai alapján megrendítő képet fest a szegénysorsu tanulók lakásviszonyairól, a kik öten-hatan is laknak egy-egy sötét, nedves zugban s a kik néha heteken át nem jutnak meleg ételhez, táplálékuk kukoricza-dara s főtt krumpli levén állandóan. Az iskola tanulmányi eredményeinek tagadhatatlanul alacsony szinvonalát, az iskolai bünügyeket, jobb családok gyermekeinek elzüllését, a vándor-tanulók nagy számát mind ezekből az okokból származtatja. Hogy is lehetne ez máskép, mikor az iskolaorvos éppen a lakás és táplálkozás kérdéseivel nem foglalkozik, az intézet pedig csak addig törődik a tanulókkal, a mig az iskola falai között vannak! Pedig mit nem tehetne a lelkiismeretes iskolaorvos, a ki nem tanára a tanitványoknak, a kivel szemben

* Egész terjedelmében megjelent a «Gyógyászat» 1901. évi 39. és 40. számainak tárczájában.

tehát nagyobb bizalommal nyilhatnék meg a tanuló lelke és sok bajnak volna nyaka szeghető! Itt felveti a kérdést, vajjon az orvosi titoktartás kiterjed-e ezekre a mezőkre is, a hol kétségtelen, hogy némely bünöknek az orvos egymaga gátat nem vethet, mig az iskola igazgatóságával egyetértve, üdvösen óvhatná meg a tanulókat az egész életre kiterjedő testi romlástól? De a kérdést nyitva hagyja, hadd vitassák meg azok, a kiket illet.

Fejtegetései során még rámutat arra is, hogy mit tehetne a lelkiismeretes iskolaorvos a tanulók túlterhelése érdekében (Teendők 26. §.); elismeri, hogy mindez sokat ró az orvosra, hogy e kötelességekkel szemben kevéssé van javadalmazva, de utal egyuttal arra, hogy fordulat állhatna be e tekintetben, ha az iskolaorvosok végrehajtanák a Teendők követelményeit s aztán egyesületbe tömörülve, saját érdekükben mozgalmat inditanának. Végül javaslatait terjeszti elő:

1. Legyen iskolaorvosa minden középiskolának.

2. Gondoskodjanak az igazgatók, hogy a Teendők minden intézkedése végrehajtassék.

3. Legyen az iskolaorvosnak megszabott órája, melyben naponta az iskolában időzzön és a szükséges felügyeletet gyakorolhassa.

4. Hogy javadalmazása az így valóban felszaporodott munkával arányban legyen, kivánatosnak tartja az évi 1000 korona fizetést.

5. Szegényebb vidékeken feltétlenül szükségesnek tartja az államsegélylyel ellátott alumneumok alapitását, hogy a tanuló fejlődő szervezetének megfelelő táplálékhoz juthasson.

6. Hogy legyen minden intézetben egy nagy, fütött s kellően világitott terem, a hol a szegény tanuló zavartalanul készülhessen iskolai feladataira.

Az 5. pontra nézve kiváló orvosok tapasztalatát idézi, mely szerint a tanuló-éveikben rossz táplálkozásban részesülő tanulók legtöbbje, ha később kedvező viszonyok közé kerülve, jobb táplálkozásban részesül is, majdnem egész életén át vézna és erőtlen marad s különféle szervi gyöngeségekkel küzd. Hogyan küzdhesse meg az élet nagy harczait az ilyen gyöngült szervezet? Pedig éppen ezekre háramlik a legnagyobb küzdelem!

22.

MI AZ OKA A NAGY CSECSEMŐHALANDÓSÁGNAK, MIT TEHETÜNK ELLENE?

— KIVONAT. —

Dr. KÁRMÁN SAMU-tól.

Statisztikai adatok igazolják, hogy a csecsemőhalandóság a fővárosban nem csökkent, holott a gyermekhalandósági viszonyok javultak. S miután a halál okát az esetek tulnyomó számában béllobok képezik, ez pedig a legtöbb esetben a czélszerütlen táplálás következménye: felhivja az arra illetékes tényezőket, hogy első sorban az anya általi szoptatást propagálják. Azon anyáknak pedig, a kik a házon kivüli munkával lévén elfoglalva, nem szoptathatnak, legalább két hónapon át tétessék a szoptatás lehetővé a külföldön már divó, hazánkban Bókay által ajánlott ezen czélra szolgáló jótékony egye-

sületek létesitése által. A mesterséges táplálást csak mint ultima ratiót ajánlja; a tejtermelő intézetek szigoru hatósági ellenőrzés alá helyezendők, a szegényeknek a hatóságok ingyen csecsemőtejet adjanak. A csecsemőápolás ismeretét népszerüsiteni kell. A falusi dajkaságok szigorubban ellenőrizendők.

23.

A SZIKSÓS TAVAK ÉS PALICS FÜRDŐ GYÓGYÉRTÉKE.

— KIVONAT. —

Dr. Révfy Jenő-től.

Előadó a sziksós tavakról, mint hazánk specialitásáról szólva azok geologiai származását, az emberi szervezetre gyakorolt külső és belső élettani hatását ismerteti; az élettani hatásból saját tapasztalatainak kapcsán elősorolja a sziksósviz gyógyjavallatait, melyek közt első sorban a görvély- és angol kórt, mint gyermekbetegségeket emeli ki. Mint olcsó hazai gyermekfürdőket felkarolásra, gyermekmenhelyek felállitására figyelembe ajánlja.

24.

A GYÓGYSZERÉSZET RENDSZERÉNEK VÁLTOZTATÁSÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Varsághy Zoltán-tól.*

A gyógyszerészet mai konczessziós rendszere ellen nagyon sok panaszt hallottunk. Ezek részben jogosultak, részben alaptalanok. Jogosultak annyiban, mert az adományozási rendszer a protekczió önkényének nyit tág kaput akkor, ha az adományozó hatalom kényét szigorú jogelvek nem szabályozzák. A protekczió útján lesülyed a gyógyszerészi kar színvonala, s ez a közegészségügy szolgálatában álló intézménynél megengedhetetlen.

A mai rendszer helyett az *államositást* vagy a *gyógyszerészet szabaddá tételét* hozzák sokan javaslatba. Egyik is, másik is, rontana a helyzeten. Itt csak főhibáikra van terem rámutatni.

Az államositás a pénzkezelést ellenőrző közegek beállitását tenné szükségessé, azonkivül helyettesitő személyzet kreálását a gyógyszerész betegsége, szabadságideje tartamára. Ma az egyeseket terheli e két feladat munkával, költséggel; államositás esetén az államot terhelné. Ez a közegészségügyi gyógyszerészeti szolgálat drágulását vonná maga után, mert a mai gyógyszertári haszon nagyságát messze tulhaladná. A kiadások redukálását azon a módon, hogy a gyógyszertárak létszámát csökkentjük, viszont a gyógyszert igénylő közönség érdekében nem szabad megengedni.

A szabad ipar a nagyobb központokba vonzaná a gyógyszerészeket, s a gyógyszertári közegészségügyi szolgálatra egyes vidékek épen úgy nem kapnának gyógyszerészt, mint a mily nehezen kapnak ma körorvost. A szabad

Megjelent a «Gyógyszerészi Hetilap» 1901. évi folyamában.

ipar a maga kartelljeivel megdrágitaná a gyógyszereket, a mint azt a külföld szabad gyógyszerészeti iparu államainál látjuk, az ellenőrzés is sokkal nehezebb lenne, mint ma.

E csak felszinesen emlithető ellenvetések után magam egy olyan rendszert ajánlok a mai helyett, a mely az állami közegészségügy érdekében két főelvet állit fel: az *összes gyógyszertárak kisajátitását* és *feltétlenül megbizható közegek kezébe áttételét.*

Az utóbbit, a gyógyszertári személyzet abszolut megbizhatóságát csak akkor érjük el, ha 1. a gyógyszertári gyakorlatatot mindenkor a legérdemesebb szakember kezébe teszszük le; — 2. ha a gyógyszertárakkal való üzérkedést megszüntetjük, — mert az adás-vétel tárgyát képező gyógyszertárnál nem a legérdemesebb egyén kezébe jut a közegészségügynek a gyógyszertárban való szolgálata, hanem oda, a honnan az eladó félnek a kivánt ellenértéket felé kinálják, — más szóval kivonjuk a gyógyszertárakat a magántulajdonból; — 3. ha az egyes gyógyszertáraknak nyujtandó forgalmi körök szigoru megvonásával garancziáit teszszük le a gyógyszerészek tisztességes megélhetésének, és 4. ha a gyógyszertárak ellenőrzését szigorúbb alapokra fektetve, szakembereknek adjuk át.

Ezen vezérlő elvek szigoru respektálása mellett, az anyagi részt illetőleg is, nézetünk szerint megtaláltuk a megfelelő megoldást.

A jelenben Magyarországon a nyilvános gyógyszertárak három kategóriája áll fenn: gyógyszertárak a reáljog természetével; személyjogu gyógyszertárak, a melyek átruházás utján jutottak a mai tulajdonos birtokába, tehát pénzért, végül azok a személyjogu gyógyszertárak, a melyeket állami adományul ma is az eredeti jognyertes birtokol.

A méltányosság és az állampolgárok vagyonjoga az első két kategóriánál egyenesen kizárja azt, hogy az állam azokat csak úgy egyszerüen megváltás nélkül konfiskálja. De a harmadik kategóriát, azokat a gyógyszerészeket, a kik az elnyert személyes jogositványokat ellenértékre be nem váltották, szintén a legnagyobb méltatlanság lenne azzal sujtani, hogy az állam őket minden ellenérték nélkül gyógyszertáruktól megfoszsza.

Kiindulási pontul teszszük a megoldásnál azt, hogy a gyógyszertárak kisajátitása nem ma, hanem csak ötven év mulva történjék, mégis a kisajátitási árnak már most való megállapitása mellett.

50 éven belül az összes gyógyszertárak szabadon eladhatók, hagyományozhatók, végrehajtás tárgyát képezhetik, miből folyólag a gyógyszerész megszerzi a hitelképességet, melynek hiánya ma a személyes jogu gyógyszertárak müködését annyira megbénitja.

Az eredeti jognyertesek által birt, mindössze is alig 100 gyógyszertár birtokosa 50 év után semmi megváltási dijat az államtól nem kap, de 50 év után a gyógyszertár vezetésére és jövedelmének élvezetére a birtokban talált tulajdonos lesz élettartamáig felhatalmazva, minek folytán az 50 évig szabad eladás tárgyát képező gyógyszertár értéke lassanként amortizálódik, de teljesen el nem vész, mert még a kijelölt időhatárnál is megtartja a birtokban hagyott tulajdonos részére forgalmi értékét, 50 év után már csak a gyógyszertár felszerelése magántulajdon, a melyet az élettartamig birtokban hagyott tulajdonostól annak halála után a jogositvány elnyerője (a legérdemesebb pályázó) megváltani köteles.

Az átruházás utján birt személyes jogositványokkal ugyanigy bánunk el, de ezeknél szakértői becslés szerint a jogositványnak a felszerelésétől

független értékét az állam 5%-os állampapirokkal ötven év mulva háromnegyed részben megtériti. A meg nem téritendő negyedrész értéket a megmaradó forgalmi érték szolgáltatja. Az államot a szakértői becslés valósága iránt az a körülmény nyugtatja meg, hogy a bevallott jövedelmezőség 50 éven át az adózás direktivája is lesz, s így az érdekeltek túlzásoktól tartózkodni kénytelenek. Azzal az ellenértékkel szemben pedig, hogy az ebbe a kategóriába tartozó személyjogu gyógyszertárak 50 évre szabad eladásnak adatnak át, az állam közigazgatási uton, a jogositványnak a felszereléstől függetlenül megállapitott becsértéke után évi 1% gyógyszertári megváltási dijat szed.

Egy példával illusztrálunk: Valamely 5000 frt forgalmu személyes jogu gyógyszertárnak kereskedelmi értéke a jelenben 15—18 ezer frt. A gyógyszertár fölszerelése és anyagkészlete mintegy ötezer forint. Ez esetben 10—13 ezer forint lenne a jogositvány becsértéke, mely 50 év mulva kifizetésre kerül, tehát az illető gyógyszerésznek 100—130 frtot kellene évenként az állampénztárba befizetnie. Jelentékenyen kisebb összeg ez, mint a mennyiért ugyanazon gyógyszertár ma haszonbérbe adatnék, a tulajdonos e szerint e szolgálmány teljesitésére képes, (hogy az is maradjon, szabályozandók a gyógyszertár erigálás normái), s nem kételkedünk azon, hogy az emlitett előnyökért arra készséggel vállalkoznék is. Hiszen a gyógyszertárak indokolatlan csereberéje részben abban a félelemben leli magyarázatát, hogy a személyes jogositványokba fektetett vagyon megőrzése a tulajdonos esetleges váratlan elhalálozásával ma mindenképen problematikus, de problematikus a szigoru elvek gátjain kivül történő erigálások miatt is.

Ha már mostan alapul veszszük azt, hogy az állam 3 ½% minimális perczentre a maga tőkéit eltudja helyezni, s ha tudjuk azt, hogy pl. 100 frt, azaz tizezer frt megváltási dij után fizetendő évi járulék 3 ½%-kal kamatoztatva 50 év alatt kamatos kamattal 14 ezer forintra szaporodik, kitünik, hogy ilyen módon 4000 frt többlet halmozódik fel a gyógyszertárért fizetendő megváltási dijon tul. A mintegy 1000 átruházás utján birtokolt személyes jogu gyógyszertárnál ekként előálló többletek fognak a reáljogu gyógyszertárak megváltására alapot nyujtani. Miután pedig sem a fennálló 411 reáljogu gyógyszertárra, sem a személyjoguakra nézve a megváltási érték megállapitása előtt az egész financziális művelet előzetesen pontos számokban ki nem fejezhető, csupán azt emlitjük még meg, hogy szükség esetén a reform 50 évnél valamivel hosszabb időhatár közé volna beleillesztendő.

A harmadik kategóriánál, a reáljogu gyógyszertáraknál a teljes becsértéket fizetné ki az állam 50 év után, egyebekben a már emlitett elbánás alá esnek.

A reformnak ily keretben való keresztülvitele az államra terheket nem róna, s javaslatunk első sorban ezért érdemel megfontolást. A legérdemesebb egyénnek élettartamra átadott donációval emelkednék a kar szinvonala, ambicziózus törekvés lenne a boldogulás egyetlen eszköze, s az állami egészségügy helyes szolgálatának legjobb biztositéka. És nem történnék sérelem az egész gyógyszerészi kar jogos érdekei ellen, a mit figyelmen kivül méltányos kodifikálás soha sem hagyhat.

25.

HATVANÖT MAGYAR ÉS KÜLFÖLDI ÁSVÁNYVIZ NÉMELY CHEMIAI ALKATRÉSZEINEK INGADOZÁSÁRÓL, VALAMINT BAKTERIUM FLÓRÁJÁRÓL.

Dr. Rigler Gusztáv egyetemi tanártól Kolozsvárott.

Megjelent a «Közegészségügyi Kalauz» 1901. évfolyamában, egész terjedelmében.

26.

AZ IVÓVIZEK SZÜRÉSÉRŐL.

Grósz Samu gyógyszerész és szaklapirótól.

Méltóztassanak megengedni, hogy egy sajnálatos tény konstatálásával kezdjem meg különben is rövid felolvasásomat.

Társadalmunk indolentiáját vagyok kénytelen panasz tárgyává tenni. Azon indolentiáját, a melylyel különösen az egészségügy iránt viseltetik, s a mely ugyanezen teremben már tegnap is szóba került. Nem teszem kutatás tárgyává az okot, csupán a végső eredménynyel kívánok foglalkozni. Mig az államhatalom, az egyes hatóságok ernyedetlenül és tőlük telhetőleg mindent elkövetnek a közegészség javitása érdekében, addig a magánosok részéről alig tudunk valami olyast felsorolni, a mely akár a köz-, akár a magán-egészség megóvását czélozza.

A legközönségesebb és legprózaibb testről, az ivóvizről kívánok e panaszszal kapcsolatban szólani.

A 80-as évekre, ha vissza tekintek, sokkal több óvatosságot látok az ivóviz megválasztása körül. Alig volt uri asztal, melyről az ásványviz, vagy a drótozott szódavizes üveg hiányzott volna. Annak idején az ásványvizkereskedelmünk távolról sem volt fejlett. Az ásványviz szállitás s így annak beszerzése számot tevő összegbe került. Másrészt azt se mondhatjuk, hogy a borkősav és kettedszénsavas nátriumból előállitott szódaviz olcsóbban, vagy kényelmesebben lett volna előállitható: mindazonáltal a családfő nem kimélt költséget, vagy fáradságot, hogy asztalát jó vizzel lássa el.

Sajnos, ez idők elmultak s vele együtt eltüntek az ásványvizes palaczkok, a hű, drótozott szódavizes géppel egyetemben. E helyett kedvesen mentegeti magát a ház asszonya, hogy bizony rossz, zavaros a viz, pedig messziről hozzák. Vigaszképen azt is elmondja, hogy ennél jobbat az egész környéken nem isznak.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a tisztelt szakülés előtt nem kell bizonyitanom, s elegendő csupán felemlitése annak, hogy a legtöbb kórt okozó bakteriumot a levegő után a vizzel viszszük a szervezetünkbe. E veszedelem inditotta 1895-ben dr. *Chyzer Cornél* Ő Méltóságát, az egészségügyi osztály vezetőjét s jelen vándorgyülés lelkes elnökét arra, hogy elren-

delte a pénzért áruba bocsátott szódavizhez alkalmazott viznek megtisztitását, megszürését. Az ő érdeme az is, hogy a vallás- és közoktatásügyi Miniszterium elrendelte azt is, hogy a fővárosi iskolákban vizszürők alkalmaztassanak. Ugyanezen okból a világvárosok temérdek vagyont fektettek be azon czélból, hogy a lakosságot tiszta vizzel lássák el.

Páris pl. 170 kilométerről vezeti a Vanne vizét, csakhogy forrásvizet adhasson lakóinak. Nem érdektelen megemliteni, hogy e bakteriummentes forrásviz mig a forrásból a gyüjtőn és a csőhálózaton át rendeltetési helyére ér, literenként mintegy 240,000 bakteriumnál többet tartalmaz.

A budapesti vizművek nem csekély összeget nyeltek el. E viz izére nézve türhető; bakterium-tartalma igen közel áll a párisi vizhez. S noha a fővárosi viz mintegy mesterségesen oda épitett talajszürőkön jut a kutakba, alig mulik el hét, hogy a napilapok hasábjain panaszos czikkel ne találkozzunk.

Az ország különböző részén, különösen az alföldön az utolsó öt év alatt számos artézi kutat furattak az egyes hatóságok. E forrásvizhez a nép alig tud hozzászokni a vascsövektől eredő sajátos iz miatt. Ha csak szerét teheti, szivesebben iszsza a kevésbé jó, nyitott kutak vizét.

A folyómenti városok, csak úgy, mint a községek megszokták az ő saját folyójuk vizét. Nem törődnek, hogy hol és mikor folyt a folyóba a legkülönbözőbb és legkétségesebb tartalmu piszkos kanális — a közegészségügynek legnagyobb veszedelmére.

Ha tesznek is valamit a viz megtisztitására, ez soha sem haladja túl a legprimitivebb vászon lepedőn való szürést vagy a 2—3 napig való ülepitést. Egyedül Budapest környékén a Duna folyam mentén találtam néhány lateiner háznál a süttői homokkőből való kivájt kupot, a melyen a vizet akként szürték, hogy a felforditott kupba öntötték és a kup csucsánál lecsepegő vizet vederbe gyüjtötték össze. Ezenkivül a viztartályokat, legyen az hordó, dézsa, veder, vagy bádogból készült kanna, — kivétel nélkül a legmostohábban kezelik.

Mig a tejes köcsögöket és kannákat naponta kétszer is kiforrázzák és surolják — természetesen, mert különben megsavanyodnék és a felforralásnál összemegy a tej — addig a felsorolt viztartókkal alig törődnek. Ennek elhanyagolásából ugyanis szemmel látható baj nem származik, mig az amabból származó kárt még aznap észre veszi a gondos házi asszony.

Mondanom is felesleges, hogy akár az emlitett homokkő-szürő, akár pedig a felsorolt viztartály, mindenhol maga a viztartály tulajdonosának házi baktériumfészke. Mindezekből következik, hogy ivóvizünket gondosabban kezeljük, sőt igen helyesen cselekszünk, ha olyan vizszürőről gondoskodunk, mely ivóvizünket, legalább a mennyire lehet, megtisztitja a bakteriumok halmazától.

Tagadhatlan, hogy ez eljárás nem könnyü, sietek azonban megjegyezni, hogy nem is nehéz. Fődolog, hogy illeszszük be a házirendbe a vizszürést, úgy a mint besoroztuk a reggeli edények megmosását. Vizünk ugyanis van, csak a megszürésére ne sajnáljuk a fáradságot.

A vizszürőknek, a melyet az ivóvizek megtisztitására használnunk kell, három fő kelléke van:

Első kelléke, hogy lehetőleg baktériummentes vizet szürjön, azaz, hogy a bakteriumokat visszatartsa.

Második kelléke, hogy szolgáltasson annyi vizet, a mennyi a családnak a napi ivóviz szükséglete.

Harmadik kelléke, hogy a szürő könnyen kezelhető legyen.

E kezeltetés alatt azt értjük, hogy a visszatartott bakteriumokat a szürőről könnyen eltávolithassuk, mi által a szürőt ujból működőképessé tettük vagyis regeneráltuk.

Visszatérve az első kellékre, bebizonyitott tény, hogy csak olyan szürő anyagot, «szürőtestet» alkalmazhatunk, a melynek likacsain és pórusain a bakteriumok nem hatolnak egy könnyen keresztül.

Mennél sürübb tömegében a szürőtest, annál több bakteriumot tart vissza, illetőleg annál kevesebb bakterium hatolhat a szürőtesten keresztül. Minden e tapasztalati ténynyel ellenkező állitást a legridegebben vissza kell utasitanunk. Önkényt következik, hogy vászon, szita, szén, homok, vas-spongya vagy valamely más lazaszövetü szürök bő mennyiségben szürik ugyan a vizet, de az igy szürt viz bakteriumtartalma épenséggel nem csökken e szürés következtében.

Legelsőnek Pasteur, a nagyemlékü és kiváló bakterológ, állitotta fel ezen axiomát. Teljesen tisztában volt azzal ugyanis, hogy a mikroskopiai kicsinységü bakteriumokat nem lehet egyszerü szürő segitségével a vizből eltávolitani. Számos kisérletei után a máztalan porczellánanyagon eszközölt szürést találta a legmegfelelőbbnek. E czélból stearin gyertya alaku 2—3 mm. vastag falu, belül üres szürőtestet formált máztalan porczellánból. Mondhatni csaknem bakteriummentes vizet szürt e szürőtest. Egy ilyen szürőtest alig 0·2 liter vizet szolgáltatott perczenként. Chamberland azért a gyakorlatban akként alkalmazta e szürőtestet, hogy 4—8—16 drbot szerelt egy szürőbe. Minthogy a szürőtest felületét a vizben lévő mechanikai piszok (algák, por) ellepi, bizonyos idő mulva vagy jobban mondva, bizonyos mennyiségü viz megszürése után a szürőtestet meg kell tisztitani (regenerálni) a lerakodásoktól. Sőt a tökéletes megtisztitás a szürőtestek kifőzését, vagy kiizzitását is megkivánja. Elfogultság nélkül állithatom, hogy a Pasteur-Chamberland-féle szürőtestek tisztogatása igen körülményes. A kiizzitás alatt pedig egy-egy szürőtest rend szerint megreped vagy széttörik, mi által használhatatlanná vált. Tekintve, hogy a Pasteur-Chamberland-féle szürőket 70—100 koronán alól nem kapni; tekintve, hogy egy szürőtest tönkremenetele által 3 korona 60 fillér kár származik és végül mert a kezelése igen complikált, nagyban nálunk nincs elterjedve, sőt a mint informálva vagyok, ott a hol beszerezték (a székesfőváros iskoláiban), rövid idő alatt üzemen kivül helyezték.

A Berkefeld-Celle szürője csaknem a Pasteur-Chamberland sorsán áll, annak ellenére, hogy aránylag több szürt vizet produkál, mint amaz. A szürőteste háromszor akkora, mint a Pasteurének. Tömege legnagyobbrészt infuzória föld. Ez okból igen porlékony és könnyen törik. Szürésközben ugyanazon okból, mint az előbbi, felmondja a szolgálatot, semhogy piszkos vizet produkáljon. A megtisztitása ugyanaz, mint az előbbinek és a kitisztitásnál ugyanaz a sors vár reá, mint a Pasteur-szürő szálacsára: elreped, vagy eltörik. Ez maga elég ok arra, hogy a nagy közönség idegenkedjék e szürőknek beszerzéséről.

Mintegy hat év előtt egy bécsi társaság szabadalmaztatott Magyarországon egy vizszürőt, melynél a szürőtest egy 8 cm. átmérőjü, belül üres; 2 cm. vastag falu és 14 cm. magas műkőből készült, a melyet most nálunk «Delfin» név alatt árusitanak. E szürő bizonyos ideig bakteriológiai szempontból kifogástalan vizet szür.

A megszürt vizre mondhatjuk, hogy elég bő. Bizonyos idő mulva azonban a szürőtesten visszamaradt bakterium nemcsak összegyülemlik, hanem

tenyésztésnek is indul. A szürendő viz ezen bakteriumfészken keresztül hatolván, mi sem természetesebb, minthogy bakteriumot tömegesen ragad magával. Ez által be áll azon sajnálatos eredmény, hogy a szürött viz több bakteriumot tartalmaz a szüretlennél.

A dolog magyarázata az, hogy a szürőtest szerkezete, illetőleg állománya annyira porósus, hogy a vizben lévő mechanikai piszok nem tömi el a szürőt, hanem a felgyülemlett piszok ellenére tovább is működik. Ezen hátránya mellett a szürőtest kiizzitásánál ugyanaz a veszedelem fenyegeti, mint az előbb ösmertetteket.

A szürőkő fémcsavarra van felszerelve. Mi sem természetesebb, mint a fémcsavar a kihevitésnél a fizikai törvénynek hódolása közben a kiterjedésével szétrepeszti a kisebb kiterjedésü együtthajtóval biró műkövet. Egy ilyen szürőkő ára négy korona lévén, egy-egy regenerálás tehát számbavehető költséggel járhat.

Az ösmertetett szürők bemutatásánál részben ismertettem a jó szürőnek második kellékét, a vizszolgáltatási képességét.

Jó szerencse, hogy ivási czélra aránylag kevés vizre van szükségünk. Hozzávetőleg egy 6—10 tagból álló családnak napi ivóvizszükséglete alig tesz ki 6—10 litert.

Könnyü feladat tehát e feltétel betartása. Ugyanis főzési czélokra egészen nyugodtan alkalmazhatjuk a nyers, de egyébként tiszta vizet, mivel a 100 foknyi hőmérsékletnél kivétel nélkül az összes bakteriumok elpusztulnak.

Ha tehát olyan vizszürőt alkalmazunk, mely a napi ivóvízszükségletet fedezi, hygieniai szempontból nagyrészben eleget tettünk az óvatosság követelményeinek.

Sokkal fontosabb e kérdésnél a harmadik kellék, mely a vizszürő regenerálását van hivatva szabályozni és előirni.

E regenerálásnál a következő feltételeket kell figyelembe vennünk. És pedig: legyen a kezelés olyan egyszerü, hogy azt egy cselédleány minden előtanulmány nélkül elvégezhesse. Legyen a kezelés olyan, hogy a vizszürő tisztántartása költségmentesen történhessék. Fontos továbbá, hogy a szürő nyers, illetőleg bakteriumtartalmu vizet akaratunk és tudtunkon kivül ne szolgáltasson, inkább automatikuson mondja fel a szolgálatot a nélkül azonban, hogy a szürő szerkezetében hasznavehetetlenné lett légyen. Ösmerjük el gyengénket és lássuk be, hogy mig a szürő működésben van, nem fogunk arra gondolni, vajjon csirás vagy csirmentes viz folyik-e a szürőn? Ellenben, ha a szürő önmagától «vetót» mond, mint ezt a Pasteur-Chamberland és Berkefeld-Celle teszi, kénytelen-kelletlen hozzálátunk a regeneráláshoz.

Egy, ezen összes kellékeknek megfelelő vizszürőt van szerencsém három féle alkalmazásban bemutatni.

Az első vizvezetékre alkalmazott szürő, a második egy hordóra alkalmazható, s végül a harmadik egy hordozható szürő. Ez utóbbinál legyen szabad megjegyeznem, hogy a hadsereg részére construáltatott, s úgy vagyok informálva, hogy a hozzáfüzött kivánságoknak mindenben megfelel.

A szürést itt keramit szürőtest végzi, mely keramit korong óriási nyomás alatt komprimáltatik. Szövete tehát igen sürü és tömör és a mi fő, kiizzitásnál semmiféle változást sem szenved.

Maga a szürő kezelése igen egyszerü. Innen nyerte «Simplex» elnevezését is.

A szürő test a fémtokba akként helyeztetik el, hogy tökéletesen tömitte-

tik annak kerülete, egy kautschuck-gyűrű és a három csavarorsó segélyével. A viz egyszerüen kénytelen keresztül hatolni a köven.

A szürőtestet a lerakodásoktól az által kiméljük meg, hogy föléje szürőpapirost helyezünk. Az egész szürőfelület alig 12·5 négyszög cm. E szürő felület perczenként 1000—1500, tisztavizből pedig 2000 köbczentimétert szür. Összesen tiz percznyi működés alatt megkapjuk azt a vizmennyiséget, a mennyi egy családnak 24 órai, vagyis egy napi ivóvizszükséglete.

Folytonos szürésnél ajánlatos 10—15 perczenként a szürőpapirnak kicserélése. 24 óránként pedig a szürőtestet is ki kell másikkal cserélnünk, ha csirmentes vizet akarunk kapni. Minthogy pedig a szürő alkalmazásának tisztán ez a czélja, szabályként irhatjuk elő, hogy a szürőt *naponta* és pedig egy mindenkorra megállapitandó időben a csavarorsók meglazitása által nyissuk ki. A kaucsuk karikát mossuk meg forró vizben, a szürőkövet tegyük a takaréktüzhely sütőjébe, s hagyjuk ott másnapig, a mikor az előző napi szürőtest felváltására fog szolgálni. A tiszta szürőkőre egy drb szürőpapirost helyezünk, föléje a megmosott kaucsuk-karikákat, s azután, úgy a mint kinyitottuk a szürőt, azonképen be is zárjuk. A szürőn függőlegesen elhelyezett szelepcsap megnyitása által kapják a szürött vizet.

A budapesti II-ik számu kórboncztani intézet, melyet dr. *Pertik Ottó* egyetemi tanár vezet, beható bakteriológiai vizsgálat után azt találta, hogy a szürt viz köbczentiméterenként 2—4 bakteriumnál többet nem tartalmaz. Tekintve a *Koch* tanártól postulált számot, mely 100 bakteriumra vonatkozik kőbczentiméterenként, az ezen szürőn szürött viz kitünőnek minősittetett. Vizszolgáltatási képességét illetőleg az emlitett intézet úgy nyilatkozik, hogy teljesen fedezi egy család ivóvizszükségletét.

A szürőpapirosnak 10 perczenkénti kicserélése mellett e szürő óránként 100—120 liter vizet szolgáltatott. Mi sem áll utjában annak, hogy a szürőtest mégegyszer akkora legyen, mint az itt bemutatott. Ez esetben a szürőtest átmérője négy cm.-rel nő csupán, a szürőfelület mégis megnégyszereződik, mi által a vizszolgáltatása is négyszer akkora lesz, azaz óránként 4—500 liter vizet fogszolgáltatni. Tekintettel arra, hogy a szürőn a vizszintesen elhelyezett szelepcsap megnyitása által szüretlen vizet is kaphatunk; óránként 4—500 liter vizre igazán nincs szükség, hacsak nem kaszárnyában, vagy valamely nyilvános helyiségben (pl. kávéház, vendéglő).

Ugyanezen elvek mellett és ugyanaz a szürőtest működik a hordóba és a hordozható szürőbe alkalmazott szürőnél. Ezt az alkalmazott légsüritő szivattyu segélyével teszszük lehetővé. Nem érdektelen megemliteni, hogy ezen kézi, illetőleg hordozható szürő perczenként két liter vizet, tehát ugyanannyit, mint a vizvezetékre alkalmazott szürő, szolgáltat.

A mi végül a jó szürőnek harmadik kellékét a könnyü kezelhetőségét és regenerálását illeti, mint többszörösen előadni szerencsém volt, e szürő kezelése igen egyszerü. A szürő megnyitása és bezárása regenerálás alkalmából alig vesz egy percznyi időt igénybe. A szürőkő massiv és tartós. Értéke alig 4—5 fillér, tehát feltéve, hogy hamar tönkre megy, nagy anyagi áldozatba nem kerül a beszerzése.

Ha kellően befödjük szürőpapirral a szürőtestet, két szürőtest váltogatva hónapokig használható, a mint azt fentebb előadtam. Forró vizben csak oly tökéletesen csirmentesithetjük e szürőtestet, mint a takaréktüzhely sütőjének hőmérsékleténél. A bakteriumok átnövése esetén kiizzitással regeneráljuk a szürőkövet.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Egy ilyen «Simplex» szürő ára alig 20 korona, tehát valamennyi között a legolcsóbb, hozzá a hygiéniai követelményeknek a legjobban megfelel.

E szürőnek praktikus konstrukcziója, több oldalu használhatósága, de különösen ideális czélja birt arra, hogy azt a Vándorgyülésnek nagybecsü figyelmébe ajánljam, szent meggyőződésem, hogy ezzel a közegészségügynek némi szolgálatot tettem.

27.

BÁRTFA-FÜRDŐ GYÓGYITÓ TÉNYEZŐI, A KÜLFÖLD HASONLÓ TERMÉSZETŰ FÜRDŐINEK GYÓGYFAKTORAIVAL SZEMBEN.

Dr. Hankó Vilmos-tól.

Ide s tova husz esztendeje annak, hogy a magyar és idegen fürdőket járom, hogy itt megfigyeljem csodás fejlődésük feltéteit, ellessem rohamos emelkedésük titkát, amott meg, hogy tudományos vizsgálat rendén megállapitsam a természetadta gyógyitó tényezőknek értékét, kézzel foghatóvá tegyem felhasználásuknak, értékesitésüknek leghelyesebb módját s megismervén fürdőink gyógyitó tényezőinek értékét, hogy a szó és irás hatalmával belopjam a magyar fürdők iránt való érdeklődést a magyar közönség szivébe.

Husz éve már, hogy járom a magyar és idegen fürdőket, mondhatom, kevés helyet találtam, mely figyelmemet úgy megragadta, lelkemet úgy rabjává tette, mint Bártfa. A reám gyakorolt mély hatásban talán része lehet annak is, hogy a férfiu, a kinek irói működése, a magyar fürdők érdekében kifejtett apostoli munkája irányt szabott az én szerény munkásságomnak, Chyzer Kornél innen indult ki a magyar egészségügyre, áldásos útjára; de nagy része van magának a fürdőnek is.

De csodálatos hely is ez a Bártfa. A merre csak nézünk, a teremtő őserő csodái tárulnak előnkbe hegyen-völgyön, füben, fában, vizben, pazar változattal. Tájakban elragadóan szép földje, mely a turistaságnak jutalmazó, az egészségnek balzsam, a léleknek üdülés, a szemnek gyönyörüség.

A bártfai fürdőtelep szük völgyben terül el, melyet észak felől a «Kőhegy» erdős bérczei védenek. Éghajlata kellemes, enyhe. A napszakok hőmérsékletében nincs meg az a nagy ellentét, a mi pl. az alpesi fürdőkön észlelhető. Bártfán a nappalok kellemes melegek, nem forrók, az esték enyhék, nem hűvösek. Az eső gyakori ugyan, de rövid ideig tartó.

Bártfának gyógyitó tényezői: a természetnek őserejü gyógyitó szerei: a tiszta üde levegő, mely a környező fenyvesek rengetegeiből szakad felénk s mely lelket üditő, testet gyógyitó balzsamot ringat hullámain, az ismeretlen magasságból jótékony melegséggel aláhulló napfény, és a föld mocsoktalan mélyéből felbugygyanó lugos, sós, vasas- és lugos-vasas savanyú vizek. A természet őserejе lüktet valamennyiben gyengitetlen ősi erővel.

Bártfa védett fekvésénél, kellemes éghajlatánál, tiszta, portól mentes levegőjénél fogva predestinálva van arra, hogy klimatikus gyógyitó hely legyen. Hideg, zord szelektől védett fekvésének, tiszta levegőjének élettani hatása semmiben sem különbözhetik a külföld klimás gyógyitó helyeinek hatásától. Hogy ezen élettani hatások nincsenek feltétlenül Svájcz vagy Tirol

klimás gyógyitó helyeinek nevéhez kötve, arról egy Bártfán töltött nyár mindenkit meggyőzhet; kimondhatatlan tiszta, balzsamos levegőjében sok szenvedés megenyhült, sok kialvó remény kapott új lángra.

Az itt elmondottaknak meggyőző bizonyitékát szolgáltatják az utolsó évek meteorologiai megfigyelései: A levegő hőmérséklet junius hóban 18·2° C, juliusban 19·9° C, augusztus hóban 16·3° C. A viszonylagos levegőnedvesség havi átlaga juniusban 73 %, juliusban 65 %, augusztusban 73 %. A csapadékos napok száma juniusban 11, juliusban 15, augusztusban 15. A csapadék havi összege juniusban 85·2 mm., juliusban 116·9 mm., augusztusban 66·1 mm. A szelek átlagos erőssége juniusban 2·3, juliusban 2·1, augusztusban 2. Közép ozontartalom juniusban 9·8°, juliusban 8·1°, augusztusban 8·3.°

Bártfán az ásványviz-források száma 13. A 13 között a *Fő-* és *Erzsébet-forrás*, meg az *Orvos-forrás* a legfontosabbak. A Fő- és az Erzsébet-forrás vize lugos vasas savanyu viz. A kettő között összetétel tekintetében csak annyi különbség van, hogy az Erzsébet-forrás vizében több a vas, de kevesebb a nátriumhidrokarbonát meg a szabad szénsav, mint a másikban. Mind a kettő élénken emlékeztet a Németországban nagyhirü *geilnaui* vasas savanyú vizre. Kitünő kristálytiszta a forrás mélyén forrni látszó, a széndioxid-gyöngyöktől buzogó, szikrázó viz mind a kettő. Az Erzsébet-forrásból buzog fel Bártfának vastartalomban leggazdagabb vize. De nem ez, a mi — valahányszor csak a forrás mellett elhaladunk, figyelmünket leköti, tekintetünket fogva tartja. Ezelőtt hat esztendővel ennek a forrásnak kristálycseppjeiben keresett és talált enyhülést a mi Nagyasszonyunk. Azóta hatszor bontogatta a telepre betekintő mező vadvirága szirmait, a Deák-szálló felett elsietö kis patak hatszor viselt jégpánczélt gyenge hullám hátán: emléke most is olyan élénken él a bártfai népnek s mindnyájunknak a lelkében!

A fő- és Erzsébet-források vizénél még értékesebb az *Orvos-forrás* vize.

Bártfának jó ideig csak vasas forrásairól beszéltek. Minthogy a vasas források száma országunkban százakra megy, a bártfai vizek nagyobb figyelmet nem keltettek.

Az analizis eredményének behatóbb vizsgálata azonban arra a belátásra hozta a szakembereket, hogy az Orvos-forrásban nem egyszerü vasas vizzel, hanem egy ritkább fajta lugos sós savanyuvizzel, van dolguk; egy lugos-sós savanyú vizzel, a mely csak nem hasonlómása a *gleichenbergi «Constantin-forrás»* vizének, a mennyiben a viz chemiai charakterét megszabó alkotórészek: a natriumhidrokarbonát, a konyhasó és a szabad széndioxid számértékei nagyon közel megegyeznek a gleichenbergi viz megfelelő alkotórészeinek számértékeivel.

Nagyon közel áll ennek a víznek az összetétele a *nieder-seltersi* vizhez is, a melyet százezer számra fogyasztanak országunkban, a melyről pedig Rigler Gusztáv professor rendkivül érdekes és tanulságos előadása nyomán tudjuk, hogy ugyancsak bőven ad táplálékot alsóbb rendü élő szervezeteknek.

Az itt elmondottak igazolására egymás mellé állitom a három viz elemzésének eredményét:

A gleichenbergi (Constantin quelle), *niederseltersi-* és *bártfai* (Orvos-forrás) lugos sós savanyuvizek chemiai összetétele. Egy liter vizben van grammokban:

	Gleichenberg.	*Selters.*	*Bártfa.*
Natriumhydrocarbonat	3·555	1·236	4·848.
Chlornatrium	1·851	2·334	1·165.
Kaliumhydrocarbonat	0·074	—	—
Lithiumhydrocarbonat	0·007	0·005	0·012.
Magnesiumhydrocarbonat	0·722	0·308	0·219.
Calciumhydrocarbonat	0·510	0·443	0·735.
Bariumhydrocarbonat	0·0001	Nyomok	—
Vashydrocarbonat	0·004	0·004	0·044.
Manganhydrocarbonat	0·0007	0·0007	—
Natriumsulfat	0·079	—	—
Natriumphosphat	0·002	Nyomok	—
Aluminiumphoshat	0·001	0·0004	—
Kovasav	0·063	0·021	0·029.
Ammoniumhydrocarbonat	—	0·006	—
Strontiumhydrocarbonat	—	0·003	0·002.
Chlorkalium	—	0·017	0·102.
Kaliumsulfat	—	0·046	0·007.
Natriumnitrat	—	0·006	—
Jodnatrium	—	—	0·0009.
Szabadszéndioxid	2·266	2·235	2·054.

Hőmérsékletétől eltekintve nagyon hasonlit az Orvos-forrás vize az *emsi Kränchen* vizéhez is.

Bártfa fennebb érintett gyógyitó tényezőit szemem elé állitva, kerestem ezek párját, ekviválensét idegen fürdőkön szerzett emlékeimben; és megtaláltam Gleichenbergben. A hasonlóság szembetünő a gyógyitó tényezők egész vonalán.

Ugyan erre az eredményre jutott már előbb a budapesti orvos-egyetem egyik kitünősége Bókai Árpád, a ki azt, hogy betegeink oly nagy számmal mennek a bizony néha poros és szeles Gleichenbergbe s nem a páratlan fenyvesekkel s a levegőútak betegeire nyáron a legideálisabb klimával biró, szél- és pormentes; ozondus levegőjü Bártfára, annak tulajdonitja, hogy az orvosközönség bártfai viz alatt legtöbbször csak a fürdőhely vasas forrásait gondolja, s az Orvos-forrás vizét negligálja, másrészt meg annak, hogy a bártfai fürdőben kissé szokatlan és sokakat feszélyező viszonyok uralkodnak, melyeket azonban egy kis európai szellem könnyen megváltoztathat.

Bókai professor sejtése, bevált. Annak az európai szellemnek a szellője már is lengedez. Orvosaink is tudomást vettek Bártfa gyógyitótényezőinek kiválóságáról, kulturális niveau-jának fokozatos emelkedéséről, kitűnő vezetéséről, a betegek kifogástalan orvosi ellátásáról.

Bártfa fejlődésének képét képzeletünkben — az utolsó regime alatt észlelt fejlődés arányában tovább rajzolva, nagyszerü kép: Bártfa-fürdő jövő képe bontakozik ki előttünk.

Hogy ez a kép ne legyen a fantázia szétfoszló ködképe, ne legyen évtizedek jövendő álma, hanem rövid idő alatt teljesedő valóság, mindnyájunk hő óhajtása.

28.

A RÁK AETIOLOGIÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. ZIMMERMANN KÁROLY tanársegédtől.

A rák ætiologia themái közül a parasita-theoria alapján áll, ennek jogosságát bizonyitani igyekszik. Az inoperabilis rákbetegek rendszeresebb kezelését, egy rákbizottság felállitásának szükségét sürgeti.

29.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI SZAKKÖZEGEK VISZONYA A KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZKEDÉSEKHEZ ÉS KIHÁGÁSOKHOZ.

Dr. THIM JÓZSEF-től.

A közegészségügy hazánkban tudvalevőleg állami intézmény. Törvényeinek és rendeleteinek végrehajtása a törvényhatóság autonom közegei utján, az állam feladata.

Az egészségügyi törvények és rendeletekben foglalt intézkedések kötelezők az állam összes alattvalóira és minden egyes egyénre. A ki ezen törvényes rendelkezések ellen vét, vagy utjukat állja és igy az emberek köz- vagy egyéni egészségét sérti, pénzbüntetéssel vagy elzárással, esetleg fogházzal büntettetik.

Az állam tehát büntetéssel sujtja az engedetleneket vagy az emberi egészséget veszélyeztető egyéneket, hogy ily módon kényszer utján összes egészségügyi intézkedéseinek érvényt szerezzen és az egyéni önkényt a lakosság közérdekében a szükséghez képest korlátozza vagy megtörje.

E szerint: «Az egyén bölcsőjétől sirjáig kénytelen alárendelni önző hajlamait a közegészségügy magasztos intézményeinek.»

A közegészségügyi intézkedések elrendelői a vétségek és kihágási konkrét eseteknek elbirálói, illetőleg megtorlói a királyi birói és közigazgatási hatóságok — nem orvos büntető közegek, a kik mellé szakközegek adatnak orvosi véleményük meghallgatása végett, hogy ily módon az intézkedő és büntető közegek a konkrét eset elbirálására szükséges szakszerü ismeretekhez jussanak.

Az orvosok, illetőleg hatósági orvosok feladata tehát *tisztán informativ, véleményező;* meghallgatásuk az 1876. évi XIV. t.-cz. és ezen alapuló rendelkezések elbirálásánál *nem is kötelező*, mert véleményük csak «rendszerint előzetesen meghallgatandó.»

Az egészségügyi szakközegek tehát, a kik hivatott ellenőrzői és felügyelői az egészségügyi törvények és rendelkezések gyakori alkalmazásának, a közegészségügyi büntetteket, vétségeket és kihágásokat csak följelenthetik az illetékes hatóságnak, — azok felől adhatnak véleményt, felvilágositást — de ma-

gára az intézkedő, büntető eljárásra semmiféle activ befolyást nem gyakorolhatnak; annyi joguk sincs — mint az érdekelt félnek. Azaz, akár megbünteti a hatóság, akár fölmenti a felet, az ellenőrző és felügyelői joggal felruházott véleményező orvosi szakközeg az itéletbe be nem folyhat, a közegészségügyi intézkedések védelmére büntetőjogilag nem kelhet.

Az 1876. évi XIV. t.-cz. külön választja az egészségügyi intézkedéseket a rendőrbiráskodási intézkedésektől. E törvény 2. §-a szerint mindaz, a mi a közegészség fentartására, javitására szolgál, hatósági intézkedés tárgyát képezi, a közegészség elleni kihágások pedig ezen törvény 7. §-a értelmében a rendőri biráskodás alá esnek.

Az egészségügyi intézkedések köre és az ezzel összefüggő felebbviteli fokozat az 1876. XIV. évi t.-cz. 154., 157. és 158 §-ai által szabályoztatnak, melyek szerint:

Elsőfokulag itélkezik:

1. nagy- és kisközségekben a főszolgabiró;
2. rendezett tanácsu városokban a polgármester;
3. törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitány.

Másodfokulag itélkezik:

1. nagy- és kisközségekre, valamint a rendezett tanácsu városokra nézve az alispán;
2. törvényhatósági joggal fölruházott városokban a polgármester.

Harmadfokulag pedig:

a fent jelzett összes esetekben a törvényhatósági közigazgatási bizottság.

A rendőrbiráskodási kihágási esetekben:

1. nagy és kisközségekben a főszolgabiró;
2. rendezett tanácsu városokban a polgármester, vagy a tanács által kijelölt helyettes;
3. törvényhatósági joggal fölruházott városokban a rendőrkapitányságnak kijelölt tagja vagy tagjai.

Másodfokulag itélkezik:

1. nagy- és kisközségekre és a rendezett tanácsu városokra nézve az alispán;
2. a törvényhatósági joggal fölruházott városokra nézve a városi tanács.

Harmadfokulag pedig az összes esetekre nézve a belügyminiszter.

A magyar büntető törvénykönyvnek a büntettekről és vétségekről, valamint a kihágásokról szóló — azaz az 1878. évi V. t.-cz. és 1879. évi XL. t.-cz. — intézkedéseiről más alkalommal fogok megemlékezni.

Így tisztában lévén a közegészségügyi hatóságokat oly sokszor félrevezető intézkedési és biráskodási illetékességgel, azt látjuk, hogy a hatóságoknak *elsőfokulag* szakközegei:

Egészségügyi intézkedésekben a főszolgabiró mellett a járásorvos, a rendezett tanácsu város polgármestere mellett a városi orvos, törvényhatósági joggal felruházott városokban a városi rendőrorvos.

Másodfokban: az alispán mellett a megyei tiszti főorvos; a törvényhatósági joggal fölruházott városokban a városi főorvos.

Harmadfokulag meghallgathatja a törvényhatósági főorvost a közigazgatási bizottság is, a ki egyébiránt tagja a közigazgatási bizottságnak az 1882. évi XX. t.-cz. 1. §-a értelmében.

Kihágási ügyekben:

Elsőfoku szakközege a főszolgabirónak a járásorvos, rendezett tanácsu

város polgármesterének a városi tiszti orvos, a törvényhatósági városokban a rendőrorvos.

Másodfokulag: az alispánnak szakközege a megyei főorvos, a városi tanácsnak a városi tiszti főorvos.

Harmadfokulag: a belügyminiszter mellett működnek a belügyminiszteri orvosi tisztviselők és az országos közegészségügyi tanács.

Ezen összeállitásból kitünik, hogy a szakközegekre való tekintettel az 1876. évi XIV. t.-cz. rendelkezései tarthatatlanok, mert közegészségügyi intézkedéseknél törvényhatósági joggal felruházott II. foku hatóság és a III. foku hatóság, azaz a polgármester és a törvényhatósági közigazgatási bizottságnak közös, egy és ugyanazon szakértőjük van, vagy jobban mondva a közigazgatási bizottságnak már nincsen külön szakértője, utalva van az első és másodfoku hatósági szakértő véleményére, külön vagy ellentétes vélemények esetén pedig az eltérő hatósági orvosi véleményeket külön szakértővel felül nem birálhatja.

Emlitettem már, hogy úgy az egészségügyi intézkedési határozatok, valamint a kihágási elbirálásoknál a szakközegek csak rendszerint hallgatandók meg, azaz az eljáró hatóságra nézve nem föltétlenül kötelező a szakvéleményük. Ebből az következik, hogy akkor veszi igénybe a hatóság, ha szükségét látja s hogy az valóban fenforog-e, *önmaga* minden egészségügyi szakképzettség hiján határozza meg.

Az egészségügyi határozatok, illetőleg intézkedések ilyetén való hozatala — tarthatatlan helyzetet teremtett.

Az egészségügyi intézmények, állapotok ellenőrzési és felügyeleti jogával fölruházott hatósági orvosok ez által tisztán a följelentők sorsára jutottak. Még annyi befolyásuk sincsen a határozatokra, mint a sértett vagy szóban forgó félnek — a ki felebbezési joggal élhet, — mert a hatósági orvosoknak a szakvéleményen kivül más joguk nem lévén, a kihágási határozatokkal szemben nem is felebbezhetnek.

Az egészségügyi orvosi közegeknek a közegészségügyi intézkedések és kihágási határozatok végrehajtásából való kizárása — a lehető legnagyobb nemzeti szerencsétlenségnek mondható, mert meghiusitotta azon szoros kapocs létrejöttét, melynek az egészségügyi hatóság és a hatósági orvos között fenn kellene állania.

Az ellenőrző és felügyelő hatósági orvos pedig, mint feljelentő — elveszti az általa folyamatba tett közegészségügyi kérdés további sorsára a befolyást; más szóval az ügy a kezéből kisiklik.

Hogy ezen eljárás a lehető legvisszásabb, felesleges bizonyitani. Érezte ezt a belügyminiszter is, mert az 1893. évi 38,088. sz. rendeletében határozottan megköveteli, hogy «a légkör, talaj és viz tisztasága megóvása czéljából teendő intézkedések, temetők létesitése, a közegészséget érdeklő szabályrendeletek stb. és a közegészség elleni kihágási ügyekben a II. foku határozatok hozatalánál a tiszti főorvos véleménye *mindenkor* beszerzendő!» Ime, tehát ismét egy példa arra, hogy nálunk a törvényt miniszteri rendeletekkel korrigálják, mert mig az 1876. évi XIV. t.-czikkben a szakvélemény csak rendszerint, addig az emlitett miniszteri rendeletben a II. foku hatóság által feltétlenül mindenkor beszerzendő.

Feltárván az egészségügyi intézkedési és kihágási határozatok és a hatósági szakközegek közötti viszonyt s beigazolva azt, hogy az 1876. évi XIV. t.-cz. által az orvosi szakvélemény kötelező meghallgatása biztositva nincsen és

hogy a közegészségügyi szakközeg kihágási ügyekben a följelentő szerepére sülyedt, a hozott egészségügyi ügyekben tett intézkedések ellen felebbezéssel nem élhet, a kihágási eljárásnál csak consultativ vehet részt, most immár áttérhetnék arra, hogy vajjon mily módon és uton volna biztositható, hogy a hatósági orvos, úgy a tett intézkedések, valamint a kihágási határozatokban ellenőrzői és felügyeleti hatásköréhez méltóan a közegészségügy védelmében érvényesülhessen?

E tekintetben ne érjen vád, ha a külföldre utalok. Poroszországban is hajdanta az egészségügyi szakközeg alárendelt, illetőleg mellérendelt volt, s noha sokkal kitünőbb volt a közigazgatás — a közegészségügyi eredmények messze visszamaradtak, úgy hogy Poroszország 1901 aprilis 1-je óta új rendszert volt kénytelen behozni. Az országot egészségügyi hatósági körökre osztotta és minden körbe hatósági jellegü körorvost nevezett ki, a ki közvetlen csak a kormányelnöknek van alárendelve, közvetve a miniszternek. A körnek ő állami egészségügyi tisztviselője és mint ilyen, technikai tanácsosa a Landrathnak.

Viszonya a Landrath-hoz a következő: A Landrath az egészségügyi intézkedés esetében köteles a körorvos véleményét meghallgatni, csakis a legsürgősebb esetekben tekinthet el ettől, de ez esetben a tett egészségügyi intézkedésről tartozik a körorvost utólag értesiteni. Hasonlóképen tartozik a Landrath a kormányelnökhöz beterjesztendő egészségügyi jelentéseit felterjesztés előtt a körorvossal közölni, a ki véleményét külön hozzácsatolhatja.

A Landrathnak alárendelt helyi rendőrhatóságok azonban *közösen* tartoznak a körorvossal eljárni és az utóbbinak javaslatait kötelesek végrehajtani és csakis alapos okok esetén tekinthetnek el ettől.

Más szóval, valamely egészségügyi intézkedés elrendelése függővé van téve az állami körorvostól és hozzájárulása nélkül ki sem adható; véleménye, javaslata általában kötelező.

A mintaszerü közigazgatási államnak bizonyára meg voltak erre okai; vajjon mit szóljunk mi, sokkal lazább közigazgatásunk közepette?

Nekünk is meg kell hoznunk az áldozatot és hatósági közegeinket külön statusba osztva, — őket államositani — de úgy, hogy a végrehajtó hatóságoknak semmi körülmények között ne legyenek szolgálatilag alárendelve, hanem csak coordinálva oly viszonyban, mint Poroszországban, hogy ily módon biztositsuk a közegészségügyi intézkedések szakszerü határozatait és végrehajtását.

Jól tudom én, hogy jogász államban élünk, mely a szakintézkedések végrehajtását korlátlanul minden körülmények között jogképzett egyénekre bizza, a kik minden orvosi szakszerü korlátozást és függőséget, legyen az bár kölcsönös is — perhorreskálnak. S félő, hogy a közelgő államositó reform esetén az orvosi szakközegek hasonlóképen az állategészségügyi reformhoz — szolgálatra a hatóságokhoz lesznek alárendelt minőségben beosztva. Ebben az esetben hazánk közegészségügyi reformja csődöt fog mondani, — mint vallott 1876 óta — mert a politikai közegek nem birván kellő szakképzettséggel, a szakértelmet mintegy igájukba hajtják és alá fogják minden más közigazgatási vagy politikai érdeknek rendelni. Az orvosi hatósági szakközeg pedig alárendelt helyzetében nem kelhet a közegészségügyi érdekek védelmére.

Poroszországban a szakértők alárendeltségi rendszere teljes kudarczot mondott, — hát oly sokan vagyunk-e mi magyarok, hogy az emberélettel a

rossz közigazgatási rendszer mellett egy bukott rendszerrel experimentálhatnánk?

A mi a rendőri kihágási határozatokat illeti, ott is érvényre kell emelni a hatósági orvos szakképzettségét. Egészségügyi ellenőrzői és felügyeleti jogköre csak úgy lehet teljes, ha a kihágási eljárásnál a közegészségügy érdekét nemcsak mint szakvéleményező közeg, de mint hatósági orvos is képviselheti.

Ki kell emelni őt a feljelentő közönséges szerepéből és meg kell adni neki a közegészségi érdekek képviseletét kihágási ügyekben, illetőleg a határozatok megfelebbezési jogát, mely joggal csodálatos módon az, a ki a kihágást elkövette és a kin a port elverik, törvényesen élhet — de a közegészségügy szakképzett őre már nem. Hatósági megfelelő büntetés esetén nem érezhető, de fölmentés esetén a kihágó fél megnyugszik az itéletben — és ezzel szemben a hatósági orvos tehetetlen. Pedig más szempontból itél a laikus, közegészségügyi szakképzettséget nélkülözhető közeg és más szerint a szakképzett hatósági orvos.

Előadván nézeteimet, a következő konkluziókra jutok:

1. Az egészségügyi intézkedések elrendelése és végrehajtása csak a hatósági orvossal közösen történjék, a ki kivétetvén a hatósági közigazgatási függő viszonyból, állami ellenőrzője és felügyelője legyen az összes egészségügyi intézkedéseknek. A mennyiben közös eljárás nem érhető el, mindkét fél a hatóság és a hatósági orvos meghallgatása mellett a felettes hatóság döntsön. Magától értetődik, hogy — valamint Poroszországban — a hatósági orvos véleménye kötelező legyen, mely ellen fontos okok fenforgó eseteiben a hatóság és viszont sürgős esetekben tett intézkedéseknél az orvos felebbezéssel élhessen.

2. A kihágási eljárásnál a hatósági orvos a közegészségügyi érdekek hivatalos képviselője lehessen és a határozatokat megfelebbezhesse, ha azt ki nem elégitőnek vagy a közegészségügyi érdekre sértőnek találja.

Ily módon tehát úgy a leendő közegészségügyi intézkedések elrendelésénél, valamint az egészségügyi kihágásoknál a hatósági orvos szakképzettsége teljes mértékben érvényesülhetne.

Poroszország az idén megtette a döntő lépést ily értelemben, kitünő adminisztrációja mellett; de hogy követi-e Magyarország — rossz közegészségügyi rendszere daczára — nagy kérdés, mert mi par excellence jogász állam lévén, ki lehetünk téve annak, hogy a jogképzettséget többre becsülik majd az ember életénél, melyet megmenteni éppen a hatósági orvos legszentebb feladata volna.

Kicsiny nemzet vagyunk, kevesen a világ néptömegében; és ezért minden magyar embernek élete drága kincse a hazának; ezt megvédeni, hogy a nemzet nagygyá, hatalmassá váljék, fajfentartási okokból is létünk kérdése.

Ilyen nagy nemzeti ideális czél elérésére miért nem volna fölszabadítható a hatósági orvos a jogászi békókból?

Ha a poroszok ezt megtették, miért éppen mi magyarok, a kik oly kevesen vagyunk, szolgáltassuk ki az emberi életet — a jogfelfogásnak.

Úgy tudom, hogy hazai orvosaink legnagyobb része helyeseli ezen cardinális elveket s adná Isten, hogy ott tartsunk, a hol a poroszok — a hygiene dicsőségére — az emberiség javára!

30.

A TÜDŐVÉSZ ELLENI KÜZDELEM AZ IGAZI CIVILISATIO TERJESZTÉSE.

— KIVONAT. —

Dr. URSZINY GYULÁ-tól Putnokon.

A tuberculosis leküzdésére ma még leghasznosabbak és legrationálisabbak azon életrendszabályoknak a betartása, a melyek mai közegészségügyi ismereteinknek az alapelvei s a melyeknek megvalósitása a gyakorlati életben kezünkbe adják azon vezérfonalat, a melyet ezen legpusztitóbb népbetegség leküzdésénél betartanunk kell.

Nem költséges rendszabályokról van szó, mert azok úgy sem valósithatók meg, hanem meg kell értetni a néppel azt, hogy minden lakás egészségessé tehető, de viszont a legjobb lakás is egészségtelenné lesz, ha az nincs kellően gondozva.

Megértetni azt is, hogy csak karját kell kinyujtani a falusi embernek és első kézből kapja mindig a friss jó levegőt, mig a fővárosi embernek sokat kell költeni, hogy élvezhesse azt.

Megértetni a néppel azt, hogy télen is mennél többet foglalkozzanak kint a szabadban, mert a szabad természet ad életet és erőt, sokkal jobban gondoskodik az emberről, mint a saját hajléka.

Ily módon lassan haladva, fel lehetne költeni az emberek érzékét a jó levegő iránt. Fel kellene világositani az embereket arról, hogy a zsufolt lakás viszonyok, kaszárnya épitkezési rendszer, a szoba rossz levegője, nap hiánya, a szoba pora és földje mennyire veszélyeztetik az ember egészségét. Az ellenállási képességet nagyon gyengiti továbbá azon körülmény, hogy az emberek mennél kevesebbet mozognak a szabadban, különösen a *gazdaember a téli hónapok alatt.*

De meg más részről bizonyos foglalkozásokból kifolyólag, különösen a kisiparosok közt, ha műhelyükben rossz levegő, por, piszok van, az ilyen helyeken lesz elterjedtebb a betegség, még pedig az olyan emberek közt, a kiknek otthonában is rossz levegő van, igy tehát tüdejükbe mindenütt csakis rossz, elhasznált levegő juthat.

Végre fel kell világositani az embereket arról, hogy a fertőzés a köpet utján is jöhet létre (mindenféle módon).

Hogy a vagyonosodással — Kőrössy statisztikája szerint — nincs arányban a tuberculosis csökkenése, az alföldi vármegyékben, annak okát abban látom, hogy a *vagyonosodással nem tartott lépést az igazi civilisatio haladása.*

Az alföldön a téli foglalkozáshiány és az álcivilisatio teremtettek meg annak idején a socialismust, melegágyai lettek a tuberculosisnak is.

Az embereknek nincs dolguk télen a szabadban. Inkább nem keresnek foglalkozást, még ha rá is van egyik másik szorulva, többnyire azonban nincsenek rá szorulva.

Arra pedig, hogy télen át jó levegőt teremtsenek a szobában, szegény és gazdag földmives egyformán képtelen.

A jómódu földmives ember, daczára annak, hogy több szobája, sőt nyári

és téli konyhája is van, mégis egész családjával egész télen át egy szobában lakik. A többi szoba pedig csak kirakat. Arra való, hogy megmutathassák az idegennek, hogy ilyen is van.

Sőt a középosztálynál is gyakran látjuk, hogy hálószobának vagy gyermekszobának a legfélreesőbb és legkisebb szobát választják, mig a legnagyobb, legszebb, legnaposabb szoba az úgynevezett salon.

Ez mutatja a magyar ember büszkeségét az idegen előtt való nagyra vágyását, de sajnos lelki szegénységét, vagyis az álcivilisatiót is ez árulja el.

Az alföldi gazda, hogy télen át tultáplálkozik, ezzel nem növeli teste ellenállását csak betegeskedését, vagyis az emésztő szervek tulterhelését mozditja elő.

A felvett tápanyag feldolgozva nem lesz, mivelhogy szobájában rossz levegőben ül, vagy plane ebéd után a boglyas kemencze mellé lefekszik, hol megizzad; ha felkel, ingujjban kimenve igen könnyen megfázik. A boglyas főhibája, hogy nem szellőztet és büzt terjeszt, mig a felvidéken belülről fütő kályhák némileg szellőztetik a szobát.

Ablakszellőztetést népünk sehol sem ismer.

Ily életmód mellett egy hosszu télen át elpuhul a lakók teste, meghizik nagyon, de a szervezet ellenállását a szabad természettel szemben elveszti, úgy hogy a szobából kimenve, már meghülés jöhet létre és betegeskedés — a légutak hurutja. Ezen hurut igen alkalmas melegágya lehet a szoba földjén megszáradó köpet általi fertőzésnek.

Úgy, hogy nem csoda, ha már az infectio létrejötte telén az első betegeskedési tünetek nyilvánulnak. Mig a civilisált ember, ha okosan él, évekig lappangóvá teheti a fertőzést, melynek lépten-nyomon ki vagyunk téve, és meg sem betegszik, ha mindazon ártalmakat kerüli, a melyek testi-lelki erejét gyengithetik.

Az álcivilisatio tehát hajlamot teremt és érvényre juttatja a fertőzést, mig az igazi civilisatio kiküszöböli a hajlamot, ezt Anglia példája bizonyitja.

Sajnos, mi orvosok, lépten-nyomon álcivilisatióval találkozunk, mely nyilvánul: fényüző ruházkodásban, szerfeletti mulatni vágyásban stb.

Az igazi civilisatio hirdetői: egészséges lakás, tápláló, nem tulbő étkezés, okszerü ruházkodás, helyes gyermekápolás és nevelés, munkamegosztás, végre a szabadtermészet megkedvelése.

Sajnos, hogy népünknél mindezek többé-kevésbé ismeretlen fogalmak még. Az orvos volna hivatva, mivel *legtöbbet* és *legközvetlenebbül* érintkezik a néppel, hogy a felnőttek oktatója legyen, egészségügyi szempontból, *irásban, füzetek, szóval felolvasások* alakjában. Azért is fontos lenne ez, mert a gyermek és ifju nem érzi még szükségét, óvni egészségét, a tanultakat tehát nem érvényesiti az életben. A felnőtt egyén már érzi valami gyengéjét, a tanultakat úgy maga, mint családjánál érvényre juttatja.

Nálunk mindent a pap és tanitótól várnak, az orvosnak, sajnos, alig van befolyása a népre, de ha lenne, mennyire üdvös lehetne az.

Egy angol politikus helyesen mondta: «*az orvos van hivatva a nép vezetője, tanácsadója lenni, mert ő az igazi civilisatio hirdetője.*»

A gazdaember tudja, hogy a nyugati riska tehenek közt felszökhet a tuberculosis 80—90%-ra is. Ennek oka az, hogy már igen régen lesznek istállózva; mig a keleti, tehát magyar tehenek közt is ritkaság, mert még sok helyen legelőre járnak, jó levegőre. A jól tartás, hizlalás tehát nem csökkenti a baj terjedését.

Az alföldi vagyonos földmives osztályban is a téli szobai tartózkodás elősegiti a baj terjedését, mert télen ugyanis csak a politika és socziális eszmék megvitatása csalja ki az embereket a piaczra, a hol rövid időre kiszellőztetik úgy bundájukat, mint tüdejüket.

Ha a természet nem segitene rajtuk, a tavasz beköszöntésével, úgy még többen lennének betegek, a minthogy egy hosszu tél után tényleg több is a beteg. A mint azonban a tavaszi munka megkezdődik, az életet adó napsugár a nagyobb anyagcserét termelő izommunka friss gyógyitó levegőt juttat a tüdőkbe, úgy a betegeskedés is megszünik.

Nyáron az egészség is vissza tér még, a tél azonban ismét csak bajt hoz, a következő tavasz pedig sokszor már elviszi a szegény beteget.

A zsufolt lakásviszonyokban sok családtagnak egész nap, egész télen át együttélésében meg van tehát adva az alkalom az alföldi vármegyékben arra, hogy az infectio könnyen létre jöhessen.

Vagyis a *vagyonosodással nem tartott lépést az igazi civilisatio haladása azért, mivel a nép érzéke saját egészsége megóvása iránt felköltve nem lett.*

Sok helyen a mióta a ház felépült, annak szobaföldje megújitva soha sem lett. Én mint mezőberényi tisztiorvos 1893-ban roncsoló toroklob-járvány alkalmából a szoba földjét felásattam, kihordattam. Ezen intézkedésemnek pedig a legüdvösebb befolyást tulajdonitottam a járvány megszüntetésére.

Mivel javukat akartam s *a rendeleteket végre is hajtattam*, a nép ellenségének hitt és üldözött. E méltatlanságon elkeseredtem, leköszöntem.

A mint a tüzoltóságot előre tanitják ki, hogy tűz esetén tudja majd mindenki kötelességét, úgy kellene az orvosoknak az embereket kitanitani, *mikor még nyugodt józanul itél*, nem pedig a rendeleteket *erőszakkal* végrehajtani, mikor már valamely járvány meglepte a lakosságot.

A szoba földje évtizedek folyamán át trágya-dombbá alakul át, mivel telitve lett az szerves anyagokkal az által, hogy ételmaradék lesöpörve az asztalról, ürülék és más egyéb piszok kerül arra bőven.

A szoba földjét még hozzá minden nap fel is öntözik, mert különben poros, igy tehát a rothadás és bűz a szobában soha meg nem szünik.

A bűz átjárja a lakók testét és ruháját. *Ily szobában eltöltött tél a legerősebb embert is megviseli.* Az ily szoba rosszabb a régi börtönnél.

Ha már most tüdőbajos ember köpete jut az ilyen szoba földjére, nem csoda, ha az ilyen fertőzött ház levegője gyilkosává lesz egy egész családnak, a mire sok szomoru példát tudunk.

Ha sikerülne ezen szobabeli trágyadombokat kihordatni a néppel, nem rendeletek utján, mert azokat a magyar nép daczos természeténél fogva nem veszi be, *igen hasznos lenne.*

Örül a lelke népünknek, ha a törvényt kijátszhatja, s *hogy mit érnek a közegészségügyi törvények, ha azokat a nép nem öntudatosan saját és családja jóvoltából hajtja végre, azt mi orvosok tudjuk legjobban.*

Hogy a felnőttek oktatásának mily haszna lenne, különösen *közegészségügyi szempontból* az alföldi vagyonos, igen józan eszü, gyors felfogásu népre, azt a hivatalnokok, a kik csak rendeletekkel igazgatják népünket, nem hiszik, de az orvos, a gyakorlat embere, ismeri a népet és tudja, hogy népünk a jó tanácsot szivesen meghallgatja és meg is fogadja. Csak a kezdet nehéz.

Hogy a felvidéki szegény nép közt gyérebben fordul elő a tuberculosis a statistica ellenére, annak okát abban látom, hogy az emberek egész télen át, kint a szabadban, erdőben dolgoznak stb. Tehát tüdejükbe több friss levegő

juthat, anyagcserejük meg pláne fokozottabb, habár nem is oly jól táplálkoznak, de azt jól felhasználják; noha lakásviszonyaik rosszabbak.

A szabad természet megedzi testüket, fentartja jó étvágyukat és jó levegőt juttat tüdejükbe.

Még bányában sem oly ártalmas a levegő, mint a tulmeleg szoba már sokaktól kihasznált levegője.

A statisztika igazolja, hogy az összes ipari foglalkozások közt legkevesebb tuberculosis fordul elő a kőszénbánya munkások közt.

Mint bányaorvos mondhatom azt, hogy azon kisiparosok, szabó, czipész stb., kiknél a munkába felvételkor határozott tüdővészes hajlamot találtam, sőt a tuberculosis valószinü jeleit is, most már hat éve dolgoznak, mint bányamunkások a nélkül, hogy betegeskednének.

Mig valószinü, ha ipari foglalkozásukat folytatták volna, a mit betegeskedés miatt hagytak félbe, már nem élnének.

Ott testüket győzte volna le a betegség, itt testük megerősödött a munkában, ők győzedelmeskedtek jó étvágyukkal a betegségen.

A kisiparosoknál a műhely az infectio fészke, a bányában infectio nem jöhet létre.

A kisiparos életmódja és foglalkozásával (szabó, czipész, szücs stb.) hajlamot szerez a megbetegedésre, oly viszonyokat teremt szöveteiben, a melyek a sejtekben a gümős mérget megkötik s ezáltal az infectio, mely mindennapi, a műhelyben érvényre juthat.

Ha a műhelyben jó levegőről, tisztaságról gondoskodnának, szabad idejüket — hogy ellenállásukat fokoznák — a szabad természetben töltenék, nem a *korcsmában*, úgy felényire csökkenne köztük a tuberculosis.

A középosztály hazánkban, sajnos, részben az *álcivilisatio* miatt, anyagi gondok közt és szellemi tulterhelés alatt nyög.

A hivatal zárt levegője és helytelen életmód miatt itt is sok esik áldozatul a tuberculosisnak, mert még az egészségesebb kereskedelmi foglalkozás, sajnos, nem divat.

A gazdaközönség közül pedig, mint láttuk, azok esnek inkább áldozatul, a kik nincsenek reá szorulva, hogy télen át is napszámban dolgozzanak.

Ha a civilisatio hazánkban is a helyes uton haladna, úgy az emberek *erősebbek, ellenállóbbak* lennének, mint most.

Az ily szülőktől származó gyermekek is több ellenállást örökölnének, mint betegséget.

De legfontosabb az, hogy helyes életmód mellett később sem szervezznének hajlamot a betegségre, úgy hogy infectio esetén sem betegednének (oly könnyen) meg.

Az álcivilisatio az oka, hogy majdnem fél millióra tehető hazánkban azon betegek száma, a kiknél már a szervezet oly mennyiségü ellenméreg termelésre nem képes, a mennyi elegendő volna a bacteriumok által termelt s a szervezet hajlandósága által megkötött méreg közömbösitésére. De lehet *több millió is oly candidans*, a kiknél a betegség most még tünetekben nem nyilvánul, tehát látszólag egészségesek. Ezek ugyan már fertőzve vannak, de sem *foglalkozásuk*, sem *életmódjuk* által alkalmat nem adnak a hajlam — azaz azon sejtmérgezési folyamat — kifejlődésre, mely a gümős mérget szöveteikben valahol megkötné, ott betegséget okozna s ezáltal a fertőzést érvényre juttatná.

Az emberiség egyharmada körülbelől fertőzve van. A mai álcivilisatio

daczára is csak egy heted része hal el tuberculosisban, tehát több mint a fele a fertőzötteknek nem tuberculosisban hal el.

Ha Anglia példáját követnők az igazi civilisatio ösvényén haladva, még több egyén kerülhetné ki a hajlam *öröklését* és *megszerzését* s ezáltal a megbetegedést. A tuberculosis tehát nem oly veszedelmes betegség, mint azt általában gondolják, mivel leginkább csak azok lesznek betegek, a kik *örökölték* vagy *megszerezték* a hajlamot. A betegség direct átöröklése a legritkább dolog, látszatát az okozta, mivel a gyermek, midőn még járni tanul a földön, fertőzve lesz szülei által.

Ha a megbetegedett szervezetet az anyagforgalom növelése által arra ingereljük, hogy a gümősméreg ingere által a vérben annyi ellenméreg termeltessék, a mennyi a localis fertőzést legyőzheti, a gyógyulás bekövetkezik.

Sajnos a beteg többnyire ennek ellenkezőjét teszi. Ha sejti, hogy tüdőbaja van, úgy levegőre ki nem megy, száját, orrát zsebkendővel befogja, szóval fél a levegőtől. Tanácsot a beteg életmódja és lakás javitására el nem fogad, csak receptet akar azért, mert *népünk nincs az orvosi tanácsokhoz szoktatva. Az orvos* sem pazarolja tanácsait, csak *legkönnyebben kezelhető fegyverével gyógyit, a receptirással.* Az orvosi tanácsot a nép nem fizeti, tehát fizesse az állam, mert a *jó tanácsnak a nép nagy hasznát veheti.* Ma csak a recept van valahogy megfizetve, a tanács nincs, tehát nem veheti a nép hasznát.

A tüdővész elleni védekezés megteremtésében rejlik hazánk egészségügyének a helyes utra való terelése, mert mint Korányi kifejezte : «ez az egész közegészségtannak a veleje».

A tüdővészre vonatkozó ismeretek terjesztését kétélü fegyvernek gondolják sokan, de tényleg az is, ha a köpettől való fertőzés félelme lesz a védekezésnek a kiinduló pontja.

Nem a köpet fertőtlenitésén kell minálunk kezdeni, mert azt úgyis legnehezebb lenne keresztül vinni. Azt tehetik már Angliában. Nálunk a hajlam *öröklését*, de még inkább annak a *megszerzését* kell megakadályozni, a mit csak úgy lehet, ha a felnőtteket oktatjuk, *az öröklött gyengeség mi módon való elvesztésére*, továbbá az *ellenállási képesség megtartására, lehetőleg egész életén át.*

Vagyis, ha az emberek civilisált foglalkozásuk mellett mennél inkább térnek vissza az ősfoglalkozáshoz, a szabad természet imádásához.

Ha az orvos, mint kör- vagy községi orvos, továbbá, mint betegsegélyző pénztári orvos (a nép tanácsadója lesz), irásban, füzetek, szóval pedig felolvasások alakjában *s mennél nagyobb hatáskörrel, erkölcsi tekintélylyel lesz felruházva*, hogy tanácsának nyomatéka legyen, *annál inkább lesz képes küzdeni az igazi civilisatio érdekében.* Vagyis mennél több hygienikus és diætetikus alapismereteket lesz képes az orvos foganatositani a gyakorlati életben átplántálni a nép vérébe, annál inkább lesz a küzdelem sikeres a tuberculosis ellen.

Ha pedig az oktatás bizonyos fokig előre haladt, lehet majd a népet kioktatni a köpet öntudatos fertőtlenitésére és bárhova való el nem hintésére.

Az állomásokon kitett falragaszoknak a köpet el nem hintésére népünknél semmi gyakorlati hasznuk nincs, mivel el sem olvassák, vagy ha el is olvassák, nem értik, mit és mire czéloznak. Ily nagy dologgal nem lehet ily röviden elbánni.

A sanatoriumok felállitása szép és nemes eszme, a már betegek érdekében a legjobb, a mit ma csak tehetünk.

De az egészségesek érdekében, a kik betegek lehetnek bármikor, valóban szellemi pihentetés lenne az orvosi kar részéről és indolentia az állam részéről, ha más eszközökhöz nem nyulnánk. Egyelőre az emberek ellenállási képességének a növelése, később az infectionak mennél inkább való kikerülése czéljából.

Mert az egész általános közegészségügy megjavulását az álcivilisatio kiküszöbölését és igazi haladását a sanatoriumoktól nem várhatjuk.

Annál kevésbé, miután oly sok és sürgős tenni való van.

A sanatoriumból kikerül egynehány gyógyult vagy javult beteg, ha hazajön, nem találja sok esetben majd helyét otthon, mert nem érti, nem teheti meg a feleség azt, mit férje a sanatoriumban látott.

Félek, hogy az ott szerzett ellenállását csakhamar elveszti otthon a beteg, mert *módja nincs* hozzá, hogy úgy éljen, mint ott.

A kik meg sanatoriumba nem juthatnak, azok irigykednek majd a protegáltakra.

Egy betegem pl. csak oda akar menni, mióta tudomást vett róla.

A sanatorium czélja a gyógyitáson kivül a gyakorlati tanitás is. De mennyivel gyorsabban, mindenki által kivihetőbben terjesztetnék az igazi civilisatió, ha az orvos tanitaná azt, a mit a beteg a sanatoriumban látott.

Ha az orvos megmagyarázná azt is, hogy senki sem mentes a tüdővésztől, a hajlamot mindenki megszerezheti, de viszont az öröklött hajlamot is elvesztheti, sőt a *már beteg is meggyógyulhat, ha okosan él.*

Ily módon oszlanék el azon hit, hogy a baj gyógyithatatlan.

A sanatoriumból kikerültek igazolnák az orvosok állitását. Az orvos megmagyarázná azt is, hogy ugyanoly gyógyulás elérhető otthon is. — Erre nagy szükség van, mert elegendő sanatorium sohasem lesz, de még azért is, mivel a népnek azt tudnia kell, hogy az onnan kikerült is, ha nem okosan él, ismét csak beteg lehet.

Mig a sanatorium fényüzésre tanit, az orvosnak úgy kellene tanácsát mérni, a mint az emberek helyzete, viszonyai a gyakorlatban a kivitelt megengedhetik.

Valamint az *ellenállási képesség fokozása legyen az első lépés* a tuberculosis elleni küzdelemben, s ezt kövesse csak a köpet fertőtlenitése, mert megforditva csak elrémitenők a betegektől ápolóikat és sülyedne az ellenállási képesség is, úgy a *felnőttek oktatása legyen szintén az első lépés.* Ezt kövesse a sanatoriumok felállitása, mert megforditva, *egyedül a sanatoriumoktól* nem várhatjuk azt, hogy az onnan kikerült nehány gyógyult beteg legyen az igazi civilisatio apostola az országban.

A felnőttek oktatására kérje fel a megye (az állam) az orvosokat és felolvasásaikat honorálja, mint a gazdasági intézetbeli tanárok és gazdasági titkárok téli felolvasásait.

A megye viszonyainak megfelelő «orvosi jó tanácsok» czimü füzetre irasson ki pályázatot. A legjobbat sok ezer példányban nyomtassák ki. Egy füzet az egész ország viszonyainak nem felelhet meg.

Az orvosok pedig a felolvasásaikon megjelenőknek oszszák ki ezen füzeteket.

Mennél többet fog elsajátitani a nép ezen ismeretekből, annál inkább teremtünk és adunk hathatós fegyvert «*az igazi civilisatiót*» a nép kezébe, a melylyel mindenki küzdhet majd a tuberculosis ellen.

Koch a londoni congressuson azt mondta: «a tuberculosis ellen való

védekezés egyik legfontosabb tényezője a *nép felvilágositása*». Előadásokat kell tartani, a melyek megismertessék a betegség keletkezését és fejlődését s a védekezés módjait.

«A sanatoriumokat illetőleg bizonyos, hogy a tüdővész kezdő stadiumában gyógyitható. Ebből következik az ily gyógyitó helyek fontossága, de más részről óvakodni kell *ezek jelentőségét tulbecsülni.*»

«Mert Németországban azoknak a száma, a kik évenként a gyógyitóhelyeken visszanyerik az egészségüket, körülbelől négyezerre tehető, a kórházakban pedig 226 ezer tüdővészes van ápolás alatt.»

«*A betegség meggátlását különösebben elősegitik az általános egészségügyi intézkedések és a kioktatás.*»

Azt hiszem, ez a lényege az én általam elmondottaknak is. A tuberculosis leküzdésére két út áll előttünk. Csökkenteni az infectio lehetőségét, ez által a betegséget gyökerében irtjuk ki, az egyik, a másik, a Habitus öröklését és megszerzését akadályozni. Ily módon a betegség kifejlődését infectio esetén is gátoljuk.

Mindkét ut és mód együttvéve lehet csak czélra vezető, de kezdeni az *ellentállás növelésen* kell és folytatni a köpet fertőtlenitésén.

Tehát a már betegek, de még inkább a candidansok érdeke követeli, hogy megtudják azt, *mint kell élniök.*

Az egészségesek, de leginkább a habitussal birók érdeke pedig azt követeli, hogy ne inficialtassanak.

Követeli érdeküket azt is, hogy az egészségesek hajlamot ne szerezzenek, a habitussal birók meg a meglevőt is okos életmód által elveszitsék.

Ha a védekezést a köpet fertőtlenitésen kezdenők, a betegségtől való félelem megfosztaná a betegeket ápolóiktól; a betegeket magokat rémitően elijesztené s még inkább hinnék azt, hogy bajok gyógyithatatlan. Inkább czélt érünk, ha azt mondjuk: hogy a tüdőbaj oly betegség, a mely ellen legjobban megvéd az, ha erős-egészségesek vagyunk. Nem a tultáplálás egyedül, de mindenek felett a jó levegő, tehát ha otthonunkban és foglalkozásunkban éjjel-nappal jó levegőben vagyunk és ha mindazt kerüljük, a mi testünket gyengitheti. Azután pedig tanitjuk azt, hogy: a betegséget a köpet terjeszti ugyan, de csak azoknál, a kik öröklött vagy szerzett hajlandósággal birnak, azért tehát köpet öntudatos fertőtlenitését el nem hintését, a tisztaság és embertársunk megvédése is követeli.

31.

AZ IPAR BEFOLYÁSA A KÖZEGÉSZSÉGRE.

— KIVONAT. —

Dr. Szegedy-Maszák Elemér-től.*

Az ember egészségének, jólétének, sőt életének nélkülözhetetlen feltételei a jó levegő, a világosság és a jó ivóviz, a rothadó és mérges anyagoktól ment, tiszta talaj.

* Egész terjedelmében a «Gyógyászat» 1902. évi folyamában jelent meg.

Ha e tényezők jók, az kedvező a közegészségre, ha rosszak, az ártalmára van, az ártalom pedig annál nagyobb és kifejezettebb, mennél nagyobb az az embermennyiség, a mely e viszonyok közt élni kénytelen.

Azon tényezők között, a melyek az össznépesség általános egészségügyi viszonyaira, a betegedések és halálozások számára és így az emberek élettartamára is, továbbá szervezetük erősségére és gyengeségére jelentékenyebb befolyást gyakorolnak — az általános sociális viszonyok mellett — egyik legfontosabb az ipar, mely magában foglalja a népesség egész osztályainak foglalkozását s ebből folyólag életmódját is, s a mely ilyenformán e nagy néposztályok egészségi viszonyait lényegesen befolyásolja.

A közegészség szempontjából az ipar kétféle irányban bir lényegesebb befolyással, úgymint először az iparban alkalmazott egyéneknek — a munkásoknak — és másodsorban az ipartelepek és iparüzletek környezetét képező területek lakosságának egészsége szempontjából.

I. AZ IPAR BEFOLYÁSA A MUNKÁSOK EGÉSZSÉGÉRE.

Nagyon régi tapasztalat az, hogy bizonyos foglalkozásokat űző emberek általában hosszabb életüek, mig egyes más foglalkozásokból élők között az átlagos életkor az előbbiekénél jóval rövidebb.

A statisztikai kimutatásokból láthatjuk, hogy Angol-, Német- és Franczia országban átlag évenként több férfi hal el, mint nő, daczára annak, hogy a nő a természettől gyengébb, kevésbé ellenálló szervezetet kap, mint a férfi, s hogy a nő szervezete bizonyos physiologikusan megváltozott állapotaiban, mint a minők a menstruatia, a graviditás és a puerperium, sok betegségre jóval nagyobb hajlandóságot mutat, mint rendes állapotában, s jól tudjuk, hogy a férfi életében ily időlegesen fokozott fogékonyság nem merül fel.

A férfiak halálozása a civilisált államokban általában, de különösen a fejlett iparral biró országokban, mégis kifejezetten magasabb, sőt egyes helyi viszonyok között és miatt jóval magasabbra emelkedik, mint a nőké.

Tekintsünk csak egy mindnyájunk által jól ismert betegséget: a tüdővészt. Általában az tünik ki a statisztikai összeállitásokból, hogy a tüdővész több férfit ragad ki az élők sorából, mint nőt.

Hol látjuk ennek az ellenkezőjét? Az olyan helyeken vagy vidékeken, a melyeken a nők nagyobb számban űznek valamely ipari foglalkozást, mint pl. *Északi Anglia* oly részein, melyeken a keztyü- és csipkeiparban, vagy *Lyonban*, hol a selyemiparban keresnek foglalkozást és kenyeret.

Számos statisztika bizonyitja továbbá, hogy a városi lakosság között nagyobb a halálozás, mint a falusiak közt s jól tudjuk azt is, hogy e nagyobb halálozás előidézésében — egyéb fontos okok mellett — az ipari foglalkozásnak, mely természetszerüleg elterjedtebb a városban, mint egyebütt, szintén jelentékeny része van, még pedig az egyes iparágaknak természetük szerint kisebb vagy nagyobb része.

Schuler és *Burkhardt* a svájczi betegpénztárak közül — 15 iparágból — 18,000 munkást vizsgált meg, vagyis a svájczi munkásnépnek mintegy negyedrészét. Vizsgálataik nyomán arra az eredményre jutottak, hogy az ipari foglalkozás már rövid idő mulva is kedvezőtlenül befolyásolja a fiatal munkások egészségét; ugyanis náluk csakhamar általános gyengeséget, a mellkas és hátgerincz elferdülését, szembántalmakat stb. okozott, s nem csekély számu fiatal munkásokon a tulságos testi megerőltetés jelei is mutatkoztak.

Svájczban azt az érdekes tapasztalatot is tették, hogy mig a csekélyebb ipari fejlettséget mutató kerületekben a sorozásokon hiányos testi fejlődés miatt az újonczoknak átlag 14—18%-át vetik vissza időlegesen, a fejlettebb iparral biró kerületekben e szám 19—23%-ra emelkedik.

A legösmertebb és legmegbizhatóbb iparegészségügyi statisztikákat Angolországból *Ogle*, Francziaországból *Bertillon* közölte. Hazánkban *Kőrösi* és *Friedrich* foglalkoznak behatóbban e tárgygyal.

Az ipar hátrányos befolyását a munkások egészségére a következő tényezők által gyakorolja:

1. a munkatermek és műhelyek — vagyis a helyiségek — általános és speciális egészségügyi ártalmai;

2. a munkával összekötött körülmények káros befolyásai — és

3. az üzem részéről fenyegető egyéb káros hatányok által.

Ez ártalmak a következők:

1. *A munkahelyiségek ártalmassága.* Ez ártalmak főleg a helyiségek *levegőjének elégtelenségében és szennyezettségében* rejlenek.

A gyárak helyiségeinek s általában a műhelyeknek levegőjét szennyezi:

a) a számos egyénnek zárt helyen együtt való tartózkodásából fejlődő levegőrontás, mint a légzés, izzadás termékei — különösen szénsav és vizgőz — s az emberek által okozott különféle tisztátalanságok, a melyek természetszerüleg fokozódnak, ha a megengedhetőnél nagyobb számu munkás van a helyiségekbe zsufolva s egy-egy munkásra elégtelen mennyiségü levegő jut.

Rontják továbbá a levegőt

b) a különböző üzemek természetéből folyó különféle *légszennyezések*, mint az anyagok keverésénél, hideg és meleg vegyi termények egymásra való hatásából, fémek olvasztásánál, különféle szárító, erjesztő, forraló, lepárló folyamatokból és műveletekből keletkező gázok és gőzök, melyek egyrészt physikailag gyakorolhatnak káros befolyást a szervezet egyes részeire, másrészt pedig chemiai tulajdonságaiknál fogva direkte mérgező hatással is birhatnak, továbbá a nyersanyagok törése, zúzása, rostálása, szitálása, csiszolása stb. közben keletkező por, mely az anyag természetéből folyó hatásában ugyancsak physikailag és chemiailag gyakorolhat káros befolyást az ember köztakarójára, légzőszervére, sőt direct mérgező hatás esetében magára a központi idegrendszerre is.

A káros tényezők behatása lehet közvetett vagy közvetlen, lehet csupán átmeneti, lehet gyors és erős, legtöbbnyire azonban lassu és folytonos s néha oly betegséget eredményez, a mely egy bizonyos foglalkozás jellegét magán viseli.

A *gázok* és *gőzök* azonnali fenyegető veszélyt rejthetnek magukban, a mennyiben közvetlen mérgező hatással birnak; hosszabb, mérsékeltebb behatás mellett pedig idült izgalmakat okoznak a légző, emésztési stb. szervekben, mint a légenysavas, sósavas, kénsavas, chlór-, ammoniak- stb. gázok.

Az *ipari por* a *Layet* által *nosokoniosis*-nak nevezett betegségeket okozhatja, melyek többnyire idült izgalmak, hurutok, gyuladások, fekélyesedések a bőrön, a légző- és emésztő szerveken, sőt a szemen is s e szerint neveztetnek *dermato-*, *pneumono-*, *entero-* vagy *ophthalmo-coniosis*-nak.

A tüdőben a különböző *kő-* és *fémporok* és a *szénpor* nagyobb mennyiségben letelepszik s valóságos góczokat képez, mint *chalicosis*, *syderosis* és *anthracosis*.

2. A munka végzésénél továbbá tekintetbe veendők azok a *külső körül-*

mények is, a melyek *a munka természetével* szoros összefüggésben vannak s melyek, ha el nem hárittatnak, a munkás egészségére állandó, káros befolyást gyakorolnak.

Ilyenek :

a) A *tűz közelében* végzett munka a magas hőmérsék és a sugárzó hő káros behatásait gyakorolja, melyek erythemákban, dermatitisekben, égési sebekben, szemgyuladásokban, szivhypertrophiákban stb., a nagyfoku izzadás által okozott erőveszteségekben, a gyors és nagyfoku hőmérsékváltozások következtében meghülésekben, rheumákban nyilvánulnak.

b) A *nedves közegben, vizgőzzel telt levegőben* végzett munka a szövetek működésének leszállitásával az általános táplálkozást hátráltatja s a testi erő kevesbedését vonja maga után, lymphatismust, scrophulosist, meghülést, rheumát, hurutokat, neuralgiákat, dermatitist, sőt veselobot is okozhat.

c) A *nagy zajban* végzett foglalkozás nehéz hallást, sőt süketséget eredményezhet.

d) A *comprimált levegőnek* a szivre és az idegrendszerre gyakorolt káros hatását a *caisson-munkások* sajátos *megbetegedése* eléggé illusztrálja.

e) A *földalatti munka* a világossághiány, a zárt és romlott levegő, a nedvesség és magas hőmérsék következtében általános gyengeséget idéz elő.

3. *Az üzem természetéből folyó egyéb hátrányokat*

a) az ipari mérgezések és fertőzések,

b) az ipari balesetek,

c) a rossz testtartások,

d) a nőkre és gyermekekre a munka és körülményei által gyakorolt káros befolyások képezik.

a) Az *ipari mérgezések* az üzemekben használt szilárd, folyékony vagy gázalaku mérges anyagok közvetlen mérgező hatásaiból erednek, melyek többnyire a belégzett levegővel, a táplálékkal, a lenyelt nyállal hatolnak a szervezetbe s melyeknek káros hatásait elősegitik és fokozzák az egyes gyárakban az esetleg fenforgó rossz általános egészségügyi viszonyok : főleg a rossz és elégtelen levegő és a tisztátalanság.

A leggyakoribb ilyen mérgezések : az ólom, higany, foszfor, arzén, réz, zink és a különböző savak által okoztatnak.

A *fertőzések* közül a közvetlenül ipari természetüek fertőzött anyagok felhasználása által okoztatnak, mint a fertőzött bőrök és szőrök, csontok, szarvak, körmök, rongyok stb. vihetik tovább az anthraxot, takonykórt, septicæmiát, himlőt stb.

Az üveggyári munkásokról ösmeretes, hogy a bujakórt terjesztik egymás között.

Ezenkivül az ipari munka mellett összezsufolt emberek között valamennyi fertőző betegség terjedése meg van könnyitve.

b) Az *ipari balesetek* tudvalevőleg számos emberéletet oltanak ki azonnal s felette számos esetben okoznak teljes vagy legalább részleges és időleges munkaképtelenséget.

Az ipari baleseteknek — a németországi hivatalos adatok szerint — 26·8%-át a gépek okozzák s a gépek által okozott súlyos sérüléseknek egy negyedrészét a hajtószijakkal és fogaskerekekkel való vigyázatlan bánásmódnak kell tulajdonitani.

c) A rossz testtartás és egyes szervek tartós és ismételt használata, a folytonos állás vagy ülés difformitásokat okoz : lúdtalpat, görbe hátat, sco-

liosist, szűk mellet, ferde vállat stb. eredményeznek, a melyek egyéb kellemetlenségeken kivül a tüdő, sziv, belek, máj működését kedvezőtlenül befolyásolhatják.

d) a *nők és gyermekek egészségére* szervezetüknek gyengébb ellenállása folytán általában kedvezőtlenebb hatással van az ipari munka.

Így mig a munkásnők a vázolt ártalmak egyik-másika következtében gyakran szenvednek abortust vagy koraszülést, kétségtelen az is, hogy a menstruatió vagy gyermekágy alatt szenvedett káros behatás nem egyet tesz közülök egész életére beteggé.

A fiatal munkásokról pedig röviden és általában azt kell mondanunk, hogy az ipari munka káros befolyása reájuk jóval fokozottabb, mint a felnőttekre s egészséges testi fejlődésüket jelentékeny mértékben hátráltatja.

II. AZ IPAR BEFOLYÁSA A KÖRNYEZET EGÉSZSÉGÜGYI VISZONYAIRA.

Az ipar káros befolyása a környezetre — bár szintén nem kicsinylendő dolog — kisebb jelentőséggel bir, mint a munkások egészségét az ipar részéről fenyegető ártalmak.

E befolyások egyrészt *veszélyesek* és az *egészségre ártalmasok*, másrészt *alkalmatlanok* és *kellemetlenek* lehetnek.

a) Az *egészségre ártalmas* behatásokat főleg az iparüzemek mellett fejlődő egészségtelen anyagok okozzák, melyek szennyezhetik *a talajt, a levegőt és az ivóvizet;* ilyenek a rothadó szerves hulladékok, melyek a gyári szeméttel kikerülvén, a talajt s ezáltal az ivóvizet teszik egészségtelenné; ilyenek a gyári szennyvizek, melyek a folyóvizekbe vezettetnek, vagy a talajon keresztül a kutakba szivárognak s melyek lehetnek erjedők, fertőzők, sőt direct mérgezők is.

A gyári füst szénporral, savgőzökkel, kellemetlen szagokkal telitheti a levegőt, sőt mint egyik-másik nagyobb ipari városban, pl. Londonban, Manchesterben észlelték, a világosságot s a nap sugarainak hőhatását is csökkenti.

Erre vonatkozólag igen érdekesek *Smith* kisérletei. Ő a szétszórt napfény *chemiai intensitását* vizsgálta, tudniillik mérte azt a megsavanyitott jódkálioldatból kiválasztott jód mennyiségével. Megmérte tehát a szétszórt napfény chemiai intensitását *Manchesterben, Rusholmeban* és *Didsburyben*, mely utóbbi két helység még abba a körbe tartozik, melynek levegőjét Manchester gyárkéményeinek füstje szennyezi. Rusholme négy km.-nyire, Didsbury nyolcz km.-nyire van Manchestertől. Smith azt találta, hogy mig Rusholmeban a napfény chemiai intensitása csak 5%-kal, addig Didsburyben 26%-kal volt nagyobb, mint Manchesterben.

A milyen nagy szerepe van a világosságnak az állati és növényi életben, könnyen belátható, hogy Smith kisérleteinek eredményei nem csekély fontosságuak a közegészségre.

Ugyancsak ártalmas hatása van a levegőben levő gőznek is, mely betölti a városok, házak, lakások levegőjét. A levegő nedvességét a füst is képes növelni. Ismeretes dolog, hogy Londonban a légzőszervi betegségekben szenvedők nagyobb számban halnak el a *füstköd* időszakában, mint egyébkor.

Egyes ily helyeken oly nagymérvü a füst- és koromtartalma a levegőnek, hogy kényesebb tárgyakat előállitó iparágak, mint pl. fehér bőröket előállitó üzemek, vagy például fehérnemü-tisztitó intézetek működése lehetetlenné van téve.

Kétségtelen dolog, hogy a gyárak és iparüzletek által okozott kisebb-nagyobb mérvü légszennyezés is egyik oka annak a körülménynek, hogy a városok egészségügyi viszonyai általában kedvezőtlenebbek, mint a falusi vidékeké.

A füstben távozó savgőzök s a folyók vizébe kerülő savtartalom a gyárak körüli flórára és faunára ártalmasok, pl. a savtartalmu szennyvizek a halakat megölik s a levegőben lévő savgőzök a virágok fejlődését akadályozzák.

A gyárakban feldolgozásra kerülő állati anyagok egyes fertőző bántalmaknak lehetnek vivőikké s a gyárakban összezsufolt népesség között a fertőző betegségek terjedése jelentékenyen meg van könnyitve, a mi a környező lakosság szempontjából épen nem közömbös.

b) A gyáraknak a környezetre gyakorolt *veszélyességét* főleg a *robbanások* és *tüzesetek* képezik, mely előbbiek könnyen párolgó és gőzölgő, mig az utóbbiak gyulékony anyagoknak lánggal vagy izzó tárgyakkal való érintkezéséből támadnak.

c) Alkalmatlanokká és kellemetlenekké válhatnak végül az ipartelepek kellemetlen szagok, bűzök terjesztése, valamint zaj és rázkódások előidézése által, mely utóbbi különösen iskolákra, hivatalokra stb. zavaró.

Ezeket különösen nehezebben járó transmissiók, nagyobb törő- és zúzóművek mellett észlelhetni.

Ezek volnának az iparnak a közegészségre gyakorolt káros befolyásai dióhéjban felsorolva, melyeknek gyökeres eltávolitása azonban egyes speciális intézkedésekkel el nem érhető.

Számos oly intézkedésre volna szükség, melyek már az általános közegészségügy keretébe tartoznak s az ipari hygienia javulása az általános közegészség javulása nélkül alig képzelhető el.

Az egyéni hygiene kinek-kinek saját érdeke, az általános egészségügynek az egészségtudomány eszközeivel való javitása azonban az állam és a hatóságok feladata.

A nemzet és állam közös érdeke, hogy egészséges, életerős nemzedékek jöjjenek létre, mert csak egészséges nemzetek teljesithetik önmaguk és hazájok iránt tartozó kötelességeiket.

32.

A JODOFORMMÉRGEZÉSRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZEMEN JELENTKEZŐ TÜNETEKRE.

Dr. Mohr Mihály kórházi szemész-főorvostól.*

A jodoform toxicologiája után ismerteti azon mérgezési tüneteket, melyeket a jodoform a szemen előidéz, mint kötőhártya-hurutot, phlyktænás eruptiókat, eczemát, bőrizgalmat, pupilla-szükületet vagy merevséget, kancsalságot, kettős látást, amblyopia centralist, neuritis retrobulbarist, látóidegsorvadást. Ezekhez csatolja saját két észleletét, melyekben *pupilla-retinitis* lépett fel jodoform-emulsiónak tuberculosus csont és izületi tályogba való befecskendezése után, a mely a jodoform kihagyására meggyógyult.

* Egész terjedelmében megjelent a «Gyógyászat» 1901. évi folyamában.

33.

ADATOK A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZET TÖRTÉNETÉHEZ.

— KIVONAT. —

Csippék János gyógyszerésztől.*

Hosszabb tanulmányomnak csak vázlatát nyujtom itt és a részletekre nézve utalok «Gyógyszerészi Értesitő» alább felsorolt füzeteire.

Az előző vándorgyüléseken, nevezetesen a trencséni és a szabadkai gyüléseken megkezdett thema folytatásául speciálisan magyar adatok alapján tárgyalja az immár kialakult hazai gyógyszerészet viszonyát felettes hatóságaihoz, a hivatalos revisiók rendszerének fejlődését, a szerzetes rendek és a katonaság gyógyszertárainak versenyét bezárólag a XIX. század elejéig. Összehasonlitásul kiindul a XII. századbeli olasz viszonyokból, tárgyalja az intézkedések lassú akklimatizálását, a német városokban mindaddig, mig a mai értelemben vett gyógyszertár-vizsgálatok nálunk is kifejlődtek. A babonás, occultista gyógyászati irány, a hiányos vegytan és botanikai ismeretek soká akadályozták az ellenőrzésnek tudományos kialakulását, mig végre a «quid pro quo» törvényes szabályozása és a párisi Sylvius «de succedaneis» czimü műve korszakalkotó reformot teremtettek Európaszerte. Röviden érintve azt, mikép érvényesültek a szabályok nálunk, bemutatja a XV—XVI-ik században szokásos revisiók ferdeségeit és az általuk teremtett pasquill irodalmat.

Noha a kialakult városi élet már a XV. század végén nálunk is létrehozta a hivatalos gyógyszertár-vizsgálatokat, ezeknek országos jelentőségük nem volt, mig II. Ferdinánd király 1564-ben erre nézve szabályt alkotott. Ebből indult ki II. Rudolf 1602-ben kiadott újabb rendelete és az 1644. évi «ordo visitandi», melyek már országszerte publicáltattak. Ezek mellett egyes városainkban külön intézkedések voltak érvényben és a törvényhatóság, mint közvetlen előljáróság, saját belátása szerint intézte a revisiókat. Ilyen volt pl. az 1599-ik évi pozsonyi instructio és az 1609-ben ugyanott kiadott rendelet, mely az új gyógyszertárak megnyitását és vizsgálatát szabja meg. Külön revisiókat tartottak a városi hatóságok a járványok idején, részben spontán elhatározásból, részben a Bécsből kiadott pátensek hatása alatt. Hosszasabban foglalkozik az epidemiák elleni védekezések módjával, az egyes præservativ szerek készitésével s a járványokra vonatkozó specialis irodalommal, a mennyiben ez a hivatalos revisiókat is érinti. Kifejti, hogyan változtak a vizsgálatot végző hatósági közegek: elébb a tanács maga, később hatósági kiküldött jelenlétében a városi physikus végezte a vizsgálatot, néha az orvosok és gyógyszerészek külön delegált bizottsága jelent meg a tanács küldötteivel együtt, mig végül a laikus elem egészen kiszorult. Adatai mind közvetlen forrásokból lévén meritve, korhü képét adják az ünnepélyes actusnak, tarkitva néhány tragi-comikus incidenssel. Mivel a városi és később megyei hatóságok a XVII. századtól kezdve egyre sürübben jelentkező felsőbb rendeletekben automon jogaik sérelmét látták, sokszor daczból tagadták meg a vizsgálat

* Egész terjedelmében megjelent a «Gyógyszerészi Értesitő« 1901. évi 42—52 és 1902. évi 1—8. számaiban.

végrehajtását, vagy legalább nem úgy ejtették meg, miként azt a pátensek rendelték. Ezzel foglalkozik az 1692-től 1712-ig terjedő leiratok és rendeletek hosszu sora, és a pestises évek ismertetése a gyógyszertár-revisiók kapcsán.

Érinti a helyőrségi gyógyszertárak nagyobb mérvü szaporodásából folyó érdek-összeütközéseket a kolostori gyógyszertárakkal ezek kölcsönös panaszait egymás ellen, majd egyesült küzdelmeiket a polgári gyógyszerészek ellen. Mivel a szerzetes rendek csak úgy mint a katonák gyógyszertárai minden nemü teherviselés alól magukat kivonták, szabadalmaikon való hivatkozással tiltakoztak az országszerte folyó revisiók ellen is, a mi aztán sok keserü panaszra, vádaskodásra és peticionálásra inditotta az elnyomott polgári gyógyszerészeket. Hosszas küzdelem után sikerült elérni azt, hogy az összes gyógyszertárak, melyek nyilvánossági jogot élveztek, egyenlő elbirálás és felügyelet alá essenek. Ezeknek a pöröknek révén jutott a magyar gyógyszerészet ügye legelőbb a corpus juris hungariciba. A legjelentékenyebb haladás a revisiók terén III. Károly király rendeleteihez füződik, melyek végül megdöntötték a gyógyszerészet régi privilegiumát, de korlátozták a szerzetesek és a katonaság kiváltságos helyzetben lévő gyógyszertárainak nyomasztó versenyét is.

Fordulópontot jelent a revisiók terén III. Károly 1727-ik évi szeptember 1-én és ugyanezen évben deczember 9-én kiadott rendelete, mely az eddigi szokás ellenére hivatalos jelentést követel a hatóságoktól arra nézve, miképen hajtották végre a gyógyszertár-revisiót? Ezekkel a küzdelmekkel az érdekelt gyógyszerészek a hatóságok konok ellenállását igen részletesen tárgyalja a tanulmány és szembe állitja az országos rendeleten alapuló actust, a városok ünnepélyes annua visitatiójával, levéltári adatok és egykoru jelentések alapján. Ebből kifolyólag foglalkozik az autonom limitatió és az országos árszabás előmunkálataival, valamint ama hatásköri collisiokkal, melyek a városi törvényhatóságok és megyék közt támadtak, documentálva azt, hogy a gyógyszerészet történetének behatóbb művelése politikai és cultus-történeti szempontból érdekes. A visitatiók rendszerének fejlődése belevág a harmincadok, vámok és városi adófizetés kérdésébe, a városi ügykezelésbe és a megyei belsőéletébe, főleg a XVIII-ik század elején.

A helytartó tanács szervezése újabb jelentőségteljes reformot alkotott a vizsgálatoknál, megszabja a physikusok hatáskörét, a gyógyszerészek esküjét, melyet minden helyváltoztatáskor meg kellett újitani. 1742-ik évben, mikor a helytartó tanács tagjai közt már orvos szerepel, a rendszert újból reformálták s ez alapon indult meg a legelső árszabás elaboratuma (Pozsony 1744), mely a revisiók fejlődésével szoros kapcsolatban áll és az osztrák viszonyokból külön válni készülő magyar gyógyszerészet egyik alapköve. A hatósági ellenőrzés hatása jelentkezett a gyógyszerészet tudományos haladásában. A gyógyszertárak szaporodásában, de a törvényhatóságok bár az ellenőrzés üdvös voltát elismerték, a jog gyakorlását nem szivesen látták az idegen helytartó tanács kezében. Az 1750—70 évekről szóló részletek az apróbb helyi küzdelmek és hatósági surlódások történetét irják le, melyek előkészitették az 1770 évi constitutió normativa utját. Itt már részletes határozatok találhatók, miképen kell büntetni a hanyag vagy kötelességszegő gyógyszertár-tulajdonosokat. A rendelkezés számot vetve a hatóságok tartós ellenkezésével a végrehajtást és ellenőrzést ezekre bizza, mintegy kárpótlásul az egészben elveszett jogért, de az ellenőrzés gyakorlásának módját maga szabja meg. Ennek az intézkedésnek közvetlen haszna abban nyilvánult, hogy az eljárás országszerte

egységes alapra lett fektetve, a postulatumok határa és korlátai megállapittattak, minek következtében a physikusok lanyhasága és túlbuzgalma egyaránt szabályoztatott. Mennyire időszerü volt az ilyen intézkedés, egykoru jelentések bizonyitják, példát szolgáltatva minden szélsőségre.

Ilyen stádiumban találta a revisió ügyét az argusszemü kalapos király, II. József, kinek figyelmét megragadták a még mindég észlelhető hiányok és téves intézkedések. Ujabb erélyes rendszabályokat bocsát ki az 1784. évi királyi mandátumban, de mert ezek beleütköznek a törvényhatóságok feltett jogkörébe, jórészt végrehajtatlanok maradnak. A megyék és megyei physikusok ellenőrzésére kirendelt királyi biztosok nem érhették el a kivánt czélt, szintúgy nem vezetett eredményre az egyetemi fakultás kiküldetése, a prototomedikus kirendeltetése stb. erélyes intézkedések. A hatóságok egyértelmü ellenállásán megtörnek az erőszakos rendszabások és alig egy-két olyan hivatalos jelentés akadt, mely megfelelt volna a József kiadta rendeletek intentióinak.

A tanulmány keretében két ilyen minta számba menő jegyzőkönyvet találunk, mind a kettő hires tudósok, József rajongó tisztelőinek műve, kik utánzókra alig találtak. A nemzeti ellenállás eme korának részletei sűrűn ismétlődnek a megyék jelentéseiben, szakérdekü adatokon kivül arról téve tanuságot, hogy receptura asztal mellől is lehet opponálni. A változatokban dús küzdelem egyetlen positiv eredménye az országos érvényre jutott 1787. évi pozsonyi instructio: Torkos János dr. műve, azonban ezt is inkább spontán elhatározás, mintsem királyi rendelet tette általánossá. Ez az intézkedés volt alapja egészen a mai korba átment elveknek, a droguisták ellenőrzésére nézve.

József halálával az erőszakos rendszabályok, a tekintetet nem ismerő, különben csak papiron maradt szigor eltünnek, hogy az 1791. és 94. évi méltányosabb intézkedéseknek adjanak helyet. Ennek a korszaknak jellemzésére ugyancsak két eredeti jegyzőkönyvet találunk, melyek már a hazai specialis viszonyokhoz alkalmazkodnak. Bemutatja az akkor minőleges és azonossági reactiók szinvonalát és fogalmat nyujt a természettudományok haladásának irányáról. Itt találjuk első nyomát a rendszeres minősitvény táblázatnak, körülbelül olyan alakban, a hogyan ma is divik.

A közbejött politikai zavarok hosszu időre megakasztották a jó irányban megindult fejlődést és rá nyomták szomoru bélyegüket azokra az intézkedésekre is, melyek életbe léptésére kisérletek történtek. Ilyen szomoru tünet pl. a hatóságilag ajánlott titkos denunciálás az orvos és gyógyszerész ellen. Kimagasló emléke e kornak az ugyancsak visitátióval összefüggő természettudományi mozgalom, mely hazánk gyógyvizeit, növényeit és természeti ritkaságait ismertette meg. A rákövetkező csendesebb évek a gyógyszerészet fejlődésének arany korának mondhatók, mert örök emléket hagytak a hazai természettudományok történetében, miről Magócsy Dietz tanárnak a vándorgyülést megnyitó szakosztályi előadása is tanuskodik.

Összevetve a mondottakat, látjuk, hogy a gyógyszerészet fejlődése szervesen összefügg a hatóság gondoskodásával, másrészt a hazai természettudományok haladásával, melyeknek neves és névtelen hősei közt lépten-nyomon találkozunk a szegény falusi patikáriusok seregével. Ne váljunk meg hát szó nélkül azoktól. Önkéntelenül merül fel az a kérdés, mi okozta, hogy szerény alapon indult, relative csekély előképzettséggel biró gyógyszerészi kar alig egy század alatt eléggé nyomasztó körülmények között, olyan fényes fejlett-

séget ért el, hogy arra, még a mai modern haladást élvező korszak is büszke lehet?

Bölcselkedő fontoskodás helyett, adjuk meg a rövid választ: a pályának valódi mellék érdek nélküli szeretete, czéltudatos, komoly önképzéssel kapcsolatban. Az egyetemen nyert alap kiképzést, ki-ki erejéhez mérten fejlesztette az életben. A választott munka aztán megteremtette az általános kari tekintélyt, az egyéni kötelességtudás, a hivatás vállalta feladat komoly teljesitése pedig kivivta az egyéni tiszteletet, melynek emléke a legújabb korig szolgált védelmül a netán jövő személyes élő támadások ellenében. Ennek a generátiónak patikavizsgálatai bár alakiságok voltak, egy szükebb körü természettudományi kollegium volt mindenik, kartársi egyetértés és az orvosi karral való együttműködésnek szép ünnepe lett, az egykor rideg «annua visitatio.»

Hosszu ideig takaróztunk a mult dicsőségének palástjába, még jó karban való tartásáról sem gondoskodtunk. Ma szétfoszlott és nem képes takarni új irányban fejlődött rendünknek tagadhatatlan ferdeségeit. Megújhodást keresve reformeszközök, tervek közt válogatunk, pedig előttünk van elődeinknek magasba vezető utja; komoly, tudományos munkálodás és pályánknak érdeknélküli szeretete. Ez az egyetlen módja az epedve várt megváltásnak.

34.

BÁRTFAFÜRDŐ GYÓGYHATÁNYAI ÉS JAVALLATAI.

— KIVONAT. —

Dr. Hintz Henrik, Sárosmegye tb. főorvosa, fürdőorvostól.*

Bártfa-gyógyfürdő áldásosan együttműködő *gyógyhatányainak* fejtegetésében bátor leszek — a gyógyhely klimatikus viszonyainak körvonalozása után — az ásványvizforrásokat, chemiai és gyógyhatástani szempontból, valamint a rendelkezésre álló egyéb gyógyeszközöket és a fürdő *gyógyjavallatait* ismertetni.

Bártfa-fürdő völgykatlana, melynek rejtelmes mélyéből a gyógyhely ásványviz-forrásai bugyognak fel, észak-nyugat felé fenyvesboritotta hegységek által *teljesen körül van zárva.* Ezen körülmény folytán a gyógyhely völgye a rideg és rendesen nedves északi szelek ellen védve van, mig délnyugat felé nyitott lévén, a délnyugati légáramlatnak teljesen hozzáférhető. Ezen előnyös fekvéséből magyarázhatók *Bártfa-fürdő kitünő klimatikus viszonyai.* Tengerfeletti magassága 318 méter. Aránylag alacsony tengerfeletti magassága folytán éghajlata legkevésbbé sem oly rideg, mint azt a közelfekvő hideg- és szelesnek mondott magyar- és lengyelországi szomszéd-helyek közelségéből lehetne következtetni. A légsulymérő középállása 735·5, a hőmérsék középfoka 17·5. A völgy tiszta levegőjü, ment minden organikus erjedő és fertőző anyagtól, portól, szennytől. Az ózon mennyisége jelentékeny: 7—8—9 közt változik. A levegő tisztaságára és ózontartalmára nagy befolyással van a hatalmas, *6000 holdnyi,* sürü, buja, balzsamos illatu *fenyveserdő.* Tekintve azt, hogy ily közellevő, nagy kiterjedésü fenyveserdő határozottan modifikáló be-

* Megjelent egész terjedelmében a «Közegészségügyi Kalauz» 1901. évi 28. és 29. számában.

folyással bir az időjárás általános mozzanataira, Bártfa-fürdő a szó szoros értelmében úgynevezett *erdei klimával* rendelkezik, és inkább hüvös nyári, mérsékelten meleg éghajlattal bir, hol a hideg és meleg szélsőségei nyáron át ritkábban észlelhetők.

A fürdő *gyógyhatányainak főtényezője* az ásványviz, mely nagyon kellemes, minden szagtól és mellékíztől ment savanyusága és rendkivül szerencsés vegyi összetételénél fogva a hasonnemü vizek közt páratlannak mondható, illetékes elfogulatlan szakvélemények alapján.

Bártfa-fürdő ásványviz-forrásai közül *négy nevezetesebb*, úgymint: a «*lobogó-forrás*», 1895 óta «*Erzsébet királyné-forrás*», a «*töltő-forrás*», a «*fő-forrás*» és az «*orvos-forrás*», mely utóbbi két forrást egy nagy födött sétány köti össze. Ezen négy forrásnak *1890-ben* Czernitzky bécsi balneotechnikus által eszközölt *újjáfoglalása* alkalmából a gyógykutak az ivógyógymód, a viztöltés és a fürdők készitésére nézve, nagyszabásu czélszerü átalakitásnak vettettek alá, czement ivócsarnokokkal és csinos pavillonokkal lettek ellátva.

Ezen négy, az ivás- és fürdésre szolgáló forrást a tulajdonos Bártfa város legutoljára *1884-ben vegyelemeztette dr. Ossikofszky József*, a kolozsvári egyetem elhunyt kórvegytanára által, ki elemzéseinek eredményét a M. T. Akadémia értekezéseiben a természettudományok köréből (XV. köt. 8. sz. 1885) közölte.* Ossikofszky szerint a bártfai ásványvizek *főalkatrészei*: a szénsav, a kettedszénsavas natrium, a chlornatrium és a kettedszénsavas vasélecs. Ezek alapján a *bártfai ásványvizek* az *égvényes sós savanyuvizek* közé tartoznak. Egyelőre eltekintve a vastól és összehasonlitva a bártfai forrásokat, *kettedszénsavas natrium és chlornatrium mennyiségöknél* fogva az ugyanily jellegü égvényes sós *külföldi ásványvizekkel*, kitünik, hogy a bártfai «*orvos-forrás*» az emsi «Fürstenbrunnen», a gleichenbergi «Konstantin-quelle», a luchatschowitzi «Luisenquelle», a radeini «Sauerbrunnen», a roisdorfi «Trinkquelle», a scawniczai «Magdalenenquelle», az «*alsó és felső seltersi*» források ásványvizeivel összehasonlitva, a kettedszénsavas natrium tartalmánál fogva — a scawniczait és néhány luchatschowitzit kivéve — *mindegyiket tulhaladja*, mig a konyhasó-tartalmára nézve csupán az emsit és radeini mulja felül.

A bártfai forrásokban előforduló *vas mennyisége különböző*. A *kettedszénsavas vasélecs* legnagyobb mennyiségben találtatik az «*Erzsébet királyné-forrás*»-ban, mely *hatalmas vasas viznek* tekintendő. Az «Erzsébet királyné-forrás» után vastartalma tekintetében következik a «fő-forrás», mely utóbbi két forrás leginkább a spaai «Pouhon», a pyrmonti «Stahlbrunnen», a schwalbachi «Stahlbrunn», a franzensbadi «Stahlquelle», a driburgi «Hauptquelle» és a grisbachi «Trinkquelle» vizeihez hasonlitanak. A «töltő-forrás», az «orvos»-és «fő-forrás» közt átmenetet képez. A bártfai ásványvizek tehát oly kóralakoknál lesznek egyrészt alkalmazandók, a hol az égvényes sós vizek ivása indikálva van, másrészt olyanoknál, hol a vasnak felvétele is szükségeltetik.

A források *gyógytani értékét* mindazon kapaczitások, kik a vizek tanulmányozásával foglalkoztak, *magasztalólag elismerték*, igy nevezetesen: Hauen, Seegen, Chyzer Cornél, Bolemann István, Bókay Árpád stb.

A bártfai *égvényes sós vizek* chlornatrium tartalmuknál fogva, a bél-

* Lásd dr. Hintz Henrik «Bártfa gyógyfürdő». II. kiadás. Budapest. Eggenberger. — 55. lap.

huzam nyákhártyáin elválasztó és mozgató hatást fejtenek ki, mihez járul a szabad szénsav is, mely a forrás vizét jobban emészthetővé teszi, a gyomornedv elválasztását és valószinüleg a vérnyomást is fokozza. Kettedszénsavas natrium tartalmuknál fogva, nyugtatólag hatnak a kórosan izgatott gyomoridegekre, alkalizálólag a vérre magára, közömbösitik és alkalizálják a fölös gyomorsavat, oldólag hatnak a húgysavra és nyálkaanyagra.

A szénsavas *vasasvizek* belső használatával a vasoxydulsók felszivódása — kis mennyiségekben — a vörös vértestek szaporodása, a vér hœmoglobin tartalmának fokozódása, a test hőmérsékletének, az ütérverések számának emelkedése, egyszóval a szervezet összes funktióinak fokozódása, valamint a test sulyának gyarapodása kisérletileg és tapasztalatilag ki van mutatva.

A bártfai források vizével készült *fürdők* az 1893-ban épült új ásványviz-fürdőházban és az «Erzsébet királyné-gyógyház»-ban, a fürdőviz szállitása és hevitése czéljaira ekkor létesitett balneotechnikai berendezés folytán mint *szénsavas vasas*, úgynevezett «aczélfürdők» állittatnak elő. A hevitési rendszer Czernitzky calorisatorján alapszik és a bártfai új fürdőházakban, központi kezelésre úgy van alkalmazásba véve, hogy az ásványviz nagyobb burában, úgyszólván *központi nagy calorisatorokban* 45, usque 50 fokra (Celsius szerint) hevittetik. Ezen berendezésnek az az előnye, hogy a központból egy egész fürdőházszárny látható el meleg vizzel. Az alkalmat felhasználva, bátor vagyok annak a kijelentésére, hogy a *nagy központi calorisator alkalmazásának eszméje tőlem származik*, mig annak müszaki berendezése a fürdőintézőség által megbizott budapesti, már feloszlott gépészmérnöki czég által nyerte gyakorlati megoldását a bártfai fürdőházakban látható kivitelben.

A bártfai források vizével készült, tehát *szénsavas vasas-fürdők* tisztán, vagy fenyőlevélfőzetnek, avagy a vásártelki vaslápsó hozzáadásával alkalmaztatnak. A *langyos szénsavas vasas-fürdők* használata folytán az anyagcsere élénkül, a szervezet tápszükséglete fokozódik, az emésztés és az idegrendszer működése javul. A *fenyőlevél-fürdők* is ásványvizzel készülnek, olyformán, hogy a fenyőgalyak és levelek barna szinü főzetéből bizonyos mennyiség adatik a fürdőhöz.

Az ilyen fürdőknél a főzetből elillanó illó olajok és gyanták által kifejtett bőrizgatást kell tekintetbe venni.

A *vásártelki vaslápsóval* a fürdők olyképen készittetnek itt, hogy ezen páratlan gazdagságu vaslápsóból egy vagy több kilogramm lesz hozzá adva egy teljes kádfürdőhöz. Ilyen fürdő a tulajdonképeni vaslápfürdő pépes állományának hiján inkább a sürü sós, illetve vassulfát-fürdők jellegét birja.

Ezenkivül Bártfa-fürdő gyógyeszközei 1893-ban külön férfi- és nőosztálylyal ellátott *vizgyógyintézet* által lettek kiegészitve, mely intézet a modern ilyfajta fürdők minden kellékével, kitünő berendezéssel bir. A *vizgyógymódon kivül*, a *massage*, *villanyozás*, az *Oertel-féle sétagyógymód*, úgymint a *tej-* és *savókura* használható.

A *fürdő indikációi:* Bártfa-fürdő, mint nyári klimatikus gyógyhely, előkelő helyet foglal el, melyben mindenki a balzsamos, tiszta erdei levegőt, az ivó- és fürdőkura mellett, vagy a nélkül, akár csak nyaralási czélból is előnyösen élvezheti. Például remek nyaralási tartózkodási helyként szerepel a fürdő az ő enyhe erdei klimájával gyengébb szervezetü, vérszegény gyermekeknél, kiknek legiója minden évben tényleg itt is tartózkodik.

Tüdőbetegek is jól érzik magukat ezen éghajlat alatt és megfelelő óvatosság mellett a gyógyeljárások egyikét-másikát sikeresen használhatják, azon-

ban izgékony és lázas tüdőbetegek nem valók Bártfa-fürdőre, a mint azt több rossz tapasztalatom igazolja.

Egyesitvén a bártfai ásványviz-források magukban úgy a kiváló égvényes sós ásványvizek, valamint az elég tetemes vastartalommal biró égvényes sós vasas savanyuvizek kettős jellegét, a gyógyjavallatok igen tág körre terjednek.

Az inkább *az égvényes sós savanyuvizek* jellegével biró források, chlornatrium és sziksótartalmuknál fogva azért is nagybecsüek, mivel a szervezetet legkevésbbé izgatják, mely tulajdonságuk miatt oly jó eredménynyel alkalmaztatnak a különböző nyákhártyák hurutjainál általán és különösen a torok, gégefő, légcső és a hörgők helyi kezelésénél öblögetés és belélegzés utján. Ezen eljárásnál a hurutos légzőszervek nyákhártyái úgyszólván lemosásnak lesznek alávetve, a nyákhártyákon tapadó váladéktól megtisztittatnak a fölhám sérülése nélkül. Ezen bántalmaknál a vizet többnyire juhsavóval vagy tejjel vegyitve iszszák is a betegek. Továbbá indikálva vannak ezen források a gyomor és bél idült hurutjainál, bélpangásnál, valamint ideges gyomorsav-túlképződés, erjedéses savképződés tüneteinél, szigoru étrend és a viz használatának megfelelő előirása mellett; továbbá csillapithatlan hányás egyes eseteinél, gyomorfájdalmasságnál, idült hólyaghurutnál, a görvély és angolkór enyhébb alakjainál.

A fürdő *vasas vizekként szerepelő forrásainál*, a vasas vizek ivógyógymódjának általános indikációi lépnek előtérbe.

A vasas vizek ivógyógymódja pedig indikálva van mindazon kóros esetekben, melyeknél a vas csökkenése a vérben és szervezetben a kóros tünetek okát képezi, úgy különösen a *serdülési sápkórnál*, továbbá *vérveszteségek* után, valamint a *véralkatrészek veszteségei* után.

Hogy ezen ivókura hathatós támogatásaként szerepelnek a balneodiætetica pshychikus és klimatikus befolyásai, valamint a fürdőgyógymód is, alig szorul bizonyitásra.

A fürdőgyógymód — *a szénsavas vasas-fürdők, aczél-fürdők* — a következő kóralakoknál vannak indikálva:

1. A *vérszegénységnél* és annak különböző alakjainál. Itt ugyanis az *ivógyógymód* a főtényező, mig a fürdők csak közvetve az anyagcserének élénkitése által járulnak a gyógyeredményhez.

2. A *női ivarszervek bajainál* és pedig főleg azoknál, melyek a női nemi szervek elégtelen vagy kóros beidegzése atonia, rendellenes vagy hiányos vérkeringési és vérelosztódási állapotok által vannak feltételezve.

Ide tartoznak:

a) a havi vérzés különféle rendellenességei, a fájdalmas vagy görcsös menstruatio, végül a tulerős menstruatio;

b) az idült hüvely és méhhurut (fluor albus), különösen, ha általános vérszegénységgel és sápkórral párosult;

c) a méhnek pangásos (congestio) és idülten lobos állapota és ennek következményei, valamint a petefészkeknek, vagy a medenczebeli kötszövetnek krónikus lobja;

d) kisebb terjedelmü medenczebeli izzadmányok a méh vagy petefészkek körül, azok felszivódásának előmozditására a vasláp-fürdők igénybevételével;

e) vetélési hajlamnál; a magtalanság azon eseteiben, melyek általános vagy helyi gyengeségekre vezethetők vissza.

3. Az *idegrendszer betegségei*, úgymint:
a) az ideggyengeség (neurasthenia) különböző alakjai;
b) a hysteria, az ő számtalan tüneteivel;
c) a különféle neuralgiák és sok más idegrendszerbeli megbetegedés.

Ezen fürdők újabbkori indikációjaként még emlitendők a szivnek idült betegségei, úgy azok, melyek szervi elváltozásokon alapulnak, mint azok, melyek főleg ideges zavarokként foghatók fel. Az ivó- és fürdőgyógymód indikációi legtöbbnyire összevágnak, csak a fürdőknél lépnek inkább előtérbe a női nemi bajok, az idegbajok, úgymint: a hüdések, idegfájdalmak, túlérzékenységek stb.

Bártfa-fürdő számos gyógytényezőinél és előnyös klimatikus viszonyainál fogva még indikálva van: általános gyengeségi állapotoknál, lábadozóknál, tüdő-, mellhártyalobok, typhus, malaria, fertőző bajok, sulyos operatiók *után levőknél* stb.

Végül utókura gyanánt a karlsbadi, marienbadi, halli, lipiki és hasonló fürdők használata után van Bártfa-fürdő helyén.

T. vándorgyülés! Bártfa-fürdő fejlődéséről, mostani modern állapotáról a t. vándorgyülés ez alkalommal saját tapasztalatai által méltóztassék meggyőződni.

Kimondani kivánom még csak, hogy a gyógyhely tervszerü fejlesztése már a nyolczvanas évek második fele óta, Bártfa város házi kezelése alatt, konstatálható, mig a fürdő jelenlegi nagyszabásu átalakitása 1892 óta, a mostani fürdővállalat nagy munkájának köszönhető. A gyógyhely modern átalakitása már 1895-ben nyerte volt nagyjában mostani jellegét, mely körülménynek köszönhető kétségkivül, a fürdő természetadta remek tulajdonságain kivül, az *1895. évi fürdőidény* amaz *epochalis*, fürdőnk legfényesebb napjait jelentő *nagy eseménye*, hogy dicső emlékezetü boldogult Erzsébet királynénk Bártfafürdőt, gyógyhasználat végett, legmagasabb látogatására érdemesitette.

35.

A GLASGOWI PESTISJÁRVÁNYRÓL KLINIKAI SZEMPONTBÓL.

— KIVONAT. —

Dr. WENHARDT JÁNOS-tól.

Előadó a pestis lényegének nagy vonásokban való vázolása után több kérdést tett behatóbb megbeszélés tárgyává, melyek nemcsak a pestis, hanem általában a fertőző betegségek klinikájára vonatkoznak. Kifejtette a klinikai diagnosis fontosságát a bacteriologiai előtt; azután a bacteriologiai diagnosisról szólt, különös tekintettel az agglutinatióra, mely utóbbi kisérleteit dr. *Aujeszky*-val együtt végezte.

Ezután ama kisérleteit ismertette, melyeket a *Haffkine*-féle ojtó-anyagnak és pestis elleni serumnak a vérre való hatására vonatkozólag állaton és emberen dr. *Scholtz*-al együtt végzett; ez anyagoknak a vérkeringési rendszerre való hatását is megvizsgálta dr. *Hasenfeld Arthur*-ral egyetemben és

ezen kutatásairól is beszámolt. Ezen fejtegetés kapcsán fölhivta a figyelmet arra, hogy a fertőző bajok alatt jelentkező keringési zavarok jelentkezésekor nemcsak a szivre, hanem a vasomotorokra is, vagy talán főleg ezekre kell tekintettel lennünk. (Részletesen az «Orvosi Hetilap» 1902-iki évfolyamában jelenik meg.)

36.

A HÚGYKŐMORZSOLÁS HATÁRAIRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Bakó Sándor egyetemi magántanár, kórházi főorvostól.*

Az előadó ismerteti Thompson, Guyon és Kovács tanár felfogását és eljárását a nagy és kemény kövekkel szemben, azután vázolja Biegelow módositásának befolyását a morzsolás határainak kiterjesztésében. Ezután saját gyakorlatából mutat be eseteket annak illustrálására, hogy meddig lehetett elmenni a morzsolással s hol állott be a metszés szükségessége. Az első esetben egy 55 éves egyénnél a kő oly kemény volt, hogy sem a morzsoló csavarának, sem a kalapácsütéseknek nem engedett, ezért azonnal magas metszést végzett nála. Az eset gyógyult. — Az eltávolitott húgysavas mészkő súlya 56 gr. volt.

A második esetben a kő oxalsavas mészből állott, súlya 27 grmot tett ki s a 21 éves egyénnél morzsolással jól el volt távolitható. A harmadik esetben a 82 éves egyénnél szintén morzsolást végzett a beteg elaltatásával; az eltávolitott kő súlya 96 grmot tett ki.

A lefolyás láztalan volt s a beteg 18 napi kezelés után a kórházból gyógyultan távozott.

Előadó szerint a kő-esetek túlnyomó nagy része morzsolással operálható, melynek nagy előnye különösen idős egyéneknél feltünő, kik az esetek igen nagy számában e műtét után nincsenek is ágyhoz kötve. A metszés indicatiója azon esetekre marad korlátozva, kiknél vagy a húgykő fejletlen volta, vagy nagy megszükülése a kellő morzsoló bevitelét akadályozza, valamint az oly nagy és kemény köveknél, melyek a morzsolóval megejtett kisérlettel elmorzsolhatók nem voltak.

* Egész terjedelmében a «Gyógyászat» 1901. évi folyamában jelent meg.

37.

AZ EMBEREK ÉLETTARTAMÁRÓL KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ORVOSOK HALÁLOZÁSI VISZONYAIRA MAGYARORSZÁGON.

— KIVONAT. —

Dr. HÖNIG Izsó-tól, Budapesten.*

Az emberek élettartamára a szervezet egyéni alkotásától eltekintve, a *kornak*, a *nemnek* és *foglalkozásnak* befolyásáról elég megbizható adatok állanak rendelkezésünkre. A halálozás mindjárt az első életévben a legnagyobb, azután a második élettizedig folyton csökken; legalacsonyabb a halálozási görbe a huszas évek elején, aztán ismét folytonosan emelkedik. Régi felfogás szerint minden korosztályban több férfi hal el, mint nő, de az újabb vizsgálatok oda utalnak, hogy a halálozás mindkét nemnél általában hasonló. A régi vizsgálók téves adata onnan magyarázható, hogy nem vették tekintetbe, hogy az élő nők tényleges száma nagyobb, mint a férfiaké. A *házasság* sokkal kedvezőbb befolyással van a férfiak halálozására, mint a nőkére. Az *éghajlatra* vonatkozólag kiderült, hogy az élettartam a mérsékelt égöv alatt átlag hosszabb, mint a tropikus és subtropikus égöv alatt. A *foglalkozás* befolyása az élettartamra kétségtelen, de egységes csoportositás itt nem vihető keresztül, mert egy és ugyanazon foglalkozáson belül álló egyének élettartamára is sok más külső körülmény (életmód, lakás-viszonyok, városban vagy falun való tartózkodás, táplálkozás stb.) gyakorol jelentékeny befolyást.

Alig van azonban foglalkozás, melynek halálozási viszonyait a különböző statisztikai kutatások eltérőbben állapitanák meg, mint az *orvosokét*. A régi vizsgálók *(Casper, Escherich, Geissler, Ogle stb.)* szerint az orvosok közép-élettartama kisebb az egyéb foglalkozásuak közép-élettartamánál; a túlhalálozást határozottan a foglalkozásnak hajlandók betudni és a magasabb halálozási percentuatiót főkép a légzőszervek bajai (beleértve a tuberculosist is), a fertőző bajok és az agyguta rovására irják. Az újabb időből származó vizsgálatok *(Raseri, Birnbaum, Kjelberg, Weinberg*, stb.) azonban mindinkább oda látszanak utalni, hogy az orvosokra megállapitott ezen tulhalálozási arány, legalább a jelenlegi viszonyok között nem áll fenn.

Ezen eltérő és szinte ellentmondó adatokat tekintve, érdekesnek mutatkozott a *magyar orvosok* halálozási viszonyait, melyek eddig egyáltalán kutatás tárgyát nem képezték, kifürkészni.

Az utolsó félszázadban elhalt és orvosi szaklapokban feljegyzett adatok alapján az *összes magyar orvosok átlagos életkorát* 57½ évben sikerült megállapitani. Ha a vidéki és fővárosi gyakorló orvosok, valamint a tanárok élettartamát külön teszszük vizsgálat tárgyává, úgy kitünik, hogy a vidéki gyakorló orvosok átlagos élettartama 57·2 év, a budapesti gyakorló orvosoké csak 56·4 év, a tanároké (magán- és rk. tanárokat beleszámitva) pedig 59·5 év és igy az a tragikus kép, melyet az orvosok halálozásáról a régi vizsgálatok alapján

* Megjelent az «Orvosok Lapja» 1901. folyamában.

festettek, nagyon *túlzottnak* mondható. — A halálozásoknak az egyes korosztályokra való elosztódását mutatja e táblázat III. columnája:

Korosztály	Jelenleg élő orvosok százaléka	Az elhalt orvosok százaléka	A várható v. valószinü élettartam.
25—30 éves	13·7	4·8	**32·1** év
31—35 «	25·0	5·4	**28·4** «
36—40 «	19·2	7·8	**24·5** «
41—45 «	10·6	7·0	**20·8** «
46—50 «	9·1	8·4	**17·1** «
51—55 «	8·2	10·6	**13 9** «
56—60 «	6·0	8·4	**11·2** «
61—65 «	3·8	14·4	**9·2** «
66—70 «	2·6	10·6	**8·6** «
71—75 «	1·1	7·4	**7·3** «
76—80 «	0·3	6·2	**5·2** «
81—85 «	0·3	6·0	**3·0** «
86—90 «	0·1	2·8	**1·7** «
91—95 «		0·2	**0·5** «

A táblázat IV. columnája a várható vagy valószinü élettartamot állapitja meg az egyes korosztályokra nézve, a mely adatokból kitünik, hogy 2—4 év differentia mutatkozik a nem orvosokra kiszámitott halálozási tabellákkal szemben, a mi nem oly nagy különbség, hogy ezért az orvosok élettartam-viszonyain kétségbe esnünk okunk volna. Végül a jelenleg élő orvosoknak életkorát Pesti Alfréd «Orvosi Évkönyvé»-ben a legtöbb orvosnál feljegyzett diploma-megszerzési évszám alapján sikerült megállapitani, úgy hogy a beérkezett pontos adatok alapján a diploma-megszerzés átlagos korául a 25. életév vétetett. Az élő orvosok ez uton megállapitott életkorát egyes korosztályok szerint a táblázat II. columnája tünteti fel. A hazai orvosi halálozási viszonyokra vonatkozó kutatások tehát megerősitik azokat az újabb vizsgálatokat, hogy az orvosok élet- és halálozási viszonyai nem oly kedvezőtlenek, mint azt azelőtt hitték.

38.

SZIVBAJOK A TERHESSÉG ALATT.

— KIVONAT. —

Dr. Tuszkai Ödön nőorvostól.

Három főcsoportba osztja a terhesség alatt jelentkező szivbántalmakat. Az *elsőbe* a már előbb létező szivbajok tartoznak, a *másodikba* a terhesség alatt felidézett, de eddig lappangó és a *harmadikba* a *terhesség által* okozottakat sorolja.

Az első csoport prognosisa rossz és nem egyszer a terhesség művi megszakitását vonja maga után; a második csoport vagy *jó* vagy *nagyon rossz* prognosist ad; közép súlyos esetek itt nem léteznek. Legtöbbször a könnyü esetekkel találkozhatni. Jellemző e csoportra, hogy a sokféle általános baj mellett *öröklött* véredénybántalmak okoznak a terhesség közbenjárásával szivbajt, mely véredénybántalmak nagyobbrészt a *szivmérgek* által, milyenek a

nikotin, az *alkohol* és *coffein* keletkeznek. Ezek döntik hirtelen halállal küzdelmének legjavában a férfit is sirba! Ilyen apák nőutódai *öröklik* a véredénybántalmat és számos esetben az anyaság szent szenvedései alatt pusztulnak el hirtelen halállal! A mely orvos soha sem mulasztja el a sziv és véredények szigoru vizsgálatát, az bizonyára számtalan ilyen villámcsapásszerüen ható tragoediát akadályoz meg okos diæta, gyógyszerek stb. által. Mindenesetre az apák gondatlan könnyelmüsége a szivmérgek szenvedélyes fogyasztása által kiinduló pontja e szomoru jelenségeknek. A harmadik csoportra vonatkozólag úgy a prognosis, mint kezelés tekintetében *új álláspontot* foglal el.

39.

A POFACARCINOMA MŰTÉTI KEZELÉSÉRŐL.

— KIVONAT. —

Dr. Pólya Jenő műtőnövendéktől.

A pofanyálkahártyáról kiinduló rák a *Dollinger* tanár úr vezetése alatt álló budapesti egyet. I. sz. sebészeti klinika ambulantiájának egy igen gyakori jelensége; az itt jelentkező rákos betegek 11·3%-ja szenved pofarákban; ezen betegek 71·8%-ja földműves.

A klinikára az 1900/1901. tanév folyama alatt 15 ily beteg lőn felvéve és megoperálva. Az operatiók főleg a képződött defectus pótlása szempontjából birnak érdekkel s az előadás czélja a különféle esetekben végzett plasticai műtevések vázolása volt.

A műtétmodort az egyes esetekben a rák kiterjedése a szomszéd képletekre s a bőrre való átkapaszkodása szerint választottuk meg. A követett eljárás szerint eseteink öt csoportba voltak sorolhatók.

1. A szájzug környékét elfoglaló carcinomák (három eset); itt a daganatnak rhombalakban való kimetszése után a defectus az összes esetekben egyszerü összehúzással egyesithető volt jó kosmetikus eredménynyel.

2. A pofanyálkahártya hátsó zugában ülő kis kiterjedésü carcinomák (két eset); a behatolás haránt pofametszéssel történt, a defectus a nyálkahártya sebszélek összehúzása által kisebbittetett.

3. Foghúson és az átmeneti redőben ülő rákok (két eset, mindkettő a felső foghúson). A behatolás itt is haránt pofametszéssel történt, melyhez még a felsőajak függélyes kettéhasitását csatoltuk. A nyálkahártya defectust egyik esetben a szomszédságból vett nyálkahártya lebenynyel pótoltuk, a második esetben, hol felső állcsontresectio történt, nyálkahártyaplastica nem volt szükséges.

4. A pofa egész belszinét elfoglaló rákok (négy eset); ezen esetekben Gersuny-féle plastica történt, vagyis a pofanyákhártyát az áll alatti tájból vett, csak az állkapocs szélének periostjával összefüggő bőrlebenynyel pótoltuk, az összes esetekben jó kosmetikus és functionalis eredménynyel.

5. A pofabőrt és a pofanyálkahártyát elpusztitó rákok (négy eset). Ezek közül egyben Israel-féle plasticát végeztünk, vagyis egy a nyakról vett bőrlebenynyel előbb a nyálkakhártya defectust pótoltuk, majd a lebeny megtapadása után, nyelét elmetszettük s ezzel pótoltuk a bőrdefectust, miáltal a lebeny kétrét hajtatott.

Végül a lebeny áthajlási helye mögött támadt sipolyt zártuk el, a mi többszöri műtétet igényelt s akkor sem sikerült teljesen.

Egy másik esetben szép kosmetikus és functionalis eredménynyel a nyálkahártya defectusát, az arcz, a bőrét pedig a nyak bőréből pótoltuk. Végül két esetben a daganatot, az áll alatti mirigyekkel s a fél állkapocscsal együtt távolitottuk el; ily esetekben mivel szájzár bekövetkezésétől nem kell tartani, csak a bőr defectus fedése a fontos; ezt mindkét esetben egy a nyakról vett lebenynyel eszközöltük; a betegek egyike a műtét után három nappal bronchopneumoniában meghalt.

40.

ORVOSLÁSI ISMERETEK A RÉGI ZSIDÓ ORVOSOKNÁL.

Dr. Gruber József-től.

Megjelent a «Gyógyászat» 1901 deczember 8-iki számában.

41.

ANYAGCSERE VIZSGÁLATOK OVARIUM KÉSZITMÉNYEKKEL.

— KIVONAT. —

Dr. Vas Bernát egy. m. tanártól.

Kiterjeszkedvén az organotherapia tanának mai állására, azon kisérletekről számol be, melyeket dr. Neumann Szigfriddel együtt kutyákon végzett oly czélból, hogy első sorban az ovarium készitmények hatását az egészséges szervezetre megállapitsa, azután pedig azon elváltozásokat vizsgálja, melyek castrált állatok anyagforgalmában mutatkoznak ovarium készitmények adagolására és továbbá ezen szerelés nélkül. Ezen utóbbi vizsgálatok az osteomalacia és ovarium közti ismert összefüggés szempontjából birnak fontossággal.

A kisérletek nemcsak a fehérje, hanem a phosphorsav és CaO anyagcseréjére vonatkoztak és azt derítették ki, hogy egészséges állatokon az ovarium készitményeknek még rendkivül nagy adagjai sem támadják meg a szervezeti fehérjét, a szervetlen sók kiválasztását pedig csak jelentéktelenül fokozzák. Valamivel szembeötlőbb volt a hatás, különösen a Calcium kiválasztására, egy a szerzők által glycerinnel tehénpetefészekből előállitott kivonattal végzett kisérleti sorozatban.

Castrált állatokon a castratio utáni első időben a Nitrogen anyagcseréjében csekély fokozódást, a P_2O_5 és CaO kiválasztásában pedig jelentéktelen csökkenést deritettek ki. Ovarium készitmények adagolására ellenben castrált kutyákon a N. változatlan kiválasztása mellett erősen fokozott P_2O_5 és CaO kiüritést tapasztaltak, főkép a bélsárban foglalt részletekre nézve. Ezen körülményből szerzők hajlandók az ovariumoknak bizonyos szabályozó befolyást tulajdonitani a szervetlen sók anyagcseréjének lefolyására, de ezt csak tovább folytatandó kisérleteivel remélik biztossággal eldönthetni.

42.

A VILÁGRA HOZOTT CSIPŐIZÜLETI FICZAM GYÓGYKEZELÉSÉRŐL.

— KIVONAT. —

Dr. Horváth Mihály kórházi rendelő orvostól.*

Utal a radiographia fontosságára, mely nemcsak azért bir különös jelentőséggel, mert a kórisme felderitésén kivül a pathologikus viszonyokról is felvilágositást nyujt, de mert alkalmat szolgáltat annak bizonyitására, hogy a visszahelyezett czombfej nyomása átalakitólag hat a durványosan fejlett izületi vápára.

A gyógykezelés különböző stádiumában készitett képeket mutat be, melyeket összehasonlitva azt látni, hogy az izületi vápa csontos boltozata fokozatosan oly mértékben képződött ki, hogy az ép és az egykor kóros oldali izület között már alig találni különbséget.

A gyógykezelés folyamán igen fontosnak tartja, hogy a láb kifelé ne fordulhasson. S ezt oly módon igyekszik megakadályozni, hogy a II-ik kötést mérsékelten behajlitott térd alá, az alszár alsó harmadáig vezeti le, s nem elégszik meg a térdig érő kötéssel (Lorenz.)

Végezetül három beteget mutat be, kik a vértelen repositio utján lettek gyógyitva, s kik kitartóan, minden biczczenés nélkül járnak.

43.

A VENA PORTÆ SCLEROSISÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Buday Kálmán egy. tanártól Kolozsvárt.**

A venákon is előfordulnak ugyan olyan belhártyamegvastagodások és elfajulások, mint az ütőereken, még sincsen a phlebosklerosisnak az a nagy jelentősége, mint az arteriosklerosisnak, mert többnyire nem önállóan, hanem csak az arteriosklerosissal együttesen lép fel s azzal sem az elváltozások fokára, sem a következmények sulyosságára nézve nem mérkőzhetik.

Kivételt csupán a vena portæ képez, a melyen igen nagy fokú és súlyos következményekkel járó sclerosisok észleltettek.

A bántalom nem igen gyakori, az irodalomból összegyüjtött esetek alapján Borrmann igyekezett róla «Beiträge zur Thrombose des Pfortaderstammes» czimü delgozatában (Deutsches Archiv f. klin. Med. 59.) egységes képet alkotni. Borrmann szerint a v. portæ thrombosisát az eddig ismert okokon kivül a v. portæ falának olyan elsődleges idült gyuladása is előidézheti,

* Megjelent egész terjedelmében: Magy. orv. Archiv. II. kötet 6. füzetében.
** Megjelent egész terjedelmében a «Gyógyászat» 1901. évfolyamában.

a melynél az intimán az aorta atheromás folyamatához hasonló körülirt megvastagodások és elmeszesedések vannak jelen. Az ilyen módon támadt thrombosis rendszerint gyomorbélvérzések, lépdaganat és nagyfokú hasvizkór tünetei közt halált okoz, a bonczolásnál pedig a májnak sorvadásból eredő megkisebbedését lehet találni.

A pylephlebitis chronica ezen deformáló alakja Kolozsvárt az utóbbi évek alatt két izben fordult elő s szövettani vizsgálatok tárgyát is képezte.

Az első esetben egy 59 éves férfinál a klinikai tünetek cirrhosis hepatisra vallottak, a bonczoláskor azonban a májban csak egyszerü sorvadást lehetett megállapitani, cirrhosis nélkül, mig a vena portæ falában, nemkülönben a vena lienalis- és mesentericaban nagyfoku megvastagodások, elmeszesedések voltak, üregüket szervülésnek indult érrög dugaszolta el.

A második esetben egy 52 éves nőnél ugyancsak a cirrhosis hepatis klinikai tüneteivel jelentkezett a betegség, s csapolások után gyorsan megujuló hasvizkórt és igen súlyos bélvérzéseket okozott. Bonczoláskor a máj és lép burkán szemcsés, porczkemény megvastagodások találtattak, a máj itt is jóval kisebb s a cirrhosis hepatis szokott képe helyett itt is inkább csak egyszerü sorvadás látszik, csupán a megvastagodott májburok alatt, a máj felületes részében van csekély kötőszövet-szaporodás; e mellett a máj domború felszinének heges behúzódása, s a mellső szél vastagodása és legömbölyödése volt szembetünő. Ugy a vena portæ, mint a vena mesent. és lien. falában az ütőerek atheromás folyamatához teljesen hasonló elváltozások (elmeszesedett és hyalinszerü plakkok) vannak. A v. portæt egy régi érrög majdnem teljesen eldugaszolja, a v. lienalis egy helyen varixszerüen kitágult.

A górcsői vizsgálat szerint a máj sorvadását helyenkint újképződés pótolja. A vena portæ intimája 30—40-szer oly vastag, mint rendesen s a ruganyos rostok újképződése és másodlagos elfajulása tekintetében is teljesen hasonlit az arteriosclerosis górcsői képéhez. Maguk az ütőerek épek.

Mindkét esetben a thrombosis kétségkivül az edényfal megbetegedéséből származott. Ezen elsődleges pylephlebitis chronica deformans az úgynevezett pylephlebitis adhæsiva syphilitikától főleg azáltal különbözik, hogy az edényfal körül lobos kötőszövet-szaporodás nincsen, a betegség kevésbbé a májban haladó ágakat, mint inkább a törzset s gyökeit illeti s az intimában nemcsak vastagodások, hanem nagyfokú elfajulások is vannak.

A vena portæbeli keringés ezen idült edényfal-lobosodás által s még inkább a következményes thrombosis által lényegesen megzavartatik s ebből magyarázható egyrészről a máj sorvadása, másrészről a sulyos keringési zavarok, a gyomorbélvérzések és a hasvizkór. Ezen keringési zavarok természetesen legnagyobb fokuak akkor, ha a phlebosklerosishoz thrombosis is csatlakozik, de valószinüleg teljes eldugaszolás nélkül is — bár kisebb mértékben — megvannak.

A bántalom okát ép oly kevéssé lehet biztosan megjelölni, mint a közönséges arteriosklerosisét; a mi két esetünkben sem syphilis, sem alkoholismus biztossággal nem volt kimutatható.

Az intima-vastagodások másodlagos, compensáló jellegét (Thoma feltevései szerint) nem igen lehet elfogadni, inkább valószinü az, hogy ugyanazon inger, a mely a belhártyán a vastagodásokat előidézte, egyuttal izgatólag hatott a lép és máj savós burkára is s mindkét helyen idült, lobos szövettultengést okozott.

Egyszerü vérpangás a vena portæban ilyes elváltozásokat aligha hoz

létre, legalább cirrhosis hepatis egy esetében, a mely sulyos bélvérzésekkel és ascitessel járt a vena portæ falában csak igen csekély és egyenletes kötőszöveti megvastagodást lehetett találni.

44.

A TRACHOMA-KEZELÉS SEBÉSZI ESZKÖZEI.

— KIVONAT. —

Dr. IMRE JÓZSEF főorvostól.*

Összehasonlitva a trachoma kórjelenségeinek egy része ellen gyakorolt beavatkozásokat (a dörzsölést, a Knapp-féle hengerezést, a galván-égetést, a kinyomó csipőt, Kuhnt expressorát, a kötőhártya részleges kimetszését), azon következtetésre jut, hogy azon czélt, melyre mindezek törekszenek, legtökéletesebben és legkiméletesebben lehet elérni az általa rendszeresen, évente több száz esetben, mintegy öt év óta gyakorolt *kaparással*; e kis műtét főrésze a kötőhártya megfeszitése az általa szerkesztett kettős horoggal, mely lehetővé teszi a beteg terület minden tüszőjének és infiltrált részének kiüritését. A műtét után tiszta seb marad vissza, mely pár nap alatt friss felhámmal boritódik be; a kaparás soha ép kötőhártya-részeket nem sért s nem távolit el, minden tájékon hozzáfér a megtisztitandó részekhez, nincs olyan fájdalmas, mint a hengerezés, kevés reactiót okoz; a betegek nem irtóznak tőle. A megkapart területen recidiva alig fordul elő. Természetes, hogy ez sem teszi feleslegessé a baj állandó, gondos kezelését, a többi változások (papillartúltengés, a conj. idült lobos infiltratiója stb.) ellen.

45.

A KÓRHÁZAK SZEREPE ÉS BEFOLYÁSA KÖZEGÉSZSÉGÜGYÜNK FEJLŐDÉSÉRE.

— KIVONAT. —

Dr. KEREKES PÁL kórházi főorvostól.**

Kedvezőtlen egészségügyi viszonyaink és közegészségügyi törvényeink végrehajthatlanságának okait nagy részben a közegészség iránti érzék és érdeklődés hiányában látja. A mindennapi életben sem a köznép, sem az értelmiség, de még a hatóságok sem nagyon törődnek az általános egészség ügyével s épen ezért a járványok közeledésének vagy felléptének puszta hirére is a legnagyobb fejetlenség tör ki. A nagy közönség türelmetlen s az orvosok és törvényes intézkedésekkel szemben támasztott igényeik kielégithetetlenek.

A munkával túlterhelt, a megélhetés nehéz kérdéseivel küzködő, sőt

* Egész terjedelmében megjelent a «Szemészet» 1901. évi 5-ik számában.

** Megjelent a «Gyógyászat» 1901-iki évfolyamában.

nyomorgó orvosi kar, senki által nem támogatva, nem fejtheti ki azt az apostoli hivatást, mely *az egészség őszinte és önmagáért való szeretetére* vezesse rá a nagy közönséget s belé oltsa az egészségügyi törvények és szabályok becsülését és tiszteletben tartását.

Nagy és nemes eredményeket vár a kórházak, különösen a czélszerüen elhelyezett és jól vezetett kisebb vidéki kórházak működésétől. A kórházak *nevelő* hatására hivja föl a figyelmet. Ezekben rendszerint a legszegényebb és legmüveletlenebb — tehát közegészségi szempontból a legveszedelmesebb — népréteg szokott megfordulni, kik az alkalmazott gyógyitó eljárások mellett *tapasztalatból* még azt is megtanulják, hogy a tisztaság, jó levegő, világosság, rendes életmód elengedhetetlen kellékei a gyógyulásnak s igy az egészségnek. Lemondva babonás előitéleteikről, betegtársaik között hajlandóságot szereznek az önfegyelemre és az orvosi tanácsok elfogadására. Saját egészségükön kivül megbecsülni tanulják a mások egészségét s mikor a kórházat elhagyják, itt szerzett tapasztalataikat magukkal viszik az életbe, sajat kis körükben terjesztik s igy elősegitik a közvélemény azon üdvös kialakulását, hogy az egészségügyi törvények és szabályok betartása és betartatása nem fölösleges zaklatás, de közérdek.

46.

A DAJKASÁGBA ADOTT GYERMEKEK ELLENŐRZÉSÉNEK RENDSZEREI, TEKINTETTEL EGY ÚJ, TEMESVÁROTT GYAKORLOTT RENDSZERRE.

— KIVONAT. —

Dr. Szana Sándor-tól Temesvárott.

Előadó ismerteti az Európában alkalmazott összes ellenőrzési módozatokat. Kimutatja, hogy a dajkaságba adott gyermekek nagy halálozása csakis ezen gyermekek gondos ellenőrzésével akadályozható meg. Részletesen ismerteti a temesvári lelenczházban alkalmazott módszert. A módszer jellege:

1. A központban törzslapok vezettetnek minden egyes gyermek egészségi állapotáról, fejlődéséről s súlyviszonyáról. Ezen adatokat az ellenőrzések szolgáltatják.

2. Az ellenőrzések nem ötletszerüek, hanem meghatározott elvek szerint mindig az utolsó ellenőrzésnél állapittatik meg a legközelebbi ellenőrzés időpontja.

3. Nem saját anyjuk által szoptatott csecsemők a központban előbb hetenként, kielégitő fejlődésnél később ritkábban mérlegeltetnek.

4. Négy-négy gyermek felett egy hölgy bizatik meg a gyámszerü felügyelettel s e hölgy nyomtatványmintákon egyszerü aláhuzással referál a központnak. Viszont ő minden a gyermekre vonatkozó adatról értesitve lesz.

5. A tápanyákról törzskönyv vezettetik, melyben az összes a tápanyákra mint ilyenre vonatkozó adatok bejegyeztetnek.

A rendszer előnyei az eddig gyakorolt s az irodalomban ismertetett rendszerek felett:

a) Minden nap a felelős központ számot adhat minden egyes gyermek fejlődéséről.

b) Az ellenőrzések számát és idejét minden egyes gyermeknél a központ állapitja meg.

c) Tápanya, teleporvos s felügyeleti hölgy is látja, hogy minden egyes gyermek körül kifejtett működésük ellenőrizve van.

d) A csecsemők központi mérlegelése által biztosan elkerülhető, hogy a csecsemő alkalmatlan tápanyánál maradjon. Észrevétetik pedig ez az alkalmatlanság a mérlegelés által oly időpontban, midőn még segiteni lehet, mig a szabad szemmel legtöbbször csak már helyre nem hozható károsodások észlelhetők.

47.

A MECKEL-FÉLE DIVERTICULUMOK ÁLTAL OKOZOTT BÉL-STRANGULATIÓ KÉT ESETE, GYERMEKEKNÉL.

— KIVONAT. —

Dr. Bauer Lajos egyetemi tanársegédtől.*

Az ileus tüneteit előidéző megbetegedések, úgy a csecsemő-, mint gyermekkorban a ritkább bántalmak közé tartoznak. Aránylag még leggyakrabban látjuk a csecsemőkorban előszeretettel fellépő invaginatiót, mig a Meckel-féle diverticulumok által okozott bél-strangulatió a ritkaságok közé tartozik.

A Meckel-féle diverticulum által okozott bél-strangulatiókat három osztályba sorozhatjuk. A szerint ugyanis, hogy vajjon a diverticulum rögzitve volt e már kezdettől fogva a hasfalhoz vagy egyéb szervhez, avagy ezen fixálódása csak később történt és végre, hogy szabadon feküdt-e a hasüregben. Ha azon kacsba, melyet a szomszéd szervvel, pl. a béllel összenőtt Meckel-féle diverticulum alkot, bélrészlet kerül, strangulálódik, az ileus tünetei állanak elő. Ilyen két esetet észlelt szerző a budapesti «Stefánia» gyermekkórházban.

Az első esetben 1891 október havában egy 11 éves fiugyermek ileustünetek között hirtelen megbetegedett. A vizsgálat alkalmával az összes szerveket épnek találtuk, kivéve a hasnak kisfoku meteorismusát és érzékenységét; resistentiát azonban nem találtunk. Az alkalmazott beöntésekre székletét nem következett be. Közérzet állandóan rossz. Az ajánlott műtétbe a szülők nem egyeztek bele. Majd pár nap mulva bélsárhányás lép fel s a gyermek a megbetegedés kezdetétől számitva öt nap mulva mortuál. A sectió megerősiti a diagnosist.

A második esetben, 1900 november havában egy két hónapos csecsemő betegedett meg hirtelen, ileus-tünetek között. A kórházba való behozatala alkalmával már bélsárszerü hányadékot ürit; cyanotikus, has mérsékelten meteoristikus, benne resistentia nem tapintható. A rossz közérzet csakhamar annyira fokozódik, hogy e miatt a műtét nem indicált; a csecsemő még a kórházba való behozatal napján mortuál.

Szerző szerint a Meckel-féle diverticulumok által okozott bél-strangulatió elég jól megkülönböztethető a többi, ugyancsak ileus-tüneteket

* Egész terjedelmében megjelent az «Orvosok Lapja» 1901. évi 39. számában.

okozó bántalmaktól, ha a differentialis diagnostikus symptomákat szem előtt tartják.

Ajánlja a laparatomiát, a mely egyedüli mód arra, hogy eredményt érjünk el, de ezen esetben is csak úgy várhatunk eredményt, ha a laparatomiát a biztos diagnosis megtétele után minél előbb végezzük.

48.

A PROSTATA LOBOS MEGBETEGEDÉSEINEK ORVOSLÁSÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Strausz Aladár-tól.*

Reámutat a számbeli különbségre, mely egyes szerzőknél a betegség előfordulását illetőleg fennáll, mely a diagnosis felállitásának nehézségeivel jár. Tárgyalja a prostatitis különböző válfajait és azok ætiologiáját, szigoruan az elváltozások minemüsége szerint állapitva meg a követendő eljárást.

Az acut lob idejében antiphlogistikus és csillapitó gyógymódot ajánl.

Mihelyt megszünt a fájdalom, a prostata kezelése a húgycső és végbél felől végezhető.

A befecskendezések, suppositoriumok, hűtő-sondák, végbélhűtő-készülékek alkalmazásán kivül különösen a prostata massage az, mely nélkül nem lehet prostatitist kigyógyitani.

A pontos diagnosis szempontjából, a klinikai tünetek figyelembe vételén kivül, szükségesnek tartja az endoscopiai és górcsövi vizsgálatot is.

49.

ORRGARATPOLYP RITKA ESETE.

— KIVONAT. —

Dr. Halász Henrik-től.**

Orrgaratpolyp ritka esetéről referál a készitmények bemutatása kapcsán. Egy makói földbirtokos 20 éves neje azon panaszszal jelentkezett, hogy fél év óta orrdugulásban, majd három hó óta légzési és nyelési nehézségben szenved, sűrűn van orrvérzése és főfájása, hallása meggyengült. Vizsgálatnál a bal orrfélben hamuszinü nyákpolypok. A torokürben az orrgaratból lenyúló, annak üregét egészen kitölteni látszó, mélyen a nyelvgyökön alul érő, kerekded, gyermeköklnyi darabon, a lágy szájpadtól fedetlenül hagyott, mellső felületén gesztenye alak és nagyságban ulcerálni kezdő, húsvörös szinü, tömött tapin-

* Megjelent a «Gyógyászat» 1901-iki évfolyamában.

** Egész terjedelmében megjelent az «Orvosi Hetilap» és «Wiener med. Wochenschrift» 1901. évi 42—43. számaiban.

tatu, érintésre könnyen vérző daganat látható. A nyákpolypok eltávolítása után egy rendetlen alaku és felszinü, hússzerü tumor távolittatott el még a bal orrfélből, mire erős vérzés állott be, mely a műtétet másnapra tolta el. Az orrgarat-tumor, mely az orrba nyúló nyújtvány eltávolítása után a szövetébe történt vérzés folytán erősen megnövekedett és megfeketedett, másnap, a jobb orrnyiláson bevezetett Belloque-nak az orrgaraton át a szájüregbe előretolt rugójának gömbjére erősitett platina-kacscsal galvanocaustikus uton az orrgarat-tetőről lefűzetett. De a beteg még ezután sem tudta a bal orrfelét jól kifújni, mire a vizsgálatnál még egy a bal choanaszélen csüngő világos tumor fedeztetett fel, melyet makkfogóval távolitott el a szájüregen át. A tumorok hystologiai vizsgálata *Polypus fibrosust* mutatott. Az eset bemutatását indokolja az a körülmény, hogy nőnél fordult elő, a mi az esetek 10%-ában szokott jelentkezni, másrészt, hogy ugyanazon területen typikus orrgaratpolyp, choanenrandpolyp és nyákpolyp találtatott, végül a tumor szokatlan nagysága — a világirodalomban *hat*-ról van említés téve — szintén nem közönséges jelenség. A nagy polyp hossza hét centiméter, körátmérője kilencz és fél centiméter, szélessége négy centiméter. Beteg teljesen egészséges a műtét óta.

50.

URETER-CATHETERISMUS ÉS RADIOGRAPHIA.

— KIVONAT. —

Dr. Illyés Géza egyetemi tanársegédtől.*

A vese- és ureter-megbetegedések kórismézésére új eljárást mutat be, melynek lényege az, hogy ureter-catheterismust végez olyan catheterrel, melyben egy ezüst sodrony van mandrinként behelyezve. Az így elhelyezett mandrines ureter-cathetert Röntgen-fény alatt fényképezi s így látható az ureter lefutása és a vese fekvése. Használható ezen eljárás hasüri daganatoknál, annak megállapitására, vajjon a daganat dislocált vese-e vagy sem, vándorvese megállapitására, vese illetőleg ureter-kéreg helyzetének megállapitására, ureter-szükületek localisálására stb.

51.

A GLÉNARD-FÉLE BETEGSÉG GYÓGYITÁSA.

— KIVONAT. —

Dr. Cséri János főorvostól.**

A Glénard álláspontjával szemben azon nézethez csatlakozik, hogy ez veleszületett baj és dispositió folytán fejlődik. A vele járó atoniák és ptosisok pedig csak következményei a neurasthenikus állapotnak, továbbá, hogy a

* Egész terjedelmében megjelent a M. Orv. Archivumban 1901.
** Megjelent a «Magyar Orvosok Lapja» 1902. évfolyamában.

Glénard-féle betegség az általános testalkat bizonyos insufficientiája alapján fejlődik, mely typus különösen a csontrendszer bizonyos pathologikus változatosságában nyer kifejezést. Ebből kiindulva, a prophilactikus therapiának már az iskolás korban kell kezdődnie, a gyermekeket ne terheljük túl szellemileg és ne engedjük meg a sok ülést sem, a fejlett korban ne engedjük a füzést és a szoknyáknak szoros kötését. Különös gond fordítandó a graviditás és puerpeorumra is. A meglevő betegségnél ajánl haskötőt, hydrotherapiát, *hasmassaget* és villanyozást.

52.

A DIABETES KISÉRETÉBEN FELLÉPŐ FÜLBÁNTALMAK KÓR- ÉS GYÓGYTANÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Szenes Zsigmond fülorvostól.

Előadó a következőkben foglalja össze fejtegetéseit:

1. Ha nem is sikerül minden esetben kimutatni, hogy a diabetes a fülben bizonyos elváltozásokat idéz elő, kétségtelen, hogy diabetikus egyénnél fellépő fülbaj a normalisnál jóval súlyosabb tünetekkel és lefolyással jár.

2. Magának a fülbajnak tüneteiből és lefolyásából is gyanakodhatunk diabetesre és ha gyanunkat a vizeletvizsgálat ténynyé változtatja, a fül lokalis kezelésével egyetemben antidiabetikus kúrát is intendáljunk.

3. Egy netán szükségessé váló művi beavatkozással — akár a külső, akár a középső fülben — ne habozzunk, sőt mihamarabb végezzük azt, a különben biztosra vehető nagy pusztitások megelőzésére; ilyenkor azonban mindig a legszigorubb sebészi cautelák mellett történjék ez, nehogy utóbbinak elmulasztása által az ejtett sebzés helyén könnyedén fellépő necrosis vagy gangræna által az amúgy is súlyos esetet még egy újabb körülmény által komplikáljuk.

53.

AZ X-SUGARAK DEMONSTRATIV KÉPESSÉGÉRŐL, ÁTVILÁGITÁS, LEMEZEK ÉS KÉPEK ALAPJÁN. KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A CSONTSZÖVET FEJLŐDÉSÉRE.

— KIVONAT. —

Dr. Alexander Béla Késmárkon.

A sötét sugarak világosságot hoztak! — Paradoxonnak tekinthető e mondat, de merő igazság. Világosságot hoztak és még több világosságot fognak hozni oly viszonyokba, a melyekben csak nehezen vagy alig, vagy nem is lehetett eligazodni, felderitik azokat egyszer átvilágitási, másszor fotografáló képességük által és sok esetben ott, hol hiába kerestünk magyarázatot, a sötét (vagy x-, vagy Röntgen-féle, vagy erő-) sugarak nyujtják azt, bebizonyitva

puszta demonstrátiójuk által: mennyire valók segéd-eszköznek a természettudományban és az orvosi tudományban.

Az általuk a fotografáló lemezen rajzolt kép mindig igazat mond, mert csak azt rajzolhatja különféle árnyakkal, de a legtüzetesebb finomsággal is, a mi az érzékeny lemez előtt áthatolt.

Nem lehet tagadni, hogy Röntgen felfedezése után rövid idővel tulhajtatott ezen felfedezés kiaknázása; mindenfelé, mindent lehetett látni, az emberi test nyitott könyvnek készült, az x-sugarak által elért gyógyitás a legkülönfélébb bántalmaknál legio számba ment, és ha már nem is hozott tökéletes gyógyulást, úgy legalább a kivánt csábitó javulást, még az összes halálozások 7·5 százalékát kitevő tüdőtuberculosis is készült megbukni szereplésének szinhelyén és felhangzott a szózat: «nincs többé *rosszul* gyógyult csonttörés». Ezen lelkesedés közepett megfeledkeztek arról is, hogy nem lehet mindent átvilágitani.

Lassan-lassan kezdett leszállni a túlzás hullámhegye, veszélyek merültek fel a bőrpirtól a legnagyobb bőrroncsolásig és következetes halálos kimenetelig, és egyszerre megváltozott a kép. — Veszélyeztetve volt az x-sugár kezelője, és az x-sugár mellett «óvatosság» volt a jelszó; pontosan meg lett határozva, mily távolról és mily kicsiny időrészletre kell kitenni a gyógyitandó testrészt, ólomkeztyüt tett az x-sugarakkal dolgozó kezére, mintha munkaközben csak épen a kezet érné a sötét sugár, vagy mintha pusztán a dolgozó kezének akadna oly sok tenni valója az x-sugár hatási területén. Törvényszék elébe czitálták az x-sugarakat és — elitélték.

Lezajlott az izgalom és ma már nyugodt birálatnak és munkának adott helyet, és a ki évekig dolgozott x-sugarakkal, vagyis jobban mondva, a különféle hatásu x-sugarakkal, az bizonyos megelégedéssel vette tudomással, hogy nem eredmény nélkül dolgozott.

Az x-sugárnak multjánál nagyobb lesz jövője, minél inkább terjed az azzal való *komoly foglalkozás*.

Lobos szövetek képei.

A tapasztalat tanitja, hogy az ép szövetek egészen másképen viselkednek az x-sugárral szemben, mint a lobosan beszüremkedettek. A lobosan beszüremkedett szövet nem bocsátja át a sugarakat oly könnyen, mint az ép. Az igy elváltozott szövetbe foglalt csontok contourjai egyenlő időtartamu átvilágitás mellett, vagy esetleg egynémely idegen test contourjai nem lesznek oly élesek, mintha lobosodás nélkül látja a vizsgáló a testrészt, ha csak nem nehéz fémdarab szerepel mint idegen test a lobos, duzzadt szövetben, mely fémdarab igen nehezen vagy látszólag épen nem fog áthatoltatni az x-sugár által és mint élénk fehér folt a lemezen, mint fekete folt a másolaton fog mutatkozni és kiválni szomszédságából. De még az is alig fog éles képet nyujtani, ha esetleg nagy vértömegben vagy sürü, genyes folyadékban fekszik.

Kezdővel bizony könnyen megesik, hogy átvilágitva lobos szövetet, a csont körrajzát nem veszi ki tisztán és élesen a lemezen — annyival kevésbbé puszta átvilágitásnál — hogy pl. fotografiát készitve, látszólag rosz, nem szép képet kap, melyen a bágyadt csont-árny mellett sem csont-szerkezet, sem más viszonyok tisztán nem látszanak meg; eldobja a képet, újat készit s a beteg rész szomszédságában tiszta contourokat kap, a beteg részben magában,

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

1. ábra (a 243. oldalhoz).

A kéztő-csont tuberculosisa.

tehát helyenként megint csak bágyadt lesz a kép. Még gyakorlottat is képes egy ilyen részben sikerült, részben vagy egészben látszólag nem sikerült kép félrevezetni, ha elfelejti, hogy itt ép szöveten keresztül dolgozott az x-sugár, ott pedig nem épen keresztül. A csont környi részeit, felületeit bántalmazó kórfolyamatok, melyek mellett a csonthártya és szomszédos részletei lobosodottak, nem adnak szép képeket (ha csak nem a lobosodás lefolyása után, mikor a csont kóros változása élesen feltüntethető) és ezt tudva, rögtön szembe szökik a feltünő különbség oly felvételnél, a hol esetleg ép és kóros szöveten keresztül történt a rajzolódás, kitünően látszik — az éles körrajz következtében — meddig terjed az ép csont és — az elhomályosodott, elmosódott határrajzok következtében — hol kezdődik és meddig terjed a csont felületes részének, csonthártyának vagy a szomszédos szöveteknek megbetegedése. Hol sok felrakódás van a csont felületén vagy a csonthártyán, sajátságos pettyezettség fedi el félig a körrajzát a csontnak, mely pettyezettség lassan összefolyik a lobosodott szövet képével, sötétitve vagy foltossá téve a csont tengelyi részének képét is.

A lágyrészek lobosodását illetőleg ennek képe egyöntetü, de ha kóros termények vannak benne, kis genygóczok, úgy ezek is foltok alakjában rajzolódnak gyakran; ha izületek körül vagy abban vérzés vagy genyfelhalmozódás van jelen, úgy ezen esetekben is láthatók lesznek a kóros termények — a csontrajz rovására — kisebb-nagyobb foltok vagy pontok alakjában, elfödve — mint emlitetett — a különben még ép csontvégek körrajzait, de egyszersmind szépen jelezve ezáltal egyes esetekben azt is, meddig terjed az izület határa, illetőleg mennyire van kitöltve a kóros termények által. Csonttestek körül egészben vagy részben történt nagy vérzések, melyek vastag réteget képezhetnek, hasonló zavarodását okozhatják a képnek.

Hogy csakugyan úgy van, azt mutatják az egymást ellenőrző képek, t. i. a bántalom tartama alatt és gyógyulás után felvett kép.

A csont körrajzának ily módon történt megváltoztatását nem szabad összetéveszteni a csontok oly képével, hol maga a csont beteg, pl. hosszadalmas, gümős folyamat következtében, nem szabad összetévesztenünk azt különösen ha szivacsos csontvégekkel vagy lapos csontokkal van dolgunk. Ilyenkor a viszony hasonló lehet, de még is oly eltérés van jelen, melyet érdemes leirni, t. i. míg a beteg — például — kéztőcsontok fölött vagy alatt az ezek kórfolyamata által feltételezett másodlagos lobosodás- vagy tályogképződéssel van dolgunk, az egész kéztő képe nem lesz éles, tiszta, hanem elhomályosodott, a kéztőcsontok nem mutatnak oly szép körrajzokat, mint mutatni fognak az esetleg öblös tályog felnyitása után.

Egy ide vonatkozó esetet (1. ábra), melynél a gümős folyamat által bántalmazott, igen nagy fokban lobos kéztő tiszta képét csak az azt elfedő nagy és az inak közzé nyomuló genytályog felnyitása és ezen műveletet követő alkar csonkolás után lehetett kapni, azért emlitem, mert oly képet nyujt, mely nem csak a csontszövet-szerkezetet mutatja gyönyörü módon, hanem egyszersmind a kéztőcsontok és részben egyes perczeinek oly magaviseletét tüntette fel, melyet figyelem nélkül nem lehet hagyni már azért sem, mert épen itt mutatkozik feltünő módon a különbség az előbb leirt beszüremkedés vagy lobosodás, esetleg vérömleny vagy izzadmány által elfedett vagy felületén bántalmazott csont képe között és azon kép között, melyet szivacsos csont vagy csontrész mutat, ha maga a csontszövet mélyen bántalmazott. A körrajzok itt sem élesek, de tiszta a kép, a bántalmazott csontot illető-

leg, mert *a finom széli foszlányok mutatják, hogy a csont pusztulásnak indul, de egy közvetlen e mellett fekvő szivacsos csont már éles körrajzt tüntet fel, jeléül annak, hogy a lobos, a képet zavaró és a szomszédos csontok tiszta képét elmosó homály már nincs jelen és a csontállomány maga még ép.*

A kis ujj kézközépcsontjának basisa foszlányos, nem éles, az os capitatumnak széle hasonlóképen; hasonló állapotot mutat az os lunatum az os capitatummal való izesülésénél is és a gyűrű- és középujj metacarpaliscsont basalis vége. Jelenti pedig a lelet azt, hogy nevezett csontok szövete ez esetben tuberculosis következtében szétbomlik, foszlik; az os capitatum porczos burka már mindenütt egészen tönkre ment, a porczos burok eltünt, a hol, mint leiratott, foszlányos a csont szövete. De szükséges lesz jelen esetben még egy leletről megemlékeznünk, mely fontos, t. i. némely kéztőcsont *kettős körrajzot* ad, jelentvén, hogy a csont beteg, hogy a *porcz levált, esetleg a porcz és csont között izzadmányos réteg van*, tehát a csont még nem bomlik szét, de a felületét boritó vékony porcz letolatik, azután szétbomlik és azután fogna mutatkozni a csont pusztulása is. Lehetséges az is, hogy a szivacsos csont egyik része foszlányos, a szomszédságba átmenő határt mutat, mig másik része kettős rajzu, azaz a csont egy része már beható kórfolyamat által bántalmaztatik, más részén a behatás még nem oly nagy foku, de a porcz már kezd letolatni.

A mellékelt ábrán (1. ábra) a szép csontszerkezeten kivül azon eltorzulást kell emlitenem, melyet a kis ujj mutat; az első, második és harmadik percz csontosan összeforradt, de az első percz nagy csontszövet felrakódást is mutat, idomtalan vastagodása nem egyéb, mint régen lefolyt *köszvényes változás* és úgy még értékesebb lesz a kép, t. i. mutatja az idült, lefolyt csontköszvény és heveny, több góczu csontgümő átvilágitási képét.

Hogy a sugarak jól rajzoltak, azt bizonyitja a köszvényes bántalom kórlefolyása, azt bizonyitja a megejtett bonczolása a kéznek, melyre a leirt kettős körrajzu csontképek — melyeket eleinte nem tudtam megérteni — serkentettek.

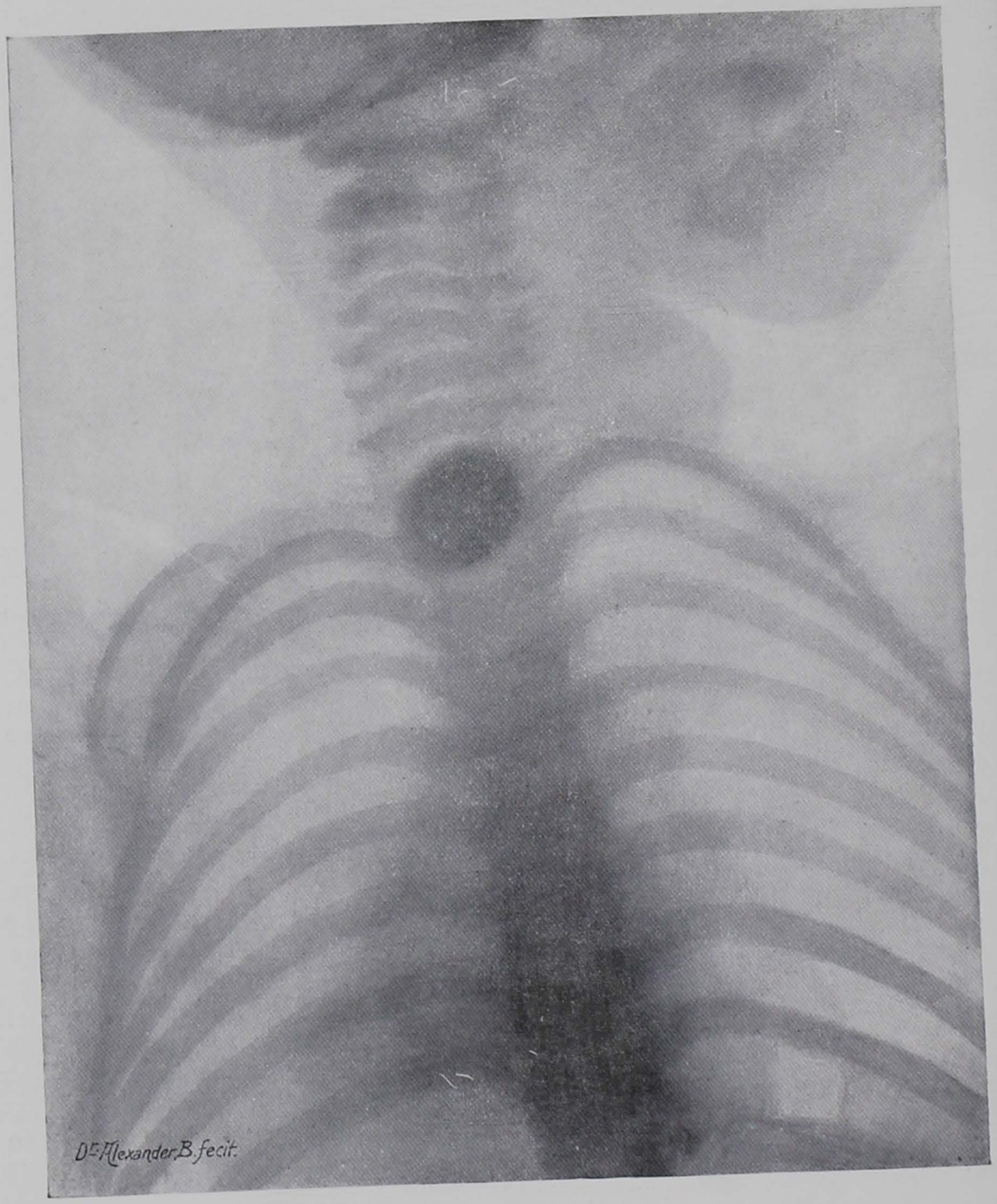
A necrosist, tehát a csont kisebb-nagyobb darabban való elhalását, feltünő szövetbomlás nélkül feltételező kórfolyamat sem fog az első időben más képet adhatni, mint homályositott, lobos képet, később a *csont leválása után a kiküszöbölendő rész éles határu lesz, mig az élő szomszédos csont határvonalában bizonyos lágyságot fog feltüntetni* néha az elhalt csontrészlethez hasonlitva; ily képet kapunk mindig akkor is, ha szálkás, nyilt törés van jelen és egyes szálkák, miután tápanyag-forrásuk nincsen, elhalnak; az ily esetben a gyógyulás folyamata alatt készült felvétel esetleg beszüremkedési helyen keresztül is *élesebben, keményebben fogja mutatni az elhalt csontszálkát, mint az élő csontot, a mely a belsejében fellépett genygóczokat is lágy határvonallal mutatja be.*

A *periostitis ossificans* (osteophytak képződése) folyamata alatt felvett képek szintén jellegzetesek, a nagyobbitott csont határa göröngyös, hullámzó lesz és szinte látni, mennyire válnak el egymástól árnyalat által a régebben képzett, tömöttebb részletek, a fiatalabb, frissebb, áttetsző és gyöngébb kifejezésre jutó részletektől.

A Röntgen-képeket illetőleg nem szabad szem elől téveszteni, hogy a negativ (lemez) és positiv (másolat) képek között nagy a különbség. A positiv kép bármily kitünő és gonddal készitett, soha sem fogja azt a finom élességet és a kis részleteket mutatni, mint a negativ kép A csont szerkezete

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

2. ábra (a 245. oldalhoz).

Mozgó, huszfilléres pénzdarab három és fél éves leány tápcsövében.

bármily szép módon jusson kifejezésre a másolaton, a lemez többet és szebbet tüntet fel és a magam részéről a kép pontos leirásánál a lemezt tartom szemem előtt azért, mert ez demonstrál, a másolat mindig csak hiányos. A lemezkép részletes fedését, az igazitást én nem kedvelhetem és azt hiszem, nem helyes annak használata, mert a kép finomságát és a részek egymáshoz való viszonyainak képét rontja és csak kedveskedünk a néző szemének, holott szükséges, hogy épen a néző szemtanulja meg elolvasni az átvilágitási képet. A gyakorlat legtöbbet tesz, ez tanit a helyes képolvasásra, a kép helyes és logikus megitélésére, fejtegetésére. Ez tanit arra, hogy nem minden egyén csontja és szövete viselkedik egyformán az x-sugárral szemben, hogy élettani savó megzavarja a kép tisztaságát, és még sok többé-kevésbbé fontos fortélyra a képek megértésénél.

Hiszen maga az átvilágitás és fotografálás (ha arról beszélhetünk) által készitett negativ kép között is igen nagy a különbség. Igaz, hogy sokszor kiegészitik egymást, ha a helyzet mindkét esetben ugyanaz, de meg némelykor az átvilágitás csak tájékoztatásra, a lemez ellenben a talált kép rögzitésére szolgál. De van elég sok eset, hol az átvilágitás nem elég tájékoztató és határozottan tévutra vezet, és vannak viszont oly esetek is, hol a rögzitett kép koránt sem fog oly szépen demonstrálni bátyadt, többféle szürke árnyalatával, mint az átvilágitás élénk, szembeszökő contrastjaival. Bizonyitékot az itt mondottakra a sziv mozgása szolgáltat. Élesen látszik annak kitágulása és összehuzódása az átvilágitásnál, és ép igy áll a dolog a diaphragma fel- és leszállását illetőleg. Úgy az egyik, mint a másik esetben nem lehetséges — a felvételek mai időtartamát tekintetbe véve — a mozgás képét rögziteni, hanem csak azon homályosabb, illetőleg sötétebb helyet fogjuk kapni elmosódott határokkal, mely a sziv, látszólag helyét nem változtató középső részletének felel meg. Igy áll a dolog a mozgó rekeszizomnál és a bordák azon részeinél, melyek a légzésnél a legnagyobb kitéréseket végzik.

Egyes testüregek tehát, pl. a mellkas, sokkal szebb képet adnak átvilágitásnál, mint a photographián, az exsudatum pleuriticum, a tüdőbarlangok kimutatása sokkal szembeszökőbb átvilágitásnál, mint a lemezen és sokkal élénkebb emlékképet hagy hátra, mint a positiv kép — mint a másolat.

Az átvilágitás inkább mozgó testrészek vizsgálatára alkalmazandó, a fotograf-kép inkább a testrészek merevségét, mozdulatlanságát tételezi fel ez idő szerint. Szép, éleshatáru szivrajzot azért én legalább csak levegőt tartalmazó, de már nem légző, tehát hulla mellkasából kaphattam, és nem is képzelhető, hogy a Röntgenezés mai módja mellett ez másképen lehessen.

Mi a mozgó tárgynak a felvételét illeti, úgy nekem egyetlen egy esetben sikerült a tárgy kettős körrajzát lefényképeznem. (2. ábra). Az eset egy gyermeket illet, kinek tápcsövébe 20 filléres, tehát rovátkolt pénzdarab jutott; a pénzdarab felvétel alkalmával — ferdén feküdött és képe ovalisan mutatkozik — lassan ide-oda kitért oldal felé (jobbra-balra és vissza), mely körülmény ezen ovalis alak két végének kettős körrajzát tételezte fel.

Az ide vonatkozó esetet röviden vázolom:

Három és fél éves leányka 20 filléres pénzdarabot nyelt le játszás közben; a pénzdarab nem volt eltávolitható a szájon keresztül, nem volt eltávolitható a tápcső felmetszése után sem (Budapesten), mert akkor már maga által készitett eves barlangban feküdt a tápcső mellett; a gyermek 18-ik napra meghalt. És miért nem volt eltávolitható a pénzdarab az operatio előtt? Ezt magyarázandó a lefényképezés által nyert képre kell utalnom.

A fotografia egész tiszta: koponya-alap, csigolya testek, kulcscsont és bordák világosan szemlélhetők; a majdnem fehér mellkas-ürben szépen látszik a mozgó sziv által nyujtott — különösen a bordaképek sötétitése következtében — nem élesen határolt sötét folt körtealakban és viszszafolyva lefelé a diaphragma átvilágitási képével. Az első és második mellkasi csigolyának megfelelőleg a haránt irányban ferdén fekvő ovalis sötét (lemezen majdnem egészen fehér), élesen körülirt árnyképe a 20 filléres pénzdarabnak (melynek két sarki részlete, mint föntemlitett kettős határvonalat mutat jó megfigyelés mellett).

A pénzdarab fekvési helye — megfelelőleg az első és második mellkasi csigolyának — a gége alatt van, mert a gége legalsóbb határával alig éri el a 6-ik nyaki csigolya alsó szélét, tehát azon helyen fekszik a pénzdarab, mely legveszélyesebb idegen testeknek a tápcsőbe jutásánál, mivel a tápcső a felső mellkasi csigolyáknak megfelelőleg szükületet mutat — hasonlóan a cardia felett — mely körülmény következtében annyival szorosabban fogja körülfogni az idegen testet; de annak fölfelé való eltávolitási kisérlete alkalmával nagy akadályképen fog útba állani a gége maga. A 20 filléres pénzdarab rovátkolt szélével úgyszólván belekapaszkodott az őt amúgy is szorosan körülfogó nyálkahártyába és ha tekintetbe vesszük, hogy az első eltávolitási kisérletnél már duzzadt volt a nyálkahártya — három nap óta volt a tápcsőben az idegen test — úgy semmi kétség, hogy annak eltávolitása véres műtét vagy szövetroncsolás nélkül lehetetlen. A műtét pedig azért volt sikertelen, mert a pénzdarab 17 napra terjedő ott tartózkodása elégséges, hogy a bár-zsing falzata oly szövetváltozást szenvedjen, különösen többszöri eltávolitási kisérletek után, melynek következtében átfuródás és ezt követőleg az idegen testett artalmazó genyes üszkös üregből kiinduló általános fertőzés lépjen föl. A leirt eset azért is érdekes, mert az idevágó ismertetett esetekben vagy feljebb feküdtek a pénzdara- bok, a mikor eltávolitásuk könnyü, vagy oly nagyok voltak, hogy nem jutottak oly mélyre — a tápcső szükületébe és az alá.

*

Szólottam az átvilágitás előnyeiről testüregeknél szemben a fotografálással; de ez utóbbinak is vannak oly előnyei, melyek sok esetben túlszárnyalják az átvilágitás által nyujtottakat. Zúzott csont, szálkás csontroncsolás átvilágitásnál, különösen gyógyulási folyamat alatt, mint egyszerü csonttörés mutatkozhatik, a lemezen azonban egész más képet kapunk, a viszonyok igaz képét; és a mily élénk a mellkas képe átvilágitásnál, ép úgy nem lehet contrastokban dús a rögzitett kép, hol az átvilágitás az egyenlő tömöttséggel biró, természetes összefüggéseiktől elszakadt, de szintén ily tömöttségü anyag által ismét összeforrt részleteket — pl. gyógyult összezuzott csontnál — nem képes egyenként egymástól elkülönitve kimutatni.

Erre nézve is példát hozva — hol az átvilágitás sok összeforrt csontrészlet helyett egyszerü gyógyult csonttörést mutatott — mellékelem az ábrát, mely Mannlicher-fegyverből történt lövés által roncsolt felkarcsontot tüntet fel. (3. ábra).

E kép magyarázatául a következőket: Egy katona öngyilkossági szándékból mellkasába akart lőni; a fegyver elsütésnél oldalra csuszottés a golyó keresztül furta a bal felkart; a mellékelt képet öt héttel a sérülés után készitettem. — Tisztán látszik rajta meg ez idő után is a felkarcsont felső harmadá-

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

3. ábra (a 246. oldalhoz).

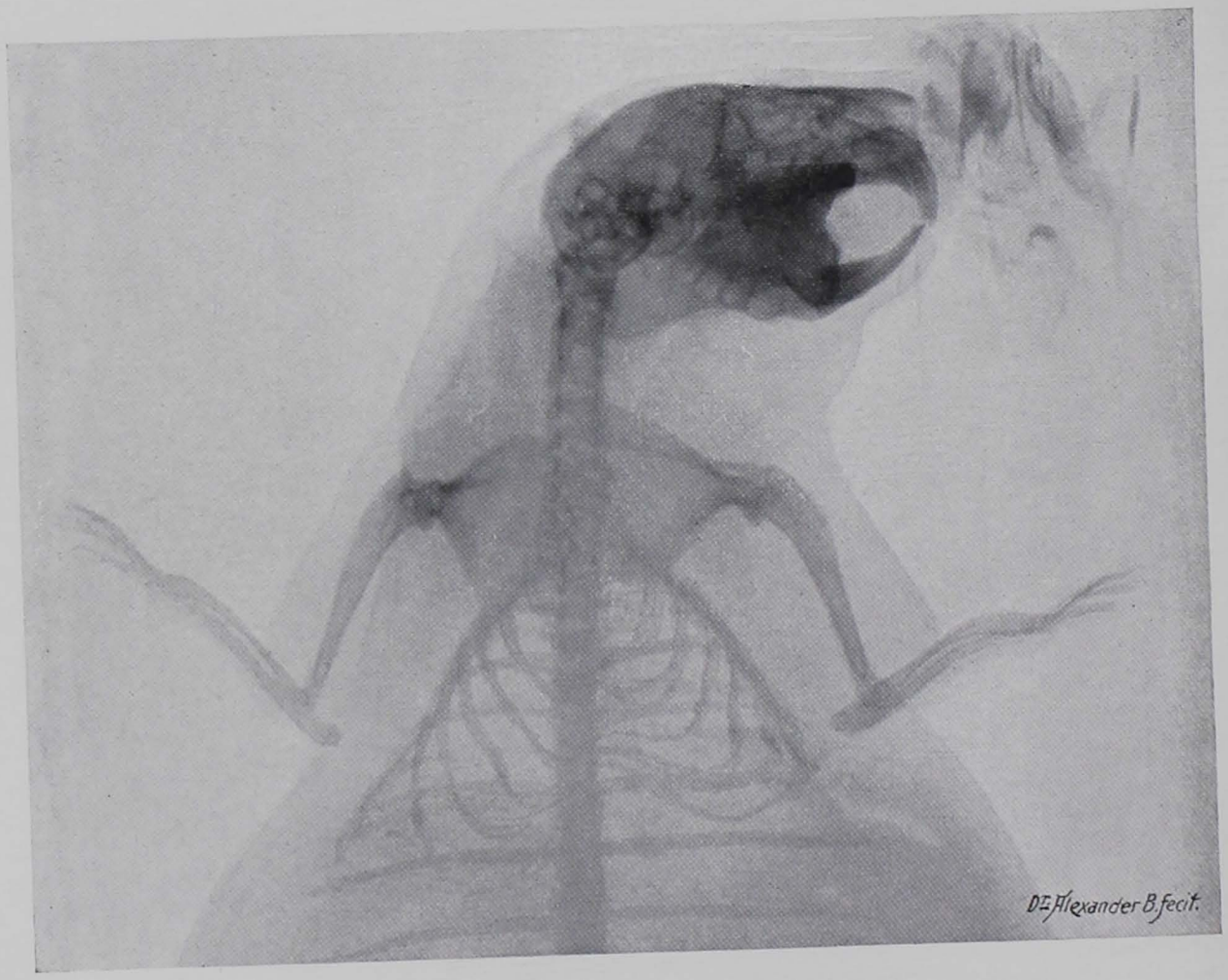
Mannlicher-fegyverből történt lövés által roncsolt felkarcsont.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

4. ábra (a 247. oldalhoz).

Tengeri malacz (Cavia porcellus) felső teste; a masseter izomrostjai.

ban történt roncsolás, még öt héttel a roncsolás után lehet 18 részletet megszámlálni, jeléül annak, hogy az x-sugár képes igen szépen a lemezre rajzolni a régi csontrészletek közé a gyógyulás folyamán beiktatott új csontszövetet azon időben, midőn az átvilágitás a képen látható legalsó és kifelé álló csontrészlet alsó határán közönséges csonttörés képét tudta csak szemünk elé hozni. Ezen legalsó és kifelé álló csontrészlet külső határvonalától tovább és lefelé folytatódik egy egy elmosódott homályos határvonal, mely a csontkitolásával együtt kitolt muscul. triceps humeri valószinüleg külső fejének határát képezi, a fölött látszik még egy izom képe, melynek külső határa lefelé lassan, folytonosan gyöngébben kifejeződik, t. i. a musculus deltoides portio clavicularisának a képe; a bőr és az alatta levő kötőszövet átmérője az izomképtől halványsága által elkülönül a kép válrész-letének megfelelőleg.

A gyógyult roncsolás alatt feltünik a felkarcsont velőcsatornájának a képe, t. i. a csonttengelynek megfelelőleg világosabb terület, mely mindkét oldalán a sötétebben mutatkozó szilárd csontállomány által határoltatik (a lemezen, a positiv képen megforditva).

Meg kell emliteni még a legfelsőbb igen hosszu és erős csontszálkát, mely igen sötéten rajzolódva, közvetlen a csontfejecs alatt kezdődik és ferdén le és a felkarcsont belső szélén túl nyulik, ez a csonttól mindjárt kezdetén nagy szögletben eláll és a kar mozgatásával a musculus pectoralis majorba furódik, úgy hogy az egyén a felkart mindig a mellkastól távol tartja.

Mi a lágy részek lerajzolódását illeti, sok érdekes dolgot lehet feltüntetni: a különféle lágy részek tömegre nézve egymáshoz való viszonyát, áthatolhatási képességüket éssok más dolgot tekintetbe véve. Igen szépen és tanulságosan lehet a zsirszövet és izomzat közötti határt feltüntetni, mely ezen két szövet egymáshoz való viszonyára vet világot; szépen látszik ezen viszony egy későbben leirandó és öt hónapos csecsemőtől származó alkar és kéz képén, különösen a gyermeki szervezetnél; lerajzolódik a bőr vastagsága az egyes tájaknál található különféle átmérő kitüntetésével, kisebb és vaskos izmok körvonalai rajzolódnak; igy a quadriceps femoris egyetemben a patel lához tapadó inas végével és ennek folytatása mint ligamentum patellæ annak a tuberositás tibiæ-hez való rögzitődésével (ezenkép egy későbben mellékelendő a tuberositás tibiæ csontos fejlődését kitüntető ábrán látszik); a triceps brachii és annak alsó, az olecranonhoz való tapadása; az ezt mutató képen elkülönül az izomszövet tömege a zsirszövettől és ez a bőr vastagságától; rajzolódik az Achilles-in, úgy mint a talpon lévő izomszövet külső határa, úgy hogy ennek átmérőjét, de a vastag talpi zsirkötőszövet átmérőjét is lehet látni; a musculus tibialis anticus eredési helye a condylus externustól élesen rajzolódik, úgy egyes nyaki izmok is, sőt még a medenczében fekvő *psoas major* külső határa is látható a lemezen egyenes vonal alakjában az osileum tányérján és igy tovább. De sehol sem láttam kisérleteim alkalmával oly szép izomrajzot, mint tengeri malacznál (Cavia porcellus, C. cobaya) a melyet egészben fotografáltam; miután pedig oly gyönyörü izomrajzot, makroskopicus izomrostozottságot feltüntetve és leirva nem találtam az x-sugár irodalomban, legyen szabad azt képek alapján tüzetesebben leirni az egész állat átvilágitási képével együtt, annyival is inkább, mert először nem ismertetett dolgot irok le, másodszor pedig azért, mert az egész állat képének megszemlélésénél sok oly dolgot találunk, melyek az x-sugár behatását illetőleg felvilágositással szolgálnak. (4. ábra).

A mint később képek alapján bebizonyitom, hogy nem csak a csontszövet szerkezetét, hanem a csont teljes plastikáját és azzal egyetemben a makroskopikus csontszövetszerkezet, úgyszólván a kidomborodó csontba beépitve lehet kimutatni, úgy sikerült bebizonyitanom, *hogy lágy szövet — izom — teljes makroskopikus szövetszerkezetét lerajzoltatni lehet az x-sugárral a lemezre,* élő állatoknál.

A képek élő, elaltatott, terhes tengeri malacztól származnak; fősulyt fektettem kisérleteimnél a has photographiájára, mert kisérletezésem kérdése az volt: lehet-e ezen állat terhes méhkürjeinek tartalmát feltüntetni?

Mint a kép egészen tisztán mutatja, a szőrök egészen átvilágittattak, tehát nem fejeztetnek ki a képen, mig az ætherrel itatott vatta az állat szája előtt nehezebben hatolható át az x-sugár által és képet ad. Az altest képe jobb oldalán nagy sötét foltot mutat, mely nyilván semmi egyéb, mint a terhes méhkürt, de ez tartalmát fel nemtünteti, a has-kép bal oldalán hasonló sötét folt sok lencsényi, egész borsónál nagyobb, világosabb helyekkel, t. i. a másik oldali méhkürt, melynek képe zavartatik a bélgázhólyagok képe által; hogy csakugyan úgy van, kiviláglik azon körülményből, mert ezek egész világos, hosszu csőszerü képletekkel t. i. gázzal megtelt bélkacsokkal függnek össze.

A sötétebben festett hasür felett van a világos mellür, melynek megfelelőleg igen szépen kifejeződik a sternum, nemkülönben a bordák magaviselete ezen állat terhessége alkalmával, t. i. az utolsó négy borda majdnem egyenes, mig az azok felett lévő két borda, tehát a hetedik és nyolczadik, melyek már a mellkast illetik, annyira széttolattak, hogy porczaik lebegő szalaghoz hasonlitanak.

A fejet nézve szembetünik a szép és kifejezett izomkép makroskopikus szerkezetével, a masseter izomképe; a rágó-izom alsó vége négy egymástól külön vált, négy mm. széles, körmetszetnek alakját élesen mutató inas véggel az alsó állkapocshoz tapad, a felső állkapocs ugyanannyi és ugyanily éles vonalu, körmetszetszerü ín-odatapadási helyet mutat; a masseter tehát tulajdonképen négy erős izompamatból, izomrészből áll, melyek mindegyike finom, sötét és igen jól kifejezett hosszvonalak által 0·5 mm. vastag rostokra van felosztva. Meg van tehát az egész izom szövetszerkezete, látni az izom inas végét (a felső és alsó állkapcson), látni az erős, makroskopikus izomrostokat és az azokat támasztó kötőszövetet, mely egyszersmind összetartásra szolgál.

A képen látszik egyszersmind az oldalra kilógó nyelv hosszizom rostozottsága, de kevésbé kifejezve.

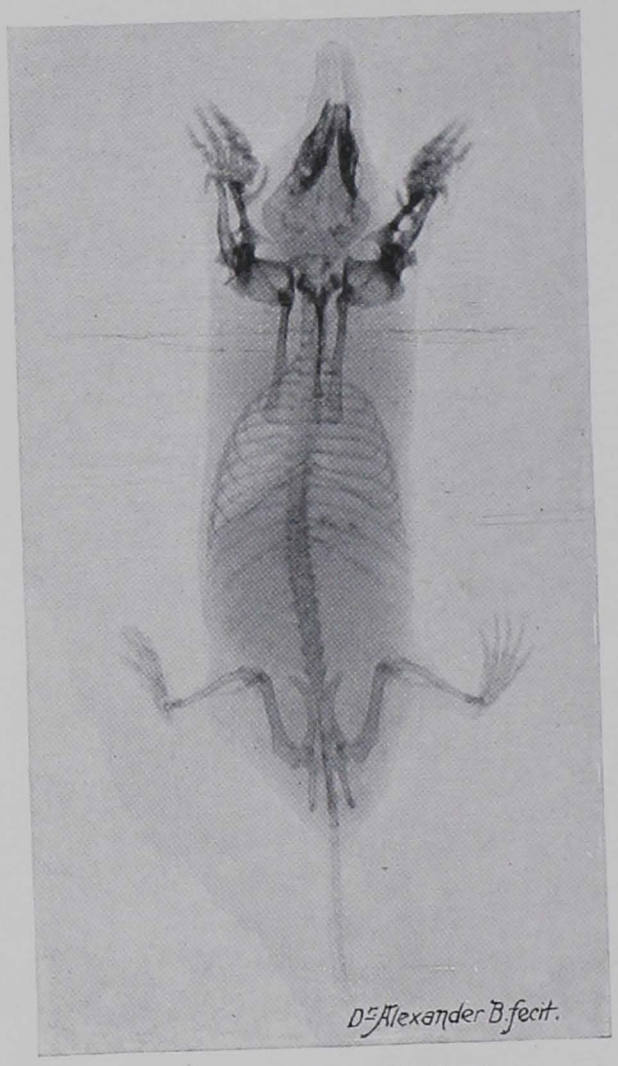
A fejet illetőleg mindenesetre meg kell emlitenem a hallószerv csontos részének szépen kifejezett képét és a koponyaür körrajzát.

Figyelemre méltó még egy szembetünő körülmény, t. i. mig a masseter szerkezetével együtt igen sötéten jut kifejezésre, úgy a többi testrészek közül egy sem oly sötét, még a csontok sem, a metszőfogak kivételével, nem emlitve az izomzatot, mely a leirt rágóizom és nyelv kivételével egyáltaján nem mutataozik, vagy legfeljebb a nyakon igen halavány, alig észrevehető határokat tüntet föl; tehát látjuk, hogy egy állat testének különféle részei viselkednek különféleképen az x-sugár áthatolási képességével szemben.

Feltünik a vállöv és medenczeöv különböző átvilágitási képe is, mert mig a medenczeöv csontváza sötét és némi plasticát mutató, tehát tömör állományú, addig a vállöv csontvázának képe áttetsző, finom, halaványabb

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

5. ábra (a 249. oldalhoz).
Vakondok (Talpa europæa) átvilágitási képe.

6. ábra (a 249. oldalhoz).
Salamandra maculata átvilágitási képe.

határvonalu és az előbbi által nagyon háttérbe szoritott. Még a mellkasi csigolyák sem mutatják a képen azon tömörséget, ámbár csaktüdő által fedetnek, tehát könnyen nyujtanak képet; kivételt a felső nyakcsigolyák képeznek, melyek sötétek, tehát tömörebbek, mert az aránylag vaskos és erős munkát végzendő (azért oly fejlett a masseter) koponya-csontváz támogatására szolgálnak. Mindenesetre tekintetbe veendő tehát a két csontöv nagyfoku különbsége egy képen, holott az átvilágitás az állat közepétől egyenletesen indult a test két vége felé és igy nem lehet mondani, ezen vagy azon rész jobban dolgoztatott ki, tüzetesebben rajzoltatott.

Ezen két öv (váll- és medenczeöv) tüzetesebb leirása és az okadatolt fejlődési különbség leirása messzire vinne, de a fentmondottak bizonyitására szolgál egy másik kisérleti állat átvilágitási képe, melyet ide csatolok, t. i. a vakondok (Talpa europæa T. vulgaris) képe. (5. ábra.)

Ellentétben a tengeri malaczczal a vállöv præponderál oly nagy fokban, hogy képe feltünő sötét a medencze csontjaihoz képest, hogy egyes részletei kénytelenek voltak más alakot ölteni, azt lehet mondani, egymást kicserélve; igy a lapoczka alakra nézve a hosszu felkarcsont képét mutatja, mig a felkarcsont a lapoczka képét kölcsönözte és egész lapos csonttá lett; az alkar csontjai erősek, tömörek, valamint a kéznekmegfelelő csontok is. A két kulcscsont — fontos részletei a vállövnek — egy hosszu csonttá forrt össze, melynek csak rövid felső, villaszerü ágazódása mutatja, mivel van tulajdonképen dolgunk; de a vállöv változtatta helyzetét is, t. i. *egészen felcsúszott a koponya alaphoz*; és nézzük mostan a medenczeövet, annak szilárd alkatrészeit, áttetszőek azok, halovány körvonaluak, mint a tengeri malacz vállövcsontjai.

Ezen megforditott viszony szükséges, igy kell lenni annak: ez a két emlitett állat életmódjából folyik; mig a tengeri malacz a medencze övfüggelékeit, az alsó végsagokat használja inkább, melyek erősebb támaszt, erősebben kifejlett medenczeövet igényelnek, addig a vakondok továbbmozgásra és erőkifejtésre az egész, erősen megváltozott vállöv függelékeit és azok támaszát, a vállövet használja, mely hogy segitségére legyen a vaskos, orrmányos fejnek, annak közvetlen szomszédságába, a koponya-alapra csúszott. Hogy mennyire szépen rajzolódik adott körülmények között a porcz is, azt ezen képen lehet bizonyitani, t. i. a vakondok mozgékony, hosszu orrmányában lévő, a két orrnyilást egymástól elválasztó porczlemez mint kifejezett sötét csik tünik fel, kiindulva az orr csontos részétől, végighaladva az egész orrmány hosszuságában; és még szebben és élesebben rajzoltatnak a bordaporczok.

Visszatérve a tengeri malacz átvilágitási képéhez, emlitettem a méhkürtök terhes voltát, melyek nagy sötét, nem erősen határolt foltok alakjában jutnak kifejezésre, tartalmukat, az ébrényeket, volt lehetséges kitüntetni többszöri és hosszadalmas kisérletezés után; az ide vonatkozó képek és leirás közlését más alkalomra tartom fönn magamnak.

Folytatva a lágy részek kimutatását, legyen szabad a 6. ábrára — a Salamandra maculata x-sugaras képére — felhivni a figyelmet, mely minden tekintetben kielégitő és kifejezett határvonalakkal mutatja a hátsó végtagok előtt fekvő, mellfelé körtealakban szélesedő és szemcsés tartalmát feltüntető gyomrot.

A gyomor folytatását, a bélcsatornát a végbélnyilásig igen szépen lehet halaknál kimutatni, tartalmával együtt és az úszóhólyagot is.

Igen érdekes az a kép (7. ábra), melyben a mellkasi szervek viszonyát lehet kifejezésre juttatni; a mellhártya fali lemezét, azaz a tüdőhatárt, úgy hogy az éles vonal alakjában rendkivüli finomsággal rajzolódik le a mellkasi kúp legmagasabb részletének megfelelőleg — a tüdőcsúcsnak megfelelőleg; szinte látni a két mellüri kup éles, hártyás határolását felülről lefelé és hogyan védetik azok mindegyike a haránt irányban haladó és a mellürt megkerülő, plastikus kifejezésre jutott bordák által, melyeknek képei a mellkas mellív-felületén kiszélesednek a lemeztől való távolságuk miatt, mig a bordaporczba átmenve, rajzuk elvész. Az éles vonal a 9-ik bordánál elzárja a mellürt a hasürtől egy fölfelé álló ív alakjában, mely vonal, mint a rekeszizom kifejezett határa, jobb oldalt valamivel feljebb áll.

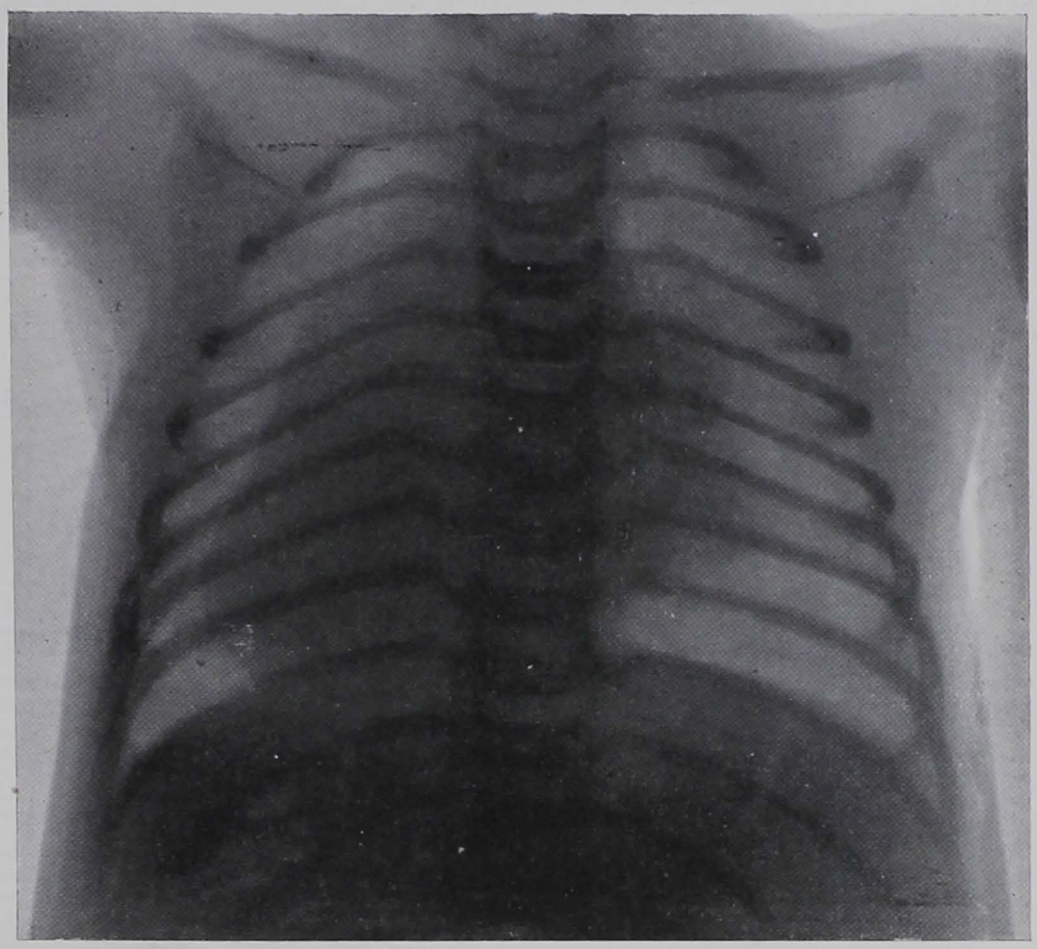
Az igy elhatárolt mellkas tartalmát nézve, t. i. a tüdőt, egy nyolcz hónapos koraszülöttnél (7. ábra), annak atvilágitási képe nem egyenletes; látszanak benne világos és sötétebb, csoportokban álló, homályosan körülirt helyek, tehát a tüdő mindenesetre levegővel telt és légnélküli helyeket mutat a lemezen és igy bizton lehet mondani, hogy a vizsgált koraszülött légzett, élt, csakhogy a levegő nem volt képes a tüdő minden részletébe eljutni. Az x-sugarak — azt kell mondanunk — megejtették a tüdőpróbáta nélkül, hogy a tüdőt ki kellett volna venni.

Sötétebb, mint a tüdő árnyalata és élesen van körülvonalazva, különösen bal oldalt, *a sziv rajza*. A bal mellkas legnagyobb részét ez foglalja el; lefelé huzódó része a kilenczedik bordáig terjed, itt átmegy a rekeszizom nálánál sokkal sötétebb árnyalatába, fölfelé a harmadik bordán tulmegy, egészen jól kivehetőleg, majdnem elérve a második bordát; ezen bal mellkasi sziv-határvonal a negyedik bordától a hatodik bordáig terjedő, igen jól kivehető behorpadást mutat, úgy hogy a sziv csúcsi részletének megfelelőleg megint kiemelkedik, a jobb mellüregbe terjedve átmegy a gerinczoszlop képén a határvonal, hol azonban nem oly éles, mint bal oldalt, mert zavartatik az épen ezen tüdőben mutatkozó légtelen tüdőhelyecskékképei által, de azért jól kivehető, hogy a sziv határa a hatodik bordának megfelelőleg leginkább behatolt a jobb mellüregbe és innen le és a gerinczoszlop felé tartva a kilenczedik gerinczcsigolya és kilenczedik borda által képezett szögletben végződik.

Nem légzett magzat vagy újszülöttnél egész más a kép. Ily esetben a tüdő, a sziv, a diaphragma határáról szó sincsen, egyöntetü a mellkas szürke képe — új tüdőpróba az x-sugarak által végezve, t. i. légtelen tüdő kimutatása annak kivétele nélkül — még a bordák sem fejlődnek ki plastice, hanem inkább sötét csikok, az élő mellkas minden szépsége és tanulsága eltünt; nem légzett, halvaszületett magzattal van dolgunk.

Mi a hasür szerveit illeti, úgy sikerült nékem a vesét több esetben kimutatni, néha határ nélküli folt alakjában, de igen élesen körvonalozva is és az ismert élettani configuratiot teljesen feltüntetve, egy esetben a baloldali veseélesen látszik, a jobboldali csak folt alakjában, mert valószinüleg a vérdús máj feküdt előtte. A vese alak, mint világosabb kép sötétebb alapról kiemelkedhetik.

Igen szépen mutatkoznak a bélgázzal megtelt bélkacsok is, éles körvonalakkal, úgy hogy egészen tisztán kivehetni a bélkacsokat, hogy futnak le, hol hajlanak, hol képeznek kanyarulatokat a gázzal megtelt csövek; röviden mondva, ki lehet mutatni a vékonybél rendszeres lefutását, sőt még a végbélben levő bélgáz vagy felhalmozódott meconium képét is.

7. ábra (a 250. oldalhoz).

Nyolcz hónapos koraszülött mellkasi képe.

MTA
1826
K

Rendkivül becses adatokat szolgáltat az x-sugár a fejlődéstant, nevezetesen a csont fejlődéstanát illetőleg. Felvilágositást ad ott, hol makroskopice nem lehetséges az egyes csontok legelső csontpontjainak keletkezését, fellépési idejét meghatározni, a pontok kicsinysége miatt, és nélkülözhetővé fogja tenni a nem mindig könnyen megszerezhető készitmény egészben való megsemmisitését, melyet a górcsövi vizsgálat feltételez és melynek vizsgálati eredményei nem lehetnek mindig kifogástalanok, mert a metszetek készitésénél az igen kicsiny csontpontok egymáshoz való viszonyai és fekvési irányai — a legnagyobb tüzetesség mellett is — megváltozhatnak; tehát okvetlenül ki fogja egésziteni ez irányban úgy a makroskopikus, mint mikroskopikus vizsgálódást. Az x-sugár láthatóvá teszi a csont rendes vagy rendellenes fejlődését, úgyszólván az első tűszurás nagyságu csontpont fellépésétől, kitüntetve az egyes csontpontok egymáshoz való viszonyát, növekedését és a kölcsönös kiegészitést, a csigolyák, csontövek, nemkülönben ezek függelékeinek a legelső pontocskától való fejlődését a maga teljességében.

A górcsövi bemutatása a csontpontok fejlődésének hátránynyal jár azért, mert csak kicsiny tér tekinthető át, nagy területet átfutva bemutatni bajos, a csontpontok nem fekszenek egy síkban. Az x-sugár nem fogja mutathatni a csontszövet górcsövi viszonyát, de a górcső sem mutathatja az x-sugár által nyujtott áttekintést.

Vegyük például a gerinczoszlop fejlődését; makroskopice nem lehet kipræparálni az igen kicsiny csigolyák elsődleges csontpontjait, hiszen majdnem tűszúrásnyiak; mikroskopice lehetséges csontpontokat kimutatni metszet sorozata által, de mindkét esetben tönkre megy a készitmény és mégsem volt lehetséges az első esetben czélt érni, a második esetben pedig csakis a természetes viszonyok megváltoztatásával. Az x-sugarakkal lehetséges a makroskopikus demonstrálása a csontfejlődésnek.

*

Az általam lefényképezett legkissebb ébrény hossza alig haladja meg a két centimétert; átvilágitási képe a negativ lemezen: szürke folt az ébrény körvonalaival sötétebb alapon, az volt az egész, sehol csontosodási pontnak legkisebb nyoma. Az ébrény hossza után indulva, az a terhesség második hónapjából származott.

Az ébrényi élet második hónapjának második feléből származó 42·0 mm. hosszu ébrényt nézve (8. ábra), látjuk, hogy végtagjai már háromosztatuak, de a kezek- és lábaknak megfelelő részek idomtalan, horogszerü kis nyúlványok képét viselik, a kéznek ujjakra való felosztása még nincsen jelen, csak a hüvelykujjnak megfelelőleg van kezdetleges bevágány.

Ezen kis ébrény x-sugaras képét nézve, azon már szépen ki lehet venni szilárd pontokat és csontosodot hosszképleteket.

Tudjuk, hogy a nyakszirtcsont porczból fejlődik, a squamma felső részének kivételével, mely mint fedőcsont, hártyás szövetből (mesoderm) fejlődik; ezen kétféle szövetben fejlődő vagyis inkább fellépett és jobban a lemezképen látható csontpontok a következők:

látható a jobb és bal nyakszirt-bütyökrészletnek tűszurásnyi csontpontja;

a nyakszirtpikkely alsó részének megfelelő csontpont jelen van, képe kissé kiszélesedett, közvetlen e felett látszik;

a pikkely járulékos fedő vagy felső részének kissé megnyúlt egyik pontocskája, a másik csontpontképe igen bágyadt, alig látszik.

A nyakszirtcsont alapi részének megfelelő egy csontpont még nem rajzoltatik.

A mandibula két részlete élénken rajzolódik, épúgy, mint a felső állkapocs kezdetleges két oldali, vonal alaku csontosodása.

A lapoczka nem egészen 1·0 mm. hosszu, jól észrevehető képet ad; a clavicula, mint ezen kis test legelőrehaladottabb csontosodása, 4·0 mm. hosszu, alig 0·5 mm. széles, képe kifejezett.

A felkar szilárd tengelye 3·6 mm. hosszu, az alkar kettőt tengelyének csontosodása szintén jelen van 2·0 mm.-t alig meghaladó hosszban, vonalszerü.

A kéz legvégsőbb részében három, a hüvelykujjnak megfelelő, durványosan elhatárolt részlet legkülsőbb végén *egy* igen kicsiny csontpontocska látszik (a kép megnézésénél jó nagyitót használni); nem szabad elfejtenünk, hogy a kéznek megfelelő kampószerü kis képlet nem mutatja még az ujjakra való fölosztást, csak oldalt van egy kis nyúlvány, mely a kampó főrészétől rövid bevágány által részben elkülönül (hüvelykujj).

A kampószerü képlet meghajlási helyétől a kéz vége felé haránt irányu, hosszukás, csontpontokból összetett képlet rajzolódik; négy ilyen pontocska látszik szorgos megnézés mellett, de a kis ujjnak és a negyedik ujjnak megfelelőt alig lehet egymástól elkülöniteni; ezen négy pontocskából összetett csontosodás a metacarpusnak felel meg, mint az előbb emlitett végpontocskák az ujjak végperczeinek.

A kéz legelső csontpontjai tehát a metacarpusra és az ujjak végperczeire vonatkoznak.

A bordák képei jól rajzolódnak, a gerinczoszlop csontpontjainak semmi nyoma.

A mint fent a vállövnek megfelelőleg a lapoczka, úgy lent a medenczeövnek megfelelőleg a csipőcsont képe mutatkozik két, 1·5 mm. hosszu, ferde irányu csontosodás által.

A czombcsontnak megfelelő csontkép három mm. hoszszu, úgyszintén látszik az alszár két csontosodása két, igen rövid, vékony képlet alakjában.

Ezen túl, a lábnak megfelelő nyúlványában csontpontok nem látszanak.

Az egy ideig borszeszben tartott ébrény leirásánál a lemezképet használtam, mert szürke alapon jobban látszanak a világos csontpontok és szilárd hosszképletek, mint barna alapon a valamivel barnább pontok és vonalak.

*

Egy 7·5 cm. hosszu ébrény képe, (9. ábra) hossza után itélve körülbelül a 10-ik hétnek felel meg.

A nyakszirtcsontnak megfelelő csontosodások a következők:

a lemezen alig látható; gyengén kifejezett csontpont, mely a pars basilarisnak felel meg;

a két bütyökrészlet (exocciput) két jól kifejezett csontpontja;

a 2·0 mm. hosszu csontosodás, mely megfelel a squamma alsó részének;

a fölötte lévő és majdnem összeérő, megnyúlt pontja a felső pikkelyrésznek.

A pars basilaris és a két exocciput csontpontjai egymás után egy vonalban fekszenek a fej oldalfekvése következtében.

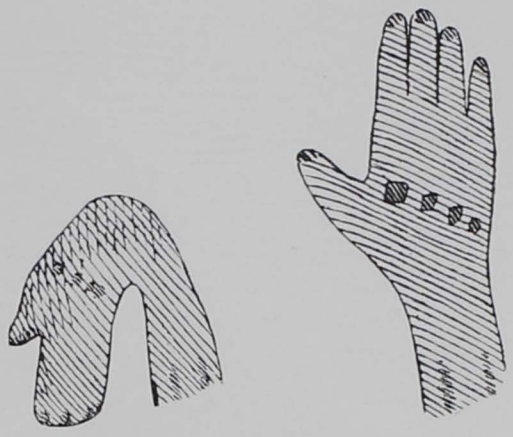
A felső állkapocs haránt irányu, élénk világos, 4·5 mm. hosszu, egy mm.-nél alig szélesebb, de szorgos megnézésnél valamivel szélesebb, az alsó állka-

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

8. ábra (a 251. oldalhoz).

42 mm. hosszú ébrény (7. hét).

10. ábra (a 255. oldalhoz).

42 mm. hosszú ébrény ($1^1/_2$ hónap) és 7·5 ctm. hosszú ébrény (10. hét) x-sugaras kézképe nagyítva.

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

9. ábra (a 252. oldalhoz).

7·5 ctm. hosszú ébrény képe (10 hetes).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

pocscsal érintkező helyen különféle árnyalatot — tehát különféle vastagságot, ha itt egyáltalában vastagságról szó lehet — mutatóképlet alakjában tünik fel, mellfelé keskenyedik, éles vonalképet vesz fel, mely mell-ső, erősebben kifejezett vége előtt közvetlenül, igen finom, alig 1·5 mm. hosszu nyúlványt küld a koponyatető felé, a processus nasalis maxillæ superiorisnak megfelelő csontosodás; a felső állkapocs tehát aránylag előrehaladott a fejlődésben, a csont első nyomának ideje régen elmult, lépést tart a kis test ez időtáján, másodsorban legfejlettebb részeivel, a bordákkal, nem tagadva azokkal való rokonságát;

a felső állkapocs hátsó vége mögött még látszik egy nem élesen kifejezett pont — talán a sziklacsont egy szilárd pontja;

az alsó állkapocs hat mm. hosszu, szintén élénk világos, egyenes vonal alakjában fut le, alig 0·5 mméter széles, hátsó vége érintkezik a felső állkapocscsal, mellső vége kissé felhajlott, előrehaladott az is, mint a többi borda.

*

Mi a csigolyák csontpontjait illeti, azok oly képet nyujtanak, mely mindenesetre ellenkezik a fejlődéstan eddig nyujtott adataival, nézeteivel és maga a kép mutatja és így egyszerü módon bizonyitja, hogy a gerinczoszlop egyes részletei, azaz a csigolyák nem egyféle módon csontosodnak, bizonyitja, mennyire egymástól eltérőleg fejlődnek a csontpontok a gerinczoszlop egyes szakaszaiban.

Kollmann[1] szerint: minden csigolya három csontpontból fejlődik, a két oldalsó, az iveknek megfelelő pont előbb lép fel és e kettő közzé társul később a csigolyatestnek megfelelő csontpont; az mondja Minot[2] és Kölliker[3] is, úgyszintén Hertwig.[4] A kép mást mutat, mást tanit.

Igaz, a hét nyaki csigolya mutatja a két ívnek megfelelő pontokat, a 12 mellkasi csigolyának két oldalsó pontja is jelen van, úgyszintén a két első hasi csigolyáé is, de megfigyelve ezen pontokat, általában azt látjuk, hogy nagyságuk a felső nyaki csigolyáktól kezdve lassan csökken, úgy hogy az utolsó két pár, mely a két első hasi csigolyának felel meg, alig észrevehető, finom pontocska alakjában van jelen.

De látható az is, hogy a hatodik mellkasi csigolya két jól látható oldalpontja között egy igen finom, sokkal kisebb csigolyatest csontpont van és követve ez utóbbiak nagyságát, láthatni, hogy ez mindinkább nő, legnagyobb az első hasi csigolyatest csontpontja; innen lefelé fogy nagyságuk, úgy hogy az ötödik hasi csigolyatest csontpontja oly kicsi, hogy csak nyoma van meg, de a második, harmadik, negyedik és ötödik csigolyatest-csontpont mellett két oldalt nem látunk csontpontokat, itt tehát a testcsontpontok fejlődnek először. Az x-sugarak tehát kimutatják, hogy téves az emlitett buvárok nézete, t. i. nem minden csigolyának megfelelőleg lép fel először a két ív csontpontja, ez csak a hét nyaki és tizenkét mellkasi csigolyánál van úgy (talán az egy vagy két utolsó mellkasi csigolyánál már nem); a hasi csigolyáknál (5) és mint látni fogjuk, később az öt keresztcsigolyánál (nemkülönben a coccygealis csigolyáknál is) a testek csontpontjai lépnek fel először.

[1] Dr. J. Kollmann: Lehrbuch der Entwickelungsgeschichte des Menschen.
[2] Charles Sedwick Minot: Human Embryology.
[3] Kölliker: Entwickelungsgeschichte des Menschen.
[4] Dr. O. Hertwig: Entwickelungsgeschichte des Menschen und der Wirbelthiere.

Az oldalpontok a legfelső csigolyáknál fejlődnek először és innen ereszkednek lefelé; az első hasi csigolyáknak (meglehet, az utolsó mellkasi csigolyának is) megfelelőleg csigolyatest-csontpontok fejlődnek először és nyomulnak a felfelé mindinkább növekedő oldalpontok közé, lefelé pedig egymagukban fejlődve lassan követtetnek az oldalpontok által. Ezért van az, hogy a jelen esetben első három pontos hatodik mellkasi csigolya két nagyobb oldalsó és egy igen finom középső pontot mutat, mig az utolsó három pontos csigolya, azaz a második hasi csigolya egy nagyobb középső pontot és két igen finom oldalpontot tüntet fel.

Ezen lelet, melyet Bade* is leir, mindenesetre fontos és egészen más világitásban ugyan, de helyesen mutatja a gerinczoszlop elsődleges csontfejlődését, mely nem lehet más, mint a milyennek mutatják az x-sugarak.

A vállöv már feltünteti alkatrészeit, t. i, a scapulat három mm. hosszu, egy mm. széles, felülről lefelé haladó képlet alakjában, melynek belső széle elmosódott; a clavicula túltesz fejlődésre nézve a bordákon is és az ébrény ez időtájban — mint előbb is — legfejlettebb szilárd része; hossza öt mm., szélessége 0·5 mm.-nél valamivel több, tisztán mutatja jellegzetes alakját, kettős határvonalu, az x-sugár aránylag az ébrény összes csontjai közül ezen hatol keresztül legnehezebben, azért képe a lemezen a legvilágosabb, tehát legtömörebb.

A bordák száma 11 és jól látszik, hogyan kerülik meg egyesek a mellkas oldalát.

A medenczeöv szilárd részek fejlődésére nézve hátra van oly annyira, hogy össze sem hasonlitható a vállöv fejlődésével. Az emlitett körülmény t. i. a hasi csigolyatestek gyönge csontpontjai és a gerinczoszlop végrészlet csontpontok nélkülisége is mutatja már, hogy a többi, a medenczeövet képező csontok is a fejlődés alacsony fokán fognak állani; a vállöv szükséges a mellkas-képzéshez a bordákkal együtt, a mellkasban rejlik a légzés és vérkeringés fontos szerve, tehát annak fejlődnie kell, mig a medenczeöv tökéletes fejlődése inkább a méhen kivüli életre szoritkozik; csakis a két csipőcsontnak megfelelő foltocskákat, csontképződményeket találunk, mindegyike 1·5 mm. hosszu és alig egy mm. széles; ferdén állnak egymás felé (jobb és bal csipőcsont-test).

A váll- és medenczeöv függelékeit nézve, a felkarcsont középső része látszik, öt mm. hosszu és alig egy mm. vastag, az ulna négy mm., a radius három mm. hosszu, mindegyik alig 0·5 mm. vastag; a kéz-középcsontok egy sorba rakott, négy igen kis pont által vannak képviselve, melyeket nagyitóval nézve, tisztán látszik, hogy nem egyformák és hogy a legkisebb megfelel a kis ujj kéz középcsontjának, a legnagyobb szögletes pont pedig a mutató ujjnak.

A leirt és minden kétséget kizárva a kéz-középcsontoknak megfelelő négy kicsiny pont (a hüvelykujjnak nincs) felett nem következnek folytatólagosan az alapi és középujj-percznek megfelelőleg csontpontok, ellenkezőleg: a szilárd pontok mind az öt ujjacska harmadik vagy végperczében és annak is a legvégső részletében vannak jelen, tűszúrásnyi igen világos foltocskák alakjában. Ezen lelet nem lehet tévedés, mert az ébrény kezecske körvonalai szépen rajzolódnak, a hüvelyk egészen távol áll; nem is lehetséges, hogy talán térhiány következtében mutatkoznak emlitett helyen a szilárd pontocskák,

* Dr. Bade: Die Entwickelung des menschlichen Skelets bis zur Geburt. (Archiv für mikroskopische Anatomie Bd. 55. 1900.)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

11. ábra (a 255. oldalhoz).

A negyedik hónapból származó (15 cm. hosszú) ébrény képe (természetes nagyság).

hiszen a kézközép-pontok és az ujjhegyek pontocskái között négy mm. távolság van, a hüvelykujj végpercz szilárd pontja és a radius között még több, 7·5 mm.-nyi tér van, tehát elég tér, hogy még nagyobb pontok léphetnének fel az alapi és középső perczeknek megfelelőleg, mint a metacarpal elsődleges csontpontjai, nincsenek jelen és így ténynek kell venni az x-sugár által rajzolt igaz képet,hogy t. i. a kéz-középcsontoknak megfelelő első szilárd nyomok után nem folytatólagos az ujjperczek tengely-képződésének első nyoma, hanem az a végperczben található fel egész biztonsággal; egyöntetü, szürke tér van 3·5 mm. szélességben radius-ulna és kéz-középcsontok között és 4·0 mm. hasonló kézközép és ujjhegyek csontpontjai között; különben tiszta magyarázatát nyujtja a leirt viszonyoknak az ide mellékelt összehasonlitó 10. ábra. A kicsiny kép egyszersmind világot vet arra, hogy a hüvelykujj kéz-középcsontjának mondott csont tulajdonképen nem az, hanem az ötödik ujj egészen lecsuszott alapi phalanxa; a kéz-középcsont teljesen kiküszöböltetett a kéz-középcsontok soraból, amint azt már Salenus[1] állitotta Aristoteles és Celsus ellen, kik kéz-középcsontot látnak.

Jelenleg a felfogás a következő: a hüvelykujj kézközépcsontjának nevezett csontalapi percz[2] durványosan fejlődött kéz-középcsont, mely durványos alakjában az alapi percz basisával összeforrt; az eddig tárgyalt ébrény kézképe mutatja az egy sorban fellépett metacarpal nyomokat, de az ötödik, a hüvelykujjé, határozottan hiányzik, azonban megvan ezen ujj végperczének csontpontja és látni fogjuk azt is a későbben tárgyalandó ujjperczek fejlődésénél, hogy igenis csontpont fejlődik a hüvelykujj alapi percze basalis részének megfelelőleg, de az nem a durványos kéz-középcsont, mely azért, mert durványos lesz, későbben lép fel, hanem az ujjpercz alapi részének valódi csontpontja, mert úgy viselkedik fejlődés- és alaktanilag, mint a többi ujj alap része (basis ossis metacarpi). Tehát az x-sugár kimutatja a hüvelykujj kézközépcsont közép-részének megfelelő csontpontjának teljes hiányát, a többi négy metacarpal szilárd pont jelenlétét és azonkivül a minden öt ujj végperczének legvégsőbb részében jelenlevő elsődleges szilárd pont képét.

A medenczeöv függelékeinél, az alsó végtagoknál meglátszik a 3·5 mm. hosszu czombcsont és az alig három mm. hosszu sipcsont, melyek között öt mm. tér van; a láb-középcsontok egyenes sorban rakott négy pontocska által vannak képviselve; a sipcsont alsó vége és a lábközéppontok között hat mm. tér van; ujjperczi csontpontok csak a két nagy ujj végperczében láthatók.

Az ébrény lágy részeit tekintve, nem lehet mondani, hogy egyöntetü a kis test képe, már a csontok helyei is válnak ki élénk világosságuk, majdnem fehérségük által, de azonkivül mutat a test lágy része két árnyalatot, t. i. a hasüreg szépen különválik szomszédságától, mint világosabb oldalain és a medenczének megfelelőleg egész élesen körülirt zsák alakjában, mely fölfelé átmegy a borda-hajlások által határolt mellkasba, választó határt nem mutatva.

*

A leirásokat folytatva, egész más képetnyujt egy 15 cm. hosszu, tehát körül belül a negyedik hónapból származó ébrény. (11. ábra).

A koponyacsont képét nézve és eltekintve a fej hátsó részének vizenyős

[1] Opera omnia. Ed. Kühn 1821 T. II. p. 771.

[2] A lágyrészek fejlődése tekintetében lehet első percz az alapi ujjpercz, de csontfejlődés tekintetében a végpercz az első — tehát a harmadiknak mondott — mert ebben jelentkezik az első csontpont.

duzzanatától, szépen kifejeződik az os occipitalis pars basilaris, partes condylioideæ és pars squammosa egymáshoz való fejlődési viszonya.

A *homlokcsont*, különösen a margo supraorbitalisnak megfelelőleg, határozott, világosabb, finom vonalas határoltságot mutat.

Gyönyörü módon hozza szemünk elé ezen ébrény képe a nyakszirtcsont fejlődését. — Anyakszirtcsont öt pontból fejlődik; azok közül:

a nyakszirtpikkelyre két csontpont esik, egy lentebb az alsó squammarészletnek, egy (?) felső annak fedőrészletének szóló; e két csontpont már összefolyt, mert összeolvadt csont képei két egymás mögött fekvő szárnyhoz hasonlók, tehát hosszban és szélességben is terjeszkedett;

a nyakszirtcsont bütyökrészeire (partes condyloideæ) eső két fejlődési pont már előrehaladottak, megnyúltak haránt irányban és sarkantyu-alakot öltöttek, a sarkantyúképlet hátsó szára 3·0 mm. hosszu és hátrafelé szolgál; a mellső két szár közül az egyik egyenesen a lejebb emlitendő pars basilaris felé tart és egy mm.-nél valamivel hosszabb; a másik lefelé áll, inkább dudort képez és ezen dudor a bütyöknyujtvány elsődleges csontképe; a bütyök-nyujtványnak megfelelő kis részletek leginkább rajzolódnak, leginkább fejlettek;

az alapi (pars basalis s. corpus) nyakszirt-csontrésznek megfelelő csontpontja 4.5 mm. hosszu, ferdén-felülről, mellülről le- és hátraelé álló képletté fejlődött hátsó részlete és sarkantyu-alak, mellső, egyenes szárai képezik később a foramen magnum oldalsó és mellső csontkerülékét.

A *felső állkapocs* nyolcz mm. hosszu képet nyújt; alsó széle leginkább kitünik és finom vonalakat küld az orrnyilások, szemgödrök felé függélyes irányban, t. i. a processus frontalist, mely 3·5 mm. hosszu; már itt is előrehaladott a csontképződés és a *Béclard** által leirt öt csontosodási pontot nem lehet elkülöniteni és találni. Az os intermaxillare (tulajdonképen kettő van) rajzolódik.

Az *alsó állkapocs* mindegyik felének x-sugaras képe 10·5 mm. hosszu; mellső vége leginkább adja a csontállomány képét és horogszerüen felfelé görbült.

A felső állkapocs hátsó végén két a szemgödör felé álló, egyenes irányban haladó csontkép; a járomcsont képe kezdetleges állapotban, alapjával a járomcsont arczrészét (pars facialis), hegyesen végződő kinyulásával a processus frontalist jelezve.

Az arczcsontok közül még az orrcsont képe mutatkozik egy mm. nagyságu, hosszukás képlet alakjában, mely közvetlenül a homlokcsont alatt fekszik.

Közvetlen a két állkapocs leendő szorosabb, de jelenleg még két mm.-nyi hézagot mutató érintkezési helye mögött látszik a halántékcsont (os temporum) kezdetleges, könynyen átvilágitható csontosodása; az előbb emlitett hely fölött pedig a két sphenoid-csontosodás élesen kifejeződve.

A koponya- és arczcsontok ez időben való tömörségét, illetőleg az x-sugár áthatolásának leginkább ellentálló részek legsötétebben rajzolódnak, úgy a nyakszirtcsont pikkelyes része, az alsó állkapocs és a járomcsont mutat legsötétebb, erőteljes képet a positiv képen, leginkább előrehaladottak a fejlődésben és igy azt lehet mondani, hogy a nem porcz által előképezett, hanem a hártyás anyagból vagy kötőszövetből fejlődő, tehát az általános

* Béclard: «Nouvaeu Journal de médecine», T. V. és VIII. Meckl's Deutsches Archiv für Physiologie, 1820 Bd. VI.

takaróhoz, a külbőrhöz tartozó csontok mutatnak először tömörséget, csontszövet-fejlődést; hártyás anyagból fejlődik és nem porczból a többiek között: a nyakszirtpikkely felső része, az arczcsontokhoz tartozó járomcsont, a felső és alsó állkapocs.* Mi a tömörséget illeti, a nyakszirtcsont bütyökrészleteinek megfelelő csontosodás csak második sorban áll.

A nyakszirtcsont pikkelyes része kiválik atöbbi koponya- és arczcsontok közül az által, hogy képe már hosszrostokat tüntet föl.

Áttérve a gerinczoszlopra, első sorban nézzük a forgó csigolyákat, azaz a két első nyaki csigolyát, a fejgyámot (atlas) és az epistropheust és ezután a többi hajlító csigolyákat. A csontképződések, csontpontok képe mindenütt szép és tiszta.

A hét nyaki csigolyának megfelelőleg hét csigolyatest-csontpontot találok a képen és épen annyi (hét pár) oldalcsontosodást.

Az atlas két oldalívének mindegyike majdnem 2·0 mm. hosszu, mellső, egymástól távol álló végüktől egyenes irányban két milliméternyire látszik testének élesen kifejezett csontpontja, függélyes irányban kissé megnyúlt alakjával. *Bade*** ezen itt oly élesen kifejezett atlastest csontpontot (processus odontoideus) az ébrényi élet 22-ik hetében nem találja, pedig jelen leirás a 14—16-ik hétre vonatkozik.

Az epistropheus két oldalíve tisztán látszik, ferdén állnak fölfelé, leghosszabbak valamennyi nyaki csigolya oldalívei között, egyenként 2·7 mm. hosszuak; előttük érintve az egyik ív mellső végét, fekszik testének kifejezett csontpontja; az atlas előtti csontpont lesz az epistropheusprocessus odontoideusa és az atlas két íve mellül összeköttetve a csak később csontosodó Froriep-féle kapocs által, körülveszi majd a fognyúlványt, a tulajdonképen saját testükhöz tartozó, de tőle elpártolt részével csak izület által lesznek érintésben.

A többi öt nyaki hajlító-csigolya csigolyatest csontpontot mutatnak, de a két oldalsó ív mindinkább kevésbé jut kifejezésre, rövidebb lesz képe, mig a mellkasi csigolyákat is, illetve azok alsóinál már majdnem csak pont alakjában mutatkozik.

A csigolyatestek csontpontjainak magaviselete ellenkező; mennyivel lejebb megyünk a gerinczoszlop mentén, annyival inkább kifejezettebbek, erősebbek és szélesebbek, legnagyobb szélességet mutat *a 12-ik mellcsigolya teste; majdnem két mm. széles*, nem egész egy milliméternyi magasság mellett.

A lumbalis csigolyák testi csontpontjai mindinkább kisebbednek nagyságuk csökkenésével arányban fogynak az oldalivek csontpontjai is.

A sacral-csigolyák közül az első még három csontosodási pontot mutat, a középső legnagyobb a testé, a jobb és bal igen kicsiny, de jól kifejezett, megfelel a két ívnek; a második, harmadik és negyedik már csak egy csontpontot mutat, megfelelőleg a testnek.

Az utolsó sacralis csigolya ép úgy, mint az os coccygis, csontpontot nem mutat. A bordák száma 12; a 11-ik hossza hét mm. és már aránylag gyengén rajzolódik.

A *lapoczka* csontképe a jellegzetes alakot mutatja; a felső és külső

* Dr. Krause K. Fr. T. A leiró ember-boncztan kézikönyve.

** Dr. Peter Bade: Entwickelung des menschl. Skelets bis zur Geburt. (Archiv für mikroskopische Anatomie, Bd. 55. 1900.)

szél igen tömör aránylag többi részéhez, feltünteti a kép a scapula vaskos részeinek gyors fejlődését; az acromium három mm. hosszu és erősen nyúlik a 13·5 mm. hosszu, kettős körvonallal rajzolódó kulcscsont felé. A vállöv mellső zárókapcsa, t. i. a manubrium sterni csontképe még nincsen. Az acromium alatt gyöngéden jelezve mutatkozik a leendő felkarcsont fejecsének befogadására szolgáló helykezdetleges csontosodása.

A felkarcsont 17 mm. hosszu, felső végén már csontszerkezetet, gyöngéden kifejezett hosszrostokat tüntet fel; az alkarcsontok közül, melyek alsó és felső vége kissé egymás felé hajlók, úgy hogy mindkettő kissé ívszerü, az orsócsont képe 13 milliméter hosszu; a singcsont képe 15 mm. hosszu, a radius felső vége fölé emelkedik; ezen csontok is gyöngéd, de mégis jelentkező hosszvonalakat mutatnak.

Még egy körülményt kell kiemelnünk, t. i. azt, hogy az x-sugarak tisztán és szépen feltüntetik a hosszu csontokon a tömött csontállomány különválását a szivacsos csontállománytól, azaz a csontvelő és az azt körülvevő tömött csont fejlődését.

A felkarcsont méreteiből kitünik, hogy középen vékonyabb, mint két végén; ezen vékonyabb helyen a csontszéli részlet csíkalakban sötétebben rajzolódik, tehát aránylag igen tömött, ezen sötét csontcsík legszélesebb a csont legkeskenyebb, illetőleg legvékonyabb részén, azaz annak közepén és lassan vékonyodva a csontvégek felé, egészen eltünik, még mielőtt azokat elérte volna. A csontvégek és az emlitett csíkok által határolt tengelyi része a csontnak világosabb, homokórát utánzó képet nyujt és épen ezen homokóraszerü, világosabb árnyalatu részlet mutatja a gyöngéd hosszirányban mutatkozó rostozottságot. Világos, hogy az x-sugarak itt élettani folyamatot rajzolnak, t. i. a tömött csontállomány különválását a szivacsos csontállománytól, illetőleg a csontvelőür képződését.

Áttérve *a kézre*, látjuk, hogy a kéztő helye puszta, üres egyöntetü, de megtaláljuk az előbb leirt (7·5 cm. hosszu) ébrénynél emlitett egyenes sorba rakott kézközépcsontokat, mind a négyet, csakhogy előrehaladtak fejlődésükben és alapos megfigyelés mellett ezeknél is találunk különféle árnyalatokat, tehát a csontszerkezetnek első nyomait; a csontocskák nagyobbodtak és már nem állanak egyenes vonalban, hanem ívrészletnek felel meg elrendeződésük; a kézközépcsontpontok és az előkarcsontok között a távolság megnagyobbodott, hat-hét millimétert tesz ki, a csontocskák képe négyszögletü lett.

A phalanxokat illetőleg úgy az ezekben tartalmazott csontocskák 3·5 mm. távolságban rajzolódnak le a metacarpal-képecskéktől; a mutató- és középső ujj alapi perczének csontképe 1·5 mm. hosszu, széles, éles határokkal, a középső és végpercznek megfelelő csontkép pontalaku, úgy hogy a végperczé kisebb pontot tüntet föl; a negyedik ujj alappercz csontképe egy mm. hosszu a középső- és végpercz pontszerü csontképet mutat az előbbeni elrendeződéssel; az ötödik vagy kisujj alapi phalanx csontképe egy mm. hosszu, de keskenyebb, mint a negyedik ujjé, a végpercz alig mutat csontpontot, a középső percz gömbölyü pontocskát. A hüvelykujj középcsontjának vett csont nem az, hanem a hüvelykujj alapi percze.

Leirva a metacarpal-csontképek elrendeződését, azt mondottam, hogy ívrészlet alakjában rendeződtek és négyen vannak, megtekintésnél az ívrész let még egygyel van kiegészitve, csakhogy ezen ötödik, a metacarpal-ívbe helyezett csontkép rövidebb sokkal, egészen távol áll a sortól, nagyságra

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

12. ábra (a 259. oldalhoz).

Két és fél éves gyermek kezének x-sugaras képe (kisebbítve).

nézve annyiban tér el a többi újj alapi perczének csontképétől, hogy egy mm. hosszu, tehát 0·5milliméterrel rövidebb, mint az, de fele csak a metacarpal-képnek és igy azt lehet mondani, hogy miután az első és második ébrényképen csak négy metacarpal csontkép van, úgy hogy a hüvelykujjnak nem jut, de minden végpercz pontot mutat, tehát öt van jelen, miután jelen kép a közép és alapi percz csontosodásának előbben történt egyszerre való felléptét mutatja az által, hogy *fejlődésre nézve megfelelnek egymásnak*, úgy nagyon közel fekszik azon föltevés, hogy az egy sorban egyszerre föllépett öt ujjpercz-csontkép egyenlő öt ujjpercznek fog megfelelni s nem négy ujjpercznek és egy kézközépcsontnak.

A további fejlődés is mutatja, hogy hüvelykujj kézközépcsont nincs, t. i. minden ujjpercz testében van, mint láttuk, egy csontosodó pont, de minden ujjpercz alapjában is, mely az alapi perczeket illetőleg — a több percz némileg eltér — már a gyermek $2^1/_2$ éves korában régen fellépett és fejlődik mint egész lapos csontkép, de ugyanaz időtájban a metacarpal-csontok fejecseinek megfelelőleg is léptek fel csontpontok, melyek még korántsem fejlődtek annyira, mint a perczek basilaris csontpontjai; bizonyitékul szolgáljon $2^1/_2$ éves fiu kezének képe (12. ábra), melyet nézve, az ú. n. hüvelykujj metacarpal-csontot illetőleg azon kérdést kell felvetni: miért nem fejlődik az, mint a többi metacarpalcsont, — ha az? miért fejlődik, mint a több alapi percz, — ha nem az? A metacarpal-csontok a capitulumban hordják csontpontjaikat, az alapi vagy első perczek basilaris részükben, a hüvelykujj állitólagos metacarpal-csontja szintén a basalis részben fejleszti, mint a többi phalanx az epiphysicalis csontpontját — igaz, nem egy időben a perczekkel, hanem később, — de később is, mint a metacarpal fejecseinek csontpontja és nem az utóbbiakkal egyszerre, mint az ábrán kitüntetett fejlődésben már előrehaladott csontosodások nagyságából kiderül, azért, mert mutatja, hogy mindig, a legelső csontpont fellépésétől kezdve, alapi percz volt, a legelső fejlődésétől fogva, a mikor a többi alapi perczczel egy időben, kis csontpont alakjában fellépve, kénytelen volt a természetes fejlődés által kihagyott metacarpal-csont helyére lépni (alakjának változása nélkül, mert változása a későbbi életére vonatkozik és okadatolt), úgyanigy fejlődni, mint a többi testvérei, és mi több: ugyanily módon táplálkozni, mint azok. Nincs ok tehát metacarpal-csontot látni a hüvelykujj harmadik perczében — mint Aristoteles óta sokan tették és sokan teszik — a mikor ezt bizonyitani nem lehet, de nincs is ok az alapi rész csontpontjában elkorcsult metacarpal-csontot látni, mint azt *Krause** teszi.

A medenczeövnél aránylag úgy áll a viszony, mint az első ébrényképnél, t. i. nagyon feltünően hátra van, csontfejlődését tekintve és összehasonlitva a vállövvel.

A sacralcsont főrésze, azaz első csigolyája — mint már emlittetett — három csontosodási pontot mutat, a középsőből csigolyatest leend, az oldalsó kettő a jövendő, a csipőcsonttal való izületi összeköttetés** miatt lépett fel oly korán; a második, harmadik és a negyedik sacral-csigolya mutat egy-egy kisebbedő csontpontot a testnek megfelelőleg.

A csipőcsont alakját az árnyképből már ki lehet venni, 5·5 mm. hosszu

* Krause V.: A leiró ember-boncztan kézikönyve.

** Nem szabad szem elől veszíteni, hogy a keresztcsigolyák (a három felső) tulajdonképen csak a massae laterales külön csontosodásai által érintkeznek a csipőcsonttal.

és három mm. széles, állása már nem oly ferde, alsó sarkán keskenyebb, felső részletén szélesebb, a belső, egymás felé néző oldalán egyenes irány levágott, élesen határolt ovalis kép alakjában rajzolódik; külső és felső részlete halványabb, az arányban a csipőcsont többi részletével vékonyabb tányérnak megfelelőleg; belső széli része sötétebben, egyenesen levágottnak mutatkozik, mert a leendő a sacralcsonttal való érintkezési helyet tünteti fel, alsó részlete is sötétebb, megfelelőleg a leendő csonttestnek.

Az os ischii és os pubis ép oly kevéssé mutat ez időben csontosodási pontokat, mint a keresztcsont utolsó és az os coccygis négy csigolyája. A femur csontosodásának képe, úgy szólván, visszamaradást mutat, holott a felkarcsont 17 mm. hosszu, úgy ennek hossza csak 16·5 mm., alsó vége 2·5 mm., felső vége szintén 2·5 mm. vastag.

A tibia és fibula ezen időszakban is mutatják már a fejlett állapotban található, egymáshoz való viszonyt; a tibia csontosodás képe 13 mm. hosszu, alsó és felső végén 2 mm., a közepén 1·5 mm. vastag; a fibula gyöngébben rajzolódik, 13 mm. hosszu és alig egy milliméter vastag.

A fibula alsó végétől 4 mm.-nyire 1 mm. átmérőjü, háromszögletü (tompított hegyü), élénk sötét csontosodási pont, mely nyilván a sarokcsont (calcaneus) csontosodá-sának képe — más nem is lehet — és úgy megint egy eltéréssel találkozunk, a kezet a lábbal összehasonlitva; t. i. mig a kéztőnek megfelelőleg nem találunk csontosodási pontot sehol, úgy a lábtőcsontok leghatalmasabbikja már is készül fejlődni.

A láb középben (metatarsus) öt hosszukás, négyszögletü csontkép látszik,* az első — megfelelőleg a nagy ujjnak — hossza 1·5, szélessége 1 mm., a legrövidebb, de legvastagabb; a többi négy hossza — alig van különbség — 2 mm., vastagságuk 0·5 mm. (szorgosan nézve a második a leghosszabb).

A lábujjak csontpontjait nézve itt-ott látni egy pontot; igy a kép jobb lábán a nagy ujjnak megfelelőleg kettőt, tehát a vég- és középperczet illetve; a második ujj közép-perczének megfelőleg egyet; a harmadik és ötödik ujj első perczének megfelelőleg szintén egyet-egyet. A bal lábban öt kis csontosodási phalanx-pontot látni, kettő közülök a nagy ujj közép- és végperczére vonatkozik.

A kézujjak és lábujjak fejlődése e csontpontok fellépése tekintetében igen nagy különbséget mutat, a lábujjak 15 ctméter hosszu ébrénynél körülbelül a fejlődés azon fokán vannak, mint a kézujjak egy 7·5 ctméter hosszu ébrénynél.

*

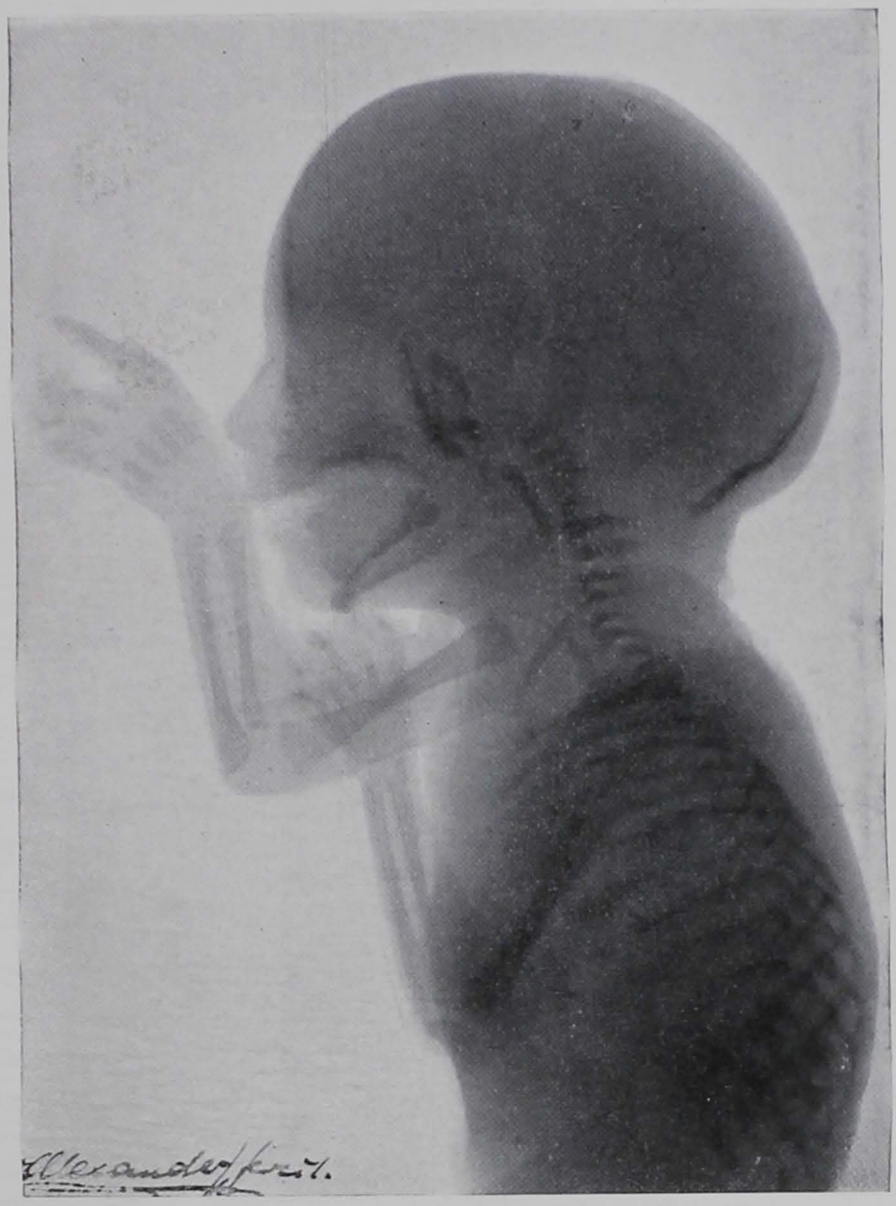
A negyedik hónapból származó ébrény leirása után áttérhetünk egy ébrényre, mely 19 ctm. hosszu, tehát az ébrényi élet ötödik hónapjából származik (még pedig ennek első feléből), mert 19– 28 ctm. ébrényhossz felel meg az ötödik hónapnak.** (13. ábra.)

Az ébrényi koponya átmérői a következők:

A koponyatetőtől a leendő foramen occipitaleig 45 mm.; a homlok legkiválóbb pontjától az első pikkelyes rész legmellsőbb pontjáig 52 mm.; a maxilla superior-csontosodás leghátsóbb pontjától (az előbbire függélyesen) a hártyás koponya legkiállóbb pontjáig 45·5 mm.;

* Az első, a nagy ujjnak megfelelő látszólagos metatarsalcsontot egyenlőnek kell tekinteni a hüvelykujj úgynevezett metacarpalcsontjával.

** Schroeder K.: «Lehrbuch der Geburtshilfe», nevezett szerző méretei után indultam az ébrények meghatározásánál.

13. ábra (a 260. oldalhoz).

19 cm. hosszú ébrény felső testének x-sugaras képe (természetes nagyság).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

harántul: az orrcsont alsó csucsától a nyakszirt-csontosodás legfelsőbb pontjáig 58 mm.

A lágy részek élesen különválnak a fej kerületén, de a homloki csontosodás legvégsőbb pontjától, a nyakszirti csontosodás legfelsőbb pontjáig a koponya kerületét megadó hártyás részek által adott határvonal is különválik, sötétebb árnyalatot ad, mint az ezen hártyás részleten fekvő lágy részek.

A nyakszirtcsont-pikkely alsó porczos szövetben és felső hártyás szövetben fejlődött csontpontok szétterülve egészen összeforrnak és mint fel-, úgy oldalfelé is terjedtek, csak hogy jelen esetben a felső és alsó részlet összenövése már alakitást tételez fel, t. i. a hártyás és porczos csontosodás helyén a koponyaür felé beszögelés fejlődött, úgyszólván az alsó scala határa a kis agy felső határvonalát jelzi; az egész csontkép hossza 21·5 mm., az agy kivétele után a pikkelyes rész szerkezeti képet nyujt, t. i. finom rostokat, melyek az egész koponyán keresztül látszanak, de szabad szemmel alig, nagyitóval pedig jobban láthatók.

A nyakszirtcsont-pikkely csontosodás-képétől mellfelé 5·5 mm.-nyi távolban fekszik a 8 mm. hosszu nyakszirt bütyök-részlet haránt irányban, a mellső és alsó szára egymáshoz közel fekszik és majdnem érinti egymást az egymást fedő helyzetüknél fogva, különben természetes és a későbbi követelményeknek megfelelő helyzetnek mondható az, mivel a méhen kivüli élet első évének második felében, feladatuknak megfelelőleg közel fekszenek egymáshoz annyira, hogy az ágak mellső végükön összenőnek vagyis inkább egymásra fekszenek, és a későbbi életben összenőve a mellső bütyök (foramen condyloideum anteriust) alkotják (lásd lejebb egy felnőtt ember koponyaalapja leirását).

Elülről nézve a nyakszirtcsont bütyök-részlet képen egészen másképen látszik, valóságos sarkantyu alak (lásd az egész magzat képét lejebb); az első 1·5 mm. hosszu ága fölfelé áll, ez mellfelé nőve össze fog nőni a pars basilárisnak felső, a koponya-ürrel határos részletével;

a sarkantyu második ága 1·5 mm. hosszu, lefelé és a medialis vonal felé néz, ez felel meg a tulajdonképi condylusnak és azt képezve, összenő a pars basilaris alsó, a koponyaalap külső felületével határos részletével;

harmadik ága 2·0 mm. hosszu oldalra néz, de tulajdonkép hátrafelé nő, a processus jugularist szolgáltatva szétterül, hátra- és oldalfelé nyomul és később azon hézagot fogja beboritani, mely a halántékcsont és nyakszirtcsont alsó pikkelyes része között létezik.

Ha jól nézzük ezen képletet és összehasonlitjuk a négy hónapos embryonál talált képpel, látjuk, hogy megváltozott nem csak nagyságra, de különben is; t. i. annak egész képében egy ugyanoly alaku sötét sarkantyu látszik egész tisztán és ez fontos, mert ezen itt jelentkező folyamat azonos a negyedik hónapból származó ébrény képén érvényre jutott és a hosszcsontokban végbemenő folyamattal, azaz az egyöntetü, egyszövetü csont belsejében lágyabb, szivacsos csontszövet képződik, elkülönül az anyaszövettől. Tehát a lapos csontokra nézve is kötelességét teljesitve rajzolja az X-sugár az élettani folyamatot, a tömött külső és a lágyabb belső szivacsos csontszövet különválását egymástól.

A bütyök-részlet mellső vége előtt 1 mm. távolságban fekszik a 8·5 mm. hosszu és 1·5 mm. átmérőjü, erősen fel és mellfelé néző nyakszirt alapi részletcsont képe, előre haladottaknak kell mondani a nyakszirtcsont rész-

leteit nem csak nagyobbodás tekintetében, de azért is, mert mutatkozik szépen és kifejezetten a szivacsos csont-anyag fejlődése.

Az ébrény oldalról történt átvilágitási képén a halántékcsont csak kevés nyomot mutat, ámbár valósággal jól van kifejlődve az ébrényi koponyán; oka annak az, hogy a halántékcsont áthatolásában kell keresni, könnyebben hatolható a sugarak által, mint maga a fej vastagsága és igy nem is várható annak lerajzolódása. Jelen képen (oldalról nézve) mellfelé csak a hid gyenge árnyéka látszik, tehát összeköttetése a halántékcsontnak a járomcsonttal másképen áll a dolog, ha a koponyát mellülről világitjuk át (lásd az egész ébrény képét), a hol a sugarak él irányban találják a halántékcsontot, ez esetben a halántékcsont majdnem 13 mm. hosszu alsó és felső végén elenyésző csik alakjában mutatkozik és jól kifejezett, a csik közepénél valamivel lejebb 1·0 mm.-nyi vastagodás mutatkozik a hidnak, illetőleg a halántékcsont járomnyujtvánnak megfelelőleg.

Legjobban látszik ezen csereviszony éli és lapnak megfelelő átvilágitás között a falcsonkoknál, az oldalról történt átvilágitásnál — mint a kép mutatja — általában nem látszik belőle semmi, ha az átvilágitás mellülről történt, akkor az egyik falcsont 26 mm. hosszu csontosodási vonalat mutat, mely a homlokcsont felső szemgödri szélen tul megy is, igen jól és erősenvan kifejlődve, de csontosodása még sem bir annyi ellentállással, mint a talán még ellentállóbb koponyatartalom, az agy kivétele után a falcsont csontosodása igen finom, minden irányba terjedő rostokból álló szerkezeti képet nyujt, melyet nagyitóval jobban lehet kivenni.

A járomcsont háromszögletü képe mögött mutatkozó két csontkép, a mellső 5 mm. hosszu, 1·5 mm. széles, kissé mellfelé görbült, az alatta lévő 3 mm. hosszu és szintén 1·5 mm. széles; ezen képletek a két ikcsontnak fognak megfelelni.

A homlokcsont pars frontalisa 1·7 mm. hosszu ivet képező képet nyujt, mely az orrgyöknek megfelelőleg 1·5 mm. széles, fölfelé vékonyodva eltünik, az orrgyöknek megfelelőleg átmegy a szemgödör felső szélébe, ez által pedig a járomcsont rajzával függ össze — egyesül.

Mindkét orrcsont látszik, az élesen rajzolt, majdnem 4 mm. hosszu, vékony, csikalaku képet nyujt, erősen emelkedik kifelé és a homlokcsont alsó részétől 3 mm.-nyi távolban fekszik.

A felső állkapocs-kép hossza 9 mm., haránt irányu, felső részlete nem oly kifejezett, mint alsó részlete, mellső részletének megfelelőleg rajzolódik az orr válaszfala is erősebb árnyalat által. A felső állkapocs előtt rajzolódik az os sutermaxillare 3 mm. hosszuságban.

Az alsó állkapocs mindegyik fele 15 mm. hosszu, hátsó vége 3·5 mm. széles, mellül 1·0 mm. átmérőjü, látni az elül erősebben, hátul gyöngédebben mutatkozó procepus alveolaris fejlődését is, mellső végén 2·5 mm. magas.

Áttérve a gerinczoszlopra (14. ábra), annak megtekintése a nyaki felső részletnek megfelelőleg legnagyobb haránt-átmérőt mutat, mely a mellcsigolyáknak megfelelőleg megrövidül, hogy a hasi csigolyáknak megfelelőleg ismét meghosszabbodva, úgyszólván egyszerre szálljon le a legnagyobb megrövidülésre: egy pontra (a harmadik keresztcsigolya helyén).

A csigolyatest-képek haránt és vastagsági átmérőivel másképen áll a dolog; a haránt-átmérő kisebb a nyaki csigolyák testeit illetőleg és egyenletesen növekedve legnagyobb a XII. mell- és I. hascsigolya testénél, hogy azután egyenletesen csökkenjen a pontnak képét mutató harmadik keresztcsont-

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

14. ábra (a 262. oldalhoz). — 19 cm. hosszú ébrény.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

csigolyatestig, de viszont a csigolyatest képének vastagsága, növekedve a nyaki csigolyák képeitől az első hasi csigolyáig, a hasi csigolyáknál egyenletes marad és egyszerre csökken az első keresztcsigolyától kezdve a harmadik keresztcsigolyapont képéig.

A csigolyatestek mindvégig — kivéve a második és harmadik keresztcsont-csigolyát — a nyakszirtcsont bütyökrészletéhez hasonlóan mutatják a szivacsos csontszövet első fellépését.

A Röntgen-kép azt mutatja, hogy minden csigolyatesten négy, szabályosan elhelyezett pont van, melyeknek megfelelőleg oldalt is fellép a szivacsos csontszövet; ezen kis, tűszúrásnyi pontocskák a fejlődés folyamán összeolvadva, a csigolyatest gerendezetes csontszövet alkotásáttételezik fel.

Nemcsak a csigolyatestek, hanem a csigolyaívek is mutatják belsejükben a lágyabb összeállásu csontszövetnek féllépését.

A bordák hátsó, szélesebb végükkel majdnem egyaránt 1·0—1·5 milliméternyi távolságban fekszenek a csigolyaívektől.

A clavicula 14·5 mm. hosszu, mellső végén szélesebb és egész tengelye hosszában mutatja a lágyabb szövet felléptét.

A lapoczka felső széle 8·5 mm., külső széle 13·0 mm., belső széle 14 mm. hosszu, a felső külső szöglet legkifejlettebb; az acromion 5·5 mm. hosszu és szintén mutat lágyabb szövetü tengelyt.

A felkarcsont 28 mm. hosszu, felső és alsó végén 4·5 mm. széles és feltünő szép módon mutatja a csont egész hosszában a közepén tömött csontállománytól határolt, megnyúlt homokóra-alaku képletét a szivacsos csontállománynak épen úgy, mint a 23 mm. hosszu singcsont és a 21 mm. hosszu orsócsont.

A kézközépcsontok, sőt még mind a három ujjperczi csontocskái az ujjaknak mutatják a közepi lágyabb és a környi tömöttebb csontszövet különválását.

A medenczeövön a csipőcsont képe, melynek legnagyobb hossza 10 mm., legnagyobb szélessége 8·5 mm., a kép tisztán mutatja az incisura ischiadikának megfelelő bevágányt.

A csipőcsont testének alsó széle alatt négy mm.-nyire és kissé a középvonal felé fekszik a majdnem három mm. hosszu és 1·5 milliméter széles képe az ülcsont felhágó ágának.

Ezen csontképtől 1·0 mm.-nyi távolságban befelé az os pubis harántágának megfelelő gyengén sötét folt.

A medenczeöv függelékeit illetőleg a csontképeket szintén egymás után irom le.

A femur képe 26 mm. hosszu, felső és alsó végén körülbelül egyenlő — 5·5 mm. — széles, kitünően mutatja a tömött kéreg csontállományt és a szivacsos csontszövetet.

A tibia 23·5 mm. hosszu, felső végén 5·5 mm., alsó végén négy mm., közepén három mm. széles és ugyanazon viszonyokat tünteti fel, mint a femur képe.

Ugyanígy viselkedik a 21 mm. hosszu, mellülről nézve a középen 1·5 mm. széles fibula-kép.

A metatarsus csontképei alapjukkal gyenge ívben rendezettek, a második ujj láb-középcsontja öt mm., a kis ujjé négy mm., szélességük átlag 1·0 mm. Kivételt képez az első ujj alapi percze, az első metatarsal-csontot képviseli, melynek hossza 3·5 mm., szélessége két mm.

Az első ujjnak középpercze mutat határozottabb csontképet.

A második, harmadik és negyedik ujj közepi perczének csontképe igen kicsiny pont alakjában tünik fel, az ötödik ujj közepi percze általában nem mutat csontképet.

*

Emlitettem ezen ébrény leirásának kezdetén, hogy nem mindig válik be azon feltevés, miszerint az idősebb ébrény mindig több csontképletet mutat, mint a fiatalabb ébrény. Nem tekintve az anyatest betegségeit, esetleg fellépett fejlődési akadályokat, vagy a fertőző betegségek behatását a magzatra, ha az anyai test azok által bántalmaztatik, nem tekinthetem a sokféle körülményt, melyek befolyásolják az ébrény fejlődését, csak a tényre szoritkozva, fel kell emlitenem, hogy a leirt 19 cm. hosszu, a terhesség ötödik hónapjából származó ébrénynél kimaradt a fejlődésből egy csont, mely már a negyedik hónapból — tehát fiatalabb — származó 15 cm. hosszu ébrénynél jelen van, értem a *sarokcsontot.*

Ezen csont az emlitett fiatalabb ébrénynél mint egészen élesen kiváló, 1·5 mm. hosszu, 1·0 mm. széles határozott csontkép rajzolódott a kellő helyen.

Jelen esetben (14. ábra) nyoma sincs annak a csontképnek, mely a négy hónapos magzatnál kilencz mm. széles téren fejlődött: az éles határt és alakot mutató kezdetleges sarokcsont. A nomalia-e az, vagy gátolt fejlődés, vagy másutt kell ezen lelet megfejtését keresni, nem tudom, de tény, hogy így van.

*

Szemléljünk egy 24 cm. hosszu fœtust, tehát idősebbet a leirtnál, körülbelül az ötödik hónap kezdetéről. (15. ábra.)

Az ébrény képe nem oly tiszta, élénk, de vizsgálása azért érdekesebb és tanulságosabb, mert teljes elvetéléstől származik, az ébrény magatartását a méhben is demonstrálja (tekintetbe véve az azt körülvevő, még sok folyadékot tartalmazó burkokat (a képen sérülése látszik a buroknak, de az a készitmény kezelésénél lépett fel) és a méhlepényt.

Látjuk, hogy a koponya csontvázának fejlődése előbbre haladott az agy fejlődésének megfelelőleg, de az occipitalis rész aránytalanul nagyobb, kidomborodottabb, most látszik először a koponya oly alakban, a minőt ezentúl viselni fog. A pars squammosa ossis occipitalis csontosodása vaskosabb, hossza 16 mm.; látszanak a még most is sarkantyualaku, de vastagabb partes condyloideæ ossis occipitis, nyakszirtcsont alapi részének képe, mely már hat mm. hosszu.

A homlokcsont csontosodása, mely legvastagabb a szemgödör felső szélének megfelelőleg, 16 mm. hosszu vonalban rajzolódik; a szemgödör felső széle szintén mutat nem egészféles határu, 7·5 mm. hosszu csontképet.

A felső állkapocs 10 mm. hosszu és szélesedett, jól kivehető csontképe, mig az alsó állkapocs 14 mm. hosszu.

A járomcsont most is hegyes háromszögletnek felel meg, melynek hossza kilencz mm., alapjának megfelelőleg pedig 2·5 mm. széles. A csigolyatestek csontképei szépen hozzák szemünk elé változatos nagyságukat.

A csontképek a nyaki csigolyáktól kezdve lassan növekszenek, mig az első hasi csigolyánál a legnagyobb méreteket mutatva, ismét, de rohamosabban csökkennek, úgy hogy az ezen ébrényi korban már fellépő utolsó sacralcsigolya csontképe igen kicsiny és alig észrevehető; aránylag a hasi csigolyák csontképei a legnagyobbak és legtávolabb is állnak egymástól.

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

15. ábra (a 264. oldalhoz).

24 cm. hosszú ébrény a magzatburkokban (méhlepény).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A bordák teljes számban mutatkoznak, de inkább a mellkasnak megfelelőleg; a legutolsó borda képe igen gyenge.

A mi a vállövet illeti, a jobb kulcscsont, mint az ötödik nyaki csigolyának erős meghosszabodása mutatkozik (a baloldali nem tünik fel).

A scapula inkább kifejezett széle, mint függélyes irányban lefutó, a kép bal oldala felé nyiló félhold-alakban mutatkozik.

A felkarcsont képe 23 mm. hosszu, felső végén négy mm. széles, az alsó végén három mm.; az alkarcsontok és kézcsontok nem jól kivehetők a végtagok keresztezett fekvése miatt. A csipőcsont nyolcz mm. hosszu és három mm. széles, felső határvonala kidomborodik, alsó határvonala behorpadt.

A czombcsont 20 mm. hosszu (tehát három mm.-rel rövidebb a felkarcsontnál), a felső végén 3·5 mm. széles (tehát vékonyabb a felkarcsont felső végénél).

Az alsó végtagok többi csontképei nem tiszták, fekvésük és boritásuk miatt.

Az ébrény lágy részei csak úgy tükröződnek vissza, mint a már leirt 15 cm. hosszu ébrénynél és nem látszik a szépen határolt zsákalaku hasüreg, mint a legelső, 7·5 cm. hosszu ébrénynél.

Tekintve az élesen lebenyezett méhlepényt, az ugyanazon árnyalatokat tünteti föl, mint az ébrény zöme; a hol kétszeresen fekszik a lepény lebenye, ott sötétebb az árnyalat, de határozottan ki is lehet venni, meddig terjed a kétszerezettség és a lepény foszlányai szintén kivehetők; a burkok akár lapra fektetve, akár vastagságukat vizsgáljuk, mindenkor, még a már górcsővel is vizsgálható vékonyságukban tisztán és élesen határolva rajzolódnak.

Nagyon jól tudjuk, hogy a górcsövi vizsgálat az ébrényi szövetek fejlődését, a csontképződés folyamatát kimutatja, de ezen górcsövi vizsgálatokat csak kevesen végezhetik és épen a csontállomány a metszetek készitésének akadálya. — A csontfejlődést ébrényektől származó és azokból készitett kis száraz csontvázakon nézni és vizsgálni szintén nem elégithet ki, mert nedvdús, hajlékony ébrényi csontállomány összeszárad, összefolyik a körülötte lévő lágy részletekkel, melyeket rajta kell hagyni, nehogy szétessen és könnyen csontállománynak fog nézetni az avatatlan szem által, mi nem az, mi összeszáradt porcz, ligamentum vagy ín; akár lapos, akár hosszu csontok egyes csontpontjait, egyes csontosodott helyeit nézzük, azok egymással lágy részletek által függnek össze, távol fekszenek egymástól; a kikészitett, de nem teljesen fejlődött bordák, hogy szét ne essenek, szintén lágy szövetrészletek által hagyatnak összeköttetésben. A gerinczoszlop csigolyái mind csak csontosodási pontokat (kisebbeket vagy nagyobbakat, vagy sajátságosan idomitott csontosodásokat) mutatnak, de ismét lágy szövetrészletek által függnek össze; mindezen körülményeket nem lehet száraz, apró, úgynevezett csontvázakon kimutatni, hisz ha jól nézzük a dolgot, az ébrény kora életszakából származó csontvázak nem is azok és nagyrészt összeszáradt porczvagy kötőszövetből állanak, mely körülményt kitünően bizonyitja például a medencze, vagyis jobban mondva a medenczeöv háttérbe szoritott, okadatolt késedelmes fejlődése. Mind oly tény ez, mely mutatja, hogy nem lehetséges még a legügyesebb kéznek sem tisztán és helyesen kitüntetni makroskopice az ébrény korai életében lefolyó csontosodási folyamatot, nem lehet a készitmény olyan, hogy helyes fekvésben, arányban, viszonyban mutassa a beszáradt és az által ideoda vongált csontos részleteket, a támszövet szilárdulását. És épen úgy áll a dolog oly készitményekre nézve, melyek folyadékban tartatnak, mert itt is

hiányos és a ténynek meg nem felelő lesz a csontosodások kimutatása, tehát demonstratióra, helyes és a puszta tényeknek megfelelő demonstratióra nem lesz és nem is lehet kifogástalan.

Az x-sugaras képnél a tényállásnak megfelelő viszonyok lesznek kitüntetve, rajzolódik az ébrény kora életében a test körvonala és a csontállomány, de lehet, hogy más is rajzolódik, mint a hasüreg körrajzát emlitettem 7·5 centiméteres ébrénynél — és nem szolgál a kép kárára, ellenkezőleg, csak javára; a csontszövetnek, azt lehet mondani, górcsövi viszonyai is kifejeződnek, mint például a szilárd csontkéreg és velős ür keletkezése, mit alig lesz lehetséges száraz vagy folyadékban eltett készitményeken kimutatni; kitünik a csontpontok egymástól való helyes távolsága, egymáshoz való viszonya, a hosszu csontok csontállományának mikénti kiterjedése és egymástól való távolsága az izületek körül való viszonyokkal; a száritott készitményeken ki nem tüntethető csontosodásai a kéztő-kézközép vagy lábtő-lábközép csontoknak itt élesen válnak ki; egyáltalában oly szép és oly tiszta képeket adnak az x-sugarak, hogy méltán lehet azokat használni a csontváz fejlődésének tanulmányozásánál, annyival inkább méltán, mert a készitmény épségében marad meg, nem rongáltatik semmi tekintetben és képe bármely irányban használható demonstratióra és sorozatokat készitve, sokféle viszonyról ad felvilágositást, különösen ha több oldalról történik a felvétel.

Előadások alkalmával ilyen sorozatképek nagy előnynyel volnának a tanárra, de még inkább a hallgatóra nézve.

*

A magzat későbbi korában — *a hetedik hónapban* — szembeötlő a koponya csontos és hártyás részei közötti viszony tiszta kifejeződése. (16. ábra.)

A fej legnagyobb haránt-átmérője 85 mm.; a koponya csontos részeinek legnagyobb haránt-átmérője 80 mm.; tehát úgy a jobb, mint a bal meglévő parietal csontrészletekre 2·5 mm. vastag, lágy óvóburok rakodik.

A fejkép hosszanti átmérője 105 mm., t. i. lágyrészhatártól lágyrészhatárig, de a homlok-kutacs legfelsőbb szélétől egészen azon vonalig, mely a még öt mm.-nyire egymástól távol álló két alsó állkapocsfél alsó végeit összeköti, 95·5 mm.

A lágyrészek a homlokkutacs fölött két mm. vastag réteget képeznek, mig az alsó állkapocsnak megfelelőleg ezen réteg 7·5 mm.-nyi; a koponyatetőn tehát legvékonyabb a lágy szövet-réteg rajza, onnan egyenletesen vastagszik a koponya két oldalán lefelé.

A *falcsont* legnagyobb vastagsága egy mm. és megfelel ezen hely a protuberantia parietalis helyének.

A *halántékcsont* pikkely vastagsága 0·8 mm.; hosszmetszeti képe a járomcsonttól fölfeléaz ikcsonti kutacs kezdetéig 13 mm.

A *homlokcsont* egész kiterjedésében világittatik át előlről, képe 71·5 mm. széles, szélei és a falcsontok en profil képei között 2·5 mm. széles, világos szürke csik van a positiv képen.

Ezen felvétel alkalmával tehát a fej felső nagyobb részének megfelelőleg tulajdonképen négy egymásba tokolt körnek nagyobb felét látjuk.

A legkülső a fedő lágyrészek körrajza: ezen belül 2·5 mm.-nyire a csontos részek föl- és lefelé vékonyodó körrajza, illetőleg képe; ezen belül a csontok — homlok- és két falcsont — között lévő hártyás részek 2·5 mm. széles körrajza és ezen belül a homlokcsont körvonala, mely a homlok-kuta-

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

16. ábra (a 266. oldalhoz).

Két hónapos magzat (a természetes nagyság $^{2}/_{3}$-a).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

csnak megfelelőleg 16 mm. hosszu megszakakadást mutat, a kutacs szélességi átmérőjének két végpontját.

Szépen fejeződik ki a homlok-kutacs mellső nagyobb fele, a positiv képen mint két oldalt sötétebb csontárnyalattól körülvett, oldalsó szélein a csontállomány vékonyodása miatt elmosódott, háromszöghöz hasonló világosabb folt.

Az ikcsont- vagy mellső oldalsó kutacs egészen határozottan válik ki, mint (a lemezen sötét, a másolaton) világos dülényded, mely legnagyobb függélyes átmérőjében 25 mm. hosszu ; legnagyobb haránt átmérőjében majdnem kilencz mm. szélességet mutat és a homlok-, járom-, halántéki és falcsont között fekszik.

A két hátsó oldalsó s a két falcsont és nyakszirtcsont közötti kutacs jelen képen nem nyerhet kifejezést, mert igen erősen elfedetik az előttük fekvő részletek által.

Ha tudjuk, hogy a kutacs hártyás szövete nem egyéb, mint a keletkezett és a későbben keletkezendő és a kutacsot elzáró csont anyaszövete, biztossággal lehet mondani, hogy a mint sikerült az x-sugárral kimutatni a korai ébrényi életben az első legkisebb csontosodási pontokat, úgy kimutathatók általa az ébrényi életből származó — a hártyás koponya-részletek utolsó maradványai — a kutacsok.

A szemüregek jól kivehetők körrajzuk következtében ; fölfelé a homlokcsont határa kifejezett, külső határa összefolyva az ikcsont kutacsával ; alsó határa erősebben kifejezett, a felső állkapocs fejlettebb processus frontalis és járomcsontnak a homlokcsont felé törekvő csontosodása következtében.

A szemüregek átmérete a képen haránt irányban 20 milliméter.

A felső állkapocs teste és orrnyujtványa csontképet ad, de a fognyujtvány még nincsen jelen és nem is ér össze a középen a két felső állkapocs fele, úgy hogy 15 mm. széles hézag tátong köztük.

Az orrsövény csontos képe rajzolódik fölfelé, összefolyva az orrcsontok csontosodási képével, lefelé a két orrjárat az os intermaxillare képe által záratik el.

Az alsó állkapocs csontos képe fölfelé összefolyik a járomcsont képével ; a jobb és bal mandibula fél csontképe 20 mm. hosszu (nem tekintve a hajlást), a mellett csak három milliméternyi átmetszete van ; a középvonal felé a két fél nem érinti egymást, mellső végük 18 mm. távolban fekszenek egymástól a képen (oly átmérőjüharánt-irányban az epistropheus is).

A mandibula és maxilla két-két feleinek össze nem érése által oly nagy hézag támadt, hogy az x-sugarak a magzat csukott száján keresztül a koponyaalapot, főképen a nyakszirtcsont izületi részének csontosodását rajzolták a lemezre.

Feltünő a condylusoknak megfelelő csontkép egymástól való távola, mely 13 mm.-nek felel meg, holott ugyanazon a képen a harmadik nyaki csigolya két oldalsó csontosodásának egymástóli távola csak hét mm.

Az atlas és epistropheus egymás közötti viszonyát illetőleg a fejgyám két oldalsó ívi részlete röviditett képet mutat sötét, négy mm. hosszu, alig két mm. magas folt alakjában ; ha a két sötét foltot egyenes vonal által összekötjük, akkor annak közepének megfelelőleg, de magasabban fölfelé találunk egy 1·5 mm. átmérőjü sötét pontot, mely a lágyrészek által némileg elhomályositott leendő fognyujtvány, azaz fejgyámtest csontképe ; tőle egyenes irányban lefelé három mm.-nyire fekszik a második nyakcsigolya (epistropheus) testének

csontképe, mely négy mm. hosszu — haránt irányban — és 2·5 mm. magas (szintén az oldalsó csontosodásokat összekötő harántvonal fölött fekszik).

A többi nyaki csigolya csontképe haránt irányu, hossza nagyobb, mint a hasi csigolyáké.

A csigolyatest csontképének haránt átmérőjét illetőleg úgy a harmadik nyaki csigolyáé három mm., a hatodik mellkasié 7·5 mm. és a második hasi csigolya csontképének haránt átmérője valamivel több nyolcz mm.-nél.

A gerinczoszlop a harmadik nyaki csigolyától a második nyaki csigolyáig terjedő részletének ez idő szerinti — hét hónap — fejlődési állapota oly magas, hogy szépen mutatja a kifejlett, felnőtt embertől származó gerinczoszlophoz való hasonlatosságát, kivéve a kész gerinczoszlopnak a test egyensúly fentartására szükségelt és kifejezett jellegzetes hajlásait.

A nyaki csigolyák egész csontképének haránt-átmérője a mellkas felé elébb nő, azután apad a második hasi csigolyáig; maga csak a test csontképének haránt-átmérője folyton növekszik a második hasi csigolyáig, de gyarapszik annak függélyes, vastagsági átmérője is folytatólagosan; az oldalnyúlványok képei a nyaki csigolyáknál leginkább vannak kifejlődve és aránytalanul túlnagyoknak rajzolódnak ezen csigolyák testeihez képest, a mellkasi csigolyáknál a test és oldal-nyúlványkép kiegyenlitődik és végre a hasi csigolyáknál a csigolyatest képe van túlsúlyban és az oldalrészletek szorittatnak a háttérbe.

Ezen aránylag korai fejlődése a csigolyák közötti aránynak a mellkas fejlődésével függ össze; leginkább fog fejlődni a csontos mellkas (borda és csigolya) azért, mert ebbe van belehelyezve az ébrény legfontosabb szerve, a sziv, ebbe van elhelyezve a legkorábbi méhen kivüli életre nézve ép oly fontos szerv: a tüdő. A mellkasi csontváz csontöve: a vállöv igy szintén fejlettebb lesz, mert a mellkashoz tartozik, mig a mellkas alatt fekvő gerinczoszlop részletei, medenczeöv és függelékei először nem kénytelenek fejlődni és másodszor hátramaradnak a fejlődésben czélszerüség tekintetéből, az anyatestben való czélszerü fekvés szempontjából, hogy csak utólagosan, az anyatesten kivüli életben nyerjék el arányosan a felső test fejlődési fokát.

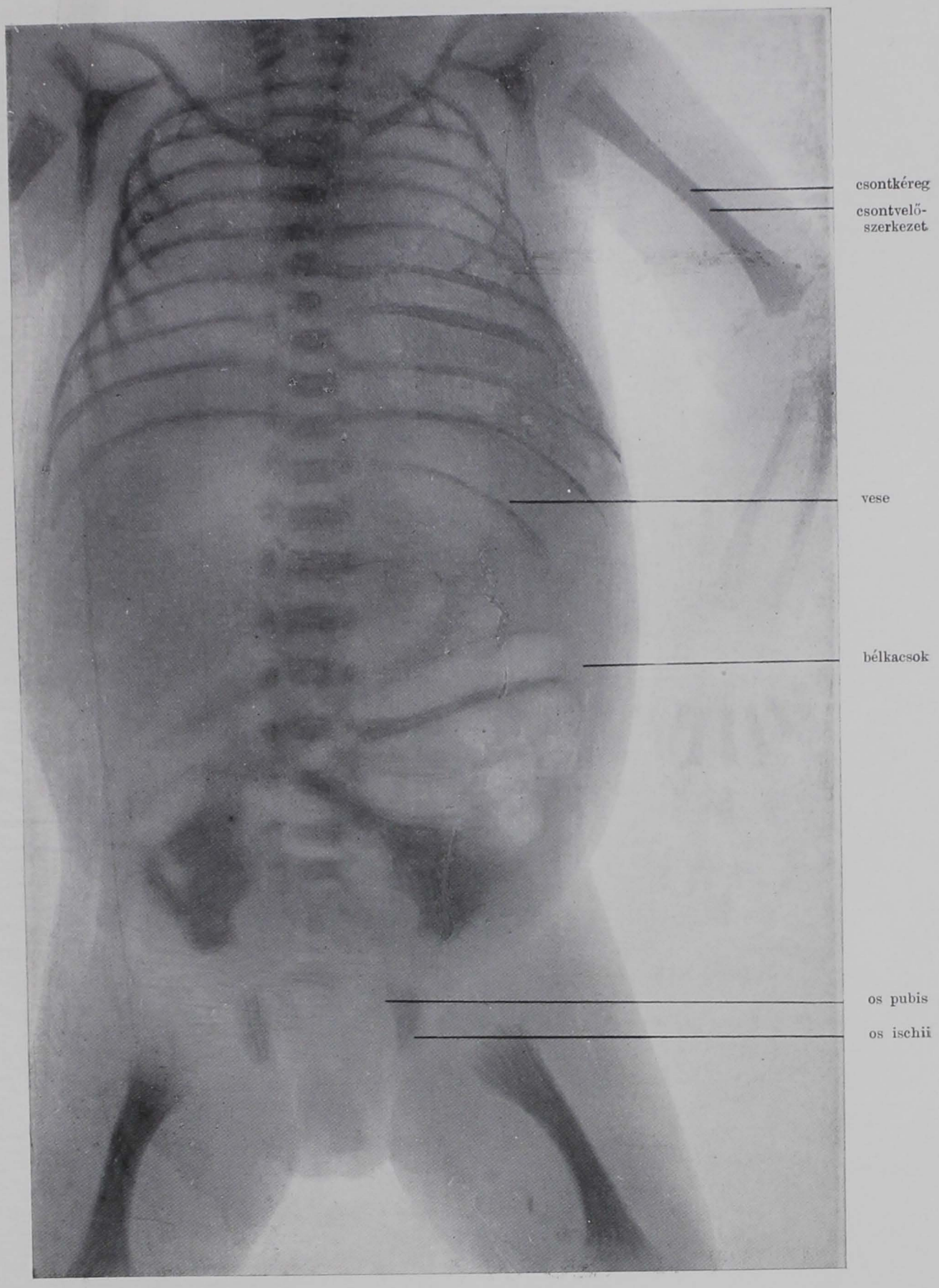
A bordák egyikénél sem lehet a csigolya felé eső végén bordafejecs-csontosodást kimutatni. A borda hátsó vége azonban, különösen a harmadik, negyedik és ötödik bordának megfelelőleg, kis duzzadást mutat, mely a tuberculumnak felel meg és észrevehető még a kilenczedik bordánál is.

A bordák vastagodott hátsó végei megnyúlt ferde vonallal végződnek, mintha rövid nyújtványt mutatnának, ezen kis hosszabbodás a nyak csontos képződésének kezdeményezését tünteti fel.

A bordákat illetőleg megjegyzendő még: mindkét oldali bordák csontosodásai élénken rajzolódnak, még a nyolczadik bordáé is, de a kilenczedik borda már bágyadtan, elmosódottan jelentkezik, mert ez már a hasképhez tartozik, elfödetik a diaphragma árnyéka által, a tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik borda rajzolódása még bágyadtabb lesz, mert már egészen a has képében van, mely sötétebb árnyalatot nyújt, mint a mellkas.

Meg kell itt még a *lemezen* egész határozottan és élesen lerajzolódó veséről is emlékeznem. Élesen rajzolódik és természetes helyzetében mutatkozik s a vesekép jellegzetes alakját mutatja. (17. ábra).

A két csontöv, a mint feltünővé vált már az ébrényi élet korai időszakában, úgy még feltünőbb lesz annak fejlődésével a váll- és medenczeöv fejlődési külömbsége.

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele

17. ábra (a 268., 269. és 270. oldalhoz).

Hét hónapos magzat x-sugaras törzsképe.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A lapoczka háromszögü csontképe a felső oldalán 15 mm., a külső oldalon 23 mm. és a hátul fekvő vagy belső szélén 25 mm. hosszu; a felkarcsont fejecsének befogadására szolgáló lapoczkarészlet mint csontszövet alakul már; az acromionnak megfelelő csontkép 10 mm. hosszu, mig legnagyobb szélessége öt mm.

A clavicula sternalis vagy szegycsonti fele tengelyének megfelelőleg sötét, vékony csikot mutatva jelzi a szilárd kéreg és a bent foglalt velős csontszövet közötti külömbséget, de a kulcscsont mellső szélesedett vége már csak sötétebben rajzolódó csontszövet által van elfoglalva és nyoma sincsen már az aránylag szilárd, tehát majdnem fehér képet nyújtó kérgi csontállománynak.

Az ide vonatkozó kép mutatja (16. ábra), hogy szükséges, hogy a csontos vállöv az oldalak felé történt természetes megszakadásának megfelelőleg a clavicula (külső vége), az acromion és a scapula külső felső részlete fejlődjön először; az acromion és clavicula azért, mert hivatva vannak az alattuk fekvő váll-izület védésére és a leendő glenoidális részlete a lapoczkának azért, mert főrészlete a leendő izületnek.

A processus coracoideus, mert nem főkelléke az izület védésének, nem ad még csontképet úgy, mint nem található a felkarcsont fejecsének még legkisebb csontosodásiképe sem.

A felkarcsont felső vége és a scapula durványos ízvápi részlete között 10 mm. széles, üres tér van.

A felkarcsont x-sugaras képe 52 mm. hosszu, felső végén kilencz mm., alsó végén 11 mm. széles, a mig középrészlet átmérője négy mm., a felső és alsó végének szélességi különbsége természetes állapotnak felel meg, mely felnőtt embernél is feltalálható.

A két alkarcsont-kép közül az ulna képe 46 mm. hosszu, felső szélesebb végének átmérője hét mm., alsó végének haránt-átmérője 4·5mm., mig közepén csak három mm. szélességet mutat a kép; a viszony ugyanaz, mint a felkarcsontnál, mi az átmérőket illeti. Az ulna felső részlete hat milliméterrel feljebb áll, mint az orsócsont felső vége és nem egyenes haránt-vonallal végződik, hanem tarajszerüen emelkedik a radius vége fölé; megfelel a singcsont ezen túlemelkedése a rendesen kifejlett csont viszonyának.

Az orsócsont képe 40 mm. hosszu, felső végének harántátmérője öt mm., a középrésze három mm., alsó vége szélesebb, mint a felső, haránt-átmérője 6·5 mm.; ezen méretek aránya és a még emlitendő leereszkedése a radiusnak is már szintén a kész, kifejlett csont viszonyának felel meg.

A két alkarcsont, úgy mint már a negyedik hónapból származó ébrény képénél is látható volt, két gyengén kifejezett ellentétes ívben egymás felé hajlik, úgy hogy felső végük egymással már érintkezik a radius hosszanti irányban való letolatásával, alsó végei azonban két milliméterre állnak el egymástól; legtávolabb állnak el a két ellentétes ív alsó felében, a hol a két csont távolsága egymástól öt mm.-t teszen ki.

A radius alsó határszéle — haránt-irányban levágott, mint a felső határszél — és a kézközépcsontok képei között aránylag igen nagy üres, egyöntetü és semmi részletezést feltüntető térség, melynek hosszátmérője 16 mm. A kézközépcsontok képeit illetőleg a második (mutató) ujjé 10 mm. hosszu, felső és alsó végén három mm., közepén két mm. széles; a harmadik (közép-) ujjé 9·5 mm. hosszu, felső és alsó végén alig három mm., közepén két mm. széles; a negyedik (gyűrűs) ujjnak megfelelő metacarpal csontkép hossza kilencz mm., mellső végének szélessége 2·5 mm., a leendő carpus felé eső vége

valamivel keskenyebb 2·0 mm.-nél; az ötödik (kis) ujjé nyolcz mm. hosszu, mellső vége 2·5 mm. széles, carpal végének harántátmérője szintén 2·5 mm.

Igen érdekes ezen mérési és elrendezési viszonyok megfigyelése, mert arányban a teljesen kifejlett metacarpus is ugyanily viszonyoknak felel meg.

Oly viszonyokat lehet találni és számokkal kifejezhető oly arányokat, melyek egész tüzetességel újra feltalálhatók a fejlődés teljes befejezte után.

De aránylag gyönyörüen mutatják ezen éles körvonalu és éles szögletekkel biró kis csontképek a hosszu csontoknak jellegzetes csontszövet-fejlődésétés elkülönülését is. Az ívalakban elrendezett kézközépcsontképek és a szintén ívalakban rendezett ujjperczi csontképek között hét mm. széles, egyöntetü, szürke, üres zóna van.

A hüvelykujj alapi percze a legrövidebb, öt mm. hosszu, két mm. széles; második percz képe négy mm. hosszu, két mm. széles; végpercze négy mm. hosszu, alapján 1·5 mm. széles.

A mutatóujj alapi perczképe hét mm. hosszu, felső végén három mm. széles; középpercz 4·5 mm., végpercze három mm. hosszu.

A középujj alapi perczképe 7·5 mm., közép perczképe 4·0 mm., végpercze két mm. hosszu.

A gyürüs-ujj alapi percz csontképe hét mm., középső percze 4·5 mm., a végpercz két mm. hosszu.

A kis ujj basalis perczképe hat, középpercze három, végpercze 1·5 mm. hosszu. Az ujjperczek képei is mutatják a kétféle csontszövet elrendeződését.

A medenczeövnél a fejlődés haladása sokkal csekélyebb.

A keresztcsont csigolyatest csontosodása ugyan haladt, de az ötödik csigolyatest már csak csontpont.

Mindkét oldali csipőcsont csontképe jól körülirva mutatkozik, sötétebb alapon világosabban rajzolva; egy csipőcsont legnagyobb hossza 22 mm., a tányér legnagyobb szélessége 16 mm.

A csipőcsont azonban — alaktani fejlődés tekintetében — már részleteket is mutat. Felső kerületén a leendő tarajrészlet. Jelződik egy a keresztcsont csigolyák felé néző bevágány, melynek felső szöglete az incisura ischiatica major.

A csipőcsont képe alatt, alsó szélétől számitva hét milliméterre, a median vonal felé két — bal és jobb oldalon — 12 mm. hosszu és öt mm. széles, majdnem ovalis csontkép megfelel az ülcsontnak, még pedig fölhágó ágának.

A most leirt felhágó ülcsont-ág felső, belső szöglete mellett és előtt hat mm. hosszu és három mm. széles csontkép a szeméremcsont haránt-ága.

A czombcsont képe 50 mm., felső végének átmérője 11·5 mm., az alsó végé 14 mm.; közepe 4·5 mm.-re szorult össze.

Az ülcsont felhágó része és a czombcsont legfelső pontja között nyolcz mméter széles puszta, üres tér van; a czombcsont alsó része és a tibia csontkép felső széle között 14 mm. széles, egyöntetü üres tér.

*

Nézzük a kilenczedik hónapból származó magzatnak x-sugaras csontképeit, itt-ott összehasonlitva a fejlődésben előbbre haladott test csontképeivel.

A mellékelt és a terhesség kilenczedik hónapjából (annak kezdetéről?) származó magzat x-sugaras fejképét (18. ábra) összehasonlitva a 7-dik hónapból származó magzat fejképével, mig ez utóbbinál oly szépen lehetett a fedő lágyrészek és csontosodások közötti viszonyt kimutatni, itt lágy fedőrészeket

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

18. ábra (a 270. és 271. oldalhoz).

8 hónapos magzat fejképe (az eredeti kép nagyságának kétharmada).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

egyáltalában nem látunk. A falcsont és halántékcsont oldalvilágitásnál nem rajzolódnak élesen, először azért, mert a fiatal csont könnyen átsugározható, másodszor azért, mert a fej más szövetének egész tömege és a csont között nincsen olyan nagy ellentállási különbség, mint fémdarab és a fej összes szövettömege között és igy egész másképen is fog rajzolni azx-sugár, ha koponyacsontot világit át, annak lapját találva, mint ha arczélben világitja át azt.

A fej-, vagyis inkább koponyakép legnagyobb részét elfoglaló szürke terület, mely a felső elmosódó határ kivételével mindenütt hézagos csonthatár által van körülvéve, nem egyöntetü, hanem világosabb, hosszukás foltokat, széles csikokat mutat, mit az átvilágitott tárgy egyes helyeken való erősebb, másutt kevésbé kifejezett ellentállására lehet visszavezetni, — a csont némely helyen vastagabb, másutt vékonyabb voltára és a csontos határok megszakitására is, hol ennek következtében széles csikok, sávok jelentkeznek.

A homlokcsont hátrafelé a falcsont képétől világos, elmosódott szélü csik által választatik el, mely a homlokkutacsból indul és lefelé vonul egészen az aránylag erős csontosodást mutató homlokcsontnak szemgödör feletti széléig.

Az innenső szemgödör felső szél kifejezett alakját mutatva, éles vonal képen huzódik le- és hátrafelé, jelezve ez által a járomcsont testének körvonalát, de a csontkép maga hátrafelé összefolyik a halántékcsont képével, mely utóbbi pikkelyrésze szintén világosabb, széles ívalaku hely által elkülönül a sötétebb, a falcsontnak megfelelő árnyalattól, ezen világosabb hely különösen a nyakszirtcsont felé van leginkább kifejeződve, mert ezen helyen *az oldalsó hátsó kutacs* van nem éles folt alakjában.

Kiválik a halántékcsont sziklarésze erőteljes árnyalata által, melyben három világos folt látszik, a legkülsőbb a porus acusticus externus, a többi kettő a hallási szervnek (a középső, ha nem tévedek, a csigának) felel meg.

De látszik még a halántékcsont egy harmadik részlete is; a porus acusticus externus alatt közvetlenül fekszik a fél gyürü alaku, három mm. széles annulus tympanicus, mely az élet későbbi idejében, mint ilyen különálló képlet már megszünt létezni.

A falcsont mellfelé elhatárolódik a homlokcsonttól világos csik — hártyás összeköttetés — által, fönt és mellfelé elvész a nagy fontanellában, a koponyatetőnek megfelelőleg lassan elvész határa, nyilván a két falcsont közötti hártyás szövetben, hátsó határa élesen mutatkozik; a falcsont hátsó határa a nyakszirtcsont felső vége felett jelzi a falcsontok és nyakszirt-pikkely közötti kutacs helyét és innen vonul egy egyenes, gyengén kifejezett világos csik egyenesen a sziklacsont felé, t. i. a falcsont és nyakszirtcsont közötti hártyás összeköttetés, mely elül a hátsó oldalsó kutacs helyén, az annak megfelelő világosabb foltban elvész.

A kutacsokat tehát itt is jól rajzolja az x-sugár.

A szemgödörszéltől kezdődve le- és mellfelé rajzolódik egy sötétebb, fent hét, lent tiz mm. széles csontkép, mely az ekecsont képének felel meg.

A szemgödör felső ívei alatt és beemelkedőleg a koponyaürbe látszik az ikcsont képének egy részlete.

A felső állkapocs jelzi az ekecsont alsó részletén a szemgödör alsó szélét; a fogmeder-nyúlványban a még ki nem bujt fogak látszanak különféle irányból tekintve.

Az alsó állkapocs gyönge, de igen szép rajzot mutat, fogak alsó határolódása igen jól fejeződik ki.

A nyakszirtcsont, mely mint emlitettem, fölfelé a falcsontból világosabb sáv — kötőszöveti összeköttetés — által határolódik. Tisztán látszik, hogy a pikkely-felsőrész csontszövete már régen összefolyt az alsó, porczban fejlődött csontszövettel, úgy hogy a kétféle szövetből eredő csontosodások találkozási helyén fejlődött az aránylag vastag, kiálló csonthatár a squamma felső és alsó része között.

A nyakszirtcsont alapi részének képe fedetik a képen némileg a sziklacsont árnyéka által, de a (sarkantyú-alaku) bütyök-részlete a nyakszirtcsontnak be akarja fejezni feladatát alaktanilag, azaz egészen mellfelé nyomult és mellső vége csak annyival áll az első nyakcsigolya mellső vége mögött, a menynyivel az alapi rész fogja azon csontos kerületet kiegésziteni, mely a fejből kilépő gerinczagyat körülveszi, t. i. a foramen occipitale magnum mellső és oldalsó részének mellső kisebb részleteit; maga a bütyök képződése jól látszik.

Az x-sugarak segitségével az egész koponyaalapot kiteritjük a lemezen, azaz a koponyetetőn, a zárt koponyán keresztül rajzoltatjuk azt a lemezre. (19. ábra.) A koponyaalap képe, melynek magyarázatára áttérek, $1^1/_2$ éves gyermektől származik. X-sugaras képe az alapnak oly gyönyörü, hogy úgy tünik fel, mintha a koponya harántul ketté fürészeltetett volna. (19. ábra.)

De ez csak látszik. Ha keresztül volna vágva a koponya, a csontnak határai és annak vastagsága a kép egész kerületén okvetlenül éles határokkal rajzolódnék,* ezen fő felismertető jel pedig nincs jelen, mert az egész, a zárt koponya állott a lemezen.

Úgy néz ki a kép, mintha az x-sugár áthatoló képessége által teljesen megsemmisitette volna a koponyatető csontrészleteit, azok ellentálló képességét; de ez is csak úgy látszik, mert a foramen occipitale magnum hosszátmérőjének megfelelőleg, jó megfigyelés mellett, sötétebb árnyalatu széles csikot mutat, mely, miután az átvilágitás egyenesen felülről történt, a koponyaboltozat belső oldalán fekvő processus falciformis major átvilágitási képének felel meg.

*

Nézzük most az utolsó koponyacsigolyát a nyakszirtcsontot. (19. ábra).

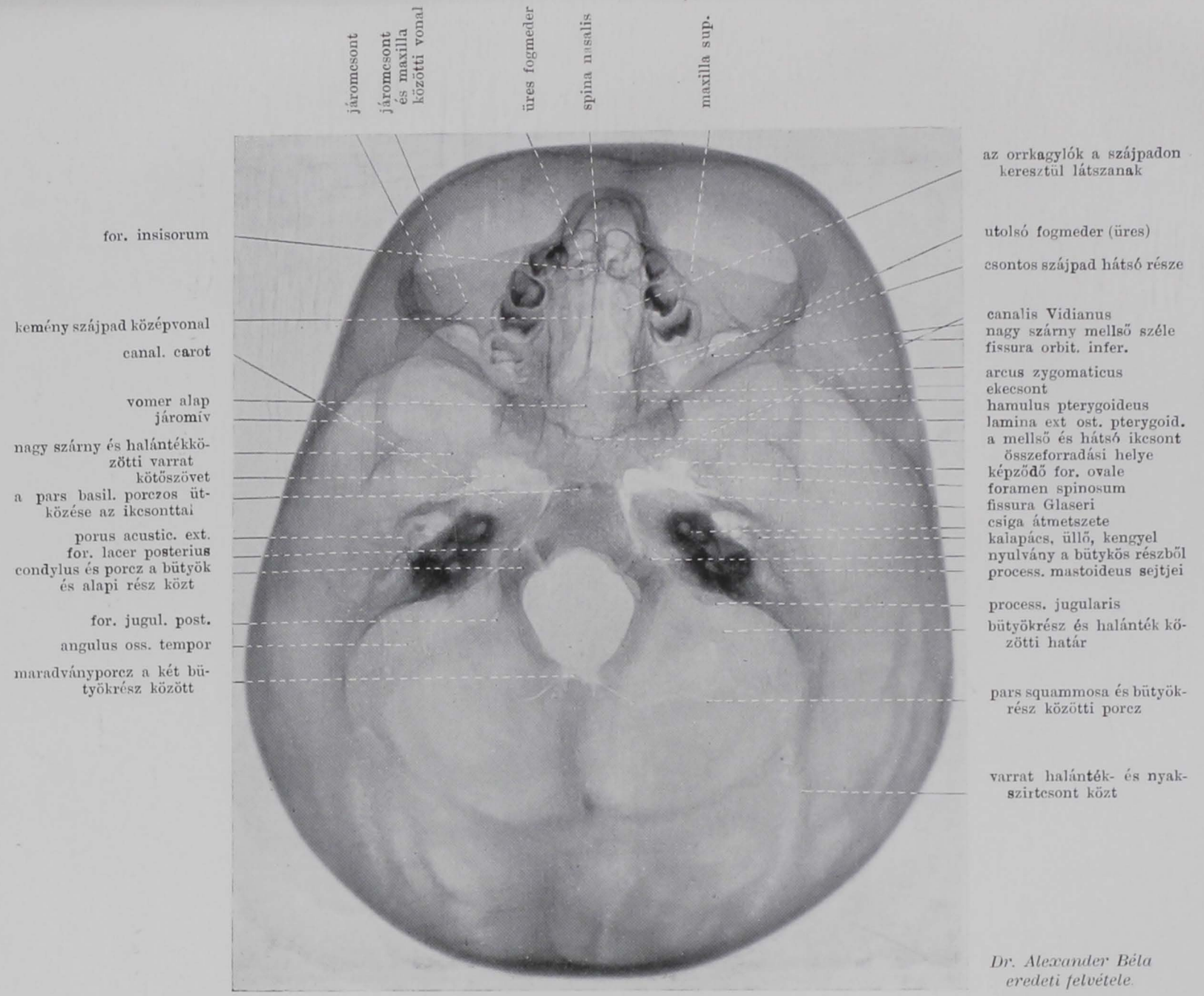
Teste ezen csigolyának a pars basil. ossis occipitis, melyet pont alakjában már az ébrényi élet harmadik hónapjából származó 75 mm. hosszu ébrényben biztosan ki lehet mutatni, a tűszurásnyi pont nagy testté lett, melynek két szára a büttyökrészlet felé igyekszik és azzal porczos összeköttetésben van; gerendezetes szövetszerkezete igen szépen kitünik és megengedi, hogy csontszövetén keresztül az ikcsont vele porczos összeköttetésben lévő felülete rajzolódjék.

A gerendezet egy bizonyos rendszert mutat, a test hátsó részéből (közel a foramen occipitale-hez) előre és oldalfelé legyező-alakban szétterjeszkedik.

Az utolsó koponyacsigolyának jobb- és baloldali csigolyaive a jobb és bal bütyökrészlet által képviseltetik.

A pars basilaris hátra növő oldalága és a bütyökrész alsó és melső ága mellfelé való növése által a két csontrészlet porczos találkozása jön létre, melyet a kép nagyon szépen mutat.

* Nemcsak a mellső és az oldalok mellső részletén, a hol a nagyitott csontvastagság rajzoltatik, mint mindig, ha a csont lapja irányában (akár azzal párhuzamosan, akár ferdén) világittatik át és nem lapjára függélyesen.

19. ábra (a 272. és 273. oldalhoz).

1 1/2 éves gyermekkoponya alapjának x-sugaras képe.

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A foramen occipitale magnumnak a condydus által történt oldallagos csontos elhatárolódása után, hátra marad még az ébrényi sarkantyu-alaku bütyökcsontosodás harmadik, hátsó ága, mely arra való, hogy szétterülve a halántékcsont és a nyakszirtcsont pikkelyes része közötti hézagot vagy hiányt fedje, oldalt és hátul is a foramen magnum csontos kerülékét képezve.

A foramen magnum occipit. hátsó szélének közepi részlete porcz által képeztetik. Ez a porcz később csontosodik, de vannak koponyák, melyeken a porcz ébrényi időtől felmaradott, állandóvá lett.

A két háromszögletes, lapos csontrészlet a nyakszirti lik közvetlen szomszédságában, szép szövetszerkezeti rajza legerélyesebb és legsötétebb azért, mert ezen helyen legvastagabb és legszivacsosabb. Megjegyzendő, hogy a véredény befogadására szolgáló foramen condyloideum posterius a baloldali bütyök mögött látszik, mig a jobboldali hátra és oldalra csuszott a halántékcsont tőszomszédságába.

A koponyacsigolya tövisnyujtványa: a külső bütyökig terjedő, vagy alsó pikkelyes rész, mely szintén korán, már a hetedik hétben található csontpontból ered, a szétterült, lapos csont-alakot mutató részlet aránylag erősen fejlődött, feltüntetve a sötétebb árnyalat által a koponyaür felé néző crista occipitalis internát és a külső felületen lévő externát, mindkettő ki- és oldalfelé haladva, megfelel a már kifejezésre jutó sulcus transversalis léczének. A középvonalnak megfelelőleg, ott, hol a két ív egymástól eltér, sötét folt alakjában a protuberantia occipitalis interna a még igen kevéssé mutatkozó külső nyakszirtgumó (protuberantia occipitalis externa.)

De összenőtt az alsó pikkelyrészlet már régen a felső pikkelyrészlettel és ezeknek összenövési helye a linea cruciata.

Azon ívvonal, mely mellfelé a sziklacsont sötét rajzába megy át, körülrajzolja a harmadik koponyagödröt (scala postica) a kis agy fekvési helyét, melynek megfelelőleg a csontkép épen úgy mutat fel vékonyabb, azaz világosabb és sötétebb vagy vastagabb rajzolatokkal ellátott helyeket, mint a pikkelyes rész az agy-tekervények által feltételezett ujj-benyomatokat.

Tovább haladva a koponyakép magyarázatában, látjuk, hogy a pars basilaris ossis occipit. mellett a halántékcsont sziklás része fekszik; a sziklarész azon helye nyujt legsötétebb képet, mely a hallás szervét foglalja magába, a csiga és a félkörös csatornák képe a sötét árnyalatból világos helyekképen kiválnak; a foramen lacerum ant. felé eső, tömör szövettől körülvett világos folt a csiga átmeneti képe, mutatva a csigamenetet, az ettől hátrafelé eső világos kép a félkörös csatornáknak felel meg, azok képét mutatva, ettől kifelé és mellette mutatkozik egy szürke folt, a porus acustivus és benne jól rajzolódnak természetes összefüggésükben a dobhártyával együtt a hallási csontocskák, a fejével az üllőn fekvő kalapács és ettől a középvonal és felfelé az alapjával a fenestra ovalisba illeszkedő, fejecskéjével lefelé néző kengyel.

A hallási csontocskáktól ki- és hátrafelé fekszik a processus mastoideus.

A foramen lacerum anteriust határoló mellső csontszélben tisztán látszik a kis körkörös foramen spinosum és tőle valamivel ki- és hátrafelé a spina angularis, a foramen spinosum előtt mellfelé van egy hosszukás bevágány, a foramen ovale, mely hátrafelé még nem záródott el az ikcsont nagy szárnyának hátsó csontéle által.

A pars petrosa a halántékcsonttal való határos helyen a hallási csontocskák előtt világosabb széli hely van, mely a canalis caroticus átvilágitási

képének felel meg, ennek tőszomszédságában úgyszólván a lerajzolt fissura Glaseriből kiindulólag látszik a halántékcsont és nagy szárny közötti kettős határvonal. Az elülső rongyos lik szélén az arteria meningea media befogadására szolgáló foramen spinosumtól és az ötödik ideg harmadik ágának befogadására szolgáló foramen ovaletől mellfelé látszik a processus pterygoideus alapján a canalis Vidianus.

A nyakszirtcsont teste és hátsó ikcsont között látszik még egy sötét vonal, a mellső és hátsó ikcsont közötti volt porczos egyesülés (synch. intersphenoidalis) nyoma.

E határvonal két oldalán látszik egy patkó-alaku vonal, az os pterygoideum két lemezének legalsóbb széle, a belső lemez végpontját is mutatja : a hamulus pterygoideust.

Az ekecsont kúpos alaprajza, kúpja felső részletén megfelel a kemény szájpad hátsó határának, maga a szájpad középső választóvonalát jól tünteti ki, csontállományán keresztül egészen jól látni az orrkagylókat, tehát a kemény szájpad csontszövete eltünt; látszik a foramen incisivum a két üres legelülső fogmeder mögött, ezen két fogmeder előtt a spina nasalis rajzolódik gyöngén és ez előtt a csontos orrnyilás.

A jobboldali utolsó üres és a baloldali utolsó, fogat tartalmazó alveolustól ki- és felfelé rajzolódik a fissura orbitalis inferior; a tág alveolusokban lévő kisebb fogak különféle helyzetben rajzolódnak, — a két legelső fog mögött látszik a leendő maradó jobb és bal első metsző fog, beágyazva a csontszövetbe.

Végül meg kell még jegyeznem, hogy az üveglemezkép bámulatosan tükrözi a csontok szerkezetét, vastagságát, mélyedéseket (agybenyomulatokat) és mindezt akkor, a midőn az x-sugár a csontot csonton (koponyatetőn) keresztül világitja meg.

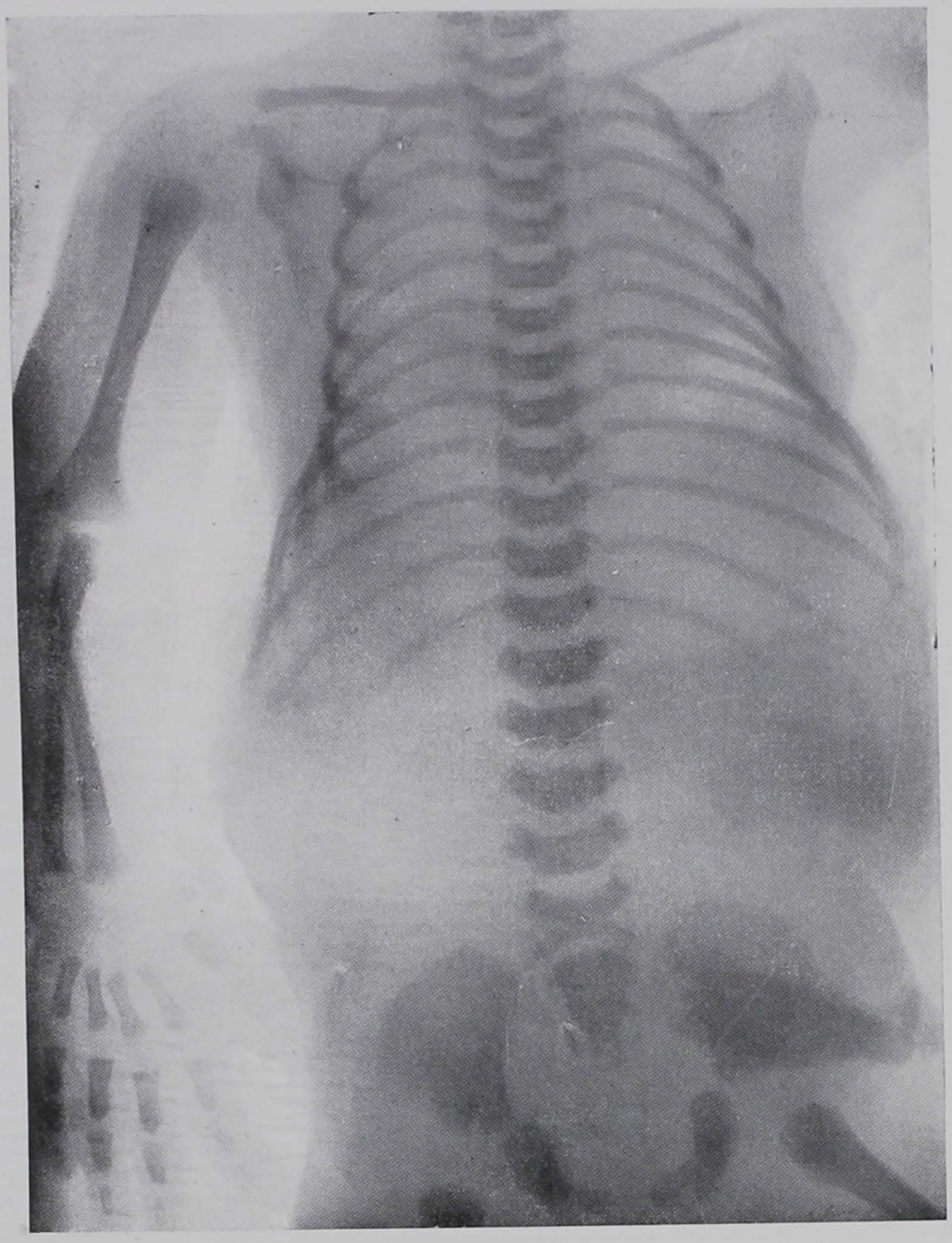
*

Az itt bemutatott, a kilenczedik hónapból származó képén már a mellkas alakja is arra mutat, hogy még nem légzett. E képen a gerincz fejlődésének haladását óhajtom bemutatni. (20. ábra).

A csigolyák a gerinczoszlop alsó részében erősebben fejlődöttek, mint az azelőtt bemutatott, a hetedik hónapból származott magzatnál. Az öt keresztcsigolya is előrehaladott a fejlődésben, testük és oldalpontjaik nem látszanak tisztán, azért is, mert egymásba mennek át a csigolyaképek, mit csakis a sacralcsontosodás itt már jelen lévő, homorulatával mellfelé néző hajlására lehet visszavezetni. Látszik a képen különben az első két, vagy talán a második és harmadik keresztcsigolya öt csontosodása (a többinél csak a három szokásos), t. i. a massæ laterales külön önálló csontosodása, melyek a keresztcsontnak a csipő-csonttal való izesülés czéljából fejlődnek és tulajdonképen sacral-bordáknak felelnek meg. Az os coccygis is képviselve van már csontosodás által. A csigolyatesteknek képeit nézve, kétféle árnyalatot veszünk észre azokon, a környi rész sötétebb, a középső rész világosabb, jelezvén ekkép a szivacsos csontállomány mind erősebb kifejlődését. A bordák némileg szintén mutatják a tengelyüknek megfelelő szivacsos csontanyag-húrt.

Érdekesebb a vállöv és különösen a felső végtag megtekintése. Oly sajátságos alakulását a csontvégnek mutatja az x-sugár, melynek következtében azt kell mondanunk, hogy a csontképzés a csontvégeken nem történik egyenletesen.

A *kulcscsont* mutatja a tengely irányában haladó sötét csíkot, de úgy,

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

20. ábra (a 274. és 277. oldalhoz).

A 9. hónapból származó magzat törzsképe. A massæ laterales külön csontosodásai (kisebbitett kép).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

musculus brachialis internus

22. ábra (a 275. oldalhoz). — Kilencz éves leány válliziilete (*távolabbról nézendő*).

hogy a kéreg-állomány átmérője úgy fent, mint lent sokkal nagyobb átmérőt mutat, mint a tengely lágyabb szövete. Külső vége nincs ellátva szilárdabb kéreggel, hanem mint egész terjedelmében lágyabb csontszövetből álló részlet a csont középrésze felé vékonyodik; ezen külső vég nem legömbölyödve, hanem kis behorpadást mutató határvonallal rajzolódik, mig *sternalis* vége majdnem hét mm.-re szélesedve vész el.

A *lapoczka* árnyalata által igen szépen feltünteti annak vastagabb részeit, *az aromion* aránylag nagy és még sem mutatkozik a processus coracoideus képének semmi nyoma.

*

A *felkarcsont* képének (21. ábra) legnagyobb hossza 71 mm., közepén 5 mm. széles. Maga a csontkép középső részletének megfelelőleg 42 mm. hosszban a velőcsatorna képe élesen válik ki, a fejlődés előrehaladott, mert a két csont végfelé fekvő részlete ezen csatornának igen bágyadtan határolva mutatkozik.

Ezen csont képénél már szépen mutatkozik a csontnak összeállásra nézve háromféle szövetszerkezete.

A két mm. átmérőjü velőcsatorna átlag két mm. vastag szilárd csontszövet-hengertől vétetik körül, mely a felső csontvég határ alatt körülbelül 15·0 mm.-nyi távolban, az alsó csontvég határvonala felett körülbelül 13·0 mm.-nyi távolban végződik.

A felkarcsont x-sugaras képén a felső vég külső fele lejebb áll, mig belső, a mellkas felé eső fele kúpszerüen kiemelkedik; ezen kúp — csontnyak — felett négy mm. távolban és a csont hossztengelyének megfelelőleg fekszik a haránt átmérőben öt mm.-t, magassági átmérőben 2·5 mm.-t kitevő lapos felkarcsont *fejecs csont pontja*.

Összehasonlitás szempontjából és különösen a felkarcsont valóságos nyakának x-sugárral való kimutatása, de a felkarcsont fejecsének jellegzetes továbbfejlődésének bemutatása szempontjából kilencz éves leány vállizületének képét igtatom ide. (22. ábra.)

A vállizület fölött lévő bőr és az alatta lévő szövet vastagsága 4·5 mm., az az alatt fekvő izomrétegé pedig, mely megfelel a kulcscsonttól eredő musculus deltoidesnek és fedi az acromiont, kilencz mm. vastag.

A musculus deltoidesnek portio acromialisa a felkarhoz való tapadásánál 10·5 mm.-nyi átmérőt mutat.

A honalji árokban látszik, távolabbról nézve a képet, a musculus deltoides alsó határvonala gyöngéden kifejeződve.

A bordáknak nemcsak alakjukat, körvonalukat rajzolják, hanem meglátszik mindegyik bordán egészen jól a szivacsos csontszövet, a csontvelő tengelyi képe.

A *clavicula* ugyanigy mutatja a csontvelő befogadására szolgáló csatornát. A *scapula* kifejezetten rajzolja a vastagabb és vékonyabb részleteit, a spina scapulæ a lapoczkán keresztül rajzolódik, az acromion kép folytatása, mely a vége felé villaszerüleg ágazódik két sötét csik alakjában, a processus coracoideus az acromion fölött kibujva egyenesen a néző felé tekint.

A *felkarcsont fejecse* mint sipka a collum humeri verumon, a felkarcsont valódi nyakán ül.

Az x-sugár azon sajátsága, hogy a csontot a csonton keresztül is rajzolja, fontos felvilágositásokat nyujt ez esetben a felkarcsont valódi nyakának megitélésénél.

A tulajdonképen fejlődéstani felkarcsont nyak, collum humeri verum, tehát a sipka-alaku fejecsben rejtőzik és a collum anatomicum tulajdonképen ezen valódi visszamaradt nyak alapjának felel meg és sokkal lejebb fekszik; a collum chirurgicum mi nem egyéb, mint helyhatározó el-nevezés.

A felkarcsont fejcsúcsának sipkaszerü fejecsének képe 32 milliméter magas, haránt átmérője 40 milliméter és a collum humeri verumon ül.

A velőcsatorna minden tekintetben kiválik szépen a csont közepi részletének megfelelőleg és igen kevéssé szélesedve halad a felkarcsont felső vége felé, úgy hogy a collum anatomicum legfelső határvonala alatt alig mutatva élesebb határt, a trabeculás szövetbe átmegy. A korral a velőcsatorna éles határokkal egészen a felkarcsont fejecsébe fog beterjedni, előre nyomulni.

*

Tanulságos a majdnem érett magzat és a kilencz éves gyermek vállizületének összehasonlitása.

Mi a kilenczedik hónapból származó magzat x-sugaras képét illeti, úgy emlitenem kell még, hogy mig a felkarcsont fejecsének csontpontja meg van, a femur fejecsnek semmi nyoma; mig a könyök-izület nem mutat új csontosodást, a femur alsó csontosodása erősen jelent- kezik, ép úgy jelen van igen kis pontok alakjában a tibia felső vége fölött, annak izület végének kezdeményezése; mig a kéztő nem mutat csontpontokat, addig a lábtőrészlet részint nagy, részint kisebb csontosodásokat mutat.

*

Összehasonlitó tanulmányként nézzük egy 11 éves jól fejlett leány könyökizületét. (23. ábra.)

Az átvilágitott izület jól látszik, a felkarcsont és singcsont izületi felülete között 2·5 mm.-nyi távolság van.

A *singcsont* könyökizületi vége ugyanazon alakitást mutatja, mint a kilenczedik hónapból származott magzaté, az egész különbség a nagyság és a felkarcsont és ulna izvégének távolsága. Látjuk már az olecranon felső részét, mely a kar kifeszitésénél a fossa supratrochlearis posteriorba fog illeszkedni. A sing-kampó emlitett felső részének csontképe 2·5 mm.-nyire van a singcsont végétől.

A *orsócsont* felső végét képező eminentia capitata, a felkarcsonttal való izelése még a radius testtől különvált és 2·5 mm.-nyi vastag, lapos, az izfelületet mutató lemez által képviseltetik. A radius felső vége alatt szépen fejeződik ki a tuberculum radii, az alatt körülbelül a csonthossz közepén a radius felé az *orsócsont-taréj*. A fel- és alkar lágy részeit nézve, az izomzatot fedő lágy részek vastagsága igen jól látszik két árnyalatban.

Egészen másképen fog állani a részek, a szövetek egymáshoz való áthatolhatási aránya kóros, lobosan beszürődött testrészeknél, egészen másképen lesz a viszony egyes szövetek különféle helyeken való lerajzolásánál.

Ily esetnek leirását akarom most adni. (24. ábra).

A könyökizület képe 38 éves nőtől származik, kinél a könyökizület csonttuberculosis és következetes lágy részek tuberculosisa következtében hosszabb idő óta beteg; a felkar legalsó részlete és az alkarnak felső nagy részlete duzzadt, erősen beszüremkedett, a beszüremkedés legnagyobb fokát épen az izületnek megfelelőleg érte el, a mint azt a kép körrajzából is látjuk.

A nagyfoku lobosodás miatt rendesnél hosszabb ideig tartó átvilágitás

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

24. ábra (a 276. oldalhoz).

A könyökizület tuberculosisa (a beteg duzzadt részlet ellentállása az x-sugárral szemben; kisebbitett kép).

Musculus triceps brachii (extensor) caput longum

Musculus triceps brachii (extensor) caput ext. et intern.

A musculus triceps brachii ina

A musculus triceps brachiinak odatapadási helye; az olecranonon külön csontpontból fejlődik, mint fejlődik a muscul. extensor cruris quadriceps odatapadási helye is, t. i. a tuberositás tibiae külső csontpontjából.

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

23. ábra (a 276. oldalhoz).

11 éves leány könyökizülete.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

eredménye látszólag nem volt kielégitő a kép tisztasága és éles határoltsága tekintetében, de ezen homályosság ép a szövetek elváltozását, a rendestől eltérését jelzi.

Az ide füzött ábra igen szépen magyarázza és bizonyitja az x-sugarak rajzképének ezen megváltoztatását.

A lágy részletek körrajzából látni, milyen arányokat mutat azok a kóros elváltozás következtében fellépett nagyobbodása. A felkar hátsó felületének megfelelő lágy szövetkép a könyökizületnek megfelelőleg mutat egyenes irányu, a könyökizületre szolgáló, világos árnyalatu megszakadást, mi nem egyéb mint az izületbe vezető, meglehetős tág genyjárat, mely felső határa közvetlen szomszédságában sötét foltot mutat, azaz a szövetnek tömöttebb duzzadását, a mit a lágy szövetben mindenütt fel kell tételeznünk, a hol sötétebb helyek és foltok jelen vannak. — A csont legfelsőbb részének körrajza éles, sötét a csontkép és mutatja a velőcsatornát, mely lefelé szükülve (a csont alakja által feltételezett keskenyedés) még azon helyen is látszik hol a csonthatár már nem oly éles és a csont képe már világosodni, halványodni kezd; a bütyöknek megfelelőleg a csontkép legbágyadtabb, sőt a bütyök legalsóbb izületi határának megfelelőleg a csontkép és az izületi árnyalat egymásnak megfelelő, azaz a csonthatár egészen eltünt.

A spina condyli interni erős kiemelkedése folytán homályos plastikát mutat még, de egyszerre megszakadva, körülirt hosszukás foltnak ád helyet, mely megfelel a bántalom által feltételezett csontbomlás egyik góczának.

A külső bütyök képe, azt lehet mondani határok nélkül, a belső bütyök felett gyöngéd, a környezetétől alig elkülönitő folt alakjában mutatkozik.

A csont bántalmazottsága illeti a singcsont felső részét is, de illeti az orsócsont felső részét is, mert a singcsont képébe átmenő részlete kóros terményeknek vastag rétegét mutat, de nem a csonthártyán kivül, hanem a csonton rajta feküdve.

*

A kilenczedik hónapból származó magzat medencze-öve és függelékeinek csontképei. (20. és 25. ábra).

Mi a medencze-öv rövid leirását illeti, úgy annak hátsó kapcsaként beiktatott keresztcsont, csigolyák képei, különösen a három felső csigolyát tekintve, mindenesetre csontszövet-gyarapodást mutatnak. Az első, második és harmadik csigolya kiterjedésének megfelelőleg feltünik két-két háromszögletü önálló, és egymás alatt fekvő csontosodás a csigolyák és csipőcsontkép felső részlette között, t. i. a massæ lateralis csontképe. Az os coccygealis egy majdnem 3·0 mm. átmérőjü képe megnyult csontpont által van képviselve, a felső csigolyatest csontpontja által. (20. ábra).

A medenczeöv legnagyobb csontjának, a csipőcsontnak x-sugaras képe 37 mm. hosszu, a tányér csontképe 34 mm. széles, mig az alsó, az incisura ischiadica által keskenyi tett rész haránt átmérője 14 mm.

Az os ischii és pubis csontképei egymással érintkeznek és a foramen obturatum kerületének egy részlete lesz láthatóvá. A csontosodások, os ilei, ischii és pubis, érintkezése, magától értetődik, még nem következett be, épen úgy távol fekszik még egymástól a szeméremcsont jobbik és bal fele, széles rés által elválasztva.

A czombcsont képe 85 mm. hosszu. A csontkép hátsó határvonalának megfelelőleg a közepén két mm. vastag, mellső határvonalának megfelőleg

egy mm. vastag csontkéreg. A medencze-csontok és czombcsont felső részlete között hat mm. széles tér van csontosodás-kép nélkül, tehát a czombcsont fejecs csontosodása még nincs jelen, holott a felkar csontfejecsének csontpontja már jelen van, de viszont: a mint a felkarcsont alsó részlete nem mutat új szilárd részt, úgy a femur alsó határa alatt négy mm.-nyire lapos csontkép tünik fel, melynek haránt átmérője hét mm., vastagsági átmérője öt mm., képe ez a két leendő condylus és az azokat összekötő részletnek megfelelő csontosodásnak. (25. ábra.)

Ezen a czombcsont bütykös részletének megfelelő csontpont felhasználtatik az életkor meghatározására; újszülötteknél a vizsgált esetek 12%-ában még nincs jelen, 22%-nál már a kilenczedik, 7%-nál már a nyolczadik hónapban van jelen, tehát mily nagy időhatár aránylag, melyen belül ezen csontpont megjelenhetik.

A czombcsont alsó vége és a tibia felső határa között a térdizület hajlitott állásánál 28 mm.-nyi szabad tér van, felső részében a femur alsó végének leirt csontpontja van meg, lent a tibia-kép felső határvonala felett 3·0 mm.-rel két igen kicsiny, alig 0·5 átmérőjü csontpont látszik. Ha szorgosan nézzük a tibia felső végét, azt látjuk, hogy a többi környezettől valamivel sötétebb árnyalat által különváló, kifelé és felfelé gyöngéd határt mutató, gömbölyded képlet ül rajta és ezen képlet közepén körülbelül van a két kis csontpont; tehát az x-sugár képes kim utatni a tibia felső végén ülő porczvéget, melynek belsejében két kis pont alakjában kezdődött meg a csontosodás.

A tibia csontképének hossza 70 mm. A szárkapocs 68 mm. hosszu csontképet mutat.

Összehasonlitó tanulmányként ugyancsak egy 11 éves gyermek térdizületét akarom bemutatni. (26. ábra).

A czombcsont legalsóbb széli részlete oldalról nézve 40·0 mm.-nyi nagyitott haránt átmérőt mutat, a czombcsont alsó végének hátsó felületén látszik a fossa poplitea felett lévő térdali síklap (planum popliteum femoris), mely azáltal jön létre, hogy a crista femoris oszlása által annak széttérő kiemelkedő végvonalai a külső és belső condylus oldalfelszinére térnek.

Miután a képen két condylust látunk, tudnunk kell, melyik lesz a belső és melyik a külső; az előbb emlitett meghatározás szerint a kisebb condyluskép lesz a belső bütyöké (condylus internus), melynek legnagyobb átmérője 51·5 mm., vastagsági átmérője 27·0 mm.; a felénk eső és szélesebb képet nyujtó condyluskép megfelel a külsőnek (condylus externus).

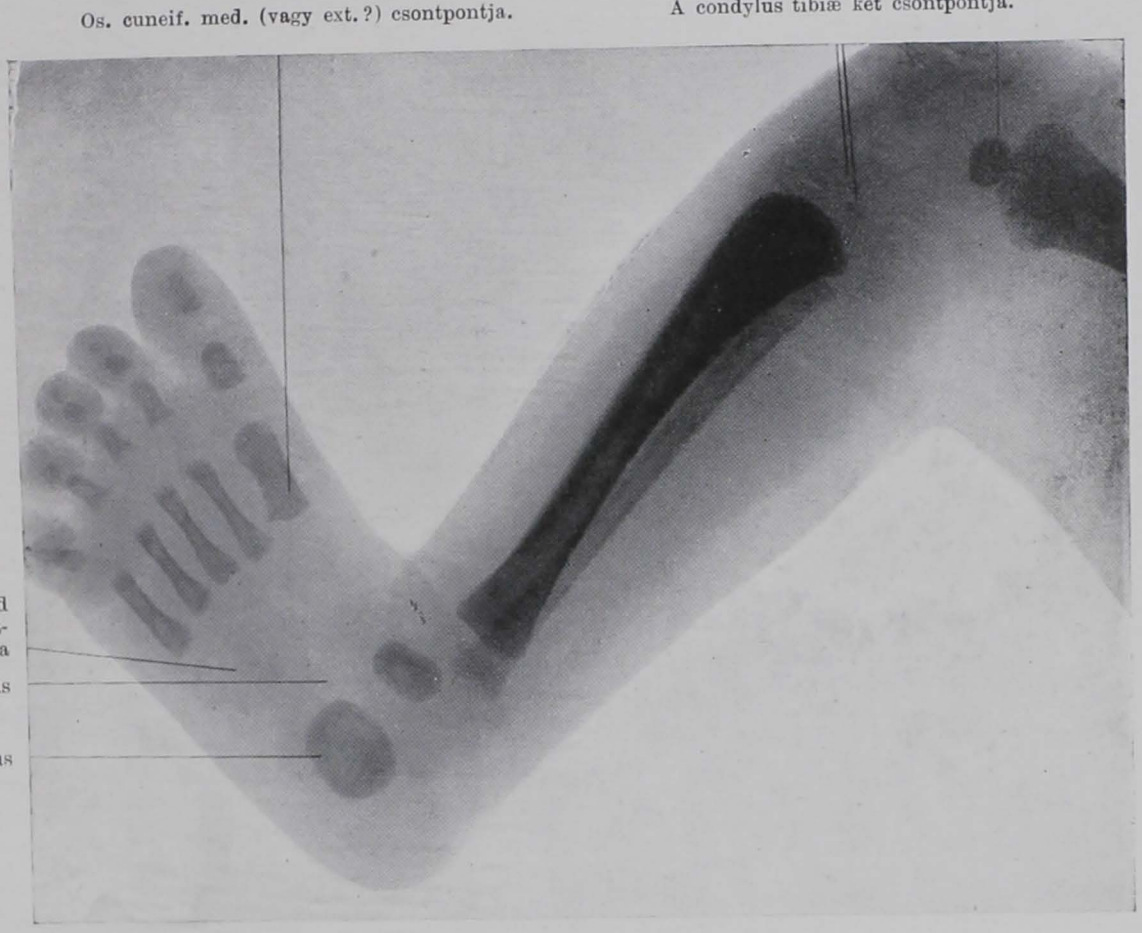
Ha a czombcsont bütyökrészleteit nézzük, három határvonalat, azaz körrajzot veszünk észre; az emlitett belső, alig nagyitott condylus körrajza lesz az első, a második körrajz, mely a legnagyobb, legszélesebb tért keriti be, a külső condylus határvonala.

A hol a két condylus árnyalata egymást fedi, a hol az árnyalat legsötétebb, találunk még egy határrajzot (a harmadikat), mely ugyan nem oly éles szélü, mint a condylusoké, de mely erélyesebben kifejezett sötét határával igen jól észrevehető.

A fent emlitett harmadik határrajz nem egyéb, mint a mellső és a hátsó bütyök közötti árokalap legmélyebb részleteinek kirajzolása, illetőleg a két bütyköt összekötő csontrészlet legmagasabb határának kifejezése.

A czombcsont alsó részlete és a bütykök alapja között 5—7 mm. vastag porczréteg van.

A patella oldalról 39 mm. hosszu, 16·5 mm. széles.

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

25. ábra (a 278. oldalhoz).

Kilenczedik hónapból származó magzat alsó végtagja (kisebbitett kép).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

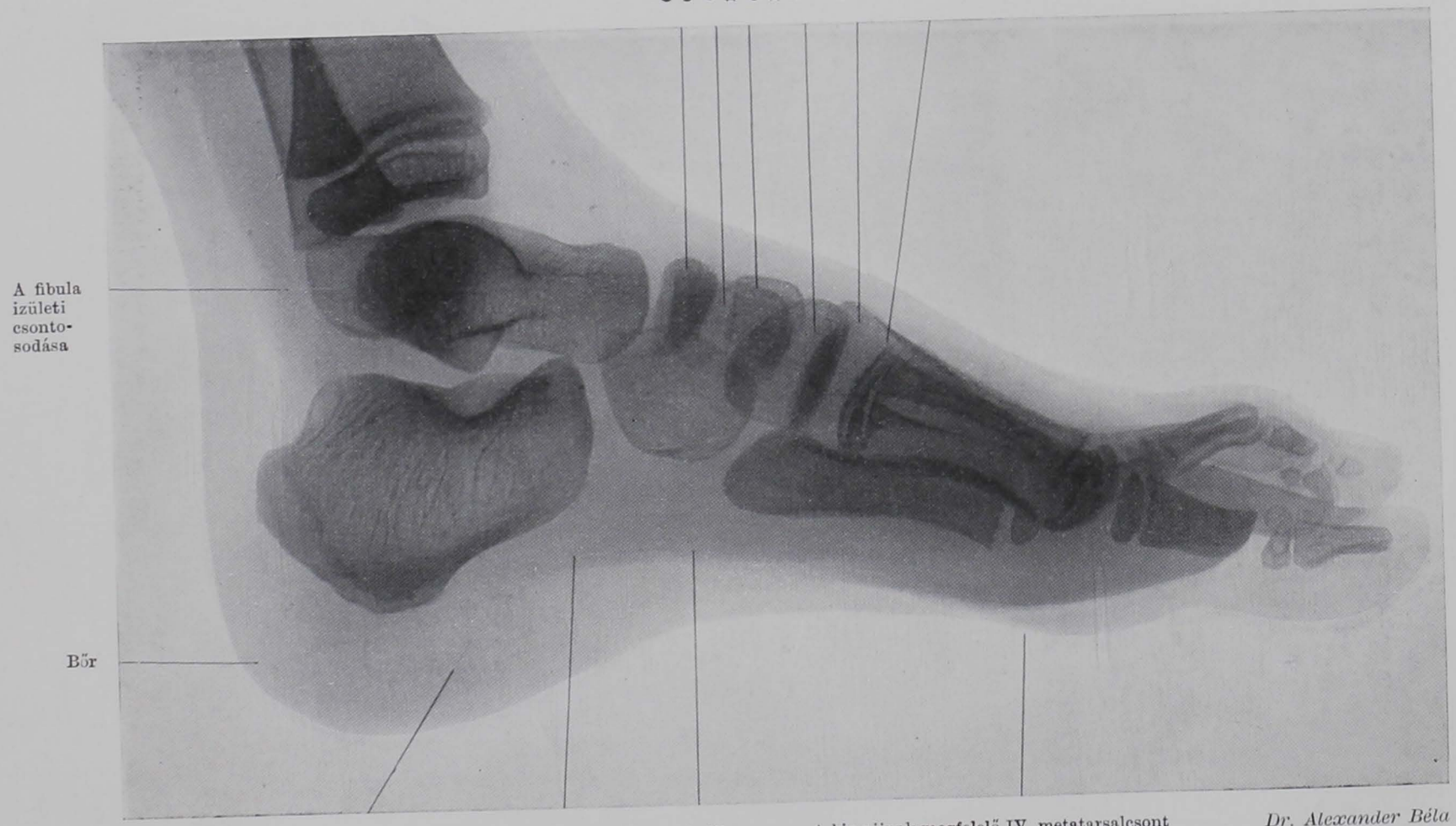
26. ábra (a 278. oldalhoz).

11 éves leány térdének x-sugaras képe.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

27. ábra (a 279. oldalhoz). — Hatéves (két hetes) fiu lába.

A tibia a csonttesttől még különvált izület része lapos, 10 mm. vastag, a fölött kiemelikedik a két czombcsontcondylus közé érő rész, az eminentia intercondyloidea. A sipcsonttest legfelsőbb részletének haránt átmérője 41·5 mméter.

Azon helyen, hol a tibia-kép mellső széle éles, mellfelé kiálló szögletet képez. Ezen kiálló szöglet és a felső szél között behorpadás van jelen. A tibia mellső behorpadásától 3·0 mm. vastag porczrétegtől elválasztott képlet a sipgumó (tuberositas tibiæ) egy önálló csontpontból fejlődő külön csontosodása.

Tisztán látszik, hogy a lobor-alaku sing-gumó-csontosodás ki fogja tölteni azon hézagot, mely a sipcsonttest legfelsőbb vége és az izületi részletek között van, összenőve a sipcsont testével is és az izületi bütyökkel is, nem csak ki fogja tölteni a hézagot, de túl is emelkedik rajta.

A szárkapocs-test legvégső felső részletének haránt-át mérője 17·5 mm.

Ha keresni kell a singkampó homologonját az alsó végtagon, azaz a négyfejü czombizom szilárd végpontját, akkor azt, mint a külön csontpontból fejlődő és külön csontosodás alakjában fellépő tuberositas tibiæban, a sipcsont-gumóban kell találnunk.

Nem egészen elvetendő azon fölfogás, miszerint a sipcsont-gumó a singkampó felső részletének megfelelő lecsúszott, a sipcsont mellső felületére süllyedett homologonja, mely körülmény feltételezi a patella rendszeres jelenlétét; mi a könyökizületnél nem szükséges, az szükségessé vált a térdizületnél és kifejezést nyer még kifejlődött csontváznál is.

Összehasonlitva a kilenczedik hónapból és a 11-ik esztendőből származó térdizületet, azt látjuk, hogy mig a femur alatt lévő nagy csontpontból lesz a femur bütyökrészlete, mely még 11 éves életkorban is meglehetős vastag porczréteg által elválasztatik a csonttesttől, addig a tibia felett két kis csontpontocska van, később, az idő folyamán gyarapodva, szintén egybe fognak olvadni, a sipcsont két bütykének megfelelő lapos csontrészletet képezve.

*

A kilenczedik hónapból származó magzat lábának csontképén (25. ábra) az alszárcsontok és a metatarsus közötti terület a lábtőnek felel meg; szembetünik nagysága által a sarokcsont képe, melynek hosszátmérője 13·0 mm. és némi plasticát tüntet fel, úgy mint a felette fekvő ugrócsont is.

A sarokcsont előtt 5·0 mm.-rel a lábtengely irányában két sötétebb árnyalatu folt valószinüleg az os cuboideum csontosodási pontjai.

A talus előtt hét milliméterrel sötétebb kis pont az os cuneiforme ext. csontpontja.

A sarokcsont csontképe és az ívben rendezett metatarsus között a távolság 21 mm.

Az első metatarsal-csontot helyettesitő nagy ujj alapi perczének képe 13 mm., a közepi percz 6·5 mm., a végpercz csontképe öt mm. hosszu.

A második ujjnak megfelelő metatarsal-csont képe 15 mm. hosszu, az ötödik ujjnak megfelelő metatarsal-csonté 13 mm.

A második, harmadik és negyedik ujj alapi perczének képe kúpalaku.

Az említett négy ujj közepi perczei nagyságukban csökkenő kis kúpok.

Összehasonlitó tanulmányként egy későbbi korból származó lábkép; érdekes lesz rajta a csontalakuláson kivül a csontszerkezetet megfigyelni, mely nem befejezett ugyan, de igen tiszta képet nyujt.

A lábkép (27. ábra) hat éves és két hetes fiugyermektől való; tisztán

látni a tibia már idomitott lapos izületi csontvégét, mely szerkezetét illetőleg a csonthossziránybaa futó csontrostokat mutatja.

A fibula csontképe alatt 1·5 mm.-nyi távolban és tőle egészen külön van ezen csont izületi részlete és összeolvad a talus képével.

A tibia és fibula izületi végképe között azon különbség van, hogy mig a fibula izvége egészen külön áll a hosszu csontosodástól, addig a tibiavég csontosodása vályuszerü és a domboru, felette álló csontvég felületével, úgy látszik, összefügg.

A lábtő legkifejlettebb csontja a sarokcsont; a képen plastice is kifejeződik, de egyszersmind csontszerkezete is mutatkozik; ezen kifejlett szerkezeteis mutatja, hogy a lábtő legöregebb csontja.

Az ugrócsont szövetszerkezete hasonló a sarokcsontéhoz, de nem oly kifejezett.

A kilenczedik hónapból származó fœtus lábképén az os cuboideumnak megfelelőleg két kis csontosodási pontot találtunk, melyek akkor jelenvoltát az os cuboideum mostani alakjában is igazolva találjuk.

Mindhárom os cuneiforme inkább rövid hengerekhez hasonlók, a szerkezete mindháromnak egyforma, azaz a láb irányával párhuzamos csontrostozat.

A talus mellső vége és os cuneiforme internum proximal vége között még 14 mm. tér van és ezen térben van elhelyezve az os naviculare csontosodása.

A mint a kéz hüvelykujjánál, úgy itt is látszik a nagy ujj hossziránybaa rostozott alapperczének basalis csontosodása, ellentétben a lábközépcsontok fejecsi vagy distal csontosodásával.

A nagy ujj közepi és végpercze mutatja az alapi csontosodást; úgy az ujjperczek, mint az alapi csontosodások egy irányu szerkezetet, azaz a láb hossztengelyével haladó rostozatot mutat.

A többi látható két ujj közepi percze még nem mutat alapi csontosodást, mig az ezen látható ujjak végperczeinél igen vékony lemez alakjában már jelen van.

*

Fejtegetéseink során rá kell térnünk a kézre, nevezetesen azon részletére, mely csak a méhen kivüli életben fejlődik, t. i. a kéztőre. A méhenkivüli életben fejlődnek még az ujjperczek basalis részletei, a kéztőcsontok fejecsei és az alkar csontok alsó végén ülő izületi részletei.

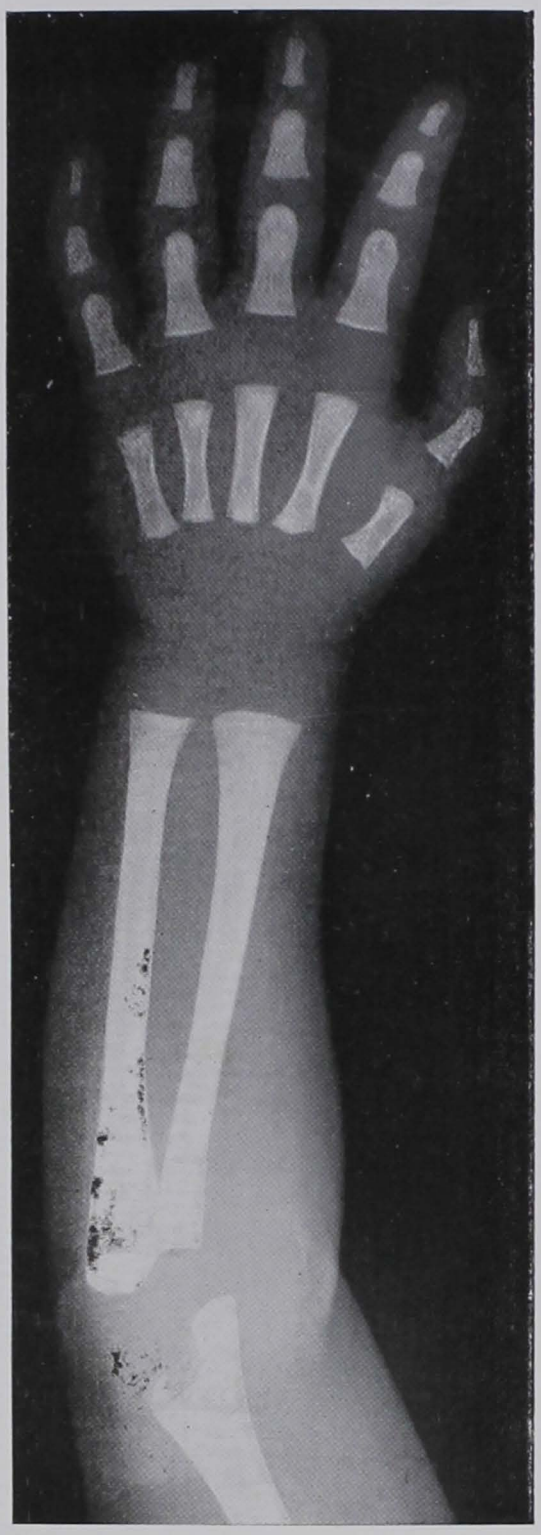
Egy nyolcz hónapos koraszülött (28. ábra) kezének x-sugaras képén, az x-sugarak által végzett rajzolodás kifogástalan, tiszta és éles; élesen mutatja a csontosodások határait.

Az orsó- és singcsont közötti megforditott viszony, illetőleg a végek helyzete a végcsontosodás után is fenmarad, úgy hogy a singcsont alsó végének feljebb való állása következtében a szükség által feltételezett csontpótló szálagkorong (fibrocartilago interarticularis) fog beiktattatni a singcsont és kéztő közé.

Jelen esetben az ulna, melynek porczos alsó végét ki lehett venni, szorgos megnézés mellett, mint 4·5 mm. hosszu környezeténél valamivel világosabb rajzolt árnyalat. Alsó csontkép vége egyenesen levágott, hat mm. átmérőjü és az ötödik ujj kéz középcsontjától 18 mm.-re fekszik.

Az orsócsont alsó vége domboru, átmérője 8·0 mm.-nél valamivel szélesebb és a mutatóujj kézközépcsontjától 19 mm.-nyi távolban fekszik.

A hüvelykujj alapi perczképe nyolcz mm. hosszu, a közepi percz képes

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele

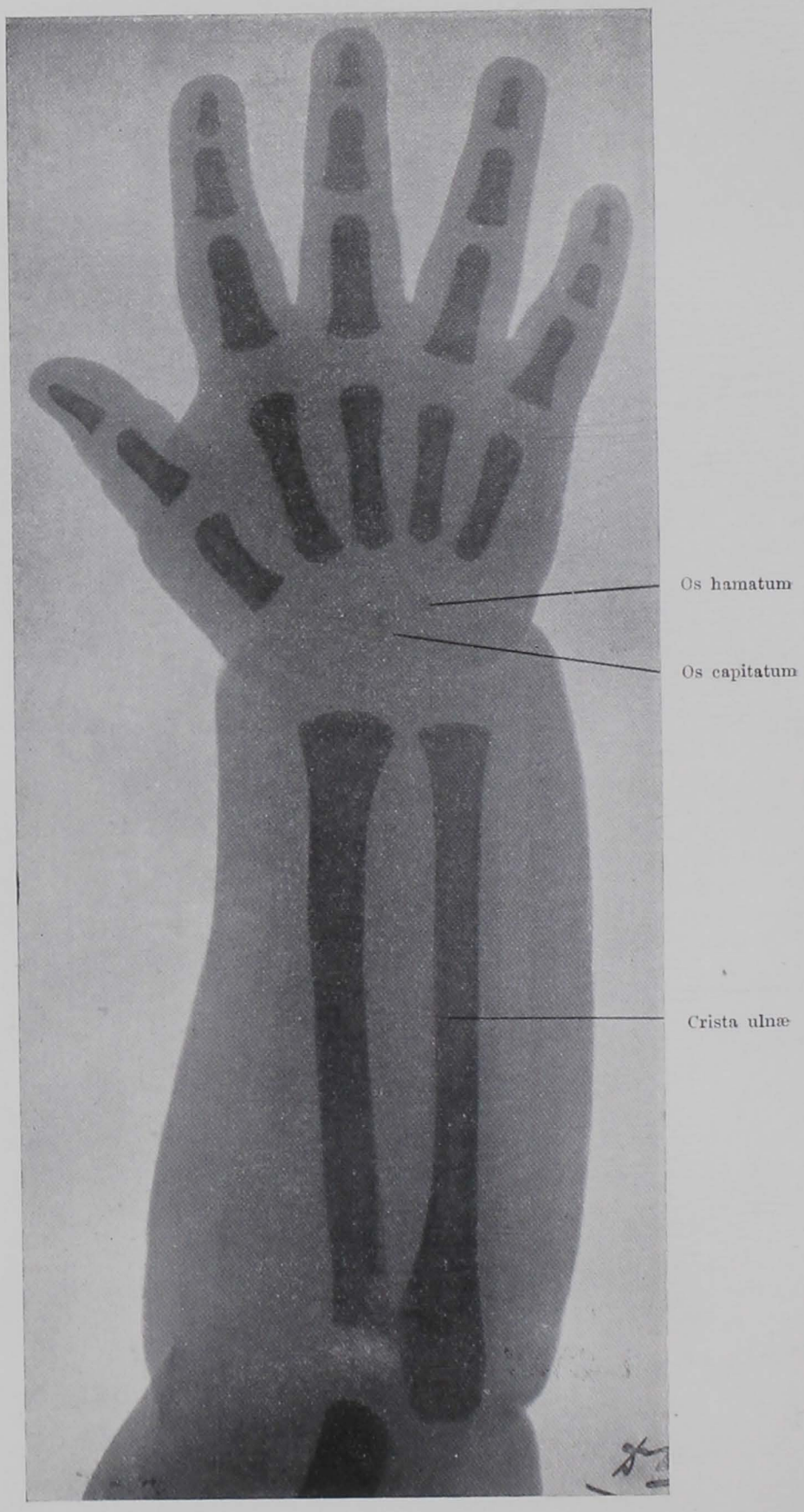
28. ábra (a 280. oldalhoz).

Nyolcz hónapos koraszülött felső végtagja.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

29. ábra (a 281. oldalhoz). — Öt hónapos csecsemő keze.

oldalról nézve hat mm. hosszu, a végpercz 5·5 mm. hosszu. A második ujjnak megfelelő kézközépcsont képe 14·5 mm. hosszu.

A mntatóujj metacarpal csontja leginkább van kifejlődve; a kevésbé homoru radialis oldalán a szilárd csontkéreg kilencz mm. hosszban mutatkozik. Úgy mint a többi metacarpal csontok, úgy ez is a szivacsos csontszövetszerkezet képét mutatja. A középujjnak megfelelő kézközépcsont képe 14 mm. hosszu.

A gyűrűs ujjnak megfelelő kézközépcsont képe 12 mm. hosszu. A kisujj kézközépcsontja 11·5 mm. hosszu.

A kézközépcsontok alsó és felső határai két összetérő ivet jeleznek megszakadásokkal.

A kézközépcsontok alsó végei és a 2-ik, 3-ik, 4-ik és 5-ik között hét mm. széles, ívalaku egyöntetü árnyalakot mutató zona van.

A mutatóujj alapi percz képe homoru oldalhatárokat mutató kupot ábrázol, az egész kép hossza 10 mm.

A harmadik ujj alapi perczkép 11 mm. hosszu, az összes alapi perczei között a leghosszabb.

A negyedik ujj alapi perczének képe 10 mm. hosszu.

Az ötödik ujj alapi perczképe 8·5 mm. hosszu.

Az alapi perczek végét — úgy mint a többi percz képe is — a metacarpal-csontokhoz hasonlóan összetérő két ivet képeznek.

A középső perczek képei oldalainak megfelelőleg kevésbé mutatják a homoru határokat, kúpalakuak,

A végperczek inkább kis oszlopokhoz hasonlitanak.

Az alapi és középső perczek között átlag három mm., a középső és végperczek között átlag két mm. széles egyöntetü árnyalat van.

*

A kilenczedik hónapból származó magzat kézképe ugyanazon viszonyokat mutatja, mint a leirt képnél talál- tattak; a csontképek méretei nagyobbak, mint az előbbi hónapban, feltéve, hogy a magzat rendes élettani viszonyok között fejlődhetett. (21. ábra).

*

Hogy a kéztő első csontosodási pontjait lássuk jól kifejlődve, meglehetős nagy időt kell átugranunk; a mellékelt ábra (29. ábra) öt hónapos, jól fejlett csecsemőnek alkarjának és kezének csontosodási képét mutatja.

Ugy az ulna, mint a radius mutatják a szilárd csontkérget és a középső, a végek felé szélesedő szivacsos csontszövetet; a radius csontosodása 72 mm. hosszu; a singcsont 80 mm. hosszu. A crista ulnæ egészen jól kivehető 22 mm. kiterjedésben, úgy szintén a crista radii 18 mm. kiterjedésben.

A kézközépnek megfelelő csontképek alsó szélei határozottan erősebben hajlott ivet képeznek, mint az eddigi x-sugaras képeken; mig a mutatóujj kézközépcsontja és radius alsó széle között 18·0 mm.-nyi távolság van, úgy ezen távolság az ötödik ujj metacarpalcsont felső széle és az ulna alsó széle között 19·5 mm.-t teszen ki, tehát egészen oly széles, mint volt a nyolczadik hónapból származó magzat képénél, de ezen tér már nem puszta, hanem két majdnem körkörös két mm. átmérőt mutató csontpontot tüntet fel; a belső a kéztő tengelyébe esik és a radiusnak az ulna felé eső kinyúlása fölött 10 mm.-nyi távolban fekszik, a középső ujj metacarpal csontképétől

pedig nyolcz mm.-nyi távolságban fekszik; ezen pont megfelel a fejes csontnak (os capitatum); tőle kissé fölfelé és a kisujj felé fekszik a második csontpont; ezen második csontpont megfelel a horgas csontnak (os hamatum).

Az alapi perczek nem mutatják kifejezetten a közép részlet csontosodásának homoru voltát, hanem inkább megnyúlnak, a középső perczek most is mutatnak felső szélesebb és alsó keskenyebb részletet, megnyúltak; a végperczek tisztán mutatják legvégső részletük jellegzetes kiszélesedését.

A metacarpal csontosodások közül leghosszabb a mutató ujjnak megfelelő.

Leginkább meghajlott, egymásfelé a mutató- és kisujjnak megfelelő kézközépcsont; a harmadik és negyedik lefutása egyenes.

*

A kézen és alkar alsó végén fejlődő csontosodásokat tovább vizsgálva, nézzük egy még nem egészen három éves gyermek kezének x-sugaras képét. (30. ábra). A radius alsó határa már nem domboru határrajzu, hanem inkább egyenes; tőle 1·5 mm.-re van az izvég mandula alaku, 12 mm. hosszu csontosodása.

A capitulum ulnænak megfelelő csontosodás még nem mutatkozik, a metacarpus tája felől fejlődik csontosodás, maga a carpus szolgáltatja azt, még pedig az os triquetrum az ikcsont csontosodásának megjelenése által, mely jelen esetben már meglehetős nagy folt alakjában mutatkozik és 14 mm.-nyire áll az ulna véghatára felett; tehát az os triquetrum lesz a kéztő-csontok felső sorának első megjelenő csontja. Az alsó sorhoz tartozó os capitatum egyenesen a harmadik uj alatt fekszik.

Az os hamatum, a horgas csont csontosodása a negyedik és ötödik ujjnak megfelelő metacarpal-csontköz alatt fekszik, ovalis alaku; legnagyobb hossza kilencz mm. A kéz középcsontok alapi részei egymás felé törekszenek.

A mutatóujj kéz középcsontjának alapi részlete igen erősen megnyult.

A kéz középcsontok megnyultak.

Felső végei a metacarpal-csontoknak vastagodottak, a kisujjnak megfelelő metacarpus-csont kivételével.

A kéz középcsont-fejecsnek megfelelő legnagyobb csontpontot a mutató ujj kéz középcsontosodása tünteti fel.

Átmenve az ujjakra: a hüvelykujj alapi perczének (metacarpal csontjának) képe 20 mm. hosszu. Felső határa fölött fekszik a basisának megfelelő, három mm. széles, két mm. vastag csontpont.

A középpercz oldalról látszik, 15 mm. hosszu; a 11 mm. hosszu végpercz-csontosodás alapjának megfelelőleg szintén látszik az izületi vég csontosodása A többi ujj alapi porczkorong-alaku izületi csontosodásai tisztán látszanak.

A középperczek alapi csontosodásai közel fekszenek a csonttest képéhez, lencse alakuak.

A mutató- és kis-ujj végperczének alapi csontosodása még nincs jelen, mig a 3. és 4-ik végpercz mutat kis, lapos alapi csontosodást nagy pont alakjában.

*

Gyermek kezét, öt éves és három hónapos korában nézve, (31. ábra) az ulnafejecs még mindig nincs képviselve csontosodási pont által; az izületi részlet csontosodása most is mandula-alaku.

A carpus-csontosodások előbbrehaladottak fejlődésükben, nagyobbak. Az os carpale III., a fejes csont nagyobbodott.

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

30. ábra.

Két és fél esztendős gyermek keze.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele

31. ábra (a 282. oldalhoz).

Öt éves, három hónapos fiugyermek keze.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

32. ábra (a 283. oldalhoz).

Hat éves és két hetes fiugyermek kézképe.

A horgas csont (os carpale IV.) csontosodása nem ovalis, hanem háromszögalaku.

Az os triquetrum ferdén fekvő ovalis alakban mutatkozik.

De mutatkozik még egy két mm. átmérőjü, körkörös csontosodási pont, mely egyenesen a mutatóujj metacarpal-csont basisa fölött fekszik 3·5 mm.-nyire. Ezen csontpont meg fog maradni helyén; megfelel ezen csontosodási pont az os multangulum minusnak.

A kifejlődött mutató ujj metacarpal csontalapján lévő három izfelület közül legelőször a legfelsőbbnek megfelelőleg jelent meg; az ezzel izületbe lépő csont, tudniillik az os capitatum, a középső leendő izfelületéhez simuló csont, t. i. az os multangulum nincs meg, csak most jelentkezik, mig a majd a legalsó, radialis izületi felszinéhez fekvő harmadik csont, t. i. az os multangulum majus csontosodásának jelen esetben még nyomát sem találjuk.

Igen érdekes az ezen képen lehetséges megfigyelés, hogy t. i. az ulna fejecsének megfelelő csontosodás még nem mutatkoztk, de az ulnavég és metacarpus-csont közötti távolságot megröviditve, a metacarpus felől jelentkezik először a kéztő alsó csontsorozatba tartozó os hamatum, azután a felső sorozatba tar-tozó os triquetrum; a radialis oldalon, hol az izületi csontrészlet régen megjelent és a hol az e helyen hosszabb radiusvég következtében is a tér a metacarpus és a radius között nem oly nagy, még csak most kezd mutat kozni csontosodás kis csontpont alakjában, az os multangulum minus; tehát a czélszerüség törvénye is szerepet játszik itt.

A kézközépcsontok fejecseinek megfelelő csontosodások erősen nagyobbodottak.

*

Öt hónapos csecsemőnél láttuk az os capitatum és hamatum körülbelül egyenlő nagyságu csontpontjait, majdnem öt év kellett hozzá, hogy az os triquetrum nagyobb csontosodása és az os multangulum minus kis csontpontja fejlődjék; öt év kellett hozzá, hogy a kora időben fellépett két csontosodás még kettővel szaporodjon, de mily heves és aránylag gyors lesz ezentúl a csontfejlődés, azt mutatja ugyanazon fiugyermek (kire az előbbi leirás vonatkozik) hat éves és két hetes korából vett x-sugaras kézképe, melyet ide mellékelek, hogy a kéztőcsontok fejlődése tekintetében tájékoztató áttekintést nyujtson. (32. ábra.)

Látjuk, hogy a carpuskép minden csontosodása van már jelen, a részbeni alakitástól kezdve a kezdetleges kicsiny csontpontig.

Az előbb tárgyalt kézképeket, nemkülönben a csontosodások nagyságát nézve, fejlődésük sorrendje következő lesz:

1. Első sorban lépett fel az os capitatum csontpontja, mely már öt hónapos csecsemőnél volt jelen;
2. alig valamivel később lépett fel az os hamatum csontpontja, mely egyaránt az os capitatummal fejlődött;
3. ezután lépett fel a radius izvégének csontpontja;
4. az os triquetrum csontpontja két és fél éves gyermeknél;
5. ugyanekkor a hüvelykujj alapi percz basalis csontpontja legkezdetlegesebb alakjában, melyhez az ötödik év elején
6. az os multangulum minus csontpontja csatlakozott; a hatodik év elején
7. az os lunatum;

8. az os scaphoideum, és csak ezek után

9. az os multangulum majus, hat éves és két hetes korban; ezután fellép

10. az ugyan nem a carpushoz tartozó ulnaris izvég csontpontja és legkésőbben lép fel

11. az os pisiforme, melyet jelen képen nem, de 9—10 éves gyermek kézképén látni fogunk; ez fog legkésőbben fellépni.

Kollmann ugyan a nyolczadik esztendőben találja a multangulum majus csontosodását, de jelen kép mutatja, miszerint már a hatodik év befejeztével nemcsak az, hanem a metacarpushoz ugyan szorosan nem tartozó, de jelen képen szépen kifejeződő utolsó kéztő-táji vagy kéztőizületi csontpont is van jelen, t. i. az ulna izületi részének csontpontja, tehát nem a nyolczadik, hanem a hatodik évbefejeztével van jelen minden a kéztőre és közvetlen szomszédságára vonatkozó csontosodása, a mint azt az x-sugarak tisztán és világosan kimutatják.

*

Az előbbi leirásnál az ulna fejecsének megfelelő kezdeményes csontpontja emlittetett, hét éves gyermeknél már legömbölyödött, határozott alakot még nem mutató csontpont. (33. ábra.)

A radius testrészletének alsó vége újra domborulatot mutat, t. i. az izületi vég csontosodása felé nő; az izületi csontosodásnak a carpus felé néző felülete homoru, a homorulat mélysége kifejeztetik az erősen sötét vonal által, de a külső vastagabb részlet még legömbölyödött.

Az os capitatum alsó részlete lesz legvaskosabb és itt is lép fel az első csontosodás és innen történik a fejlődés a metacarpus felé. Az os hamatum főrésze a metacarpushoz közel fekszik, itt lép fel az első csontosodás és az innen való fejlődés — az os capitatummal ellenkező irányban — inkább az alkar felé történik.

Az os capitatum megmarad a helyén, mint a kéztengelynek (a harmadik ujj perczei + kézközépcsont) folytatása, tőle az ulna felé van az aránylag erősebben fejlődött os hamatum és os triquetrum, mig az os capitatumtól a radius felé eső os multangulum majus és minus, nemkülönben az os scaphoideum hátrább vannak a fejlődésben.

Általában véve azt kell mondanunk a kép nyomán haladva, hogy a csontok mindegyike egy csontpontból fejlődik és ha a csontpontok, mint azt szépen láttuk az öt hónapos csecsemő kezének x-sugaras képén, nem is felelnek meg egészen a csontok későbbi alakjai közepének, úgy azt abból kell magyaráznunk, hogy a kezdetleges csontpontok a leendő csont mindig azon helyének megfelelőleg fognak fellépni, hol a csont legvastagabb, hol a csont főrésze van. A második ujj metacarpal-csontjának carpalis vége, a mint már az ébrényi életben mutatta, ferde alakját most tisztán tünteti fel.

Legfeltünőbb a gyűrűujj kézközépcsont carpalis végének keskeny képe, mely a középvonal felé levágottnak mutatkozik; ezen alakulása a csontvégnek megmarad az egész életen át.

A kézközépcsontok fejecsei jellegzetes alakot kezdenek mutatni; izfelületük élesen kifejezett. Szépen mutatja a metacarpus és fejecse közötti viszonyt a negyedik ujjnak megfelelő ezen két egymáshoz tartozó csontrészlet; a csonttest mutatja a meglehetős vastag, kemény csontkérget; az alsó, az ujjak felé eső részlet élesen, sötéten határolt felületéből gyöngéden rajzolt, de határozottan szemlélhető keskenyebb henger emelkedik, mely átmegy a fejecsbe.

Dr. Alexander Béla eredeti felvétele.

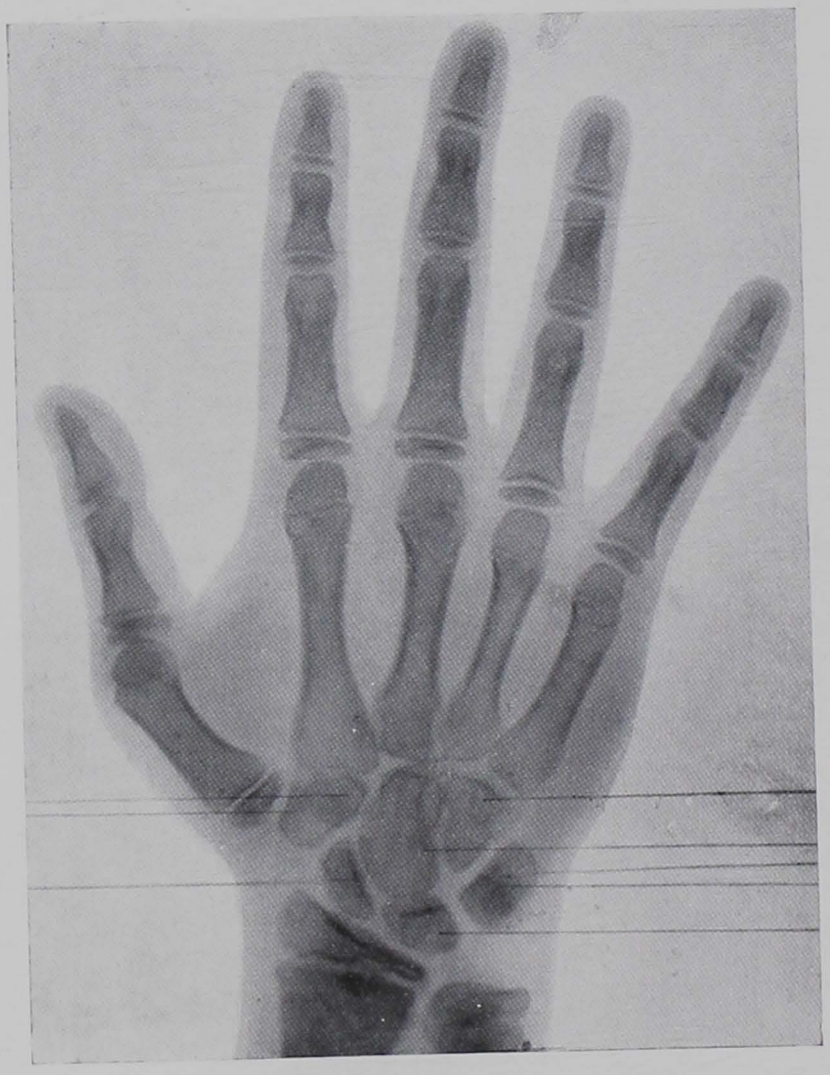
33. ábra (a 284. oldalhoz).

Hét éves leány keze (kisebbitve).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

34. ábra (a 258. oldalhoz).

Tiz éves gyermek bal keze (kisebbitve).

Valószinü, hogy a csontosodás minden esetben igy folyik le.

Az öt alapi percz csontképe nemcsak hogy szép csontszövetszerkezetet mutat, hanem kimutatja annak csodálatos kétoldali részarányosságát annyira, hogy a kép bal felén alig lehet kis vonalat találni, melynek nem felelne meg hasonló a kép jobb felén, a mint azt kitünően mutatja például a középujj alapi percze. A mennyire a részarányosság minden tekintetben kifejlődik a csontkép körrajzában, úgy minden tekintetben jelentkezik a csontszövet-elrendeződéseknél is, akár szivacsos, akár tömött csontszövet lesz feltüntetve.

*

Nézzük ezután a tiz esztendős gyermek x-sugaras kézképét, mely új lépcsőjét mutatja az előrehaladásnak. (34. ábra).

Az orsócsont izületi csontosodásának képe harántirányban megfelel a csontkép szélességének és ámbár izfelülete igen sekély, mégis látszik már határozottan, hogy a kéztő sajka- és holdas csontjával egyetemben a radius-vég izfelülete képezi a tulajdonképeni kéztő-alkari izületet.

A radius-test végének felülete erős domborulatot mutat, mely az izvég felé indul és azzal részben gyengén összenőtt. Itt is látjuk tehát, hogy a csonttest maga nő az izvég felé, az azzal való összetapadást, összenövést czélozva.

A mint a radius-test mutat domborulatot, mely az izvég felé néz, úgy kivehető az az ulnánál is. Ezen a képen látszik legelőször szépen, különösen a fent emlitett izületi összeköttetés az orsócsont és kéztő között, ellentétben a singcsont és kéztő közötti távolsággal, mely oly feltünő, hogy a lamina intermedia szükséges beiktatását okadatoltnak kell mondani.

Az *os capitatum*nál itt először mutatja az x-sugár, hogy az os capitatum a metacarpussal érintkező részletének tenyéri felülete keskenyebb (odatapadása a musculus flexor pollicis brevisnak), a kéz hátán lévő felülete szélesebb, az ezáltal létrejött ferde felületre reáfekszik az os hamatum, mely a néző felé álló horgas nyúlványát vagy hamulusát a csucsával az alkar felé néző háromszög alakjában tünteti fel először határozottan annak az ötödik ujj metacarpal-csont alapjának megfelelő szögletén.

A horgas csonttól kifelé rajzolódó sötét haránt-folt a *borsócsont*.

A negyedik csontpontnak fellépett kis sokszögletü csont az előtte fekvő nagy sokszögletü csont képén keresztül rajzolódik.

A *sajka-csont* legvastagabb részlete kifejlődött, a legsötétebb árnyalat megfelel a sajkacsont-bütyöknek (tuberositas).

A *holdas csont* már mutatja kissé bemélyedt izfelületét.

Legvastagabb alapi részt mutat a mutatóujj metacarpusa, de ezen csontrész, a fejescsont és a harmadik ujj metacarpusa között még nagy hézag van, mely e három csont egymásfelé való növekedése által fog kitöltetni.

A metacarpus fejecsei már nem fekszenek elkülönitve a hozzájuk tartozó csontoktól, hanem a gyöngéd csontszöveti összefüggés, mely hét éves korban még csak vékony nyak alakjában van jelen helyenként, kiszélesedett és maguk a fejecsek már nem fekszenek oly távol az alapi perczek csontos izületi részeitől, mint azelőtt.

A mutatóujj alapi percz izületi csontosodásának képe leginkább mutatja a kifelé, a radius felé eső rész vastagságát; a középujjnak megfelelő ezen izületi csontosodása közeledik már az egyenletes vastagsághoz.

Az alapi ujjperczek izületi részei és csonttestei között gyöngéd árnyalat van jelen, mely a csonttestekből indul az izületi részletek felé és nem egyéb,

mint ezen csontosodások között létrejött fiatal csontszöveti hid, kezdetleges szilárdabb összefüggés, mely, mint mondtuk, a testi részlet és nem az izületi részlet által nyujtatik.

*

Az alkar izületi részletei, kéztő, kézközép és perczek fellépett csontosodásainak x-sugaras képeit láttuk, láttuk azok képeit a fejlődés különféle stádiumában; mint utolsó csontpont fellépett az os pisiforme, mely kettőzött csontárnyalat következtében mutatta magát az os triquetrum csontképén legelőször; hátra van még két csontocskának fellépése, melyeket első kezdeményezésükben látjuk a mellékelt 11 éves három hónapos gyermektől származó x-sugaras kézképen, (35. ábra) t. i. a hüvelykujj in- vagy lencsecsontjai.

Ezen csontocska jelenlétét tekintve, azt mondhatjuk, hogy a mellékelt képen a kéznek minden a fejlődéstan által követett csontosodás van jelen, magától értetődik: még nem kész állapotban, hanem különféle fejlődési stádiumokat mutatva.

Egyes részleteket véve szemügyre, látjuk, hogy a radius izületi csontosodása, melynek fejlődését végig követhettük, a jelen képen már az izfelület vályuját mutatja, ellentétben az ulna izvég domborulatával, fejecsével, melynek külső végén a processus styloideus mutatkozik, már nem mint az izvég felhajtása, de még alig éri el a capitulumi domborulatának legmagasabb pontját; a capitulum határvonalának legkülsőbb részlete a nyúlványon keresztüllátszik.

Az *os pisiforme* képe különválik az os triquetrum rajzától; ezen csontosodással átellenben a carpus másik oldalán jól kivehető a tuberositas ossis navicularis.

A kéztő-csontok alsó vagy második sorozatában az os hamatum nyúlványa vagy hamulusa rajzolódik.

A mutatóujj metacarpusa basilaris részletén szintén mutat továbbfejlődést, azaz annak azon kis részlete, mely hivatva van a fejes csonttal izelni, már kifejlődött.

A hüvelykujj alapi perczének fejecse előtt látjuk a ferde irányban ovalis, 2·5 mm. átmérőjü lencsecsontot a lágyrészektől valamivel sötétebb árnyalatával elkülönülni, határrajzot mutatva.

A negyedik ujjnak megfelelő metacarpuson legjobban látszik a fejecs és test közötti gyöngéd tengelyi csontszöveti összefüggés.

Figyelmet érdemel jelen képnél a negyedik és ötödik ujj alapi percz és izületi csontosodásai közötti viszony kirajzolása, t. i. a középső vonal felé eső (radialis) részlete az izületi korongnak a csont felé vastagodott és viszont ez ugyanazon helyen küld nyúlványt a korong felé, úgy hogy e helyen érintkezés jön létre, mely összeolvadáshoz nem vezetett még, mert a negyedik ujjnál ezen érintkezési vastagodások még kifejezett határvonal által vannak egymástól elkülönitve.

*

Az x-sugár hatását vizsgálva, láttuk, hogy ép úgy le tudja tüntetni a lágy részleteket, mint ki tudja mutatni azokat rétegenként; láttuk, hogy a csontokat illetőleg épen úgy mutatja azok árnyékát, mint képes a csontot is annyira átvilágitani, hogy lehet mondani, fölbontja szövetszerkezetét; mindezen hatását tetézi azzal, hogy mint ügyes rajzoló, domborművet varázsol szemünk elé, hol azt alig várhattuk, plastikus módon mutatja a tárgyat, melyet átvilágitott, kirajzolja az árnyékot a mélyebb, és világosabb árnyalatát a ki-

Dr. Alexander Béla
eredeti felvétele.

35. ábra (a 286. oldalhoz).

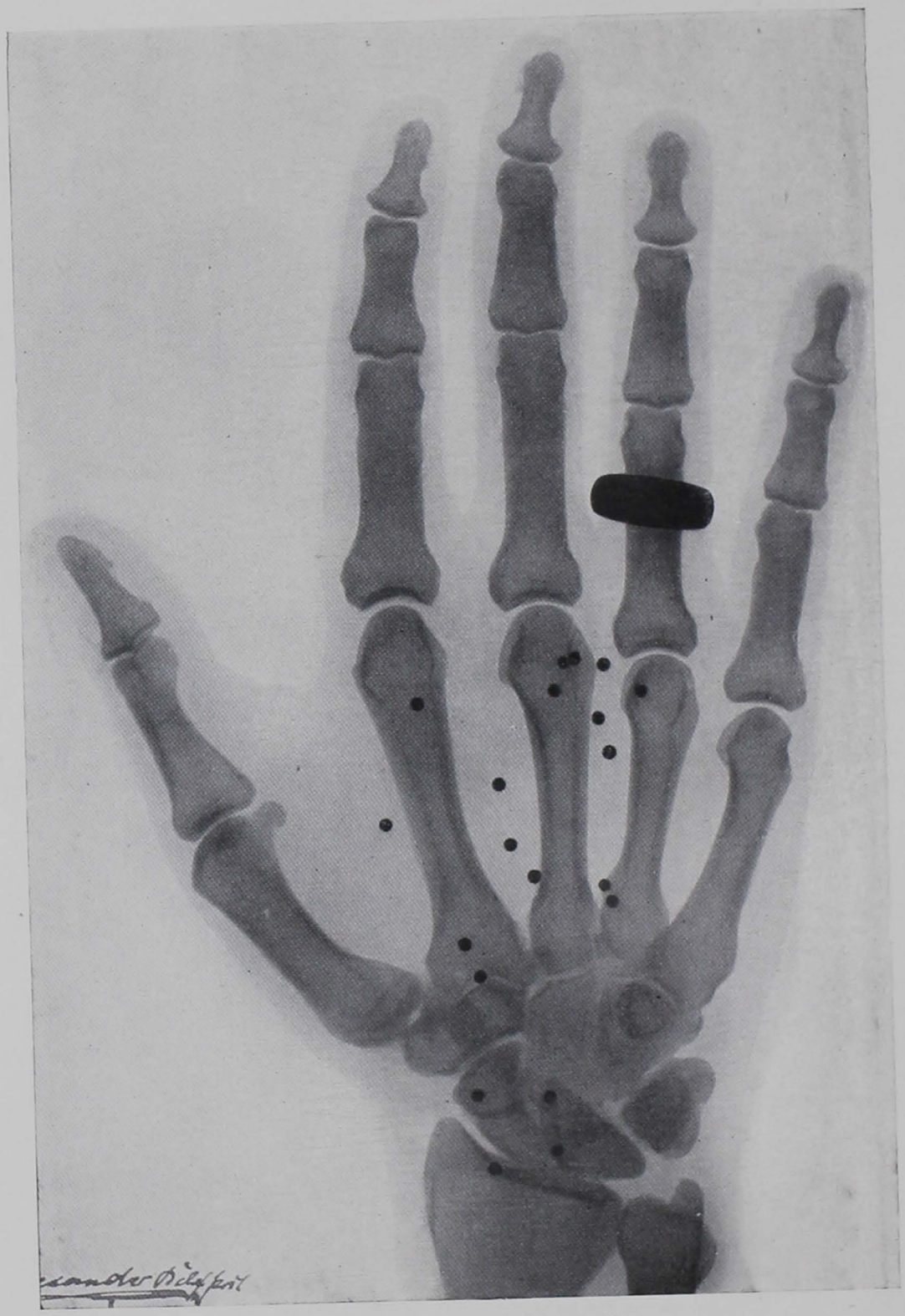
Tizenegy éves és három hónapos gyermek keze (kisebbitve).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR

36. ábra (a 287. oldalhoz).

43 éves férfi bal keze; sörétlövés a tenyéri felületről (kisebbitve).

domborodó részleteknek, úgy mutatva a tárgyat, a milyen kivülről, de belérajzolja a képbe a csontnak szerkezetét, még ennek képét is felhasználva az árnyalat kihozatalára.

Mindannak bizonyitására melléklem egy 43 éves férfi bal kezének x-sugaras képét. (36. ábra.)

De mellékeltem a részletekben dús képet azért is, hogy a kéz egyes fejlődési időszakai által nyujtott x-sugaras képek összehasonlithatók legyenek a kifejlődött kéz egy oly képével, mely tökéletes.

A radius-szövetszerkezet tisztán mutatkozik, az izületi felületének mélysége is láthatóvá lesz (incisura semilunaris radii), ezzel szemközt a radius külső határvonalának megfelelőleg van egy hosszanti sötét sík, azon barázda, melyben az extensor pollicis brevis fekszik; külső legmagasabb részlete az orsócsontnak a processus styloideus. A singcsont jól rajzolt fejecsének külső felén látszik a fejecs fölé emelkedő karcz-nyujtvány, melynek folytatását a fejecs csontszövetén keresztül látjuk.

Szivacsos szövetü, gerendezetes csontjelege a kéztőnek jól kivehető, az egyes csontok élesen különülnek el egymástól, a csontok képein látható sötét foltok szorgosabb nézés mellett mind kettős árnyalatuak bizonyulnak, azaz az egyes csontok egymáson keresztül látszanak.

A plastica következtében tisztán látszik t. i. a *nagy szögletü csont* nyeregalaku izfelülete; a *kis szögletü csont* az előbbin keresztül rajzolja külső határát.

Ezen kép a plastica következtében megmutatja úgy a felső, mint alsó kéztő-sor szükségelt és szálagok, nemkülönben inak odatapadására szolgáló kiemelkedéseit — eminentiæ carpi radiales et ulnares.

Megnézve a kéztőt mint egészet jelen képen, szembeötlik, mennyire egyenes folytatása a kéztengelynek a fejes csont, mely a kéztő-csontok oldalról (os hamatum, os triquetrum, os multangul. minus) és a kézközép függélyes és oldalról (a középujj metacarpusa egészen, a második és negyedik ujj kézközépcsontja kis részben) történő nyomása által izvápájába beleszorittatik.

Aképre utalva tehát négy egymással majdnem párhuzamos, de mindig kisebbedő, úgyszólván egymásba tokolt izfelületet látunk: első a radius homoru izfelülete, második az abba beleillő domboru sajka-holdas csont izfelület, a harmadik a fejes csont felé néző, homoru sajka-holdas csont izfelület, melybe mint negyedik a fejes csont izfelülete illik.

Ha a plastica az eddig leirt csontoknál látható, úgy az a csontszerkezet feltüntetésével egyetemben igen szépen mutatkozik az ujjperczek és kézközépcsontok izelésénél, de különben a perczek egymásközti viszonyát nézve is; látni, hogyan ülnek a perczek a metacarpus fejecsekre, árnyékoltatnak a vastagabb kiálló izvégek, árnyékoltatik helyesen a vékonyabb test- és minden kiálló csontrészlet, de a mellett kifejezésre jutnak a csontnak kérgi tömött részletei, melyek a perczkép szélén mutatkozhatnak csak és melyek az ujjhegyek felé szélesedve, a végi rövid rostozatokba mennek át; a környi tömött csontkép határai között puhább szövet foglal helyet.

Látjuk azon határt, melynek megfelelőleg a külön fejlődő alapi részlete a percznek a testtel összeforrt sok évvel azelőtt, látni a határt két szorosan egymás mellett rajzolódó, sötétebb vonal alakjában, mely a mutatóujj alapi perczét haránt irányban, egyenesen vágja ketté a csontot az izület felett, úgy hogy most is látszik, a mit fejlődés alatt láttunk, t. i. az izületi csontosodás a radialis, kifelé eső részletén vastagabb, mint az ulnaris részletén, de látjuk,

hogy az izületi részlet e különféle vastagsága a középujjnál már nincs meg, holott fejlődése elején itt is jelen volt, határozottan, de a fejlődés folyamán lassan kiegyenlitődve, egyenletes vastagságuvá válik.

*

A férfi — kinek bal keze csontvázát leirtam — kimondása szerint véletlen lövés következtében jutottak sörétek a kéz lágy szöveteibe a tenyéri felületről, bajt nem okozva; x-sugarakkal megvizsgálva megelégedett azzal, hogy látta a sörétek képeit, meggyőződött azok jelenlétéről, de eltávolitásról mitsem akart hallani, nem is adott felvilágositást, mily fegyverből, mily távolságból történt a lövés.

A kis sörétek a lágy szövetekben ülnek, helyenkint jól voltak kitapinthatók, nem jutottak a csontokra, mert nem mutatnak megváltozott alakot, pedig ha csontot értek volna, mindenesetre nem tartják meg alakjukat, hanem azt bizonyára megváltozva mutatnák, vagy esetleg szétrepedeztek volna; tehát arra lehet következtetni, hogy a fegyver, melyből a lövés történt, vadász- vagy nagyobb fegyver alig lehetett, mivel ha ilyenből messziről történik a lövés, a sörétek szétszóratnak, ha közelről, úgy bizonyára zuzatott volna csont is, a mi a sörétek alakváltozásával, esetleg szétrepedésével járhat csak.

A sörétektől és a negyedik ujj alapi perczét körülvevő gyűrűtől eltekintve, a kéz képét nézve, valóságos csontváz-præparatum rajzoltatott szemünk elé az x-sugár által.

*

Az x-sugár demonstráló képességét bemutatandó, irtam e tanulmányt, jól tudva, hogy szűk körülmények nem engedik a szép tárgy teljes egybefoglalását és kimeritését. Szándékom nem is lehetett az, mert sok évi munka és fáradozás, nemkülönben számos, igen sok kisérlet szükséges arra, hogy csak egy irányban is dolgozva és kisérletezve, beszélhetnénk kimeritésről.

Keresztül vezet jelen tanulmány bennünket az átvilágitott állati szövetek és az átvilágitó sugarak egymásközti viszonyán, bemutatja a lágy és kemény szövetek egymáshoz való viszonyát, nem hagyva figyelmen kivül azok egyes kóros elváltozásait sem, melyekre nézve felvilágositást ad az x-sugár; keresztülvezet bennünket jelen tanulmány a csontszövet és csontok fejlődésén, kimutatva e szilárd pontok keletkezését, növekedését, egymáshoz való viszonyukat, vezet bennünket az x-sugár az ébrény élete kora időszakán keresztül (összehasonlitásokat engedve), a fiatal csecsemő életén át a gyermekkorba, még tovább a későbbi életévekbe vezet, kimutat élettani és kóros viszonyokat és látszólagos szabálytalan vagy hiányos csontfejlődést.

Mennyire sikerült e feladat megoldása, magam nem tudom megbirálni, de tudom, hogy bár munkám és kisérletezéseim sok időmet és erőmet foglalták le, a munka maga és eredményei nekem nagyon sok igaz örömet szereztek, bizonyitván, hogy szerény viszonyok között működő vidéki orvos is ez új természettudományi vivmány segitségével mennyire képes a tudomány általános nagy haladásához a maga részéről is hozzájárulni. Ez a tudat, a mennyire megszerettette velem a munkát, annyira ösztönöz a további kisérletezésre is.

X.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYBAN TARTOTT ELŐADÁSOK.

MTA
1826
K

1.

A HONI BOTANIKA MULTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE.

Dr. MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR-tól.

A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyülései kiválóan alkalmasak arra, hogy a természettudományok állapotáról illetőleg honunkban való haladásáról tájékozódjunk. Nagygyüléseinket erre alkalmassá teszi különösen az, hogy a tesmészettudományok legkülönbözőbb ágazatának hiveit egyesitik és pedig mostani szervezetük szerint a mai gyorsan haladó korunkban elég nagy — két évi — időszakokban.

Ez az oka annak, hogy mai fejtegetésem tárgyául a honi botanika mult századbeli állapotának, jelenének vázolását választám — már azért is, mert a mostani, az új század első nagygyülése kiválóan alkalmas a legközelebb lezáródott század botanikai állapotainak áttekintésére.

Ezek az állapotok hű másai a többi természettudományi szakok állapotainak is — szükebb szakmám iránt való hajlandóságom hajtott arra, hogy éppen a botanikai állapotok vázolását választám tárgyalásom alapjául.

Nem szándékozom azonban a botanika történetével részletesen foglalkozni, inkább csak rá akarok mutatni a botanika fejlődésére, a fejlődést hátráltató vagy akadályozó körülményekre a multban és jelenben, ki akarom emelni az elért eredményeket és a követett irányokat, — hogy azután rá mutassak a jövőben követendő eszmékre, elvekre és a botanikai munkásság jövőjét biztositó szükségletekre.

A mult században a honi botanika történetének három különböző időszakát különböztethetjük meg. Az első a 18. század végétől kezdve körülbelül a század első negyedét foglalja el és mint Kánitz — a hazai botanika jeles historikusa — találóan mondja, a Linné-féle rendszer hazánkban való meghonosodásának kora, de egyszersmind az első virágzás kora.

A Linné nevezési módja és rendszere teszi lehetővé egyszerü módon a növényeknek csoportokban való beosztását, megkönnyiti a növények meghatározását és új növényfajok felállitásának adja meg a könnyü módját. Ez a körülmény lehetővé tette, hogy a növények életének behatóbb kutatása nélkül is a scientia amabilis hivei megszaporodjanak nálunk. De egyszersmind ez adott rá alkalmat, hogy a növények iránti érdeklődés ne csak az orvoslásban való használhatóságukat illesse, mint általában eddig az időszakig, hanem az érdeklődést maguk a növények sajátságaikkal kössék le.

Ennek az érdeklődésnek tulajdonithatjuk, hogy a hivatásos férfiakon kivül egész serege a munkára kész férfiaknak foglalkozik hazánk növényeivel. Ennek az időszaknak, ha irodalmilag nem is legjelentősebb, de tudományban bizonyára legjelesebb tudósa Winterl Jakab, ki egyetemünkön elsőnek hirdette a Linné rendszerét. Irodalmilag legjelentékenyebb és tekintélyben még ma sem csökkent

munkása ennek a kornak Kitaibel Pál, az első, a ki komoly tudományos törekvéssel külsőleg is megfelelő formában ismertette meg hazánkban tett jelentős kutatásait. Hatását az e téren való kutatók közt ma is észrevehetjük, de nagy közönségünkre alighanem nagyobb hatása volt Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály jeles munkájának, a «Magyar Füvészkönyv»-nek, mely magyar nemzeti nyelvével egyrészt a növények iránt érdeklődőket iparkodott kielégiteni, másrészt a Linné rendszerét tágasabb körökben tette ismertté. Semmi sem bizonyitja jobban a botanika iránt való nagy mértékü érdeklődést hazánkban, mint az a tény, hogy ebben az időben a Magyar Füvészkönyv szükséget pótolt.

A következő második korszak a század első negyedétől alkotmányos életünk újjá ébredéséig tartó időszakot foglalja el. E korszak uralkodó eszméje még a fajok változatlansága és ebből kifolyólag a haza még eddig ismeretlen fajainak felkutatása iránti vágy, de egyuttal már egy lépéssel tovább menve, az egyes részek, vidékek florisztikai viszonyainak ismertetése. Ez irányban jeleskednek Rochel Antal, Sadler József, Láng Adolf, Heuffel János, Wierzbicki Péter, Frivaldszky Imre, Kovács Gyula, Baumgarten János, Fuss Mihály, Schur Ferdinand stb. De már e korszak legelején a Linné mesterséges rendszerétől magasabb szempontokra emelkedve, a külföld jelesei által megalkotott természetes rendszernek is akadnak hivei, hirdetői; igy Haberle egyetemi előadásaiban már De Candolle rendszerét követi, melyet Tótfalusi Károly már 1820-ban kritikailag ismertet. Később Haberle utóda Sadler József Endlicher rendszeréhez szegődik, melyhez a De Candolleén kivül növénykutatóink java része idáig is hű maradt.

Ebben a korszakban nyer nagyobb istápot a botanikai munkálkodás a Magyar Tudományos Akadémia megalkotása, azután nagygyüléseink megtartása és végül a Természettudományi Társulat propagálása folytán.

Ennek a korszaknak jellemét a természetes rendszer elterjedésén kivül még az adja meg, hogy ebbe a korszakba ölelik fel hazánk munkásai a botanikának többi szakait is. Itt foglalkoznak már egyesek a kryptogamokkal is, a fossiliákkal is. Legjelentősebbnek kell tartanunk azonban, hogy e korszak első részében is megpróbálkoznak már egyesek a növények anatomiájával, mint Károlyi Sámuel 1844-ben; továbbá a növények élettanával, mint Doleschall Gábor 1840-ben és Darányi János 1845-ben, végül a növények fejlődésével, mint György József 1836-ban. Később mindinkább terjed e disciplinák iránti érdeklődés és ebben a korszakban legnagyobb fejlődését éri el Dorner József munkásságában, ki már önállóságra való törekvéssel jóformán elsőnek foglalkozik igaz tudományos alapon az ötvenes éveknek a munkaképességet zsibbasztó viszonyai közt a növények morphologiai, embryologiai és physiologiai viszonyaival.

Éppen Dornernek és másoknak, kiknek munkássága a következő korszakba esik, törekvései készitették elő a következő korszak botanikai fejlődését, miért is a második korszak munkálkodását átmenetinek tekinthetjük a következőbe, melynek kezdete a hatvanas évek közepe táján van és egybe esik a szabad Magyarország fellendülésének kezdetével.

Ennek a harmadik korszaknak a küszöbén foglalja el egyetlen egyetemünk növénytani tanszékét Jurányi Lajos, ki hazai viszonyaink ismeretével külföldön szerzi meg amaz alapfeltételeket, melyekkel botanikai viszonyaink elmaradottságából kiemelkedve mindinkább rátértünk a modernnek, vagy ha úgy tetszik, tudományosnak mondott botanika művelésére. Egész sora a jeleseknek törekszik nemcsak a hazai viszonyokat kutatni, de a növényi test fejlődése és életének buvárlatával ismereteinket előbbre vinni.

Ennek a korszaknak munkásságát és munkásságának értékét az bizonyitja legjobban, hogy a jelesebb munkások kutatásainak eredményei túl lépik a haza határait és számot tesznek a nagy világ tudományos törekvéseinek egyes részleteiben. Ilyen hatása van Jurányi Lajos systematikai, illetőleg embryologiai kutatásainak, Klein Gyula cytiologiai és embryologiai vizsgálatainak, Staub Mór phænologiai és palæobotanikai eredményeinek, továbbá Janka Viktor, Simonkai Lajos és Borbás Vincze florisztikai, illetőleg növény földrajzi dolgozatainak, továbbá Hazslinszky Frigyes, Kalchbrenner Károly és Schulzer István a kryptogamokkal, különösen a gombákkal való foglalkozásának, azután Kanitz Agost botanikai bibliographiai munkálkodásának és végül Lojka Hugó, Istvánffy Gyula, Baumler J., Pantocsek J., Filarszky Nándor, Dégen Árpád, Richter Aladár, Schilberszky Károly, Hollós László stb. munkálkodásának.

Nyugodt lélekkel állitható, hogy a botanika terén ebben a mind máig tartó korszakban fokozott munkálkodással találkozunk. Alig van a botanika kiterjedt körének szakmája, melynek ne volna ebben a korszakban jeleskedő munkása. A mellett, hogy a növény testének, életének, fejlődésének viszonyai avatott munkásra találnak, a florisztika régtől taposott ösvényén haladók is kénytelenek engedni a haladó kor intő szavának és a növények földrajzi elterjedésének viszonyait is kutatás tárgyává teszik. Szóval, a természettudományban általában és igy a botanikában is ma uralkodó biologiai viszonyok azok, melyeknek figyelemmel tartását nem nélkülözheti már ebben korban a botanikának egy munkása sem. A biologiának akár az állatok, akár a növények tanulmányozásában jut ma az irányadó szerep. Ennek kénytelen engedni ma még az is, kinek csak a növények enumerálása volt foglalkozása tárgya. És jeleseinknek nagy érdeme, hogy legtöbben felismerve korunk emez irányát, annak nálunk is érvényt iparkodtak szerezni. E viszonyaink közt eredményesnek mondható munkálkodás daczára azonban nem mondhatjuk botanikai viszonyainkat kielégitőknek. Eltekintve azon körülménytől, hogy számbeli kisebbségünknél fogva és anyagi viszonyaink korlátoltságánál fogva nem küzdhetjük fel magunkat a növénytudomány erősebb propagatorai sorába és meg kell elégednünk, ha azok jeles eredményeit felismerjük és magunkévá tesszük, mi által részben a tudományban csak követői vagyunk, mégis a részletekben iparkodtunk és iparkodunk ma is tőlünk telhetőleg a nagy mű megalkotásához néhány számba vehető tégladarabbal hozzájárulni. Még kevésbbé lehetünk elégedettek hazánk növényeinek ismerete tárgyában. Határozottan szégyenkezve kell bevallanunk, hogy hazánk növényzeti viszonyait jó részt külföldiek teszik ismertekké. Nem is szólva az osztrák Kernernek ebben a tekintetben való nagy munkálkodásáról, csak rá akarok mutatni Paxnak Kárpátjainkat ismertető jelentős munkájára, melylyel szemben meg kell elégednünk hazánk egyes kisebb, ritkán nagyobb részeit ismertető és honi buvárlatokból eredő munkálatokkal. De még a honi virágos növények sorának összeállitásával is késlekedünk és a mig a Királyhágón túli hazarész flóráját már négy rendbeli munka ismerteti és a Dráván túli kapcsolt rész is belföldi iró dolgozta florát mutathat fel, addig hazánk jelentékeny részét illetőleg Hazslinszky Frigyes kisebb jelentőségü és inkább meghatározásra szolgáló munkáján kivül forrásul még mindég csak az osztrák Neilreich munkájára szorulunk. Igaz, hogy Hazslinszky Frigyes nagy munkabirása, a mohok, zuzmok és jó részt a gombák világát már egybeállitá, de azért a honunk flórájának teljes képét visszatükröztető munka még mindég várat magára, Semseynk nagy áldozatkészségének daczára is.

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, minek tulajdonithatjuk botanikai állapotainknak ilyetén való állását, mi az oka annak, hogy elődeink sem tudtak, de mi sem tudunk kielégitőbb eredményt elérni? A javulásba vetett reményemben megkisérlem rámutatni ezeknek a viszonyoknak, ha nem is mentő, de legalább magyarázó okaira.

Elsőnek kell ezek közül rámutatnom arra a körülményre, a melyre már előttem sokan rámutattak, hogy hazánk, népességünk anyagi viszonyai nem annyira kedvezők, közvagyonosságunk nem akkora, hogy a tudományért és ezek sorában a természettudományokért megtudjuk hozni amaz áldozatokat, akár az állam, akár magánosok részéről, melyek támogatása lehetővé tenné a hivatásos vagy rátermett munkások zavartalan foglalkozását és a tanulmányok szükségelte eszközök és körülmények előteremtését. Ezzel azonban még nem volna megadva ennek a kellő munkálkodás módja — kell ehhez még egyéb is: az egészséges társadalmi közszellem érdeklődése a komolyabb tárgyu foglalkozás, kutatás iránt. Ez az előfeltétele annak, hogy az ihletett munkás a rendelkezésére adott eszközökkel nagyot, sokat alkosson. Ebben a tekintetben pedig talán még rosszabbul állunk, mint az anyagiak dolgában, mert hiszen ebben a tekintetben a viszonyok engedte módon kormányzatunk élén állók bölcsesége segiteni iparkodik. A kuriozumok iránt még meg van itt-ott az érdeklődés társadalmunkban, egyébként pedig a komoly növény-buvárt, még a floristát is, különczködőnek tartja társadalmunk nagy része, és legfeljebb ha szánakozó mosolylyal emliti még azon körökben is, melyek első sorban volnának hivatva arra, hogy a jobbra térő irány, mozgalom inditói legyenek, de miért is viselkednének másként, mikor ez az anyagiakban való előhaladást nem kézzel foghatóan segiti elő. Csodálattal lapozgatom Kanitz Ágostnak a honi botanika történetéről szóló munkájának az első virágzás korát tárgyaló részét, mely a botanikával hivatásosan vagy irodalmilag foglalkozókon kivül egész legioját sorolja fel a multból azoknak a jeles férfiaknak, kik kedvtelésből vagy komolyabb érdeklődésből foglalkoztak a növényekkel. Bizony, bizony, nehéz volna ama sorozatnak csak kis részét is összeállitani ma! mintha veszendőben volna a növények iránti szeretet!

Sötét a kép, mely elénk tárul; kevés az önfeláldozó munkások száma, mely a sötét kép egy-egy részletét bevilágitja, de éppen ezért annál nagyobbra, annál többre kell tartanunk az azok által elért eredményeket, melyeket igazán nincs miért szégyellenünk, sőt ellenkezőleg kell, hogy büszkeségünket képezzék.

Nagyon jól tudom, hogy a mondottak nem újak a beavatottak előtt, hiszen a közszellemnek ezt a hanyatlását nem egy jelesünk panaszolta fel, sőt ezeknek egyike a társadalomnak ezt a közönyét a tudományok, különösen pedig a természettudományok iránt egyenesen veszélyesnek jelentette ki a haza kulturájára, az állam szilárdságára.

Annak oka, hogy én ezt most felpanaszlom és pedig éppen a botanika állapotának vázolásában — egyedül az, hogy a nyugati kulturális államok tanusága szerint is a természettudományi ismeretek kell, hogy mindinkább nagyobb tért foglaljanak el a népek művelődésében. A klasszikus műveltség elemei egyedül, magukra nem elegendők többé a népek versenyében, fel kell ölelniök még ezeken kivül a természettudományi műveltség elemeit is. De ha ez áll általában, — a minthogy hires gondolkozók állitják, hogy így van, mennyivel több természettudományi elemmel kell birnia ama nép műveltségének, melynek egyik éltető forrása a mezőgazdaság! A mezőgazdaság, mely

semmi egyéb, mint a természeti és a biologiai tudományoknak az ember hasznára való alkalmazása!

Ime ez a másik oka panaszomnak!

Több, nagyobb mértékü érdeklődést kivánok társadalmunkban a természeti és biologiai tudományok és ezek közül a botanika iránt nem csak a hivatásos mezőgazdák, földmivelők, de a társadalom minden tagja részéről. És akkor a botanikával tisztán tudományosan foglalkozók száma is nagyobb lesz, munkájok pedig eredményesebb.

Ha tehát az anyagi és szellemi feltételek meglesznek, akkor reményelhetjük, hogy általában a természeti tudományok és ezek között különösen a botanika hivei is szaporodni fognak és pedig a társadalom legkülönbözőbb köreiből fognak szaporodni, a minthogy kell is szaporodniok kulturánk nagyobb kárának elkerülése végett.

Eddig ugyanis társadalmunknak csak nagyon kis köréből kerültek ki a botanika hivei és munkásai. Orvosok, gyógyszerészek, tanárok és egy-két pap voltak a mult század botanikusai. Nálunk hihetetlenül hangzik, hogy egy biró, mint az osztrák Neilreich, vagy egy főispán, mint a horvát Farkas-Vukotinovich Lajos foglalkozzék komoly alapossággal és szakszerüséggel a haza florájával, pedig ilyent is tisztelhetünk sorainkban Csató János alispán személyében. A mint hogy unikum számba megy, hogy egyik nagyobb, ezelőtt német városunk egyik első rendü hentese egyszersmind hazánk legjobb mykologusa! Sőt a papság körében is igen ritkán akad egy-egy botanikus, mint a minő volt Diószegink és a késmárki Mauksch Tamás, különösen pedig a dicső emlékü Haynald Lajos és a minő a nyelvünkön alig publikáló trencséni Holuby József és a turócz-szent-mártoni muzeum igazgatója! Ennél talán még ritkább jelenség, hogy a katonaság sorából kerüljön ki botanikus, mint a minő volt a fáradhatlan, németül iró mykologus Schulzer és a honi flora egyik legjelesebb ismerője Janka Viktor! A tősgyökeres magyar vidékek lakosai úgylátszik nem mutatnak hajlandóságot a botanikával való foglalkozásra, pedig népünk határozott megfigyelő képessége első sorban a biologiai tudományokkal való foglalkozásra képesitenék meddő, sőt testileg, lelkileg káros szórakozásokban kimerülő intelligentiánkat!

Régebben, a mult századnak különösen első felében, intelligentiánkban a természettudományi műveltség képviselői, az orvosok köréből nagy számmal akadtak olyanok, kik a növényekkel foglalkoztak, sőt még a század második felében is akadnak egyesek. A mult század nagy számu botanikus orvosai közül számosan még jeles botanikai irodalmi munkásságot is fejtettek ki, mit pl. Genersich Sámuel, Baumgarten József, Heuffel János, Wierzbicki Péter, Barra István, Szontagh Miklós, Czakó Kálmán, majd a még most is működő Pantocsek József, Waisbecker Antal és Degen Árpád, sőt még az egyetem növénytan tanárai is az orvosok sorából kerültek ki, mint Gerenday József és Jurányi Lajos is.

A felsorolt orvosoknak hű osztályosai voltak a gyógyszerészek is, kik legalább vidékük növényzetét, kivált pedig orvosi növényeit ismerték, jelesebbjei azonban említésre méltó munkát is végeztek, mint Láng F. Adolf, Wágner Dániel, dr. Müller Bernát, Scherffel Aurél, Wolff testvérek és az irodalmi babérokat arató és úttörő munkát végzett Dorner József is.

Bizvást elmondhatjuk tehát, hogy a mult század első három negyedében az orvosok és gyógyszerészek közt a botanikai ismeretek el voltak terjedve, sőt a növényekkel való foglalkozás kedvencz szórakoztatásul és tanulmányul

szolgált. Bizonyára nem is fordult elő ebben a korban olyan eset, mint, hogy a sok közül egyet emlitsek, az, a midőn a közönséges korpafüvet egyik felvidéki vármegyénk törvényszékkel biró nagyobb városában a három vagy négy orvos és két gyógyszerész nem volt képes felismerni, pedig mintha érvényben levő szabályzataink szerint is ismerniök kellett volna.

Ez az eset élénken világitja meg azt a tapasztalati tényt, hogy orvosaink és gyógyszerészeink a mult század utolsó negyedében mintha kevesebb érdeklődést mutatnának a biologiai tudományok, nevezetesen a botanika iránt, a nélkül, hogy specialis szakmájukkal, az orvoslással, vagy a gyógyszerkészitéssel és vizsgálattal behatóbban foglalkoznának ; nagyon természetesen, ezekből az általánosan mondottakból a tiszteletre méltó kivételek kiveendők! Olybá vehetjük ezt, mint a természettudományi kulturális törekvések iránti érdeklődés csökkenését. Pedig a közel jövő sem biztat bennünket a viszonyok javulásával.

Még a gyógyszerészek közt talán fel fog ébredni a biologiai tudományok iránti érdeklődés, mert azon kivül, hogy a botanika foglalkozásukkal is szorosabb kapcsolatban van a gyógyszerészek kiképeztetésében, úgy a hogy gondoskodva van a biologiai tudományok elemeinek elsajátitásáról, ha nem is oly módon, mint a müvelt nyugat legtöbb államában. Az orvosokat illetőleg le kell mondanunk legalább egy időre a viszonyok kedvezőbbre fordulásáról, mert az orvosok képzésének új szabályzata nem gondoskodott vagy nem gondoskodott eléggé arról, hogy az orvos-jelöltek a biologiai tudományok elemeit elsajátitsák a kellő mértékben és ezekkel a tudományokkal való foglalkozásból származó alaki képzést elnyerjék, daczára annak, hogy az orvosi tudomány jóformán semmi egyéb, mint a bizonyos czélra alkalmazott biologiai tudomány.

Az orvosoknak a biologiai tudományokba való bevezetését legalább ma még majd általánosan valamennyi kulturális állam szükségesnek tartja. Nyugati szomszédunk is az általános biologia tanulmányozását az orvosképzés feladatai közé sorolja!

Az orvosok ilyetén való kiképeztetését, melynél a természettudományokat illetőleg nem sokkal intensivebb az állatorvosoké sem, fájlalni fogja a növénytudomány, mert mind kevesebb hivet fog nyerni közülök. De maguk az orvosok szempontjából is bizonyos mértékig aggodalmasnak kell tartanunk az új szabályzatot, mely mind nagyobb sulylyal a praktikus képzést tartja szem előtt. Mellőzöm ennek a körülménynek az orvosokra való káros hatásának vázolását és csak kiemelem annak káros hatását kulturális életünkre. Már előbb emlitém, hogy a mi társadalmunkban a természettudományi müveltség letéteményesei az orvosok voltak, sőt közigazgatási berendezésünk szerint még ma is azok.

Miként fognak ennek a feladatnak megfelelni az orvosok, kivált a vidéki orvosok és még inkább az e czélra rendelt tiszti orvosok, kik minduntalan a biologiai tudományokból meritett ismeretekre szorulnak, bajos még most megmondani. — Egyáltalán aggályosnak kell tartanom a dolgok ezen új változását egész társadalmunkra nézve, melyben mintha kialvóban volna a természettudományokban való ismeretek behatóbb elsajátitása szükségességének érzete.

A biologiai tudományok gyakorlati czélokra való alkalmazásának sokkal örvendetesebb, ha nem is teljesen kielégitő képét nyerjük az erdő- és mezőgazdaság körében, melyek ma mivelőiktől valóban természettudományi müveltséget kivánnak meg. Ezek azok, kik hivatvák a hazánkban az orvosok

és gyógyszerészekben bennünket ért veszteséget pótolni és pedig első sorban a növénytan terén.

Hála földmivelési kormányzatunknak, a mult század utolsó negyedében úgy az iskolák útján, mint új intézmények létesitése útján sok történt erdészeink és gazdáink kiképeztetése tárgyában, olyképen, hogy a szükséges szakszerü kiképezésen kivül a megfelelő természettudományi műveltséget is elsajátithassák, mely utóbbi éltető eleme és alapja az erdészeti és mezőgazdasági tudományoknak. Egyes hiányokra azonban itt is rámutathatunk, melyek pótlása bizonyára csak anyagi eszközeink korlátoltságán mulik. Ilyen, hogy mindjárt a tanitáson kezdjem, nagy hiány, hogy összes gazdasági iskoláinkon, még az akadémia rangjával birón sem, épp úgy, mint az erdész-akadémián sem, a növénytan tudományának, mely jóformán egyedül alapja az erdészetnek és jórészt a mezőgazdaságnak is, még most sincs különálló tanszéke, hanem azzal vagy más tárgyak, vagy pedig valamely vizsgáló vagy kisérletező állomás van egybekötve. Az ilyen tanszéket elfoglaló tanár, ha meg fog is felelni a tanitás követelményeinek, de aligha lesz képes a tudománya körébe tartozó kérdések megoldását tovább keresni, kutatni és saját vizsgálatai által honi viszonyainkat érdeklő, önálló vizsgálatokat végezni! Pedig itt van már az ideje annak, hogy a mi viszonyaink megitélésében ne csak a külföld tudományos vivmányaira támaszkodjunk, hanem gyakorlati életünk szükségletének kielégitéséről még a tudományos kérdések önálló megoldásával is gondoskodjunk. Erre nézve pedig biztató volna a jövő, mert még a mostani nehéz viszonyok közt is határozott értékes eredményt elérő ilynemü törekvéssel is találkozunk.

Különösen nagy fontosságuak a földmivelési kormányzat által az utóbbi évtizedekben fokozott mérvben felállitott kisérleti állomások, melyek egyedül képesitik a kutatót a felvetett kérdéseknek modern eszközökkel való megoldására.

Csak hogy e részben is, úgy látszik a fentebb emlitett okból, a kisérleti állomások vezetői más foglalkozás által is igénybe vannak véve, úgy hogy a rendelkezésükre álló intézményt nem tudják tehetségüknek és az intézmény nagy fontosságához mérten kihasználni, az intézmények keretébe tartozó kérdéseket oly alapossággal és mélységgel megoldani mindig, a mint az kivánatos volna.

E tekintetben pedig minél előbb a biologiai, de különösen növénytani tekintetben kiváló fontossággal biró mezőgazdasági, növénytermelési, növény élet- és kórtani és az erdészeti kisérleti állomások vezetőit kellene teljesen önállósitani, úgy a mint az nemrég történt a budapesti magvizsgáló állomás vezetőségével és a legutóbb alkotott szőlőszeti kisérleti állomás igazgatóságával. És ekkor azután méltán jogos kiváncsisággal várhatnók a nagyméretü vizsgálatok nagyfontosságu eredményeit, melyek kétségen kivül a biologiai, de kivált a növénytani tudományokat vinnék nálunk is előbbre, tisztán tudományos tekintetben is!

A mezőgazdasági és erdészeti tudományok mostani mivelőinek jelesei, mint Fekete Lajos, Linhart György, Cserháti Sándor, Kossuthányi Tamás és a tudományok művelésére létesitett eddigi intézmények arra a feltevésre jogositanak, hogy kulturánk természettudományi elemeinek, az orvosok és gyógyszerészekben ért veszteségét a mezőgazdaság és erdészet terén működő férfiak fogják pótolni!

Hátra van még, mint a honi botanika, illetőleg a biologia-tudomány

letéteményeseinek harmadik csoportja: minden rendü tanitóink, tanáraink és a kezeikre bizott iskolák. Nem szabad ezek egyikét sem kicsinyleni, sőt inkább minél nagyobb súlyt kell ezekre helyeznünk, mert sajátos viszonyaink közt ezek közremunkálása nélkül természettudományi kulturánk előrehaladása is elmaradna, bár valljuk meg teljes őszinteséggel, hogy tanitói és tanári karunk nagy zöme ebben a tekintetben nem felel meg teljes mértékben jogos várakozásunknak.

Tanitóink jelentékeny része azonban a multban is, a jelenben is tőle telhetőleg közremunkál a biologiai tudományokban és igy a botanikában is. És a mint a népiskolák nem egy adatokat gyüjtő vagy kisebb jelenségeket megfigyelő tanitót mutattak fel vagy birnak ma is, úgy a középiskolák tanárai közül sokan jelentékeny munkásai voltak a botanikának a multban, mint pl. Dorner József és a jelenben is, mint Simonkai Lajos, Borbás Vincze és Hollós László. És ha ezek tehetségüknek megfelelőleg többet, jobbat nem adtak annál, a mit adtak, azt annak tulajdonithatjuk, hogy iskoláikban a növénytanon, illetőleg a biologiai tudományokon kivül még más rokon-tudomány, mint mineralogia, chemia, földrajz, sőt sokszor a viszonyok kényszere folytán egészen más, elütő tárgy tanitásával kellett foglalkozniok, a mi bénitólag hatott saját szakmájukban való foglalkozásra is. Pedig e tekintetben a magyar középiskolai tanárnak könnyitéseket kellene szereznünk, mert sajátos viszonyaink közt ők hivatvák pótolni a hiányzó főiskolák tanárait, a mi bizony mai viszonyaink közt nehéz feladat, most, a midőn a természetrajz még mindig mint egy tárgy szerepel a tanári vizsgálatokon is! De nem mondunk le a jobb jövő reményéről e tekintetben sem! Feljogosit erre közoktatási kormányzatunk élén álló ama jeles férfiu, ki legújabb intézkedésével is középiskoláink életébe az új szabályzattal a természettudományok tanitásának a régihez képest nagyobb mértékét vitte be, elősegitve ezáltal kulturánk természettudományi ellemekkel való gyarapodását. Intézkedéseinek nyomait, középiskolai tanáraink a legutóbbi időben, mintha lankadó munkásságának újra való ébredésében is, bizonyára meg fogjuk látni, mert hiszen szakmájukkal való foglalkozásuk zavartalanabbá válik!

Kétségen kivül reményelhetjük, hogy a növénytan hazánkban való mivelésére ennek jó hatása leend, de még inkább várhatjuk ezt egyetemeinktől, melyeken közoktatásunk jelenlegi államférfiui éleslátásu vezetője a továbbfejlesztést már azzal is fokozza, hogy a növénytan tanszékeit szaporitani szándékozik egyetemeink kezdeményezésére, a mivel kétségen kivül vele fog járni az is, hogy a tanszékek tudományos munkálkodásának elősegitésére nagyobb anyagi eszközök fognak rendelkezésükre bocsáttatni. Kormányzatunknak ilyetén intentiói fentartják bennünk azt a reményt is, hogy sikerülni fog a közel jövőben a Balaton tavi vagy a tengerparti megfigyelő-állomást is létesitenünk, a melynek eddig hijával voltunk s melyet tudományunk fejlődése nehezen nélkülöz!

Botanikánk jövőjére nézve azonban határozott bajnak kell tartanunk azt, hogy kezdettől kezdve nagyon kevesen vagy egyáltalán nem sokan szentelhetik magukat tanulmányozásának, nem pedig azért, mert jövőjét nagyon kevésnek biztositja csak, pedig sajátos viszonyaink közt vagyonilag független ember nálunk még alig adja magát a növénytan mivelésére! Igazán fejlődött tudományos életünk a botanika terén csak akkor lesz, ha mennél többen vehetnek részt kizárólag a tudomány mivelésének igaz versenyében.

Ezen a bajon pedig csak is úgy és oly módon lehet segiteni jelenleg, ha

főiskoláinkat, egyetemeinket szaporitjuk! Sokan hangoztatták már ezt. És hogy szerénységem is felemliti azt, teszi azon biztos tudatban, hogy vezető államférfiaink is ismerik ebbeli szükségletünket és csak az anyagiak terén való nehézségek legyőzését várják, hogy pótolhassák ezt a hiányt is.

Nem szabad felednünk azonban a honi botanika multját illetőleg azt a működést sem, melyet muzeumaink kifejtettek, közülök a Nemzeti Muzeum és a kolozsvári muzeum első sorban. Botanikánk terén sok és nagy szolgálatokat tettek eddig is és alapos a reményünk, hogy az újabban tett intézkedések után még többet fognak tenni. Kivánatos azonban, hogy a megindult országos muzealis mozgalmakban érvényesitsék befolyásukat olyképen, hogy vidéki muzeumaink a biologiai tudományokat és különösen a botanikát is kellő figyelemben részesitsék. Legalább azt a minimumot kell vidéki muzeumainknak ezen a téren elérniök, hogy vidéküknek ebben a tekintetben is hű tükrei legyenek és igy oktassák látogatóikat környékük flórájának megismerésére, társadalmunk kulturájának biologiai irányban való fejlesztésére.

*

Ennyiben iparkodtam feltüntetni mindazt, a mit a honi botanika mult századbeli és jelenlegi viszonyainak vázolására szükségesnek tartottam, hogy kimutassam, melyek voltak eredményei, melyek voltak haladásának előmozditói és melyek voltak fejlődésének hátráltatói a multban és hogy milyen állapotok uralkodnak a jelenben. Rámutattam pedig azért, hogy kideritsem, minő helyet foglal el és követelhet magának kulturánkban és tudományos életünkben a biologia tudománya, különösen pedig ennek botanikai része. Örömmel mutathattam rá, hogy e tekintetben a mult század munkássága nem volt dicstelen és hogy a kulturális nemzetek sorában helyet tudtunk biztositani magunknak, olyant, a minő kulturánk intensitásánál, népességünk számarányánál és közvagyonosodásunknál fogva bennünket megillethetett. Nem mondom ezzel azt, hogy munkásságunk ezen a téren is nem lehetett volna hatékonyabb, eredményesebb! A mi munkásságunkat azonban soha sem szabad az absolut mértékegység mértékével mérni, hanem mindig a mi sajátságos viszonyaink tekintetbe vételével csak a relativ mértékegységet szabad alkalmaznunk.

Ezzel mérve viszonyainkat, nincs okunk panaszra a multat és jelent illetőleg és nincs okunk kétségbe esni a jövőt illetőleg. Mert él bennünk a tudat, hogy a mindinkább, bár lassan, gyarapodó kulturális élet és a vagyonosodás, bár lassu, emelkedése szebb jövő reményével kecsegtet a botanikában is. De hogy ez a szebb jövő beköszöntsön, nem szabad munkásságunkban a mai tudományos törekvések helyes irányzatát szem elől tévesztenünk.

Ma már a biologiai tudományokban és igy a növénytanban is mindig arra az alapra kell helyezkedni, hogy a növénytan tárgyai élő lények, melyek az élet különböző viszonyaiban az őket környező természeti testek és erők hatása alatt fejlődnek, alakulnak, úgy hogy belső és külső viszonyaikban folytonos változásnak vannak alávetve. Ebből a szempontból itélendők meg a növények életfolyamatai, életjelenségei, de ebből a szempontból veendő vizsgálat alá a növény teste is; ez a sajátság hozza magával a fajok változandóságát, ez teszi azt, hogy a systematika a növények filogenetikai és ontogenetikai fejlődésén kivül még a növények földrajzi elterjedésének viszonyaira is kiterjeszkedik. De ugyancsak megköveteli ez a felfogás, hogy a növénytan, kiemelve régi leiró mivoltából, minden részében csak is kisérleti alapon munkálható tovább! Ez teszi a többi exact tudományok méltó társává.

Ezt téve jövendő botanikai munkálkodásunk alapjául, nyugodtan nézhetünk a növénytannak hazánkban való jövő fejlődése elé. És hogy ez alapon indul meg a fejlődés már a jelenben is, örömmel mutattam ki futólagos vázlatomban. Éppen ezért reményem, hitem, hogy a növénytannak hazánkban a multhoz méltó vagy még annál szebb jövője leend, ha a fejlődést hátráltató akadályokat elháritjuk, előbbre vivő eszközeit megteremtjük és társadalmunk e téren való munkálkodó kedvét is fokozzuk.

Ennek a szebb jövendőnek biztos tudatában a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. nagygyülésének természettudományi szakosztályát megnyitottnak nyilvánitom.

2.

BÁRTFA BOGÁRFAUNÁJA.

Összeállitotta Csiki Ernő.

Bártfa bogár-világát a 70-es és 80-as években dr. *Chyzer Kornél* neje és néhai dr. *Mihalovics Sándor*, Bártfa város volt főorvosa, kutatták és jelen jegyzékem leginkább ezen adatokon alapszik. Az irodalomban nagyon kevés adatot találunk, legtöbbet *Kuthy Dezső* magyar bogárkatalógusában, egyeseket pedig *Biró Lajos* és saját dolgozataimban.

Bártfa bogárfaunája a Kárpátok faunájának képét mutatja, megtaláljuk itten a Kárpátok jellemző fajainak nagy részét, mindazonáltal olyanokkal is találkozunk, melyek mindeddig csak innen ismeretesek. Ilyenek a *Placusa complanata* Erichs, *Tachinus marginatus* Gyllh., *Xantholinus glabratus* Gravh., *Bledius Baudii* Fauvel, *Epuraea distincta* Grim., *Ceuthorrhynchus atomus* Boh., *Cionus pulchellus* Hbst. és *Ips acuminatus* Gyllh. Egy faj, nevezetesen a *Laccobius sinuatus* Motsch. Magyarország faunájára új.

*

A faunára vonatkozó adatokat a következő művekben találunk:

Biró Lajos A keleti Kárpátok vidékének jellemző rovar fajai. (A magyarországi Kárpátegyesület évkönyve. XI. évf. 1884. 124—132. l.)

Chyzer Kornél dr. Bogárgyüjteményének jegyzéke. (Kézirat.)

Csiki Ernő Hazánk Orsodacne-féléi. (Rovartani Lapok. VI. 1899. 92—95. l. 3 ábrával).

Csiki Ernő Magyarország Donaciinái. (Rovartani Lapok. VI. 1899. 138—144 és 163—168. l.)

Csiki Ernő A havasi czinczérről. (Rovartani Lapok. VII. 1900. 100—102. l. 10 ábrával.)

Csiki Ernő A magyarországi Crioceris-félék. (Rovartani Lapok. VII. 1900. 181—184. l.)

Csiki Ernő Magyarország Cicindela-féléi. (Cicindelidæ.) (Állattani Közlemények. 1900. 37—52. l. 1 ábra és 2 táblával.)

Kuthy Dezső Coleoptera. (Fauna Regni Hungariæ. A magyar birodalom állatvilága.) Budapest, 1897.

Mielőtt a fajok felsorolását megkezdeném, fel akarom emliteni, hogy alábbi jegyzékben 470 nem, 1105 faj és 44 fajváltozat van felsorolva. E szerint ez ideig Bártfa környékéről 1149 Coleopterát ismerünk.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Cicindelidæ.

Cicindela (Linn.) Dej.

silvatica Linn.
silvicola Latr., Dej.
hybrida Linné.
campestris Linné.

Carabidæ.

Calosoma Weber.

inquisitor Linn.
auropunctatum Herbst.

Carabus (Linn.) Latr.

violaceus Linn.
intricatus Linn.
irregularis Fabr.
auronitens Fabr. var. Escheri Palld.
nitens Linn.
clathratus Linn.
granulatus Linn.
— var. rubripes Géh.
— var. interstitialis Duft.
cancellatus Ill. var. tuberculatus Dej.
arvensis Herbst.
obsoletus Sturm.
monilis Fabr. var. consitus Panz.
Scheidleri Panz.
nemoralis Müll.
convexus Fabr.
hortensis Linn.
Linnei Panz.

Cychrus Fabr.

rostratus Linn.
var. Hoppei Ganglb. (elongatus Hoppe & Hornsch.
attenuatus Fabr.

Leistus Frölich.

ferrugineus Linn.
piceus Föl.

Nebria Latr.

picicornis Fabr.
brevicollis Fabr.

Notiophilus Dumeril.

aquaticus Linn.
rufipes Curt.
biguttatus Fabr.

Elaphrus Fabr.

cupreus Duft.
riparius Linn.
aureus Müll.
Ullrichi W. Redtb.

Lorocera Latr., Ganglb.

pilicornis Fabr.

Dyschirius Bon.

digitatus Dej.

Clivina Latr.

collaris Hbst.

Broscus Panz.

cephalotes Linn.

Tachypus Laporte.

caraboides Schrnk.
flavipes Linn.

Bembidium Latr.

litorale Oliv.
laticolle Duft.
lampros Hbst.
dentellum Thbg.
adustum Schaum.
ripicola Duf. var. testaceum Duft.
Andreæ Fabr. var. femoratum Sturm.
modestum Fabr.
nitidulum Marsh.
stomoides Dej.
quadrimaculatum Linn.
tenellum Erichs.
articulatum Gyllh.

Ocys Steph.

quinquestriatus Gyllh.

Tachys Steph.

gregarius Chaud.

Tachyta Kirby.

nana Gyllh.

Trechus Clairv.

quadristriatus Schrnk.
rubens Fabr.
austriacus Dej.
palpalis Dej.
striatulus Putz.

Epaphius Steph.

secalis Payk.

Patrobus Steph.

excavatus Payk.

Calathus Bon.

fuscipes Goeze.
— var. punctipennis Germ.
erratus Sahlbg.

Synuchus Gyll.

nivalis Panz.

Platynus (Bon.) Brullé.

ruficornis Goeze.
assimilis Payk.
viridicupreus Goeze.
Mülleri Herbst.
lugens Duft.
viduus Panz.
micans Nicol.
dorsalis Pontopp.

Pterostichus Bon.

cupreus Linn.
cœrulescens Linn.
vulgaris Linn.
nigrita Fabr.
interstinctus Sturm.
rufitarsis Dej.
æthiops Panz.
melas Creutz.
foveolatus Duft.
metallicus Fabr.
fossulatus Quens.

Abax Bon.

ovalis Duft.

Molops Bon.

piceus Panz.

Amara Bon.

tricuspidata Dej.
similata Gyllh.
ovata Fabr.
nitida Sturm.
communis Panz.
ænea De Geer.
familiaris Duft.
lucida Duft.
equestris Duft.
apricaria Payk.
fulva De Geer.
consularis Duft.
convexiuscula Marsh.

Ophonus Steph.

rufibarbis Fabr.
pubescens Müll.
Griseus Panz.

Harpalus (Latr.) Bedel.

æneus Fabr.
distinguendus Duft.
latus Linn.
quadripunctatus Dej.
lævicollis Duft.
tardus Panz.

Anisodactylus Dej.

binotatus Fabr.
— var. spurcaticornis Dej.

Bradycellus (Erichs.) Seidl.

collaris Payk.

Stenolophus Latr.

mixtus Herbst.

Acupalpus Latr.

meridianus Linn.

Amblystomus Erichs.

metallescens Dej.

Licinus Latr.

cassideus Fabr.

Chlaenius Bon.

vestitus Payk.
nitidulus Schrnk.
— var. tibialis Dej.

Callistus Bon.

lunatus Fabr.

Panagaeus Latr.

crux major Linn.
bipustulatus Fabr.

Lebia Latr.

chlorocephala Hoffm.
crux minor Linn.

Metabletus Schmidt-Göbel.

truncatellus Linn.

Dromius Bon.

quadrimaculatus Linn.

Haliplidæ.

Haliplus Latr.

flavicollis Sturm.
laminatus Schall.
ruficollis De Geer.

Dytiscidæ.

Ilybius Erichs.

ater De Geer.
guttiger Gyllh.
fuliginosus Fabr.

Acilius Leach.

canaliculatus Nicol.

Dytiscus (Linn.) Erichs.

dimidiatus Bergstr.
marginalis Linn.

Rhysodidæ.

Rhysodes Dalm.

sulcatus Fabr.

Staphylinidæ.

Aleochara (Gravh.) Kraatz.

curtula Goeze.
crassicornis Boisd.
tristis Gravh.
lanuginosa Grauh.
villosa Mannh.
nitida Gravh.
verna Say.
erythroptera Gravh.

Oxypoda (Mannh.) Kraatz.

lividipennis Mannh.
opaca Gravh.
umbrata Gyllh.
alternans Gravh.
hæmorrhoa Mannh.
annularis Mannh.

Ocalea Erichs.

rivularis Mill.

Chilopora Kraatz.

rubicunda Erichs.

Atemeles (Steph.) Kraatz.

emarginatus Payk.
pubicollis Brisout.

Myrmedonia (Erichs.) Fauv.

collaris Payk.

Astilbus Steph.

canaliculatus Fabr.

Nototheca Thoms.

flavipes Gravh.

Atheta (Thoms.) Ganglb.

sordida Marsh.
aterrima Gravh.
parva Sahlbg.
longicornis Gravh.
zosteræ Thoms.
sordidula Er.
lævana Muls.& Rey.
marcida Erichs.
picipennis Mannh.

cadaverina Ch. Brisout.
nitidula Kraatz.
castanoptera Mannh.
trinotata Kraatz.
pilicornis Thoms.
crassicornis Fabr.
nitidicollis Fairm.
boletophila Thoms.
liturata Steph.
nigritula Gravh.
sodalis Erichs.
gagatina Baudi.
oblita Erichs.
palustris Kiesw.
picipes Thoms.
ravilla Erichs.
monticola Thoms.
hygrotopora Kraatz.
gregaria Erichs.
insecta Thoms.

Falagria Mannh.

obscura Gravh.

Autalia Mannh.

impressa Oliv.

Bolitochara (Mannh.) Erichs.

lunulata Payk.
obliqua Erichs.

Leptusa Kraatz.

angusta Aubé.

Silusa Erichs.

rubra Erichs.

Placusa Erichs.

complanata Erichs.

Gyrophaena Mannh.

affinis Sahlbg.
lævipennis Kraatz.
boleti Linn.

Myllaena Erichs.

brevicornis Matth.

Trichophya Mannh.

pilicornis Gyllh.

Leucoparyphus Kraatz.

silphoides Linn.

Tachinus (Graoh.) Kraatz.

flavipes Fabr.
pallipes Gravh.
marginatus Gyllh.
subterraneus Linn.
laticollis Gravh.
marginellus Fabr.
collaris Gravh.

Tachyporus (Gravh.) Kraatz.

obtusus Linn.
formosus Matth.
chrysomelinus Linn.
pusillus Gravh.

Conurus Steph.

litoreus Linn.
pubescens Graoh.

Bolitobius (Mannh.) Fauv.

lunulatus Linn.
exoletus Erichs.
pygmæus Fabr.

Mycetoporus Mannh.

punctus Gyllh.
brunneus Marsh. var. bimaculatus Boisd.
splendens Marsh.

Heterothops Steph.

dissimilis Gravh.

Quedius (Steph.) Jacqu. Duv.

brevis Erichs.
fulgidus Fabr.
xanthopus Erichs.
cinctus Payk.
scintillans Gravh.
collaris Erichs.

Creophilus Mannh.

maxillosus Linn.

Ontholestes Gangle.

tesselatus Fourcr.
murinus Linn.

Staphylinus (Linn.) Fauv.

pubescens De Geer.
fulvipes Scop.
stercorarius Oliv.
cæsareus Cederh.
erythropterus Linn.
macrocephalus Grauh.
fuscatus Gravh.
fulvipennis Erichs.
globulifer Fourcr.

Philonthus (Curt.) Fauv.

laminatus Creutz.
nitidus Fabr.
æneus Rossi.
chalceus Steph.
carbonarius Gyllh.
varius Gyllh.
— var. bimaculatus Gravh.
albipes Gravh.
— var. alpinus Eppelsh.
fimetarius Gravh.
cephalotes Gravh.
sordidus Gravh.
ebeninus Gravh.
concinnus Gravh.
sanguinolentus Gravh.
debilis Gravh.
longicornis Steph.
ventralis Gravh.
fulvipes Fabr.
puella Nordm.
splendidulus Gravh.

Othius (Steph.) Kraatz.

punctulatus Goeze.
melanocephalus Gravh.
myrmecophilus Kiesw.

Baptolinus Kraatz.

pilicornis Payk.
affinis Payk.

Xantholinus (Serv.) Thoms.

punctulatus Payk.
angustatus Steph.
glabratus Gravh.
tricolor Fabr.
distans Muls. & Rey.
linearis Oliv.

Nudobius Thoms.

lentus Gravh.

Leptacinus Erichs.

parumpunctatus Gyllh.

Lathrobium (Gravh.) Erichs.

castaneipenne Kolen.
fulvipenne Gravh.
— var. Letzneri Gerh.

Lithocharis (Boisd.) Thoms.

ochracea Gravh.

Scopaeus Erichs.

minimus Erichs.

Stilicus Latr.

similis Erichs.

Paederus (Fabr.) Steph.

sanguinicollis Steph.
limnophilus Erichs.
litoralis Gravh.
Baudii Fairm.

Stenus Latr.

biguttatus Linn.
longipes Heer.
elavicornis Scop.
fossulatus Erichs.
buphthalmus Gravh.
canaliculatus Gyllh.
crassus Steph.
brunnipes Steph.
tarsalis Ljungh.
similis Herbst.
picipes Steph.

Oxyporus (Fabr.) Gravh.

rufus Linn.

Bledius Mannh.

furcatus Oliv.
fracticornis Payk.
Baudii Fauvel.

Platysthetus Manŋh.

arenarius Fourcr.
capito Heer.
nodifrons Sahlbg.

Oxytelus (Gravh.) Steph.

rugosus Fabr.
insecatus Gravh.
laqueatus Marsh.
piceus Linn.
sculptus Gravh.
nitidulus Gravh.
complanatus Erichs.
clypeonitens Pandellé.
tetracarinatus Block.

Haploderus Steph.

cælatus Gravh.
cæsus Erichs.

Trogophloeus (Mannerh.) Erichs.

bilineatus Steph.
fuliginosus Gravh.
corticinus Gravh.

Coprophilus Latr.

striatulus Fabr.

Deleaster Erichs.

dichrous Gravh.

Syntomium Curtis.

æneum Müll.

Anthophagus (Gravh.) Heer.

caraboides Linn.

Lesteva Latr.

longielytrata Goeze.
— var. maura Erichs.

Olophrum Erichs.

assimile Payk.

Lathrimaeum Erichs.

atrocephalum Gyllh.

Xylodromus (Heer.) Rey.

depressus Gravh.

Omalium (Gravh.) Thoms.

rivulare Payk.
cæsum Gravh.

Phyllodrepa (Thoms.) Ganglb.

salicis Gyllh.
melanocephala Fabr.
ioptera Steph.
scabriuscula Kraatz.

Anthobium (Steph.) Erichs.

florale Panz.
minutum Fabr.
abdominale Gravh.
signatum Maerkel.
limbatum Erichs.
sorbi Gyllh.
rectangulum Fauvel.
longipenne Erichs.
alpinum Heer.

Proteinus Latr.

brachypterus Fabr.
atomarius Erichs.

Megarthrus (Steph.) Erichs.

sinuaticollis Boisd.
denticollis Beck.
hemipterus Ill.

Pselaphidæ.

Euplectus (Leach.) Thoms.

Fischeri Aubé.

Batrisus Aubé.

Delaportei Aubé.
venustus Reichb.

Scydmænidæ.

Cephennium Müller & Kunze.

laticolle Aubé.
majus Reitt.

Stenichnus (Thoms.) Reitt.

collaris Müller & Kunze.

Euconnus (Thoms.) Reitt.

fimetarius Chaud.

Scydmaenus Latr.
tarsatus Müller & Kunze.

Silphidæ.

Catops (Payk.) Thoms.
picipes Fabr.
nigrita Erichs.
longulus Kellner.
alpinus Gyllh.
Kirbyi Spence.
neglectus Kraatz.

Ptomaphagus (Illig.) Thoms.
varicornis Rosenh.
sericeus Panz.

Necrophorus Fabr.
humator Oliv.
interruptus Steph.
investigator Zetterst.
vespilloides Herbst.
vespillo Linn.

Thanatophilus Leach.
sinuatus Fabr.
rugosus Linn.

Oeceoptoma Leach.
thoracica Linn.

Blitophaga Reitt.
undata Müll.

Silpha (Linn.) Thoms.
carinata Herbst.
obscura Linn.

Phosphuga Leach.
atrata Linn.

Liodes (Latr.) Crotch.
cinnamomea Panz.
calcarata Erichs.
dubia Kugel.
ovalis Schmidt.
badia Sturm.

Colenis Erichs.
imunda Sturm.

Cyrtusa Erichs.
minuta Ahr.

Anisotoma (Illig.) Reitt.
humeralis Fabr.
axillaris Gyllh.
castanea Herbst.
orbicularis Herbst.

Amphicyllis Erichs.
globus Fabr.

Agathidium Illig.
nigripenne Kug.
seminulum Linn.
varians Beck.
confusum Bris.
mandibulare Sturm.
nigrinum Sturm. var. rubicundum Reitt
discoideum Erichs.

Clambidæ.

Clambus Fisch.
pubescens Redtb.

Corylophidæ.

Orthoperus Steph.
punctatus Wankow.

Trichopterygidæ.

Trichopteryx (Kirby u. Spence) Thoms.
mtomaria De Geer.

Scaphidiidæ.

Scaphidium Oliv.
quadrimaculatum Oliv.

Scaphosoma (Leach) Ganglb.
subalpinum Reitt.
boleti Panz.
agaricinum Linn.

Histeridæ.

Hololepta (Payk.) Erichs.
palana Fuessly.

Platysoma (Leach) Erichs.

compressum Herbst.
oblongum Fabr.

Hister (Linné) Marseul.

cadaverinus Hoffm.
bissexstriatus Fabr.
carbonarius Hoffm.
bimaculatus Linn.
corvinus Germ.

Paromalus (Erichs.) Mars.

parallelopipedus Herbst.

Hetaerius Erichs.

ferrugineus Oliv.

Gnathoncus (Jacq. Duv.) Thoms.

rotundatus Kugel.

Saprinus (Erichs.) Jacq. Duv.

semistriatus Scriba.
æneus Fabr.
quadristriatus Hoffm.

Acritus Lec.

nigricornis Hoffm.

Ostomidæ.

Ostoma (Laich.) Reitt.

ferruginea Linn.
oblonga Linn.

Byturidæ.

Byturus Latr.

fumatus Fabr.

Nitidulidæ.

Heterhelus Jacq. Duv.

solani Heer.

Brachypterus (Kug.) Thoms.

urticæ Fabr.

Ipidia Erichs.

quadrimaculata Quens.

Soronia Erichs.

grisea Linn.

Epuraea Erichs.

limbata Oliv.
melina Erichs.
ochracea Erichs.
neglecta Heer.
obsoleta Fabr.
longula Erichs.
distincta Grimmer.
melanocephala Marsh.

Omosita Erichs.

discoidea Fabr.

Nitidula Fabr.

rufipes Linn.

Meligethes Steph.

hebes Erichs.
æneus Fabr.
viridescens Fabr.
ochropus Sturm.
difficilis Heer.
pedicularius Gyllh.
bidens Bris.
symphyti Heer.
umbrosus Sturm.
maurus Sturm.
picipes Sturm.
egenus Erichs.

Pria Steph.

dulcamaræ Scop.

Cychramus Kug.

luteus Fabr.

Pocadius Erichs.

ferrugineus Fabr.

Cryptarcha Shuck.

strigata Fabr.
imperialis Fabr.

Glischrochilus Reitt.

quadripunctatus Oliv.
quadripustulatus Linn.

Rhizophagus (Herbst.) Erichs.
depressus Fabr.
perforatus Erichs.
nitidulus Fabr.
dispar Payk.
bipustulatus Fabr.
cribratus Gyllh.
æneus Richt.

Cucujidæ.

Monotoma (Herbst) Aubé.
spinicollis Aubé.

Silvanus Latr.
fagi Guér.

Uleiota Latr.
planata Linn.

Pediacus Shuck.
dermestoides Fabr.

Erotylidæ.

Tritoma (Fabr.) Lacord.
bipustulata Fabr.

Dacne Latr.
bipustulata Thunbg.

Telmatophilus Heer.
sparganii Ahrens.

Henoticus Thoms.
serratus Gyllh.

Cryptophagus Herbst.
dentatus Herbst.
subvittatus Reitt.

Antherophagus Latr.
pallens Oliv.

Caenoscelis Thoms.
Fleischeri Reitt.

Atomaria (Steph.) Reitt.
fimetarii Herbst.
fuscata Schönh.
pusilla Payk.
munda Erichs.
nigripennis Payk.
impressa Erichs.
ruficornis Marsh.
apicalis Erichs.

Ephistemus Steph.
globulus Payk.

Phalacridæ.

Phalacrus (Payk.) Erichs.
coruscus Panz.

Olibrus (Erichs.) Seidl.
bimaculatus Küst.
liquidus Erichs.

Eustilbus Sharp.
atomarius Linn.

Lathridiidæ.

Lathridius (Herbst) Ganglb.
angusticollis Gyllh.
minutus Linn.
transversus Oliv.

Corticaria (Marsh.) Mannh.
pubescens Gyllh.
fulva Comoll.
ferruginea Marsh.
gibbosa Herbst.
fuscula Gyllh.

Mycetophagidæ.

Pseudotriphyllus Reitt.
suturalis Fabr.

Litargus Erichs.
connexus Fourcr.

Colydiidæ.

Ditoma Herbst.
crenata Fabr.

Cerylon (Latr.) Erichs.
histeroides Fabr.
ferrugineum Steph.

Endomychidæ.

Mycetina Muls.

cruciata Schall. var. calabra Costa.

Coccinellidæ.

Scymnus Kug.

auritus Thunb.

Chilocorus Leach.

similis Rossi.

Mysia Muls.

oblongoguttata Linn.

Anatis Muls.

ocellata Linn.

Coccinella Linn.

septem punctata Linn.

Dermestidæ.

Dermestes Linn.

murinus Linn.
undulatus Brahm.

Attagenus Latr.

Schäfferi Herbst.
pellio Linn.
vigintiguttatus Fabr.

Megatoma Sam.

undata Linn.

Trogoderma Latr.

versicolor Creutz.

Ctesias Steph.

serra Fabr.

Anthrenus Geoffr.

pimpinellæ Fabr.
scrophulariæ Linn.
museorum Linn.
fuscus Latr.

Trinodes Latr.

hirtus Fabr.

Byrrhidæ.

Syncalypta Steph.

setosa Waltl.
setigera Ill.
paleata Erichs.

Byrrhus Linn.

luniger Germ.
regalis Steff.
pilula Linn.
fasciatus Fabr.

Cytilus Erichs.

sericeus Forst.

Pedilophorus Steff.

nitidus Schall. (nitens Panz.)

Simplocaria Marsh.

maculosa Erichs.

Hydrophilidæ.

Hydrobius Leach.

Rottenbergi Gerh.

Philydrus Sol.

melanocephalus Oliv.
affinis Thunbg.

Cymbiodita Bed.

marginella Fabr.

Laccobius Erichs.

alternus Motsch.
nigriceps Thoms.
sinuatus Motsch.
scutellaris Motsch.

Limnebius Leach.

nitidus Seidl.

Berosus Leach.

luridus Linn.
signaticollis Charp.

Cercyon Leach.

melanocephalus Linn.
ustulatus Preyssl.

impressus Sturm.
flavipes Fabr.
unipunctatus Linn.
quisquilius Linn.
terminatus Marsh.
analis Payk.
lugubris Payk.
nigriceps Marsh.

Megasternum Muls.

boletophagum Marsh.

Cryptopleurum Muls.

atomarium Oliv.

Sphaeridium Fabr.

bipustulatum Fabr.

Spercheus Kug.

emarginatus Schall.

Helophorus Fabr.

nubilus Fabr.
griseus Rey, Kuw.
aquaticus Linn.
granularis Linn.
brevipalpis Bed. var. montenegrinus Kuw.

Ochthebius Leach.

riparius Ill.

Hydraena Kug.

riparia Kug.
Sieboldi Rosh.

Parnidæ.

Elmis Latr., Muls.

Germari Erichs.
Volkmari Panz.

Lareynia Duval.

Maugeti Latr.

Riolus Muls.

nitens Müll.
cupreus Müll.

Parnus Fabr.

striatopunctatus Heer.
lutulentus Erichs.
prolifericornis Fabr.
nitidulus Heer.

Lucanidæ.

Lucanus Scop.

cervus Linn.
— var. capreolus Preyssl.

Systenocerus Weise.

caraboides Linn.

Ceruchus Mc Leay.

chrysomelinus Hochw.

Scarabæidæ.

Onthophagus Latr.

fracticornis Preyssl.

Aphodius Ill.

fossor Linn.
fimetarius Linn.
scybalarius Fabr.
putridus Hbst.
rufus Moll.
sticticus Panz.
tessulatus Payk.
punctatosulcatus Strm.

Oxyomus Lap.

silvestris Scop.

Geotrupes Latr.

stercorarius Linn.

Oryctes Ill.

nasicornis Linn.

Melolontha Fabr.

hippocastani Fabr.

Serica Mac Leay.

brunnea Linn.

Phyllopertha Kirby.

horticola Linn.

Hoplia Ill.

hungarica Burm.

Cetonia Fabr.

aurata Linn.

Pachnotosia Muls.

marmorata Fabr.

Potosia Muls., Reitt.

speciosissima Scop.
cuprea Fabr.
metallica Fabr.

Valgus Scriba.

hemipterus Linn.

Gnorimus Serv.

nobilis Linn.

Trichius Fabr.

fasciatus Linn.
gallicus Heer.

Buprestidæ.

Chalcophora Sol.

mariana Lap.

Aurigena Lap.

lugubris Fabr.

Capnodis Esch.

tenebrionis Linn.

Dicerca Esch.

furcata Thunbg.

Buprestis Linn.

hæmorrhoidalis Hbst.
novemmaculata Linn.

Eurythyrea Sol.

austriaca Linn.

Phaenops Lac.

cyanea Fabr.

Anthaxia Esch.

salicis Fabr.
nitidula Linn.
— var. signaticollis Kryn.
sepulchralis Fabr.
quadripunctata Linn.
— var. Godeti Lap.

Ptosima Sol.

11-maculata Herbst var. sexmaculata Herbst.

Agrilus Curt.

biguttatus Fabr.
angustulus Ill.

Trachys Fabr.

minuta Linn.
troglodytes Gyllh.

Eucnemidæ.

Throscus Latr.

brevicollis Bonv.
dermestoides Linn.
carinifrons Bonv.

Hypocoelus Lac.

procerulus Mannh.

Elateridæ.

Adelocera Latr.

fasciata Linn.

Archontas Gozis.

murinus Linn.

Elater Linn.

sanguineus Linn.
præustus Fabr.
pomonæ Steph.
sanguinolentus Schrnh.
— var. ephippium Oliv.
ferrugatus Lac.
elongatulus Fabr.
elegantulus Schönk.
erythrogonus Müll.

Megapenthes Kiesw.

tibialis Lac.

Hypnoidus Steph.

dermestoides Hbst.
minutissimus Germ.

Cardiophorus Esch.
gramineus Scop.
musculus Erichs.

Melanotus Esch.
castanipes Payk.

Limonius Esch.
æruginosus Oliv.
minutus Linn.

Athous Esch.
niger Linn.
scrutator Herbst.
vittatus Fabr. var. dimidiatus Drap.
undulatus De Geer.
subfuscus Müll.

Ludius Esch.
pectinicornis Linn.
purpureus Poda.
castaneus Linn.
sjælandicus Müll.
affinis Payk.
tesselatus Linn.
— var. bifasciatus Küst.
æneus Linn.
latus Fabr.
cruciatus Linn.
bipustulatus Linn.

Sericus Esch.
brunneus Linn.

Agriotes Esch.
pilosus Panz.
ustulatus Schall.
sputator Linn.
lineatus Linn.
obscurus Linn.

Dolopius Esch.
marginatus Linn.

Synaptus Esch.
filiformis Fabr.

Adrastus Esch.
axillaris Erichs.
pallens Fabr.
nanus Herbst.

Denticollis Pill.
rubens Pill.
linearis Linn.

Dascillidæ.

Helodes Latr.
minuta Linn.
Hausmanni Gredl.

Eubria Latr.
palustris Germ.

Cantharidæ.

Homalisus Geoffr.
Fontisbellaquei Fourcr.

Dictyopterus Muls.
Aurora Herbst.
rubens Gyllh.

Platycis Thoms.
Cosnardi Chevr.

Lampyris Geoffr.
noctiluca Linn.

Phosphaenus Lap.
hemipterus Goeze.

Podabrus Westw.
alpinus Payk.

Cantharis Linn.
abdominalis Fabr.
fusca Linn.
rustica Fabr.
nigricans Müll.
hospes Rosh.
livida Linn.
assimilis Payk.
rufa Linn.
bicolor Hbst.

Metacantharis Fauv.
discoidea Ahr.

Rhagonycha Esch.
pilosa Payk.
translucida Kryn.

nigriceps Waltl.
fuscicornis Oliv.
testacea Linn.
rorida Kiesw.
atra Linn.

Silis Latr.

nitidula Fabr.

Malthinus Latr.

biguttulus Payk.
balteatus Suffr.
glabellus Kiesw.

Malthodes Kiesw.

flavoguttatus Kiesw.

Troglops Erichs.

albicans Linn.

Charopus Erichs.

plumbeomicans Goeze.

Ebaeus Erichs.

ater Kiesw.

Axinotarsus Motsch.

pulicarius Fabr.

Anthocomus Erichs.

equestris Farr.

Malachius Fabr.

scutellaris Erichs.

Cleridæ.

Tillus Oliv.

unifasciatus Fabr.
elongatus Linn.

Opilo Latr.

mollis Linn.

Clerus Geoffr.

formicarius Linn.

Corynetes Herbst.

cœruleus De Geer.

Ptinidæ.

Ptinus Linn.

rufipes Fabr.
fur Linn.
villiger Reitt.
pilosus Müll.
raptor Strm.

Anobiidæ.

Anobium Fabr.

pertinax Linn.
striatum Oliv.
fulvicorne Strm.
rufipes Fabr.

Xestobium Motsch.

rufavillosum De Geer.
plumbeum Illig.

Ernobius Thoms.

pini Muls.

Trypopitys Redtb.

carpini Hbst.

Ptilinus Geoffr.

pectinicornis Linn.
costatus Gyllh.

Dorcatoma Herbst.

dresdensis Herbst.

Lyctidæ.

Lyctus Fabr.

unipunctatus Herbst.
pubescens Panz.

Bostrychidæ.

Bostrychus Geoffr.

capucinus Linn.

Ciidæ.

Cis Latr.

nitidus Herbst.
boleti Fabr.
hispidulus Gyllh.

Rhopalodontus Mell.

perforatus Gyllh.

Ennearthron Mell.

affine Mell.

Tenebrionidæ.

Blaps Fabr.

mortisaga Linn.
similis Latr.

Opatrum Fabr.

sabulosum Linn.

Eledona Latr.

agaricola Herbst.

Tenebrio Linn.

obscurus Fabr.
molitor Linn.

Scaphidema Redtb.

metallica Fabr.

Alleculidæ.

Allecula Fabr.

morio Fabr.

Pseudocistela Crotch.

ceramboides Linn. var. serrata Chevr.

Isomira Muls.

murina Linn.

Mycetochara Berth.

flavipes Fabr.
linearis Illig.

Mordellidæ.

Tomoxia Costa.

biguttata Gyllh.

Conalia Muls.

Baudii Muls.

Mordellistena Costa.

abdominalis Fabr.
brevicauda Boh.
punila Gyllh.

Rhipiphoridæ.

Rhipiphorus Fabr.

paradoxus Linn.

Meloidæ.

Meloë Linn.

violaceus Marsh.
rugosus Marsh.
brevicollis Panz.

Pyrochroidæ.

Pyrochroa Geoffr.

coccinea Linn.
pectinicornis Linn.

Anthicidæ.

Euglenes Westw.

pygmæus Gyllh.
populneus Panz.

Anthicus Payk.

floralis Fabr.
antherinus Linn.

Oedemeridæ.

Nacerdes Schmidt.

ustulata Fabr.
adusta Panz.

Asclera Schmidt.

sanguinicollis Fabr.

Oedemera Oliv.

subulata Oliv.

Oncomera Steph.

femorata Fabr.

Chrysanthia Schmidt.

viridis Schmidt.

Pythidæ.

Rhinosimus Latr.

ruficollis Linn.
planirostris Fabr.

Curculionidæ.

Otiorrhynchus Germ.

multipunctatus Fabr.
lævigatus Fabr.
raucus Fabr.
scaber Linn.
ligustici Linn.
pauxillus Rosh.
ovatus Linn.

Phyllobius Schöhn.

glaucus Scop.
urticæ De Geer.
cinerascens Fabr.

Polydrosus Germ.

impar Gozis.
atomarius Oliv.
mollis Strom.
cervinus Linn.
tereticollis De Geer.
picus Fabr.
coruscus Germ.

Chiloneus Schönh.

asperatus Bonsd.

Omias Schönh.

Hanáki Friv.
forticornis Boh.
Hopffgarteni Tourn.

Strophosomus Steph.

coryli Fabr.

Sitona Germ.

crinitus Herbst.
tibialis Herbst.
hispidulus Fabr.
flavescens Fabr.
lineatus Linn.

Trachyphloeus Germ.

scabriusculus Linn.

Liophloeus Germ.

tesselatus Müll.
Herbsti Gyllh.
— var. lentus Germ.

Barynotus Germ.

obscurus Fabr.

Chlorophanus Germ.

viridis Linn.
graminicola Schönh.

Tanymecus Schönh.

palliatus Fabr.

Cleonus Schönh.

alternans Herbst.
Fabricii Gemm.
piger Scop.
tigrinus Panz.
pedestris Poda.

Larinus Germ.

turbinatus Gyllh.
sturnus Schall.
jaceæ Fabr.
planus Oliv.

Tropiphorus Schönh.

carinatus Müll.

Alophus Schönh.

triguttatus Fabr.

Lepyrus Germ.

palustris Scop.
rugicollis Desbr.
capucinus Schall.

Hylobius Schönh.

abietis Linn.

Plinthus Germ.

tigratus Rossi.

Liosoma Steph.

deflexum Panz.
cribrum Gyllh.

Hypera Germ.

intermedia Boh. var. marmorata Cap.
palumbaria Germ.
comata Boh.
meles Fabr.
plantaginis De Geer.
trilineata Marsh.
nigrirostris Fabr.

Pissodes Germ.

piceæ Ill.
pini Linn.

Grypidius Steph.

equiseti Fabr.

Notaris Steph.

scirpi Fabr.
acridulus Linné.
aterrimus Hampe.

Dorytomus Steph.

longimanus Forst.
tortrix Linn.
flavipes Panz.
filirostris Gyllh.
Dejeani Faust.
tæniatus Fabr.
affinis Payk.
melanophthalmus Payk.
villosulus Gyllh.
rufulus Bed.

Brachonyx Schönh.

pineti Payk.

Smicronyx Schönh.

jungermanniæ Reich.

Anoplus Schönh.

plantaris Naezen.
roboris Suffr.

Pseudostyphlus Tourn.

pilifer Gredl.

Dryophthorus Schönh.

corticalis Payk.

Cossonus Clairv.

linearis Fabr.
cylindricus Sahlb.

Brachytemnus Wollast.

porcatus Germ.

Rhyncolus Steph.

culinaris Germ.
truncorum Germ.
cylindricus Boh.

Eremotes Wollast.

planirostris Panz.

Cryptorrhynchus Ill.

lapathi Linn.

Acalles Schönh.

denticollis Germ.

Coeliodes Schönh.

dryados Gmel.
cardui Herbst.
4-maculatus Linn.
lamii Fabr.
affinis Payk.

Scleropterus Schönh.

serratus Germ.
offensus Boh.

Rhinoncus Steph.

inconspectus Herbst.
pericarpius Linn.

Phytobius Schönh.

comari Herbst.

Ceuthorrhynchidius Duv.

troglodytes Fabr.
floralis Payk.
pyrrhorhinus Marsh.

Ceuthorrhynchus Germ.

signatus Gyllh.
geographicus Goeze.

litura Fabr.
trimaculatus Fabr.
rugulosus Herbst.
melanostictus Marsh.
quadridens Panz.
pleurostigma Marsh.
sulcicollis Payk.
hirtulus Germ.
chalybæus Germ.
erysimi Fabr.
contractus Marsh.
syrites Germ.
assimilis Payk.
atomus Boh.
constrictus Marsh.

Orobitis Mannh.

cyaneus Linn.

Baris Germ.

artemisiæ Hbst.
cuprirostris Fabr.
coerulescens Scop.

Sphenophorus Schönh.

striatopunctatus Goeze.

Calandra Clairv.

granaria Linn.

Balaninus Germ.

nucum Linn.
turbatus Gyllh.

Balanobius Jekel.

crux Fabr.

Anthonomus Germ.

rubi Herbst.
cinctus Kollar.
Chevrolati Desbr.
pedicularius Linn.
pomorum Linn.
humeralis Panz.
rectirostris Linn.

Acalyptus Schönh.

carpini Herbst.
— v. sericeus Gyllh.
alpinus Villa.

Tychius Germ.

quinquepunctatus Linn.
tomentosus Herbst.

Orchestes Ill.

quercus Linn.
fagi Linn.
testaceus Müll.
loniceræ Herbst.
populi Fabr.
decoratus Germ.
rufitarsis Germ.
stigma Germ.
foliorum Müller.

Rhamphus Clairv.

pulicarius Hbst.

Mecinus Germ.

pyraster Herbst.

Cionus Clairv.

tuberculosus Scop.
alauda Herbst.
pulchellus Herbst.

Nanophyes Schönh.

globulus Germ.
marmoratus Goeze.

Magdalis Germ.

duplicata Germ.
ruficornis Linn.

Apion Herbst.

pomonæ Fabr.
craccæ Linn.
subulatum Kirby.
onopordi Kirby.
difficile Herbst.
urticarium Herbst.
æneum Fabr.
pubescens Kirby.
seniculus Kirby.
apricans Herbst.
assimile Kirby.
dichroum Bed.
nigritarse Kirby.
ebeninum Kirby.

virens Herbst.
minimum Herbst.
pisi Fabr.
lævigatum Payk.
miniatum Germ.
frumentarium Linn.
sanguineum De Geer.
simum Germ.

Rhynchites Schneid.

betulæ Linn.
nanus Payk.
germanicus Hbst.
interpunctatus Steph.
pauxillus Germ.
æneovirens Marsh.
purpureus Linn.
cupreus Linn.
cœruleus De Geer.

Rhinomacer Geoffr.

betulæ Linn.
populi Linn.

Attelabus Linn.

coryli Linn.

Anthribidæ.

Platyrrhinus Clairv.

resinosus Scop.

Tropideres Schönh.

albirostris Herbst.
marchicus Herbst.
niveirostris Fabr.
sepicola Fabr.

Platystomus Schneid.

albinus Linn.

Anthribus Geoffr.

fasciatus Forst.

Lariidæ.

Laria Scop. 1763.

(Mylabris Müll. 1764., Bruchus Linn., 1767).
brachialis Fahrs.
rufipes Herbst.
luteicornis Ill.
affinis Froel.
atomaria Linn.
pisi Linn.

Scolytidæ.

Hylastes Erichs.

ater Payk.
angustatus Herbst.
opacus Erichs.
palliatus Gyllh.

Hylurgus Latr.

piniperda Linn.

Scolytus Geoffr.

pruni Ratzb. var. castaneus Ratzb.
intricatus Ratzb.

Crypturgus Erichs.

pusillus Gyllh.

Cryphalus Erichs.

piceæ Ratzb.
granulatus Ratzb.

Pityogenes Bed.

chalcographus Linn.
bidentatus Herbst.

Ips De Geer.

sexdentatus Boerner.
acuminatus Gyllh.
laricis Fabr.
curvidens Germ.

Taphrorychus Eichw.

villifrons Duf.

Dryocoetes Eichh.

autographus Ratzb.

Xyleborus Eichh.

Saxeseni Ratz.
dispar Fabr.

Xyloterus Erichs.

lineatus Oliv.

Cerambycidæ.

Spondylis Fabr.

buprestoides Linn.

Prionus Geoffr.

coriarius Linn.

Rhagium Fabr.

sycophanta Schrnck.
mordax De Geer.
inquisitor Linn.

Rhamnusium Latr.

bicolor Schrnk.

Oxymirus Muls.

cursor Linn.

Toxotus Serv.

meridianus Linn.

Leptura Linn.

maculicornis De Geer.
tesserula Charp.
dubia Scop.
sanguinolenta Linn.
cerambyciformis Schrnk.
maculata Poda.
arcuata Panz.
æthiops Poda.
melanura Linn.
nigra Linn.

Grammoptera Serv.

ustulata Schall.
ruficornis Fabr.

Acmaeops Lec.

collaris Linn.

Necydalis Linn.

ulmi Chevr.

Caenoptera Thoms.

minor Linn.
umbellatarum Schrnk.

Obrium Curt.

brunneum Fabr.

Cerambyx Linn.

cerdo Linn.
Scopolii Füssl.

Criocephalus Muls.

rusticus L.

Asemum Esch.

striatum Linn.

Tetropium Kirby.

castaneum Linn.
fuscum Fabr.

Phymatodes Muls.

testaceus Linn.
— var. variabilis Linn.
— var. melanocephalus Ponza.
— var. præustus Fabr.
alni Linn.
rufipes Fabr.

Pyrrhidium Fairm.

sanguineum Linn.

Callidium Fabr.

æneum De Geer.
violaceum Linn.

Hylotrupes Serv.

bajulus Linn.

Rhopalopus Muls.

macropus Germ.

Rosalia Serv.

alpina Linn.

Aromia Serv.

moschata Linn.

Purpuricenus Fisch.

Koehleri Linn.

Plagionotus Muls.

detritus Linn.
arcuatus Linn.
floralis Pall.

Xylotrechus Chevr.

rusticus Linn.

Clytus Laich.

arietis Linn.
lama Muls.

Clytanthus Thoms.

varius Fabr.
Herbsti Brahm.
sartor Fabr.
figuratus Scop.
speciosus Schneid.

Anaglyptus Muls.

mysticus Linn.
— var. hieroglyphicus Herbst.

Monohammus Steph.

sartor Fabr.
sutor Linn.

Acanthoderes Serv.

clavipes Schrnk.

Acanthocinus Steph.

ædilis Linn.
reticulatus Razun.

Liopus Serv.

nebulosus Linn.

Hoplosia Muls.

fennica Payk.

Exocentrus Muls.

adspersus Muls.
lusitanus Linn.

Pogonochaerus Gemm.

hispidus Linn.
ovatus Goeze.

Haplocnemia Steph.

nebulosa Linn.

Agapanthia Serv.

cynaræ Germ.
maculicornis Gyllh.
villosoviridescens De Geer.
violacea Fabr.

Saperda Fabr.

carcharias Linn.
populnea Linn.
scalaris Linn.

Tetrops Steph.

præusta Linn.

Phytoecia Muls.

affinis Harr.
nigricornis Fabr.

Oberea Muls.

oculata Linn.
erythrocephala Schrnk.

Chrysomelidæ.

Orsodacne Latr.

cerasi Linn. var. lineola Lac.

Donacia Fabr.

Malinovskyi Ahr. var. arundinis Ahr.

Plateumaris Thoms.

consimilis Schrnk.

Zeugophora Kunze.

flavicollis Marsh.
— var. australis Weise.

Crioceris Geoffr.

asparagi Linn.

Cryptocephalus Geoffr.

coryli Linn. var. temesiensis Suffr.
signatus Laich.
bipunctatus Linn.
sericeus Linn.
aureolus Suffr.
frenatus Laich.
flavipes Fabr.
Moraei Linn.

Pachybrachys Suffr.

hieroglyphicus Laich.

Lamprosoma Kirby.
concolor Sturm.

Pachnephorus Redtb.
pilosus Rossi.

Gastroidea Hope.
viridula De Geer.

Chrysomela Linn.
purpurascens Germ.
olivacea Suffr.
gœttingensis Linn.
staphylea Linn.
orichalcia Müll. var. lamina Fabr.
menthastri Suffr.
varians Schall.

Phyllodecta Kirby.
vitellinæ Linn.

Sclerophaedon Weise.
carniolicus Germ.

Phaedon Latr.
lævigatus Duft.

Melasoma Steph.
ænea Linn.
populi Linn.

Agelastica Redtb.
alni Linn.

Luperus Geoffr.
flavipes Linn.

Lochmaea Weise.
cratægi Forst.

Galerucella Crotch.
lineola Fabr.

Adimonia Laich.
tanaceti Linn.

Crepidodera Chevr.
transversa Marsh.

Chalcoides Foudr.
splendens Weise.
— var. gaudens Steph.
helxines Linn. var. cyanea Marsh.
aurata Marsh.

Hippuriphila Foudr.
Mooderi Linn.

Mantura Steph.
rustica Linn.

Chaetocnema Steph.
concinna Marsh.
arenacea All.

Psylliodes Latr.
chrysocephala Linn.
thlaspis Foudr.
affinis Payk.
hyosciami Linn. var. chalcomera Ill.

Haltica Geoffr.
tamaricis Schrk.
oleracea Linn.

Phyllotreta Foudr.
exclamationis Thunb.
sinuata Steph.
nemorum Linn.

Aphthona Chevr.
pallida Bach.
pseudoacori March.

Longitarsus Latr.
holsaticus Linn.
brunneus Duft.
apicalis Beck.
nasturtii Fabr.
atricillus Linn.
suturellus Duft. var. paludosus Wse.
melanocephalus De Geer.
pratensis Panz.
rubiginosus Foudr.
suturalis Marsh.

Mniophila Steph.
muscorum Koch.

Cassida Linn.
viridis Linn.
ferruginea Goeze.
nebulosa Linn.

3.

A DUNA ÉS TISZA VÖLGYÉNEK GEOLOGIÁJA.

Halaváts Gyula m. kir. főgeologustól.

Hazánk Kárpátok övezte nagy medenczéje még a neogén-korszak elején — a terczier éra közepén, tehát geologiailag fiatal korban már — annak a földközi tengernek egyik öblét képezte, mely Európa közepén át, a maitól jóval északabbra, nyugatról keleti irányban egészen Perzsiáig terjedt. Miután pedig e tengernek a jelenkorban analogiáját a Földközi tengerben találjuk meg: e geologiai kort *mediterrán* névvel jelöljük. Nyugat-Európában, hol a mienkhez hasonló módon van kifejlődve, az e korban leülepedett rétegeket *alsó-mioczén*-nak nevezik.

A mediterrán tenger üledéke javarészben agyagos, homokos rétegek váltakozásából áll. Találkozik azonban az egykori partok mentében valódi riff-képződmény is, az ú. n. lajtamész, mely kitünő épitőkő s a számos kőbánya között, hol fejtik, különösen a sopronmegyeiek emelkednek nagy jelentőségre. E korban képződtek a sáros- és máramarosmegyei s az erdélyrészi hatalmas sótömzsök; egyes elzárt édesvizü medenczékben pedig az ásványszén-képződés feltételei voltak meg s keletkeztek a nógrád-, borsod-, sopron-, baranya-, krassó-szörényi-, zágrábmegyei barnaszén-telepek.

A trachitoknak, a neogént megelőző paleogén-korszakban megkezdődött erupcziója a mediterrán-korban folytatódik s a Magyar Középhegységet (a visegrádi, a Mátra, Cserhát, a honti és zempléni hegységeket) létrehozó daczitok, andezitek törnek fel és ezen koru fossziliákat tartalmazó tufáikkal szaporitják az üledékeket.

A mediterrán-kor végén, az Alpesek emelkedése következtében nyugaton az Oczeánnal való összefüggés megszünt s keletkezett olyan, kevésbbé sósvizü, zártabb tenger, a minő manapság a Fekete-tenger. E kort *szarmata*-kornak nevezzük, s megfelel a nyugat *felső-mioczén*-jének, melynek rétegei még mindig erősen sósvizből ülepedtek le, mig a szarmatáé kevésbbé sósvizből, minek következtében a két terület rétegeiben eltemetett, vizben élő állatvilága egymástól különbözik. Szárazföldi állatjai azonban ugyanazok, s ezek alapján történik a párhuzamositás.

A szarmata-tenger nyugaton csak a bécsi öbölig, mig keleten az Aral-tón valamivel tovább terjedt.

E kor üledéke is javarészben agyagos, homokos rétegekből áll. Itt sem hiányozik a partok mentében mészkő, — a cerithium-mész — mely szintén jó minőségü épitő kő, s főleg Budapest székesfőváros közelében, Budafokon, Sóskuton vannak nagy kőbányák, s fejlettebb kőipar. E korból barnaszenet azonban eddig nem ismerünk. A trachitok közül e korban nyomult fel a piroxén-andeziteknek nagyobb része.

A mioczén-kor végén a szarmata-tengernek a többi tengerekkel való összefüggése megszünt s helyén keletkezett olyanféle elegyes vizü zárt tó, a minő ma a Kaspi-tó, melynek korát *pontusi kornak* hivjuk s melynek Nyugat-Európában az *alsó-plioczén*-kor felel meg.

E tó kiterjedése nagyjában az, a mi a szarmata-tengeré volt, s benne ülepedtek le azok az agyagrétegek, melyeket a székesfőváros területén, a Duna

bal partján téglagyártásra használnak föl; továbbá azok az agyagmárgák, melyekből Beocsin környékén a kitünő czement készül. A partok mentében homokos, kavicsos rétegek rakódtak le, melyek között gyakorlatilag fontos a Derna (Biharm.) vidékén előforduló aszfalttal itatott homok. Egyes zártabb öblökben pedig hatalmas lignit-telepek képződtek (Köpecz, Derna, Várpolata stb. környékén). A vulkáni tevékenység e korban szünt meg, létrehozván még a balatonmelléki, nógrádmegyei stb. bazalt-kúpokat; a bazalt-tufák pedig üledéket növeltek.

A hegységeket létrehozó erők működése következtében már a pontusi kor közepén térben sokat veszitett az elegyes vizü tó; mely folyamat tovább tartott, mignem e tó megszünt s helyén zárt medenczékben a *levantei kor* édes vizü tavai keletkeztek a nyugat *felső-plioczén*-jével párhuzamositott időszakban.

Egy ilyen édesvizü levantei-tó terült el az Alföld nagy medenczéjében, mely átnyult Kelet-Szlavoniába is. Az agyagos, homokos rétegek, melyek több lignit-telepet is tartalmaznak, a felszinen Kelet-Szlavoniában vannak meg, mig az Alföldön a még fiatalabb diluviális koru üledék boritja, de jelenlétőket konstatálta az a számos furólyuk, melyet itt lemélyesztettek. S az Alföld altalajában meglévő levantei koru rétegek annyiban igen fontosak, mert az artézi kutak belőlük kapják kitünő ivóvizüket, melylyel az Alföld közegészségügyi viszonyai oly igen előnyösen megjavultak, mióta a lakosság artézi kutvizet iszik.

Az Alföldet övező dombságban több helyütt folyóvizrakta kavicsok képviselik e kort. Hazánknak legnagyobb része tehát a levantei korban már szárazföld volt, s a folyamrendszer is kezdett már kifejlődni. A Duna ebben a korban töri át a visegrád-váczi hegységet s a tóban, beömlésénél Puszta-Szt.-Mihály, Czinkota, Csömör, Rákos-Keresztur, Puszta-Szt.-Lőrincznél egy hatalmas kavics-kúpot rakott le. Az e kavicsból napfényre került *Mastodon arvernensis*- és *M. Borsoni*-fogak bizonyitják levantei koruságát.

A levantei kor vége felé azonban a viz vájó ereje áttörte Moldova és Orsova között a gátként kiemelkedő Kárpátok déli nyulványait és a levantei kort követő időben, a *diluviális korban*, a geologiailag vett tegnap, abban a mértékben, a melyben ez a csatorna fejlődött, kezdett apadni az Alföld nagy medenczéjét elboritó tó vize és a diluviális kor közepe táján már teljesen eltünt a tó, a folyamrendszer kifejlődött, s csak a folyók mentén, ártereiken támadt mocsarak fenekén rakódtak le továbbra is a vizből leülepedett rétegek.

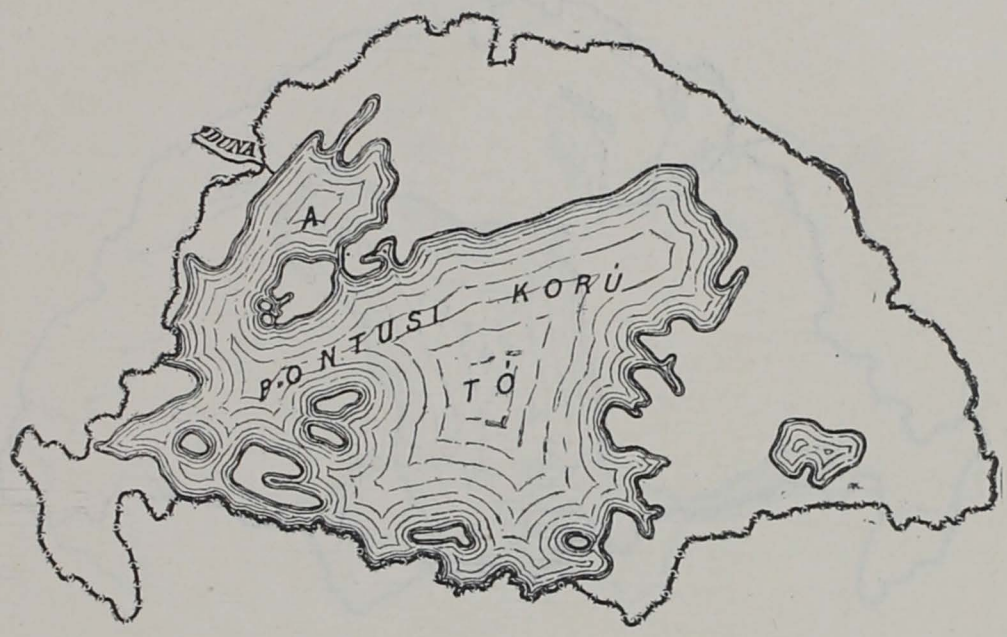
A diluviális kor közepe táján szárazzá lett területeken azonban egy új erő — a szél — kezd működni, s az eolikus erők új képződményeket: a löszt és futóhomokot hozták létre, s Hazánk nagy része steppéve alakult át. Magyarország arczulata tehát nagy vonásaiban már a diluviális korszak második felében az, a mi ma s csak helyenként változtatta meg részleteiben a folyóknak mederváltoztatása s a kultura.

Lássuk ezek után folyóinkat.

A Duna. A messze nyugaton Badenben eredő Duna Magyarország határát Dévény festői várromjánál lépi át óriási **Z**-t formálva, Orsovánál hagyja el. E 973 km hosszu uton (Dévénynél 0 pontja 136·70, Orsovánál 43·87 m.-nyire van a tenger szine felett) esése 92·83 m. Esése azonban korán sem egyenletes, hanem szakaszonként, a szerint, a mint a vidék földtani alakulata változik, más és más.

A pontusi kor első felében az elegyes viz még boritotta a bécsi medenczét s Hazánk nyugati, az Alpesek nyulványai mentében lévő részeit. Az Alpesek emelkedése következtében azonban a pontusi tó nyugati partja mentében egy nagy rész szintén felemeltetett, a viz róla eltávolodott s szárazzá lett. Ezt bizonyitja ugyanis az a tény, hogy a szóban forgó területen csak az öregebb pontusi rétegek vannak meg, mig a fiatalabb rétegek helyét durva kavics — a belveder-kavics — foglalja el a rétegsorban, melyet a Dunától odahordottnak lehet venni.

Ebben az időben törte a folyó Dévény és Pozsony között a Kis-Kárpátokat s most már a pannoniai medenczét elboritó pontusi tóba ömlött. Ma a Duna Pozsonyon tul DK irányban folyik, abban az időben azonban D-i volt iránya, legalább e mellett tanuskodik az a hatalmas kavics-lerakodás, mely a fiatalabb pontusi korban Sárvár irányában, mélyen D felé konstatálható. A pontusi kor végén képződött rétegek Győr—Esztergom, Budapest környé-

kén megvannak, de a bennök található csigák, kagylók már arra vallanak, hogy a viz már erősen kiédesedett, a mi okozatja annak, hogy a tóba nyugaton nagyobb folyók ömlenek be.

Csak miután a pontusi tó a hegységek emelkedése következtében elapadt, a tófenék nagyrésze szárazzá lett s a folyóviz Esztergom—Vácz között áttörte a Magyar Középhegységet: képződött a Duna pozsony—esztergomi 162 km hosszu szakasza, melyen kilometerenként (Esztergomnál a 0 pont 101·62 m-nyire lévén a tenger szine felett) 21·6 cm.-t esik.

E szakaszon Pozsonytól Győrig ÉNy—DK, Győrtől Esztergomig Ny—K-i az iránya s a mélyen fekvő Kis-Alföldön több ágra oszlik, alkotván a Csallóközt; a jobb parton a Rába, a bal parton pedig a Vág szaporitja vizének mennyiségét.

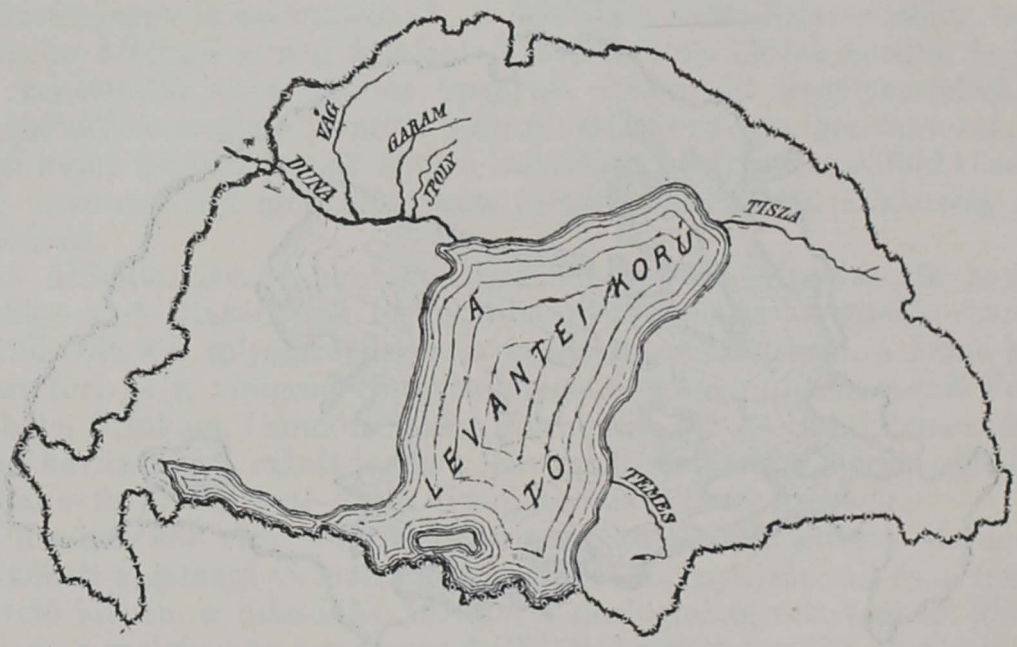
Esztergom és Vácz között töri át Dunánk a Magyar-Középhegységet. E szakasznak hossza 40·2 km, s kilométerenként 72 mm-t esik (Vácznál a 0 pont 98·7 m-nyire van a tenger szine felett). Itt a Duna iránya Esztergom és Szobb között Ny—K-i, Szobb—Dömös között ÉNy—DK-i; Dömös—Verőcze

között DNy—ÉK-i, végül Verőcze és Vácz között ÉNy—DK-i, azaz egy nagy V betüt formál, mely bár kisebb, de hasonló ahhoz az alakhoz, melyet folyónk a déli Kárpátoknak Moldva—Orsova közötti áttörésénél képez.

E szakaszon a bal parton a Garam és Ipoly ömlik beléje.

Ez az áttörés figyelemre méltó annyiban, a mennyiben újabb bizonyitékát képezi annak a törvénynek, hogy a folyó viz inkább vájja a szilárd kőzetbe medrét, mint a laza kőzetbe, mert a szilárd kőzetben jobban kiképződhetik medre, s a mederbe nem hull annyi elhordani való anyag, mint az a laza kőzetnél szokott megtörténni. A Magyar Középhegység délibb része jóval alacsonyabb, mint a visegrádi rész, Dunánk még sem ott tört át rajta, hol laza kőzetek alkotják azt, hanem inkább a szilárd trachitokba vájta be medrét.

Hogy mikor történt ez az áttörés? megmondja az a kavics-kúp, mely Czinkota, Csömör, Rákos-Keresztur, Puszta-Szt.-Lőrincz táján van meg, melyet a Duna a levantei tóba való ömlésénél rakott le. A levantei korra vall

ugyanis e kavics sztratigrafiai helyezkedése, s a benne talált *Mastodon arvernensis* és *M. Borsoni*-fogak. De bizonyitja a kecskeméti furólyuk is, melyben a levantei koru üledék igen kavicsosnak bizonyult.

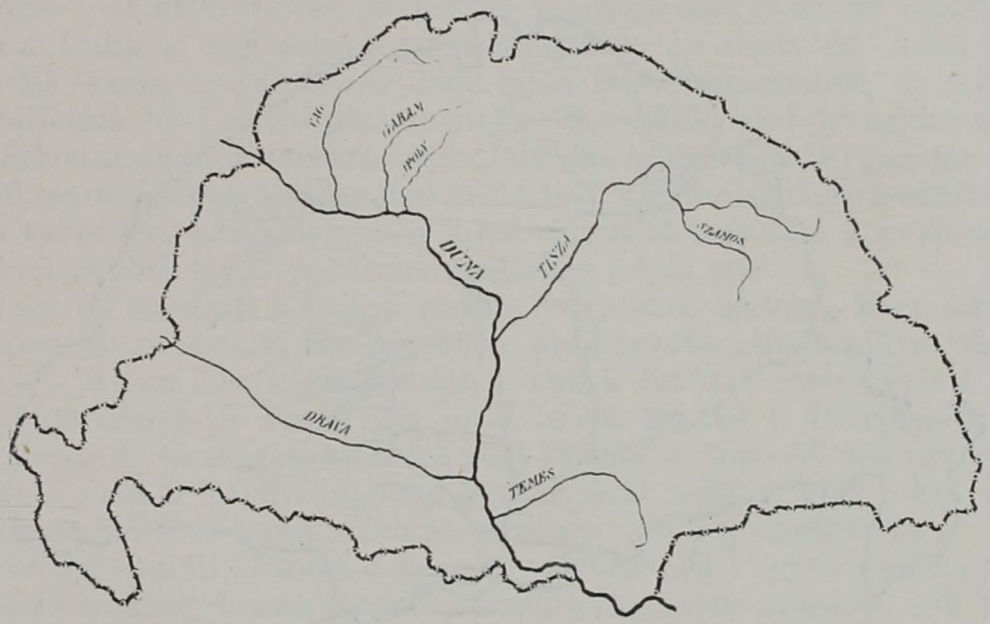
Dunánk Váczon túl a nagy magyar Alföldre jut és vácz—báziási szakaszán óriási L alakjában — Vácztól Vukovárig iránya É—D, Vukovár—Baziás között pedig majdnem Ny—K-i — az Alföld Ny-i illetőleg D-i határán, folyik. E 651 km hosszu részben esése kilométerenként (Baziásnál 0 pontja 63·78 m-nyire van a tenger szine felett) csak 53 mm. A jobb parton Szegzárdnál a Sárviz, Apatin alatt pedig a Dráva, Zimonynál a Száva; Vég-Szendrőnél pedig a Morava szakad beléje; mig a bal parton Szlankaménnél a Tisza; Pancsovánál a Temes, Báziásnál pedig a Karas szaporitja vizének úgy is jelentékeny mennyiségét.

Ilyen ma a Duna a szóban forgó szakaszon. Nem igy volt ez azonban régen.

A levantei korban még az Alföldet boritó nagy, édesvizü tóba ömlött. Később a diluviális kor elején, midőn a tó vize a báziás-orsovai csatornán át

lassanként lecsapolódott s a tó helyét terjedelmes mocsarak foglalták el, a medencze szélén nagy térségek szárazzá lettek s az Alföldön is kezdett a folyamrendszer kifejlődni: Dunánk is medret mosott magának a térszin lejtősödése irányában Vecsés, Monor, Pilisnél jelentkező dombhát aljában körülbelől abban az irányban, melyben a budapest—czegléd—szolnoki vasutvonal halad. Nem ismerjük itt minden kétséget kizárólag akkori medrét, de a térszin s a Czegléd—Szolnok vidéki vizek iránya némi következtetést engednek tenni s a Duna egykori ágyát ebben az irányban feltételezni, úgy hogy akkor a Duna Szolnokon túl a Tisza mostani völgyületében folyt, s csak minekutána a Duna elhagyta ezt az ágyát, foglalta el azt a Tisza, a mi folyóvizeknél nem ép ritka jelenség. A Tisza — mint azt alább látni fogjuk — többször is megtette ezt.

Alföldünk mostani térszinének tényleg az a legmélyebb része, melyen a Tisza völgyülete van, s ha még hozzá veszszük, mint azt az Alföldön furt

artézi kutak szolgáltatta adatokból vont következtetéseknél bebizonyitottam,[1] a régibb korban is ez volt a medencze legmélyebb pontja: nem fog lehetetlennek tetszeni, hogy a magasból a mélyebb pont felé igyekező viz a mondott irányban vájt magának medret. S tényleg *Suess E.*,[2] *Peters K.*,[3] *dr. Szabó J.*[4] s mások szólva a Dunáról, régi medrét ebben az irányban tételezik föl. Az Alföldön furt artézi kutak sok becses adatot szolgáltattak az altalaj megismeréséhez, tán lesz idő, a midőn e teoriás problemák igazságát is pozitiv adatokkal támogathatjuk, melynek bizonyitékaihoz most a mindent eltakaró futóhomok nem enged hozzáférni.

A diluviális kor vége felé, vagy tán már az alluviális kor kezdetén

[1] *Halaváts Gy.* Az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai. (A m. kir. földtani intézet évkönyve, XI. k. 170 lap.)

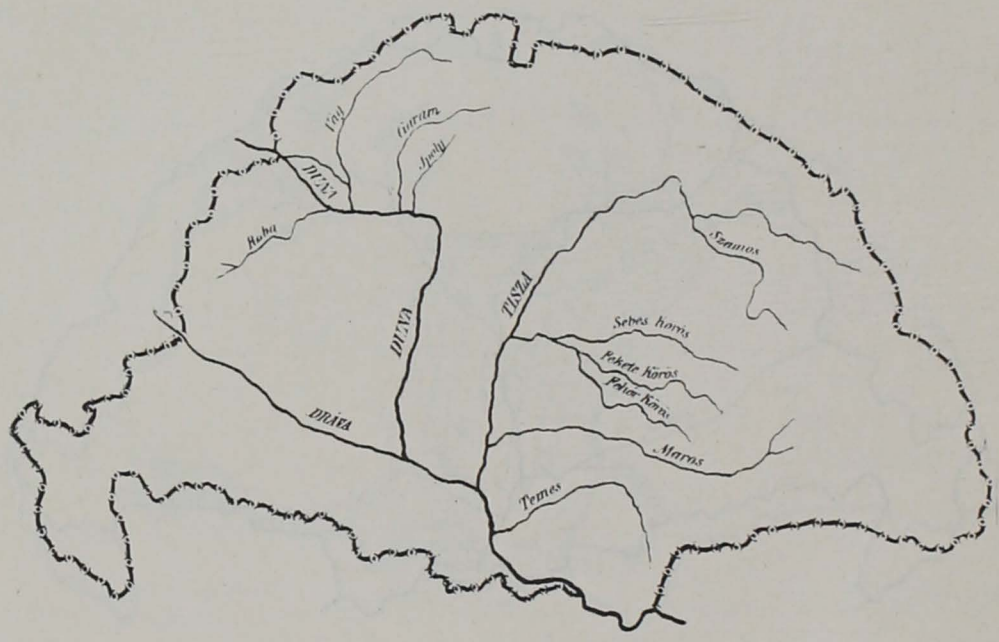
[2] *Suess E.* Ueber den Lauf der Donau (Österr. Revue, Bd. IV. pag. 262.)

[3] *Peters K.* Die Donau und ihr Gebiet. Leipzig 1876.

[4] *Dr. Szabó J.* A magyar Alföld alakulása földtani tekintetben. (A magy. tud. Akad. évk. X. k. 47. l.)

Dunánk irányt változtatott. Erre a korra enged ugyanis következtetni az, hogy a diluviális kor második felében képződött lösz ezen új medernek a partján megvan, illetőleg részben magába a löszbe van belévájva a meder. Az új irány megegyezik a mostanival, általában É—D-i, csakhogy valamivel keletebbre konstatálható e régi meder.

A Baer-féle törvény, mely szerint mindazon folyóvizek, melyek É—D-i irányban folynak, a föld forgásából származó lökőerőnél fogva nyugat felé törekesznek, azaz Ny-i partjukat mossák, mig a K-it iszapolják, s a melynek igazságát a Duna mederváltoztatása ép a szóban forgó szakaszon szépen bizonyitja, mert hisz jobbról meredek a partja, mig balról széles sik ártere kiséri, melyet sok, a folyamból kiágazó s hozzá visszatérő ér: egykori ágai, medrei hálózzák be. Ez a törvény is okozhatta irányváltoztatását, még inkább azonban a folyóknak a már fentebb is emlitett természete, hogy oly helyeken, hol tömött kőzet lazával érintkezik, a folyók inkább a tömött kőzetbe

vájják medröket, mint a lazába, mert abban a mederképződésnek kevesebb az akadálya, azaz a folyóviz kevesebb anyagot kénytelen elhordani a tömött kőzetből, mint a lazából, mely folyton omlik a mederbe.

A diluviális korban a szárazzá lett területek laza homokját az eolikus erők mindinkább futóhomokká alakitották át, a mederbe hordták, azt eliszapolták s tán inkább ez lett az oka annak, hogy a Duna Budapestnél a lajta és szarmata-mészbe, illetőleg a tömött pontusi agyagba vájta medrét s most már D-nek folyt.

Az ősrégi képződményekből álló budai hegység a neogén-tengerekből szigetként emelkedett ki s a neogén-tengerek üledékei: a lajta- és szarmata-mész, s a pontusi agyag félkör alakban övezik a hegységet. Ez az öv folytonos volt mielőtt a Duna át nem szakitotta s egyrészét el nem mosta. De nem távolitotta el teljesen, mert a budafoki és kőbányai lajta és szarmata-mész-előfordulások összekötő lánczszemei megvannak Budapest déli végén (a Ludoviceum táján) ásott csatornában, meg a Duna soroksári ágát elzáró töltésnél, megvoltak magában a Duna medrében Budafoknál, mignem a 70-es évek

végén el nem távolitották belőle. A Duna medrében volt, rétegfejeikkel a viz sodra ellen álló szarmata-mészpadok duzzasztó hatásának okozatja a hosszan elnyuló nagy Csepelsziget.

Hogy azonban a Duna ezt a neogénmeszekbe vájt medrét is tágitotta s nyugat felé nyomult, bizonyitják az ó-budai ágban lévő római épületmaradványok s Budapestnek XVII. századbeli térképe, melyen Ujpestnél egy ága válik el, mely a Városliget-Botanikus kert irányában tart, s visszatér a Dunába.

Budapesttől D-re a Dunának ezt a régi ágyát minden kétséget kizáró módon nem ismerjük, mert a futóhomok itt is mindent elborit s csak gyanitjuk az itt jelentkező mocsarak irányából, meg a puszta-gyáli vasuti állomásnál és az Alsó-Némedinél feltárt kavicsokból, hogy Alsó-Némedi, Ócsa, Kun-Szt.-Miklós, Szabadszállás irányában haladhatott, hol már kezdenek a felszinen megjelenni azok az üledékek, melyeket a kétségbevonhatlanul régibb Duna-ártereken tapasztaltam. Tovább D-re azonban az Akasztónál már határozottabb formában meglévő partok, de Császártöltésnél, Nádudvarnál, Sükkösdnél már határozottan jelentkező Vörös-mocsár és az ezt kisérő magas partban a Duna e régi folyásával találkozunk. Az irány itt kissé Ny-felé kanyarodik, s még tovább D-nek Baja táján ismét elmosódott, de ezentúl a Telecska-fensik Ny-i és D-i pereme megjelöli nekünk, hol folyt egykor a Duna. A Ferencz-csatornának szivácz—bács-földvári, a Telecska D-i pereme mentében lévő része ugyanis természetes mederben, a Duna egykori medrében van. A Duna ekkor ismét régi helyére a Tisza völgyületébe jutott s a Tisza Bács-Földvártól kezdve egyik régi Duna-mederben folyik ma.

Hogy mi késztette a Dunát mikép Szivácznál hirtelen K-re forduljon, az tán kevésbbé a térszini viszonyokban, mint inkább abban lelheti magyarázatát, hogy itt már kész medret talált, a Dráva medrét, mely Ny-ról jöve, a Telecska alatt folyt. A Dráva ma jóval lejebb szakad a Dunába, de széles ártere, melyet D-en magas, meredek part határol, a folyó dél felé való nyomulására vall, s azt is bizonyitja, hogy egykor jóval feljebb folyt s úgy, miként ma is torkán túl K-re tereli a Dunát, terithette el a rég multban is.

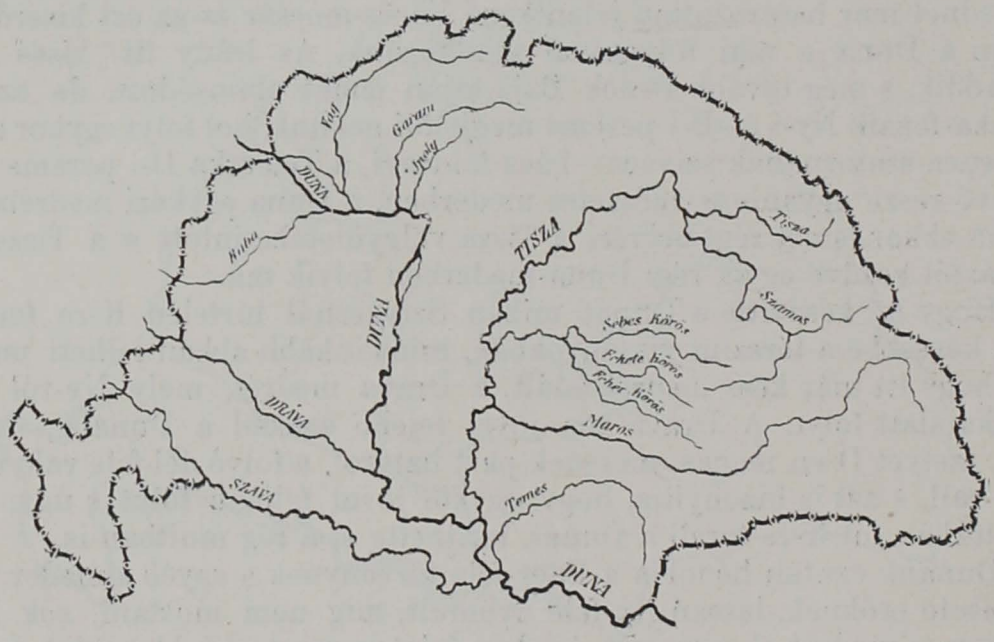
Dunánk ezután hódolva a Baer-féle törvénynek s egyéb a meder irányát befolyásoló erőknek, lassan Ny felé nyomult, mig nem mostani, sok helyütt mesterséges medrét el nem érte, közben folyton mosta a jobb partot, iszapolta a balt. Egyik e korbeli medrét a Zombortól egyenesen D-nek tartó Mosztonga jelöli.

A Telecska alatt pedig nem csak Ny-felé, de megtartva K-i irányát, D-nek is nyomult egészen a Fruska-Gora-hegységig, melynek lábát ma mossa. Ez a természetes gát, ha nem lenne ott, vagy melyet ha áttörne — miként azt *Suess E.* szépen kifejti — a Duna a Száva völgyét okkupálná, s úgy mint a Tisza elfoglalta a Bács-Földváron aluli szakaszon az egykori Dunamedret, azonképen igénybe venné azt egész Belgrádig.

Az a sziklaorr, melyen Pétervárad áll, elteriti ugyan egy darabra a Dunát, s nagyot kanyarodva a folyó újra csak a hegység lábához szorul. Volt idő azonban, hogy itteni medre sem volt olyan egyenes, mint ma, hanem nagyot kanyarodva a Titeli fensikot megkerülte, mely stádiumban a Tisza is jóval É-abbra ömlött beléje. A Gardinovce, Vilova, Mosorinnál létező, most mocsaras, turjános széles völgyület szépen mutatja folyása akkori irányát s csak később történt, hogy Lok és Titel közt a félszigetet átnyesve, a Fruska-Gorától elszakitotta a Titeli fensikot s medre a mostani egyenesebb irányt vette.

A Dunáról sokan irtak már: geologusok, geografusok, történetirók s a

legtöbben megegyeznek abban, hogy Ny-ra való nyomulását a Baer-féle törvény okozatjának tartják, bár számba veszik a többi tényezőt is. Ezt történeti tények is megerősitik. Egy 1649. évből származó térképen *Szabó J.*[1] szerint Pest még szigeten van feltüntetve; az ó-budai ágban római épületmaradványokra akadtak, hasonlóképen Paksnál és Bölösknél is vannak római épületnyomok a folyam medrében. A török hódoltság előtt Kalocsa még megközelithető volt kisebb hajókkal s valószinüleg a ma a Dunától messze fekvő Hajós neve is arra vonatkozik, hogy régi időben a Vörös-mocsár járható volt. *Max Schimek* 1788-ban készült térképén a Duna Solt alatt folyik.[2] Átalában a régi térképek, daczára annak, hogy még a XVI. és XVII. századbeli térképein Magyarországnak, a Duna Ny-ról K-nek irányuló majdnem egyenes vonal, kellő kritikával nézve sok adatot tartalmaznak a Ny felé való nyomulás bebizonyitására. *Marsili A. F. gróf*, savoyai *Eugen* táborkari főnöke s diadalainak részese, volt az első, a ki a Dunát pontosan felmérve, 1726-ban

megjelent müvében[3] tiszta képét ád a Dunáról s részletlapjain sok helyütt jóval keletebben folyik a Duna, mint ma. A Duna-szabályozás lényegesen módositotta a medret, de tipusát még sem tüntette el.

Szabó J.[4] azt állitja, hogy «. . . a Duna medrének vonalát egy süllyedési görbének tekinthetni, a mely egy vetődési siknak az irányában van, melytől jobbra, a continens ezen része emelkedésben, az ellenkező süllyedésben van oly módon, hogy először nem mindenütt egyenlő ezen emelkedés és süllyedés, másodszor, hogy aránylag nagyobb az emelkedés, mint a süllyedés.» E nézetről *Suess E.*[5] így vélekedik: «. . . die Donau fliesse hier in einer *Verwerfungs-*

[1] *Dr. Szabó J.* Egy continentalis emelkedés és süllyedés Európa keleti részein. (A magy. tud. Akad. évk. X. köt.)

[2] *Hanusz J.* A Duna egyik oldalmozgása. (Földrajzi Közlem. XVIII. k. 183. l.)

[3] *Marsili A. F.* Danubius pannonico-mysicus. Amstelodami, 1726.

[4] *Szabó J.* Egy continentalis emelkedés és süllyedés Európa keleti részein. (A magy. tud. Akad. évk. X. k.)

[5] *Suess E.* Ueber den Lauf der Donau. (Österr. Revue, Bd. IV. pag. 262.)

spalte eine Meinung, welche ihr Urheber nach dem Gesagten, wohl selbst schwerlich zu vertheidigen gewillt sein wird.» Nem osztja e nézetet *Hunfalvy J.** sem, «. . . mert ellenkezik azon ténynyel, melyet maga *Szabó* is megczáfolatlanul bebizonyit, hogy a mostani magas jobb partnak a folyó bal oldalán hasonló magasságu régi part felel meg, mely azonban most kisebb-nagyobb távolságra esik a folyótól.» Magam sem oszthatom *Szabó* nézetét s a Duna mostani völgyületét egyszerü kimosási völgynek, s a feltünő magas jobb partot a Duna Ny. felé nyomulása okozatjának tartom. Mert igaz ugyan, miként azt az alföldi artézi kutak adataiból vonható következtetésekben kifejtettem, az Alföld közepe a diluviális korban erősebben sülyedt, de hogy e sülyedéssel repedés s ennek mentén vetődés is járna, azt eddigi tapasztalataim nem konstatálhatják.

Tekintve a Duna óriási viztömegét, tán feltünő a Duna völgyének aránylag keskeny volta, összehasonlitva — teszem — a Tisza széles árterével. De ebbe is belenyugodhatunk, ha tekintetbe veszszük, hogy a Duna bal partján számbavehető folyóviz nem ömlik beléje s igy ezen az oldalon folyó nem tolja vizét Ny-ra, mint ez a Tiszánál több helyütt történik, melybe ép a balparton szakad bele több K-ről jövő tekintélyes folyó. A Duna Ny-ra való nyomulásában csakis a Baer-féle törvénynek hódol, mely teljesen elég ez irányu törekvésének a megmagyarázására s feleslegessé teszi egyéb erőknek, teszem föl, a szélnek hozzászegődését, mint azt *Stefanovits J.*** teszi. Ő ugyanis a Duna középszakaszának Ny-ra való törekvése egyik lényeges okának az æquinoctiális szeleket az ú. n. kosovát is mondja, de nem veszi figyelembe, hogy ez a szél itt ismeretlen s az Alduna mentén sem oly erős a hatása, mint azt feltételezi.

A Dunától K-re a folyó mentén széles pásztaként jelentkező árterén számos régi folyammeder még most is jól kivehető s a természeti viszonyokat oly hiven feltüntető térképen, minők a cs. és kir. katonai földrajzi intézet új foktérképei, ki is jelölhetők. Igy Aporkánál válik el egy ilyen ér s Laczházát megkerülve, Dömsödnél a Dunához visszatér, de Dab alatt tán folytatását képezi a Bak-ér, mely Tass mellett elhaladva a szikes tavakban elmosódik, hogy Szabadszállásnál újra megjelenvén a Kigyós-ér képében, s a nádudvari magas part alatt a Vörös-mocsárként folytatódva, Bajáig követhető legyen. Duna-Vecsénél a Nagy-ér kezdődik s részben Kalocsa felé tart. Atalában itt számos kigyódzó, egymást metsző régi ágy nyoma van meg. Foktőnél kezdődik a Vajas-fok, mely Kalocsa alá tart s Bátyát, Miskét érintve, Dusnokon alul a Vajastorok-csárdánál a Dunához visszatér. A zomborvidéki mocsarak is régi folyamágyakban sorakoznak s részben jelölik a Telecska Ny-i pereme alatt az egykori folyást, mely régebben K felé kanyarodott a Ferencz-csatorna Sziváczon tuli részében, egyik későbbi irányát pedig a Mosztonga jelzi; mig Priglevicza-Szt.-Ivánnál, Apatinnál, Szontánál későbbi kanyarulatainak medrei láthatók. Tovább K-re is számos völgyület hálózza át a teret, régibb-újabb medrét jelezve, melyek közt a Sovénál, Temerinnél, Zablyánál elhuzódó Nagy-bara a jelentékenyebb, s mely nem a Dunába, de a Tiszába szakad s a Duna egykori, jóval északibb, K-i irányu folyását jelzi.

A Duna árterén több helyütt, gyakrabban a Telecskától D-re eső részben,

* *Hunfalvy J.* A magyar birodalom természeti viszonyainak leirása.

** *Stefanovits J.* Ueber die seitliche Rücken der Flüsse. (Monatsbl. d. Wissensch. Club in Wien, Bd. II. pag. 125.)

az agyag sikja fölé kiemelkedve, homokból álló, legtöbb esetben hosszukás, egyik oldalukon lankás, a másikon meredek ereszü halmokkal találkozunk. Nagyon emlékeztetnek ezek a nyult halmok azokra a futóhomok-buczkákra, melyeket a Duna nagyobb szigetein: pl. az Osztrovón, a moldovai szigeten láttam s nem hiszem, hogy tévedek, a mikor ezeket is egykori szigetekre, a folyam áradásai alkalmával ráhordott s a viz visszahuzódása után kiszáradt homok buczkáinak tartom, melyek a szél működése következtében jöttek létre. A Duna szigetein tett tapasztalataim alapján nem tehetem magaménak *Barra J.** és *Szabó J.*** azt a véleményét, mely szerint e homokhalmok a folyóktól elszakitott és hátrahagyott részletei az egykori partnak. Futóhomok-buczkák ezek, melyek az egykori parton vagy szigeteken képződtek, hisz még ma is mutatják a futóhomok-buczka azt a jellegét, hogy egyik oldalon lankás, másikon meredek az ereszök. A halmok ezt a formáját s az elhagyott folyammeder melletti helyezkedésöket már nevezett szerzők is megemlitik, s igy csakis ezekről lehet szó.

Találkozik a bal parton az egykori jobb partról elszakitott részlet is, teszem Soltnál, Titelnél jelentkező lösz szigetek, ezeknek aztán folytatását is megtaláljuk a tulsó parton, de még jóval nagyobb részletek is, mint az elszigetelt futóhomok-buczkák.

Miután Dunánk Szlankaménnél megszaporodott volna a Tisza vizével, e folyó nyomása következtében eddigi Ny—K-i irányát DK-ivé változtatja meg s csak Vég Szendrőn (Smederovón) túl kanyarodik ÉKÉ-nak. Abban az időben azonban, a mikor még nem szakitotta el a Titeli fensikot, hanem azt megkerülte, jóval északabbra folyt. Legalább erre vall a Temes-folyónak, mely akkoriban Baranda táján szakadhatott a Dunába, bonyodalmas deltája. A Temes-folyó ugyanis még nem rég, torkolatának szabályozása előtt Opován túl három ágra szakadt: a borcsai, a pancsovai s pancsova-kubini magas part tövében huzódó Ponyavicza-ágra. Mind ezek elhagyott régebbi Duna-ágyak, melyeket a Temes okkupált, s melyek között a Ponyavicza jelzi a legrégibb Dunamedret.

Baziásnál Dunánk elhagyja az Alföldet s további 120 km hosszu utjában, melyen kilométerenként 16·5 cm.-t esik, abban a keskeny, meredeken égnek álló szirtek határolta sziklaszorosban folytatja utját egész hazánk határáig, melyet a diluviális korban a Kárpátok e déli nyulványaiba vájt bele. Baziásnál még egyszer megnyilatkozik a folyóviz természete, a mennyiben hirtelen DK-re való kanyarodásával elvágja a Lókva-hegység Ny-i csücskét képező Ráma-hegyet, s inkább a kemény chloritpalába vájja medrét, mint sem a laza homokba. A baziási szoros duzzasztó hatásának okozatja a szoros előtt lévő nagy Osztrovó-sziget.

S miután elhaladt volna a Lokva-hegység tövében, Moldovánál, a Duna medréből kiálló Babagaj festői szirtnél, Galambócz várának szép romjainál jut tulajdonkép az aldunai szorosba, mely előtt még két ágra oszolva a moldovai szigetet fogja körül, és a melyben ősrégi kemény, szivós kőzeteket kellett lassu, de folytonos munkájával eltávolitani, hogy vizének nagy V alaku medret készithessen. Ezt az óriási munkát be sem végezhette maig, hanem mester-

* *Barra J.* Tekintetes nemes Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyéknek természettudományi leirása, Pest. 1839.

** *Szabó J.* A magyar Alföld alakulása földtani tekintetben. (A magy. tud. akad. évk. X. k. 47. l.)

ségesen, a magyar technikusoknak méltó dicsőséget képező munkával kellett megtenni azt, a mit maga a folyam csak évezredek mulva tehetett volna meg.

Hogy mért ép itt törte át Dunánk ezt az óriási gátat? arra tán feleletet adhatnának a Berszászkánál és Dubovánál létező mediterrán-koru édesvizi medenczék, melyeknek vize tán ép ezen a csatornán folyt le, s így folyónk már talált itt ágyat, melyet neki csak magához illő mértékben kibőviteni kellett.

*A Tisza.** Az északkeleti Kárpátok vizválasztékának D-i oldalán, Máramarosmegyében, az oligoczén-koru kárpáti homokkőből fakad az a két kis forrás, mely a legmagyarabb folyó, a Tisza, kezdete. Két kis hegyi patak; a Fehér- és Fekete-Tiszának Rahónál való egyesüléséből keletkezik a Tisza, mely megszaporodva az északkeleti Kárpátok kárpáti homokkő-zónájában fakadó vizekkel, a hegységben meredek esésü, rakonczátlan hegyi folyócska. A mint azonban Husztnál elhagyja a hegységet s az Alföldre lép, megszaporodott vize méltóságos lassusággal folytatja utját kanyargós medrében az Alföld szivén át s Hazánk D-i határán, Szlankaménnál szakad a Dunába. Magyar földön születik s ugyancsak itt hal meg!

A Tisza Máramaros-Szigettől Szlankaménig 862 km hosszu utat fut meg, s esése M.-Sziget—Tisza-Ujlak közti 104 km hosszu hegységbeli szakaszán kilométerenként 142 mm., Tisza-Ujlak—Tokaj közötti 209 km. hosszu szakaszán kilométerenként 124 mm., mig tokaj-szlankaméni 548 km hosszu szakaszán kilométerenként 37 mm, s itt a szeged—titeli szakaszon csak 26 mm, úgy hogy a Duna magas vizállásnál igen gyakran a szegedi 0 pont magasságában van. A Tisza alföldi részének e csekély esése oka egyrészt a nagymérvü iszapolásnak, másrészt kanyargásainak.

A Tisza elhagyva Husztnál a hegységet: eleinte Ny-nak tart, majd Vásáros-Náménynél, hol a DK-ről jövő Szamos ömlik a bal-parton beléje, ennek irányát veszi át és ÉNy-nak kanyarodik. Csapnál azonban ismét hirtelen megváltoztatja irányát s — nem tekintve kisebb kanyarodásait — Tisza-Polgárig DNy-nak tart, hol a jobb parton a Sajó szakad beléje. Ezentul Szolnokig, hol a jobb parton a Zagyva szaporitja vizét, DNyD-i lesz iránya, mig Szolnokon túl torkolatáig D-irányban folyik, s a jobb parton jelentékenyebb folyó viz nem ömlik beléje, daczára annak, hogy a Duna-Tisza közötti résznek javarésze a Tisza vizgyüjtő területéhez tartozik. Annál inkább a bal parton, hol is Csongrádnál az egyesült Körös, Szegednél a Maros, Titelnél pedig a Béga torkollik beléje.

Az Alföld az a része, melyen át a Tisza folyik, ma a térszin legalacsonyabb pontja s a régibb geologiai korban is az volt és legtovább maradt viz alatt. Még a diluviális-korszakban is itt tán tó terült el, de mindenesetre óriási mocsárterületek fedték, melyeket részben az egykor e tájon folyt Duna és a Tisza táplált. Csak hogy a Tisza jóval keletebbre folyt s lassan Ny-ra nyomult, mely oldalmozgása ma is tart. Ezt a Ny-ra való törekvést részben a Baer-féle törvény okozza, még inkább azonban a K-ről jövő folyók, melyek nem-

* Régi neve az ókor görög és latin iróinál *Dissa, Thize, Thyza, Ticia, Tissa, Tissus, Titia, Tyza* stb. és nem *Tibissus Tibiscus*, mint azt még ma is sokan hiszik. *Tibiscus* a *Temes folyó*. Ezt bizonyitja többi közt az a tény, hogy Krassó-Szörény-megyében, a Karánsebestől É-ra lévő *Zsuppa* község határában lévő *Tibiscum* római város romjai a Temes folyó partján terülnek el. (L. *Halaváts* Gy., A lederata-tibiscumi római út. — Archaeol. Értesitő, XVI. k., 4. l.)

csak vizökkel nyomják a Tiszát Ny-felé, de iszapkúpjaikkal is s főleg ebből magyarázhatjuk meg azt, hogy a Tisza Ny-ra való haladása nagyobb, mint a Dunáé, melybe alföldi részén egyetlen jelentékenyebb patak sem szakad, a Duna-Tiszaköz legnagyobb része a Tisza vizgyüjtő területéhez tartozván.

A Tisza alföldi részében a diluviális kor üledékébe vájta medrét, árterét, mely régibb üledék a Tisza és mellékfolyói közt kisebb-nagyobb, elmosódott peremü felpuffadásokat alkot, s jól elválló magas part még jobb partján is csak ott van, hol a folyó szorosan hozzászorul, teszem Alpárnál, Csongrádnál, Szegednél, Kanizsánál a Telecska K-i peremén s a Titeli fensiknál. Legtöbb helyütt azonban a Ny-i part és a folyó közt a jobb parton is szélesebb ártér van. Oka ennek a folyó csekély eséséből következő lassu folyás, mely a csekélyebb behatásokat is megérzi s előlök kitér. Tapasztaljuk ezt nemcsak ott, hol nagyobb, de ott is, hol kisebb folyóvizek torkollanak beléje.

A Tisza a régibb korban azonban nem volt olyan hosszu folyó, mint ma. Fentebb már megemlitettem, hogy a Duna eredetileg, a mostani Tiszavölgyben folyt, a mikor a Tisza Szolnok táján ömlött beléje. Csak miután a Duna távozott ismét s nyugaton vájt medret magának, foglalta el a Tisza az elhagyott Dunamedret, és pedig — mint azt fentebb láttuk — egész hosszában nem egyszerre, hanem csak szakaszonként. Legutoljára az ilyféle okkupálás akkor történt, mikor a Duna a Titeli fensikot szakitotta el a Fruska-Gora hegységtől. Csakhogy az a meder nem a mai, Szlankamén átellenében torkoló volt, hanem valamivel keletebbre feküdt. Legalább erre vall az a tény, hogy a Tisza torkolatát védő római Acumincum castruma nem Szlankaménnál, hanem lejebb Szurduknál van meg a Duna jobb partján. Mikor pedig, még a római korban Tisza mederként szerepelt ágyát a Tisza elhagyta s valamivel Ny-abbra vájt magának újat, az elhagyott medret a Béga folyó foglalta le magának. Ebben is folyt, közvetlenül a Dunába szakadva egész a mult századig, a mikor megásták neki Titel átellenében új ágyát, hogy azontul a Tiszába torkoljon.

Az Alföldön furt artézi kutak az altalaj megismeréséhez sok érdekes és fontos adatot szolgáltattak. Ha a zombori, szabadkai, szegedi, hódmező-vásárhelyi, szentesi és szarvasi artézi kutak profiljait egy lapra felrajzoljuk, s az egyik levantei rétegcsoportot, a *vivipara böckhi-szintet*, mely valamennyi kútban bőséges kövületekkel teljes bizonyossággal konstatálva van, s melynek felső, a diluviális koru üledékkel érintkező határa Zomborban 55 m., Szabadkán 16 m-nyire a tenger szine *felett* van, mig Szegeden 72 m, Hódmező-Vásárhelyen 98 m., Szentesen 90 m., Szarvason pedig 110 m-nyire van a tenger szine *alatt*, összevonjuk: oly vonalat kapunk, mely abban a mértékben, a mint a medencze szélétől eltávozunk, sülyed, vagyis a *levantei kor üledékének felső határa az Alföld közepe felé lejtősödő sik.* A felette lévő diluviális koru üledék ebben az irányban vastagságában nő, miből azt következtetjük, hogy *az Alföld altalaja a diluviális korban is még lassanként sülyedt.* Ez a lassu sülyedés valószinüleg még ma is tart, legalább ezt engedi következtetni az Alföld mai térszine. Oly geologiai momentum ez, melyet tán a Tisza szabályozásánál némileg meglehetne szivlelni.

4.

VADVIRÁGAINK ÉRDEKÉBEN.

Dr. Hanusz István-tól.

Panaszkodik Hankó Vilmos, hogy az erdélyrészi Szent Anna-tó melléke erdőinek letarolása és a szabad legeltetés folytán a vidék nem egy sajátszerü növénye, szép virága elpusztult már, csak kevés maradt meg emlékül a régi jó időkből. Lőcse egyik erdejéből eltünt a XIX. század 80-as éveiben a Tricutalis europace, a hol azelőtt bőven volt és Diószegi hegy-éke névvel jelzett. A szibériai honosságu Mertensia villosulat Janka Viktor korán elhalt botanikusunk 1885-ben a Kárpátok «regés vagy rejtelmes» növényeül mutatta be, a mennyiben vagy teljesen hiányzik már az, vagy más neveken (Pulmonaria, Lithospermum, Casselia) bukkan szem elé.

Ritka már a magyar orgona (Syringa Josiherca) az éjszakkeleti Beszkid hegyvidékében. Lelték Ung vármegyében Ó-Kemenczén, valamint a kis-pásztélyi és lyutai völgyekben még 1881-ben, de már csak szórványosan. Fogy a tavak, mocsarak zsugorodása folytán a leányliliom (Iris pumila) erősen nemcsak nálunk, de Svájczban is. Hasonló sors fenyegeti Háromszék zsugorodó tavaiban a szép fehér tavi rózsát (Nymphaca alba), a székelyek kupán virágát, mely julius—augusztusban ma még százával lepi a csöndes viztükröket, némelyik ökölnyi nagyságu virágot, a másik kisebb tojásdadalaku, félig kiterelt bimbót himbálgat ott.

Ritkább az eset, hogy a vadvirágok teret foglalnak, de nem hiányzik az sem. A ki nagygyüléseinknek már egész könyvtárrá nőtt munkálatait átlapozza, meggyőződhetik róla, oda irányitjuk az érdeklődők figyelmét.

A Természettudományi Közlönyben (1878) Borbás Vincze dr. egész csomót mutat ki, melyek a budapesti összekötő vasuti hid fölépitése és használatba vétele utján tünedeztek föl, sőt azóta gyakoriak. Magam is láttam a kecskeméti vaspálya mentén egy csinos Crepis-t, mely hegyvidékből kerülhetett oda az utmenti kő közé, vigan viritott hétszámra, de a következő tavaszon kiirtotta az utkaparó.

Olykor kertekből is kivonul virág az ember gondviselő keze alól és úgy a hogy boldogul is, mint az a Lychnis læta, melynek magvát szél vitte Kecskeméten a belső sétatéren át a szemben álló ház tetőcsatornájába s ott kivirágzott a talajban, mely szintén e szelek szárnya közvetitésével halmozódott föl, s a ház gazdája ki nem tisztittatott onnan. Talán maga is megörült a kedves kis jövevénynek, mely a háza élvonalán szerényen pompázott.

Dunántul a gyulakeszi vár előtt nyiló téren volt hajdan a Gyulaffy-család hölgytagjainak a virágos kertjük. Ma ott elvadult a talaj, de megvonta magát sok behonositott kerti virág rajta, mint a liliom, orgona, zsálya és egy fajta fehérszinü szegfü. Azt tartja felőlük a nép, hogy őseredetien élnek azok ott; pedig csak elvadultan, de már teljesen meghonosodva. Védi őket a nehéz hozzáférhetőség. Zircz mellett a hosszuréti patak partján, meg Esztergom-Nána mellett vadon lelték a Solidago canadensis-t több példányban; az volt rá Neilreich megjegyzése, hogy véletlen váratlan kerti menekvő.

Úgy ir Szontagh Miklós 1882-ben, hogy az ikrás fogas-ir (Dentaria glandulosa) nagy-szalóki csúcsbirodalmában sehol nem volt, mig az új-tátrafüredi

lombos erdőcske talaját alágcsövezéssel ki nem szikkasztották; azóta pedig az a piros virágu növény a liget tavaszi disze ott, szedik is, mert az a hiedelem felőle, hogy hamarább tanul a gyermek beszélni tőle.

Veszélyezteti a ritkább előfordulásu növényfajok fönmaradását az ember részéről vajmi gyakorta tulhajtott virágkedvelés, mely öntudatlanul teszi a természet templomát áru piaczhelylyé. A turisták évről-évre szaporodó nagy serege úgy rajong némelyikért, hogy pusztitja előrelátás nélkül. Nem oly platonikus ideálisan szereti a virágot, mint Haller Albert (Antal ?) gróf, ki Erdély havasi növényeit a XVIII. században megéneklésre tartotta méltóknak.

Különös kiméletet érdemel a gyönyörü havasi rózsa (Rhodendson) a Tátrában, hol eredetileg nem honos, Máramarosból meg az osztrák Alpokból telepitették meg nem kis bajjal bélai barlang közelében.

Nagyvárad hévvizeiből a hires tündérrózsát (Nymphaca thermalis) a budai Szent Lukács-fürdő forrás tavába áttelepiteni megkisérlette már Hitaibel Pál egyetemi tanár 1798-ban, de siker nélkül, boldogult azonban vele ott Frivaldszky János a XIX. század 40-es éveiben. A Nymphaca coeruleát 1875-ben Prokop Jenő szállásolta el ott és ma is megkülönböztethető a másiktól. Mivel pedig mind a kettőt pusztulással fenyegette a tó beboltozása, az országos kertészeti egyesület az Aquincumon tul fekvő melegvizü kis tóba helyezte el őket. 1891-ben pedig elrendelte József magyar királyi herczeg, hogy a tündérrózsák részére a Margitszigeten rendezzenek be új telephelyet. A keszthelyi Hévviz-tóban 10 bokor lotuszt honositottak meg és azok életben maradtak ott.

Ki tudja nem kell-e rövid időn védelembe venni Pest vármegye Dunántul fekvő hegységeiben a Cyclama europaumot, az úgynevezett havasi ibolyát, mely ott csupán a Vaskapu-hegy tövében éldegél. Pusztulóban látta Herman Ottó a Peganum harmata keleti eredetü növényt, mely a Gellérthegy szikláin vonult meg és a védelme érdekében fölszólalt.

Nem szorult védelemre a giliszta-irtó tulajdonságu varadia (Tanacetum vulgare) kivált a Tátrában, hol a nép ugyancsak ülteti sirokra, meg lehet gyászra emlékeztető sárga virágai kedveért, de még talán azért is, hogy könnyebben hozzáférjen, ha a gyermekeknél vagy a barmoknál szüksége van rá. És ez a szokás beválik öntudatlan, nem czélzatos vadvirág-védelemnek.

A budapesti növénycsere egylet III. (1879) jegyzéke szerint a résztvevők száma már 2000-re emelkedett és az 1878. évi forgalom 80,000 növénypéldányt hozott mozgásba. A Tátrát, de mondhatni egész hazánkat járó külföldiek évről-évre sok érdekes növényünket hordják el.

A Magas-Tátra szepesi oldalán a tarnia (Gentiane) javas alkalmazásu fajtái annyira megritkultak már, hogy alig-alig találni már ott. A három Tátrafüredre is annyi havasi növényt, virágot hordanak elárusitás végett a közel falvak asszonyai, hogy a háztartása egyensulyában megtámadott anyatermészet alig birja pótolni.

Bőven bánik kivált a Gnepheliummal a havasok népe. Az ó-radnai alpokban a Korongos (Korongyis) bércz oldalaiban a napsütötte mészfalak kiszögelésein még egész bokrok vannak belőle és vagy póznákkal piszkálják le onnan, vagy kötélen bocsátkoznak le hozzá, mert fölhasználja az ott való bányásznép sok mindenre, sőt a turistáktól pénzel is belőle. Dr. Czirbusz Géza irja, hogy a bárczasági havasokban a legnehezebben hozzáférhető hegyekre menekül már a pásztorfiúk kapzsisága elől. A bucsecsi oláh gyerek kampós botokkal rángatja le tövestől a szép virágot a sziklák peremérőt, a hová macskamódra kuszva lehet csak eljutni, nem törődve a szirt sikamlósságával

s az alatta ásitó feneketlen mélységgel, a mely szinte évről-évre kiveszi a maga emberáldozatát. A Királykőn sokszor ülve kell oda csuszni, hol e hófehérke diszlik, megteszik azt a veszedelmes utat, pár fillérért hegyi kalauzok is, a kiknek kötelességökben állna még a turistát is óvni a koczkázattól. 10—20 fillér egy csokor ára és annyiért rombolnak a természet templomában önveszedelmökkel, mit csak az ért meg, a ki tudja, mekkora értéke van a pénznek a havasok lakói között. Nyakán kellene hagyni az életveszélylyel gyüjtött portékát, ez javára válna az üldözött hófehérkének is.

Kevesen gondolnak okszerü növényvédésre. E kevesek közé Nyitra vármegyében Agnelli József, Csári község plébánosa tartozik, a ki a szenvedők érdekében oltalmába vette a gyógyszernövényeket, hogy a fajtájok ki ne pusztuljon, sőt azok némelyikét hiveinek kertjeiben is elterjesztette.

Némely ritkább növényfajok álláshelyére a Magas-Tátrában fölhivta a figyelmet 1875-ben P. Ambros, a Magyarországi Kárpát-egyesület II. évkönyve 76—81. lapján, Bernátsky Jenő pedig a Vicia truncatula M. Bieb. felől mondja, hogy a temes-kutasi (azelőtt kudriczi) hegy tetején rengeteg számban növő Rucus hypoglossum mellett Magyarországon nagyon ritka növény és ott a Meltitis melissophyllum-ot, a mézelkét ő is, Wjerzbitzky is csak a kutasi csucson lelte. (Természettudományi Pótfüzetek 1901. 123.) Igen ritka és a Chenopodiumok között legszebb a Wolffii-féle, melyet Simonkai épen Wolff Gábor gyógyszerész utmutatása folytán lelt Torda mellett Erdély részben.

A hófehérke sovány mésztalajt kedvel, s midőn Roth Samu Svájczban azt a Gornerglecser alján gránitkövön lelte, reményt meritett arra, hogy nálunk is meghonositható lesz grániton a Magas-Tátrában, hol már 1883-ban nagyon megritkitották a bélai mészkőlejtők hófehérke állományát, és nagy volt az öröme, mikor kapott példányt a szepességi Holy-Kamen vidékéről is, hol 1050 m. magasban lelték.

A nagy magyar Alföldön az árvalányhaj (Stipa pennek) meg a szép «nagypéntek virága» (Anemone pulsatilla) kezd erősen gyérülni, nem ártana védelembe venni mind a kettőt. Ó-Tátra-Füreden 1888-ban egész virágpark volt havasi növények védelmére, de már 1897-ben elhanyagolt állapotu képet mutatott az.

Palócz-rege szerint, mikor Isten a vadvirágokat teremtette, megkérdezte tőlük, hol szeretnének lakni; volt is az angyaloknak dolguk, mig valamennyit kivánsága szerint a legkülönbözőbb helyekre széthordották. Igy kapott virágékességet némely kopasz szikla is, de sirva fakadt az erdő, hogy az ő lágy ölére nem kivánkozott a virágszépekből egy sem és rá esett a könyüje a rétségi eper indára (Tragaria). Megszánta az, sőt társakat is keresett. Úgy települt oda a gyöngyvirág, a kankalin, a harangvirág, a kökörcsin, a földi eper és a földi szeder (Rubus) társaságába, s ott a nyár heve, förgetege ellen hüségesen megvédelmezi az öreg erdő árnya őket.

5.

NÖVÉNYKÓRTANI MEGFIGYELÉSEK.

Dr. Tuzson János-tól.

Egész terjedelmében megjelent a «Természettudományi Közlöny» 1902. évi februári füzetében.

6.

A MÁLNÁSFÜRDŐI SZÉNSAVGYÁR.

Dr. Nuricsán József-től.

Egész terjedelmében megjelent a «Természettudományi Közlöny» 1901. évi XXXIII. kötetének 387. füzetében.

XI.

A GAZDASÁGI S TÁRSADALMI SZAKOSZTÁLYBAN TARTOTT ELŐADÁSOK.

MTA
1826
K

1.

A SOCIALISMUS MULTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE.

Mailáth József gróf-tól.

BEVEZETÉS.

A megtisztelő felhivásnak, hogy az orvosok és természetvizsgálók ez idei vándorgyülésén egy társadalmi kérdésről tartsak felolvasást, annál őszintébb örömmel engedtem, mert igy alkalmam lesz a kitüzött kérdést egy közönség előtt fejtegetni, melynek soraiban oly tudományos férfiakat is tisztelhetek, kik a tudomány mellett a gyakorlati élet jelenségeivel is foglalkoznak és mert ezen kérdés a világ fennállása óta létezett, a kutató és gondolkozó elméket mindig foglalkoztatta, kimerithető, megoldható, megszüntethető nem volt, és mert végül ez a kérdés mindig felszinen és érdekes lesz, mig emberek élni és gondolkozni fognak a földön : értem a socialis kérdést.

De már előre is bocsánatot és elnézést kérek, hogy ezen kérdést nem a szorosan vett tudomány segitségével fogom fejtegetni, mert ha sokat is foglalkoztam, mondhatnám közel másfél évtizeden keresztül vele, csak laicus vagyok és azt főkép a gyakorlati élet kérdésének tekintem, ugyanis ezen, az emberiség egyetemét legközelebbről érdeklő, legsajátabb viszonyait érintő ügyeket theoriákkal, tudományos tételekkel végleg megoldani úgysem lehet. Ha egyrészt be kell vallanunk, hogy a tudományos tételek mezébe burkolt sophistikát egyes socialista izgatók felhasználták arra, hogy a tömeget félrevezessék, benne oly vágyakat ébreszszenek, mely vágyakat azután kielégiteni nem voltak képesek, mi által rendszerint oly mozgalom indult meg, melyet csak erőszakkal lehetett visszafojtani, másrészt ki kell emelni, hogy egyes kiváló kutató elmék e kérdéseket a gyakorlati életből meritett tapasztalatokból avagy tisztán elméletileg megvilágitva, az eszmék tisztázásához és ezzel a kedélyek megnyugtatásához nagyrészben hozzájárultak, miért is az emberiség az úttörő socialisták irányában csak hálával tartozhat ; az eszmék harcza bármily elkeseredettséget szülhet is sokszor kinövéseiben és túlzásaiban, mindig hozzájárul az eszmék végleges tisztulásához és igy ezen folyamat az emberiség egyetemére csak jóltevőleg hathat, mint a hogy a nagy zivatart megelőző, nyomott és kellemetlen levegőt a zivatar, ha pusztit, rombol is, félelmet is gerjeszt, utóbb mégis a föld minden teremtményét felfrissiti és feléleszti.

De, ha a művelt embertől megkivánjuk, hogy saját hazája és népének történetét, saját vallásának alapelveit ismerje, a mellett a természettudományokban is járatos legyen, még fontosabb, hogy a mai korban a bonyolódott gazdasági állapotok legegyszerübb ismereteit magának megszerezze, mert a gazdasági kérdések kötik össze az embereket egymással és ezek a közös, min-

den ember által előmozditandó jólét feltételei. A ki ma már nem akar visszamaradni, és saját életkorának mindig változó jelenségeivel szemben nem akar érzéketlenül és tudatlanul élni, annak a tudomány és a történelem segélyével a társadalom létkérdéseivel foglalkozni kell, annak legalább meg kell kisérteni, hogy e kérdésekben a maga véleményét kiképezze, minden előitélet és szenvedély nélkül: mert a nemzetgazdasági és közgazdasági kérdésekben a nézetek, noha azok elejétől fogva tudományosan meg lettek világitva, igen elágazók. Brentano, a nemzetgazdasági iró, azt mondja, hogy a nemzetgazda kutatásaiban sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik, a mi a módszert illeti, mint akármely más buvár vagy vizsgáló a tudomány egyéb szakában és hogy ebben rejlenék az egyenlő felfogás hiánya, a nézetek nagy ellentéte. A gazdasági tényleges állapotok ugyanis mindazon természeti, technikai, erkölcsi, jogi és állami feltételek együttműködésének eredményei, melyek az emberi életet befolyásolják. Hozzá jön még az, hogy a kutató maga, önkéntelenül azon problemának részesévé és részévé válik, melyet vizsgál és igy azon szálaktól és traditióktól, melyekhez őt nemzetsége, az osztály, a család, a vallás, melyhez tartozik, csatolják, nem tud szabadulni és igy tárgyilagos itéletet nem képes hozni, mert saját egyéni felfogása őt túlságosan befolyásolja. De a gazdasági élet folyton változó jelenségei nem is engedik meg az egyes problemák alapos kutatását és innen van az, hogy a legtöbb nemzetgazda nem azt tanitja, hogy miért volt ez igy vagy úgy, hanem hogy ennek igy kellett volna lenni.

Minden korszaknak megvolt a maga nemzetgazdasági iránya és irója és minden kornak a maga socialis kérdése.

És mert az emberek ősidőktől fogva nem elégedtek meg a létezőnek magyarázásával és mert ebből nem vonták le a következtetéseket, hanem mindig az érdekelte őket jobban, hogy fog a jövő társadalma alakulni, innen magyarázható ezen kérdések iránt nyilvánuló nagy közöny, az átlagismeretek nagy hiánya és a nagy fogalomzavar e téren. De ez seholsem oly veszedelmes mint nálunk Magyarországon, a hol nem a lényeget szeretik tekinteni, hanem a jelszó után indulnak és csakhogy a jelszót a maga épségében megtartsák, a lényeget a saját jobb meggyőződésük ellen, hiúságból vagy gyávaságból inkább feláldozni készek. Pedig átka volt mindig a magyarnak, a mellett, hogy nem tartott össze, hogy gazdasági kérdésekkel behatóan sohasem foglalkozott. Innen van, hogy a nemzetgazdasági és a közgazdasági tudományokban idegen és nem a nemzet józan, nemes felfogásának megfelelő tanok jutottak mindig érvényre; a magyar ember idegen befolyás alatt, idegen példa után, de legtöbbször a saját jól felfogott érdeke ellen alkotta meg magának a gazdasági kátéját. Pedig minden feltétel megvolna arra, hogy az ország a saját sorsát, különös gazdasági téren maga intézze el és ne legyen más országok és népek által gazdaságilag kihasználva és kiaknázva. Mert a természet által, már geographiai fekvésénél fogva oly szerencsés helyzetben van, hogy a maga gazdasági igényeit, a melyet a kereskedelem, ipar és mezőgazdaság tőle követelnek és kölcsönös megélhetésükre igényelnek, kielégithetné. Nyerstermelő ország vagyunk, megvan hazánknak majdnem minden nyers terménye; ha azt maga feldolgozná, volna ipara, kereskedelme és talán egészségesebb, mint a mostani. Minden komoly törekvés mellett, melyet vezető államférfiaink az utolsó időben a közgazdasági állapotok javitására és fellenditésére forditanak, a nagy haladás e téren még mindig nem tekinthető elegendőnek. Hogy többet ne emlitsek, vizi utai is vannak, mint kevés más országnak, de azokat fel nem

használhatja. A helyett egy oly merev vasuti központositó rendszert teremtettünk, mely a vidéki központokat tönkre tette, pedig nem szükséges hangsúlyoznom azt a veszélyt, ha minden vér mesterségesen a központba, a szivnek két kamarájába lesz irányitva, az illető organismus előbb-utóbb nem vérszegénységtől, hanem vérbőségtől fog elpusztulni. De hogy el ne térjek tárgyamtól, bár nem szoktam politikával foglalkozni, úgy látszik, mégis politizálok. Nézzük csak, mit tanulhat a politikus (pedig ez Magyarországon tág fogalom, ugyanis nálunk mindenki politikusnak tartja magát, a ki ujságot olvas), mit tanulhat a politikus a nemzetgazdától? Halljuk e részben ismét Brentanot:

1. Azt tanulja, a mi volt és ez miért lett igy? Tehát az összes mult tapasztalatainak kincse rendelkezésére áll. 2. Azt, a mi van; 3. a jövőre nézve pedig útmutatásokat kap. Az idők tapasztalata azt mutatja, hogy a legnagyobb okosság mindig az igazságosság és hogy a fennálló rend megtartására egy oly törvényhozás mindig a legjobb alap, mely az egyes társadalmi osztályoknak napot és szelet egyaránt oszt el. Ha a nemzetgazda tudományosan kutatni akar, akkor csak egy czél lebeghet szeme előtt, az igazság, ahhoz azonban kell, hogy vesse le mindazt magáról, a mi emberi, vagyis ne tekintse se nemzetségét, se osztályát, se családját, se vallását, hanem legyen idealista. Hogy ez nagyon nehéz, tán lehetetlen, ezt leszek bátor fejtegetéseim nyomán kimutatni, már előre is kérve szives elnézésüket és türelmüket.

I. A SOCIALISMUS MULTJA.

A történelem minden korszaka ismerte a socialis kérdést, annak izgalmai az ókorban épúgy jelentkeztek, mint a középkorban és a mostani időkben; felváltva nagyobb mozgalmakat idézve elő, vagy erőszakos kitörésekben jelentkezve, vagy eszmékben idézve elő forradalmat. Már az ókor bölcsészei is foglalkoztak e kérdésekkel, de a létező dolgok kritikáján és bizonyos elméleti rendszerek felállitásán túl nem igen jutottak. A görög és római cultura eltünésével a hatalmassá lett egyház a maga szolgái által a kolostorok négy fala közé temette a tudományt. Az úgynevezett renaissance csak művészettel, philosophiával és politikai kérdésekkel foglalkozott. A reformatio sem tárgyalt gazdasági vagy socialis kérdéseket, az is csak hatalomkérdésekkel vesződött, Midőn Amerika felfedezésével a kereskedelem nagyobb lendületet vett, akkor jöttek csak a gazdasági kérdések jobban előtérbe. A középkorban és az újkort megelőző háborúkban csak két szempont dominált: hogy a népek gazdagabbak, vagyis adóképesebbek legyenek és egyuttal megerősödjenek, vagyis a háboru viselésére képesebbek legyenek. A technika haladásával, az új felfedezésekkel karöltve járt a nagy ipar megteremtése; a capitalismus növekedni kezdett úgy, hogy az emberek tömegét mindjobban a maga hatalmába, a maga önző czéljaira és szolgálatába keritette.

A franczia forradalom az eszmék felvilágosodásával a gazdasági kérdéseknek is nagyobb jelentőséget és lökést adott. A mint az egyes emberek is külső behatások alatt fejlődnek és generatiókon keresztül anyagilag és szellemileg tökéletesednek, úgy látjuk, hogy az emberek tömege is a külső behatások súlya alatt megmozdul, de a tömegek csakis egyes kiváló egyéniségek által jutnak tudatára annak, a mit csak sejtenek; az egyes kiváló elmék képesek az összgondolatokat a kellő kifejezésre juttatni.

Igy látjuk, hogy egyes nemzetgazdászok irataikban több vegy kevesebb

ügyességgel és világossággal csak azt fejezték ki, a mit az akkori időkben az emberek nagy része érzett vagy gondolt.

Egy Adam Smith, egy Ricardo, egy Malthus, egy Lassalle, egy Marx nélkül a socialis kérdések még mindig azt a bizonytalan formát öltenék, a melyet az ó-kor bölcsészei csak érintettek.

Egy I. Napoleon nélkül világraszóló események nem történtek volna, egy Bismarck nagy elméje és vasakarata nélkül a nagy Németország egysége sem született volna meg. Nem lehet feladatom, hogy a multnak mindazon jelenségeit, mindazokat a mozzanatokat, melyeken az úgynevezett socialis épület alapjához, felépitményéhez az egyes köveket egymásután felrakták, felsoroljam, csak egyes különös momentumokat akarok kiemelni, melyek az egész kérdés megértéséhez szükségesek és melyekből képesek vagyunk a socialis kérdés jelenlegi alakját megérteni, felfogni. Az ó-kor legrégibb államáról csak hézagos feljegyzéseink vannak, de azért sejtjük, hogy ott nagy cultura lehetett. Ezt onnan gyanitjuk, mert nagy városok, metropolisok cultura nélkül nem létesülnek. Igy Babylon, Theba, Memphis. Ha az emberek csak őstermeléssel foglalkoznak, akkor nincs szükségük monumentális épitkezésekre, pedig ezek az épitkezések nagymérvüek lehettek, ott a technikai eszközlések nem lehettek primitivek.

A vizszabályozás és hasznositás, a közlekedési utak felhasználása ezen népeknél virágzó állapotban volt. Hogy egyebet ne emlitsek, már ezer évvel ezelőtt a chinaiaknál a socialis kérdés meg volt oldva, legalább átmenetileg; az állam ugyanis mindenki és minden felett rendelkezett; az «állami socialismus» in sua optima forma. Szövetkezetek sem voltak ott ismeretlenek. Innen magyarázható az, hogy ez a különben kevés igényü nép magát az európai culturától mindig elzárta. Ismeretes, hogy Plátót tartják a modern socialismus ősapjának. Plátó törvényeinek könyvében olvassuk, hogy az állam felügyeleti jogát az iparral szemben már akkor gyakorolhatta, tehát már akkor voltak iparfelügyelők. Hogy a socialis kérdés a görögöknél és a rómaiaknál nem nyert tudományos formát, az onnan is magyarázható, hogy az ó-korban úgynevezett munkáskérdés nem volt.

Az ó-kor csak a rabszolgaságot ismerte. A görög philosophia azonban már ismerte az állam vagyona mellett vagy a közös vagyon mellett a magánvagyont is. Annak törvényességéről és hasznáról magának fogalmat is alkotott. A rómaiaknál a munka még kevesebb becsben állott, mint a görögöknél, mert midőn a rómaiak világhatalmukat hóditás utján Itália különböző népeinek leigázásával maguknak megszerezték, azt fentartani igyekeztek, arra pedig a leigázott népeket vagy idegen rabszolgákat használták. Vagyoni kérdésekben a római jogfelfogás még most is uralkodik. Érdekes az a jelenség, hogy Itáliában a nagy vagyonok az állami bérletekkel való visszaélés által születtek és az által, hogy a különböző provinciákat kiaknázták. Ezen visszaélések hozták létre a lyciniusi törvényeket, a hol nem volt szabad senkinek egy bizonyos maximumon túl terjeszkedni vagy bérelni. De ezen törvények tulajdonképen végre nem hajtattak. Tehát már ott is megvolt egy neme az összeférhetlenségnek, melyet törvényhozásilag szabályoztak, de úgy látszik, végre nem hajtottak. Miután a rómaiak csak rabszolgákkal dolgoztak és az azokkal való kereskedés jó keresetforrás volt, ugyanazt a jelenséget észleljük, melyet napjainkban is látunk, hogy ellentét fejlődik ki a kisipar és a nagyipar között, a kisipar pusztul, a parasztok pedig elhagyják országukat, önként vagy elüzve, kisajátitva vagy kiaknázva. A vagyonnélküliek a városokba özönlenek, ott pro-

letárokká lesznek és a gazdagok kiséretévé, később eszközévé válnak. Ha hozzáveszszük, hogy a macedoniai háború után a gazdagok adómentességet is élveznek, meg fogjuk érteni, hogy az ür gazdag és szegény között mindig nagyobb lesz. A plebeiusok harcza a patriciusokkal a hatalomért csak a corruptiót és az erkölcsök sülyedését eredményezte, úgy, hogy a köztársaság utolsó éveiben a gazdasági és politikai helyzet ez volt: belső rothadás, külső jólét és vagyoni emelkedés látszatával.

A Gracchusok kisérlete által egy izzó zsarátnok szállt világgá, mely csak századok után aludt ki, sőt akkor sem aludt el egészen, tudniillik az a kisérlet, hogy a szegényebb osztályokat államilag ellássák.

A Gracchusok végrendeletének tulajdonképeni végrehajtója Julius Caesar volt, a ki egyuttal a modern szegényügynek is megvetette alapját. Ettől fogva vált szükségessé a népnek nemcsak kenyeret adni, hanem játékokat is. De a nép legalsóbb rétegével szemben állt a többnyire jogtalanul meggazdagodottak csoportja és az a jelenség, hogy középosztály majdnem teljesen hiányzott, innen a nagy decadentia. A középosztályt a pénzzel foglalkozók csoportja helyettesitette. Hiába voltak később a különböző reformok, köztük igazán hasznos létesitmények, mint a parcellázás, telepités; a mezőgazdaság váltságát és a népesedés visszafejlődését nem lehetett megakadályozni. A római világban kevés socialis gondolatot találunk a társadalom anyagi és szellemi felfrissitésének megteremtésére. A császárság legnagyobb reformatora, Diocletianus is csak egy maximális tarifát bocsátott ki, az élelmi és egyéb árúczikkekre és a munkabérre. De ez az intézkedés sem tudta az alapjában rothadt épitményeket az összeroskadástól megmenteni. Magától értetődik, hogy a socialis kérdés Rómában változó alakot öltött a szerint, a mint a római hatalom formája változott. Azon rendi harczok, melyek a köztársaság első századaiban (később még inkább) lezajlottak, tényleg nem egyebek, mint socialis harczok, csakhogy első időben a socialis pártokat törvényes rendi határvonalak választják szét. A jelenkor socialis harczának természetes előtörténetét a rendi előjogokban találjuk, a melyek még ott is, a hol jogilag egy század óta megszüntek, java részükben tényleg fennállanak. A római birodalom történetéből mindazonáltal azon tanulságot vonhatjuk, hogy a társadalmi osztályoknak egymásra való hatását az igazságon alapuló intézményekkel kell biztositani.

«Semmi sem új a nap alatt», mindig vissza-visszatérő jelenségeket látunk; ugyanaz az ok ugyanazt az okozatot szüli. Igy látjuk, hogy államok, nemzetek vesznek, a romokból azonban felszállnak az eszmék és egyes emberek agyában megtermékenyednek.

S igy lehetetlen meg nem emlékeznünk az angol humanistáról, Thomas Morusról és az ő Utópiájáról, a ki egy egész iskolát alapitott meg utopisták neve alatt. A gyakorlati angolt Plátónak szorgalmas olvasása vitte a nemzetgazdasági térre. Ő oly utánzókra talált, a kik többnyire ép oly ideálisan fogják fel a dolgot, mint ő maga, de kétséget kizárólag előkészitői voltak a modern socialismusnak. Még napjainkban is a közgazdasági iróknál minduntalan az utopisták gondolatmenetével találkozunk.

A XVII. és XVIII. században Francziaország vezet. A mai napság sokat felemlitett és sokat hánytorgatott «mercantilismus» ott veszi eredetét; megteremtője volt Colbert, az ő ideái, az ő tevékenysége hozták ugyanis létre a nemzetgazdák azon nagy sorozatát, kik a mercantil systemának esküdtek örök hűséget! A mercantil systema, mint tudva van, a physiokratákat hozta létre mint ellentétet. Legfőbb képviselőjük volt Quesnay és Turgot.

De ha Francziaország politikában, művészetben, irodalomban és tudományban vezetett is, Anglia, melynek ipara és kereskedelme kifejlődöttebb volt, vette át a vezetést a gazdasági kérdésekben a XVIII. század vége felé. Itt különösen három névvel találkozunk, a kik megalapitói voltak az u. n. classikus nemzetgazdasági tudománynak: Adam Smith, Ricardo és Malthus. Azoknak tanait Lassalle és Marx átvették és igy megalapitották az úgynevezett tudományos socialismust. E három angol nemzetgazda különben megalapitója az úgynevezett manchesteri iskolának is, mely a legutolsó ideig dominált a continensen, Angliában talán még ma is érezteti hatását. Ha be kell is ismernünk, hogy Rousseaunak politikai eszmemenete a franczia forradalomnak irányt szabott, socialis alkotásai ezen nagy reformmozgalomban nem érvényesülhettek, ez a nagy forradalom csakis a felső rétegekben változtatta meg a hatalmi köröket és igy az ellentét gazdag és szegény közt nem hogy megszünt volna, csak még érezhetőbbé vált és igy nem csoda, hogy a franczia forradalom ismét olyan férfiakat teremtett, kik az úgynevezett romantikus communismust akarták behozni. Ezeknek főképviselői Saint Simon, Fourier, Cabet, Saint Just és Babeuf, a cooperativ szellem testesitője Robert Owen és Proudhon. Mindezeknél azonban sokkal érdekesebb az a két férfiu, a kik egymástól sokban eltérő nézeteket vallva, egész más tulajdonságokkal ellátva, mégis a tudományos socialismusnak Németországban megalapitói lettek. Tanaik a szélrózsa minden irányában elterjedtek; értem a nagy agitátort: Lassallet és a nagy kritikust: Marxot. Miután különösen ez utóbbi iskolát alapitott, s mint minden nagy elmének és nagy embernek, rajongó hivei és ellenségei voltak, előbbi pedig Bismarckkal együtt működött s az általános választói jogot Németországban keresztülvitte — érdemes velök külön s hosszasabban foglalkozni.

Ha Marxot a socialismus doctorának szokták nevezni, akkor Lassalle méltán annak apostola. Bár mint tudós utóbbi gyengébb amannál, azonban mint agitátor, mint néptribun felülmulja. Lassalle által válhatott Hegel metaphysikai Németországából Bismarcknak positiv Németországa. Lassalle túlságos becsvágygyal birt, egész életpályája nyugtalan lelkét tükrözi vissza. 1848-ban a forradalom karjai közé veti magát, 1859-ben pedig egyik iratában Poroszországot az Ausztriával való szövetség ellen izgatja, már akkor előre sejtvén, hogy Németország egysége a socialismus útját egyengetni fogja. Érdekes, hogy viszont Bismarck, hogy a német egységet megteremtse, Lassalle ideájának segélyével, vagyis az általános szavazati joggal, megteremti az állami socialismust. De legnagyobb volt Lassalle mint organisator. 1843-ban megteremti a német munkások általános szövetségét, részükre megköveteli az általános szavazati jogot, hogy fegyelmezett hadai az általános szavazati jog által támaszt nyerjenek.

Lassallenak egy nagy előnye Marxszal szemben, hogy mig utóbbi nemzetközi, internationalis socialista volt, addig ő maga nemzeti. Innen a jó viszony, mely közte és Bismarck közt kifejlődött. A két férfi, úgy látszik, vonzódott egymáshoz, mert egyenlően rajongtak a dictaturáért és egyenlő mérvben vetették meg az úgynevezett liberális bourgeoisiet. Jellemző Lassalle nagy tevékenységére és nagy ügyességére, hogy még a hires mainzi érsek, Ketteler is érintkezett vele. Lassalle hires teoriáját: «Das eherne Lohngesetz»-et franczia és angol nemzetgazdák, többek közt Turgot, Say, Ricardo, Malthus, Adam Smith művei után épitette fel. De ennek a theoriának is csak a neve maradt meg, mint históriai emlék, de a nagy agitátor a socialdemocratiának Német-

országban és tán az egész continensen útját egyengette. Különben Lassalle érdekes költői lélek volt; mint egy homályos eredetü család sarja, érthető, hogy elnyomatva, kellő méltatásban nem részesülve, lázadást szitott azon társadalom ellen, mely őt nem fogadta be egyenrangu tagnak kebelébe. Igaza van Sombartnak, (Sombart. Socialismus stb. 122. lap.) midőn azt mondja:

«Lassalle a németajku socialisták között az egyedüli művészi hajlamokkal biró természet, a miért is a kiaszott philisterek réme és minden szabad ember éltetője fog maradni.»

Nagyobb bonczoló elme, szigoru logicával megáldott kritikus volt Marx. Ő tulajdonkép egy materialista socialis vallás megalapitója. Egy könyv és egy alkotás maradt utána. A könyv: «Das Kapital» («A tőke»), a mű: az úgynevezett «Internationale».

Marx mint ujságiró kezdte pályáját.

Erős czikkei miatt Poroszország kiutasitja, Párisba megy, de onnan is kiutasitják 1844-ben, Brüsselből pedig 1848-ban. Németországba visszatérve, folytatja sajtó utján izgatásait, természetesen ő is a bourgeoisiet üldözi, 1854-ben pedig Németországból ujólag kiutasitva Londonba jut, a hol az «Internationale»-t megalapitja.

Általánosan ismert dolgot emlitek, de bizonyos characteristikus vonásokat ki kell emelnem. Igy például igen fontos, hogy az a két elv, melyre az Internationale felépült és mely elvet nemcsak a német, hanem az egész continentalis socialismus magáévá tett, már 1847-ben az ismert «Kommunistisches Manifest»-ben formuláztatott, t. i., hogy a munkások harcza a tőkepénzesek ellen mindenütt egyenlővé lévén, a nemzeti megkülönböztetés elhagyandó, vagyis nemzetközivé kell e harcznak válni; a második, hogy a munkások csak úgy fogják a tőkepénzesek hatalmát megtörni, ha a politikai hatalmat megszerzik. Elmondhatjuk, hogy a collectivismusnak evangeliuma Marx könyve «A tőke» («Das Kapital») és pedig annak első része. A Marx, Engels és a marxismus körül folyó irodalom egy egész könyvtárt képes megtölteni és mindig szaporodni fog, mert még hosszu éveken keresztül a marxismus lesz socialpolitikai és socialtudományi harczok középpontja, mondja Sombart.

Marx munkáinak megjelenésével megszünt az úgynevezett utopistikus socialismus és következett a tudományos socialismus. Marx egész theoriájának minden érdekessége és szellemessége mellett minket meglep az, és mondhatom kellemetlenül, hogy az emberek jobb érzését tagadja és hogy a normális, ethikai momentumokat nélkülözzük, a mi az utopistáknál oly jóleső volt. Mindazonáltal be kell ismernünk, hogy Marx az ő nyers, de őszinte modorával és az ő helyes következtetéseivel, különösen a történelem és psychologia terén, a forradalmi és túllelkes utopistáknak jó leczkét adott, mert azok, különösen a XVIII. században, azt képzelték, hogy elég lesz egy pár törvényt hozni, hogy az emberiség megszabaduljon mindazoktól a bajoktól, melyekben szenved és egy jó rendelet elegendő arra, hogy a földön az aranykor uralma bekövetkezzék. Érdekes és jellemző továbbá az, hogy Marx ugyanazon fegyverekkel harczol az előző idők nemzetgazdáival és socialista iróival, azon fegyverekkel, melyeket ő tőlük kikölcsönzött, mert tulajdonképen az egész okoskodása azon elveken nyugszik, melyeket a hires nemzetgazdasági irók, igy többek közt Adam Smith és Ricardo vallottak.

Marx theoriája lehet igen okos, lehet igen logikus, de a melegséget nélkülözzük benne, azt a melegséget, a mely minket arra emlékeztet, hogy embe-

rek vagyunk. Ha az emberiségnek jóra való képességét tagadjuk, ha elveszitjük hitünket abban, hogy az emberek egy nemesebb czélért lelkesedni tudjanak és mindent bizonyos szükségszerüségnek és törvényességnek gondolunk, akkor nincs a mi az embereket lelkesitené és a mi a testvéri szeretetre ösztönözné, akkor a földi lét igazán nem volna egyéb, mint «harcz az etető vált körül». Innen magyarázható az, hogy Marxnak theoriája a legnagyobb ellenállást, a legnagyobb megtámadtatást ép arról az oldalról nyerte, a mely oldalról legkevésbbé várták: maguktól a socialistáktól. Az emberek nagy tömegei hús- és vérből állanak, azokat utóvégre valami megfoghatóval kell lebilincselni, ha tőlük a túlvilági lét (paradicsom) ideáját elveszik, mert itt fogják még a paradicsomot e földön élvezhetni, a socialisták szerint, utóvégre rájönnek, hogy csak ámitják, bolonddá tartják őket, azért őket hovatovább száraz theoriákkal nem lehet összetartani. A marxismus krizise bekövetkezett. Bernstein volt az első a ki megtámadta. De nemcsak Németországban, hanem a continens többi államaiban is Marx theoriája az ütköző pont, melynél a nézeteltérések érvényesülnek.

Ezzel eljutottunk volna a socialismus harmadik phasisához. az úgynevezett opportunista-socialismushoz. Eddig láttuk: 1. az utopista, 2. a tudományos, 3. az opportunista, vagyis a gyakorlati élet igényeihez simuló socialismust.

Ebben igyekeztem vázolni a socialis kérdést és a mi ezzel nem egy, de a socialis kérdésnek egyik alkotó része, a socialismus multját. Már most nézzük meg, miképen állunk a socialis kérdéssel jelen napjainkban? Erre megkapjuk a feleletet, ha a főbb országokat sorba veszszük.

II. A SOCIALISMUS JELENE.

Ha kutatni akarjuk és megállapitani, hogy a socialis kérdés jelenleg milyen állapotban van, azon főbb országokat kell legelőször tekintetbe vennünk, a melyeknél a socialis kérdés egy bizonyos jelleget öltött magára, mely őket más országokétól megkülönbözteti és igy mindenek előtt, Sombart szerint, három typust állapithatunk meg: az angolt, a francziát és a németet. A három typust általánosságban az jellemzi, hogy Anglia a politikától egész távol áll, ott a socialis kérdés nem politikai kérdés. A franczióknak a jellege az összeesküvéshez való hajlam, tehát ez már tisztán forradalmi. A német pedig tisztán politikai, de egyuttal parlamentáris is. Az angol fejlemények minden esetre nagyon érdekesek és jellemzők, mert ott tulajdonképeni munkáspárt nem existál és a munkások mégis összetartanak.

Ennek oka az, hogy a munkások rég időktől fogva szervezkedtek, az úgynevezett Trade Unions utján és ezért a munkásviszonyok természetesen és egészségesen fejlődhettek. Sok körülmény játszott különben közre, hogy ott ily kedvező alakulások vannak és hogy ez a kérdés nem mérgesitette el úgy a kedélyeket, mint például a continensen. Ezek a főbb okok: első sorban Angliának szerencsés gazdasági helyzete, az a körülmény ugyanis, hogy ipara és kereskedelme korán fejlődött és az egész világot uralta. Hozzájárult Angliának egészséges politikai élete, a miért mintául is szolgálhat a világ összes országainak, mert már az a körülmény, hogy a két nagy párt, a toryk és a whigek egymást mindig felváltják, a munkásoknak és a munkásérdekeknek csak előnyére vált, mert az egyik párt az által jut rendszerint a hatalomhoz,

hogy a munkásoknak concessiókat tesz és igy a socialpolitikai alkotások a törvényhozás terén folyton szaporodnak és tökéletesednek.

Igen érdekes, a mit ez irányban maga Liebknecht egy alkalommal * mondott: «A socialismus minden culturállamban beteges láztüneteket idézett elő a socialis testben, minden culturállamban, az egyedüli Angolország kivételével. Mert Anglia az egyedüli ország, a melynek államférfiai vannak és pedig férfiai a kormányban és a pártéletben, a kik az államot nem tekintik egy clique, kaszt, vagy egy osztály birtokának, hanem egy, az egész népességet felölelő szervezetnek, a melynek a különböző nép- és pártelemeket magában egyesiteni, mindegyikből az erőt meriteni és az összesek erejét önmagában egyesiteni kell.

De bármint alakuljon a jövő, jövendölésekbe nem bocsátkozom, Anglia ebben a pillanatban és már évtizedek óta az egyedüli culturállam, a mely a socialismustól való félelemnek betegségétől meg volt kimélve és a mely a jövő államának gyermekes kérdésfeltevésétől is távol tartotta magát.»

Végül hozzájárult a szerencsés alakuláshoz az angol munkás jelleme. Az a komoly, gyakorlati, szolid felfogás, mely az angolt egyáltalában jellemzi. Angliában tulajdonkép nincs socialis kérdés, mert ott mindenki socialista és azon feladatok, melyeket a socialis probléma vet fel, tehát első sorban a munkásérdekek folytonos szemmeltartása, ott egyszerüen magától értetődőnek tartatik és mint előbb megjegyeztem, az egymást folyton felváltó politikai pártoktól is folytonos figyelemre lesz méltatva.

A francziáknál a socialis kérdés az ő heves vérmérsékletükből kifolyólag, mindig forradalmakban jelentkezett és inkább rhapsodikus és beteges volt. Sombart a franczia socialismusnak három fajtáját különbözteti meg: a factionismust, vagyis azt a tendentiát, több pártra szakadni; a clubismust, vagyis azt a törekvést, ezeket az ideákat clubokban tárgyalni és végül a putschizmust, vagyis azt a tulajdonságot, meglepetéseket csinálni. A francziáknál ez legtöbbnyire utczai úgynevezett barricadharczokban jutott kifejezésre. Látjuk is, hogy a francziáknál a socialista pártok egymás közt mindig veszekedtek, rendkivül sok árnyalat is volt ott.

1898-ban még öt árnyalat volt:

1. Az allemanisták (les allemanistes), vagy a forradalmi socialista munkáspárt (parti ouvrier socialiste revolutionnaire). Főjellege volt, hogy tagjai ismeretlenek akartak maradni (stréberség hiánya) s a mellett a nagy fegyelmezettség. Programmjuk főpontjai *a)* az osztályharcz, *b)* az általános munkaszünet (strike). Elvük volt, hogy a munkások csak magukat emancipálják; mindig megemlékeztek arról, hogy a «bourgeois forradalom» helyzetüket nem javitotta. Feje: Allemane, lelke: Lavand vezértitkár. Az orthodox allemanistákkal szemben állottak a dissidensek, az úgynevezett failletisták.

2. A broussisták (Les Broussistes) a franczia munkások szövetsége (Fédération des travailleurs socialistes de France). Megalapitója: Brousse, a ki Marx és később Guesde erőszakoskodása elől az Internationale-ből kilépett s külön politikai pártot alakitott. Ezek az állami és helyhatósági socialismussal beérik.

3. A guesdisták (Les Guesdistes) a franczia munkáspárt (parti ouvrier français) az általános szavazatjog mellett törtek lándzsát és mert szavazatokra van szükségök, a vidékre vetették hálójukat; a földmüveseknek kedveznek

* L. Liebknecht W. Zukunftsstaatliches Cosmopolis 1898. I.

azzal, hogy az apró birtokot a munkának eszközéül (szerszámául) nyilvánitják. Jelenleg legszámosabban vannak.

4. A blanquisták (Les Blanquistes) forradalmi központi bizottság (Comité revolutionnaire central), ez forradalmi és politikai párt.

A blanquismussal párhuzamosan jár és mintegy összekötő kapocsul szolgál az egyes socialista árnyalatok közt:

5. A forradalmi communista szövetség (l'alliance communiste rèvolutionnaire).

A franczia socialisták soha sem lelkesedtek valami nagyon Marx theoriái mellett; az úgynevezett «német ideákra» megvetőleg tekintettek.

A Waldeck-Rousseau-kabinet socialista tagjának, Millerand-nak sikerült oly politikát kezdeményezni, mely a munkások érdekeit váratlanul elősegiti, hogy támogatásukat az ellenzéki pártokkal szemben megnyerje. A munkásbiztositás, a congregatiók ellen hozott törvény s egyes közigazgatási intézkedések határozottan a socialistáknak kedvez.

A lyoni congressus lefolyása élénk világot vetett a socialista árnyalatokat szétválasztó törekvésekre és az ebből keletkezett összeütközés a socialistákat már most két táborra osztja: a forradalmárokra és a kormányt támogatókra; ez utóbbiak vannak most többségben Jaurès vezetése alatt, a kik szivesen fogadják azokat az eredményeket, a melyeket Millerand ministersége nekik hozott, mig a többiek kárhoztatják, hogy egy socialista egy bourgeois ministeriumban helyt foglalt.

A közeledés a polgári társadalom felé tehát Franczia országban általános; a fölforgatás hivei lassan a háttérbe szorulnak.

Legérdekesebb a socialis kérdés fejlődése Németországban. Az úgynevezett tudományos socialismus itt született, azt azonban most már az úgynevezett opportunista socialismus váltotta fel, a mennyiben a nem orthodox marxisták (a fiatalok) Marx teoriáját megtámadták és úgyszólván szétszaggatták. 1863-ban alakult meg a munkáspárt és azóta a socialismus mindig jobban erősbödik; egyrészt Bismarck megteremti Lassalleval együtt a titkos szavazás utján az államsocialismust, másrészt pedig ők maguk a socialisták megalapitják 1868-ban a socialdemokrata munkáspártot Eisenachban. 1875-ben Marx, respective Bebel és Lassalle egyesülnek és megalkotják a socialdemokrata pártot Gothában. 1891-ben következik a hires erfurti programm. Tény az, hogy a socialisták ma, illetőleg a socialdemokrata párt a parlamentben ül, jelenleg 56 képviselővel és törvényes uton igyekeznek maguknak mindig több előnyt szerezni. Mennyire változott az irány, mutatja, hogy ők már nem az erőszak utján akarnak előbbre menni, hanem békés uton. Az úgynevezett német socialismusnak elve a politikai emancipatio és ennek folyományaként a socialis emancipatio. Ha sok tévedés van is Marx theoriájában, el kell ismerni, hogy sokban igaza van és hogy egy oly művet alkotott, melynek ha összes tévedéseit és szélsőségeit lassan le fogják tördelni, meg fog mégis maradni a közepében egy oly mag, a melyen azután tovább lehet fejleszteni a socialis kérdést esetleg az emberiség javára.

Németországban a socialistikus ideák a XIX. századdal egyidősek. Előkészitői voltak Pestalozzi, Fichte, Heinrich Heine. Ez utóbbi földieit a franczia socialismussal igyekezett megismertetni. Az u. n. classikus tudományos nemzetgazdaság egész Rotbertusig teljesen Adam Smith befolyása alatt állt. Csakhogy a legszélsőbb laissez-aller, laissez-faire elv volt uralkodó benne. Az 1848-iki forradalom a socialistikus ideákat kidomboritotta. Az «Új rajnai

ujság», Marx, Engels, Freiligrath szerkesztésében megindul, de miután Németország nem volt még akkor elég iparállam, ezen ideák az egyes fejeket nem termékenyitették meg, ez csakis Lassallenak sikerült. Márczius 1-én 1863-ban, Lassallenak a leipzigi központi bizottsághoz, mely hivatva volt egy általános német munkás-congressust összehivni, adott nyilt válaszában a következő három elvet találjuk: 1. Az érczszilárdságu munkabér-törvényt; 2. állami hitelnek követelését; 3. az általános egyenlő és egyenes szavazati jogot.

Mint már az imént hallottuk, Lassallenak theoriái eltüntek. Hisz már az erfurti programmban 1891-ben is kihagyják Lassalle ideáit. Lassallenak érdeme, illetőleg jelentősége abban az eredményben rejlik, a mit ő tényleg elért. T. i. a német munkásokat tétlenségükből, álmosságukból felrázta, a politikai életben való részvételre ösztönözte őket és felkeltette bennük a vágyat, hogy követeljék maguknak részüket a modern cultura javaiból. Az ő érdeme továbbá, hogy Bismarckban a socialpolitikust kiérezte. Ebben a hires agitátor és a vaskezü kanczellár találkoztak: megértették és felfogták ugyanis azt, a mi az ő korukat mozgásba hozta és bátorságuk volt a kor követelményét teljesiteni is. A mig Lassalle, mint előbb jeleztem, nemzeti socialista volt, Marx nemzetközi, mert az ipar magasabb fokán álló más államok példáját tartotta szem előtt, azért is oly egyoldalu, ellentmondó az ő theoriája, azért élte is magát mintegy túl. De a történeti fejlődés szempontjából a marxismus szőtte át egész Németországot. Az ő theoriája 1847-ben már készen volt és csak 1862-ben jött Liebknecht Angliából Marx ideáival Németországba. Liebknecht Marx halála után a Lassalle által alkotott munkásszövetségekre vetette figyelmét és szemét. Bebel segitségével Schulze-Delitschtől elvitte a munkásokat és átvitte Marxhoz (t. i. Liebknecht két munkásszövetséget talált, az egyik, melyet Lassalle alkotott, a másik, a mely Schulze-Delitsch elnöksége alatt volt). A 70 es években a franczia háboru szerencsés kimenetele után, melyet a németek állitólag a német tanitóknak köszönhettek, jöttek be a franczia milliárdok, ezzel a gazdasági élet egyszerre óriási virágzásnak és fejlődésnek indult. Hogy ez a németeket némileg elkábitotta, mutatja nemsokára az 1873-ban bekövetkezett krach és az a körülmény, hogy mindazok a pénzügyi műveletek s pénzintézetek, melyek alapitása abban az időben történhetett, most egymás után megbuknak.

A 70-es évek generatiója nem volt még érett a gazdasági jólétre és igy érthető, hogy a capitalismus ez időtől fogva valóságos orgiákat ült és a legsolidabb embereket sikerült a legegészségtelenebb alapitásokba belevonni. Ez időtájtól kezdenek a gyakorlati, mérsékelt, solid németek speculálni, kezdődik a táncz a Mammon körül. Ez állapotokból nyert előnyt és nyereséget a sociáldemokratia, mely folyton gyarapodott és erősödött.

Bismarck a munkáskérdés fontosságát átérezve és az úgynevezett feudális, valamint a liberális Manchester-iskola felfogásán magát túltéve, már 1871-ben Itzenplitz kereskedelmi miniszterrel közölte későbbi socialpolitikai programmjának alapgondolatait. Az egyik, hogy a munkásosztályoknak azon kivánalmait, melyek a termelési, közlekedési és árképződési folyamatban jogosultsággal birnak, törvényhozási, közigazgatási uton kell teljesiteni, — a másik, hogy az államellenes és az államra nézve veszedelmes izgatásokat tiltó és büntető törvények által kell megakadályozni.

Ekkor következett 1878-ban a két merénylet I. Vilmos császár ellen. Ezeket joggal vagy jogtalanul a socialdemokratia izgatásainak tudták be és

ekkor következett az úgynevezett culturharcz ærája után rögtön a «socialista törvények» ærája, 1878—1890-ig.

A mint egyes irók feljegyzéseiből látom, a socialista törvények körülbelül úgy hatottak, mint a májusi törvények a katholikusokra nézve, elkeseritőleg és az ellentéteket kiélesitve.

A Lassalle által képviselt nemzeti vonás és érzés a socialdemokratiából eltünt, ez volt első jelensége és következménye a törvénynek, de azon bánásmód folyománya is, melyben a főbb socialista vezéreket részesitették. A másik következménye volt, hogy a párt kebelében az ellentéteket elsimitotta, vagyis marxisták és a lassalliánusok egyesültek. Hogy a német socialdemokratia tagjai közt tudományosan képzett emberek, kiváló szónokok, esetleg becsülendő magán jellemek is találhatók, főkép a socialista törvényeknek tulajdonitható, mert nyomás ellennyomást gyakorol, üldöztetés martyrokat teremt és az emberiség története azt bizonyitja, hogy mindent el lehet nyomni, csak a gondolatszabadságot nem, mert az utat tör magának, az akadályokat nem ismer. És valóban ha az ember a német parlamenti vitákat olvassa, ottan a socialista szónokoknál sokkal több idealismust, sokkal több emberbaráti szeretetet talál, mint a mi parlamentünkben, a hol a gazdasági kérdések iránt vajmi kevés érzék van. De Bismarck nem hiába volt a vaskezü kancellár, ha programmjának repressiv oldalát teljesitette, akkor reformok után is látott. És igy álltak elő a «socialpolitikai törvények», a melyek Németországban az úgynevezett állami socialismust megalapitották és Lassalle és Bismark egymást kölcsönösen kiegészitették, mert az általános titkos szavazati jogban találták meg azt az eszközt, melylyel külön-külön mindegyik a saját czélját elérni vélte és a következmények megmutatták, hogy el is érték.

Hogy ezen nagy reformalkotások czéljukat mégsem érték el egészen, annak okát ismét a socialista törvényekben keressük, mert mig a socialista törvények életben voltak, azokkal lehetett a socialpolitikai alkotások ellen a tömeget izgatni. Azért okos dolog volt az, hogy 1890-ben, midőn a socialista törvény lejárt, azt többé meg nem ujitották és ezen ténynyel a béklyóba vert szellemek felszabadultak, az elnyomott kedélyek ismét szabadabban kezdtek lélekzeni. A socialismus egy világnézet, de, mint láttuk, tudomány is és egy neme a vallásnak, ezért tehát csak szellemi fegyverekkel lehet legyőzni, ha egyáltalában legyőzhető. A socialista törvényeknek megszüntével az első hatás abban nyilvánult, hogy a socialdemokraták a góthai programmot megváltoztatták, ehhez jött az ismert erfurti fogalmazvány. Ezzel tehát a marxismus a socialdemokratiában teljes diadalra jutott. A Lassalle-féle ideák onnan kiküszöböltettek. De nemsokára a párt kebelében különböző irányok és felfogások jöttek túlsúlyra. Ez a stuttgarti pártnapon jött kitörésre, a hol különösen a socialismus végczéljára vonatkozólag igen érdekes eszmecsere folyt. De a socialismus nemcsak a munkáspárt körében terjedt, hanem lassan, észrevétlenül átment az egész német nemzet gondolkozásába, csak arra a jelenségre akarok utalni, a melyet mi a «kathedra-socialismus» neve alatt ismerünk.

Egy egész sora kitünő nemzetgazdasági iróknak és tudományos férfiaknak kezdett a socialis kérdéssel foglalkozni, 1872-ben pedig a nemzetgazdasági irók, képviselők, ujságirók, nagyiparosok és hivatalnokok megalapitották a socialpolitikai társaságot, «Verein für Sozialpolitik», melynek czélja, mint azt Schmoller 1897-ben tartott megnyitó beszédében érinti, pártkülönbség nélkül az embereket a socialis dolgok alaposabb megértésére, szóval, tollal, gyülésezéssel ösztönözni és ha ma a német gazdasági iróknak müveit figyelemmel

kisérjük, azt találjuk, hogy ők többé-kevésbbé át vannak hatva az államsocialismus (collectivismus) eszméjétől, csak az eszközökben különböznek, a mennyiben az egyik jobban, a másik kevésbbé akarja az állam közbenjárását igénybe venni.

Igy látjuk tehát, hogy Németországban a tudomány a legmagasabb individualismustól lassan az államsocialismus, vagyis a collectivismushoz közeledik és ennek, bármit mondjanak, azon mozgalom volt előidézője, melyet Lassalle annak idején kezdeményezett. De ha látjuk, hogy egy országban sem növekedett az úgynevezett socialdemokrata párt oly erősen, mint Németországban, be kell azt ismernünk, hogy sehol sem tette meg ezen mozgalommal szemben az állam, illetőleg a törvényhozás úgy a kötelességét, mint épen Poroszországban, mert a socialpolitikai törvények, különösen pedig a munkásbetegsegélyző pénztárak, a baleset és az aggság elleni biztositások létesitése egy oly példa, melyet előbb-utóbb Európának minden állama többé-kevésbbé, természetesen képességeinek korlátain belül, de teljesiteni fog. Mert szél és hullám lassan, de következetesen, mintegy észrevétlenül oda terelik, oda kényszeritik az emberiséget.

A socialis törekvésekben kétségkivül sok jó van, de sok veszedelemnek csirája is rejlik. A socialdemokrata ideák minden önálló gondolkozásu, akaraterős gondolkozóra erős vonzóerővel birnak, hisz látjuk, hogy ezen új eszméknek oly erős a hatalma, hogy a XIX. század végével, a XX. század elején a művészet, az egyház, az állam socialis húrokat penget.

A socialdemokratiának nagy veszedelme abban rejlik, hogy a tömegeknek fékezhetlen vágyait bizonyos teljesithetlen utopiákkal összekötik és mihelyest elismerjük azt, hogy a tömegnek igénye van sorsának javitásához, abban a pillanatban a socialis reform teljesitésének szüksége előállt. A socialis kérdés jövője tehát mindig attól fog függni, hogy mily mértékben, mily fokig lehet ezen vágynak eleget tenni. És mert minél több előnyt biztosit az állam tagjainak socialis téren, annál inkább kisiklik a socialista agitátorok kezéből az az eszköz, a melylyel a tömeget felizgathatják. Már ezen egy oknál fogva sem szünhetik meg a socialis kérdés. Az 1890-ik év februárhavában II. Vilmos német császár Németországot és a világot azzal a két ismeretes rendeletével lepte meg, melyben Németország felhivja Francziaország, Anglia és Svájcz kormányait, hogy nem lehetne-e nemzetközi uton a munkások azon igényeinek és óhajának teljesitésére tanácskozásra összejönni, hogy a különböző munkászavargásoknak eleje vétessék.

A bányamunkásoknak nagy mozgalma inditotta a császárt első sorban ezen lépésre és a német császár hangsulyozta, hogy itt nem annyira a socialdemokratia elnyomását czélozza, mint inkább a jogos kivánságok és igények kielégitését kivánja kieszközölni. Úgy látszik, hogy ezen eszméjétől: a munkások panaszait és óhajait közvetlen a munkásokkal elintézni, már 1896-ban eltért, mert azon a hires ebéden, melyet Hohenlohe kanczellár adott, a császár a hamburgi kikötőmunkások mozgalmára kiterjeszkedve egy socialpolitikai programmot fejtett ki, melyen a munkaadók coalitiójának gondolatát vetette fel. Itt látjuk, hogy a socialis kérdést mégis minden országban máskép kell megoldani, számolni kell azon ország œkonomiai és politikai viszonyaival első sorban, másodsorban magukkal a munkásokkal, mert a hol azok organizálva vannak és érettek a fejlettebb foku intézményekre, mint pl. Angliában, ott a dolog könnyen megy. Ott azonban, a hol a socialistikus ideák nincsenek tisztán és világosan kifejlődve, ott az ilyen magasabb foku intézkedések bizalmatlanságra

és ellenszenvre találnak. Különben a német socialdemokaták rendkivül óvatosak. Ők csak szóval agitálnak és a választási urnánál, de különben minden forradalmi mozgalomtól távol tartják magukat, az ő egész erejük abban van, hogy törvényes eszközökkel harczolnak.

Ime látjuk a nagy különbséget a Kommunistisches Manifest megjelenése óta. Ott hangzott el először Marxnak az a hires mondása: «Proletarier aller Länder vereinigt Euch!» Azóta a marxismus krizise is bekövetkezett és a német socialdemokratia napjainkban a politikai opportunismusnak hódol.

A continens többi országaiban többé-kevésbbé a Marx-féle eszmék hóditottak. Az ipari fejlődés magasabb polczán álló minden országban van ma már sociáldemokrata párt. Svájczban és Angliában jelentéktelen, Ausztriában, Francziaországban és Belgiumban erősebb. A socialdemokrata tanok harczosokra találtak még Amerikában és Ausztráliában is s a socialdemokrata képviselők a legtöbb parlamentben már helyet foglalnak. A különböző államok socialdemokratái között az érintkezést a nemzetközi socialista-congressusok tartják fenn. Magától értődik, hogy ezen congressusokon hozott határozatok többnyire csak akademikus jelleggel birnak. Itt helyén valónak találom, hogy Ausztria-Magyarország viszonyaira socialpolitikai tekintetben kissé bővebben kiterjeszkedjem. Ausztria mint iparállam a socialista-eszméknek termékeny talajt adott. Ottan a parlamentben a socialistáknak két árnyalata foglal helyet: a tulajdonképeni socialisták és a keresztyén-socialisták. De a socialpolitikai alkotások terén Ausztria előbbre van, mint mi vagyunk. Ott a parlament kebelében egy külön socialpolitikai bizottság működik, mely az ez irányu kérdések és törvényjavaslatok kezdeményezésével és ellenőrzésével van megbizva. De Ausztriának közigazgatása és egész bürokratismusa úgyszólván úgy van berendezve, hogy a politikától lehetőleg távol tartja magát és igy ráér dolgozni, mi már abban is jelentkezik, hogy a miniszteriumok ott nem politikai ministeriumok, hanem hivatalnoki ministeriumok, ott a minister-változások nem okoznak zavart vagy fennakadást. A jogfolytonosság és egyöntetüség az alkotásokban ott nem szenved csorbát, miért is Ausztriában, különösen a mi a socialis közigazgatást illeti, különösen a socialgazdaság (= œkonomia), a hygienia és a nyilvános segedelem köréből igen előhaladtak. A ki az ez irányu intézkedések iránt közelebbről érdeklődik, az olvassa el a párisi, legutóbbi kiállitás alkalmából szerkesztett következő czimü könyvet: «Soziale Verwaltung in Oesterreich am Ende des XIX. Jahrhunderts, aus Anlass der Weltausstellung Paris, 1900 herausgegeben.»

Már most hogyan állunk a socialpolitikai törvényekkel, alkotásokkal, intézkedésekkel, különösen pedig a munkás-védelemmel? Magyarországon egyuttal a socialdemokrata eszmék terjedéséről és a pártra vonatkozólag is tennék egy pár megjegyzést.

Magyarországban már 1868-ban kezdett a socialdemokratia szervezkedni, de csak 1873-ban alakult meg Pesten a magyarországi munkáspárt, melyet a kormány feloszlatott. 1880-ban alakult a magyarországi általános munkáspárt. A mozgalom a párt kebelén belül dult küzdelmek folytán nemsokára elaludt. Az 1889-iki párisi congressus hatása alatt újra felébredt: a «Népszava» és az «Arbeiterwochenchronik» megizmosodtak, számos röpirat jelent meg, munkáskönyvtárak és szakegyesületek alakultak. A pártnak nagyobb jelentősége nincs, mert a vezetők egymás között veszekednek.

Legujabban, ma már a párt a mezőgazdasági munkások közt is kezd hiveket toborozni, de az eredmény nem nagy. Az alföldi, úgynevezett agrár-

socialismus, melynek hullámai Szabolcsmegyét érintve, a Bodrogközbe is átcsaptak, a socialdemokratiával nagyon távoli rokonságban áll, mint azt annak idején röpiratomban kifejtettem. De itt ez alkalomból két dologra akarom a figyelmet felhivni: 1. hogy a socialdemokrata eszmék sohasem fognak parasztságunknál kedvező talajra találni, mert ép az ellenkezőjén dolgozik a mi népünk mint a mit a socialdemokraták az ő programmjukban felállitanak. A parasztság ugyanis a magánvagyon gyarapitását tüzte ki életczélul, mig a collectivismus és communismus a privát vagyon ellen tör. De 2. ha a földmives osztály soraiba a socialista eszmék befészkelik magukat, ott mindig communalistiko-anarchismussá fejlődnek, mutatta ezt a szabolcsi és a bodrogközi zendülés, mert a föld felosztása, anarchistikus idea és a vagyon- és életbiztonság elleni merényletekben nyert kifejezést. Ezen thesisemet, melyet én a gyakorlati életből egy példa után állitottam fel 1897-ben, Sombart Werner, a breslaui (boroszlói) egyetem hires tanára egyik művében 1898-ban tudományosan is bizonyitja. Ugyanis ő azt mondja, «A socialismus és socialis mozgalom a XIX. században» czimü könyvében, a 44. és 45. lapon:

«Ha az anarchistikus propaganda terjeszkedni kezdett, az mindig falusi helyeken volt észlelhető, igy pl. Bakuninnak eszméi Olaszországban és Spanyolországban a nép közt terjedtek, a hol pedig a földmiveléssel foglalkozó népesség valamely önálló mozgalmat inditott, ott a mozgalom mindig legalább is az anarchismushoz nagyon hasonlitott. Ennek igazolásául ismét Olaszország, Spanyolország és Irlandra hivatkozom».

Azért nem sikerül Németországban sem, Francziaországban sem a socialdemokratiának a vidéken, faluhelyen nagyobb propagandát csinálni. A Marx-féle socialistikus ideák a nagy iparállamok viszonyaiból kifolyólag születtek meg és igy főkép az ipari munkások chablonjára vannak elkészitve. Ez a chablon, akárhogy forditjuk, a mezőgazdasági munkásokra nem illik rá.

Hogy állunk már most Magyarország socialis törvényhozásával? Jobban, mint sokan gondolják, mert itt egy egész sorozata van a socialis törvényeknek, kezdve Szt. István királyunk rendeletétől, mely a vasárnapi munkaszünetről szól. Egy igen érdekes füzetre hivom fel a figyelmet, a melyet a magyar jogászegylet 1897-ben tartott gyülésén mutatott be dr. Szakolczai Árpád, czime «Magyarország socialis törvényhozása». Természetesen 1893-ig jutott csak, az 1893-iki XXVIII. t.-czikkig: «a munkásoknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelők intézményéről». 1893—97-ig nem volt socialis alkotásuuk, azóta 97-ben egy, 98-ban három, 99-ben kettő, 1900-ban négy, a földmivelési miniszternek hires törvényei és 1901-ben egy, mely szintén nagyon fontos, a közsegélyre szoruló két éven alóli gyermekekről szóló, 1901: XXI. törvényczikk.

Tehát a törvények egész sorozata van meg. Egyik-másik talán elavult, javitásra szorul, de a mi a főbaj a mi törvényeinknél általában, hogy azok vagy nem kellőleg, vagy egyáltalában nincsenek végrehajtva és ezen állapotot én sokkal rosszabbnak tartom, mintha egyáltalában nem volna törvényünk, mert Magyarországon sokaknak tudatába ment át észrevétlenül az a vélemény, hogy a törvényeket azért hozzák, hogy azokat ki lehessen játszani.

A mi a munkásvédelmet illeti, ez nálunk nem áll oly rosszul, mint sokan gondolják, csak végre kell hajtani a törvények azon intézkedéseit, a melyek életrevalók, azokat pedig, a melyek nem felelnek már meg a mi változott viszonyainknak, de talán egyáltalában nem is illettek a mi viszonyainkhoz, mert

más, idegen példák után alkalmaztattak, azokat meg kell változtatni és akkor elmondhatjuk azt, hogy Magyarország munkásvédelem tekintetében megtette a kötelességét és nincs mit röstelnie különösen a vele közösségben élő Ausztriától. Hogy csak egyet emlitsek fel, a betegsegélyző pénztárak intézménye nálunk jobb, mint a hire, azért is jobb, mert Németország- és Ausztriában a balesetbiztositással kezdték meg, Baross pedig betegsegélyezéssel, a mi fontosabb, a mint azt ott és nálunk is a tapasztalat bebizonyitotta. Csak egy tévedés történt és itt is áll az, hogy «experientia te de plura docebit». Az ipartestületi csoportoknál kezdték és az ipartestületi pénztárakra fektették a sulypontot. Ilyen van jelenleg 101. Kerületi pénztár (Ausztriában Distriktskasse) van 97, gyári és vállalati 158, magánegyesületi pedig 57. A kerületi pénztárakra kellene a fősulyt fektetni és pedig azokat járásonkint szervezni s a többit azután ezekbe olvasztani. Most készül a kereskedelmi ministerium kebelében egy reformjavaslat, tudniillik a régi törvényjavaslatot át akarják dolgozni. Az új törvényjavaslatban legalább is minden főszolgabirói járásban kellene egy kerületi pénztárt felállitani, és volna körülbelül 450 ilyen pénztár, a mely megfelelne a mostani összes kategoriáju létszámnak.

Végül egy kérdést kell érintenem, mely a jelenkor socialista mozgalmainál fontos : honnan magyarázható a socialdemocratiának határozott vallásellenes iránya ? Sombart a vallásellenes magatartást két forrásra vezeti vissza, egy elméletire és egy gyakorlatira.

Az elméleti álláspont szerinte a «felvilágosodás» öröksége, mely különösen a 60-as és 70-es évek atheistikus irodalmában nyert kifejezést. Hozzáteszi azonban, hogy a dogmatikus atheismus, mely a Marx-Engels-féle felfogásban találta meg tetőpontját, ma már túlhaladott álláspont. Ugyanis ma már a tudománynak bármely szinezetü számbavehető képviselője nem állithatja komolyan, hogy a tudomány az «atheismust» követelné, a vallást pedig kizárná. Ezzel tehát a socialista tömeg a vallással szemben szabad és független lehetne, ha gyakorlati okok nem játszanának közbe. Ugyanis az egyház vagy maga gyakorolta mindig a hatalmat, vagy pedig a hatalommal tartott, innen származott, innen ragadt át a socialista tömeg ellenszenve a hatalom képviselőiről az egyház képviselőire, a kik a socialis harczban többnyire a hatalom mellé, tehát a tömeggel szembe állottak. Abban a pillanatban, a melyben az egyház socialiter indifferens lesz, avagy maga socialpolitikával foglalkozik, megszünt vallásellenes magatartásának gyakorlati oka (az elméletnek úgy sincs alapja). És itt helyénvaló a socialismus azon árnyalatáról beszélni, melyet tágabb értelemben keresztyén socialismusnak, szükebb értelemben pedig katholikus socialismusnak nevezünk.

A keresztyén socialismus régebbi keletü Angliában és Németországban, újabb keletü Ausztriában, csak az a sajnálatos, hogy időnkint ugynevezett antisemitikus vonásokat ölt magára, mi által csak a socialis reform oldalszenved csorbát, ugyanis a socialis reformokat csak általánositani lehet, egyeseknek kizárása ellenkezik a socialis gondolattal.

Az ugynevezett katholikus socialismus első kezdeményezője 1848-ban Ketteler volt, a későbbi mainzi érsek, a ki prófétai buzgósággal előzte meg Lassalle és Marx óvásait a fennálló gazdasági rendszer bizonyos kiáltó igazságtalanságai ellen. De ezen irány hatalmas lökést és megerősitést nyert XIII. Leó pápa nevezetes «Rerum novarum» kezdetü encyclicája által. Ezen irat a katholikus egyházban a sociologikus tanulmányok valóságos renaissance-át eredményezte, mert nemcsak hatalmas ösztönző, de egyuttal egy értékes vezetőjévé

vált mindazoknak, kik e kérdésekkel foglalkoznak. Ezen idő óta a katholikus socialismus terjed, a munkások és elhagyottak érdekében pedig emberbaráti intézmények lépnek életbe, melyeket mind egy gondolat vezet: a felebaráti szeretet.

Bármit mondjanak és bármint itéljenek is egyesek XIII. Leó fentjelzett encyclicájáról, az az egy tény nem tagadható, hogy ezen hatalmas műnek megjelenése socialpolitikai tett volt, mely a föld összes katholikusainak irányt szabott a socialis kérdések egyöntetü felfogására és az alkotások egyirányu eszközlésére.

III. A SOCIALISMUS JÖVŐJE.

És most áttérek a kérdés harmadik, utolsó és befejező részére: a socialis kérdés jövőjére. A mai korszakunkat három nagy mozzanat jellemzi: 1. a technika haladása különösen a villanyosság terén, 2. az irodalmi termékek, különösen pedig a könyvek és ujságok általánossá tétele, 3. pedig intézmények létesitése, hogy a munkások és azok családjainak sorsát javitsuk, a gazdasági nevelés és a szövetkezés által. Gladstone helyesen fejezte ki magát, ezen korszakról beszélve, hogy «ez a munkások korszaka», és tényleg, a mint azt a philosophus Ruskin is mondja, soha sem mutattak a magasabb osztályok annyi szeretetet és rokonszenvet az alacsonyabb osztályokkal szemben, mint a mai napokban. De viszont azt is el kell ismerni, hogy maguk a munkások is nagyobb erőlködést tettek mint valaha, hogy az individualismustól megszabaduljanak, a melynek nyomása és hatása alatt tényleg szenvedtek. Ezért is látjuk, hogy ha a munkások szabadon szövetkeznek egymással természetes uton, nem pedig a kényszer utján, boldogulhatnak, mert tudatára jönnek annak, hogy ki-ki a saját jólétét emelheti, a nélkül, hogy a máséból el kellene venni, s ezt mind el lehet érni munkával, takarékossággal és bölcs előrelátással, a keresetet öregbitve, a fogyasztást mérsékelve. Példa rá Anglia.

A franczia forradalom (1789-ben) a harmadik rendnek diadala volt a nemesség felett, a mint az általánosan ismeretes. A nagy hiba, a melyet ez diadalmámorában elkövetett, az volt, hogy a negyedik rendről, a munkásosztályról megfeledkezett és így látjuk, hogy ez a hatalom 1830-ban összeroskadt, mert nem volt azon egészséges elven felépitve, hogy egy kormánynak még akkor is, ha egy osztály által lett megállapitva, első kötelessége mindnyája részére kormányozni, s mindnyája javára.

Az 1848-iki franczia forradalom a nép szavazatát, a nép hatalmát, melynek akarata mindig bizonytalan, ingadozó, legtöbbször könnyen befolyásolható, gyakran tulságosan fölizgatható, nyilvánitotta uralkodónak. A mint látjuk, az általános szavazati jog egy oly postulatum, mely mindig jobban előtérbe lép, de kétélü fegyver lévén, ennek behozatala roppant nagy óvatosságot követel. Az általános szavazatjog érett népet tételez föl, annál lehet alkalmazása áldásthozó, máskülönben csak fölforgató jelleget ölthet magára. A jövő azoké lesz, a kik nagyobb tömegeket képesek lesznek vezetni, őket a nagy emberek erényeivel megaczélositva, és pedig a mértékletesség, az előrelátás, az igazi testvériség, vagyis a szabad szövetkezés által, de a nélkül, hogy őket a gyülöletre vagy irigységre izgassák. És azt hiszem, hogy a nagy tömegek szivesen is hagyják magukat vezettetni, ha vezetőik nem igyekeznek őket minden áron politikai, nemzetiségi vagy vallásfelekezeti ligákba és szövetségekbe erőszakolni, mely szövetségek többnyire csak kisebb ambitiók kielégitését czélozzák;

szivesen fogják magukat vezettetni, hogy ha a vezetők őszinték és önzetlenek lesznek.

Igyekeztem végig tekinteni azon nagy processuson, melyet mi socialismusnak nevezünk és mely nem egyéb, mint a munkás-osztályok sorsának javitására irányuló törekvés. Az emberi természetben megvan ez a vágy, megvolt és meglesz mindig és ha ebből valami teljesül, akkor ez a jobb sors (helyzet) utáni vágy csak nő. Hogy a capitalismus, ezen napjainkban sokat támadott intézmény, csak egyesek javára szolgálna, nem áll, mert a mi az egyesek javára szolgál, mert a mi az egyesek előnye, azt látjuk a világ fennállása óta, többnyire később a köz javára szolgál. A capitalismus többet használt a culturának és az emberiségnek, mint gondoljuk.

Hisz a trustok is, ez a legújabb jelenség a gazdaság terén, mely némelyek szerint a collectivismus, az államsocialismus felé egyengetné az utat, azt bizonyitják, hogy a mai társadalom még képes a concurrentiát a maga kerékvágásába visszazökkenteni és a termelés anarchiájának gátat vetni. Mert épen a trustok szabályozzák és szervezik a termelést. Az egyes világpiaczok nagy kiterjedése, a hitelnek nagy tágithatása, a tőkének óriási növekvő képessége, a közlekedési eszközök tökéletesedése mutatják azt, hogy a Marx és Engels által kilátásba helyezett krizisek nem fognak bekövetkezni és socialis fölfordulásnak még csak ideája is ki van zárva.

Az 1848-iki forradalom kudarcza és később a communenek csalódásai mutatják a proletariatus tehetetlenségét, az államrudat terrorismussal tartani. Sőt azt bizonyitják, hogy az erkölcsi oldal a gazdasági fejlődéssel szemben is figyelmet érdemel: a trades unionok, az azokat vezető férfiaknak jelleme annak bizonyitó ereje. A munkásosztálynak saját kebelében kell a socialis eszmét és gyakorlatot meghonositani. És ebben az értelemben a socialis kérdés mindenek előtt erkölcsi kérdés. A munkások csak akkor szabadok, ha önmagukat képesek kormányozni. Igyekeztem bebizonyitani, hogy az erkölcsi mozzanatok távol állottak az ú. n. tudományos socialismustól; ahhoz kell az a magasabb felfogás, az a jól eső humanismus, melyet magánál Smithnél és az utopistáknál láttunk.

A socialismus veszedelme, mondja Deschanel, a franczia képviselőház elnöke és a szövetkezeti eszme bátor és szókimondó harczosa, a tudatlanságtól jön. Nem kell azt sem gáncsolni, sem gyülölni, a mi gyermekes, hanem loyalisan tanulmányozni. «A collectivismust tanulmányozni», mondta különben már Schäffle, «egyike a legnagyobb és legconservativebb feladatoknak». Nincs annál fontosabb az emberiség jövőjére nézve. A socialismus, mint láttuk, tulajdonkép egy erőteljes óvás a létező bajok ellen, de mint sociális átalakulásnak kisérlete, el van itélve. Az ideális állapot az lesz, ha a munkások maguk fogják sorsuknak elintézését békés úton kezükbe venni. Az emberiség nagy gőzkazánjában, melyben a socialismus tartja fenn a tüzet, van egy biztossági szelep; ez a socialis reformok higgadt, következetes sorozata, melyet minden ország gépészei: a vezető államférfiak és a törvényhozás a saját népe javára vagy kárára kezel. Az az ország fogja a socialis kérdést, — mely meg nem szünik, mig emberek élnek — legjobban megoldani, a mely az okos socialis reformok terén legtovább fog haladni, vagyis, a mint a bevezetésben mondtam, a legnagyobb okosság mindig az igazságosság s a fennálló rend megtartására egy oly törvényhozás mindig a legjobb alap, mely az egyes társadalmi osztályoknak napot és szelet egyaránt oszt el.

2.

A SÁROSVÁRMEGYEI KIVÁNDORLÁSRÓL.

Dr. Thirring Gusztáv-tól.

I.

A ki figyelemmel kiséri népesedésünk viszonyait, annak figyelmét nem kerülhette el az az élénk és erős mozgalom, mely népünk egyes rétegeinek az ország határán tul való kivándorlásában jut kifejezésre. Ez a mozgalom nem régi, mindössze harmincz éves vagy még annál is fiatalabb, de oly imminens fontosságu, s immár oly nagy mérveket öltött, hogy fölötte egyszerüen napirendre térni nem lehet. Hiszen a hazánkból kivándorlók száma az újabb időben évenként átlag 20 és 30,000 között szokott ingadozni, a mi tiz év alatt már negyedmilliónyi néptömeget eredményez. S ha szemügyre veszszük a rendelkezésre álló statisztikai adatokat vagy az ország különböző részein szerzett tapasztalatokat, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy pusztán csak az éjszak-amerikai Egyesült-Államokban ma már háromszázezernél jóval több honfitársunk él, s hozzávéve ama magyarokat, kik Amerika egyéb részeibe vagy Európa különböző országaiba vándoroltak ki, a nemzet testétől elszakadt magyarság létszáma már a félmilliót is megüti. Kicsiny nemzetnél, minő a magyar, ritka népességü országban, minő a mi hazánk, ily nagy néptömeg hiánya érezhetően zavarja a normális, egészséges fejlődés menetét és előtérbe tolja azt a kérdést, nem-e kellene utat-módot keresni, ennek a nagy arányokban megindult elszakadásnak megakasztására? Hiszen a tömeges kivándorlás már sokfelé érezteti káros hatását úgy közgazdasági, mint kulturális és népesedési tekintetben és az elnéptelenedett felvidéki községek számának egyre való szaporodása néma, de annál beszédesebb tanujele annak a pusztitásnak, a mit a kivándorlás a Felföldön végbevitt. Az a földsáv, mely Árva és Turócz vármegyétől kezdve Liptó, Szepes, Sáros, Abauj-Torna és Zemplén vármegyéken keresztül Ung és Bereg vármegyékig huzódik, mutatja az amerikai kivándorlás pusztitásának területét és ez az a terület, melynek népessége az utolsó évtizedben is aránylag legkevésbbé gyarapodott. Ez a terület volt kezdettől fogva a kivándorlás gócza s az maradt még máig is, bár a mozgalom immár — sajnos — átharapódzott az országnak majdnem egész területére és kisebb vagy nagyobb mértékben mindenütt szedi áldozatait. Mind gyakrabban érkeznek hirek arról és legújabban a hivatalos adatgyüjtés is igazolja, hogy az amerikai kivándorlás már majdnem minden vármegyét bevont érdekkörébe és különösen Vas, Veszprém, Sopron, Győr, Moson, Szabolcs, Temes, Torontál, Krassó-Szörény, sőt Nagy-Küküllő és Szeben, de leginkább a horvát Zágráb és Modrus-Fiume vármegyékben tömegesen is fellép.

A fentebbiekben felsorolt adatokból elég meggyőzően kiviláglik, mily nagyarányu és hatásaiban végzetes a felvidéki kivándorlási mozgalom; ezért időszerünek látszik, hogy a midőn a Magyar Orvosok és Természettudósok most itt, ezen mozgalom góczpontjában tartják vándorgyülésüket, közelebbről vegyük szemügyre, miként alakult a kivándorlás ügye Sáros vármegyében, azon megyében, a honnan az egész mozgalom jóformán kiindult és a hol már ma is roppant intensiven lép fel.

A mig a kivándorlás mozgalma meg nem indult, Sáros vármegye azon országrészek közé tartozott, melyeknek népesedése elég kedvező volt. A vármegyének 1857-ben 155.032 lakosa volt s ez a szám 1870-ig 175.292-re emelkedett. A népesség gyarapodása tehát igen kedvező volt és meghaladta a szaporulat országos átlagát is.

A hetvenes évek elején felütötte magát a kivándorlás réme és bár nemcsak ezen egy megyére terjeszkedett ki, hanem hamar átragadt a szomszédos vármegyékre is, mégis Sárosmegye maradt a mozgalom gyúpontja s ennek a népességét ritkitotta leginkább. A folyó év elején megejtett népszámlálás ugyan valamivel kedvezőbb eredményt tüntetett ki, de ez az eredmény most is rendkivül silány, ha figyelembe veszszük, hogy a vármegye népessége még most sem éri el a 30 év előtti magasságot. Ennek a népességnek, ha csak az országos népszaporulati átlagot veszszük alapul, ma a 210.000 lelket kellene meghaladnia, ha pedig magának a vármegyének népmozgalmi adataiból számitjuk ki a népszámot, még jóval magasabb összegre jutunk.

Nagyon természetes ugyanis, hogy a midőn a kivándorlás nagyságát akarjuk megállapitani, nem szabad a puszta népszámok összehasonlitásával beérnünk, hanem figyelemmel kell lennünk arra a szaporulatra, melyet a természetes népmozgalom (a születéseknek a halálozási esetek fölötti többlete által) előidézne, ha azt a kivándorlás el nem fogyasztaná. Hivatalos statisztikánkból tudjuk, hogy Sáros vármegyében 1870-től 1880-ig a születések 13.257 esettel multák felül a haláleseteket, a népesség természetes szaporulatánál fogva tehát az 1881 január 1-én megejtett népszámlálásnak ennyivel több lakost, azaz 188.549 lakost kellett volna feltüntetnie, tényleg azonban csak 168.889 lakost, vagyis 19.660 lélekkel kevesebbet talált. A következő évtizedben (1881-től 1890-ig) a születések többlete 21.964 volt, az új népszámlálás mégis csak nyolcz főnyi (!) többletet mutatott ki, tehát 21.956 lélekkel kevesebbet, mint a mennyinek lennie kellett volna; végül a legutóbb letelt évtized folyamán 26.037 egyénnel több született, mint a mennyi meghalt, a népesség száma azonban 194.058 helyett csak 173.584 volt, tehát ismét 20.474 főnyi hiány mutatkozott.

Ez adatokban most már birjuk azon népességi elemeket, melyek a kivándorlás romboló hatásának felismerésére szükségesek, illetőleg alkalmasak. Az a hiány ugyanis, mely az új népszámlálások nyujtotta népszámok és a népmozgalmi statisztika alapján megállapitott számok között mutatkozik, semmi másban nem találhatja magyarázatát, mint a kivándorlásban. Annyit tehát már is mondhatunk, hogy a kivándorlás

1870—1880-ig	19.660 lélekkel	= 11·21	százalékkal
1881—1890-ig	21.956 «	= 13·07	«
1891—1900-ig	20.474 «	= 12·18	«

az egész 31 évi időszak alatt tehát nem kevesebb mint *62.090 lélekkel* apasztotta Sáros vármegye népességének számát, úgy hogy a vármegye népességének, ha a kivándorlás nem állana fönn, ma nem 173.584, hanem 235.674 lélekre kellene rugnia! *

* Ellenvetésképen fel lehetne hozni, hogy ha a 62.090 kivándorló idebenn maradt volna, a népesség száma még sem volna ma akkora, mert a 62.090 egyén közül a lefolyt 30 év alatt egy jelentékeny rész elhalt volna; ez ellenvetés helyes, de a mennyiben a 62.090 egyénnek idebenn maradása fokozta volna a házasságok számát s a születéseknek — később emlitendő — jelentékeny csökkenését megakadályozta volna, több mint valószinü, hogy ma a 235.674 főnél még magasabb volna Sáros vármegye népszáma.

Tehát a 62.000 főt meghaladja az a hiány, melyet a kivándorlás Sáros vármegye népességében előidézett: egy kis vármegye kerülne ki e néptömegből. És vajjon ez a szám a kivándorlás egész nagyságát, avagy a kivándorlás okozta egész veszteséget fejezi-e ki? Mindkét kérdésre azt kell felelnünk, hogy korántsem! A kivándorlás okozta veszteség jóval nagyobb még, de igazi nagyságát nem birjuk megállapitani. Fentebb alkalmazott számitási eljárásunk ugyanis csak a természetes népmozgalom és a népszámlálási adatok közötti különbözetet adja; ez a különbözet azonban két ellentétes elemből, kivándorlásból és bevándorlásból áll elő, melyek egymást ellensulyozhatják, úgy hogy a végeredményben nem az egész népmozgalom, hanem csakis az erősebbiknek a gyengébb feletti többlete jut kifejezésre. Tudjuk már most, bár számokban nem is birjuk kifejezni, hogy Felső-Magyarországban elég jelentékeny bevándorlás észlelhető Galiczia és Oroszország felől; mekkorára nőtt ez a beszivárgás idáig, azt majd az új népszámlálás hitfelekezeti és nemzetiségi adataiból fogjuk megláthatni. Az eddig rendelkezésre álló statisztikai adatokból csak annyit tudunk, hogy azon egyének száma, kik a hazánkban honos főnyelveken kivül előforduló «egyéb» nyelveken beszélnek, Sáros vármegyében 1881-től 1891-ig 1821-ről 3135-re emelkedett. Több mint valószinü, hogy e többlet a Galicziából beköltözött lengyelektől ered. A kivándorlottaknak előbb feltüntetett száma már most annyival nagyobb, a hány egyén ezen idő alatt bevándorolt; mert a kivándorlás okozta néphiány a beköltözés daczára és utána maradt fönn. Nagyon valószinü tehát, hogy az utolsó évtized kivándorlás okozta néphiánya a fentebb kitüntetettnél jóval nagyobb lesz, mivel ez idő alatt a Lengyelország felől való beszivárgás erősen fokozódott.

A kivándorlás okozta tényleges *veszteséget* tehát jelenleg rendelkezésünkre álló statisztikai apparátusunkkal nem birjuk egész nagyságában feltárni; még kevésbbé birjuk megállapitani a kivándorlás egész nagyságát. A kivándorlók száma természetszerüleg sokkal nagyobb, mint a kivándorlás okozta tényleges veszteség. A kivándorlóknak elég jelentékeny hányada idővel visszatér, s igy ezeknek tömege nem jelent tényleges népveszteséget s adatainkban sem foglaltatik benne. A tényleg kivándorolt egyének számáról, a kivándorlási mozgalom igazi arányairól csakis a kivándorlástól érintett községekben gyüjtött adatok adhatnak megfelelő képet. Ily adatgyüjtés rendszeresitése csak 1899 óta létezik. A megelőző években gyüjtött adatok nagyon hézagosak. Népszámlálásaink 1881 óta tudakolták a háztartáshoz tartozó távollevők számát, de nagyon természetes, hogy a távollevők összeirása mindig hiányos, a mi felvételünk azonban különösen hézagos már azért is, mivel oly kivándorlók, kik egész családjukkal távoztak el, a kérdés feltevésénél fogva általában nem estek a számlálás keretébe.

Az 1881. évi népszámlálás Sáros vármegyében 7075 egyént irt össze, mint a háztartáshoz tartozó távollevőt, köztük 4958 férfit és 2117 nőt, hogy ezek között hány volt a tulajdonképeni kivándorló, hány csak ideiglenesen távollevő, nem lehet tudni. 1891-ben már 13.604 férfi és 3965 nő, összesen 17.569 egyén volt a népszámlálás alkalmával távol. Ezeknek egy része Magyarországon belül, kisebb része Ausztriában tartózkodott; a külföldön távol levők száma 13.355 volt, köztük 10.850 férfi és 2505 nő, bátran mondható, hogy ezek kivétel nélkül Amerikában voltak távol. Hogy az új népszámlálás mily számbeli eredményeket fog nyujtani, ma még nem lehet tudni; annyi azonban bizonyos, hogy a távollevők száma rendkivül magas lesz.

A kivándorlásra vonatkozó rendszeres adatgyüjtést a magy. kir. központi

statisztikai hivatal 1899-ben kezdte meg. Az adatokat a községi előljáróságok gyüjtik; az adatgyüjtés kiterjed a kivándorlók nevére, nemére, korára, anyanyelvére, foglalkozására és vagyoni állapotára, a kivándorló családtagokra, a kivándorlás időpontjára és az országra, melybe a kivándorlás történt; hasonló adatok gyüjtetnek a visszavándorlottakról is.

Az ekként begyüjtött adatokat a központi statisztikai hivatal dolgozza fel s teszi közzé törvényhatóságonként. Az eddigi adatgyüjtések eredménye szerint Sáros vármegyéből 1899-ben 3966, 1900-ban 4031 egyén vándorolt ki.* A kivándorlók ekként oszoltak meg nem és anyanyelv szerint:

	1899	1900
férfi	2639	2646
nő	1327	1385
magyar	5	3
német	64	157
tót	3521	3497
ruthén	367	368
egyéb	9	6

A kivándorlók majdnem kivétel nélkül Amerikába mentek, 1899-ben csak négy, 1900-ban három egyén vándorolt európai államokba.

II.

Az előadottakban röviden, statisztikai adatokkal vázoltuk a sárosvármegyei kivándorlás mérveit. Feltártuk, hogy a vármegye harminczegy év alatt számszerüleg kimutathatóan 62.000 főnyi népességet, a valóságban azonban még ennél is jóval nagyobb néptömeget veszitett, a mely óriási veszteség nemcsak a népesedési viszonyokat dulta fel teljesen, de közgazdasági romlásra is vezetett. Méltán felvethetjük a kérdést, mi a teendő ily nagy veszélylyel fenyegető, sulyos bajjal szemben?

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, egy másik kérdésre kell felelnünk: mit látunk a hazánkat fenyegető kivándorlással szemben? röviden összefoglalva mondhatjuk: közönyt és indolenciát! A kormány, a hatóságok és a társadalom eddig a legnagyobb közönynyel, ölbetett kézzel nézték a kivándorlásnak évről-évre való elharapódzását, de érdemlegesen sohasem foglalkoztak azon módozatokkal, melyekkel neki gátat lehetne vetni. Hatóságaink egy időben ugyan megkisérlették a mozgalmat karhatalommal elfojtani s annak a kivándorlóknak visszatolonczozásával gátat vetni, de ez a szerencsétlen kisérlet kudarczot vallott és azután félbemaradt. De ki hallott valaha már felőle, hogy a felvidéken féktelenül garázdálkodó kivándorlási ügynökök ellen törvényhatóságaink komolyan felléptek volna, hogy a kivándorlási vállalatok zsoldjában álló községi birók közvetitését megakadályozták, vagy az Amerikából érkező csábitó és lázitó iratokat elkobozták volna?

Ezek után visszatérhetünk arra a fentebb felvetett kérdésre, mi a teendő a kivándorlásnak nagy veszélylyel fenyegető sulyos bajával szemben? Talán sajátságosnak fog feltünni, ha más, konkrét felelet helyett azzal válaszolok, hogy először is a kérdés iránt fel kell kelteni az érdeklődést. Mert nagyon

* Az adatokat a Magyar Statisztikai Évkönyv közli; az 1900. évi — még eddig közzé nem tett — adatokat a m. kir. központi statisztikai hivatal szivességének köszönhetem.

helyesen jegyezte meg *gróf Majláth József*,* hogy a kivándorlás eszméje ma még népszerütlen, fontossága nem ment át a köztudatba, hidegen hagyja még a társadalom nagy tömegét. Addig pedig, a mig a kérdésnek életbevágó volta vérünkbe át nem ment, mig arra a meggyőződésre nem jutottunk, hogy nemzeti fejlődésünk legszorosabb összefüggésben van ezzel a kérdéssel s annak helyes megoldásával, addig a kivándorlás bajának enyhitésére nem is gondolhatunk. Mert legyünk azzal tisztában, hogy ez nem oly kérdés, melyet rendeletekkel, közigazgatási intézkedésekkel vagy jegyzőkönyvekkel lehetne elintézni. *A kivándorlás kérdése a megélhetés kérdése.* Nagyrészt — nem mondom hogy kizárólag — azért vándorol ki népünk, mert hazánkban nem tud megélni, mert külföldön, odaát a tengeren tul jobb sorsot talál, vagy legalább remél, és a remény is többet ér a reménytelenségnél, mert látja, hogy idebenn senki sem törődik nyomoruságával — az adóvégrehajtón kivül. Ezért szükséges, hogy a kivándorlás kérdésének imminens fontossága áthassa a társadalom minden rétegét, jóakaró támaszra találjon a hivatalos gépezet minden egyes tagjában, a községi jegyzőtől és szolgabirótól kezdve egészen fel a főispánig és a miniszterelnökig.

És milyen legyen ez az orvoslás? Hogy ezzel tisztába jöjjünk, mindenekelőtt tudnunk kell, mik a bajnak rugói, tulajdonképeni okozói. Ha figyelemmel kisérjük kivándorlási mozgalmunk történetét, két jelenséget látunk: egyrészt azt látjuk, hogy a nép azért hagyja el szülőföldjét, mivel rajta megélni nem bir, vagy csak nagy nyomoruságggal tengetheti életét; másrészt tapasztaljuk, hogy kivándorlási ügynökök csábitásai, csalogató igéretei adják kezébe a vándorbotot olyanoknak is, kiket a szükség nem is kergetne az ügynök karjába. Foglalkozzunk először az utóbbi esettel. Egy félreeső hegyi faluban békésen, elégedetten él a nép; nincs valami fényes élete, földje, napszámmunkája csak épen annyit hoz, a mennyire szüksége van, hogy életét fentarthassa, de a népnek nincs sok igénye, beéri azzal, a mit a jó Isten ad vagy a mit két keze munkájával szerez. Ekkor megjelenik a kivándorlási ügynök. Mézes-mázos beszédben festi Amerika tejjel-mézzel folyó paradicsomi földjét, a hol a bevándorló ingyen földet kap s nehány év alatt megszedi magát, dúsgazdag úrrá válik. Kinálja a hajózási jegyeket s végre is . . . . viszi áldozatát Brémába vagy Hamburgba, a hol hajóra szállitja. Igy indul meg a kivándorlás.

Ha a kivándorlást korlátozni akarjuk, először ezen ügynökök működésének kell véget vetni; sok ezer embert csaltak ők Amerikába, kik oda egyébként ki nem vándoroltak volna.

Sokkal nehezebb azon kivándorlókat visszatartani, kik nem ügynökök unszolására, hanem saját elhatározásukból vagy rokonaik, ismerőseik hivására kelnek utra. Ezek többnyire olyanok, kik sorsukon tényleg enyhiteni akarnak, de közöttük is akad, a ki idebenn is megalapithatná jövőjét, csak a hirtelen meggazdagodás reménye készteti kivándorlásra. Ezeket a kivándorlókat nem lehet másképen visszatartani, mintha helyzetüket tényleg javitjuk. S itt elérkeztünk a legnehezebb problémához: miként javithatjuk meg ezeknek helyzetét? Ez a kérdés a legszövevényesebbek közé tartozik, mert összefügg az általános közgazdasági állapottal, a kereseti viszonyok alakulásával, a birtok eloszlásának kérdésével és a legkülönbözőbb más kérdésekkel. Nem is tartjuk

* Az országos nemzeti szövetség közgyülésén 1901 márczius 5-én tartott előadásában (A magyar gazdaszövetség kiadványai, XLII. füzet. A kivándorlásról, Budapest 1900).

e helyet arra valónak, hogy ily kérdésekben konkrét javaslatokat tegyünk. Ezeknek a kérdéseknek tanulmányozása azon testületek és hatóságok körébe tartozik, melyek a kivándorlás problémáival legújabban hivatásosan foglalkoznak.

Röviden csakis annyit kívánunk megjegyezni, hogy a kivándorló népnek munkát és kenyeret kell adni, a végből hogy idehaza maradhasson. Más szóval: *meg kell szüntetni a kivándorlást előmozditó okokat* s akkor a kivándorlás maga is meg fog szünni.

Volna még egy fontos teendőnk, mivel eddig nem törődtek. A legutóbb leleplezett amerikai pánszláv izgatás esete feltárta a nagy veszélyt, mely a tót önérzettel megtelt s a szláv liga által összekötött «amerikaiak» visszatérésében rejlik.

A nagy veszély abban rejlik, hogy kivándorlóink rövid idő alatt teljesen elamerikaiasodnak, vagy a pánszláv törekvések hálójába kerülnek. Egyik főfontosságu feladatunk volna tehát odahatni, *hogy Amerikában élő honfitársaink hazánkra s nemzetünkre nézve el ne veszszenek.* Támogatni kell tehát az amerikai magyarság kulturális törekvéseit s szitani kell bennük a hazaszeretet lángját s a magyar nyelvhez, magyar szokáshoz és magyar hazához való ragaszkodást. Tehát a művelődés terjesztésével, a hazafias szellem fejlesztésével is hozzájárulhatunk ahhoz, hogy népünknek a haza földjén való megélést megkönnyithessük.

Úgy szólottunk eddig a kivándorlásról, mint nagy bajról, mint nemzeti csapásról, mely hazánk és népünk anyagi és kulturális fejlődését megronthatja, melyet tehát korlátozni kell. Nem oszthatjuk azoknak nézetét, kik azt vallják: a ki nem tud megélni, menjen Amerikába, boldoguljon ott a hol tud. Ily fatalisztikus, szinte azt mondanám cynikus felfogást nem szabad tanusitanunk, mikor nemzetünk egy jelentékeny részének jövőjéről van szó. Sőt feltéve, hogy összes kivándorlóink Amerikában boldogulnának, meggazdagodnának: megnyugtathatna-e minket az a tudat, ha a mellett felvidékünk elnéptelenedik, kipusztul és gazdaságilag tönkre megy? Nem-e kötelessége minden államférfiunak, de minden jó hazafinak is, ily krizis bekövetkezését megakadályozni? Hiszen neki nem az *egyes* embert, hanem a társadalmat, a nemzetet, a hazát kell szeme előtt tartania és: salus reipublicæ, suprema lex esto! Ezért kell odatörekednünk, hogy bár a kivándorlás egyesekre, talán sokakra nézve előnyös, annak mégis gátat vessünk. De nem rendőri karhatalommal, mert ez a bajt csak sulyosbitja s a ki nálunk nem tud megélni, azt nem is szabad megakadályozni, hogy másutt próbáljon szerencsét. De gátat kell vetni azzal, hogy kivonjuk alóla az okokat, melyek a kivándorlást előidézik. *Arra kell törekedni, hogy senkinek ne legyen oka hazánkból kivándorolni,* hogy mindenki itt a haza földjén találhassa meg boldogulását, jövőjét, akkor a kivándorlás szálait egyszerre elvágtuk.

Oly nagy már a baj, hogy orvoslásával késnünk már nem lehet, ha csak egészen le nem akarunk róla mondani. A jelenlegi kormány ismételve jelét adta, hogy e nehéz kérdés elől sem akar kibujni s így kecsegtet a remény, hogy a közel jövőben ez ügyben is fordulat fog beállani. De természetesen nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy egyszerre nagy eredményekről számolhassunk be. Egyike a legnehezebb, a legszövevényesebb kérdéseknek ez, melynek megoldása körül, mint emlitők, csakis valamennyi tényező egyértelmü önzetlen, hazafias közreműködése által lehet némi eredményt elérni. És ha eleinte szerény is lesz az eredmény, szivós kitartással, fáradhatatlan munkás-

sággal és hazafias áldozatok árán mégis sikerülni fog elérnünk, hogy azok, a kik máskülönben kivándorlásra lettek volna utalva, idehaza, édes hazánk földjén is megalapithassák jövendő boldogságuknak hajlékát.

3.

A MENTŐINTÉZMÉNY ORSZÁGOS SZERVEZÉSÉNEK JELENLEGI ÁLLÁSA HAZÁNKBAN.

— KIVONAT. —

Dr. Aczél Károly a budapesti önkéntes mentő-egyesület parancsnokától.

Előadó javaslatára a B. Ö. M. E. kérdőives leveleket küldött széjjel az ország összes *városaihoz*, a melyekben felvilágositást kér a *mentőintézmény* kérdése állásáról, utalva az 1899. évi mentőügyi országos értekezlet határozatára, mely az intézmény létesitését megsürgeti. Elment *133* olyan levél és visszaérkezett ezek közül *113*. Ezek alapján kiderült, hogy Budapesten kivül még 7 városnak van *megfelelő* mentőintézménye (Kolozsvár, Szabadka, Miskolcz, Eger, Székesfehérvár, Gyöngyös, Arad); *részben megfelelő* 35 városnak (főleg a *mentőkocsi* hiányzik); *kezdetleges* intézménye 44 városnak és *nincs* mentőintézménye 24-nek. Kiderült továbbá a válaszokból, hogy az *országos mentőértekezlet* óta — ennek behatása alatt — az intézmény 25 városban alakult és alakitása ügyében *komoly mozgalom* indult meg *hét városban*.

Előadó további fejtegetéseiben kiemeli, hogy a *mentőintézmény létalakja* gyanánt a társadalmi jótékonyságon alapuló *egyesületénél* szivesebben látná a *hatósági* intézményi formát, mert csak is ez biztosithatja az *anyagi létalapot* és az *erkölcsi tekintélyt*.

Az intézmény, a mennyiben a *tüzoltóság*-hoz vagy a *rendőrség*-hez is kapcsoltatik, mindig *orvosi* felügyelet és ellenőrzés alatt álljon; a *kioktatást* első sorban az orvosok eszközöljék, a *felszerelés* mindenütt bizonyos *homogeneitással* történjék és erre a czélra a B. Ö. M. E. tanácsadó szolgálatait ajánlja fel.

4.

AZ EMBERI NEM ELKORCSOSULÁSÁT HANGOZTATÓ PANASZOK JOGOSULATLANSÁGÁRÓL.

— KIVONAT. —

Dr. Tihanyi Mór-tól.

Előadásában sorra vette az ó- és középkorból fenmaradt, idevágó irodalmi adatokat és művészeti alkotásokat és kimutatta, hogy mindazok a tényezők, a melyeket az emberiség elkorcsosulásának okaként emlegetni szoktak, hajdanda még sokkal nagyobb mértékben fejtették ki káros hatásukat, mint jelenleg. Igy a kedvezőtlen éghajlati és talajviszonyok, valamint a helytelen táplálkozás káros hatásai, nemkülönben a fertőző bántalmak elterjedése

ellen a mostani fejlettebb közegészségügyi intézmények sokszorta nagyobb védelmet nyujtanak, mint bármikor ezelőtt. A kultura haladásával a régente szakadatlanul duló, véres hadjáratok is ritkábbakká váltak és ezzel a sebesülés okozta sérülések száma is tetemesen megfogyott.

A nemi élet terén az emberek hajdanta sokkal több kihágást követtek el; a modern psychopathológiának összes enemü kórformái már az ókorban is napirenden voltak, sőt még sokkal inkább el voltak terjedve. Az izgató idegmérgekkel, nevezetesen az alkohollal, továbbá az ópiummal és hasissal elkövetett visszaélések ugyancsak már a legrégibb ókorban általános divatban voltak.

A lelki kórokok nagy csoportja, a pauperismus, a gyors meggazdagodás vágya, a játékszenvedély, a sértett becsvágy, a szerelmi bánat, az ijedelem, az egymást gyorsan követő lelki izgalmak stb. régente szintén sokkal nagyobb mértékben ásták alá az idegrendszer épségét, mint ma. Az oly gyakran hangoztatott modern izgalmak valóban igen eltörpülnek a számos és súlyos lelki megrázkodtatáshoz mérve, a melyeket az emberiségnek régebben kellett elszenvednie.

Az ideg- és elmebajok átöröklésére is sokkal több volt hajdan az alkalom, mert akkor a vérrokonok közötti házasság mindennapi volt.

Az ideg- és elmebetegség a kultura legalacsonyabb fokán álló, úgynevezett vad népek körében is előfordultak, az ó- és középkorban pedig kétségtelenül sokkal nagyobb arányokban voltak elterjedve, mint jelenleg és sokszor járványos alakot öltöttek. A lelki fertőzés utján a hisztéria hajdanta, midőn a tudatlanság és a vallási fanatizmus a suggerálhatóságot a legnagyobb fokra emelte, óriási járványok alakjában dúlt.

Az ó- és új testamentomban, az ókori mithoszokban, továbbá a legrégibb történelmi művekben és szépirodalmi meg képzőművészeti alkotásokban az ideg- és elmebetegségeknek magyon sok esetét találjuk megörökitve.

Az öngyilkosság sem modern keletü baj; a vad népeknél is gyakori, az ókorban pedig sokszor járványosan fordult elő: sőt egyes bölcsészeti iskolák nyiltan hirdették az öngyilkosság megengedett és jogos voltát.

Kétségtelen az is, hogy a czivilizáczió előrehaladásával az emberek átlagos életkora fokozatosan növekszik, még pedig nemcsak a therapia tökéletesedése miatt, hanem első sorban azért, mert a ragályos és egyéb úgynevezett alkati bántalmak is sokkal ritkábban meg szelidebb alakban támadják meg mostanában az embereket, egyrészt a bajok megelőzésének fejlődése, másrészt pedig az emberiség ellenálló erejének fokozódása következtében.

Az ennek ellenkezőjét hirdető nézetek tévesek és részint a régi orvosi irodalom nem ismeréséből, részint pedig onnan erednek, hogy mindig újabb néprétegek válnak hozzáférhetőkké az orvosi megfigyelés számára; továbbá hogy jobban kifejlődik a statisztika is, ez az újabb keletü tudomány és hogy az orvosi diagnostika is fokozatosan tökéletesebbé válik, a mely tényezők együttesen azt eredményezik, hogy az egyes betegségek elterjedéséről újabban sokkal pontosabb számadatok gyüjthetők.

Az emberi nem elkorcsosulására vonatkozó panaszok különben ősrégi eredetüek, hiszen *Lykurgus* spártai király már több mint nyolcz évszázaddal Kr. előtt külön törvényeket alkotott az elkorcsosulás ellen és már az ókori költők is, mint — laudatores temporis acti — a dicső multnak magasztalói siratták az emberiség elsatnyulását. Ezeknek a panaszoknak megismétlése azután általános divattá vált és ezeket a panaszokat a modern irók is átvették.

A régi sirokban talált emberi csontvázak és a muzeumokban őrzött régi fegyverek azt is kétségtelenné teszik, hogy az emberek hajdanta nemcsak nem voltak nagyobbak mint mostanában, hanem épen ellenkezőleg átlag kisebb termetüek voltak.

Az emberiség legczivilizáltabb része a fehér emberfaj — megfelelően a természetes kiválogatódás törvényének — mindinkább elszaporodik, a cultura jótéteményeit nem élvező népfajok pedig fogynak, sőt egyesek egészen ki is pusztulnak.

Tévednek tehát mindazok, a kik az ú. n. modern degenerátióról megrajzolt sötét képek elszomoritó hatása alatt az emberiség megmásithatatlan végzetének tartják, hogy ez a culturális haladást a fokozatos testi és lelki elsatnyulás árán kénytelen megfizetni, mert ellenkezőleg a felvilágosodás, a művelődés általános elterjedése az egyedüli eszköz, a mely nem csupán erkölcsileg javitja meg az emberi nemet, hanem testileg is fokozatosan ellenállóbbá teszi és tökéletesbiti.

5.

A CSECSEMŐK VÉDÉSE.

Dr. Genersich Gusztáv-tól.

Megjelent egész terjedelmében a «Közegészségügyi Kalauz» 1901. évfolyamában.

6.

AZ ÉRZÉKISÉG KORAI FEJLŐDÉSÉNEK MEGGÁTLÁSÁRÓL.

Dr. Porosz Mór-tól.

Egész terjedelmében megjelent az «Orvosok Lapja» 1901. évfolyamában.

MTA
1826
K

XII.

TUDOMÁNYOS ESTÉLYEKEN TARTOTT ELŐADÁSOK.

MTA
1826
K

1.

AZ AGGTELEKI BARLANG ÉS A SZÁDELLŐI VÖLGY.

— KIVONAT. —

Irta: SIEGMETH KÁROLY.

Gömör- és Szepesmegye érczhegységének területén jobbára a felső Triashoz tartozó két mészfensikot találtunk. Ezek egyike keleten az alacsony Tátra gránittömegéhez csatlakozik és délnyugatra nyelvalaku ágat bocsát ki, mely mint murányi fensik, az Osztrovszky Vepor hegység csillámszirt tömegébe ékelődik. A másik fensik az érczhegység délkeleti oldalán terül el, melyet a Csetnek patak, valamint a Sajó völgye a konyári, pelsőczi és sziliczei fensikra oszt szét.

A földtani térképre vetett egyetlen tekintet meggyőz arról, hogy e helyen egykor csupán egyetlenegy összefüggő fensik állott, mely csak erosio által oszlott el jelenlegi részeire; a völgyeket részarányosan körülhatároló sziklafalak alakzatai kétségbevonhatatlanul tanuskodnak szintén az egyes fensikok egykori összefüggése mellett.

Ólomszürke, meredeken emelkedő és élesen körülhatárolt, majdnem kopár sziklafalak jellegzik eme mészfensikokat, melyek méhükben messzeterjedő, legnagyobb részt még át nem kutatott barlangokat rejtenek.

Csak a dobsinai jégbarlangot emlitem, melyhez hasonló az egész világon nincs, a Csengőlyukat a pelsőczi fensikon, s mindenekfölött az Aggteleki barlangot a sziliczei fensikon, nagyságra nézve a világ második barlangját, melylyel bővebben fogunk foglalkozni.

A sziliczei fensik a felsorolt fensikok között a legnagyobb. Határát nyugaton a Sajónak a pelsőczi fensik felé mélyen bevágott völgye képezi. Keleten a Torna patak mély medret vájt magának s a fensikot a Bodva völgye felé nyelvalakulag lefutó két szárnyra osztotta. Ezen fensik cser-erdőkkel benőtt terület, melyen sokszoros tölcsérszerü nyilások láthatók. Ezeket a Karstban jolináknak, nálunk pedig töbröknek nevezik.

A töbrök majdnem kivétel nélkül az üregboltozatok beomlása folytán keletkeztek s a barlang-üregek belsejében rendszerint ennek megfelelő törmelék-dombokat találunk, melyek az Aggteleki barlangban 80—90 méter magasságot érnek el.

A sziliczei fensik jobbára a Triashoz tartozó mészből áll.

A barlangképződés legkedvezőbb feltételei a mészhegységben vannak meg. Ennek hasadékain és repedésein könnyen beszivárog a légköri viz, mely a televény rétegen való átszivárgása közben jelentékeny mennyiségü szénsavat vesz fel magába, minek segélyével a mészkövekből könnyen oltható ket-

tőd szénsavas meszet alkot,'s ezt magával ragadja. Több ily módon kivájt hasadék azután nagyobb vizfolyássá egyesül, miután jelentékenyebb vizmennyiség folyott végig az üregeken, ennek erőművi vájóhatása is hozzájárul még a vegyi oldó hatáshoz úgy, hogy hosszú idő multán oly óriási üregek képződnek, mint az Aggteleki Baradla és más nagy barlangok.

Ezen viztömegek megtöltik teljesen az üregeket és akadályozzák a sedimentær lerakodásokat. Ekként magyarázható, hogy kivéve a Mendip Hils nehány hasadékát, hol Móre Károly microlestes ganoidák és a rhæti képződmény más állatainak csontjait találta, régebbi, mint a diluvial korszakba tartozó állatmaradványokat semmiféle barlangban nem találunk.

Csak a viztömegek apadtával képződhettek sedimentær lerakodások, a melyek még ma is folyton emelik a barlangok fenekének szintáját. A cseppenként beszivárgó viz is csak ettől a korszaktól fogva kezdhette meg, hogy úgy szóljunk a barlangüregek földiszitését.

A beszivárgó viz ugyanis útja közben elveszti szénsavtartalmának egy részét, el is párolog s a magában feloldott meszet gyürüalakban rakja le az üregek tetőzetén, oldalfalain és alján. A gyürük lassan-lassan csövecskékké alakulnak és a tetőről lefelé növekvő stalaktitokat, meg a fenékről felfelé növő stalagmitokat, dus alakzatu képleteket alkotnak, melyek a cseppkő-barlangok tulajdonképeni diszét teszik.

A Baradla sedimentær lerakodásaiban talált ursus spelaeus, cervus capreolus, cervus elaphus, bos taurus, bos ursus stb. csontok a diluvial korszakhoz tartozók.

A régi kőkorszakban a barlangi medvéhez az ember társult. Ebből a korszakból valók a mesterségesen szilánkolt csontok s a belőlük készült szerszámok. Ez az ős ember nem ismert még földmivelést, sem baromtenyésztést csupán csak erdei bogyókkal és vadászata zsákmányával táplálkozott. Báró Nyáry Jenő talált megszenesedett és mesterségesen felhasitott emberi csontokat is, a miből teljes joggal azt következteti, hogy ezek a barlanglakók emberevők is voltak. A későbbi kő- vagy neolit-korszakban a barlangi medve már kihaló félben volt, lehetett akadni házi állatok csontjaira, sőt gabona-maradékokra is, annak bizonyságául, hogy akkor már barmot is tenyésztett, földet is művelt az ember.

A trachytból és homokkőből, tehát ezen a vidéken idegen kőzetfajokból készült szerszámok pedig arra engednek következtetni, hogy ez az ember már távolabbi vidékekkel is közlekedésben állott.

A neolit korszakban a barlang egy része, az úgynevezett «csontház» temetkezési helyül szolgált s a leletekből bizonyos ritus olvasható ki; minden csontváz arczczal a föld felé fordulva fekszik s úgy a koponya alá, mint föléje egy-egy lapos kő van helyezve.

A további leletek a kőkorszakból a bronzkorszakba, s a bronzkorszakból vaskorszakba való átmeneti időre, valamint a tatárjárásra vonatkoznak.

Raisz Keresztély Gömör vármegye főmérnöke volt a legelső, a ki a barlangot mérnökileg felvette, de csak a vaskapuig haladt előre, itt övig beleesett a vizbe s kénytelen volt felhagyni a további előnyomulással. Vass Imre ugyancsak Gömör vármegye főmérnöke 1829. évben újból felmérte a barlangot, mely alkalommal annak manap ismert végpontjáig, az úgynevezett Pokolig hatolt. Ő mondható e szerint az új ág felfedezőjének.

A Kárpát-Egyesület 1882-ben vette át a barlangot és javaslatomra 1890-ben törtük a második kijáratot.

Most a barlangvándorlást az új bejáratnál kezdjük meg, friss erővel jutunk a csillagvizsgáló toronyhoz, a barlang legszebb képződményéhez s innen öt órai kényelmes és biztos séta után eljutunk a régi bejárathoz.

Az Aggteleki barlang valamelyes folyómederhez hasonlitható, melynek mellékfolyóit és forráspatakjait az oldalágak képezik. Az oldalágak leginkább a barlang elején, a régi bejárat közelében torkollanak a főágba, ilyenek a csontház, a rókalyuk, a denevér-barlang, a büdöstói ág, a paradicsom felé való elágazásával, beljebb az ó-ág vége, mely most már az új ággal közvetlen összeköttetésben van, a retekbarlang, az új bejárat és az arany-utcza.

A főág hossza 5797·280 méter, valamennyi mellékágak összes hosszusága 2867·672 méter. A barlang egész hossza tehát 8665 méter, vagyis kereken 8·7 kilométer. E szerint az Aggteleki barlangot a föld valamennyi barlangja között kiterjedés tekintetében a második hely illeti meg.

Az országút egy nehány lépésnyire Aggtelek és Józsafő fölött egy töbör oldalfalában nyomul be a barlang felé, az új bejárás és 330 kényelmes lépcső segit bennünket ama tárnának fenekéhez juthatni, mely majdnem vizszintesen vezet a barlang főágába, 4509 méter távolságra a régi bejárattól.

Alig egy negyedórai gyaloglás után egy hófehér, mélyedéseiben rózsavörös és csodaszerüen finom szerkezetü stalagmitnál az alabástrom-oszlop előtt állapodunk meg. Ezen oszlopnak felületén lévő finom csövecskékből alakult képletek annak polypszerü kinézést kölcsönöznek, mintegy befelé huzott karokkal.

Rövid vándorlás után az Apolló-terembe lépünk.

Félóra mulva jobbra, a barlangnak egyik oldalüregében emelkedik szemeink előtt a 35 méter magas Gellért-hegy. Ez egy omladékokból alakult kúp, melyeknek száma a Baradlában a tetőzetek beszakadása és beomlása folytán igen nagy. Kényelmes lépcsőkön megmászhatjuk ezen hegyet, melynek magaslatán bámulva pillantjuk meg amaz óriási stalagmitot, mely fent husz méternyi magasságra emelkedik. Ez a *csillagvizsgáló torony*. Kétségkivül legszebb látványossága a barlangnak. Tövénél nyolcz méter átmérőjü s mintegy fél méter magasságig csak mérsékelten vékonyodik, mig végre innen kezdve merészen megy át egy vékony csucsba, melynek koronáját egy kúpalaku gomb képezi. Az egész képződmény — szóval le sem irható diszitményeivel együtt — góth templomtoronyhoz hasonlit. Ha a megvilágitás magnesium lámpással történik és ilyenkor az üreg oldalfalait is szemügyre veszszük, melyek a torony fölött 32 méter magasságra, mint impozáns boltivek felnyulnak, akkor a hatás valóban elbüvölő.

A touristák legtöbbje itt visszafordul s csak rendkivül kevesen követik a barlang végéig, a Pokolig vezető utat.

Önként érthetőleg csak a legjelentékenyebb cseppkő-képződmények elősorolására szoritkozhatom, mert a névvel jelölt képződmények száma meghaladja a 200-at; ki kell azonban emelnem, hogy az elnevezés körül teljesen ártatlan vagyok.

Több terjedelmes stalagmit által környezve, vékony fehér csepkő-oszlop tünik elé. Tetején van egy alak, hosszú szakállal, hullámzó palástban: ez szent László szobra. De még hatalmasabb az a benyomás, melyet a most következő alakzatok tesznek az utasra: Minerva oszlopa és sisakja ez. Meglehetősen tágas tér közepén emelkedik ugyanis egy finoman rovátkolt oszlop fel egészen a tetőzetig, mely számtalan stalaktittal diszitve, egész mélyen lehajlik. Mellette egy talapzaton fekszik Minerva sisakja, mely görög sisakhoz

meglepően hasonlit. — A barlang felfedezőjének tiszteletére elnevezett Vass Imre-oszlop stalagmitjei és más képződmények mellett elhaladva, 3023 mnyi távolságra a régi bejárattól a Retek-barlangba érünk, mely a Baradlának leghosszabb, mintegy 1100 méter hosszu oldalága.

A nagyvezér sátra mellett elhaladva, Semiramis függő kerjeihez érünk s azoknak hófehérségü stalaktitjai és vörös szinüen áttetsző és csillogó stalagmitjeihez, melyek közül az egyik elfátyolozott női alak szobrához nagyon hasonlit és Semiramis névvel jelöltetik. E helyen 2114 méterre vagyunk a bejárattól.

A patakon áthaladva, a Tündérvárral állunk szemben, mely nem egyéb, mint szép cseppkövekkel diszitett szikla.

Úgy látszik, mintha itt a barlang függönyszerüen lett volna elzárva s a falazat csak később keresztül törve. A patak jobb oldalán a sok stalagmit által diszitett olympus lábánál emelkedik a Minaret, egy szép karcsu oszlop. Vezetőnk felszólitására eloltjuk gyertyáinkat s kissé távolabbi visszamaradásra késztetve, maga felszáll az Olympusra. Mély sötétség vesz bennünket körül s elnémulva várjuk mi fog következni. Rémesen hangzik fel a viznek zúgása s elnémitja az itt-ott leeső vizcseppek zaját, melyek közé az Olympusra haladó vezetőnk lépései tompán vegyülnek belé. Vöröses fényben tündökölnek most a stalagmitok csúcsai a hegy tetején s maga az Olympus is vöröses fénysugárral boritva kezd előttünk fényleni, s úgy tetszik, mintha a nap fölkelésekor szokásos fényhatás lepne meg, midőn vezetőnk az oszlopok mögött fáklyáját egyszerre meggyujtotta.

Egy 40—70 méter széles tómedenczén, az úgynevezett nagy üregen át vándorolunk most, sok omladékhalom mellett elhaladva, a thermopylæi szorosig, melyen át a kis ebédlőbe jutunk, honnét vagy a patak mentén a régi megszokott úton, vagy az új áttörésen keresztül egyenesen a régi barlangág végéhez érhetünk. Az utóbbit, a sokkal jobb utat választjuk s felhágunk a Libanonra, melyen karcsu cseppkőoszlopok emelkednek.

Majd a régi barlangág végéhez jutunk s itt találjuk ama sziklatuskót, melyen Ferdinánd királynak még mint trónörökösnek látogatása emlékeül ezen felirat van bevésve: «Ferdinandus coronæ Princeps.»

Jobbról a sziklából Acheron vize tör elő s egy másikkal a Stix-el egyesül. Ha ezen patak folyását követjük, a büdöstói ágba jutunk, mely barlangág nagyon valószinüen a vele szomszédos büdöstói vagy domiczai barlanggal áll összefüggésben. Délre meredeken emelkedő ágba befordulva, a Purgatoriumon át a Paradicsom előcsarnokába s innen a Paradicsomba érünk, a barlang egyik legszebb üregébe, mely szépségét bizonyára azért őrizte meg eddig, mert nehezen volt megközelithető. Ezen szép csarnok hosszusága 30—100 méter, szélessége 40 méter.

A mi a csarnok szépségét fokozza, az azon gazdagság, melylyel cseppkőoszlopokban bővelkedik, melyek — úgy tetszik — mintha a tetőt hordanák. Ezen csepkövek kellő megvilágitás mellett bűvösen hatnak az utasra.

A nagy templomból a Denevér-barlangba juthatunk. A nagy templom végén szemeink előtt a sziklaüregben eltünik az Acheron s mutatkozik a Rókalyuk, egy látogatásra ajánlatos, de nehezen járható oldalág, mely balfelé elágazik.

A Királykútnál felséges itallal felfrissülve és aztán a csontháznál elhaladva, ama törmelékből alakult kúphoz jutunk, melyen végig lépcsőkön felfelé haladva a barlang régi bejáratához, illetve a mostani kijárathoz jövünk.

Közel ide van a tourista ház, a hol az utas frissitőkkel és szállással ellátva megpihenhet.

Az Aggteleki-Barlang, Tornaallja, Szin-Perkupa és Pelsőcz állomásoktól kocsival másfél óra alatt érhető el s nagyon ajánlatos ennek megtekintését a Tornától kitorkolló szádellői sziklavölgy meglátogatásával összekötni.

E czélból Szinről Tornára utazunk, melynek regényes kúphegyen fekvő várromjai messzire láthatók. A rege szerint azt egy szegény pásztor, Bebek Mátyás épittette volna, ki a Somhegyen rengeteg kincseket talált és azok egy részét egy óriási sajtba rejtve, a tatárok elől menekülő Béla királynak ajándékozá; ezért a királytól engedélyt nyert hét vár épitésére, ezek egyike a tornai.

Tornától körülbelül négy kilométernyire fekszik Szádellő faluja, a hasonnevü sziklahasadék kijáratánál.

A völgy falainak meredekségéből következtetve, az első pillanatban hajlandó az ember feltenni, hogy a völgy a szikla erőszakos megrepedésének köszöni keletkezését, vagy — tekintve a mögötte fekvő kőzet régibb voltát — legalább egy régibb vizmedret feltételezni, mint pl. a Dunajecz áttörésénél. Ha azonban minden körülményt gondosan szemügyre veszünk, szükségképen arra a feltevésre kell jutnunk, hogy úgy a szádellői-, mint az áji völgy mégis csak a viz lassu, de folytonos vájó munkájának köszöni létrejöttét, a mely vájó és mélyitő munkát itt a mészben még a viznek aknaszerüen alámosó erőművi és a szénsavnak oldó vegyi hatása is előmozdit.

A szénsavas viznek ilyen hasznos hatását kicsiben a messze fensikok minden egyes szirtjén külön is észlelhetni, sőt a viznek barlangképző aknamunkáját is lehet tanulmányozni. Hogy a szádellői völgy csakugyan lassu erosió műve, arról a meredek sziklafalakban még jó magasságban is található kivájulások, kút vagy barlangszerü lyukak is tanuskodnak. Egy a völgy közelében, de már fent a fensikon levő ilyen kutról azt állitják, hogy csak akkor van benne viz, mikor a völgybeli patak kiárad, valószinüleg azért, mert ilyenkor nem folyhat le a kutba gyülemlett viz.

De nézzük már a völgyet. Meredek, majdnem függőleges oldalfalai háromszáz méternyi magasságig érnek el; az ólomszürke kőzetet csak gyér növényzet boritja, cserjék és fák csak a sziklarepedésekben verhetnek gyökeret, itt is csak satnya tenyészetre jutva. Fent a magasban nehány tiszafát vehetünk ki, melynek szerfölött kemény és szivós fája ellentáll a viharnak. A völgy fenekét mindenütt vastag rétegben boritja el mészkőtörmelék és görgeteg, melyet egy 1878-iki nagy felhőszakadás vize hordott ide; a sziklákon itt-ott látható friss törési és szakadási helyek egyébiránt azt mutatják, hogy a völgy falai is hozzájárulnak a «kikavicsoláshoz». A sziklafalak mind közelebb és közelebb szorulnak egymáshoz, fent a magasban kékes visszfény koronázza ormaikat, lent a szurdok aljában komor, szürke árnyékba merülnek.

De menjünk tovább; a völgy most annyira megszükül, hogy a zugó patak mellett alig jut hely az ösvénynek, melynek további útját meredek sziklák teljesen elállani látszanak. Egy ily utbaálló sziklát megkerülve, csodás és elragadó látvány áll előttünk: t. i. a meredek szirtfalak alkotta szinkör közepén egy szabadon álló nyulánk szirt, a «Czukorsüveg», ez a szádellői völgy fődisze és fénypontja.

A patak medrét a tömegesebben útba álló sziklacsoportok mind szükebbre szoritják és a patak vize a sok nehézséggel küzködve és cataractszerü vizesést képezve, rohan lefelé.

Innen túl a szurdok már kezd veszteni vadságából; oldalfalai kevésbbé meredekek és cserjékkel, fákkal jobban benőttek. Az úgynevezett Királykút pompás, kristálytiszta vizéből oltjuk még szomjunkat, a mit — úgy mondják — hogy IV. Béla király is megtett e helyen; és kevéssel odább a Vinkely és Szárpatak összefolyásánál egy szép, minden oldalról szálas erdő által környezett réten állapodunk meg. A tiszta patak itt még halk robogással siklik tova bokorárnyalta partjai között és senki sem tenné föl róla, hogy alább vad hegyi zúgó alakjában fog szirtről-szirtre szökdelni. Ezen az idylli helyen hosszabb pihenőt tartunk.

2.

A GYERMEK SZELLEMI ÉLETÉBŐL.

Babarczi-Schwartzer Ottó tanár, m. k. udvari tanácsos, m. elme- és ideggyógyintézeti igazgatótól.

Igen tisztelt hölgyeim és uraim!

Az isteni bölcseség egész fényében megnyilatkozik az emberi lélek nemes nyilvánulásaiban.

Mily kietlen lenne földi vándorlásunk útja, ha lelkünk nem ismerné az elégedettség, az öröm, a hála, a boldogság és az igazság érzéseit, és mily sivár lenne, minden pompája daczára, a világ, ha lelkünk nem tudna szeretni.

A lélek minden nemes megnyilatkozása ebből a forrásból táplálkozik, ebből merit erőt és hatalmat és minden, a mi e világon jó és nemes, ebből a forrásból fakad.

És innen fakad az isteni bölcseség egyik legszebb gyöngye, a szülői szeretet, mely öröktől fogva él és túléli a sirbaszállást is, hisz:

«. . . ki gyermekét szerette,
Gondját sir el nem temette.»

Visszhangját a költő lantján elsirta az árva fiucska:

«Anyám, óh kedves jó anyám, szivem beh szomoru,
Mióta itt temettek el, azóta bús fiad . . .
Melléd temetve én is itt, miért nem nyughatom meg?...

és

Szive még egyszer földobog; mosolygnak ajkai;
Csöndes-nyugodtan alszik ott; meghaltak kinjai.»

És elsirta százszorosan is az anyai szeretet visszhangját a népdal:

«Édes anyám is volt nekem,
Keservesen nevelt engem,
Éjszaka font, nappal mosott,
Jaj de keservesen tartott.»

És ki ne ismerné a rabkirály szózatát a világhóditóhoz?

«Nagy vagy, dicső vagy, óh Uram, Tied a világ; lánczban porba omolva, törpülten, országvesztetten, lesujtva zengjük, nagy vagy, Uram király, de a legnagyobb dicsőség és hatalom még sem a Tied! Senki és semmi vagy, a parányig kicsi ehhez — nézz oda!» Egy anya csecsemőjét táplálta, lehajolt hozzá és nézte hosszan élete virágát — és a káprázató fénytől, a mi a gyermek arczán ragyogott, behunyta szemeit és ébren álmodott.

«Oda nézz, Uram, világok ura! Ennek az anyának szeretete erősebb a Te erődnél, az a hatalom, az anya szeretete. Mi a Tied ehhez képest? Mi a Te kincses házad ahhoz az álomképhez, a mit most ez az anya lát, merengve átfutva kisdede jövőjét. Óh Uram, égi kéz festi ezt az álmot. Mi a Te hatalmad, boldogságod ehhez? Minden a Tied lehet a világon, de ez a kincs, ez a dicsőség, ez az ország, az anya szeretete, álma, érzése a Tied nem lehet soha!»

A szülői szeretet a léleknek legfenségesebb megnyilatkozása, mely elkisér bölcsőnktől a siron túl is és boldogságot hint nemcsak a szeretett szivnek, de a szerető szivnek is, mert a ki gyermekét Isten igazában szeretni képes, csak az, csakis az érezheti az igazi boldogságot, mint isteni jutalmat, mely a szenvedésben is édes, mert nemes, és mely éltetően sirunkig elkisér, mert tiszta.

De a miként elhervad a szende virág, ha nem ápoljuk, azonként elfonnyad az a boldogitó érzés, ha nem neveljük gyengéd kézzel, szivmelegséggel és tudással a gyermek lelkét.

És itt állunk az emberi szellem fejlődésének problémái előtt! A lélek a fejlődésében is változékony anyagnak megnyilatkozása. És emberi kéz irányithatja-e az anyag fejlődését? Nem. Ha tehát a gyermek lelkét akarjuk nevelni, akkor számolnunk kell a lélekkel, mint a fejlődő anyag megnyilatkozásával: erről fogok beszélni.

*

A midőn a gyermek szellemi világában egyéniségének fogalma kidomborodik, minden történteket kis személye körül jegeczesit, miáltal «énjéből» központot csinál.

Természetes következménye ezen folyamatnak az, hogy a kis gyermek a külvilágról önmagának téves itéletet alkot, mely valóságos téveszmékben nyilvánul.

Piczinyke énjéből kiindulva és mindent arra visszavezetve, elképzeli, hogy minden csak érette történik, vele forog, vele foglalkozik és nincs az általa felfogott tények között olyan, melyet énjével összefüggésbe nem hozhatna; a gyermek e miatt különös és általános figyelem tárgyaként képzeli magát, az általa ismert világ központja vél lenni, melynek minden egyes mozzanata csakis személyének hódol.

Ha idegen lép a szobába, a gyermek azonnal elfordul, eltakarja orczácskáját és elkezd sirni, jelezve mindezzel, hogy önmagára vonatkoztatta az idegen megjelenését; ha a kutya az utczán megugatja a koldust és a gyermek biztos positióból ezt észreveszi, szájzugjai azonnal lesülyednek, arcza elkomorodik és szemeiből könyek fakadnak; ha a gyermek perlekedőket lát, ezek lármáját is önszemélyével hozza oki viszonyba; ha pedig a tolakodó ebet korbácscsal kikergetik a szobából, a gyermek a verések alatt nyöszörgő állat fájdalmait is rögtön támadt kellemetlen érzetével hozza kapcsolatba.

És miért teszi mindezt?

A szánalom vagy a félelem érzete mérvadó szerepet nem játszhat. Ily magas értelmi műveletek teljesitésére a gyermek agya még nem képes, hisz azt sem tudja még, hogy az idegen őt bánthatná; azt sem tudja, hogy a perlekedés vészes következményü lehet; arról sincs tudomása, hogy a kutya haraphat, vagy hogy a korbácsütés fájdalmat okoz, hogy birhatna tehát tudomással arról, hogy félelme vagy szánalomérzete indokolva van?

Ösztönről szó sem lehet; mire vezessük hát vissza az észlelt jelenségeket? Nem marad egyéb hátra, mint az érzéki észrevevések útján felélénkitett

kellemetlen zsigerérzetek fellépésére visszavezetni azokat, mely érzetek subjectiv természetüek lévén, a létrejövő eszmetársulások fonalán a külső eseményt is az egyéni szervezettel kötik össze, azaz a *megfigyelési téveszme* nyilvánulására vezetnek.

A megfigyelési téveszmék sajátlagos jellegében fekszik, hogy a fejlődő agy csakhamar *nagysági téveszméket* is produkál, a gyermek túlbecsüli önmagát és énjéről óriási fogalmakat alkot.

A téveszme központot csinál a gyermek énjéből, minden csak érette történik, mindenki csak vele foglalkozik, csak őt szemléli. Már magában ezen megfigyelési téveszme is a nagyzás bizonyos jellegével bir, de ezen a fokon az nem állandósul, hanem az agyfejlődési folyamat mentén a nagyzás mindinkább kidomborodik valóságos nagysági téveszmévé, mely rövidebb, hosszabb időn keresztül uralja a gyermek szellemi énjét. A gyermek túlbecsülve önmagát, önszemélyéről óriási fogalmakat alkot magának, nem mérlegelheti szellemi és testi erejének tőkéjét, mert az egyéniségén kivül fekvő szellemi és testi erő tőkéjéről magának fogalmat alkotni még képtelen. Felnőtteknek parancsokat osztogat, feléjük üt, a vad kutya, a szilaj mén nem imponál neki, kis ostorkájával hadonáz előttük, mert kis énjével el van telve és nem ismeri fel az azon kivül fekvő hatalmakat. A gyermek ilyenkor mindent akar, e vágyában határt nem ismer. Szerfölött túlbecsüli önerejét és azon mérhetetlen irigység és határtalan önszeretet által lepetik meg, mely összességében az ismert gyermeki egoismust neveli nagyra. Ezen nagysági téveszmék azonban nem nyilatkoznak mindig tettben és beszédben, hanem sokszor csak a gyermek magatartása és mimjátéka az, mely elárulja kis agyának munkáját.

Midőn alig tipegve, fejét hátraveti, szempillantásait előkelően lefelé irányitja, szájacskája zugját lefelé huzza és grandezzaszerüen lépdelve, kis páczikájára támasztja testecskéjét, ugyan ki ne ismerné fel ebben az alakban a nagysági téveszmekben ábrándozó gigerlit?

Szellemi életének fejlődése során azonban csakhamar kellemetlen impressiók érik a gyermek souverain énjét. A megfigyelési és nagysági téveszmék lepergésük mentén számos akadályokba ütköznek; a gyermek tapasztalatait a mindinkább fejlődő itélet rendezi és ezzel a szegény kis gyermek a csalódások világába lép. A fejlődő itéletképzés folytán a csalódás tényei nem surranhatnak el a gyermek agyának itélőszéke előtt, hanem ez azokkal foglalkozik, keresi és fürkészi a csalódás okát, igyekszik annak magyarázatot adni és ezen az úton, agyrendszerének még tökéletlen fejlődése, fogalmainak gyérsége folytán, a hamis következtetések lejtőjére lép, melyen az akadályok okát a külvilágban véli felismerni.

Szülei intéseinek nem tudja okát adni, a nevelő unszolásában szeretethiányt lát, az iskolai érdemsorozat elégtelen voltáért a tanitót okolja, a ki őt kevésbbé sziveli, mint másokat, a kiknek jobb érdemsorozatot adott. Érzi mindezt, érzi a különbséget a jelen és a mult között, de mindezen megváltozott viszonyok indokát nem önmagában keresi, hanem énjén kivüli környezetében, szüleiben, testvéreiben, tanitóiban, kik vele szemben igaztalanok, őt nem szivelik, őt mellőzik és üldözik, egyszóval: a gyermek elérkezett azon határhoz, melyen a téveszmék *üldöztetési jelleget* vesznek fel. Sulyosbitja a helyzetet azon körülmény is, hogy ezen életphasisban, a 4—8. életév között lép fel a mindinkább szaporodó tapasztalatok alapján a *félelem érzete.*

A bátor gyermekből gyáva lesz, — az ugató kutya felé már nem mer közeledni, mert nemcsak attól tart, hogy ez őt megharaphatná, hanem attól

is fél, hogy idegen unszolhatná a kutyát ellene. Ugrósdit játszik kis öcscsével, a kinek lelki világa még nem ismeri az incselkedés fogalmát és mégis mindig feléje néz, hozzá szólva: «de ne lármázz», «ne beszélj», «ne ijesztgess», miközben átlépi a lényegtelen akadályt, melyet annakelőtte bátran átugrott. Vagy pedig, ki ne ismerné a kis iskolás gyermek typikus siró alakját, midőn az utczán megállva, kacsóiba fogja fel hulló könnyeit, mert 1—2 évvel idősebb testvérje 2—3 lépéssel előtte jár. Ő áll és sir, a helyett, hogy sietne, mert indokolatlan félelme megbénitja kis lábacskáit, melyek odahaza, ismert helyen és ismert körülmények között, a hol tehát félelme enyhül és bátorsága fokozódik, órahosszat és fürgén apróznak.

Az üldöztetési téveszmék és a félelmi érzetek már most oly circulus, vitiosussá válnak, melyben egyik a másikat hajtja és igy tart ez mindaddig, mig az agyrendszer továbbfejlődése az ezen érzeteket szabályzó képzetek tömegesebb és helyesebb működését nem szüli.

De a gyermeki agy még mindig fejlődik, az agy anyagja még mindig az átalakulás nehézségeivel küzd, mely fejlődés, mely küzdelem a szellemi megnyilatkozás új képet tárja elénk, — egy új szak következik.

A gyermeki agy *kényszereszméiről* van szó.

Gyakran egymást követő hasonló fogalmaknak és képzeteknek az egyén akaratán kivül való felszökellése az öntudatba nem mondható egyébnek, mint valóságos kényszereszmének, melylyel a gyermekkor ezen időszaka kiválóan jellemezve van.

A gyermek egy és ugyanazon kérdését százszor is ismétli, bár mindig ugyanazon választ nyerte. Ha kettétört játékszerét egészszé szeretné varázsolni, bármennyire is biztositjuk őt ennek lehetetlenségéről, szüntelen és újból sürgeti azt. Ha elakad a trombita szava, annál inkább fujja. Kávéját csak úgy képes meginni, ha ivásközben mindkét fülét ujjacskáival bedughatja, vagy pedig, ha falovára ülhet.

Közel négyéves leánykám — ki ma már unokácskám gyengéd anyja — végnélküli kérdezgetése közben megtudta, hogy a medaillonban elhalt testvéreim hajfürtjeit őrzöm.

E körülmény tudata már most leánykámnál hónapokon keresztül fennállott kényszerképzetek és kényszercselekmények kifejlődésére adott alkalmat. Valahányszor leánykám megpillantotta a medaillont, mindannyiszor azzal a typikus kérdéssel állott elő: «Mi van benne?» S bárha mindenkor ugyanazon, általa már jól ismert választ nyerte: «Hisz tudod, kedvesem», nem engedte magát kérdéseinek további sorrendjében megzavarni és a feltett kérdésre önmaga adta meg a választ. A kérdések kényszerüleg, következő rendben sorakoztak egymás mellé: «Mi van benne? úgy-e bár haj? kinek a haja van benne? úgy-e bár Géza bácsié? benne van még Bella néni haja is? de Róza néni és Anna néni haja is benne van? — úgy-e bár? kinek a haja nincs benne? sokaké? Mutasd meg, papa, hadd nézzem belülről.» Miután a szokásos kérdések és válaszok elmondásával készen volt, mindaddig nem tágitott, mig a medaillon belsejébe be nem tekinthetett, mi mellett ujjacskáival a hajfürtök kanyarulatai szerint az üveglapon végigrajzolgatott, végül becsukta a medaillon fedelét és szó nélkül eltávozott.

E procedurát ismételte mindennap többször is, hónapokon keresztül folytatva azt ugyanazon alakban, ugyanazon szavakkal, ugyanazon taglejtéssel és ugyanazon befejező kényszercselekményekkel. Érdekes e mellett az, hogy a kényszereszmét kizárólag csak az emlitett tárgy látása váltotta ki, hogy

az önmagától sohasem keletkezett és hogy valahányszor az illető ékszert a gyermek szemei előtt elrejtettük, a szokásos kényszerkérdések elmaradtak.

Variálva a kényszereszméket, az elmondottak fonalán kell, hogy arra a meggyőződésre jussunk, miszerint a gyermekek közismert akaratoskodása, türelmetlensége és állhatatlansága sokszor a jelzett úton létrejött kényszereszmék által van feltételezve.

És ha tekintetbe veszszük azon elvitázhatlan tényt, hogy az eszmetársulások folyamataihoz igen könnyen csatlakoznak mozgások, melyek az eszmetársulásoknak mintegy kifelé érvényesülő nyomatékot kölcsönöznek, ha tekintetbe veszszük továbbá azt, hogy ezen mozgások az eszmetársulási folyamatok jellegének megfelelők, úgy könnyen elképzelhetjük azt is, hogy a kényszereszmék mellett ezek jellegével biró mozgások is jelentkezhetnek, melyeket alapjellegüknek, tehát kényszerült voltuknak megfelelőleg *kényszermozgásoknak*, *kényszercselekményeknek* nevezünk.

A gyakorlati életben a kényszereszme legalább bizonyos foknyi kényszermozgás nélkül nem is képzelhető és ha végig tekintünk a példák tárházán, úgy azt fogjuk látni, hogy minden egyes kényszereszme tulajdonképen egy kényszermozgás által kisért, vagy legalább is, hogy a kényszereszme abban a határban mozog, melyben a kényszermozgás fejlődésének gyökere van. A physiologikus jellegü kényszermozgások és kényszercselekmények, mint a fokozatosan fejlődő agy megnyilatkozásának sorozatába tartoznak: a különböző izomjátékok, az arcz- s orrfintorgatás, szemhunyorgatás, homlokbőrredőzés, szájzugmozgás, ajkrágás, nyelvcsattintás, nyelvkiöltés és más egyéb nyelvmozgások, továbbá a fül-, orr-, szempiszkálódás és csipkedés, a nagyobb mozgási műveletek, mint pl. az ugrálás mindkét lábbal egyszerre, vagy csak az egyik lábbal, a törzs, felső- és alsó végtagoknak mozgása egyenként és együttvéve.

A mozgási kényszernek, a cselekvési kényszernek egyik, fejlődésére nézve bár kevéssé átkutatott, de felette gyakran tapasztalható érdekes megnyilatkozását képezi az ú. n. *gyüjtési cselekvés*, mely a gyermeknek mindent birni vágyakodásérzetéből keletkezik, tekintet nélkül a tárgynak használhatóságára, értékére vagy értéktelenségére.

Ezen cselekvési kényszernek fellépése majdnem összeesik az én fogalmának fejlődésével, keresztül vonul az egész gyermekkoron, azután — bár elhalványult alakban — észlelhető a serdülő korban is és sokszor a meglett korban, mely utóbbi esetben számtalanszor félreismertetik, kényszerjellege el nem ismertetik és az akaratlan tettes a törvényszék sorompói elé állittatik. E helyütt bővebben nem foglalkozhatunk a felnőtteknél is jelentkező ezen kényszercselekvésekkel és csak röviden rámutatunk arra, hogy a felnőtteknél észlelhető kényszercselekmény, tapasztalataim szerint, alig fejlődik ugyanabban a korban, hanem kifejlődési szálai visszavezethetők a gyermekkorba, világos bizonyitékául annak, hogy a kényszercselekmény oka az agyfejlődés folyamatában rejlik és a hiányos fejlődési folyamat fentartotta ezen functionális anomaliát.

Csak egy példával óhajtom illustrálni állitásomat.

Egy köztiszteletben álló család feje elpanaszolta nekem a társadalomban előkelő helyet elfoglaló fiának kényszercselekményét, mely abban állott, hogy mindenféle lim-lomot, értéktelen apróságokat, de értékes tárgyakat is «elemelt» és azokat szekrényébe rakva, drága kincsként megőrzé, a nélkül azonban, hogy ezek szemléletében gyönyört érzett volna. A ténykörülmények pontos átkutatása után teljes bizonyossággal kizárhattam a cselekvésnek epi-

leptikus jellegét és az anamnestikus momentumok összegyüjtése alkalmával mind meg több adat halmozódott fel, melyek mint egy soha meg nem szakitott láncz, az «elemelés» és a már a harmadik életévben tapasztalt «gyüjtés» között az összefüggést helyreállitották. Az illető gyüjtött gyermekkorában, gyüjtött serdülő korában és gyüjtött férfikorában is, a mi fogalmaink szerint eleinte agyrendszere fejlődési folyamatának, később pedig a fejlődési hiány befolyása alatt.

A kényszermozgásoknak egyik érdekes válfaja az *utánzási kényszermozgás*. Sétálgassunk egy 5—8 éves fiucskával és szólitsuk fel őt beszéd közben rögtönösen arra, hogy mostantól kezdve szép csendesen, szó nélkül kisérjen bennünket.

Nemsokára észreveszszük, hogy a gyermek mindenekelőtt iparkodni fog a lépések hosszuságában utánozni járásunkat, ha ez sikerült, akkor az utánzási kényszercselekmény más szemlélt tényre tér át, pl. a hátra fektetett kéz vagy a mellen összefont kar tartására stb., egy szóval: a gyermek nemcsak az egyszerü, hanem az összetett mozgásokat is utánozni fogja, szótlanul és mindaddig, mig őt cselekményére nem figyelmeztetjük, azaz, mig a véghezvitt kényszercselekményekről a képzet az öntudat küszöbét át nem lépi, mely esetben a gyermek a cselekményt rögtönösen, mintha azzal valami rosszat tett volna, azonnal abbanhagyja. És ezen utóbbi ténykedés figyelmet érdemel, mert ép a tett rögtönös abbanhagyása sokszor létesiti azt a tévhitet, hogy a gyermek öntudatosan cselekedett, hogy szándékosan utánzott, hogy nevetségessé akarta tenni az utánzottat.

A kényszermozgásnak sorozatába tartozik a mozgások azon fajtája, melylyel a gyermek előtte ismert vagy ismeretlen tárgyakkal mintegy öntudatlanul és ösztönszerüleg érintkezésbe jutni óhajt. A gyermek mindenfelé nyúl, mindent megszemlél, megtapogat, megszagol és eshetőleg megkóstol. Ujjacskájával a madárkalitkában levő madár után, vagy a ketreczben lévő oroszlán után nyul, megtapogatja a forró kályhát és a jégdarabot, megizleli a czukrot, a sót, megszagolja a rózsát meg a tövist és mindezt tarka egymásutánban, mert tetteit nem az öntudatos czél felé törekvés irányitja, hanem a kényszer, mely nem az illető tárgy felismerésében, hanem a megfelelő izommozgásban leli kielégitését.

Sokszor az izommozgások a tudnivágyás bélyegét hordják magukon; a gyermek apró darabokra töri játékait, miközben éber figyelemmel szemléli az egyes roncsokat. Valóságukban ezen, a rombolási vágygyal jelezhető mozgások szintén csak kényszermozgások, kényszercselekmények, melyek abbanhagyására a gyermek akarata képtelen. Hiába iparkodunk a gyermeket arra birni, hogy hagyja abba szép játékszereinek rombolását, figyelmeztetéseink közepette is folyton tart a rombolás, és ha netalán a gyermeket erővel elviszszük rombolási vágyának tárgyától, úgy egy óvtalan perczben első gondja lészen munkáját folytatni, mert tettre serkentő kényszerérzése mindaddig tart, mig romboló munkáját be nem végezte.

Áttérek már most a gyermek physiologikus szellemi életének azon megnyilatkozásaira, melyek *kényszerérzéseknek, kényszerérzelmeknek és érzéki kényszerzavaroknak* nevezhetők és melyek a gyermek szellemi életét a gyermekkor végéig telitik.

A fájdalmakra czélzó indokolatlan panaszok, az elszenvedett minimális fájdalmak vagy pedig a megijedés folytán keletkezett hatalmas kedélyi evolutiók egész sorozata a kényszerérzések keretébe tartozik és szorosan elkülöni-

tendők a makacsság, a túlzás, a nyafogás stb. psychikus műveleteinek ismert megnyilatkozásaitól. Annál a kis gyermeknél, a ki esés közben nem ütötte meg magát annyira, hogy az elesés valóságos fájdalmat okozhatott volna, a fájdalom ismert tünetei, nevezetesen a fojtó sirás mindaddig be nem áll, mig a gyermek észre nem veszi azt, hogy közvetlen környezete, pl. az aggódó anya megijedt és ezen érzését arczjáték, vagy egyéb izommozgások által el nem árulja. Egy kérdés: «Szegény gyermekem, fáj?» rögtön kiválthatja a görcsös sirást és a fájdalom kényszerü érzését, mig a vigasztaló szó: «Nem történt semmi, katonadolog» stb. mosolyt csal a sirásra kész gyermekarczra. Egy négyéves gyermek játszás közben kissé megsértette ujját, a vércsepp látására elhalványulva, keserves könnyeit hullatta kétségbeesett arczára. Az anya, a ki a gyermek szellemi életének ezen nuance-aival már megismerkedett, ülőhelyéről felugorva, mosolygó arczczal sietett gyermeke felé, azt mondva: «Nini, mily szép piros a pubi ujja». És ime, a hulló könnyek mögött kiderül a gyermek arcza, majd mosolyog és miközben könnyei önkéntelenül is hullanak, a gyermek nevet, mert az anya szava és viselkedése által létesitett kellemes ingerkép legyőzte a megijedés, a félelem és a látvány által létesitett kényszerérzést.

Csak érintem a *kényszerérzelmek* csoportját, melyek főtünete gyanánt jelentkezik a mindenki által jól ismert változékony gyermeki kedélyhangulat, a depressio legmélyebb fokától az exaltatio legmagasabb fokáig.

Indokolatlan jó kedv, egész a pajzánságig, majd indokolatlan rossz kedv egészen a mély depressióig.

Egy nyolczéves gyermek nagyok vig társaságában indokolatlanul sirásra fakadt és nem volt képes lelki élete acut nyomottságának okát adni még akkor sem, a mikor kedélyi életére boruló felhők már eloszlottak és lelkében újra kisütött a nap, a mikor alap nélküli sirása fölött már önmaga is mosolygott.

Az anyagfejlődés megnyilatkozásának még csak egy tünetére akarok rámutatni és pedig a kényszerképzet alakjában jelentkező physiologikus *érzékcsalódásokra*, *a hallucinatiókra* és *illusiókra*, melyek a gyermek szellemi életének egyik hosszu phasisát uralják, sokszor ábrándképekbe átcsapnak és mint ilyenek átfutják az ifjú kort, sőt még a meglett kort is.

Példákkal kezdem.

A kis fiucska egymagában játszik, ostorral kezében fut az udvaron, kezefejét úgy tartja, mintha markolna, egyszer az egyik kezével ránt, máskor a másikkal, majd meg az ostorral csap a levegőbe, beszél, gáncsol és dicsér egyidőben, majd szalad, majd megáll, majd lassan lépdel, majd ismét fut és mindezen mozgásait szóval kiséri: kétségtelen, hogy a gyermek lovat hajt.

De se ló, se azt helyettesitő tárgy nincs előtte, csak a levegő után fut, abba csapkod, annak beszél, azt dicséri, azt korholja. — Ez a *hallucinatio*.

A kis leányka babái között ül, sorba rakosgatja őket egy lapos virágtartóba, melyet a szőnyeg közepén helyezett el, és elkezdi mondókáját, hogy a Margitka meg a Manczika csónakáznak a tengeren; aztán egyik kezével felemeli a szőnyeg egyik sarkát, miközben a másik kezével tartja a csónaknak mondott virágtartót és aggódó arczczal imigy folytatja beszédét: «Nini, milyen nagy a hullám, majdnem kiesik a Margitka és a Manczika», aztán meg elereszti a szőnyeg sarkát, elereszti a virágtartót is, és elégült mosolylyal imigy nyugtatja meg babáit: «Ne féljetek, már vége van a hullámzásnak, majd most főzni megyünk és jó ozsonnát csinálunk» stb. Ez az *illusio*.

Tehát a hallucinatiónál külső ingerek nem szolgálnak alapul, az illusiónál pedig a külső ingerek helytelen képzeteket létesitnek az agyban; hallucinatióról lesz tehát szó, valahányszor ott, a hol emberi fogalmaink szerint semmi sincsen, tárgyakat vagy személyeket vélek látni, és illusióról beszélhetünk, ha a szellő által mozgásba hozott száraz galy pl. egy felém közeledő ember képét létesiti öntudatomban.

Ha már most végig tekintünk a gyermek játszásain, úgy az előadott példák fonalán könnyen tisztában leszünk annak a kérdésnek eldöntésével, hogy mikor beszélhetünk hallucinatiókról, mikor meg illusiókról, mindkettőről, mint a physiologikus agynak működéséről, melyet nem idéz fel a gyermek akarata, hanem az énjében keletkezett kényszerü inger.

Ebben az esetben a gyermek nem a talált külső tárgyhoz irányitja szellemi életének megnyilatkozását, hanem a központi ingerképzethez keres a külvilágban megfelelő tárgyat, melyet ha feltalált, tőle mindaddig szabadulni nem képes, mig a kényszer összes billentyüit végig nem játszotta.

Ha a központi ingerképnek megfelel egy értéktelen főzőkanál, akkor hiába nyujtunk a gyermek felé szebbnél szebb játékokat, mert azokat mindaddig figyelmen kivül fogja hagyni, mig érzékcsalódásainak kényszere alatt áll. Ennek a kényszernek tehát leperegni kell, megakasztani azt nem lehet, legfeljebb progressive elhalványitani, a mi a céltudatos nevelésnek képezi feladatát.

De mielőtt a nevelésről szólanánk, szükségesnek tartom a következőket megjegyezni.

A gyermek szellemi élete fejlődése során megnyilatkozó hiányok phasisaira nézve, napokra vagy hónapokra szóló határköveket felállitani nem lehet, mert a hiányok progressiv alábbhagyása, tehát a szellemi élet fokozatos fejlődése, nemcsak a szervezeti fejlődéstől, hanem a szervezeten kivül álló számos tényezőtől függ, minők például az életkörülmények, a környezet, a beható szellemi impulsusok, melyek mindannyian, egyenként és együttvéve, a fejlődés lánczolatában rövidebb vagy hosszabb lánczszemeket képeznek.

A vizsgálati eredmények e tekintetben különbözők, a differentia főleg a megfigyelési anyag különbözőségében rejlik, mert hisz természetes, hogy más számbeli eredményt tüntet fel például a gyermekkertekben tett megfigyelés, mint az a megfigyelés, melyet a selyem és pihepárnák között élő és fejlődő gyermekeken eszközlünk.

Átlagos viszonyok között amazok szervezeti fejlődésükben rendszerint csak tespedők, emezek szervezeti fejlődése pedig már megadja azt a kedvező talajt, melyen szellemi életük könnyebben és gyorsabban fejlődhet.

Szellemi életünk fejlődési phasisainak határkövei tehát különböző távolságra állanak egymástól.

De az egyes phasisok egymásutáni sorrendje sem állapitható meg biztonsággal, mert sok esetben az egyik phasis psychikus megnyilatkozásai átnyulnak a következő phasisba, sőt a már lepergett phasis megnyilatkozásai hivatlan vendégként feltünnek egy későbbi phasisban.

Mindezen okok folytán jelenleg téves eredményekre vezetne az a törekvés, a fejlődő agy psychikus megnyilatkozásait éles határvonalak közé beékelni, és tévútra vezethetné a séma után induló megfigyelőt, a ki ez úton az életévek határai között keresné az aberratiókat, és az azon kivül eső aberratiókat elkülönitené az agyfejlődés physiologikus megnyilatkozásaitól.

Tehát ne akarjuk a törvényt erőszakosan is szakaszokra osztani, hanem érjük be azzal, hogy az agyfejlődés psychikus megnyilatkozásának törvénye normális viszonyok között kiterjed az egész gyermekkorra.

És most térjünk át a nevelés feladatára.

A fejlődő agy szellemi nyilvánulásainak sorozatában jelentkező *téveszmék* a subjectiv természetü kellemetlen zsigerérzeteken alapulnak, melyek a gyermeket születése perczétől uralják.

Ebben az időszakban még nem lehet szó külvilági fogalmakról, az újszülött kizárólag zsigerérzeteinek világában él. De az «én» fogalma csakhamar kezd kidomborodni, a benyomások képzeteket szülnek, melyek azonban a zsigerérzetekkel szoros kapcsolatba hozatván, létesitik a téveszméket különböző nuance-okban és táplálják azokat mindaddig, mig a gyermek a zsigerérzetek behatása alól menekülni nem képes. A gyermeki agy- és idegrendszer fejlődésének ezen stadiumában a nevelő szó kevés behatással lehet a gyermek szellemi életének fejlődésére, mert hiányosak még az agyrendszer útjai, tehát még nem állanak rendelkezésünkre azok az eszközök, melyek segedelmével az agy megnyilatkozásait irányitani képesek lennénk.

Ebben az életphasisban a felvilágositó, a magyarázó szó megnyugtat, de nem azért, mintha a magyarázatban és a felvilágositásban találná meg a gyermek a nyugpontot, hanem azért, mert kellemesen hat még ködös lelki életére az édes szó, a lágy hang, melyet környezete vele szemben alkalmaz. Minden a hangtól és a mimjátéktól függ; szóljunk bár a legijesztőbb tárgyról a gyermekhez édes, lágy hangon és mosolygó arczczal, orczácskáján mosoly jelenik meg, mert a külső inger kellemesen hat énjére, ha pedig a legédesebb tárgyról rideg, komor szavakban beszélünk, és összeránczolva homlokunkat, haragos pillantásokat vetünk a gyermekre, akkor a félelem és menekülni vágyás tünetei között megnyilnak a gyermek könyárjai, mert ő még nem fogékony az értelemre és csakis az impressiók után irányitja kedélyi életét.

De a csakhamar jelentkező *nagysági téveszmékkel* szemben sem birhat döntő befolyással a nevelés, nem érvényesitheti jótékony irányitó törekvését. Nem tagadom, hogy a nevelési viszketegségnek egyik-másik esetben talán sikerülni fog megakasztani a gyermek nagysági téveszméinek *szóban és tettben* való megnyilatkozásait, de ezzel egymagában czélt nem érünk el, mert megakaszthatatlan a gyermek kis agyának functiója, melyet ha szóban és tettben leperegni meg nem engedünk, intensive utat tör magának azokon a pályákon, melyekről emberi kéz el nem üzheti, a hol tehát zavartalanul folytathatja munkáját a gondolat világában. És hogy czélszerü-e ezen phasisban a természetes ingerületekkel telt gyermekagyat mesterséges uton fejlesztett ingerületekkel is túltömni, melyek feldolgozására az agy még képtelen; czélszerü-e az egyébként megosztott ingermennyiséget egy helyen és épen az agyban concentrálni, a hol utóvégre is az ingerületek lefutására alkalmas pályák elegendő számban még nem állanak rendelkezésre; czélszerü-e megakasztani akarni egy fejlődési folyamatnak törvényszerü megnyilatkozásait, a nélkül, hogy képesek lennénk azt elhalványitani, progressive elenyészteni: ezeknek a kérdéseknek megoldását nyugodtan bizhatjuk a tapasztalt agyra, mely minden esetben tagadólag fog válaszolni, mert ha valahol, úgy itt érvényesül azon természeti törvény, hogy ne romboljunk, ha szebbet és jobbat alkotni nem vagyunk képesek.

Ne forcirozzuk a nevelni akarást minden áron, mert hisz úgyis csakhamar oly megnyilatkozásokkal találkozunk, melyek nagyban igénylik a czél-

tudatos és öntudatos nevelés mérséklő befolyását. Ugyanis a nagysági téveszmék során csakhamar fellépnek az *üldöztetési téveszmék.*

A gyermek souverain «énjét» kellemetlen impressiók érik, a gyermek elérkezett a csalódások világába, mely tény érintetlenül nem hagyhatja énjét. De a kibontakozásra más út nem kinálkozik, mint alávetni magát tökéletlen agyrendszere fegyelmezetlen nyilvánulásainak, a helytelen következtetéseknek, melyek a csalódások okát a gyermeket környező külvilágban keresik.

És itt, ennek a psychikus folyamatnak phasisában már érvényesülhet a gondos, gyengéd és mindenekfölött óvatos nevelésnek jótékony befolyása.

A nevelési eljárás kiindulási pontja minden esetben az lesz, hogy a gyermeki agyban az associatio-folyamatok még tökéletlenek és hogy a megfelelő sejtcsoportban a helyes képzetek emlékképei hiányzanak vagy legalább is hiányosak.

Igyekezni fogunk tehát a hiány pótlására akaratunktól függő ingerületeket küldeni a sejtcsoportokba és ezek, valamint az üldöztetési eszmék tévképzeteit tartalmazó sejtek között az összeköttetést az associatio-rostutakon helyreállitani. Ha pl. a gyermek üldöztetési téveszméje abban nyilvánul, hogy az iskolában azért kapott rossz érdemsorozatot, mert a tanitó őt nem sziveli, akkor igyekezni fogunk nyugodt és egyszerü szavakban a gyermekkel megértetni azt, hogy nem a tanitó, hanem az ő személyében rejlik az ok, mely állitásnak eshetőleg azáltal is nagyobb sulyt adhatunk, ha kikérdezve a gyermeket, mintegy demonstráljuk előtte azt, hogy a kérdéses leczkét nem tudja.

Ezen psychikus művelet által már elvontunk egy bizonyos mennyiségü ingerületet abból a sejtcsoportból, mely a tanitónak a gyermek ellenében tanusitott igazságtalan eljárásának emlékképét rögzitette, miáltal egyuttal elhalványitottuk ezen emlékképeknek intensitását. Most már továbbmenve, mintegy szellemileg vezetjük a gyermeket a fogalomképzés mezején. Megértetjük vele, hogy nemtanulása által mennyi kárt okozhat önmagának, hogy mily szégyen vár reá, hogy a tanitó épen azt akarja elkerülni, hogy ha jól fog tanulni, mily örömet szerez szorgalma által szüleinek, tanitójának, hogy az utóbbi őt ép úgy ki fogja tüntetni, mint X. Y.-t, a ki olyan jól tanul és a kit a tanitó ezért olyannyira szeret, stb.

Ezek a fogalmak, a mesterséges úton létesitett ingerületek, melyek egy új világot nyitnak meg a gyermek szellemi életében, új fogalmakkal bővitik ismeretkörét és pedig annyival, a hány megkapó fogalmat helyezhettünk el a sejtcsoportokban, tehát a hány sejtcsoportban létesitettünk új fogalomképeket, emlékképeket.

De az ezekben létesitett fogalomképek ingerületei tovahaladnak, és pedig a működésre ösztönzött egyéb sejtcsoportokhoz, a minek következménye már most az lészen, hogy az associatio-utak zavartalan járhatósága is helyreáll, a különböző sejtcsoportok között létesül az associatio-kapocs, melynek segitségével az ingerület a megfelelő képzeteket mindannyiszor felkölti, a hányszor a gyermeki öntudat az első képzettel, tehát esetünkben a tanitó igazságtalannak vélt eljárásával foglalkozik.

A közölt eljárás által kicsiszoltuk azt az associatio-utat, melyen a haladó ingerület az üldöztetési téveszmét, a működésre serkentett képzet segélyével elhalványitja, később pedig egészen elenyészteti.

A *kényszereszmék* fejlődésének mechanismusában keresendő annak oka, hogy a külső inger nélkül fejlődő kényszereszmék enyhitésére a nevelés lényeges befolyást nem gyakorolhat, mert az associatio gátjai oly tömegben nem

távolithatók el, hogy az agyfejlődés ezen phasisában a nagyszámban betóduló emlékképzetek ingerületei kellőképen szétfolyhatnának, másrészt pedig, mert a figyelemnek elterelése, tehát újabb ingermennyiségnek bevezetése által sem küzdhetjük le a kényszereszmék fejlődését.

A külső inger nélkül fejlődő kényszereszmék tehát majdnem kivétel nélkül csakis az associatio gátjainak lassankénti csökkenésével tünnek el, mely folyamatot mesterségesen siettetni akarni nem lenne sem czélszerü, sem ajánlatos, mert jelenlegi ismereteink mellett nem rendelkezünk oly módszer felett, melyben teljes megnyugvást találhatnánk, mert továbbá a kényszereszmék egy részének eshetőleges elnyomása által tulajdonképen nem érünk el egyebet, mint azt az ürt, mely újabb kényszereszmékkel csakhamar betelődik. Tudja azt minden gondosan megfigyelő anya, hogy a gyermek életében oly időszakok is vannak, a melyekben «vele birni nem lehet».

És ha a gyermek «akaratoskodásának» vagy «kiállhatatlanságának» hitt kényszereszmék miatt, hogy béke legyen, elkülönittetik, a mi rendes büntetés számba megy, akkor a gyermek agya folytatni fogja kényszermunkáját.

Más megitélés alá esik a nevelési eljárás, ha a kényszereszmék fejlődése bizonyos associatiók létrejövetelétől függ, mondjuk tehát, hogy a már előbb közölt példánknál maradjunk, ha a kényszereszme egy külső tárgy megpillantása folytán létrejött ingerület által van feltételezve. Esetünkben a külső ingertárgyat a medaillon képezte, ezen tárgy ingerképe létesitette mindmegannyiszor azokat a kényszereszméket, melyek a folytonos kérdezősködések alakjában nyilvánultak. Ha az associatio folyamatok alapjául szolgáló külső ingertárgy eltávolittatik, akkor *ezzel* egyetemben eltávolitottuk a kényszereszme fejlődéséhez szükséges alapot is — mint azt esetünkben láttuk — és ezzel megakadályoztuk a kényszereszme létrejövetelét. Ha tehát mintegy külső inger alapján fejlődött kényszereszmével van dolgunk, akkor ne igyekezzünk a gyermeket rábeszélés által elterelni akarni, ne magyarázgassunk, ne oktassuk, ne korholjuk őt, hisz ez úgyis mind hiába való dolog, hanem iparkodjunk kifürkészni a külső ingertárgyat és távolitsuk azt el oly időben, melyben a gyermek ahhoz associatiókat újabban még nem füzött, oly időben, melyben a gyermek agyára beható külső ingertárgyként nem szolgál, akkor tehát, a mikor a gyermek távol van, mert ha előtte rejtjük el a tárgyat, akkor ezen manipulatióval új ingerképet szolgáltattunk egy eshetőleg más irányu associatióhoz.

Azon szoros nexus, mely a kényszereszmék és a *kényszermozgások* között fennáll, érthetővé fogja tenni a leküzdésükre irányzott törekvésünk meddőségét. Túlsulyban mégis csak másodlagos megnyilatkozásait képezik a kényszermozgások a kényszereszméknek és miután a kényszereszmék sikeres leküzdésére mód felett nem rendelkezünk, úgy nyilvánvaló, hogy a kényszermozgások is daczolnak a neveléssel.

Ha azonban a kényszermozgás sajátságos voltában, pl. arcz-, orrfintorgatás, szemhéjmozgás, homlokredőzés, szájzugmozgás, ajkrágás és egyéb ilynemü mozgásokban az elsődleges jelleg felismerhető, akkor az esetek bizonyos számában az «elterelési» művelet által sikerülni fog ezen kényszermozgásokat legalább egy időre megakasztani.

A fájdalom, sokszor és mindig helytelenül alkalmazott büntetéssel itt sem használunk, sőt ellenkezőleg ártunk, és a büntetés minőségétől függ az ártalom nagysága. Ha ugyanis a gyermeket azzal büntetjük, hogy elkülönitjük, akkor nemcsak hogy nem érjük el ezen kényszermozgások abbahagyását,

de ellenkezőleg, mesterséges úton növeljük a kifejlesztési ingerületet és ezáltal csak fokozzuk a kényszermozgások számát, sokszor azok intensitását is.

Hasonló eredményt érünk el a szóval való korholással, feddéssel. Mindezen manipulatiók hivatva vannak a kényszermozgásokat kifejlesztő ingerületek létesitésére és ép ezért kártékonyak.

Tapasztalataim szerint az egyszerü kényszermozgásokkal szemben a legalkalmasabb a negativ út. A kényszermozgások bizonyos időn belül leperegnek, ezt az időt rendszerint megröviditeni nem lehet. A mozgások intensitásának enyhitésére szolgálhat — az esetek bizonyos számában — azon igyekezetünk, hogy a külső inger mennyiségét kevesbitjük, a mi eshetőleg az által is elérhető, ha készakarva ignoráljuk a gyermek kényszermozgásait, miáltal elvonjuk a peripherikus ingert.

Áttérünk már most az úgynevezett *gyüjtési cselekvésre.*

A nevelésnek feladata lészen egy helyes associatiót, a helyes fogalmaknak óvatos megmagyarázása által, a megfelelő sejtcsoportban az illető tényről correct képzeteket létesiteni.

Például: a gyermek lim-lomot gyüjt, mondjuk, az iskolában összeszedi a tollat, krétát, irónt, a nélkül, hogy az «elidegenités» fogalmáról tudomással birna. A nevelő már most gyengéd hangon megismerteti a gyermekkel tényked ésének helytelen voltát, a gyermek felfogási képességéhez mérten megmagyarázza az enyém és tied közötti különbséget, mindezekből levonja a consequentiát és alkalmas módon meginti a gyermeket a kifogásolt tényked és abbanhagyására.

A gyengéd hang és a jóindulatu modor a gyermek agyában kellemes emlékképet fog létesiteni, az egyszerü, a gyermek által könnyen felfogható és megérthető magyarázat pedig egy bizonyos foknyi ingerületet fog fejleszteni az agyrendszer azon rostjaiban, melyek hivatva vannak az ingerületet a hallószervből a központ felé vezetni és itt az ingerület egy bizonyos sejtcsoportban mintegy végállomásra jutván, benne a nevelő magyarázatának összes emlékképeit felidézi. A sejtcsoportok között az út ilymódon helyre áll, a minek következménye lészen, hogy valahányszor a gyermek öntudatában bármily jellegü ingerület folytán felelevenedik a gyüjtés képzete, ugyanannyiszor a meglevő ingerület könnyen át fog csapni a már kicsiszolt azon rostútra, mely az ingerületet a szabályozó képzetek csoportjához vezeti; a gyermek öntudatában tehát rögtönösen fel fognak lépni azok a képzetek is, melyek a gyermeket a tett abbanhagyására ösztönzik. De ha a tanitó, a nevelő a gyengéd hang helyett az ideges, a szigoru, a gyermeket bántó és megijesztő hangot használ, akkor az eshetőleg kellemes emlékkép mellett kellemetlen emlékképek is létesülnek a gyermek öntudatában, a minek következménye lészen, hogy a gyermeki agy a kellemetlen emlékképet is összeköttetésbe hozza a tanitó személyével.

És most még csak egynéhány szóval emlékezem meg a *kényszerfürkészésről*, illetőleg *kényszerrombolásról* és az *érzéki kényszerzavarokról.*

A kényszerfürkészés és kényszerrombolás legyőzésére kizárólag az elterelési műveletet fogjuk alkalmazni és pedig az esetek többségében eredményesen, ha kellő türelmet, higgadtságot és jóindulatot tanusitanak a gyermek irányában. Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a kényszerfürkészés és kényszerrombolásszerü mozgások nem az illető tárgy felismerésében, hanem a megfelelő izommozgásban lelnek kielégitést. A magyarázó szó tehát nem rog gátlólag hatni, hanem inkább csak szaporitani fogja azon ingermennyisé-

get, mely izommozgásban nyilvánul. Az elterelési műveletnél igyekezetünk az lészen: kellemes emlékképet létesiteni az öntudatban, hogy azok mindannyiszor érvényre jussanak, valahányszor az ingerület a kényszerfürkészésre vagy kényszerrombolásra irányzott izommozgást kifejleszteni igyekszik.

A gyermeket tehát rombolási vágyának szinhelyéről mintegy elcsaljuk egy neki kellemes, általa szeretett ténykedéshez — játszáshoz, sétához, szemlélethez — melynek képzetei, ha azok eléggé intensivek, a mi a nevelő ügyességétől függ, legyőzik az alapképzeteket, ez esetben a kényszerfürkészést és a kényszerrombolást.

Az érzéki kényszerzavarok a nevelés körén rendszerint kivül esnek, mert főleg a gyermeknek oly életéveiben jelentkeznek, melyekben a gyermek fejlődő szellemi életének kiküszöbölhetetlen részét képezik. Bizonyos határok között való lepergésük tehát a gyermeki életnek törvényszerü tünetei gyanánt tekinthetők, melyek nélkül gyermek el sem képzelhető és melyeknek megnyilatkozása a romlatlan, physiologikus mederben lefolyó gyermekiesség legpregnánsabb záloga. A természet törvényei ellen vétenénk, ha a gyermeket pl. babáival való illusióiban és hallucinaitóiban megakasztanók, mert ezáltal könnyen és gyorsan fejlődő üvegházi virágokat nevelnénk, melyeket az élet legkisebb vihara is ágról törne.

Mindezek daczára azonban elképzelhető, hogy az érzéki kényszerzavarok, tehát illusiók és hallucinatiók oly tömegben és intensitásban jelentkeznek, hogy az ily alakban való nyilvánulásuk határozott befolyással birhat a phantásmákra, melyek oly sok esetben csorbitják a szellemi élet egységét! Ekkor lépjen előtérbe a nevelés, melynek feladata: præventive intézkedni és pedig az illusiókat és hallucinatiókat (eshetőleg elterelés által) mérséklő irányban, hogy eleje vétessék egy oly szellemi élet kifejlődésének, mely az élet realitásától távol áll és légvárak épitésével foglalkozik akkor is, a mikor az életért való küzdelem már átlépte a küszöböt.

Mennyi ily deformált szellemi élettel biró ember járja földünket! A társadalom minden rétegében feltalálhatók ezek a sajnálatra méltó egyének, a kik a jelennel mitsem törődnek, a jövő légvárait épitik, mindig csak a jövőben élnek, ezért a nemesitő munkára alkalmatlanok, positiv eredményt nem tudnak felmutatni és legszebb képességeik mellett is elzüllenek, vagy életük nyom nélkül eltünik, mint a tovahaladó habfodor.

És ezzel be is végezhetném felolvasásomat.

És ha mégis folytatom, csak a gyengéd nem kedves szokásának hódolok: utóiratban mondom el azt, a mi lelkemen fekszik, ismétlem azt, a mit a nevelés feladatáról irtam.

Hogy a gyermek lelke a normális mederben fejlődhessék, hogy a világ ezer meg ezer fogalma agyában systematice elhelyezkedhessék, a logikai kapcsolat kifejlődhessék, hogy erkölcsi fogalma alakot és határozott irányt, vallásos érzülete pedig biztos alapot nyerhessen, hogy a lélek nemesebb nyilvánulásai felszinre jussanak, szükséges, hogy a gyermek teste és lelke egyaránt czéltudatosan ápoltassék és neveltessék.

A nevelési és ápolási hiány szüli a szellemi életnek azon elfajulását, melyet a közönséges életben vásottságnak nevezünk.

A vásott gyermek szellemileg vad, csakis az ösztöni világban él, csakis szenvedélyeinek hódol. Azon ethikai momentumok, melyek a fejlődő léleknek jótevő pihenő állomásait képezik, melyekből a gyermek szellemi előhaladásához erőt és biztonságot nyer, melyek a gyermek gondolkodását helyesen irá-

nyitják és kedélyi életét nemes irányban befolyásolják, előtte ismeretlenek, miért is a gyermek életében is feltalálható nehézségek és akadályok ellen daczczal, erőszakossággal, ármánynyal és boszuvágygyal küzd. És ez a lejtő első lépcsőfoka, a melyről a visszatérés már csak igen ritka.

Gyakoribb a sülyedés, mig végre az egyén szellemileg eltompul, szellemileg vak lesz minden jó és nemes iránt, szellemileg elfásul a társadalom törvényeivel szemben, melynek rendje ellen öntudatlanul is küzd.

Ezekkel a szellemileg elfajult egyénekkel a psychiatria rendszerint a törvényszék sorompói előtt találkozik; a gyógyitást igénylők vagy gyógyulást keresők között fel nem lelhetők, mert nem törődnek önmagukkal és nem törődik velük a társadalom sem abban a mértékben, melyet rendjének fentartása és az egyénnek megmentése igényel.

És mit szóljunk azokról a szegény gyermekekről, kiket nem a meleg sziv, hanem a durva kéz nevel?

A gyermek lelke a női kéz szeretetteljes gondozását, gyöngéd ápolását igényli, ha ezt nélkülözni kénytelen, ha ennek jótéteményét nem élvezte, aberrál a lélek nyilvánulásának minden utján, minden phasisában, a legkésőbb korig. A világban szerteszéjjel járnak ezek a szegény emberek, kiket kedélyteleneknek, visszavonultaknak, darabosoknak, modortalanoknak nevezünk.

Az álarcz mögött, a külső máz mögött ott honol a szivtelenség, a részvétlenség, a kiméletlenség, az önzés, a relativ igazságtalanság, sok esetben a lelketlenség. A társadalom jól ismeri ezeket a sajnálatra méltó alakokat, kiknek gondolkodását és cselekvését az irigység szinezi és kik egy emberéleten át sétálgatnak a pathologia határán, a nélkül azonban, hogy ezt átlépnék.

De ha a gyermek lelkét a pótolhatlan anyai sziv melegsége ápolta és nevelte, ha az anyai gondos kezek megóvták azt az élet minden viharától és féltett kincs gyanánt megőrizték azt a támadókkal szemben, ha a gyermek simulékony lelke az erény, az erkölcs, az istenszeretet óvszárnyai alatt nevelkedett és ápoltatott és egyszerre csak, derült égből lecsapó villámként, az anyai sziv meleg szeretetét felváltja a közönyösség vagy szivtelenség, az óvó gyengéd kezet a durva kiméletlen ököl, az erény, erkölcs és istenszeretet nemesitő példáját a szellemi anarchismus, egy szóval: a gyermeknek szeretetteljes, gondos ethikai nevelését a szellemi és testi kinzás, akkor a gyermek lelki életében előtérbe lép az elhagyatottság, az elhanyagoltság és a megaláztatás érzete, felszinre kerül a különbségek, nem ritkán a szélsőségek mérlegelése, ez alapon az elérhetetlen utáni vágyakodás, felbillen az egyensuly és éji sötétség borul a gyermek lelkére.

Ez az iskola!

Mint kórokozó, számos megtámadtatásnak volt és van kitéve, joggal, ha túlterhel és ha csak tanit, de egyuttal nem nevel is, ha nem igyekszik pótolni a házi nevelést, mely a létért való sulyos küzdelem folytán egyrészt, másrészt a nép indolentiája folytán ma már, úgy látszik, kimegy a divatból.

A túlterhelés elleni küzdelem e század elején kezdődött és eredményében ma még mindig meddő, mert a conclusiók indokolására nem használják fel az igaz statisztikai tényeket. Az iskolának számolni kell a rohamosan fejlődő kulturával, ennek óriási consequentiáival, de számolnia kell egyuttal az agy fejlődésének phasisaival és törvényeivel, az agy fogalom befogadási képességével és a fejlődő agy munkaképességével.

Fájdalom, az iskola a gyermek agyára nem igen van tekintettel, túltömi azt illusorius értékü tudománynyal, a tanitó ismereteinek sokaságával és ezáltal megterheli, illetőleg túlterheli az agyat anyaggal, melyet az rendszerbe foglalni és helyesen feldolgozni nem képes. A fokozott követelmények mellett mellőzhetlen az anyag revideálása, a felesleges anyagnak eliminálása és a tanitási rendszernek az agy megemésztési képességével való összhangzásba hozatala.

Leghatározottabban küzdenünk kell, meggyőződéssel és szivóssággal egyaránt, az úgynevezett tanitási időbeosztás ellen, mely valóságos merénylet az agy- és idegrendszer ellen, mert fejlődésében azt megakasztja.

«Nyolcz órától — egy óráig», ebben az időbeosztásban fekszik a bűn és ennek azon consequentiájában, hogy a gyermek a délutánt szobájában, asztala mellett, görnyedezve ülve és az *iskolának* tanulással tölti el. Lehetetlent követelnek a gyermek agyának fogalom-befogadási képességétől, mert öt órán keresztül percznyi megszakitással állandóan figyelni, a hallottakat feldolgozni és azokról helyes emlékképeket létesiteni tényleg lehetetlenség. S most következik a délutáni munka, újra tanulni, forditani, számolni, irni, költeményeket tanulni, rajzolni, grammatikával foglalkozni, azután ily nagy sokféle munka által izgatott agygyal aludni menni!

Következnek a nagyobb szünidők. Természetes és könnyen érthető indokok folytán tapasztalt elmaradást pótlandó, a tanitó lapszámra adja fel a pensumot, mely a gyermek üdülésére szánt időt teljesen absorbeálja.

A fejlődő agynak ily állandó, megfeszitett munkálkodása nem szaporithatja a fogalmak számát, nem fejlesztheti a szellemi életet, hanem dekadálja az anyagot, az agyat és idegrendszert, eltompitja az elmét és sok esetben előkésziti a talajt az elmebetegség kifejlődésére.

Sokan vannak, a kik az életből olvasva, megvédik a gyermek fejlődő szellemi életét a közönyösség merényleteivel szemben, de — fájdalom — sok azok száma is, a kik szellemileg rövidlátók, nem tekintenek a jövőbe, hanem az «igy volt ez régen is» téves elvére támaszkodva, összetett kézzel nézik, mint pusztul a jövő nemzedékének, nemzetünk reményének szellemi tőkéje és mint fejlődik a szellemi proletarismus, a népek szellemi boldogulásának legnagyobb ellensége.

Szivmelegséggel nevelni és túlterhelés nélkül tanitani, ez a család és az iskola legfőbb feladata.

A szülői szeretet az eszményi nevelésben nyilatkozzék meg és ennek legszebb jutalma legyen az a virágszál, mely a dús talajba hulló ige magvaiból kél.

2.

MODERN TÁRSADALMI FELADATOK.

Geőcze Saroltá-tól.

I.

Az emberiség rövid száz év leforgása alatt nagyobb evoluczión nem ment át soha, mint a most letünt XIX. században. Óriási volt a haladás minden téren. A jogegyenlőség fölszabaditotta az előbb elnyomott néprétegekben

szunnyadó erőket; a versenyre kelt erők csodás eredményeket értek el az emberi munka minden terén; tudományban, művészetben, kézi mesterségben. A természettudomány alkalmazott vivmányai átalakitották a gazdasági életet: a gépek által a gazdasági s ipari termés megsokszorozódott; a forgalom a posta, vasut, gőzhajó, telegráf, telefon utján széditően megnövekedett; a távolságok szinte elenyésztek, a brünni posztós ausztráliai juh gyapját szövi, a lyoni takács kinai gubó selymét motólálja, az olasz szőlész amerikai gáliczczal permetezi szőlejét s a londoni gazdasszony szabadkai tojást süt beefsteakja mellé. A könnyüvé vált munka s a meggyorsult forgalom a gazdagodásnak ezernyi új forrását nyitotta meg: a nemzetek vagyona megsokszorozódott. A fejlődő jóllét révén fejlődött a műveltség is; a kötelező népoktatás által a tudomány s azzal az emelkedés kulcsa hozzáférhetővé vált mindenkire nézve; a fölvilágosodás terjedt; a közegészségügy javult; a társadalom nivellálódása rohamosan haladt, a boldogulás s az élvezetek forrása megnyilott mindenki előtt. Am a nagy fénynek nagy az árnya. A szabaddá vált gazdasági verseny csak az erősebbnek kedvezett; egyesek kezében milliók és milliárdok halmozódtak össze s a kik a versenyt nem birták, ezren meg ezren jutottak egyesektől függésbe. A gyárak fölvirágoztak, de a kisipar s azzal millió család tönkrement; az egykor független mester beáll napszámosnak, mert családjának élnie kell; a gyáros zsebeli a hasznot, a munkás pedig testi-erkölcsi nyomorban sinylődik. A hajdani patriarkális viszony megbomlott, a gazda önzése a munkásban gyülölséget szül: az áldatlan, sivár viszony mérges gyümölcse a sztrájk s az anarkia. Mert a nyomor most terhesebb, mint egykor, mióta a kötelező népoktatás a nép fiában is kifejlesztette azokat az igényeket, melyekről nem tudva, előbb egyszerü sorsával megelégedett. S mivel az igények kielégitésének eszköze a pénz, annak hatalma oly nagyra nőtt, mint előbb soha. Az aranyborju imádása soha olyan általános nem volt, mint a hanyatló század végén. A pénzszerzés szenvedélye elfogta még a gyermeket is: az iskolás fiu totalizatőröz, az egyházfő szerencsejáték által akarja gyarapitani egyháza vagyonát. A pénz betolakodott mindenüvé; a családi szentélybe, a biró zsebébe, a törvényhozásba. S a Mammon kultusza kiszoritotta a szivekből a régi ideálokat: az ifju parthiet és protekcziót keres; a meggyőződés eladóvá vált, a közélet elposványosodott. Panamák és panaminók mindenfelé. Hová sülyesztette a materiálismus kultusza a közerkölcsiséget az utolsó negyedszázad alatt? Arra a lesujtó feleletet a bűnügyi és erkölcsi statisztika adja meg.

Ez a tegnap képe. A ma más.

A hunyó XIX. századdal az emberiség életének nevezetes korszaka záródott le; mi most egy új korszak mesgyéjén állunk és egy nagy erkölcsi evolucziónak vagyunk tanui és részesei: az ideálizmus küzdelme az a materializmussal. Engedjék meg nekem, hogy erről az evoluczióról számot adjak, kifejtve először e két motor szerepét az emberiség multjában; azután a jövő feladatait, melyeknek megoldása reánk vár. Szükséges ez a kifejtés egyrészt azért, mert az a sivár korszak, mely ma már, hála Istennek, a multé, a maga frivol czinizmusában diszkreditálta a köztudatban az ideálizmusnak még csak nevét is, egyértelmünek tüntetve azt föl a hülyeséggel, ideálista bolond czimmel illetve azt, a ki a szennyes árral uszni nem akart. De szükséges azért is, mert a reánk váró föladatokat a sivár multból reánk maradt előitéletek lerázása nélkül megoldanunk nem lehet.

Ehhez kérem szives türelmüket.

II.

Holbein Todtentanz-ában van egy megragadó kép: a paradicsomból kiüzött ember, az első kapavágást teszi a földbe, melynek gyümölcsét verejtékével eendi; mellette rémesen vigyorgó csontváz — a halál, a ki vele egyszerre vágja kapáját a földbe: a legelső barázdából az élet mellett a halál magva fog kikelni. Ugyanezt a tragikus gondolatot fejezi ki Madách az Ember Tragédiájában: hogy minden emberi alkotás méhében hordja az enyészet csiráját; ugyanaz a vallás, ugyanaz a szabadság, ugyanaz a tudomány, melyért ma lelkesedik, melytől fölszabadulását reméli, holnap ellene fordul s boldogsága helyett boldogtalansága forrásává válik. Micsoda mikróba az, mely az intézmények élő szervezetében a bomlás folyamatát megindítja? Mi az, a mi kiöli belőlük az életet és helyébe a halál csiráját hintegeti? A materiálizmus. Mert úgy van, paradoxonnak látszik bár: az ideálizmus az élet, a hit, a teremtés; a materiálizmus a halál, a tagadás, a pusztulás. A világon minden nagyot az hozott létre; a világon minden nagyot ez korhasztott el. Az ideálizmus az élet csiráját hordja magában, a materiálizmus a halálét; mert az ideálizmus az ifjuság, a remény s az erőnek forrása; a materiálizmus a vénhedés, a csüggedés, az erőnek elapadása. Mert az ideálizmus éltető, fogantató, egyesitő, összetartó erő, maga a termékenység; a materiálizmus az önzés forrása, az izolálás, az atomizálás, a rombolás és romlás tényezője, maga a meddőség. A két fogalom filozófiai taglalása nem tartozik ide, nem is engem illet; elég arra utalnom, kogy az antik világban a két irányt két név: Plátó és Epikur képviselte; a kik a bölcsészetben s a történelemben járatosak, itéljék meg magok, az emberiség evolucziójában, melyiknek volt nagyobb, áldásosabb része? Én nő vagyok, engem nem az elmélet, hanem az emberi boldogság és boldogulás érdekel. Engedjék meg, hogy a magam ösvényén menjek tovább.

Nos, mind azt, a mi nagy e világon létrejött, az emberiség egész evolucziójáť, az ideálizmus hozta létre. A dusgazdag Phoeniczia és Carthago elpusztul; a kisded, szegény Görögországot Leonidása, Solonja, Sokratese, Plátója, Phidiasa, Sophoklese nagygyá teszi. Róma nagyságának alapját a Fábiusok, a Gracchusok s a Catók erényei vetik meg; ellenben a Catilinák eladó Rómája már magában hordja a rothadás csiráját és azután a birodalomkolosszust nem a népvándorlás — saját korhadtsága döntötte meg: a materiálizmusba sülyedés. Minden nemzet akkor lett nagygyá, akkor rakta le későbbi hatalma alapjait, mikor egy-egy nagy eszmény — a hit, a szabadság, a nemzeti egyesülés eszménye hevitette; de sülyedni kezdett legott, mihelyt az az eszmény elhalványult s helyét az önérdek s a haszonvágy foglalta el. Az egész történelem véges-végig ezt bizonyitja.

Az ideálizmus tette nagygyá az egyházat: a Szent Ambrusok, Szent Ágostonok, Nagy Szent Gergelyek, Szent Ferenczek; de mikor az egyház materiálizmusba sülyed s az egyházi méltóságokat, s a bűnbocsánatot pénzért árulják, egy Luther ideálizmusa kell, hogy a vallásnak az elvesztett tekintélyt visszaadja.

Az ideálizmus éltető eleme a művészetnek is: a renaissance művészete nagy és fölséges egy Lionardo, egy Michel Angelo, egy Ráfael keze alatt, mig lelkesedés táplálja; de mikor az kivész belőle, a Romanók keze alatt elfajul s utóbb dekorativ mesterséggé sülyed.

A tudomány is akkor virágzik föl, mikor a Galileik, Newtonok, Dar-

winok, Bunsenek, Pasteurök magáért művelik; de stagnál az utilitáriusok keze alatt, kik csak fejős tehénnek és a meggazdagodás forrásának nézik.

A császárok Rómáját kivéve azonban a materiálizmus talán sohasem hajtotta annyira uralma alá az emberiséget, mint ama korban, melyet fin de siècle néven ismerünk. Legszembetünőbb a hanyatlás Francziaországban, mely régi ideáljait — a forradalom dicső hagyatékát — elnyűtte; a hajdani eszmény üres jelszóvá sülyedt s a nemzet Mammont imádva, sülyedésnek indult maga is; hol a nemzet jobbjai e sülyedéstől hazájuk jövőjét féltik, s a hazaszeretetet s a hagyomány fölélesztését próbálgatják új eszmény gyanánt a lelkekbe oltani.

A közéletben ott a *századvég* materiálizmusa a Panamához és a Dreyfuss-pörhöz, a parlament lejáratásához s a szabadelvüség meghamisitásához vezetett; s oka lett a pénz félelmes hatalmának, melynek kisértése ellen nem védi meg a mai embert a birói méltóság, a közhivatal felelőssége. A magánéletben oka lett a családi élet bomlásának, az elválások ijesztő szaporodásának, az egy-gyermek rendszernek, mely rohamosan harapódzik el a társadalom minden rétegében le- és fölfelé; a nevelés révén megrontja, testileg-lelkileg elpuhitja, az ellentállásra képtelenné teszi a jövő reményét, a nemzet virágát, az ifjuságot és neveli az öngyilkosokat — ma hallottuk épen, hogy Európában évente 60,000 ember válik öngyilkossá; a hitet s a lelkiismeretet kiöli az emberekből s megtölti a tébolydákat és a börtönöket; meglazitja a társadalmi kapcsokat; a haza, család, vallás, kegyelet, kötelesség fogalma kivész a lelkekből; a társadalmat az anarkia minden formája fenyegeti. Sőt az erkölcsi gyöngülés maga után vonja a fizikait is: a nemzedékek egyre satnyábbak, mint a sorozások megdöbbentő eredménye bizonyitja, elannyira, hogy a franczia hadügyminiszter kénytelen a katonamértéket lejebb szállitani. A materiálizmusba fúlt emberiség csenevészedik s testileg-lelkileg korcsosodik el.

Hogy ez igy van, nem én mondom, de Paul Bourget, Marcel Prévost és Zola; ők, a kik oly soká segitették tolni a materiálizmus szekerét, most ijedten tándorodnak vissza munkájuk eredményétől s az örvénytől, melynek szélére nemzetük ez uton jutott és rántanák vissza, ha még késő nem lenne.

És ez ma igy van a czivilizált országokban többé-kevésbbé mindenütt. A materiálizmus Angliát a búr háboruba, Európa nagyhatalmait a szégyenletes kinai expediczióba sodorta. Az olasz közélet sülyedése köztudomásu; Crispijüket csak most temették másodszor; arról tehát nem szólok. De hogy mennyire kikezdte magát az erkölcseire büszke Németországot is, azt a mult évi berlini bűnpör s az egymást rohamosan követő bukások tárták föl a meglepett világ előtt.

III.

De hagyjuk a külföldet; lássuk inkább, mit mond a magunk története s a magyar lélek pszikológiája?

Az ideálizmus benne van a magyar természetben. Kell-e azt itt bizonyitanom, a hol a zborói hársak lombja a Rákóczi nevét susogja, s a hol Eperjes piaczán piros patak folyt a szabadság vértanuinak kiomlott véréből? De elég a nagy Árpádokra, Szent Istvánra, Szent Lászlóra, Kálmánra, IV. Bélára, a Hunyadiakra, a Zrinyiekre gondolnunk; elég egy Széchenyi, Kossuth, Deák,

egy Eötvös nevét emlitenem; asszonyaink közül egy Zrinyi Ilonát, egy Lorántffy Zsuzsannát, egy Teleky Blankát, s a szabadságharcz magyar nőit. A magyar ember egy nagy czélnak mindig föl tudta áldozni a jelen örömét; a minek megkapó példája az ötvenes évek passziv ellentállása: egy tettrevágyó, temperamentumos nemzet leküzdi tettvágyát, hogy önmegtartóztatásával vívja vissza az elvesztett szabadságot. És visszavívja. Megvolt ez az ideális vonás politikusainkban is Fráter Györgytől Deák Ferenczig.

Irodalmunk újjászületését a legideálisabb motivum hozta létre: a hazaszeretet; az működik, mint legfőbb, mint specifikus magyar ideál tudósainkban is, Kőrösi Csoma Sándortól Herman Ottóig és Biró Lajosig. Megvolt és megvan abban a sokat vádolt, léhának bélyegzett középosztályban is: hisz annak soraiból került és kerül ki ma is legnagyobb része a közélet, de a szellemi élet munkásainak is. Megvan az a vonás a népben is; a mit nemcsak a népmese és a népdal fejez ki, de még hívebben a Kossuth-kultusz.

E kis nemzet bámulatos beolvasztó erejét épen jelleme e nemesebb ideálisabb vonásainak köszönhette. Ez avatta nemzeti hősünkké a rácz Damjanichot s a német Leiningent. A szepességi művelt német a Rákócziakkal a felvidékre huzódott előkelő magyarság erkölcsi felsősége előtt hajolt meg s ambiciója lett, hogy magyarnak tartsák. Innen nálunk az a sok idegen név, mely igaz magyar szivet takar.

S ha ma a magyarság a nemzetiségekkel szemben tért veszit, annak a nemzetiségi izgatáson kivül van egy mélyebben rejlő belső oka is: az, hogy a magyar az utóbbi huszonöt év alatt sokat veszitett nemes ideálizmusából s ezzel erkölcsi felsőbbségéből. Kit terhel ezért a felelősség, azt kutatni nem engem illet, én csak a lesujtó tényt konstatálom. Jóhiszemüleg vétkeztek, de vétkeznek azok, kik a nemzetből az ideálizmust kiölni s azt erőnek erejével a materiálizmus utjára terelni igyekeztek. Ez öngyilkos irányt el kell hagynunk s vissza kell térnünk a régi oltárokhoz. A magyar nemzetre nézve ez a nemes ideálizmus s az azzal járó erkölcsi felsőbbség életkérdés; a magyar fajt természetes józansága a Don Quichote-i esztelen túlzásoktól meg fogja óvni úgyis, mint megóvta eddig is. Életkérdés ez reánk nézve; kivált most, mikor a közelmult társadalmi átalakulásai következtében nagyon sok új elem tolult fölszinre, s a magyar fajnak igen sok oly idegen elemet kell fölszivnia, melyben ezek a nemes erkölcsi vonások meg nincsenek. Különben félő, lesz-e ereje erre s nem inkább maga olvad beléjük?

Mert a materiálizmus nagy pusztitást vitt véghez sorainkban. Közép- és felsőosztályainkban meggyöngitette a kötelességérzetet, népünkből pedig kiölte a hazai föld szeretetét. Évente ezrek meg ezrek vándorolnak ki * és a szociálista tanitás magva buján hajt a materiálizmus által előkészitett talajban.

A ki ma szép Magyarországot járja, utja elnéptelenedett falvakban, pusztuló uri porták előtt viszi el. Hová lett a nép? Apáiról maradt földjét itt hagyta. Elment más hazát keresni. A haza érzése kiveszett szivéből. Hová lettek e porták gazdái? A léhaság koldusbotra juttatta őket: most körmölnek az iktatókban. Vagy a vagyonnal járó kötelességről megfeledkezve, városon költik pénzüket s a magára hagyott nép a jött-ment sehonnai kezén pusztul s védelem nélkül van kiszolgáltatva a falu pióczáinak. A méreg pusztit családi életünkben is. A válások napirenden. Az ifjuság nem saját erejére, hanem

* A legutóbbi kimutatás szerint évente 60—80.000! Mi volt ehhez képest a mohácsi vész?

a protekczióra számit s ideálja a jó parthie. — A sikkasztásoknak a napi lapokban állandó rovatuk van.

Az alkonyuló század ilyen vigasztalan sötétségben hagyta hazánkat s a világot.

IV.

De az új század egy szebb jövő hajnalhasadását hozta magával. Az ébredés jelei mindenfelé. A Sorbonne-ban arról tanácskoznak azok, kik egy emberöltővel ezelőtt a vallást a népiskola tantervéből kitörülték, mikor kell a vallási oktatást megkezdeni, hogy az a gyermeki lélekben mély gyökeret bocsásson? Maga a ma annyira elterjedt spiritizmus sem egyéb, mint a hitre szomjas emberi lélek tapogatózása: keresi a földöntulit, s mert vallásos hitét elvesztette, a babonában keres megnyugvást. Visszahatás az az elmult korszak sivár materiálizmusával szemben. A művészetben ezt a visszahatást és ezt a tapogatódzást a szecessió képviseli.

Ugyanily változás a nevelés terén. Mig a tudománytól megittasult XIX. század a tudást jelentette ki az iskola egyedüli czéljának, ma világszerte az erkölcsi nevelés szükségét hangoztatják.* S nemzetének maga Zola prédikálja a családi élet tisztaságát s a népes családok szükségét; Bourget és Prévost pedig a visszatérést a régi erkölcshöz s hagyományhoz. Tolsztoj evangéliumát mohón veszi be a világ. Hauptmann és Ibsen a társadalmi erkölcsöt hirdetik; Björnstjerne Björnson a hitre epedő lélek vivódását rajzolja s a közönség a darabokra tódul a szinházba. Páris Cyrano de Bergeracnak tapsolt másfél álló esztendeig, minden este. Ruskin eszméi diadalmasan vonulnak be a franczia s német irodalomba. Nálunk a megváltozott irányt a fölébredt Vörösmarthy-kultusz s az Ocskay brigadéros diadala jelzi. Megváltozott az érzés, megváltozott az izlés.

Az emberek az örökbékéért lelkesednek s nem a háboru borzalmaitól való félelem, de annak barbárságaitól való iszonyat és undor az, a miért a békét óhajtják. Az a közmegvetés, mely az angolokat a most folyó háboru embertelenségeiért sujtja, nem csupán a gyülölt versenytársnak szól: az emberi érzés fölháborodása is nyilvánul abban világszerte; a búrokért való lelkesedés pedig egészen tiszta forrásból fakad.

És tisztul a közélet is Európaszerte. A kelevények fakadoznak föl s a közvélemény követeli a bajok föltárását s kiirtását és ellene szegül az eltussolásnak.

Tisztul a közélet nálunk is. A mi tiz évvel ezelőtt utópiának látszott, — a tiszta választás — ma a megvalósulás utján.** A szocziálpolitikai reformok, melyekért akkor csak néhány ábrándozó küzdött a sikernek reménye nélkül, ma a kormány programmjába fölvéve s jó részük már meg is valósitva. A börze megrendszabályozva; a határidőüzlet korlátozva; az uzsorások megrettentve; a szövetkezetek szervezés alatt; a munkástörvény megalkotva.

Az idealizmus diadala tehát az egész vonalon teljes.

* Azóta a nemrég elhangzott csáktornyai beszédben nálunk ezt maga az ország közoktatásügyi minisztere mondotta ki a programm és hivatalos jelszó gyanánt.

** A kik e mondást Bártfán még megmosolyogták, azokat a most lezajlott választás meggyőződtetett arról, hogy néha az együgyü tisztábban lát, mint a bölcs. És ha visszaélés most is fordult elő bőven, az csak a mellett bizonyit, hogy 25 éves bajt egy csapásra kiirtani nem lehet.

V.

A megváltozott viszonyok azonban új föladatokat rónak a társadalomra. Jóvá tenni az elmult korszak bűneit, kiirtani mind azt a fekélyt, mely a társadalom testén rágódik, meggyógyitani mind azt a sebet, a mit a féktelen önzés ütött — ez a közeljövő föladata Európaszerte. Az államot az önfentartás ösztöne és a józan önzés már mindenütt rávitte az előre gondoskodó szocziálpolitika utjára. Nyakrafőre szervezik — törvényhozásilag — a munkásoknak baleset ellen való biztositását s az elaggottaknak állami támogatását; szervezik a kötelező betegsegitő pénztárakat; hozzák a törvényt lelenczügy rendezésére s a kényszernevelésre; javitják a közegészségügyet; fölkarolják a munkáslakások kérdését; törvénybe iktatják az ingyennépoktatást; törvénynyel védik a munkás testi épségét a gyárakban. Szóval, a modern törvényhozásokban a szocziálpolitikai alkotások egész sora van napirenden.

Ám ez nem elég. Az állam ezen a téren csak félmunkát végezhet. A kereteket megadhatja, a felügyeletet, ellenőrzést gyakorolhatja, a fejlődés utjából az akadályokat elhárithatja. De életet azokba a keretekbe csak maga a társadalom munkás részvéte vihet; mert a sebre nemcsak ir kell, hanem gyöngéd, ápoló kéz is, mely azt bekötözze; mit ér a lelencznek a lelenczház, hogy ha onnan kilép, ki van taszitva az életbe s nincs egy jóságos kéz, a mely támogassa s fölemelje, ha elbotlik? [1]

Másik nagy föladat a társadalomra a néppel szemben vár. Az állam megadja a szocziálpolitikai kereteket, de lüktető életet és melegséget e rideg keretekbe csak maga a társadalom vihet. A «Bodrogközi Nőegylet» megmutatta, mit tehet falun a társadalom, főkép, ha a nők veszik kezükbe az ügyet. A népet tudatlanságából kiemelni nemcsak állami, de társadalmi föladat is.[2] Népoktatásunk már van; de népünk nevelése még igen sok helytt teljesen el van hanyagolva. Azt a szociálpolitikai nevelést csak maga a társadalom adhatja meg. Nem elég ha az állam a szövetkezeti törvényt végrehajtja: a társadalomnak magának kell e mozgalmat irányoznia, vezetnie, a szövetkezeteket fejlesztenie, a népet róla fölvilágositania. Némely vidékeken a mozgalom már szépen megindult; Nyitra, Pest, Sáros, a Bodrogköz, egy-két erdélyi vidék előljárnak e részben: de ez nem elég: mindenütt szervezni kell; és nemcsak a hitel- és fogyasztási, de a kisgazdák gazdasági szövetkezeteit is, vetőmag-, tenyészállat-, műtrágya-beszerzésre, tojás-, gyümölcs-, tejértékesitésre,[3] talajjavitásra, hogy kiaknázzuk ez áldott ország kincseit, melyeket ma még a gonosz mesebeli sárkány: az önzés és a közöny őriz. Tirol, Bajor-, Franczia ország, sőt a nálunk elmaradottnak tartott Olaszország kisgazdáinak jövedelmét is az ily szövetkezetek máig megkétszerezték, marhaállományuk javult, földjeiket jobban mívelik, közös raktáraik révén terményeiket jobban értékesitik; a nép boldogul s mi több: erkölcsében javul, gyarapodik s eszeágában sincs kivándorolni.[4]

[1] Ámbár egy okos, józan orvos ismerősöm szerint a lelenczügyet legegyszerübben rendezné egy három soros törvény amerikai mintára: Csábító köteles hibáját jóvátenni; ellenkező esetben súlyos pénzbirsággal és fegyházzal bünhődik. Az ajánlott szer kissé radikális, de azt hiszem, gyökeresen gyógyitana.

[2] Hogy mily fontos politikai érdek, azt is a választások mutatták meg.

[3] Ez irányában már szépen indul a tevékenység nálunk is.

[4] A kiskereskedők pillanatnyi kára ily eminens nemzeti érdek mellett nem jöhet számitásba. A vasut s a gőzhajó is megkárositotta a fuvarosokat s a vontatókat, mégse akasztották meg a világ folyását; utóbb alkalmazkodtak a megváltozott viszonyokhoz s ime, megélnek most is.

Szövetkezeti uton lehet föllenditeni a háziipart és a végpusztulással fenyegetett kisipart is, mely millióknak adhat kenyeret, vagy legalább tisztességes mellékjövedelmet. Gyarmathy Zsigáné megmutatta, mit tehet egyetlen nő lelkesedése, akaratereje egy egész vidék boldogulására. Példáját követik egyebütt is: a bodrogközi s a szatmári asszonyok újra kezdik a szövést, gyékénykötést; Komáromban a varrottasból, Háromszékben, Hétfaluban a szőttesből, Pozsony vidékén a himzésekből pénzelnek s mindenütt egyes okos, tevékeny uri vagy mágnásasszonyok intézik a munkát. De még hány vidéke van az országnak, a hol ily szervező kéz nem akadt? Az állam szervezi a háziipari tanfolyamokat s a gazdasági ismétlő-iskolákat fiuk és leányok számára; ám azokat az iskolákat csakis a társadalom éltető részvéte virágoztathatja föl.

De ott van a nagy szocziálpolitikai misszió a városokban is. Az idei népszámlálásból világos, hogy a városok népessége nálunk is rohamosan nő; de nő ezzel együtt a nyomor s annak gyümölcse: a bűn. Városainkban a társadalmi munkásságnak egyre tágabb tér fog nyilni. Hiába gondoskodik az állam néhány évig az elhagyatott gyermekekről, ha azok a menhely oltalmából kikerülve, oltalom nélkül taszitódnak ki az életbe. A társadalomra vár az a föladat, hogy az állam munkáját folytassa és bevégezze, oltalmába fogadja az élet hajótöröttjeit. A családok ereje erre nem elég; a községi gondoskodásból hiányzik a sziv melege; a sebeket bekötözni és meggyógyitani csak a társadalom fogja. A Lorántffy Zsuzsánna-Egylet megadta rá a példát, hogy kell a városi nyomorban élő népet erkölcsileg emelni, hogy lehet testi-lelki nyomorát enyhiteni.

A magyar társadalom érzéketlen e szerencsétlenek iránt sohasem volt; egyesek és testületek temérdek jót tettek és tesznek; a baj az, hogy szervezetlenül, egymás működését nem ismerve, sokszor vizet hordanak a Dunába, mig az, a ki igazán segitségre szorul, de szerény, nem részesül benne. Minthogy a modern élet a társadalmi ellentéteket jobban kiélesiti s a nyomornak nehezebben elviselhető fajtáit teremti meg, viszont kötelessége a társadalomnak e nyomor enyhitéséről jobban gondoskodni. A jövő föladata e téren a jótékony intézmények szervezése. Ott, a hol a nyomor annyi és oly sokféle, a segitséget nem lehet a pillanatnyi részvét sugallatára s a véletlenre bizni; tervszerü, okos, tudatos munkásság kell itt is. Érzik azt ma már mindenütt. A példát ebben is az angol társadalom adta meg, mely Londonban teremtett olyan központi szervezetet, a mely működését képes a hat millióju metropolisra kiterjeszteni s az ott működő számtalan jótékony egyesület működését egymással szerves kapcsolatban tartani. London példáját utánozta Páris és Berlin, a hol most már szintén egyenletesen oszlik meg a segitség. Ellenben ott van München, félmillió lakosa többnyire jómódu; jótékony egylete temérdek; sokat tesznek a magánosok is s szervezés hiján mégis igen sok szegény marad segittetlen; mig az élelmes szegény három-négy helyről is húz segedelmet, a koldulást megszokja és nem szégyenli. Nálunk is ez a baj.

VI.

Nálunk azonban más bajok is vannak. Maga a társadalom szakadatlan forrongása, meg nem állapodottsága s ennek következtében gyöngesége és szervezetlensége is.

A magyar társadalom ugyanis az utóbbi emberöltő alatt roppant átalakuláson ment át. A nemzet gerincze, a régi középosztály elpusztult s helyébe új

leemek jöttek, melyek még nem hasonultak át, még nem szivódtak föl s igy a rájuk váró funkcziókat végezni még nem is képesek. Magukkal hozott jó tulajdonságaik a tágult hatáskörben nem érvényesülhetnek annyira ; azok az erények pedig, melyeket csak az idő s a társadalmi kötelességek hosszas gyakorlata szokott kifejleszteni, egyes kivételeket leszámitva, nem fejlődhettek ki bennük.

Baj az is, hogy a demokráczia elve, mely negyvennyolczban a jogegyenlőséget törvénybe iktatta, ma sem hatotta át a társadalmat. Soha ebben az országban a nemesség, czim és rendjelen való kapás akkora nem volt, mint ma. Társadalmunkból hiányzik ma is a munka megbecsülése, de az a nemes önérzet is, melyet a jól teljesitett kötelesség tudata minden jó embernek ad, legyen az akár csak kéményseprő, vagy vasuti kalauz vagy iparos, kereskedő, hivatalnok vagy gazda. Hogy ez igy van, bizonyitja a pályaválasztás. Gyerekét még a házmester is gimnáziumba adja ; s a kereskedő fia nem hajlandó apja mesterségét folytatni, hanem készebb irnokul nyomorogni. A ki pedig egy kis vagyonkára tett szert, vagy felvergődött a társadalmi lajtorján, nem éri be a saját emberségéből szerzett állásával, hanem nemességre, ordóra vágyik ; azt hiszi, az nagyobb tisztességet szerez neki, mint a saját két keze vagy esze becsületes munkája.

De vannak ma még társadalmunknak egyéb fonákságai is. Egyik a pénz túlbecsülése, másik a becsületről való furcsa fogalom. Költs bőven, űzz fényt, futtass, vendégeskedjél és párbajozz, ha kell — lesz becsületed bőven : senki sem kérdi, honnan telik, mi uton szerezted. De légy takarékos, dolgozzál, őrizd családod becsületét s ne állj ki párbajozni bármily nyegle krakélerrel — s gyáva filiszter lesz a neved, a kit a társaság lenéz.

Ez végzetes hibánk. Ezzel öljük el a tisztességes iparkodást ; mert a gunyt, lenézést senki se birja elviselni ; készebb az árral uszni maga is.

Ezeket a ferdeségeket ki kell irtanunk magunkból, hogy a magyar társadalom erős és valóban gazdag lehessen, ne csupán a látszatért törje magát. Pedig a társadalom erejére és egységes voltára soha nagyobb szükség nem volt, mint most, mikor a nemzetet annyiféle veszedelem fenyegeti. Mert ne feledjük, hogy szervezkednek a nemzetiségek is ; a bennük sokáig szunnyadott erők ébredeznek és, sajnos, ezeket az erőket máig nem sikerült a magyarságnak magához vonzania, hanem azok centrifugális erők gyanánt eltávolodni törekszenek tőlünk, illetőleg a nagy tömegek vonzásának törvényeinél fogva más, nagyobb erők vonzzák őket kifelé. A történelem nem hazudtolja meg magát. A mint a magyarság a multban jellemének idealisabb vonásaival kapcsolta magához s olvasztotta magába a körébe telepedett idegenek legjobbjait, úgy lesz az, úgy kell annak lennie a jövőben is. Az erőszak ellenkezést szül ; abroncs az, a melyet a belső feszültség lepattant. Többet ér az erkölcsi tulajdonságok vonzóereje, mely vonz és beolvaszt. Gyülölettel még nem lehetett soha egyetlen ember szeretetét se kierőszakolni. De szeretettel bizalmát s azután ragaszkodását is igen. Gyermek a nép, melynek szeretettel előbb bizalmát kell megnyerni ; azután engedelmessé válik, mint a kezes bárány. Ez a nagy föladat vár a magyar társadalomra a nemzetiségekkel s mindamaz idegen elemekkel szemben, melyeket vérforrgásába fölszívni még nem birt. Jóság, szivesség mindenki iránt ; a törvény kérlelhetetlen szigoru az ellen, a ki ellene vét. Az állam alkalmazhat erőszakot ; a társadalom fegyvere — az egyetlen igazán hóditó fegyver — csak a méltányosság, a jóakarat s az erkölcsi felsőbbség lehet.

VII.

Mind e föladatok teljesitésére azonban társadalmunk csak úgy lehet képes, ha a mai czentralizáczió csökkentésével a vidék visszakapja azokat a becses erőket, melyeket ma a főváros tőle elszív.[1] Minden magyar város pezsgő társadalmi tevékenység szinhelye legyen. Ne keressen idegen sablont, hanem fejtse ki a saját erejét úgy, a mint azt a saját helyi körülményei kivánják. Jótékonyságot és szoczialpolitikát kaptára üzni nem lehet. Az helyes, hogy egy-egy világot látott, széles szemhatáru, tapasztalt ember eszmét adjon, irányt jelöljön ki; de a végrehajtást azok fogják legjobban végezni, kik a bajokat közvetetlen tapasztalásból ismerik, kiknek részvétét maga a szenvedés látása ébreszti föl. A részvét és a szeretet leleményes; nem kell annak utját vágni. Debreczenben például az a szokás, hogy karácsony és újév napján minden család vendégül lát egy-két szegényt; Pápán az árvákat a nőegylet jómódu családoknál helyezte el[2] s azok versenyt igyekeztek jó gondjukat viselni; Brassóban a rongyos-egylet az egész város jómódu népének elhordott ruhanemüjét összekoldulja s azt átalakitván, télére száz meg száz szegényt ruház föl; Nagy-Enyeden leleményesebbnél-leleményesebb jelmez-estélyek jövedelméből állitják a karácsonyfát a város szegényeinek és öltöztetik föl őket. És ez jól van igy. Többet ér, mint a jótékonyságnak az a ma divatos módja, hogy az ember 5—10 forintját[3] a gyüjtő-ivre aláirja és azután nem törődik vele ki kapja meg. Az ily passziv jótékonyság csak félöröm. A nagyobbik felétől fosztja meg magát az, ki beéri a pénzadománynyal s a munkát, fáradozást s a fölboldogitottakkal való érintkezést másra bizza. Tehát érvényt szerezni a helyi erőknek, a munkálkodásba belevonni a társadalom minden számbavehető tényezőjét, ez szükséges. De azután legyen egy-egy központi szervezet is városonkint és megyénkint, mely a segitségre szorulókat nyilvántartja s arra ügyeljen, hogy a társadalmi munkásság egyenletesen oszoljék meg s minden térre kiterjedjen. Ezek a központok aztán lehetnek s legyenek is egymással érintkezésben, tapasztalataikat kicserélve, egymás kárán okulva, egymást buzditva, serkentve; hogy e szocziálpolitikai szervezetek lassankint behálózzák az egész országot, munkásságuk körébe vonva minden hasznavehető elemet. Akkor idővel nem a kaláber lesz a vidéki intelligenczia egyetlen szórakozása és tartalmasabbá fog válni az élet úgy a fővárosban, mint a vidéken.

Önöknek eszükbe jut társadalmunk léhasága és kételkednek ezen? S megmosolyogják az impraktikus légvárépitőt? Nem olyan légvár ez. Én is ismerem azt a léhaságot; tudom jól, tapasztalom lépten-nyomon, — itt is! — hogy még a legjobbak sem mentek tőle, mert balga az ember s inkább uszik az árral jobb meggyőződése ellen, hogysem mások gunyos mosolyát elviselje. De ugyanaz az ember, ki önök előtt, a társaságban adja a léha nyeglét, lásson meg egy szegényt, — mikor önök nem látják, — megesik a szive rajta s követni fogja jobbik ösztönét és segit rajta és érezni fogja a jótett örömét. A léhaság

[1] Érdekes jelenség, hogy a vándorgyülés összes szónokai a társadalmi s a szellemi decentralizáció szükségét hangoztatták a zöld-, de a fehérasztal mellett is. Ez nem lehet merő véletlen, hanem az idők jele.

[2] Nem tudom most is úgy van-e, de mintegy 20 évvel ezelőtt úgy volt, mint a nőegylet akkori titkárától tudom.

[3] Vagyis inkább 10—20 koronáját, mert az szebben hangzik; a koronaértéket tudvalevőleg legelőször az adakozók hozták forgalomba.

olyan betegség, a miből nem lehet egyszerre kigyógyulni: egy kis erkölcsi levegőváltozás kell rá, vagy egy kis sors csapás; az kigyógyitja belőle az embert. Ugyan melyikünk nem volt valamikor többé-kevésbbé léha, a mig meg lelte jobbik énjét? Az emberi természet nem változik. Soha embernek még a gonoszság igazi örömet nem szerzett. Bezzeg szerez a legkisebbke jótett még a csökönyös uzsorásnak is. Én bizom az emberi természet jobb ösztönében s a magyar faj ép lelkületében. Volt már léhaságba merülve máskor is; s bezzeg a József császár rendelete fölrázta belőle. És ha ez a nemzedék nem gyógyul ki belőle, ott van a fiatalság: tőlünk függ, hogy őket mivé neveljük.

Végzem e rhapsodikus előadást, kérve szives elnézésüket. Csak még egy szót.

Önök most elszélednek innen az ország minden részébe. Vajha mindegyikük elvinné magával a nemes ideálizmusnak azt a kisded szikráját, mely a kötelességérzetet lángra gyujtva másokban is, a társadalmat átmelegiti és azután mint czéltudatos, okos társadalmi munkásság nyilvánul. Ha a maga kisebb-nagyobb körében mindenki megteszi kötelességét, el fog jönni nálunk is az a jobb kor, melynek most hasadozik hajnala Európaszerte.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KIRÁNDULÁSOK.

MTA
1826
K

1.

KIRÁNDULÁS KRYNICÁRA.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók bártfai vándorgyülése meleghangu meghivást kapott *Krynica* fürdő vezetőségétől, hogy a nagygyülés alkalmából a kies fekvésü, galicziai fürdő megtekintésére kirándulást rendezzen. A helyi bizottság ekként fölvette programmjába a kirándulást Krynicára s időpontjául — a vándorgyülés befejezése után — augusztus 25-ikét állapitotta meg.

A vándorgyülés számos tagja, férfiak és hölgyek jelentkeztek a kirándulásra; a vándorgyülés elnöke: Berzeviczy Albert v. b. t. t. Ő Nagyméltósága is részt vett benne. Összesen lehettek mintegy 80-an. A tagok kisebb része a kocsi utat választotta; 1901 augusztus 25-én kora reggel, *Bártfa-fürdőtől* indulva délelőtt érkeztek Krynicára.

Nagyobb része ellenben a bezáró nagygyülés után, este *Eperjesre* utazott, itt Ferbstein Márk t. főorvos úr közreműködésével a városi fogadó-bizottság szives volt a vendégeknek lakást kijelölni, hol meghálhattak. Másnap vasuton tovább utazott a kiránduló társaság s *Orlón* át *Muszyna-Krynica* állomáshoz ért.

A vasuti állomáson diszes küldöttség fogadta az érkező vendégeket.

Mravincics Antal cs. kir. fürdőbiztos, a küldöttség elnöke meleghangu, szives szavakban üdvözölte a vándorgyülés tagjait, kik az egybegyült közönséggel együtt lelkesen megéljenezték szavait.

Azután a vendégek a kijelölt kocsikon elhelyezkedtek s egy órai kocsizás után, festői szép völgyben, megérkeztek a gyógyfürdőbe, melynek szépsége kellemesen meglepte őket.

A fogadó-bizottság, melynek tagjai közt *Ebers, Cercha, Lorentski, Kmietowicz* dr.-ok, a községi előljáró s néhány villatulajdonos is szerepeltek, mindent elkövetett, hogy a vendégek szállitása a fürdőbe, elszállásolása a legkényelmesebben történjék, — a mi nem csekély munkával és fáradsággal járt, tekintve, hogy a fürdőévad augusztus végén Krynicán ép úgy, mint általán a galicziai fürdőkben, még tetőfokán állott.

A fürdőbe érkezés alkalmával dr. *Kopff Leo*, cs. kir. fürdőorvos üdvözölte a vendégeket, melyre *Berzeviczy Albert* Ő Nagyméltósága válaszolt, kiemelve válaszában azt a kellemes, barátságos benyomást, melyet a fürdő szépsége, a szives fogadás a vándorgyülés tagjaira gyakorolt.

Az elszállásolás, a toilette, kis séta rövid órát vett igénybe, mely után a fogadó-bizottság meghivására a résztvevők — a krynicai szép gyógyház gyönyörü disztermében gyülekeztek a tiszteletökre adott diszebédhez, melyen a fogadó-bizottság tagjai s az előljárók is részt vettek. A finom és pikáns izelitő

után, melyet lengyel szokásként kináltak, asztalhoz ült a társaság. Lelkes volt a teremben a hangulat, melyet a zenekar magyar-, lengyel-, ruthén dallamokkal váltakozó zenéje még jobban emelt; kijefezést nyert ez azokban az ünnepélyes és barátságos szives felköszöntőkben, melyek mindkét részről, lengyel, franczia, magyar, latin nyelven hangzottak el.

Mint jó barátok és ismerősök hagyták el a vendégek a gyógyház disztermét, hogy a lengyel collegák kiséretében a gyógyfürdőt megtekintsék.

*

Helyén valónak látom itt Krynica gyógyfürdőt röviden leirni.

Krynica a keleti Kárpát-hegységben, közel Magyarország határához, gyönyörü, fenyvesekben gazdag, rideg szellőktől védett vidéken fekszik; tenger feletti magassága átlag 600 m. Galicziának nemcsak legrégibb (1798 óta) s legjelentékenyebb gyógyfürdője, hanem még Orosz- és Németországban is elismert jó hirnevü kilencz vastartalmu forrása van, melyek közül három úgy ivásra, mint fürdésre használtatik. Nagyon gazdagok szabad szénsavban.

Az ásványos-fürdő intézetnek, mely 1875-ben épült, kb. 100 fürdőkabinja van, s évente kb. 60,000 fürdőt szolgáltatnak ki. A vizet a Schwarz-féle módszerrel melegitik, mely a szénsavgáz veszteségét a legcsekélyebb mértékre korlátozza.

Krynicának azonkivül több láptelepe van, melyekből nagyon jó, kénsavas vasélecsben gazdag lápot nyernek. A lápfürdőket külön épületben szolgáltatják ki, számuk évente majdnem a 20.000-et éri el.

A hidegvizgyógyintézet 1885 óta áll fenn; vezetője dr. Ebers Henrik, (ki egyuttal tulajdonosa a «Therapia» gyógyintézetnek Cirkvenicában, Fiume mellett) s évente kb. 700 beteg veszi igénybe.

Krynicát évről-évre többen keresik fel, úgy, hogy a meglevő gyógyintézetek alig képesek a fokozódó igényeket kielégiteni, miért is már a legközelebbi időben újabb intézeteket — különösen a lápfürdők számára s hidegvizkezelés czéljára — fognak épiteni.

*

A kirándulás résztvevői csoportonkint, a lengyel kartársak s a fogadóbizottság tagjainak szives kalauzolása mellett tekintették meg a fürdőt, berendezéseit, az ásvány- s lápfürdőházakat, mindenütt készséges magyarázattal szolgáltak nekik. Különösen tetszettek a pezsgő-fürdők (Champagner-Bäder), azaz a szabad szénsavban igen gazdag vasas fürdők; a vizgyógyintézetnek folyóvizzel ellátott medenczéje (piscine) vizesésével is elismerést aratott, melyet *Ebers* a vizgyógyászati alkalmazások kiegészitéseül rendeztetett be. A vendégek közül többen gyakorlatilag is győződtek meg a fürdő kellemességéről.

Megtekintették aztán a vizvezetéket, mely forrásvizet szolgáltat (Hochquellen-Wasserleitung) s melynek érdekes technikai berendezése elismerést aratott. Tetszett a kiterjedt, szép park is az ő sétahelyeivel; egyáltalán nagyon kellemessé tette a vendégeknek a kirándulást a szép verőfényes nap, mely a kirándulási programm sikeréhez nagyban hozzájárult.

Este a vendégek ismét találkoztak a gyógyteremben, a hol a fürdő-gondnokság a fogadó bizottság közreműködésével tiszteletökre bált rendezett. E tánczmulatságon, melyen úgy lengyel, mint magyar tánczokban gyönyörködni lehetett, a magyar-lengyel barátság nyilvánulása tetőpontját érte el.

Igy fejeződött be vigan és kellemesen a krynicai kirándulás, mert másnap már búcsuztak a résztvevők szives vendéglátóiktól, kölcsönösen hangoztatva: «viszontlátásra».

A mily szives és barátságos volt a krynicai fürdővezetőség, orvosok és közönség vendégszeretete, ép oly kellemes emlékkel távozott mindegyik kiránduló a szép fürdőhelyről. *Dr. E.*

2.

KIRÁNDULÁS ZBORÓRA.

A helyi bizottság programmjába vette fel a kirándulást Zboróra, hogy a vándorgyülés tagjainak alkalma legyen az érdekes várromot, a Rákóczy-kastélyt, templomot s a hires száz hársfát megtekinteni.

A kirándulás időpontja augusztus 23-án délutánra esett. Előző napon borus, esős volt az idő s csak kevesen jelentkeztek a kirándulásra. Másnap azonban szép, verőfényes nap volt s erre tömegesen jelentkeztek a résztvevők. Ez aztán nem csekély zavart okozott, mert a helyi viszonyoknál fogva a kocsikat előzőleg kell megrendelni s ez az előző napi jelentkezéshez viszonyitva történvén, az utóbb jelentkezők számának megfelelő számu kocsit nem lehetett előteremteni. Nem maradt tehát más hátra, minthogy a résztvevők fiatalabb, vállalkozóbb része gyalog tette meg az utat Zboróra, mig a többiek a rendelkezésre álló kocsikon mentek oda.

A kirándulók egy része fölment a romokhoz, bár általános volt a vélemény, hogy a romok közelről való megtekintése nem éri meg a fáradságos utat. Távolról sokkal szebb, festőibb képet nyujt. Megtekintették aztán a templomot, hol a helybeli plébános úr szivesen kalauzolta őket, megmutatván néhány becses, a Rákóczyak idejéből származó egyházi tárgyat. A kastély, mint régi épület, melyet időközi birtokosai nemcsak elhanyagoltak, hanem a mi benne értékes, történeti becsü tárgy volt, elszállitottak, — ma már kevésbbé nyujt látványosságot — de mellette terül el a hires *hársfasor*, mely — bár nincsen meg teljes számban a száz hársfa — vastag törzsü, terjedelmes koronáju fáival s különösen történeti vonatkozásaival meglepően szép benyomást gyakorol.

És ezen a hársfasoron — sub centum tiliis — a fürdőigazgatóság szives vendégszeretetéből teritett asztalok várták a kirándulókat s mind a gyaloglóknak, mind azoknak, kik a várromokhoz fölmásztak, jól esett a pihenés s a bőséges ozsonna, melynek folyamán nem egy lelkes éljen jutott a vendégszerető fürdőigazgatóságnak. *P.*

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

MTA
1826
K